FOR KIRKE OG KULTUR

UDGIVET AF

CHRISTOPHER BRUUN OG THV. KLAVENESS

OTTENDE BIND

KRISTIANIA

STEEN'SKE BOGTRYKKERI OG FORLAG

1901

v. 8
1901

EFTERTRYK FORBYDES

Indhold.

	Side
Det sociale spørgsmaal i evangeliets lys. Af Thv. Klaveness ..	1
Den hellige Birgitta Af Th. ..	17
Er civilisationen et gode? Af Johs. Johnson ..	44
Gjensvar til presten Moe. Af Chr. Bruun ..	51
Svar til en lægmand. Af M. L. S. ..	59
Dansk literatur. Af Theodora Mau ..	62
Skifart. Digt af Valdemar Rørdam ..	65
Sne. Digt af Christen Dahler ..	67
Lidt om Harnacks bog om kristendommens væsen. Af Chr. Bruun	68
Sigbjørn Obstfelder. Af Aasta Hansteen ..	75
En bog om Henrik Ibsen. Af dr. Kr. B.-R. Aars ..	88
Jonatan. Af Theodora Mau ..	95
Aandslivet i Europa XIII og XIV. Af Ossip Lourié ..	103 og 446
Om trosbekjendelsen i oldkirken. Af K. N. Kristensen ..	107
Nogle tanker ved gjennemlæsningen af Klaveness's foredrag. Af W. Fr. Koren ..	116
Verdensgaaden. Digt af ås ..	119
Nye bøger ..	120, 189, 254, 298, 377, 506, 572 og 632
«Mor» af Whist. Af Thv. Klaveness ..	129
Frederik van Eeden. Af Thv. Isaachsen ..	143
Ved aarhundredeskiftet. Af Chr. Bruun ..	155
Bref från Finland. Af Nordbo ..	169 og 543
Historieundervisningen i middelskolen. Af Fritz Hansen ..	175
Böcklin. Af Jens v. d. Lippe ..	184
Efterskrift. Af K. N. Kristensen ..	191
Far! far! Digt af Sigurd Nesse ..	193
Navns nævnelse. Af Chr. Bruun ..	196
Nordisk forening i Danmark og Sverige. Af A. Diemer ..	202
Menneskeofringer paa Madagaskar. Af L. Vig ..	215
Faust. Af Knud Norup ..	235
En aarsag. Af —s—a. ..	250
Friheds-salme. Af Jonas Dahl ..	257
Jesus af Nazaret. Af Chr. Bruun ..	259
Et tilbageblik. Af Thv. Klaveness ..	266
Nordens kvindeforbund. Af Elisa Kielland ..	274
Apologi. Af stiftskap. Sætrang ..	282

328713

Side
Svar til «Luthersk Kirketidende». Af Chr. Bruun 319
Albrecht Ritschl. Af Carl Konow 321
Løs fra Rom. Af N. Dahlhoff 344
Til hr. M. L. S. Af En lægmand 358
En kunstauktion i München. Af Jens v. d. Lippe 362
Nervøsitet. Af D. A. 368
Knut Freim. Af O. Olafsen 373
En «forfølgelse» 382
Orgeltoner. Digte af Jonas Dahl 385
Trosregelen. Af Chr. Bruun 389
Viktor Rydberg såsom religionsfilosof. Af J. A. Eklund 396
Napoleon hos de slaviske digtere. Af S. Holst Jensen 420
Topografisk literatur i vort land. Af O. Olafsen 433
Studentermødet paa Leckö. Af P. B. D. 441
Den moderne indifferentisme og kirken. Af Thv. Klaveness ... 449
Ur Sverges modärna skönlitteratur, V og VI. Af J. Wallinder 466 og 518
Lidt om børns og ungdommens udvikling. Af Ulrikke Dahl ... 475
«Livssynet». Af Olaf Holm 485
Norsk naturreligion og naturmoral. Af Th. Gunnarson 493
To digte. Af Christen Dahler 504
Halvglemte ting i evangeliet. Af Chr. Bruun 513
Kristendommens forhold til frihed, lighed og broderskab. Af E. Koch 526
Pastor Vilhelm Beck. Af Theodora Mau 549
I Helheim. Af Sven Ulsaker 555
Aandens gennembrudd. Af Aasta Hansteen 561
Hinmanns-handi. Digt af Sigurd Nesse 577
Lidt om Søren Kierkegaard. Af Chr. Bruun 579
Harald Höffding: Religionsfilosofi. Af Thv. Klaveness 592
De to kvindeskikkelser i Johannes' Abenbaring. Af J. H. H. Brochmann 600
Et skibbrud paa Røst for 500 aar siden. Af J. Thomesen 617
Landsmaalsprest i Christiania. Af Chr. Bruun 629

DET SOCIALE SPØRGSMAAL I EVANGELIETS LYS.

Foredrag holdt i Vor Frelsers og Bragernæs kirker af
Thv. Klaveness.

Jeg vil tale om det sociale spørgsmaal. Jeg vil ikke tale om socialismen. Socialismen er en teori, som søger at besvare det sociale spørgsmaal. Men spørgsmaal er ett, svar er noget andet, og det er kun om spørgsmaalet jeg vil tale. Jeg vil undersøge hvad dette spørgsmaal indeholder og hvad grund og ret det har, særlig om det har grund i evangeliet, som er alle kristnes høieste lov.

Hvad er nu det sociale spørgsmaal?

Skarpt og klart udtrykt er det dette: hvorledes skal underklassen komme i høide med overklassen?

Sig ikke: hos os er der ingen *klasser;* alle er lige. Jo, her er *klasser*. Her er «fine» folk og «simple» folk, og disse to slags «folk» lever og tænker og føler høist forskjellig. De typiske repræsentanter for de to klasser er paa den ene side embedsmændene og grossererne, paa den anden side kropsarbeiderne. Mellem disse to leire er der mellemklasser, som helder mere eller mindre over enten til den ene eller til den anden side.

Det sociale spørgsmaal er: hvorledes faa smeltet disse klasser sammen til én klasse?

Sig heller ikke: i ethvert samfund maa der være overordnede og underordnede, nogen som byder og andre som lyder. Spørgsmaalet angaar ikke dette. *Inden* begge klasser gives der overordnede som byder og underordnede som lyder. Inden underklassen er formanden de andre arbeideres overordnede. Inden overklassen er biskopen sogneprestens, generalen løitnantens, fabrikherren kontorchefens overordnede. Det hindrer ikke, at de hører til samme klasse og derfor føler sig som jevnbyrdige. Det kommer især for dagen, hvor der er tale om egteskab. At kapellanen egter biskopens, kontorchefen sin principals, løitnanten sin generals datter betragtes

ikke som nogen ulige forbindelse. Men at en arbeider egter en embedsmands eller en grosserers datter betragtes som en ulige forbindelse. En slig forbindelse beklages, og det ikke uden grund. De to klasser er saa skilt fra hverandre, at egteskabelig forbindelse mellem dem som regel ikke løber heldig af.

Spørgsmaalet er altsaa ikke: hvordan skal alle blive fri for at have nogen over sig? Men spørgsmaalet er: hvorledes skal alle blive jevnbyrdige?

Sig endelig heller ikke: alle kan ikke være lige rige; der vil altid blive forskjel. Det er heller ikke lighed i formue det her *nærmest* er tale om. Baade inden overklassen og inden underklassen er der stor ulighed i formue. En udlært og dygtig fagarbeider tjener betydelig mere end en simpel løsarbeider. En løitnant tjener meget mindre end en grosserer. Men dette hindrer ikke jevnbyrdigheden. Løitnanten egter grossererens datter, uden at det føles som et ulige parti.

Efter disse foreløbige bemerkninger vil vi gaa lidt dybere ind i spørgsmaalet.

Det opfattes i almindelighed som et blot og bart materielt spørgsmaal. Man siger: underklassen misunder overklassen dens bedre kaar og er misfornøid; den vil have større fortjeneste for at kunne leve bedre. Derfra skriver det sociale spørgsmaal sig.

Det kan heller ikke bestrides, at det materielle velvære spiller en stor rolle her. Et fremtrædende punkt i det sociale spørgsmaal er utvilsomt dette: hvorledes skal underklassen komme overklassen nærmere i materielt velvære?

Jevnbyrdighed kræver ganske vist ikke samme materielle kaar. Men forskjellen kan være saa stor, at jevnbyrdighed er umulig.

Er den saa stor mellem overklassen og underklassen? Lad os forsøge at se paa forskjellen med et uhildet blik.

Enhver vil give mig ret i, at en embedsgage paa 1 800 à 2 000 kr. er knap — saa knap, at en embedsmand vanskelig kan leve deraf med familie.

1 800 à 2 000 kr. giver en ugeløn af 36 à 40 kr. Saameget tjente murerne i den for deres fag enestaaende florissante tid vor by nylig havde.

Altsaa: i heldigste tilfælde kan en arbeider nærme sig laveste embedsløn.

Nedenfor de heldigst stillede arbeidere kommer den store mængde mindre heldig stillede, lige ned til de tusender som med stadigt og anstrengt arbeide tjener en 5—700 kr. om aaret. Over de lavest gagerte embedsmænd har vi i stedse stigende skala overklassens høiere indtægter, indtil vi kommer op til de store kapitalister, hvis aarsindtægt overstiger 100 000 kr.

Saa stor er forskjellen i de aar som for arbeiderne er særlig *gode*. Men de aar er faa. De fleste aar er middels eller slette. Da synker arbeidslønnen, og det bliver vanskeligere om arbeide. Arbeideren maa ofte gaa ledig. Fortjenesten bliver derefter. En indtægt af 1 000 kr. er da noget stort. De fleste maa nøie sig med 3—500. Mange opnaar ikke engang det. De falder fattigvæsenet til byrde.

Overklassen har det i slige tider ganske anderledes. Den fast lønnede overklasse beholder sine lønninger uforandret. Den selvstændige forretningsmand føler ganske vist tidernes tryk. Men dels kan han ganske anderledes end arbeideren udnytte tidsforholdene til sin fordel, dels skaffer de gode aar ham gjerne saavidt stor fortjeneste, at selv om han lider tab i de slette aar, saa bliver hans gjennemsnitsfortjeneste dog stor i forhold til arbeiderens.

Den andel underklassen faar i livets nydelser, staar naturligvis i forhold til fortjenesten. Det viser sig tydeligst hvor det gjælder bolig. Et nygift par af overklassen begynder gjerne med 3 værelser. Faar de børn, maa de have et fjerde værelse til. Bliver børnene større, maa de have endnu et værelse; børnene maa skilles efter kjøn. Mindre *kan* man ikke klare sig med, siger vi. Underklassen *maa* klare sig med mindre. En bekvemmelighed paa 3 værelser til eget brug har yderst faa arbeidere. De heldigst stillede arbeidere tillader sig den luksus at have to værelser. Den store flerhed har bare ett. Mange deler kjøkken med en anden familie. Andre tager logerende ind i det ene værelse.

Jeg beder eder betænke, hvilken betingelse for velvære og sundhed rummelig plads og frisk luft er. Da vil I nok forstaa, at her er stor forskjel i livsnydelse.

I forhold hertil staar naturligvis de andre nydelser. F. eks. maden. Der tales ofte om hvor kræsne «simple folk» er, og hvor flot de lever. Det er ikke ugrundet, men det bliver overdrevet.

«Simple folk» faar ikke mere for pengene end «fine». Snarere det modsatte. Og da kan enhver skjønne, hvordan levemaaden til dagligdags maa blive med den fortjeneste de har. Se paa de furede mands- og kvindeansigter og de blege barneansigter vi møder i vore forstæder. De fortæller en del om ernæringen. Stil dette ved siden af overklassens selskabsborde.

Er det underligt om en slig forskjel vækker misundelse?

Føi saa hertil endnu et spørgsmaal: hvorledes erhverver de to klasser sig sin fortjeneste og sine nydelser?

Selvfølgelig ved arbeide. En liden brøkdel af overklassen har det privilegium at fortjene og nyde uden arbeide. De har kun at klippe kupons og hæve renter. Det er dog kun en liden brøkdel. Vi andre maa arbeide. Og mange af os maa arbeide strengt. Dog ogsaa her er der en stor forskjel.

I det hele og store maa det siges, at underklassens arbeide er det møiefulde, og navnlig: det lidet interessante, overklassens derimod det forholdsvis behagelige og interessante.

Jeg glemmer aldrig det indtryk det gjorde paa mig, da en bryggearbeider engang sagde til mig, at han ofte havde ønsket sig døden, saa træt havde han været af sit arbeide. Han var en gudfrygtig mand, havde et godt hjem og tjente forholdsvis godt; men dette arbeide med dampskibslosning, som undertiden kunde forceres indtil 18 timer i træk, saa alle muskler blev lammet og det banked i tindingerne og verked i lemmerne og suste for ørene — dette slid gjorde ham træt af livet.

Forskjellen i livsvilkaar er altsaa stor. Den er saa stor at den udelukker jevnbyrdighed. Det er et faktum at de to klasser ikke staar jevnbyrdige ved siden af hinanden. De betragter og behandler hverandre gjensidig som «fine folk» og «simple folk».

Sagen er den: de livsvilkaar underklassen lever under udelukker den fra overklassens kultur.

Et kulturliv kræver et vist materielt velvære som grundlag. Det kræver nemlig lidt rummelig tid og lidt god raad. Maa man slide den hele dag aaret igjennem med strengt og grovt arbeide og derunder leve paa skrin kost, sammenstuvet i trange rum, da bliver det smaat med kulturen. Man har ikke tid og raad til at tilegne sig den. Vistnok er der inden underklassen mere dannelse end overklassen i almindelighed forstaar. Jeg har mellem vore arbeidere ofte fundet en hjertedannelse, som vilde gjort hvilket-

somhelst overklassemenneske ære. Navnlig har jeg fundet den der, hvor kristendommen er blevet en magt.

Men alligevel er det en kjendsgjerning, at vor underklasse i det hele og store staar lavt i dannelse. Det bør ingen undre sig over. Man faar en liden smag af kulturen i skolen, i arbeiderakademiet, i teatret etc. Men slidet og de trange livsvilkaar umuliggjør et virkeligt kulturliv. Man føler sig derfor som de «simple» folk, betegnes og betragtes af overklassen som de «simple» folk, vænner sig fra barns ben af til at betragte sig selv som de «simple» folk. Man kommer da let til ogsaa at tænke simpelt og handle simpelt. Klasseforskjellens frugt er raahed.

Men derfor er det sociale spørgsmaal ikke bare et materielt spørgsmaal. Det er tillige et *kulturelt*. Det har dette indhold: hvorledes skal underklassen naa overklassen i kultur?

Det er noget endnu mere. Det er et *moralsk* spørgsmaal. Vi har ikke bare modsætningen «*fine* folk» og «simple folk». Vi har ogsaa modsætningen «*bedre* folk» og «simple folk». Ordet «bedre» antyder, at der er en moralsk forskjel mellem de to klasser. Og det lader sig ikke negte, at en slig forskjel findes. Ganske vist bliver den ofte betydelig overdrevet. Ligesom man i Jødeland forundred sig over, at der kunde komme noget godt fra Nasaret, saa forundrer overklassemennesker sig ofte, naar de opdager retskaffen og ædel tænkemaade hos folk af underklassen. Denne forundring har for en ikke liden del sin grund i overklassens ringe kjendskab til underklassen og overvurdering af sig selv. Men forskjel er der; det lader sig ikke negte. Upaalidelighed og usandfærdighed er almindelige feil i vort folk. Drukkenskab og usedelighed er herskende laster i det. Vi finder ganske vist alt dette i overklassen. Men det lader sig ikke negte, at vi finder det hyppigere og i høiere grad i underklassen.

Ogsaa denne forskjel er begrundet i livsforholdene. Under slid i tungt arbeide med mangelfuld ernæring og sammenstuving i knappe rum, hvor begge kjøn holder til nat som dag, har ikke karakteren let for at udvikle sig rank og fri, den bliver let feig og falsk. Et sligt liv driver let til at søge glemsel og løftelse i sterke drikke, og det ødelægger let blufærdigheden. Jeg undrer mig ikke over at livet er fælt i mange arbeiderhjem, og at de aarligaars afgiver sørgelig mange lasaroner og prostituerte kvinder. Det jeg undrer mig over er, at der gives arbeiderhjem — og det

saa velsignet mange — hvor der leves et skjønt familieliv og hvorfra der gaar ud sedelige døtre og brave sønner. Men hvor opmuntrende dette end er, saa er det dog lige vist, at de forhold vor underklasse lever under medfører frygtelige farer for demoralisation.

Dette ser og føler underklassen selv. Den energiske — ofte fanatiske — kamp de bedste elementer inden underklassen fører for at faa rusdrikkene bort, viser bedst hvor sterkt det føles. Totalismen er for arbeiderne ikke kamp for en fiks ide. Den er kamp mod en frygtelig fare for deres børn. Den er et raab, et nød- og angstraab fra varme bævende forældrehjerter: vi vil ikke at vore sønner skal blive drankere og vore døtre skjøger.

Men ikke bare totalistbevægelsen er af moralsk art. Fordi drukkenskab, prostitution og al slags last henter stadig næring fra de livsvilkaar underklassen lever under, er det sociale spørgsmaal selv i inderste grund moralsk. Det indeslutter i sig det spørgsmaal: hvorledes skal underklassen blive fridd fra de laster som herjer den? hvorledes skal den naa overklassen i moral?

Det sociale spørgsmaal har saaledes et indhold, som ligger langt over det materielle velvære.

Efterat vi saaledes har klaret os spørgsmaalets indhold, vil vi se om det har nogen grund i evangeliet.

Der gjør sig mange falske forestillinger gjældende om evangeliets forhold til det sociale liv. Snart mener man, at evangeliet slet intet har med det sociale liv at bestille. Evangeliet befatter sig bare med det hinsidige, mener man; alt som angaar *dette* liv — navnlig alt som angaar samfunds- og erhvervslivet — er evangeliet aldeles uvedkommende. Snart mener man, at evangeliet i den grad har med det sociale liv at bestille, at det endog opstiller et eget socialt program, ja at det i grunden ikke er andet end et socialt program. Nogen opfatter dette program socialistisk. Evangeliet mener de er det glade budskab, at de rige skal dele med de fattige. Andre opfatter det kapitalistisk. Evangeliet mener de er det glade budskab, at eiendomsretten er ukrænkelig.

Alt dette er grundfalsk. Noget socialt program opstiller evangeliet ikke. Det overlader til enhver tidsalder at ordne sine

sociale forhold efter bedste indsigt og de vekslende tiders tarv. Men derfor stiller det sig ikke udenfor tidernes sociale bevægelse. Opstiller det end ikke noget socialt program, saa holder det dog op et ideal af menneskevæsenet og menneskelivet, som kaster lys ogsaa over alle tiders sociale spørgsmaal.

Vi skimter dette ideal allerede i det gamle testamente. Lad mig der først pege paa skabelsesfortællingen. Det er vidunderlige sandheder den forkynder: alle mennesker, hvide og sorte, jøder og hedninger, høie og lave, rige og fattige, alle stammer fra Gud gjennem det ene forældrepar, alle er altsaa jevnbyrdige søskende, alle bærer samme adelsmerke: *Guds eget billede*, alle har samme opgave: at underlægge sig jorden ved sit arbeide. I alt sit enfold indeholder denne beretning en skarp dom over alle tiders race- og kaste- og klasseforskjelligheder, ligesom den stiller alle tidsaldere et høit maal, tilraaber alle slegter: I er brødre, I menneskebørn paa jorden, I har samme adel og værdighed, samme arbeide og stræv, samme ret til arbeidets frugt; *vær* da ogsaa brødre; behandle hverandre som brødre; lev sammen som brødre!

Dette ideal har ogsaa øvet virkning paa Israels sociale forhold. Israels lovgivning tog sig tidlig af den fattige og søgte at holde fattigondet ude. Allerede den ældste lovgivning — paktesloven i 2 Mos. — indeholder forbud mod at tage rente og beholde den fattiges kappe som pant. Hvert syvende aar, bestemmes der, skal landet hvile, ikke tilsaaes og afhøstes af eierne. Det som da vokser af sig selv, skal de fattige faa. I den senere lovgivning gjentages stadig forbudet mod rente. «Naar din bror forarmes og hans formue svinder ind hos dig,» heder det i 3 Mos. 25, «da skal du understøtte ham. Du maa ikke tage rente eller overgift af ham, men du skal frygte din Gud, for at din bror maa leve med dig. Og naar din bror forarmes hos dig og sælger sig til dig, da skal du ikke lade ham tjene hos dig som en træl tjener. Som en daglønner, som en inderst skal han være hos dig; indtil jubelaaret skal han tjene hos dig; da skal han udgaa fra dig, han og hans børn med ham, og han skal komme igjen til sin slegt og til sine fædres eiendom.»

Det sidste sigter til den bestemmelse i den senere lovgivning, at hver familie skulde have sin egen jordlod, som ikke kunde sælges, men bare pantsættes indtil næste jubelaar. Hvert femtiende aar var der nemlig jubelaar. Da skulde hver pantsat jordlod uden

erstatning leveres tilbage til sin oprindelige eier, og hver israelit som havde solgt sig selv som træl gives fri.

Disse bestemmelser er neppe nogensinde effektueret; de staar der dog som vidnesbyrd om et samfundsideal, der svæved over Israel.

Israels profeter var allesammen underklassens vældige talsmænd ligeoverfor en uretfærdig og nydelsessyg overklasse.

«Saa siger Jahve» — læser vi hos Amos —: «for tre, ja fire misgjerninger af Israel holder jeg ikke straffen tilbage; ti de sælger sagesløs mand for penge, fattigfolk for et par sko, de bringer smaafolk i ulykke, og paa pantede klæder strækker de sig ved hvert alter, drikker i sit gudshus vin som de har taget i erstatning.»

«Jahve kommer for retten med sit folks ældste og dets fyrster,» siger Esaias, «og I har afædt vingaarden! Rov fra den fattige er i eders huse. Hvad har I fore, at I træder mit folk ned og knuser fattiges ansigter! siger Jahve, herren, hærskarernes Gud. Ve dem som føier hus til hus, lægger mark til mark, indtil der intet rum mere er tilbage og I bliver boende alene midt i landet!»

Saaledes hele den profetiske literatur igjennem. Det nye testamente kan ved første øiekast synes at staa tilbage for det gamle i det at tale de ringes sag. Men det er kun tilsyneladende. I virkeligheden har det nye testamente større betydning for det sociale spørgsmaal end det gamle. Naar det gamle testamente traadte i skranken for den fattige, gjaldt det væsentlig kun den fattige israelit. Udlændingen kræved det kun en vis hensynsfuldhed imod. Men det betragted ham ikke som en bror. Visse fremmede folk, f. eks. kananiterne, skulde jo endog udryddes. Anderledes det nye testamente. Det aabner Guds rige for alle: hedninger som jøder, fattige som rige. Dermed hævder det fuldt menneskeværd for *alle* mennesker uden nogensomhelst forskjel. Dermed opstiller det det frugtbare princip for en uoverskuelig social udvikling. Der vil aldrig komme den tid, da dette princip ligger agterud for udviklingen. Alle følgende tider har nok med at realisere det.

Under sin livsvandring har Jesus hævdet dette princip, ved at tage sig af dem som havde stødt an mod den inden jødefolket herskende sed og skik og derfor var udstødt af samfundet: tolderne og synderne. Jesus trodsed den almindelige dom over disse folk.

Han gjorde endog en af dem til sin apostel. Ligedan forholdt han sig mod samaritaner og hedninger. Vistnok færdedes han kun leilighedsvis mellem samaritanerne, og endnu sjeldnere indlod han sig med hedninger. Han var kun sendt til de fortabte faar af Israels hus, sagde han. Men han imødesaa med glæde den dag, da hedningerne skulde komme fra øst og vest og sidde tilbords med Israels fædre i Guds rige. Han saa det som sin opgave at bane vei for den dag. Han kjøbte verden den med sit blod.

Kunde de religiøse og moralske skranker ikke stænge for ham, da end mindre de sociale. Vi har mange ord af ham, som vidner om hans dybe sympati med dem som slider og trænger. Evangeliet prædikes for *fattige,* anfører han som det største bevis for at han var den som skulde komme. Kom til mig alle som arbeider og slider, jeg vil give eder hvile, raaber han. Og Lukas meddeler os fortællingen om den rige mand og Lasarus, hvor Jesus med en skarphed som ingen socialistisk agitator har overgaat, skildrer sin tids sociale modsætning og fælder dom over den.

Jesus har da ogsaa af sine disiple krævet den mest ubegrænsede offervillighed, hvor det gjælder at lindre andres nød. «Én ting fattes dig: sælg det du har og giv fattige det», siger han til den rige yngling. Og til disiplene: «Gjør eder venner ved den uretfærdige Mammon, forat de kan modtage eder i de evige boliger, naar I skilles herfra». «Jeg var sulten og I gav mig at spise, jeg var tørst og I gav mig at drikke, jeg var nøgen og I klædte mig, ti det I har gjort mod én af disse mine mindste brødre, det har I gjort mod mig». Saaledes vil han paa den store dag tale til dem paa hans høire side. Men til dem paa venstre side vil han sige: «Jeg var sulten og I gav mig ikke at spise, jeg var tørst og I gav mig ikke at drikke, jeg var nøgen og I klædte mig ikke, ti det I ikke har gjort mod én af disse mine mindste brødre, det har I ikke gjort mod mig». Derefter bliver saa dommen fældet.

Det er derfor aldeles i Jesu aand, naar hans bror Jakob i sit brev tugter de kristne alvorlig for den forskjel de gjorde mellem rig og fattig: «Kommer en mand ind i eders forsamling med guldring paa fingeren og i straalende klæder, og derefter en fattig i skidne klæder, da ser I paa den i de straalende klæder og siger til ham: vær saa god og sæt dig her paa hædersplads, men til den fattige: staa der du! Hør mine elskelige brødre!

har ikke Gud udvalgt dem som er fattige i denne verden til at blive rige i troen, og arvinger til det rige han har lovet dem som elsker ham? Dersom I anser personer, gjør I synd og bliver af loven overbeviste som overtrædere». «Nu vel, I rige,» raaber han længere nede i sit brev, «græd og hyl over de elendigheder som kommer over eder! Eders rigdom er raadden og eders klæder mølædte, eders guld og sølv er rustet, og deres rust skal vidne mod eder og æde eders kjød som ild. Se, den løn skriger, som I har forholdt de arbeidere som har afhøstet eders marker, og høstfolkenes skrig er kommet for Herren, hærskarernes Guds øine I har levet i yppighed og vellyst og gjort eders hjerter tilgode som paa en slagtedag».

Det kan efter dette synes overraskende, at hverken Kristus eller apostlerne optraadte mod sin tids trældom. Det meste af det vi kalder underklasse var jo i oldtiden trælle. Husets betjening, det grove kropsarbeide og haandverket udførtes af trælle. Baade i Aten og Rom udgjorde trællene flertallet. Og trællen var herrens eiendom, et husdyr han kunde behandle som han vilde. Trællen var retløs.

Kristendommen kom snart i nær berøring med trældommen. Mange trælle slutted sig til den. Ligeledes mange som eied trælle. Man kunde ventet, at den havde krævet af de kristne trælle-eiere, at de skulde give sine trælle fri. Et sligt krav blev dog ikke stillet. Ikke engang en formaning eller opfordring i den retning forekommer. Endnu mindre opfordres de kristne trælle til at kræve frihed. Nei, apostlerne formaner bare herrerne til at behandle sine trælle retfærdig og humant, og hugse paa at de selv har en herre over sig, og der er ikke persons anseelse hos ham. Trællene formaner de til at være sine herrer lydige i alle ting, ikke bare de gode og humane, men ogsaa de vrange og slemme. «Ti dette finder naade, om nogen af samvittighed for Gud finder sig i gjenvordigheder naar han lider uretfærdig».

Det kunde efter dette synes, som om kristendommen intet gjorde for trællene uden at holde dem tilbage i trællestanden. Det modsatte er tilfældet. I virkeligheden har kristendommen afskaffet trældommen. Eftersom kristendommen trængte igjennem, døde trældommen ud.

Hvorledes gik det til? Jo, kristendommen paavirked sam-

vittighederne saaledes, at det tilsidst blev umuligt for kristne at have trælle.

Karakteristisk er her det lille brev fra Paulus til Filemon: Paulus sender en bortrømt træl tilbage til sin kristne herre, efterat han har vundet ham for Kristus. Han forlanger ikke af herren, at han skal give trællen fri. Men han forlanger, at herren skal modtage ham «ikke som en træl, men mere end en træl, som en elskelig bror».

Kristendommen lærte herrerne at betragte trællene som brødre. Derved undergraved den trældommen og gjorde den umulig. Samvittigheden tillod snart ikke den kristne herre at have *brødre* til trælle.

Saadant er kristendommens forhold til det sociale liv. Den optræder ikke med krav paa bestemte reformer. Men den optræder med en ny menneskevurdering, og denne skaber i sin tid reformer. Det er denne nye menneskevurdering Paulus har givet udtryk i det deilige ord: her er ikke jøde eller græker, her er ikke træl eller fri, her er ikke mand eller kvinde, ti I er alle én i Kristus Jesus.

Gaar vi fra det nye testamentes lyse høider frem igjennem kirkehistoriens aarhundreder for der at se virkningerne af evangeliets nye menneskevurdering, da er skuffelse den første følelse som griber os. Det ser ud, som om virkningerne er udtømt med trældommens afskaffelse. For baade i middelalderen og i den nyere tid, lige til den dag idag, ser vi alle former af stands- og klasseforskjelle udvikle sig i de kristne folkeslag og hævde sin plads med en næsten uovervindelig ihærdighed. Selv trældommen ser vi vende tilbage igjen og holde sig i aarhundreder. Nogen søskendefølelse er vanskelig at opdage, baade mellem de kristne folk indbyrdes og mellem klasserne inden samme folk. Overalt ser vi høg over høg, og paa samfundets laveste trin en talrig klasse som lever og betragtes og behandles ikke saameget bedre end oldtidens trælle. Eller havde de livegne bønder lige til revolutionen, har den dag idag arbeiderne i Siciliens svovelgruber og mange andre steder saameget bedre kaar end oldtidens trælle? Man kunde fristes til at sige: Jesu ord: I er alle brødre, og Paulus's ord: I er alle én, de er faldt døde til jorden.

Dette vilde dog være en forhastet slutning. Det som skal siges, det er dette: kirken og de kristne har ikke levet efter det

evangelium de har trod paa og forkyndt; de har ladet sig forblinde dels af egennytte, dels af fordomme. Men — de har dog bevaret evangeliet. Evangeliet har lydt fra slegt til slegt. Og det har, trods kirkens og de kristnes synder, gjennem alle slegter trøstet de elendige og paavirket samvittighederne til deres gunst. Hvor ilde tilstanden har været, saa vilde den været uendelig meget værre, om evangeliet ikke havde lydt.

Naar nu i vor tid det spørgsmaal er reist: hvorledes skal underklassen baade økonomisk og kulturelt og moralsk komme op i høide med overklassen? da er dette spørgsmaal født af evangeliet. Det stemmer med evangeliet. Det er i samklang med den menneskevurdering Jesus og hans apostler har praktiseret og lært. Og det er en virkning af evangeliet. Dette spørgsmaal var ikke blevet reist, det var endnu mindre blevet nutidens brændende spørgsmaal, hvis ikke Jesu Kristi evangelium havde lydt aarhundreder igjennem for Europas folkeslag.

Man skal ikke indvende, at de som har reist spørgsmaalet er socialistiske agitatorer, som selv ikke tror evangeliet. Tidernes brændende spørgsmaal dikteres aldrig af enkelte mennesker. Det er udviklingen alene som skaber dem. De enkelte mennesker bliver aldrig mere end redskaber i udviklingens haand. Naar udviklingen nu i vor tid har naad det punkt, at dette spørgsmaal er blevet tidens brændende spørgsmaal, da skyldes det evangeliet. I aarhundreder har evangeliet forkyndt: I er alle brødre. Derved er saamegen broderfølelse fremavlet i slegten, at man nu for alvor er begyndt at spørge: hvorledes skal vi da ogsaa alle virkelig blive brødre?

Staar det sociale spørgsmaal i pakt med evangeliet, da er dets heldige løsning en livssag ligesaa vel for overklassen som for underklassen. Overklassen er ikke tjent med de nuværende forhold. Disse indeholder tvertimod en stadig fare for den.

Med klasseforskjellen har altid fulgt og vil altid følge det rædsomme som vi kalder pøbel. Pøbel er, som vi ovenfor har set, klasseforskjellens nødvendige følge og modne frugt.

Men pøbel er en fare. De store byers pøbel er et sværd som altid hænger truende over overklassens hoved. Den truer den

offentlige sikkerhed med tyveri, overfald, rovmord, voldtægt, gadeopløb og oprør. Den truer den offentlige sedelighed med alleslags lastens huler og den offentlige sundhed med rædsomme sygdomme. Overklassens mandlige ungdom er stadig udsat for at drages ned i disse huler og smittes af disse sygdomme.

Det moderne samfund kjæmper en fortvilet kamp mod disse farer. Det kjæmper mod fattigondet. Millioner deles ud i fattigunderstøttelse. Millioner deles ud som milde gaver. Det hjælper ikke. Fattigondet vedbliver og vokser omkap med industrien og de store byer. — Samfundet kjæmper mod drukkenskaben. Snart indskrænker det drikketrafikken, snart giver det den fri og lader flommen gaa sin gang. Resultatet er omtrent det samme: drukkenskaben vedbliver. — Samfundet kjæmper mod lasterne og forbrydelserne. Snart straffer det strengt, snart mildt. Resultatet er omtrent det samme: laster og forbrydelser vedbliver, og optræder uafladelig i nye og rædselsfulde skikkelser. Samfundet kjæmper mod de sygdomme lasten volder. Snart søger det at hemme dem ved at reglementere prostitutionen, snart opgiver det reglementeringen som unyttig. Resultatet er omtrent det samme: de veneriske sygdomme vedbliver.

Det gaar i bølgegang, snart lidt fremad, snart lidt tilbage. Men resultatet er dette: samfundsonderne vedbliver og vokser med industrien og med byerne. Undertiden mener man at kunne paavise fremskridt, og man hoverer og er trygg. Men pludselig slaar der ligesom lyn ned og lyser op samfundets dybder, og viser med uhyggelig klarhed at disse dybder er de samme rædsomme afgrunde af jammer og af synd som de altid har været.

Og dette trods alt skolens arbeide og alt kirkens arbeide og alt arbeide af varmhjertede menneskevenner og travle foreninger.

Hvoraf kommer dog dette? Man vil kanske sige: det kommer af den menneskelige fordærvelse; man vil ikke omvende sig; man fornegter tvertimod sin Gud og frelser i aabenbar vantro. Det kan være sandt nok, men det strækker ikke til. Overklassens mennesker er ogsaa født i synd, og der er ligesaamegen aandelig død og gudsfornegtelse blandt dem som blandt underklassen. Hvorfor er der alligevel langt mere last og forbrydelse i underklassen? Derpaa kan der ikke gives andet svar end dette: det kommer af de livsforholde man der lever under, og disse viser igjen hen til klasseforskjellen.

Der er ogsaa en almindelig følelse af, at her er noget som ikke er som det skal være. Vi af overklassen, vi har ikke den skraasikre tro paa vor stillings retfærdighed som vore fædre havde. Vi kan ikke holde os slige spørgsmaal fra livet som dette: er det retfærdigt at et lidet mindretal skal nyde alle kulturlivets goder, medens millioner er lukket ude fra disse goder og udsat for demoralisationens frygtelige fare?

Vi tviler paa retfærdigheden heraf, og vi føler det som en lidelse.

Det er ikke længe siden en frue fortalte mig, at de var flyttet fra byens østende til dens vestende, fordi hendes mand ikke holdt ud at se paa al den elendighed derude, som han dog ikke var istand til at raade bod paa.

Det er vel forstaaeligt. Det er en lidelse at se filler og smuds og sultne ansigter og raahed og brutalitet omkring sig. Man berørtes ikke saa sterkt af sligt før. Men i vor tid er følelserne i denne som i alle andre henseender blevet finere. Synet af nød og demoralisation bliver mere og mere uudholdeligt. En kan ikke glæde sig i at en selv har det godt, naar en ser tusender have det saa ganske anderledes. Det bliver mere og mere umuligt, jo mere udviklingen skrider fremad. Samvittigheden revolterer og hjertet bløder, og mere og mere brændende, mere og mere uafviseligt bliver dette spørgsmaal: hvorledes skal dette blive anderledes? Hvorledes skal underklassen materielt, kulturelt og moralsk komme op i høide med overklassen?

Dertil kommer endnu noget: hvilke anstrengelser koster ikke denne klasseforskjel overklassen! For den som engang er i overklassen, er det en livssag at holde sig og sine der. At komme i saa usle kaar, at en enten selv synker, eller ialfald maa lade sine børn synke ned i underklassen, saa sønnen bliver fabrikarbeider, datteren tjenestepige, det betragter ethvert overklassemenneske som en ulykke. Ikke bare fordi de derved faar et saa meget tungere og mindre lønnende arbeide. Nei — allermest fordi de der bliver mindre agtet, og derfor udsat for at miste agtelsen for sig selv. Derfor er det ogsaa at egteskab udenfor klassen beklages som en ulykke. Man gruer for at synke i menneskeværd og demoraliseres. Følgen er at en mængde af overklassens sønner og døtre strider og stræver med læsning og studering, som de ikke er anlagt for og ikke har lyst til. Det gjælder at faa dem frem til en post.

hvor de til nød kan leve et glædeløst overklasseliv i livsvarigt cølibat. Hvormangen kopist eller timelærer vilde været lykkelig om han var blevet stenbryder, bare han kunde blevet det uden at *synke*. Hvormangen lærerinde eller kontordame vilde været lykkelig ved at være blevet en hæderlig arbeiders hustru, bare hun kunde blevet det uden at synke.

Det er saaledes liden lykke at haabe for nutidens samfund med mindre det sociale spørgsmaal finder sin løsning. At løse dette spørgsmaal er den opgave, som Gud stiller de kultiverte folkeslag i vor tid.

Socialismen mener at have fundet løsningen. Det er dette som giver den en freidighed og en begeistring, som man forgjæves søger hos andre partier i vor tid. Om nu socialismens løsning af spørgsmaalet er den rette, kan alene tiden vise. *Jeg tror det ikke.* Men jeg har ikke her taget ordet hverken for at forsvare eller for at angribe socialismen. Jeg har kun villet føre det sociale spørgsmaal frem for eder og om mulig vække eders interesse og varme eders hjerter for dets løsning.

Da jeg for snart en menneskealder siden begyndte min livsgjerning, var opmerksomheden lidet henvendt paa dette spørgsmaal. Vi kjendte det kun vom hören sagen fra udlandet, og mente at det aldrig vilde faa betydning for Norge. Det var ganske andre spørgsmaal som dengang optog sindene. Siden den tid er det sociale spørgsmaal trængt mere og mere ind paa livet af os, og hvad mig selv personlig angaar, er det under min prestegjerning blevet mig mere og mere klart, at dette er det store livsspørgsmaal i nutidens samfundsliv, som alle gode, sterke og ædle kræfter *maa* forene sig om at løse. Vi ældre kommer ikke til at opleve dets løsning. Det bliver vel heller ikke stort vi kommer til at bidrage dertil. Men jeg vil sige til eder, som endnu har ungdommens elasticitet og kraft og har livet foran eder: I har her en opgave at løse, saa skjøn og stor, at den bør kunne begeistre den sløveste. Indvi eder til denne opgave, forbered eder paa den, grib fat. I vil ikke kunne gjøre eders kirke og eders fædreland, eders samtid og eders eftertid en større tjeneste, end om I kunde bidrage noget

dugeligt til at skaffe klasseforskjellen med al dens forbandelse ud af verden.

Det som staar for mig som grundbetingelsen for spørgsmaalets løsning, det er: en ny vurdering af kropsarbeidet. Vi har fra det antikke hedenskab arvet foragt for kropsarbeidet. Kropsarbeiderne agter jo ikke selv sit eget arbeide. Dette maa blive anderledes. Kropsarbeidet maa komme til sin ære jevnsides med aandsarbeidet. Det vil kanske medføre en omkalfatring af hele vort samfund, vældigere end baade reformationen og revolutionen. Men kan der tænkes noget som stemmer bedre med evangeliet? Hvad var verdens frelser, vor herre Jesus Kristus? Hvad var han den allerstørste del af sit liv? Intet andet end kropsarbeider.

DEN HELLIGE BIRGITTA.

Et kirkeligt tidsbillede fra den senere middelalder.

(Af Th.).

Den sidste del af middelalderen, især det fjortende aarhundrede, var en baade i kirkelig og verdslig henseende særlig urolig og gjæringens tid. Mørke og uklarhed og dermed ængstelse og uro havde lagt sig over gemyterne baade i palads og hytte. Pavemagtens drøm om et verdsligt Guds rige paa jorden syntes for bestandigt at være forbi, og paven selv sad i Avignon som den franske konges lydige vasal. Men for at virkeliggjøre denne drøm, var evangeliet bleven forvansket ofte til ukjendelighed, bibelen en lukket og bortgjemt bog for enhver lægmand og kirkens sprog et for folket fremmed tungemaal. Hvor man saa hen, saa man kun verdslighed og synd og det ikke mindst blandt geistligheden, og pavehoffet selv var afskyet som en vederstyggelighed. Under alt dette forvildedes sæderne og der kom tvil ind i hjerterne; men der begyndte ogsaa at røre sig en stræben efter lys og frihed. Der begynder at lyde røster omkring i kristenheden, saasom i Frankrige, Tyskland og England, der høirøstet nedlægger indsigelse mod kirkens mangehaande misbrug og fordrer reformer. Det er dæmringstiden før reformationens frembrud, men som enhver dæmringstid er den taaget og uklar. Den ene sekt afløser den anden, og hvor der hist og her spirer et nyt troesliv, der speider man ængstelig efter tidernes tegn og er ofte ledsaget af syner og spaadomme. Der er ingen ret hvilen i troen, men en ængstelig anelse om ulykker og Guds straffedomme samt en frygt for, at de sidste tider var nær forhaanden; falske og sande profeter varslede derfor overalt.

Dette var nu ikke mindst tilfældet i de tre nordiske lande og især i Sverige, hvor befolkningen dengang var mindre fremskreden i udvikling end vestens folkeslag; ofte var det her kvinden, som optraadte som seerske og profetinde. Det var i denne tid og

under saadanne forhold, at den hellige Birgitte fødtes i begyndelsen af aarhundredet.

At give nogen fuldt udtømmende biografisk fremstilling af denne saa merkelige kvindes liv er ikke hensigten med disse linjer; dertil er stoffet for rigt og den plads, det vilde optage, større end den, man i et tidsskrift kan gjøre regning paa. Det er kun et forsøg paa i korte træk at give et nogenlunde tydeligt billede af hende og med det samme af den tid, hvori hun levede.

Birgittas fader, Birger Persson, lagmand over rigets fornemste landskab Upland, hørte til Sveriges ypperste stormænd og deltog som saadan i de i hans fædreland dengang forefaldende vigtigste historiske begivenheder. Der var knapt nogen, der kunde maale sig med lagmand Birger, baade med hensyn til byrd, personlige egenskaber som stor rigdom; han besad en mængde jordegods, len, sagbrug, laksegaarde o. s. v. vidt omkring i landet. Derhos var han en dygtig og vel oplyst mand i alt, hvad der dengang krævedes af statsmanden, en ven af allehaande ridderlige idretter og selv en erkjendt mester i saadanne øvelser. Han var en personlig ven af kong Birgers brødre, hertugerne Waldemar og Erik, hvilken sidste, som bekjendt, var gift med den norske kong Haakon den femtes datter Ingeborg. Det fremgaar ogsaa af flere beretninger, at Birger Persson tillige var en meget from og gudfrygtig mand efter middelalderens opfatning; han var rundhaandet med sine gaver til klostre og kirker og skriftede hver fredag for sin huskapellan; «thi», pleiede han at sige, «jeg vil om fredagen ordne det saa, at jeg de andre dage kan være redebon til at taale, hvad Gud tækkes, at jeg skal taale».

Lagmandens anden hustru, fru Ingborg Bengtsdotter, var Birgittas moder; ligesom sin mand regnede hun sin æt fra Nordens konger, derhos stod hun i nærmere slægtskabsforhold til Sveriges da regjerende konge Birger Magnussøn. Skjønt hun nok kunde omgive sig med al den stas og pragt, som passede for deres høie stilling, saa var hun dog en stille og from kvinde, der deltog med from iver i mandens andagtsøvelser og besøgte sammen med ham hellige steder; især gik der ry af deres pilgrimsreise til den hellige Jakobs grav i Compostello i Spanien. Som noget særegent for hende som for flere personer af slægten, især den kvindelige del, var en overordentlig livlig fantasi og rig indbildningskraft. Der fortælles saaledes om fru Ingeborg selv, at hun syntes at se

syner og høre røster og ligesaa om hendes søster, der lader til at have været en praktisk og mere verdsligsindet kvinde, at ogsaa hun kunde have syner.

Lagmandens og fru Ingeborgs ægteskab velsignedes med 7 børn, af hvilke alene to døtre og en søn overlevede barnealderen. Af disse er Birgitta den merkeligste. Hun er født omkr. 1303 paa herregaarden Finstad i Upland og viste sig allerede tidligt som et sjeldent følsomt, livligt og begavet barn. Allerede førend hun fødtes, skal der ifølge legenden med hendes moder være foregaaet noget merkeligt. Under svangerskabet med dette barn blev nemlig fru Ingeborg paa en sjøreise fra Øland overfalden af en voldsom storm, skibet stødte mod en klippe og sank, og mange af de ombordværende, baade mænd og kvinder, druknede, men Ingeborg reddedes af den modige og raske hertug Erik. Natten derpaa havde fru Ingeborg en drøm, hvori en engel aabenbarede sig for hende og sagde: «Nu blev du frelst for det barns skyld, som du bærer under dit hjerte; det er dig skjænket af Gud, opfostre det derfor i Guds kjærlighed». Endnu den dag idag staar paa et fremspringende næs paa Ølands østkyst et 5 alen høit stenkors; det skal ifølge sagnet være reist af Birgitta selv til minde om denne begivenhed.

At der er mange underbare beretninger ogsaa om Birgittas barndom er selvfølgeligt, men hvordan det nu end forholder sig med disse, saa indeholder de dog alle én sandhed, nemlig den, at hun ei var noget sædvanligt barn. Af karaktertræk, der med aarene mere og mere kom for dagen, var fornemmelig en kraftig vilje i forening med en yderst følelsesfuld og drømmende sindsbeskaffenhed, der tilsammen var en arv fra fader og moder, og som — skjønt tilsyneladende modsætninger — her var forenet i en og samme person. Disse karaktertræk blev sandsynligvis næret af saa godt som alt, hvad der omgav hende, og da ikke mindst af barnehjemmets alvorlige og storslagne natur. Lagmandens residens var smukt men ensomt beliggende, omgivet af bautastene og kjæmpehøie, hvilket nok kunde sætte en drømmende fantasi i bevægelse; derudenfor paa alle sider var der milevidt kun mørke skovstrækninger af gran og furu. Denne dystre skovens ensomhed, som daglig omgav hende med alle de besynderlige naturlyd, som kan høres inde i de dybe skove især i de mørke vinteraftener og nætter, og som hun vel mere end én gang har lyttet til, maa

vistnok have gjort et eget og varigt indtryk paa et barnesind som hendes. Men det var ikke blot det dystre og alvorlige, der tidligt synes at have grebet hende; ogsaa den nordiske naturs stille drømmende skjønhed i de lyse, lune sommernætter viser sig at have fæstet sig med uudslettelige træk i hendes erindring; thi det er netop fra denne sit fædrelands natur, at hun siden saa ofte henter sine billeder, baade de yndige og tillokkende og de rædselsfulde og frastødende.

Men der var ogsaa andet i hendes omgivelse, der tidligt maatte stemme sindet til alvor og lede tanken hen paa en anden verden; det var den religiøse aand, som var herskende i det stille hjem og gik igjennem det hele. Daglig samledes alt husets folk til bøn i kapellet paa slottet, og hvor den lille Birgitta ifølge legenden ogsaa ellers i løbet af dagen ubemærket skal have sneget sig hen for der foran Frelserens eller Guds moders billede at hensynke i stille bøn og paakaldelse angaaende de sorger og glæder, der rørte sig i hendes barnehjerte. Ja selve afbrydelserne i hjemmets stille liv maatte jo tjene til at nære disse følelser, idet de snart bestod i reisen til en kirke eller et kloster for at bede ved en eller anden helgens grav eller for at høre en eller anden for sin fromhed og veltalenhed berømt dominikanermunk; snart var det deltagelsen i en storartet kirkelig procession med billeder, vokslys, klokkeklang og salmesang, snart var det fornemme gjæster, der samledes paa gaarden, ikke til ridderspil og gjæstebud, men til alvorlige politiske raadslagninger og hemmelige aftaler, hvorpaa fædrelandets ve og vel beroede; thi tiden var urolig og retten sad ofte i spydstagen. Især var det striden mellem kong Birger og hans brødre hertugerne Waldemar og Erik, som vakte uro og bekymring i landet, og lagmand Birger var, som vi ved, en ven af disse sidste, især af Erik.

Der kunde dog til sine tider ogsaa være noksaa livligt i Birgittas hjem, naar skarer af riddere i glimrende rustning med blinkende skjolde og landser under fanfarer og trompetstød stævnede mod gaarden; thi Birger var, som ovenfor nævnt, en ven af ridderlige idretter; turneringer og andre ridderlige øvelser fandt vistnok i hans tid ikke sjelden sted paa Finstad. Vi mærker da ogsaa hos Birgitta, at hun ligesom har levet sig ind i dette liv. Riddervæsenet med sin religiøse-mystiske karakter synes netop at have tiltalt hendes sind, og den ægte ridder, der ifølge sin ed skulde

værne om kirken, riget, den faderløse og kvinden stod altid høit i Birgittas tanke, ja endog betydelig høiere end munken i sin celle.

Paa denne maade og under saadanne forhold voksede det for indtryk saa modtagelige barn op. Det synes mere at have været i en fantasiverden, hvori hun bevægede sig, hvor Frelseren, jomfru Maria og helgenerne altid foresvævede hende, end i den virkelige verden. Tidligt syntes hun at se syner og høre røster, vistnok et arvet anlæg fra sin moder, som næredes til fuld udvikling ved omgivelser og opdragelse. At hun selv i barnlig tro antog disse for sande aabenbarelser kan ikke undre os; hele hendes samtid tog det jo derfor. Allerede da hun var 7 aar gammel vaagner hun pludselig en nat og ser da lige foran sin seng et alter og derover den hellige jomfru i straalende omgivelse med en krone i haanden. «Kom hid Birgitta», sagde jomfru Maria; «vil du have denne krone?» og hun syntes, hun kjendte den ligesom røre ved sit hoved. Det var et øieblik, hvis salige glæde hun siden aldrig glemte. En anden gang — det var ved 10-aars alderen — havde hun paahørt en prædiken, hvori Herrens lidelse rystende blev skildret, og som greb hende dybt. Natten efter syntes hun at se Jesus paa korset og hørte ham sige: «Se hvorledes jeg pines». «Min kjære herre», raabte hun, «hvem har gjort dette?» Han svarede: «De som mig forsmaa og glemme min kjærlighed».

Den første større sorg, som traf Birgitta, var hendes moders død. Da den fromme kvinde følte, at enden var nær, tog hun en rørende afsked med mand og børn, bad dem ikke sørge, men heller glæde sig, og tilsidst velsignede hun hver især af dem. Dette skede høsten 1314, da Birgitta var omkr. elleve aar gammel. Moderens død, sjæleringningen for hende, messerne, den høitidelige begravelse, alt dette talede saa saart, men ogsaa saa underligt dragende paa et barnesind som hendes.

Efter moderens død sendte hendes fader hende til mosteren fru Karen paa Aspenæs i Østergötland, drotsæten Knut Bossens hustru. De ydre forhold og levevis var her omtrent de samme som i hjemmet, dog synes det religiøse drag hos ætten her at være mindre udpræget end paa Finstad. Selv levede hun fremdeles som før sit stille indadvendte liv, og synerne gjentog sig. Hendes moster, der førte omhyggelig tilsyn med det hende betroede barn, fandt hende saaledes en nat afklædt og med taarer i øinene knælende foran krusifixet ved hendes seng. «Har de tossede

kvinder», raabte hun forskrækket, «nu igjen lært dig en af sine overspendte bønner?» «Nei, moster», svarede Birgitta, «men jeg stod op af min seng for at love og prise ham, som altid er mig nær og rede til hjælp». «Hvem er saa det?» spurgte fru Karen. «Jesus Kristus», svarede Birgitta, «som blev korsfæstet for vore synder, ham har jeg seet». Fru Karen vidste ikke rigtig, hvad hun skulde svare hertil, men det underlige barn kunde hun ikke straffe, «riset faldt hende af hænderne», som legenden siger, skjønt opdragelsen var streng i hin tid.

Men det var ikke bare saadanne opløftende syner Birgitta havde; engang, hun var ude og legede med endel andre smaapiger, forekom det hende midt under lystigheden, at hun saa et frygteligt uhyre med hundrede arme og ben ligesom troldene i de eventyr og sagn, som hun havde hørt fortælle. Fuldt forvisset om, at dette maatte være djævelen, løb hun forfærdet ind i sit værelse og hen til krusifixet, hvor hun pleiede at holde sin bøn. Ogsaa derhen forfulgte uhyret hende, og hun syntes høre det sige: «Havde jeg blot magt at gjøre dig noget ondt, men jeg kan det ikke, uden Kristus tillader mig det». Dermed forsvandt synet, men Birgitta tabte fra den tid al lyst til at lege.

Med synet af djævelen slutter rækken af hendes visioner som barn; men de, som her er omtalt, viser tydeligt nok, at deres indhold stemmer temmelig vel overens med hendes barnlige idekreds; de gaar aldrig udenfor, hvad hun havde hørt eller læst.

Skjønt den praktiske og forstandige fru Karen ikke blot søgte at lægge en dæmper paa Birgittas overspændte fantasi, men ogsaa sørgede for, at talen om disse syner holdtes indenfor de fire vægge, og Birgitta selv helst tang med alt af den natur, saa kunde det dog ikke undgaaes, at rygter i saa henseende sivede ud og hviskedes fra mund til mund blandt egnens beboere og vakte den hellige gysen, som altid følger med det vidunderlige, ja endog den rolige og forstandige Karen selv synes at være bleven greben deraf, saa at ogsaa hun saa syner. En dag kom hun ind til Birgitta, der sad og baldyrede; da kom det hende fore, som sad der en fremmed jomfru ved barnets side og hjalp til med arbeidet, men synet forsvandt straks.

Imidlertid vokser Birgitta op til en from og ædel og derhos smuk og rigtbegavet kvinde, med dybe følelser for sit land og sit folk, med inderlig begeistring for kirken og et ridderligt liv og

for alt skjønt og ædelt. Om hun selv nogen gang havde ønsket at hellige sig til klosterlivet ved man ikke bestemt; det synes ialfald rimeligt for en person med hendes karakter. Hendes fader, skjønt en from mand, fandt det dog rettest itide at sørge for at skaffe sine to døtre et passende gifte. Hun trolovedes derfor allerede i 14-aars alderen med Ulf Gudmarsson, hvis fader lagmand Gudmar i Østergötland hørte til en af de fornemste ætter i landet. Ulf var da 18 aar. De var saaledes begge efter vort tankesæt noget for unge til at være mand og hustru, men efter hin tids anskuelse var dette passende alder for giftermaal. Bryllupet feiredes høsten 1316, og foregik saaledes som skik og brug var hos de fornemme ætter i Sverige og vel ogsaa i Norge. Paa den bestemte dag ankommer brudgommens hele slægt med brudejomfruerne til hendes forældres hus for at afhente bruden, som med krone paa hovedet og det rigt broderede belte om livet alt er omgivet af et straalende selskab. Brudefølget, bevæbnet til tænderne og tilhest, begjærer bruden udleveret af hendes fader eller «giftemanden». Naar saa er skeet, omringer det bruden for under dettes beskyttelse at føre hende til brudgommens hjem. «Giftemanden», i dette tilfælde hr. lagmand Birger, overleverede her sin datter til brudgommen med de ord: «Jeg gifter dig hende til hæder og hustru og til halv seng, til laas og nøgler, hver tredie penning og til al den ret, som lov er, i navnet Faderens, Sønnens og den Helligaands».

Det unge par synes at have ført et ret lykkeligt liv i deres nye hjem paa herregaarden Ulfåsa. Ulf Gudmarsson var en ædel karakter, mild og rolig og blev en god husfader, der uden at lade sig friste af ærgjerrig higen efter høie værdigheder gik sin jævne gang og syslede med sine mange eiendomme, og hvis Birgitta nogen gang har tænkt paa at tage sløret, saa bærer billederne i de senere «aabenbarelser» et klart vidnesbyrd om, at hun snart med hele ungdommens hengivne kjærlighed fæstede sig ved sin ægtefælle. Hun har selv med glødende farver skildret brudens inderlige ønske at gjøre brudgommens vilje: «Hans hvile», siger hun, «var hendes hvile, hans trøst var hendes trøst, og hun vilde heller dø end skilles fra ham». Der blev snart adskilligt i det store hus, der lagde beslag paa hendes tanke, og hun fandt sig ogsaa tilrette i de krav, som livet stillede til hende. Den unge ridderfrue minder kun lidet om det drømmende barn, hun engang

var; i en række af aar høres ogsaa intet om syner, men meget tyder derimod paa den ømme ægtefælle og dygtige husmoder, «giftet til laas og nøgler». Dette hendes sunde og virksomme liv synes saaledes at have afdæmpet det overspændte og sværmeriske i hendes natur; men det alvor og den fromhed, som var grundtonen i hendes karakter, beholdt hun ogsaa nu. Hun iagttog nøie sine religiøse pligter og forsømte aldrig ligesom sin fader at skrifte fredag og bevæger sin mand til det samme. Flittigt besøger hun klostre og kirker og udøver derhos en storartet velgjørenhed. Ulfåsa herregaard stod aaben for alle fattige og nødlidende og hospitaler og fattighuse lod hun opføre baade der og paa andre af sine gaarde.

I en senere tid dømte imidlertid Birgitta selv meget strengt om dette afsnit af sit liv; hun var da, siger hun, kun opfyldt af forfængelig verdslighed. For den derimod, som ser nøktern paa sagen, synes hun med sit rige hjerte og sine mange praktiske egenskaber netop her at være paa sin rette plads. Hun var en sjelden øm og omhyggelig moder for sine mange børn, vaagede over dem i stort som i smaat og drog især omsorg for, at der i hendes store tjenerpersonale kun skulde findes brave og ærbare mennesker, saa ingen forargelse skulde gives de smaa. For deres undervisning sørgede hun omhyggelig ved at skaffe dem fromme og duelige lærere. Selv havde hun ogsaa en medfødt lyst til granskeu og studeren. Bøger var vistnok en baade sjelden og kostbar vare paa Birgittas tid, men vi kan være overbevist om, at fruen paa Ulfåsa vidste at forskaffe sig dem, som fandtes i Sverige. En bog var det dog især, som fristede hendes videbegjærlighed, nemlig bibelen, men den fandtes jo kun paa latin; hun foranstaltede derfor, at ialfald dele af den blev oversatte paa svensk. Hun ønskede dog helst selv at kunne læse den i det sprog, hvori den forelaa, og lærte sig derfor latin og bragte det til med fuldkommenhed baade at læse og forstaa dette sprog. Hun fulgte ogsaa — som det synes — med liv og sjæl med i de politiske begivenheder i hendes fædreland, og flere af disse var af den art, at de maatte gjøre et dybt indtryk paa hende. Aaret efter hendes bryllup døde hendes faders venner, hertugerne Erik og Waldemar, hungersdøden paa Nyköping slot, hvor broderen kong Birger havde indespærret dem. En blodig borgerkrig udbrød, Birger afsattes og maatte i hast flygte ud af landet, hans søn

blev halshugget, og den afdøde hertug Eriks søn, der som kong Haakon den 5tes dattersøn tillige var tronarving i Norge, valgtes til konge. At kongevalget fik dette udfald skyldes vistnok især den anseede og mægtige lagmand Birgers indflydelse. Birgittas mand Ulf blev under den nye regjering lagmand i Nerike og fik sæde i «Rigens raad», ligesom ogsaa hendes broder Israel blev sin faders eftermand som lagmand i Upland.

Aar 1332 blev Magnus myndig og blev kort efter formælet med en grevedatter Blanka fra Namur i Belgien. Da der for den unge fyrstinde skulde ansættes en hovmesterinde, blev Birgitta som den dertil bedst skikkede valgt, noget der tilfulde viser, i hvilken anseelse hun stod, men overtagelsen af denne stilling viser ogsaa, at hun ikke ræddedes for at færdes ude blandt mennesker selv i de mest ophøiede stillinger.

Skjønt hendes egentlige aabenbarelsestid først begyndte 11 aar senere, saa skal dog hendes anlæg i barneaarene til at se syner allerede ved den unge konges kroning have vendt tilbage. Som hun under denne i Stockholm stod hensunken i bøn, havde hun et syn, som minder om Johannes aabenbaring. Det forekom hende, som saa hun sol og maane straale paa en mørk, urolig himmel. Gode og onde engle kjæmpede sammen; de onde formaaede dog intet, indtil en skrækkelig drage steg op fra dybet. Sol og maane skjænkede den deres glands, men mørknedes selv derved; jorden fyldtes med øgler og orme, der opaad dens grøde og med sine haler dræbte menneskene; tilsidst sank sol og maane ned i afgrunden. Synet er vistnok en afspeiling af hendes tanker dengang, glæde over det unge kongepar, blandet med mørke anelser.

Forholdet mellem hende og kongeparret synes i førstningen at have været det bedste. Hun billigede kongens handlinger, hun var stolt over, at Skaane var bleven svensk, hun glædede sig over, at han «til jomfru Marias ære og for hans faders og farbroders sjæle» afskaffede trællestand, hvor denne endnu fandtes i riget; men snart blev det anderledes. Den unge konge havde flere tiltrækkende egenskaber, men han var vankelmodig og ustadig og paa samme tid selvraadig, hvorhos han førte et letsindigt og overdaadigt liv. Heller ikke dronning Blanka savnede gode egenskaber, men for hendes varme franske blod og overfladiske karakter passede ikke Birgittas alvor, og hovmesterinden kunde optræde noksaa

strengt ligeoverfor begge de kongelige personer, især faar kong Magnus høre mange drøie sandheder.

Sine politiske anskuelser har Birgitta mere end en gang udtalt i sine «aabenbarelser». Til grund for disse ligger vistnok middelalderens sædvanlige betragtning; eget for Birgitta er det dog, at hun stærkt betoner tro som udgangspunkt for al sand politik. Kongedømmet er en guddommelig indstiftelse; thi efter faldet blev det nødvendigt, at mennesket maatte adlyde sin lige, siden det ikke vil adlyde Gud. Hun er ikke ganske vis paa, om ikke arveret er at foretrække for valgret. Kongen er ikke kronens herre, men blot rigets styrer og sit folks beskjærmer. Han er bunden ved sin ed til folket, kan ikke paalægge det nogen skat eller formindske landets omraade, og holder han ikke sin ed, da er opstand lovlig; al sand statskunst maa hvile paa en levende kristentro. Ogsaa om de fleste andre samfundsforhold udtaler hun sig og skjønt bunden af sin tids opfatning, saa har hun dog et ualmindeligt skarpt og i mange henseender friere blik, end man er vant til.

Under sit ophold ved hoffet optraadte hun ikke blot her som andensteds strengt ligeoverfor synd og letsindighed, men hun gav ogsaa den unge konge mangt et raad, som han burde lægge sig paa hjerte. Dronningen og endnu mindre kong Magnus havde vanskeligt for at taale den autoritet, hvormed hun traadte op. Han søger undertiden at møde hende med haan eller med en spøgende vittighed. Saaledes kunde kongen ofte om morgenen hilse hende med ordene: «Montro, hvad vor frænke har drømt om os inat?» Selv de kongelige børn kom nu og da med krænkende bemerkninger, som man tror den forbitrede dronning havde lagt dem i munden. «Naa frænke», sagde lille kong Haakon, «spaa nu ogsaa mig! Skal vi have regn eller godt veir imorgen? Skal dine sønner være konger og vi jages bort?» Men Birgitta lader sig ikke afskrække fra, hvad hun tror, hun har et kald fra Gud til. Ligeoverfor kongen truer hun med Guds straffedomme, hvis han ikke vilde lytte til hendes raad og advarsler, ja hun havde mod til at sige ham ting i ansigtet, som ingen anden skulde vovet. Et enkelt exempel skal her anføres: Hun advarer ham mod «disse blinde, stumme og døve raadgivere», og da han engang har isinde at optage en af de sledskeste af dem i sit raad, erklærer hun, at hun hører Kristus sige: «Sker det, da vil

han (kongen) blive til spot og til et ordsprog for sit folk; se vort kronede asen, vil det hede». Til børnenes lidet tækkelige spørgsmaal siger hun kun tørt: «Bliver I ikke høfligere, saa faar eders moder kun liden glæde af eder». Men det var ikke bare den kongelige familie, der saa skjævt til Birgitta; hun havde en mængde fiender især blandt adelen og de, der omgav kongen, men ogsaa mod dem kunde hun optræde ligesaa bestemt som ogsaa beskedent, ja ofte endog ydmygt.

Under hoflivets vanskeligheder og de politiske uroligheder droges ofte Birgittas hu til bøn i enrum og til hellige steder. I pilgrimsdragt kunde hun, ret som det var, paa sin fod vandre til hellige kilder og steder rundt om i riget. Deri var nu vistnok efter tidens betragtning intet paafaldende; hendes fader og moder, ja hendes hele slægt havde jo gjort det samme, men det var hyppigheden heraf, som vakte opmærksomhed; det var bleven hende til en nødvendighed og tillige en nydelse. Ogsaa en længere og større pilgrimsfart havde hun længe ønsket at kunne gjøre. Begge ægtefællerne var træt af hoflivet, og da børnene var i den alder, at de ikke behøvede deres tilsyn, toge de pilgrimshat, stav og pose, et stort følge sluttede sig til dem, og saa toge de veien over de øde grænsefjelde til St. Olafs helligdom i Trondhjem, hvor de efter en besværlig reise ved St. Olafs skrin i den prægtige domkirke kunde forrette sin andagt, medens sangen til martyrens ære rungede gjennem det ærværdige tempels haller, og hvor Birgitta med henrykkelse turde stemme med i et «*ora, ora pro nobis!*» I hvilket aar denne valfart foregik vides ikke bestemt.

Men Birgitta lod sig ikke nøie hermed. Compostello i Spanien havde jo stadig været hendes ønskers maal, og endelig kom da den tid, da hun for alvor kunde tænke derpaa; det synes at have været i 1341, at begge ægtefællerne tiltraadte reisen efter først i ydmyg bøn at have forberedt sig dertil. Ogsaa denne saa lange pilgrimsreise foretoges mest tilfods sammen med et talrigt følge af geistlige og lægmænd, af mænd og kvinder. Veien gik fra det ene hellige sted til et andet gjennem landene. Man behøvede ikke at være i forlegenhed for veiledning og kyndige førere, naar man drog til noget mere berømt valfartsted. I klostrene eller i særskilte for pilgrimme oprettede hospitaler kunde man tage ind og hvile; overalt var man velkommen, om end i større og mindre grad efter de reisendes fromhed og vel ogsaa efter de gaver, de kunde yde.

Birgitta tildrog sig almindelig opmærksomhed, hvor hun drog frem, ikke paa grund af hendes rige gaver, thi Birgitta kom fra et fattigt land og førte saaledes ingen overflod med. Men ingen, som kom i hendes nærhed, blev uberørt af hendes sjælfulde væsen, hendes inderlige andagtsøvelser, men vel mest af hendes syner og hendes tale. Hun syntes ogsaa at være den, for hvem de øvrige af følget villigt bøiede sig, og hvis fromhed de aldrig kunde blive træt af at prise, hvor de kom. De fremmede, som var vidne til dette, betragtede hende derfor med ærbødighed; hun forekom dem som en dronning fra et langt borte liggende hemmelighedsfuldt land, og udenlandske legendeforfattere kalder hende ogsaa «*regina Suesiæ*». At nævne alle de steder, hun besøgte under denne pilgrimsfærd, er ikke muligt, da man mangler underretning herom. Vi ved kun, at hun i Marseille bad til den hellige Magdalena, i Tarragona bøiede knæ for den hellige Martas helligdom. Naturligvis var helligdommen i Compostello især af vigtighed for Birgitta; hvilke følelser maa ikke have rørt sig i hendes hjerte, da hun saa sin barndoms og ungdoms drøm opfyldt og hun, ligesom hendes fader og moder engang havde gjort, kunde knæle ved St. Jakobs hellige alter og kysse den helliges ben! Tilbageveien gik gjennem Belgien, og her blev hendes mand saa alvorlig syg, at man frygtede for hans liv. Under sin ængstelse fordoblede den forhen af faste og spægelse saa medtagne Birgitta sine bønner og andagtsøvelser. Det forekom hende da, at hun saa den hellige Dionysius, Frankriges skydshelgen, som forudsagde hende hendes kald som seerske og lovede, at til tegn derpaa skulde hendes ægtefælle ikke fratages hende denne gang. Ved denne tid troede hun ogsaa at have andre aabenbarelser, der varslede om det samme og derhos forkyndte, at hun skulde komme baade til Rom og Jerusalem.

Efter hjemkomsten eller under pilgrimsreisen siges Ulf Gudmarsson og Birgitta at have gjort kydskhedsløfte, noget som nu og da forekom i middelalderen. Skjønt Birgitta engang under sit ophold ved hoffet, da hun blev spurgt tilraads i denne henseende, var besindig nok til alvorlig at fraraade noget saadant blandt ægtefæller, saa bevæger hun dog nu sin mand dertil. Begge ægtefællerne skulde ogsaa straks, efterat de var kommet hjem, have trukket sig tilbage hver til sit kloster for der ganske at leve for den anden verden, Gudmar til Alvastra munkekloster, medens Birgitta gjemte sig i et nonneklosters celle. Ingen af dem aflagde

dog klosterløftet. Klosterlivet synes ikke at have bekommet den forhen saa virksomme lagmand hr. Ulf synderlig vel i legemlig henseende; han blev mere og mere sygelig, og det blev snart klart, at hans dage var talte. Da han følte døden nærme sig, sendte han bud efter Birgitta, som saaledes fik være hos sin fremdeles saa usigelig kjære Ulf i hans sidste stund. Han døde 1344 48 aar gammel og begravedes, saaledes som han havde ønsket, i stilhed i Cisterciensernes munkedragt.

Denne skilsmisse faldt Birgitta med sit varme hjerte saa saare tung. Skjønt hr. Ulf langt fra i et og alt havde billiget hendes strenge askese og ofte overdrevne andagtsøvelser, og derved lagt en dæmper paa hendes overspændte natur, saa havde han dog i over 20 aar været hende en god, ædel og kjærlig husbonde, og hun havde holdt saa inderlig af ham, og nu havde han forladt hende. Fra nu af havde jordlivet ingen tillokkelse for hende mere, og hendes tanker rettedes alene mod det hinsidige. Men det mest smertelige i hendes sorg var *sorgen selv;* det forekom hende saa sørgeligt, at hendes hjerte endnu kunde være saa fængslet af denne verdens kjærlighed, saa hun ikke kunde ophøre at tænke paa sit tab; men saaledes maatte og skulde det ikke for bestandig blive. Hr. Ulf havde døende givet hende en ring, som hun skulde bære til hans minde; med ét tog hun en rask beslutning, greb ringen og kastede den langt bort, saa hun aldrig fik se den mere. «Jeg elskede ham som mit eget hjerte,» sagde hun, «dog nu er al min kjødelige kjærlighed begraven.»

Fra nu af, efter at det baand var bristet, som sterkest bandt hende til verden, vil hun kun tilhøre himlen. Svækket ved sorg, vaagen og faste har hun ingen magt længer over sig selv; syner og henrykkelser, som før kun nu og da fandt sted, bliver nu det sedvanlige; den ene aabenbarelse følger efter den anden. Det var kun faa dage efter mandens død, at hun havde den aabenbarelse, som blev bestemmende for den tilbagestaaende del af hendes liv. Medens hun laa hensunken i dyb andagt, syntes hun sig omgiven af en straalende sky, og hun hørte en røst, som bad hende høre, hvad der vilde blive sagt hende. Da hun frygtede for, at det kunde være et sandsebedrag, flygtede hun ind i sit kammer, skriftede og tog nadverden. To gange endnu med korte mellemrum gjentog synet sig og sidste gang tvivlede hun ikke, men lyttede ydmygt og henrykt til røsten, som sagde: «Jeg er din Gud, som

vil tale med dig, frygt derfor ikke; jeg er alle tings ophav og ingen bedrager. Jeg taler til dig ikke blot til din egen, men ogsaa til andres redning. Du skal være min brud og mit talerør og skal se og høre mine hemmeligheder og forkynde dem for verden, og min aand skal være hos dig til din dødsdag. Gaa til din skriftefader, mester Mathias, som forstaar at skjelne mellem sandhedens og løgnens aand, og sig ham, hvad jeg har sagt dig.» Dermed forsvandt synet. Nu kunde hverken Birgitta selv eller hendes skriftefader og øvrige omgivelse længere tvivle om, at aabenbarelsen var fra Gud. Efter dette faar hun først den urokkelige overbevisning om sin guddommelige kaldelse. En sjælstilstand som før kun undtagelsesvis havde ytret sig, er herefter den almindelige. Hun er kommen ganske ud af ligevægten og hengiver sig uden modstand eller modsigelse hverken fra hende selv eller andre til dette slags sjæleliv. Hun formaar ikke længere at tænke roligt over nogen sag, som ligger hende paa hjerte, eller som hun vil have fremmet, og holde det frem for Gud i bønnen; nei, alt beror nu hos hende kun paa, hvad hun tror er guddommens umiddelbare indskydelser og aabenbarelser; de beherske fra nu af hele hendes væsen. Disse aabenbarelser og henrykkelser kunde komme over hende saavel midt ude iblandt mennesker som inde i det stille lønkammer, saavel paa den alfare landevei som inde i en kirke.

En af de mange beretninger i saa henseende skal her meddeles. Det var en yndig sommerdag, at Birgitta med følge var paa vei til Vadstena kongsgaard, som hun har i forlening efter sin mand. Hun sidder hensunken i bøn med øinene vendt mod himlen; paa én gang bliver ansigtstrækkene stive og aandeagtige, hun slipper tøilerne, og sandserne omtaages. Saaledes sad hun i nogen tid, mens hesten bliver ved at gaa sin jævne gang og ledsagerne stirrer paa hende i taus forundring. Endelig tager de mod til sig, griber fat i hestens tøiler og vover at røre ved hende. Hun kommer til sig selv igjen, men beklager høit, at de himmelske syner var borte. Nu føler hun kun træthed og afmagt. Hun begynder at tale om sin aabenbarelse, og saasnart hun er naaet sin reises maal, sætter hun sig straks hen for at nedskrive det forunderlige, som hun havde hørt og seet. Undertiden kunde hun føle sig for mat til selv at nedskrive det, som var bleven hende aabenbaret; hun lod da kalde sin skriftefader, den fromme og lærde mester Mathias, og sin dertil særlig udseede skriver, til

hvem hun da paa svensk fortalte sit syn. Hun skulde tale meget let og flydende, men var ofte dybt rørt. Skriftefaderen oversatte da umiddelbart hendes ord til latin, medens skriveren i hendes nærværelse nedskrev den geistliges oversættelse, hvilken hun derpaa lod sig forelæse for at kunne gjøre sine anmerkninger og rettelser.

Samtidig med hendes evne til at se syner skulde Birgitta ogsaa besidde en anden, nemlig en art tankelæsning. Mer end en gang skal hun have gjættet, hvad de mennesker, der var i hendes nærhed, tænkte. Undertiden kunde hun ogsaa fortælle dem træk af deres foregaaende liv, som ingen anden end de selv var vidende om. Det var paa den maade, at hun i den spanske biskop Alfons fik en trofast ven og ivrig tilhænger og beundrer.

Birgittas talrige «aabenbarelser» samledes siden netop af nævnte biskop, der inddelte dem i 8 bøger, hvortil kom et større tillæg, de saakaldte «*revelationes extravagantes*». Talrige afskrifter toges, de oversattes paa de fleste europæiske sprog, og efter bogtrykkerkunstens opfindelse er de bleven udgivne i mangfoldige oplag paa latin, fransk, italiensk osv. Af aabenbarelser nedskrevne med Birgittas egen haand findes alene to, der opbevares i det kongelige bibliothek i Stockholm og regnes blandt dettes fornemste skatte.

Efter mandens død vedblev Birgitta at opholde sig i Alvastra berømte cistercienserkloster. Men at hun, kvinden, var gaaet ind i mandsklostret, det vakte i førstningen forundring, ja endog forargelse. Hendes fromhed og hellige liv bragte dog snart saadanne røster til at forstumme og underprioren der, den fromme magister Peder, blev hendes skriftefader og snart hendes trofaste ledsager.

Under opholdet her er det antagelig, at ønsket om at kunne forbedre munkelivet blev ret levende hos hende, og tanken mere og mere modnedes hos hende, at det bedste middel hertil vilde være oprettelsen af en ny orden med en ny organisation. Den skulde hede «Den hellige frelsers orden *(Sancti Salvatoris)* efter Augustins reformerte regel». Det skulde være en forening af mænd og kvinder, der paa denne maade skulde støtte hinanden i et fromt og virksomt liv til herrens tjeneste og deres sjæls frelse. Denne orden, der er den eneste, som er udgaaet fra de skandinaviske lande, fik ogsaa indgang i vort fædreland, idet et af landets største og mærkeligste klostre Munkeliv paa Nordnæs i Bergen i 1426

fra et cistercienserkloster omdannedes til et Birgitinerkloster, hvilket var det sædvanlige navn paa denne art klostre. Da ordenen paa grund heraf er noksaa udførlig omtalt i den norske klosterhistorie, skal vi kun kortelig berøre den her. Det eiendommelige for den var, at dens klostre skulde have et bestemt antal saavel af nonner som af munke og kom saaledes til at bestaa af et dobbelt konvent. Alt var ifølge den aabenbarelse, som Birgitta troede at have faaet af Kristus selv, paa det nøieste bestemt ligefra klosterfolkenes antal, deres inddeling i forskjellige arter medlemmer, dragten, andagtsøvelser osv. indtil selve klosterbygningen, saavel hvad dens indre som ydre angaar. Det hele personale skulde være et levende billede af Kristi apostle og første disciple. Høist skulde abbedissen staa; hun skulde være repræsentant for den hellige moder, dernæst 13 prestemunke med klostrets skriftefader i spidsen, hvilke skulde minde om de 12 apostle med Paulus; saa fulgte 59 nonner, 4 diakoner, hvilke sidste skulde lede tanken hen paa de 4 store kirkefædre, og endelig 8 lægbrødre. Med abbedissen og nonnerne udgjorde disse tilsammen 72 ligesom Kristi første discipelskare. Klostrets fremtid blev snart sikret; thi foruden at Birgitta selv skjænkede det sin gaard i Vadstena og andre eiendomme, saa gav ogsaa kongen og dronningen «til deres sjæls salighed», og for at deres støv engang der kunde hvile i fred, til klostret deres kongsgaard samt 6 000 mark i penge, et betydeligt beløb paa den tid, og flere stormænd fulgte exemplet.

Selv tog Birgitta ikke sløret. Hun synes ofte at have forladt Alvastra klosters stilhed for snart at have tilsyn med det nye klosters ordning, snart for at besøge ikke blot sine børn, men ogsaa landets stormænd samt dets konge og dronning. Overalt vil hun forbedre og reformere baade i kirken og staten, overalt er det seersken, profetinden, der taler, dreven af en høiere magt. Der er flere og det endog meget fremstaaende personer, der slutter sig til hende i sværmerisk beundring, saasom mester Mathias, biskoperne i Åbo og Vexiö, hendes broder lagmanden over Upland osv., ja endog kong Magnus selv tager nu og da, skjælvende for hendes straffende profetier, sin tilflugt til hende under ydmyge bønner. Men hun havde, som før nævnt, ogsaa sine modstandere og fiender; hun udraabtes for en spaakjærring og en heks, hun haanedes, bagvaskedes og modarbeidedes, men Birgitta saa i haanet kun en nødvendig ydmygelse for hende, thi hun kjendte grundigt

sit eget jeg og vidste godt, at hendes værste fiende var hendes hovmodige aand. Hun følte det vistnok som en usigelig stor naade, at Herren, som hun forvist troede, havde udvalgt hende til at modtage disse aabenbarelser, og hun længtes efter de salige stunder, som de bragte, men hun var ogsaa fuldt opmerksom paa den fristelse til hovmod, som dette fremkaldte. Det fremgaar derfor ogsaa af hele hendes livs historie, at hendes sind som oftest var fuldt af ængstelse og uro, og at hun kun sjelden fik erfare religionens fred og hvile.

Naar Birgitta hørte sine beundreres sværmeriske udgydelser, skal hun betagen af angst have udraabt: «Ak nei, jeg beder eder for Guds skyld, tal dog ikke saa! Jeg er for Herren kun en ringe myre, en budbærer fra ham. Jeg har ei den ringeste gode tanke, uden Kristus giver mig den. Endnu omtumles mit skib af høie bølger; I ser begyndelsen, men ikke enden. Jeg behøver forbønner; roser derfor ikke mig, men roser Herren». Hun syntes sig ogsaa at høre sin skytsengel bede til Herren for hende saaledes: «Denne kvinde har et hovmodigt hjerte, derfor behøver hun riset for at tæmmes. O, min Herre, jeg beder, miskunde dig over hende med dit ris».

Under de mange vanskeligheder, som fulgte med, hvad hun troede var hendes kald, og som stadig plagede hendes følsomme sind, var det ikke saa underligt, om hun ønskede sig bort fra dem. Hun saa kanske klarere end de fleste al den raahed, synd og elendighed, som raadede baade blandt høi og lav. Hun havde talt advarselens og bodens strenge ord baade i slot og hytte uden at det syntes at frugte; synden tog heller til end af, hun saa fremtiden fuld af mørke varsler og det pinte hendes hjerte, at hun maaske skulde være vidne til alle de ulykker, der maatte komme over riget. Og hvor lokkende stod ikke under alt dette den tanke, som hun vistnok stadig har næret, atter at faa komme ud i verden, se de berømte hellige steder og da især Rom og der holde sin bøn og under dette maaske i syner faa et besøg af disse steders helgen. Og en from pilgrimsgang vilde jo paa samme tid lægge en dæmper paa hendes hovmod og være en vei til større hellighed.

Desuden var der for Birgitta en særskilt grund til at foretage en saadan reise, nemlig ønsket om at faa sin orden bekræftet af paven. Her som andensteds former hendes tanker og varme

ønsker sig snart til en aabenbarelse: «Begiv dig til Rom», syntes hun at høre Frelseren sige; «der er gaderne strøede med evigt guld, nemlig de helliges blod; der er en gjenvei til himlen, der skal du blive og finde hvile. Din ordens regler er skrevne, dens blomster er skudt frem. Gaa nu did, hvor du skal træffe paven og keiseren, og overræk dem regelen og dine aabenbarelser; som et lys skal du straale udover verden». Efter dette var Birgittas beslutning tagen. Det var efter de oplysninger, som findes, antagelig i 1349 at Birgitta begav sig paa den lange vei. Hun fulgtes af sin søn Birger, sin skriftefader Peder fra Alvastra og endel andre fromme mænd og kvinder. Vistnok var der hvert aar store pilgrimsskarer, der drog mod «det hellige Rom», men dette aar var disse større end sædvanlig, thi 1350 var bestemt at være jubelaar, og da uddeltes med rund haand syndsforladelse til alle pilgrimme, der fra alle Europas kristne lande strømmede til kristenhedens hovedstad. Hertil kom frygten for den skrækkelige pest «den sorte død», som efter i et par aar at have herjet i Syd- og Mellemeuropa, netop i dette aar ogsaa var begyndt at rase i de nordiske lande. Skrækken for denne frygtelige landfarsot drev tusinder til kirker og til hellige steder. Paa deres vei sydover gjennem Tyskland og Italien fik vore nordiske pilgrimme et forfærdeligt billede af dens ødelæggelser; overalt, hvor de drog frem, mødte de lidende, sygdom og død. Klostre og hospitaler var overfyldte, ubegravne lig laa allevegne paa veie og gader, usikkerheden var større end nogensinde, og sammen med den øvrige elendighed fandt de ogsaa folket delt i to leire, den keiserlige og den pavelige. To gange med kort mellemrum fik Birgitta høre den frygtelige banbulle, som paven, Klemens den 6te, slyngede mod keiseren: «Forbandet være han», lød det, «naar han gaar ind og naar han gaar ud! Herren ramme ham med vanvid og blindhed, himlen sende sit lyn ned over ham, jorden aabne sig og sluge ham levende». Men end ikke dette var nok; for at forvirringen kunde blive rigtig stor, kom ogsaa samtidig det saakaldte interdikt; kirkerne maatte ikke aabnes, ingen kirkeklokke lyde, sakramentet ikke uddeles, intet lig begraves i indviet jord, ja det ene menneske turde ikke engang hilse det andet.

Ogsaa under denne pilgrimsvandring modtoges Birgitta med ærbødighed og beundring, hvor hun kom. Længe vilde hun ikke blive paa noget sted, thi hendes hu stod til Rom, og da hun med

følge endelig efter den lange reise, som mest foregik tilfods, fra høiderne udenfor saa staden ligge foran sig, var det med følelser, som vi i vor tid har vanskeligt for at sætte os ind i, og det var knælende og under ydmyg bøn, at hun hilsede synet af den. Og pilgrimmene fra Sverige var ikke de eneste, som med henrykkelse skuede henimod den i flere henseender saa merkelige stad, nei skare efter skare stevnede henimod den. I Rom var alle herberge overfyldte og pilgrimmene maatte leire sig paa gader og torve. Man regner, at der ved denne anledning var flere millioner saadanne i staden. Der var et mylder og en trængsel uden lige, og ingen af de mange større kirkelige processioner fandt sted uden at mennesker traadtes eller klemtes ihjel.

Birgittas glæde over al den fromhed, hun saa omkring sig blandt pilgrimmene, forsvandt dog snart ved det syn, der mødte hende, naar hun vandrede omkring i staden. Forfaldne kirker, vanhelligede relikvier, munke, som drev spot med det hellige og nonner, der levede i aabenbar utugt, det var, hvad der almindelig mødte hendes blik. Og paven selv, — ja han var ikke at finde i Rom, men sad i Avignon i Sydfrankrige, og udsendte derfra sin aflad, som han selv drev løier med, til de enfoldige troende og levede saa forøvrigt i sus og dus, hengivende sig til de uværdigste fornøielser. Allerede førend Birgitta forlod Sverige, havde hun i form af en aabenbarelse sendt paven en alvorlig formaning til baade at forandre sit liv og at vende tilbage til Rom. Og Birgitta var ikke den eneste, som dadlede paven, men den «hellige fader» forblev uberørt saavel af formaninger og trudsler som af haan og bebreidelser.

Og de politiske forhold i Rom var ikke bedre end de kirkelige; to af Roms mægtigste familier kjæmpede om magten og strid og skjærmydsler midt i Roms gader hørte til dagens orden i hin tid. Men alt dette formaaede dog ikke at drive Birgitta bort fra Rom, og medens flere af dem, der havde været i hendes følge, deriblandt sønnen Birger, efter nogen tid vendte hjem igjen, saa syntes hun, at hun netop her var paa sin rette plads og forblev her. Det hus, som hun beboede i Rom, blev snart det sted, hvor de af hendes landsmænd, som besøgte staden, ofte i stort antal, tog sin tilflugt, naar de ønskede hjælp og veiledning, og for dem alle var hun en hjælpende moder. De syge tog hun til sig og pleiede i sit hjem, og de fattige bespiste hun ved sit bord. Hun var optaget

fra den tidlige morgen til den sene aften og havde sin tid nøiagtig inddelt. Efterat hun tidligt om morgenen havde aflagt sit skriftemaal, gik hun ud, først for at bede ved et eller andet helligt sted, og begav sig derefter omkring i staden til kirker og sygehuse, og den tid, hun tilbragte hjemme, benyttede hun til at arbeide for de fattige. Hvorsomhelst legemlig eller aandelig nød traadte hende imøde, der var hun straks færdig til at hjælpe. Paa en af sine vandringer, fortælles der, hørte hun sig tiltalt i et sprog, der lignede hendes eget; det var en dødssyg kvinde fra Norge, som laa der i hendes vei hjælpeløs og forladt. Hun fik straks ved sin ledsagers hjælp den ulykkelige slæbt hen til et hospital og tog hende siden hjem til sig. Ja hun veg ei tilbage for de væmmeligste sygdomme eller for lastens ilde berygtede huler, og mangen en falden kvinde kunde ved Birgittas medlidende, men tillige kraftige optræden og støtte atter reise sig igjen. Hun anraabtes om forbøn for syge, om trøst og raad i samvittighedsnød, og der taltes om mange helbredelser, som hun skulde have udført; hendes ry udbredte sig efterhaanden over hele den kristne verden.

Paa sine vandringer omkring i Rom fulgtes Birgitta saagodtsom altid af sin datter Katharina. Denne var kommen til Rom aaret efter moderen og forblev her hos hende lige til hendes død. Hun var i mange stykker et afbillede af sin moder, som hun baade elskede, beundrede og tilbad. Af Birgittas øvrige børn er Birger og Karl, der begge var anbetroede vigtige stillinger i deres fædreland, mest bekjendt. Birger var ligesom moderen alvorlig og indadvendt, medens Karl derimod, som vistnok havde arvet hendes kraftige vilje og livlige sind, men ikke alvoret, var en munter og livsglad ridder, der var alt andet end oplagt for det asketiske levesæt; han var derfor stadig gjenstand for Birgittas sorg og forbønner. Men det var ikke bare slægt og børn, som drog Birgittas tanker til hendes fædreland. Hun ophørte aldrig at elske det og at interessere sig for det, især dets politiske forhold, der blev alt mere og mere indviklede. Med Magnus Erikssøn havde hun jo saa nogenlunde forsonet sig, men hans efterfølgere fandt aldrig naade for hendes øine, og hendes profetiske syner og aabenbarelser i denne anledning er baade mange og dunkle, men modtoges dog altid i Norden med den største opmerksomhed. Enkelte af dem syntes først at have fundet sin opfyldelse under Kristian II og

andre endog saa langt fremme i tiden som under Karl X Gustav, ialfald troede man det senere.

Kirken laa hende dog især paa hjerte, og til paven har hun gjentagende sendt baade formaninger og trudsler, uden at det synes at have hjulpet. Klemens VI forlod ei sine elskerinder i Avignon, og hans efterfølger Innocent VI vovede ikke at bryde med de franske kardinaler. Først den næste pave Urban V besluttede sig endelig, om end kun for en tid, at tage sin bolig i den gamle pavestad, og nytaar 1367 lød det jublende over hele Italien: «Paven kommer!»

Nu skulde det da omsider afgjøres, om hendes saa længe nærede ønske at faa sin klosterorden bekræftet af paven skulde gaa i opfyldelse. Den omtænksomme Birgitta havde allerede saa betids sendt bud efter begge sine sønner, at de ved denne anledning kunde være tilstede og bidrage til at støtte sagen ved sin nærværelse. De adlød den ærværdige moder og efter en 17 aars skilsmisse kunde de atter nyde gjensynets glæde. Omgiven af dem traadte Birgitta frem for den hellige fader, kyssede hans fødder og knælende bad om hans velsignelse for sig og sine børn. Birger bar ved denne leilighed en sædvanlig enkel klædning, men Karl en pragtfuld ridderdragt, en svær guldkjæde, et tungt sølvbælte om livet samt en hermelinskappe saa kostbar udstyret, at man neppe havde seet noget lignende. Paven betragtede nøie begge de adelige herrer. «Du», sagde han til Birger, «er din moders søn, men du Karl er et verdens barn». Birgitta kastede sig atter paa knæ og bad om deres synders forladelse. Paven tog i Karls tunge sølvbælte og sagde: «Denne tyngde er god nok at bære til syndebod». «O hellige fader», raabte Birgitta, «skil ham ved hans synder, og jeg skal nok skille ham ved bæltet!»

Men med hendes klosterordens stadfæstelse gik det dog ikke saa let, som hun maaske havde troet. Vistnok ærede han seerinden høit, skjænkede hende og hendes datter rig aflad, men angaaende det nye kloster saa havde han mange betænkeligheder. Hertil kom, at der behøvedes penge og det flere, end man vilde eller kunde give. Forgjæves henvendte hun sig ogsaa til keiser Karl IV, der paa denne tid kom til Rom, og overrakte ham sin klosterregel. Birgitta tabte dog ikke modet; ifølge hendes aabenbarelse tvivlede hun ikke paa, at det vilde ske, men hun vilde ogsaa selv gjøre.

hvad hun kunde derfor. Hun besluttede at gjøre en længe paatænkt reise omkring i Syditalien for at besøge hellige steder og ved samme anledning henvende sig personlig til hoffet i Neapel for ved dettes indflydelse hos paven at faa en støtte for sin sag. Det er ret betegnende for Birgitta, at uagtet dette var hendes hensigt, hun dog ikke ræddedes for at tage Neapels da regjerende dronning Johanna, der var bekjendt for sit letsindige og usædelige liv, saa strengt i skole, at denne faldt paa knæ for seersken og lovede bod og bedring.

Ved sin tilbagekomst til Rom fandt hun paven flyttet fra staden til sin villa ved Bolsenersjøen. Ifølge en aabenbarelse vandrede hun ud til ham der, forudsagde ham hans snart indtræffende død og befalede ham fra Kristus at stadfæste Hans orden i Vadstena og det uden betaling, «og gjør I ikke det», føiede hun til, «vil Han selv stadfæste den; Hans helgener vil være vidner og Hans moder seglet». Paven viste sig nu meget naadig, og den 5te august 1370 udfærdigede han sfadfæstelsesbrevet baade for ordenen og dens regel.

Trods Birgittas mange alvorlige advarsler vendte dog paven snart tilbage til sit hjemland Frankrige, hvor han kort efter sin ankomst til Avignon døde. Denne opfyldelse af Birgittas spaadom styrkede naturligvis hendes anseelse og øgede antallet paa hendes tilhængere, men dette bidrog igjen til fristelse til hovmod og voldte hende megen kamp og mange anfægtelser.

Hun var nu kommen høit op i aarene, men endnu var en af hendes hovedplaner ikke kommen til udførelse; det var en valfart til det hellige land. Saa var det i foraaret 1371 at hun syntes høre Kristus sige til hende: «Bered dig til pilgrimsfærden! Besøg min grav! Hvi ængstes du for din alder? Kan ikke jeg styrke dig, styre dine veie og føre dig hid tilbage». Men af en eller anden grund kom hun ikke til at foretage reisen før i begyndelsen af det næste aar. Hendes sønner, datteren, nogle geistlige herrer og endel andre fulgte hende. Veien toges over Neapel, hvor de reisende opholdt sig nogen tid. I anledning af deres audiens hos dronningen, den før nævnte Johanna, der modtog dem med megen udmerkelse, fortælles en egen historie. Den fordums hovmesterinde havde nøie gjort sine sønner opmerksom paa, hvad der var landets skik at hilse sin dronning paa, nemlig at bøie sig dybt, gjøre knæfald og kysse hendes fod. Birger

rettede sig ogsaa nøiagtig efter anvisningen, men den livlige Karl i sin straalende ridderdragt lod sig ikke nøie hermed; efterat have kysset foden stod han op og gav hende dristigt et kys lige paa munden. Alle forfærdedes over en saadan dristighed; men dronningen saa paa den raske ridder, han behagede hende og lod ham snart vide, at hun ønskede ham til gemal. Karl skal ikke have havt noget imod en saadan forbindelse, men desto mere forfærdedes Birgitta. Han havde jo en hustru i Sverige, og dronningens lette sæder var ingen hemmelighed. Sin nød klagede hun for Gud og den hellige jomfru og bad dag og nat at maatte skaanes for en saadan smerte. Da Karl, der ikke var stærk af helbred, kort efter blev heftig syg og døde, saa Birgitta heri en opfyldelse af sin bøn, og medens dronningen græd og jamrede, fulgte Birgitta ham rolig og uden taarer til graven. «Gaa min søn», sagde hun, «til den Gud, som kjøbte dig med sit kostbare blod! Vidste jeg end, at min Karl kunde blive konge over alle verdens riger, jeg skulde dog ikke ønske ham tilbage».

Heller ikke denne gang forlod hun Neapel uden en alvorlig bodsprædiken til dronningen, angaaende hvilken hun ogsaa havde et rystende syn. Efter en maaneds stormende seillads naaede de reisende Cypern. Ogsaa paa denne herlige ø fandt de tilstanden sørgelig baade i politisk og moralsk henseende, ja endog værre end i Neapel, og i hendes ankomst saa mange af indbyggerne en Guds tilskikkelse, thi ogsaa her var hendes ry ilet foran hende. Man samlede sig om hende og lyttede halvt forskrækket halvt tvivlende til profetindens tale, og de styrende bad hende om raad og forbøn.

Efter to ugers ophold paa Cypern fortsatte Birgitta reisen til det hellige land og landede i Joppe, i hvis havn de reisende var nær ved at forlise og mistede under dette saagodtsom alt deres tøi. Reisen videre mod Jerusalem gik for sig uden hindringer, skjønt det ikke var uden fare for de kristne at færdes i landet paa hin tid. Det var et af de største øieblikke i Birgittas liv, da hun endelig saa den hellige stad ligge foran sig. Hun opholdt sig fire maaneder i det hellige land og vandrede rundt til stederne med de gribende minder, saasom Golgata, den hellige grav, Betlehem, Jordan o. fl. Det var ogsaa for hendes moderhjerte en salig stund, da hendes kjære Birger i den hellige gravs kirke sloges til korsridder i den hellige treenigheds navn, medens salmen *Veni sancte spiritum* høitidelig lød gjennem kirken.

Reisen, de mange dybe indtryk og sindsbevægelser havde imidlertid taget paa den aldrende kvindes kræfter; hun angrebes under opholdet i Jerusalem af en feber, som siden ikke ganske vilde forlade hende, og svag og lidende begav hun sig paa tilbageveien. Hun kunde dog endnu engang optræde advarende og straffende baade paa Cypern og i Neapel. Paa det sidste sted blev en af hendes aabenbarelser opslaaet paa domkirken, hvor der prædikedes over den. Ogsaa til kirkens overhoved sendte hun endnu engang et vækkelsens ord; det var hendes sidste; hendes kraft var brudt, synerne var udeblevne, og hun følte sig ofte dybt nedslaaet. Saa var det en dag, medens hun sad i sit bedekammer i sit hus i Rom, at hun syntes atter at se og høre Frelseren, som nu forkyndte hende, at hendes prøvetid snart var forbi, om fem dage skulde hun faa gaa ind til den evige hvile, samt at hendes legeme skulde komme til at hvile i Vadstena; han talede ogsaa om hendes aabenbarelser, hvem der skulde samle og ordne dem og om flere andre ting, der laa hende paa hjerte. Da stunden kom, samlede hun Birger og Katharina, skriftefædrene og alle sine venner om sit leie, overgav dem sin sidste vilje, skriftede og modtog sakramentet; derpaa formanede hun sine børn og døde med ordene: «Dig, Herre Jesus, befaler jeg min aand». Det var den 23de juli 1373.

Birgitta havde ønsket, at hendes lig i al stilhed midlertidig skulde begraves i Rom, indtil det kunde faa hvile i hendes kjære Vadstena. Men dette hendes ønske kunde ikke saa ganske opfyldes for den mængde mennesker, der strømmede sammen; alle vilde se og røre ved den helliges levninger, og legenden fortæller om jærtegn, som skede ved denne leilighed. Allerede i september samme aar kunde benene nedlægges i et skrin med vellugtende urter efterat dog nonnerne i Panisperna, i hvis klosterkirke liget havde staaet, som en hellig relikvi havde beholdt noget af den ene arm. I slutten af aaret begav Birger og Katharina sig paa vei til hjemlandet med sin dyrebare skat. Ligtoget drog landveien nordover gjennem landene til Danzig og derfra sjøveien til Söderköping. Paa ethvert sted modtoges de reisende med ærbødighed og naturligvis var dette allermest tilfældet i Sverige, hvor rygtet om den afdødes store anseelse i udlandet forlængst havde udbredt sig blandt befolkningen. Sammenstrømningen af andægtige var derfor stor, og voksede alteftersom man drog frem. Endelig naaede

det kjæmpemæssige tog Vadstena, hvor Birgittas jordiske levninger under stor høitidelighed blev indbaaret i klosterkirken. Dette var den 5te juli 1374.

Det ry for hellighed, som Birgitta havde vundet, voksede aar for aar, og hendes grav blev et berømt valfartsted, hvor folk i de sidste par aarhundreder før reformationen strømmede hen, ikke blot fra de nordiske lande, men fra hele Europa. Birgitinerklostre stiftedes ogsaa rundt om i landene; man regner ialt 74 saadanne. For moderklostret i Vadstena blev Katharina, der i saa meget lignede sin moder, den første forstanderinde. Først og fremst synes dog hendes livsopgave at have været at skaffe sin moder helgenglorien, og heri understøttedes hun af flere fremragende mænd i Sverige. Men herfor stillede der sig mange hindringer, som ikke saa let lod sig overvinde; især var det penge som manglede. Den ihærdige Katharina begav sig selv til Rom og bragte med et exemplar af aabenbarelserne samt skriftlige vidnesbyrd om de mirakler, relikvierne skulde have bevirket. Her opholdt hun sig i 5 aar og var sammen med sine formaaende romerske venner i rastløs virksomhed, der ogsaa omsider syntes at skulle krones med held; thi da hun i 1381 forlod Italien, ansaa hun sig nær maalet. Hun skulde dog ikke opleve denne begivenhed; ikke længe efter sin hjemkomst døde hun.

Først ti aar senere, efterat de mange vanskeligheder var overvundne, foregik denne i den katholske kirke saa høitidelige handling. Vi gjengiver her i korthed en gammel beretning om denne af et øienvidne: «Det var lørdagen den 7de oktober 1391; det store kapel i Vatikanet var prægtigt smykket, gulvet var bestrøet med vellugtende urter, væggene behængt med gyldenstykkes tæpper og rundt om udsendte kjæmpeagtige vokslys hele bunker af lys. Paven Bonifacius IX viste sig for den glimrende forsamling af fyrster og herrer, iført sit fornemste skrud, læste selv messen og talede over ordene: «Jeg skal visseligen velsigne hans enke, og over hende vil min helliggjørelse blomstre frem». For første gang bevægede processionen sig til hendes ære med paven foran gjennem kapellet og Vatikanet, medens det ligeledes for første gang lød: «*Ora pro nobis, sancta Brigida! Hallelujah!*» Om natten var Peterskirken straalende illumineret baade udvendig og indvendig; den næste dag begav paven sig atter i fuld pomp til denne kirke,

hvor messen læstes til Birgittas ære. Siddende paa sin trone, omgiven af kardinaler, prester og sin livvagt, modtog paven de ofre, som helgenens «prokuratorer» bragte, og som bestod af de mest forskjellige sager, alt prydet med Birgittas vaaben, de sorte ørnevinger. Derefter bares paven i procession til loggiaen udenfor kirken, hvor han i alles paasyn aabnede den store gyldne bog og nedskrev Birgittas navn blandt engle og helgener». Samtidig udfærdigede han en vidtløftig og høitidelig bulle, hvori den store mængde af underværker *(turba mirakulorum)*, som den svenske kvinde skulde have gjort, erklæredes at være ægte, hendes gudsfrygt fuldkommen, hendes levnet rent, hvorfor en plads blandt kirkens hellige tilkjendtes hende.

Kanonisationsdagen den 7de oktober blev siden lige til reformationen i *hele kirken* Birgittas helgensdag, desuden skulde 23de juli, hendes dødsdag, og 28de mai, da hendes levninger forevistes menigheden i Vadstena, feires til hendes ære.

Saaledes havde da ogsaa Sverige faaet sin af den hele kristenhed erkjendt helgen. Ogsaa datteren Katharina opnaaede endel aar efter sin død denne ære.

At Birgitta var en saare ædel og from kvinde, ja kanske en af de frommeste, som nogensinde har levet, og i det hele en merkelig og tillige storslagen personlighed, der ved sit liv og sine efterladte skrifter, de saakaldte revelutioner, men især ved den af hende stiftede klosterorden, var af stor betydning for den senere middelalder og ikke mindst for det land, hvori moderklostret laa, — i alt dette kan ogsaa vi protestanter være enige; men angaaende hendes syner og aabenbarelser saa har der i sin tid endog inden den katholske kirke været delte meninger. Fuldt ud at forklare Birgittas sindstilstand og med sikkerhed afgjøre, hvilke kræfter der i forening med denne var virksom, formaar vistnok ingen af dem, der har beskjæftiget sig med dette studium. For de fleste, som nøktern ser paa sagen, synes aabenbaringerne nærmest at være et tro udtryk for hendes egne følelser, tanker, anskuelser og ønsker. Vistnok er det Kristus, Maria og helgenerne, som hun synes høre tale, men gjennem deres mund hører man tydelig lagmanden af Uplands datter, den politisk interesserede fromme hovmesterinde, den bedrøvede moder, den sørgende enke eller den for kirken og sit fædreland bekymrede poetiske svenske kvinde. De synes vistnok skrevne med en inspiration, som ikke er den sædvanlige

og er ofte saa skjønne, at man føler sig betagen og til en anden tid saa frygtelige, at man kan gyse, men med bestemthed at afgjøre, hvor hun kun er Birgitta, og hvor tillige høiere kræfter er virksom, lader sig vel vanskelig gjøre. Hun er i mange dele foran sin tid og peger i mange af sine udtalelser henimod reformationen, som f. ex. naar hun siger: «Det er fordømmeligt at tro ved egen fortjeneste at kunne fyldestgjøre for sine synder. Om mennesket end tusinde gange dræbte sit legeme for Guds skyld, kan det dog ikke gjøre Gud fyldest for en eneste synd, ikke svare Gud ét for tusinde; alt er idel naade, Gud alene giver at ville og at fuldbringe. Derfor gjør altid gode gjerninger og regne dem altid for intet! O Gud, jeg ved, jeg har alt af dig; af mig selv har jeg intet», eller naar hun frygtløs i alvorlige og skarpe ord revser pave og geistlighed. Men paa den anden side er hun, trods disse udtalelser, dog i sine anskuelser den katholske kirkes ydmyge datter, og omendskjønt hun i mange stykker havde et aabent øie for kirkens brøst, saa var hun dog hildet i dens vildfarelser, det viser ikke blot hendes hele liv, hendes klosterregler, men selv hendes syner og aabenbarelser [1]).

[1]) Under dette lille arbeide har der været søgt oplysninger i følgende skrifter: Dr. Reuterdahl: Svenska kyrkans historia, Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og kirken i Norden, Ellen Fries: Märkvärdiga svenska kvinnor, Wadstena klosterreglor och den helliga Birgittas uppenbarelser samt «*de vita beate Birgittæ*», udgivet af fornskriftsälskapet i 5 delar, biskop Strömberg: Den hellige strid.

ER CIVILISATIONEN ET GODE?

Civilisationen er menneskeaandens herredømme over naturen. som det enfoldig er udtrykt i det gamle store ord: Gjør eder jorden underdanig. Naturkræfterne, dyre- og planteverdenen, tagne i menneskeaandens tjeneste, det er civilisation. Men dernæst ogsaa naturkræfterne i menneskets eget indre, det animale livs drifter, stillet under aandens herredømme.

Civilisationens hoved og hjerte og drivkraft er vor bevidsthed om at være aands- og viljevæsener, skabte til at herske over al anden materiel skabning. Af denne menneskets adelstanke er al civilisation baaret.

Dens sterke arme, hvormed den gjør sin stolte drøm til virkelighed, er det mangedelte aandelige og legemlige *arbeide.*

Lykkes dette arbeide, saa viser civilisationen sin frugt i aandeligt og legemligt *velvære,* i tryghed og fred mellem menneskene og folkene, i mildere seder og livsformer, høflighed og høviskhed. Medens lidelsen mindskes, tiltager medlidenheden og skjærpes retsfølelsen.

Alligevel har der fra tid til anden hos tænkende mennesker reist sig det spørgsmaal, om civilisationen er et gode. Ud fra en abstrakt filosofis principer reiste Rousseau det i det 18de aarhundrede, og troskyldig gjenlød det fra civilisationens bærere hos os:

«Hvor saare lidet skal der til
for lykkelig at være — —.
En hytte, som dig skjule kan,
lidt brød og kildens klare vand».

Et aarhundrede derefter har en russisk greve, søn af en overkultiveret overklasse, reist samme spørgsmaal efter at have brugt sine øine paa den haarde mørke virkelighed. Og alle de andre grever har hørt paa ham og trukket paa skuldrene af hans utopier.

Hvorfor reiser dette spørgsmaal sig altid paany? Fordi der er et aber ved civilisationen, den samme, som møder os i alle

andre ytringer af menneskeliv paa denne klode, *synden,* dette aber, som alle ser og taler om, men som kun de kristnes overblik synes at forstaa i hele dens almindelige verdensomfattende karakter, og som kun de kristnes selverkjendelse synes at fatte i hele dens dybde og frygtelighed.

Synden er det, som gjør det tvivlsomt, om civilisationen er et gode. Lad os først kaste et øie paa den europæiske civilisation som den arter sig paa sine udkanter, i *kolonierne.*

Man taler om *kulturfolk* og *naturfolk.* I virkeligheden er intet folk aldeles uden civilisation. Overalt, hvor menneskene har lært at bruge *ilden*, hvor de har *husdyr*, *arbeidsredskaber* og *vaaben,* er civilisationsudviklingen begyndt. Og intet folk er absolut stillestaaende. Naar det ser saa ud for os europæere, saa er det bare, fordi vi farer afsted med væddeløbsfart efter alle de sidste fremskridt og nyeste opfindelser, medens de saakaldte naturfolk ikke er komne længer end til at krybe fremad paa en vanskelig og ubanet vei. Derimod findes der ganske vist nationer eller stammer, som med hensyn paa civilisation er i *nedgang.* Men i saagodtsom alle tilfælde skal man visselig finde at grunden er én af to: enten har et andet folk grebet forstyrrende ind i vedkommende stammes eller nations liv. Saaledes *Afrikas* millioner. Kristelige og nu senere særlig muhamedanske slave- og elfenbenshandlere har voldt en over hele Afrikas indre herskende krigstilstand og menneskejagt, som har ødelagt alt fredens arbeide. Saaledes i forgangne dage de mongolske og tyrkiske erobringstog, som lagde den hellenistiske kulturs tomter øde.

Eller ogsaa er nedgangen voldt af, at vedkommende nation selv har grebet forstyrrende og voldsomt ind i andre nationers liv. Rigdom vundet i krig er en forbandelse. Da Italiens bønder blev legionssoldater og Roms øvrige borgere en slaveeiende overklasse, da var Roms kultur dødsdømt. Ti civilisationens tilværelse hviler paa at *alle* arbeider. Den erobringspolitik, som skabte Indiens kastevæsen, skabte dermed den stærkeste bom for al fremgang i civilisation i dette rige land.

Men den nyere europæiske civilisation, slig den bæres udover verden paa *kolonialpolitikens* ørnevinger, har jo netop skrevet *arbeidet* paa sin fane. Alle skal være lige for loven. Alle skal arbeide. Derfor afskaffer den overalt *slaveriet;* og kun den, som har seet det paa nært hold, ved hvad dette vil sige. «Gud velsigne Frankrig»,

sagde en fordums slave til mig idag; «først nu lever vi. Før, hvis du havde samlet lidt penge og din herre fik vide det, saa kom der en dag en mand paa besøg til ham, og efterat de havde talt sammen, kom din herre og sagde: Jeg er desværre i knibe for 50 eller 100 kroner, saa jeg maa sælge konen din; og du var glad, du kunde slippe med at betale 100 kroner. Havde du kjøbt et pent Lamba, som din herre fik se, — «hvad for noget; din dovne slamp vil ovenikjøbet briske dig med fine klæder?» — og dermed tog han dit nye lamba, og hvis du knurred, saa sagde han: «Det er nok bedst vi skilles», og saa bandt han dig og solgte dig langt nord i Imerina, og du hørte konen og børnene, som du ikke skulde se igjen mer, jamre og hyle efter dig, naar de drog afsted med dig».

Ja, Gud ske lov, at vi ikke længer lever i den tid, da selv kristne mænd som John Newton drev slavehandel.

Dernæst aabner den europæiske civilisation en mængde nye erhvervskilder for de farvede stammer og øger derved den materielle velstand og dermed, selv under en streng administration, større social uafhængighed. — Dermed følger ogsaa bedre hygieniske forhold, formindskelse af den enorme dødelighedsprocent blandt børn og forøgelse af fødslerne. — Aandslivet løftes raskt ved forøget kundskabsudbredelse.

Alt dette er godt og vel, og det er det eneste, som kan berettige kolonialpolitiken.

Men desværre er det ikke vanskeligt at pege paa dens abere.

For det første mangler de allerfleste af den europæiske civilisations bærere selv den individuelle civilisation, som bestaar i at herske over sine drifter. Fra tid til anden drager der gjennem Europas aviser uhyggelige historier fra kolonierne om høit civiliserede folk, videnskabsmænd, franske grever og preussiske durchlauter, som har baaret sig værre end tyrkiske paschaer; en grænseløs usedelighed og en grænseløs grusomhed gaar haand i haand hos dem; og lægerne taler om det tropiske klimas farlige indflydelse paa enropæernes mentale og moralske tilstand. Naar alt kommer til alt, saa synes det at være sandt, hvad Taine siger i anledning de franske revolutionsmænd, at alt hvad aarhundreders civilisation har udrettet med menneskene, er at lægge en tynd skal af menneskelighed udenpaa dyret; falder de ydre forhold, som civilisationen har skabt, conveniensen og den offentlige menings

kritik væk, saa griner gorillaen os imøde gjennem kulturmenneskets maske. Det er ikke mere end nogle maaneder siden 2 indfødte uden lov og dom blev pisket ihjæl ikke langt fra den hyggelige og civiliserede stue, hvor jeg skriver disse linjer. Man blir hjertesyg, hvis man vil give sig til at undersøge, hvad der, trods gode love og en fra toppen af retfærdig administration, kan øves af smaatyrannerne og kolonisterne, og den eneste og daarlige trøst er, at «naturfolkene» ikke har saa fine nerver og saa stor evne til at lide som vi kulturmennesker.

Dernæst er det en kjendsgjerning, at selv den bedste og mest vellykkede civilisering af naturfolkene, fordi den kommer med *unaturlig fart,* fører med sig visse nye farer, som de ellers vilde have undgaat. Nogle klarer ikke det *haarde arbeide*, som det offentlige eller som private kontrakter lægger paa dem; endnu flere mangler moralsk kraft mod de nye fristelser, som civilisationen bringer; særlig bringer den sammen med pengene en sygdom, som overalt gir sig tilkjende: *pengebegjærligheden.* Jo mere man opdager, hvor meget man kan faa for penge, og at selve de uovervindelige europæere er Mammons trælle, desto flere tyverier gjør smaafolk sig skyldig i, og desto flere falske anklager og eiendomsprocesser faar domstolene at greie op i.

Derfor blir min konklusion om kolonialpolitiken den, at kun den civilisation, som kommer til naturfolkene *i følge med kristendom*, er et utvivlsomt gode. Er livet i kolonierne uadskilleligt fra særlige og frygtelige fristelser for europæerne, saa har troen paa Gud og hans énbaarne samme kraft under Ækvator som i Europa. Kun den levende tro forener sindsro, medlidenhed og taalmodighed med fremskridtsaand, arbeidslyst og energi, og alle disse egenskaber er uundværlige i kolonierne.

Lad os dernæst se, hvordan dette spørgsmaal, om civilisationen er et gode, tager sig ud i *civilisationens eget hjem.* Her kan vi iagttage den i dens udvikling under aarhundreders paavirkning fra kristendommen og fra de forskjellige folks nationaleiendommeligheder, som har baaret den. Født i Ægypten, opdragen i Hellas, aflagret i love og institutioner i Rom, tilsat med kristendom og med de germaniske stammers individualitetsfølelse og hjerteliv, strækker den nu sine arme udover hele jorden, selv i det gamle mongolske kultursamfunds brøstfældige bygning trænger den ind. Store rigdomme har den optaget i sig paa sin vei. Den antike

kultur manglede syn for individets ret og ære. «Samvittigheden er et barn af kristendommen, æresfølelsen af feudaltiden» (Taine). Renæssancen, reformationen og revolutionen er slibestene paa dens vei; alle er de, skjønt dannende sig efter gamle forbilleder, væsentlig nyskabelser; renæssancen er menneskeaandens krav paa skjønhed og frihed overfor en barnekammerdisiplin født af mørke aarhundreder; reformationen er samvittighedens protest mod religiøst formynderskab; revolutionen er folkesuveræniteten princip i kamp med middelalderens fra oldtiden nedarvede autoritetsprincip.

Og det er blevet lysere paa jorden fremigjennem aarhundrederne. Den er blevet en tryggere og venligere bolig for civilisationens børn. Vi bygger os ikke længere borge paa utilgjængelige fjeldknauser som i middelalderen, og som de endnu til det sidste har gjort her paa Madagaskar. «Pestilentse og den dyre tid» synes os at høre til i eventyrets verden. Vi lider med de lidende, vi tager os af de værgeløse, kvinderne, børnene, de forkomne, de aands- og legemssvage. Alt dette er den kristelige civilisations frugt. Og vi ønsker os selv til lykke, og nogle optimister ser allerede guldalderen i horisonten.

Men ogsaa her er der nok desværre et aber eller to.

Civilisationen hviler paa *arbeidet*. Men derved er den fra første færd af udsat for den fare at skabe *klasseforskjel*. Ti ikke alle er lige sterke og lige skikkede til at arbeide. I slægtens store fællesarbeide og fremgang mod almindeligt velvære tager de sterkeste, de listigste, de mest intelligente og kundskabsrige ledelsen. Og jo bedre kaar og jo gunstigere arbeidsbetingelser disse skaber sig, desto mere øges farten af deres fremmarsch og desto større blir afstanden mellem de første og sidste i toget. Ogsaa her gjælder det, at den, som har, skal gives. Der var en meget større afstand mellem den adel, som holdt salon i Versailles i Ludvig den 15des dage og deres bønder, som trælled i mørket langt ude paa landet, end der var mellem disse to klassers forfædre, da de i de første Capetingers dage slog sig sammen til fælles arbeide og gjensidig tjeneste omkring den tarvelige begyndelse til en greveborg, hvor de delte onde og gode dage med hinanden og allesammen stavede paa civilisationens alfabet. Der er meget større afstand mellem nutidens norske bønder og deres hvert femte aar skiftende embedsmænd, end der var i de «mørke» tider, da preste- og fogeddøtrene giftede sig ind i bondefamilierne og embedsmændene blev i

bygden al sin tid. Den kløft, som nu skiller fabrikherren fra fabrikarbeiderne, er meget bredere end den, som i laugsvæsenets dage skilte mestrene fra deres svende og drenge.

Al denne øgede afstand er skabt af den øgede civilisation. Men det gaar alligevel endda nu, saalænge alle, de første som de sidste, lyder *arbeidets* store lov. Den værste frugt af civilisationen og det, hvorved den allermest viser sig som en *overcivilisation*, er det, at den, skjønt selv grundlagt paa arbeide, har skabt to *arbeidsløse klasser,* den arbeidsløse underklasse og den arbeidsløse overklasse. Den første er skabt af overproduktionen, den sidste af kapitalens samling paa faa hænder. Den første er der endda haab for; ti naar den blir tilstrækkelig sulten og tilstrækkelig organiseret, *tør* ikke samfundet andet end give den arbeide. Men den sidste synes dødsdømt, fordi den ufeilbarlig angribes af en af menneskelivets dødeligste sygdomme, *nydelsessygen,* dødelig ikke mindst af den grund, at den bringer folk til, i ufattelig blindhed, at unddrage sig livets enkleste og vigtigste pligt, *at føde og opdrage børn.* Den berettigede trang til velvære, som følger med alt arbeide, forvendes saaledes, naar dens forudsætning, arbeidet, falder bort, til sikker undergang for de høiest civiliserede. Og endda synes folk, at de kristne prædikanter overdriver, naar de taler om syndens forfærdelighed og om Guds hevnende retfærdighed!

Derfor er det, til botemiddel for det moderne samfunds brøst, ikke nok at *alle arbeider*, skjønt selv dette krav er paa langt nær opfyldt. Ligesaa vist som arbeidet er civilisationens arm, saa er — for syndens skyld — *forsagelsen* dens nødvendige korrektiv. Forgangne tider har forstaat forsagelsens værd for den enkelte; men den enkeltes interesse kan aldrig, ret forstaat, skilles fra samfundets. Og i vore dage er det fremfor alt *samfundets nød*, som raaber paa selvfornægtelsen som sin eneste redning. Til alle tider har desværre den sterkestes ret været den gjældende. Saa længe den tog ulovlige og uregelmæssige former var det lettere at slippe fra den. Men nu, i lovenes og frihedens og ordenens tid, nu er der ingen vei, hvor arbeidsmanden kan flygte fra denne jernlov om forbrug og efterspørgsel, som bøier baade arbeider og arbeidsherre under sig, men som tilintetgjør den første, fordi han er den svageste.

Skal vi derfor fortsætte vor civilisations fremskridtstog, saa maa det bli en del af alles liv at *afstaa noget af det, vi har ret*

til. Først da blir civilisationen en velsignelse. Men da maa vi forstaa, at paladserne og lystyachterne og de overdaadige kunst- og industriprodukter er *komne for tidligt til verden;* naar *alle* har faat, hvad de trænger, saa kan de første skaffe sig, hvad de ikke trænger, men ikke før. Slægten har en brat bakke at stræve sig opover. Nogle er komne op paa de lyse friske vidder; men før de gaar videre for at tage landet i eie, lad dem gaa tilbage og hjælpe sine brødre, som aldeles ikke klarer opstigningen alene. Det har meget større hast med at skaffe røde kinder til din vaskerkones barn end bicycle til dit eget. Det er meget vigtigere, at dit bybuds familie faar 2 værelser at bo i istedenfor 1, end at du faar din salon udstyret i gammelnorsk stil. Spis heller gammelt brød om mandagen, end at fratage bagersvendene deres søndag.

Men hvem skal lære os at redde samfundet og os selv ved forsagelse? Jeg kjender bare én, han, som større og mere ærefrygtindgydende end nogensinde før reiser sig over denne slægt, «der som en storm i høst henover jorden haster, men aldrig i sit eget bryst til bunden loddet kaster»; og han siger: «Den, som ikke tager sit kors op og følger efter mig, kan ikke være min disipel».

Johannes Johnson.

GJENSVAR TIL PRESTEN MOE.

(Af Chr. Bruun).

Den sag, som presten Moe og jeg ligger i strid om, maalsagen, har to sider, en, som vender sig til hele folkets nationale følelse, og en anden, som tager sigte paa vore bønders praktiske tarv. I begge retninger er han og jeg meget uenige. Jeg skal faa lov først at sige nogle ord om den nationale side af sagen.

Det har jo ikke kunnet være andet, end at nationalfølelsen her i Norge aarhundreder igjennem har maattet friste trange kaar og føre en forkrøblet tilværelse. Den var ikke alene afmægtig til at opretholde vor selvstændighed. Den magtede i almindelighed ikke engang at opfatte vor ydmygelse og vor uværdige stilling som noget alvorligt tab, som noget skaar i vor folkelige ære. Den havde vænnet sig til at føle alt dette som noget, der var saa temmelig i sin orden.

Under en saadan tilstand blir nationalfølelsen nødvendig syg, og begreberne om national ære kommer i forvirring.

Og man feiler meget, hvis man tror, at en politisk uafhængigheds-erklæring er i stand til med ét slag at hæve en saadan sygdom i folkesjælen. Den har fortsat sig gjennem «Danomanien» i Henrik Wergelands dage og senere gjennem de amalgamistiske tilbøieligheder overfor Sverige, og den gaar lys levende omkring iblandt os den dag i dag, og fortæller os, at den ydmygelse, som overgik vort folk i dansketiden, er noget vi slet ikke behøver at tage os synderlig nær af. Endnu for et aar siden kunde en meget anseet forfatter i et af vore største høireblade fremføre den lære, at naar Norge i 1536 blev erklæret for dansk provins, saa var det en sag af temmelig ringe betydning[1]). Og der findes desværre endnu alt for mange nordmænd, som er enige med ham i denne tanke, om vi end tør haabe, at de blir færre for hver tid som gaar.

[1]) Sml. det lille stykke «nationalfølelse» i februarheftet for ifjor (side 111).

Inden den dannede stand i andre land vil man vel forgjæves lede efter sidestykke til dem.

Men er tallet svindende paa dem som overhovedet ikke vil se noget ydmygende i vor forening med Danmark, saa lader det samme sig uheldigvis ikke sige om dem, der ikke ser nogen skade i tabet af vort nationale *sprog*. Deres tal er tvert imod *legio*. Og de gaar omkring med den tryggeste følelse af at være fuldkommen lige gode nordmænd for det. Dansketidens nordmænd følte sig som lige gode «patrioter», fordi om de ikke saa nogen ydmygelse for sit folk i dets stilling til Danmark. De vilde sikkerlig i fuld troskyldighed have afvist det som en uretfærdighed, om nogen af den grund havde sagt, at det skortede dem paa national æresfølelse. Og deres efterkommere i vore dage afviser med den samme troskyldighed enhver tanke om, at deres fuldstændige ligegyldighed for vort sproglige tab — som jo dog alene var det inderste og fineste og dybeste led i tabet af vor selvstændighed — skulde bære vidne om nogen brist i deres nationalfølelse.

Jeg faar lov at minde presten Moe om, at Bjørnstjerne Bjørnson i selve det øieblik han angriber maalreisningen, alligevel indrømmer, at vi har lidt et stort tab paa det sproglige omraade, kanske lige saa stort, som det han føler svien af, naar han tænker paa alle vore tabte provinser.

Og den som aldrig har følt nogen smerte over dette vort sproglige tab, han ligger unegtelig lidt *udenfor* hele denne debat (om maalsagen).

Presten Moe har opfattet mig, som om jeg holdt alle dem for «daarlige nordmænd», som ikke er venner af maalsagen. Det er en misforstaaelse. Der er mange gode nordmænd, som ikke er maalmænd. Men naar nogen bare holder det for «fraser» at tale om, at vi har lidt et stort sprogligt tab og om muligheden af at faa det gjenoprettet, saa mener jeg unegtelig, som jeg sidst udtalte, at der er en temmelig væsentlig lyde ved ham som nordmand. Jeg skal i denne sammenhæng faa lov at gjentage, hvad jeg udtalte forrige høst, kort før denne sidste maalstrid blev reist:

«Det er ikke min mening at sige, at ingen kan have norsk nationalfølelse, med mindre han slutter sig til maalsagen. Man kan visselig være meget god nordmand, fordi om man tror at vanskelighederne ved at faa det egte norske sprog op igjen til dets

fulde hæder og værdighed er saa store, at det er faafængt at søge at overvinde dem. Men man kan *ikke* være god nordmand uden at føle, at det var et smerteligt tab og et sørgeligt skaar i vor ære som folk, da vore fædres sprog, som engang var bærer af en af Europas merkeligste literaturer, døde ud paa vor dannede stands læber, og sank ned til et blot almuesmaal. Det kan man ligesaa lidet, som man kan være god nordmand uden at føle aarhundrederne under danevældet som en national ulykke og ydmygelse» [1]). —

Presten Moe fører kamp imod den, som siger, at maalarbeidet skal være et værn for vor (politiske) selvstændighed i fremtiden, og han spørger, om vort nationale maal reddede vor selvstændighed i det 15de aarhundrede, eller om det maal vi havde i 1814, var til hinder for selvstændigheds-værket dengang.

Nu, jeg ved virkelig ikke, hvem der har sagt noget saadant, som det han her sigter til. Men det kan godt hænde, der findes en eller anden. Der er sagt adskillige uforstandige ting til landsmaalets og maalsagens pris, det skal ikke negtes, som det da heller ikke godt kan undgaas i en saa udbredt folke-bevægelse, der tæller saa megen ungdommelighed blandt sine tilhængere. Og naar presten Moe med «sverd i haand» føler sig oplagt til at fare rundt og «veide» den slags, da kan jeg saa godt unde ham den fornøielse. Sagen selv rører det jo ikke.

Det som *forstandige* maalmænd mener, er ikke at det nationale sprog skal kunne sikre den politiske selvstændighed. Men vi mener, at den politiske og nationale selvstændighedsaand vil søge at værne om det nationale sprog. Vi mener, at naar vi i dansketiden tabte vort nationale sprog, saa var det en simpel følge af at nationalfølelsen allerede tidligere var bleven yderlig afsvækket. Og vi mener, at *saasom* vor nationalfølelse i 1814 vaagnede til ny kraft, saa er det en naturlig og selvfølgelig ting, at den nu har sat sig den opgave igjen at bringe det nationale norske sprog til hæder og værdighed.

Og jeg for min del har tilladt mig at tilføie, at den europæiske situation, som den nu er bleven, med uafviselig nødvendighed kræver en yderligere skjærpelse af norsk fædrelandskjærlighed og nationalfølelse, dersom vi skal kunne bestaa som folk, og at denne saa nødvendige styrkelse af vor nationalfølelse vil blive den sikreste borgen for gjenreisningen af vort nationale sprog.

---

[1]) Se forrige aargang side 477.

Denne samme afslutning paa mit opsæt synes jeg for øvrigt nok ogsaa skulde have kunnet overtyde presten Moe om, at jeg ikke — som han tror — regner alle maalsagens venner for «fuldgode nordmænd», og at hans tale om «farisæisme» derfor ikke saa rigtig rammer mig. Thi denne slutning er jo netop vendt *mod* mængden af maalmændene, for saa vidt de lader sig trække med i vort venstres svenskehad; og den søger at vise, at der her er en meget vigtig mangel ved deres norskhed, hvad jeg for øvrigt ogsaa har udtalt ved andre leiligheder (T. D. i oktoberheftet for ifjor).

Nei, man er ikke «fuldgod nordmand», fordi om man er maalmand, eller har faat øie og hjerte for den dybe og inderlige sammenhæng mellem nationalitet og sprog. Men vel er dette sidste et vigtigt *led* i norskheden eller i den nationale følelse overhovedet. «Hav for modersmaalet øre, hav for fædrelandet ild!» Og det er *det* led i den, som netop nu i den sidste menneskealder har været forelagt vort folk til særlig indøvelse. Og folket har lykkeligvis i dette stykke ogsaa vist sig noksaa lærvilligt, om end mængden af de «vise og forstandige» her — som ofte ellers — kommer bagefter.

Det er sandt nok, der er mange daarlige maalmænd til. Og det er meget fornuftigt gjort af Anders Hovden og Johannes Lavik, naar de skjænder paa dem, fordi de skjæmmer ud sit maal med knot. Jeg tænker nok, det vil bære sin frugt. Men vi faar nu hugse paa, at der er noget, som taler til slige bondegutters undskyldning ogsaa. Det er ikke saa greit at holde sit bondemaal aldeles uforvansket netop i det slægtled, da hele rigsmaalsbogavlen med Bjørnsons og Ibsens værker i spidsen er skyllet ind over dem med en magt som ingen før havde drømt om. Sandt at sige synes jeg det er noksaa godt gjort, at de har holdt sig saa pas, som de har. Og det kan vi trygt takke maalsagen for, kjære presten Moe! Og har den greiet det første styrtebad saa vidt heldigt, da synes jeg der er god udsigt til at den vil kunne magte det endda bedre for fremtiden. —

Men det hele er ikke andet end romantik, mener presten Moe, romantik som glider nedover i folket, samtidig med at den sygner hen paa høiderne.

Aa ja — en vis sammenhæng er der virkelig, som ogsaa jeg ofte nok har gjort opmærksom paa, mellem maalsagen og romantikken. Men det kan da ogsaa nok være værdt at minde om, at

den første som opstillede maalsagens program — længe før nogen af romantikkens lærlinger gjorde det — var romantikkens store modstander her i landet, Henrik Wergeland. Og ligesaa kan det gjerne nævnes, at maalsagen aldrig har havt saa mange venner «paa høiderne», som netop i de sidste aar, da romantikken for længe siden er afblomstret. I dens velmagtstid var der sandelig smaat med maalmænd oppe «paa høiderne». Begge disse ting synes jo at tyde paa, at maalsagen — til trods for sin sammenhæng med romantikken — alligevel er noget andet end *bare* romantik. Og endda klarere blir dette, naar vi lægger mærke til, hvorledes den har grebet om sig blandt folkets mængde. Det gjorde ikke romantikken. Den var en temmelig aristokratisk aandsretning, som fødtes paa høiderne og døde paa høiderne og gled hen over hovederne paa det menige folk. Men her i Norge er der ud af denne romantiske bevægelse sprunget noget helt andet: en mægtig upolitisk folkebevægelse med idealt stempel, den mægtigste, som *vi* ved at fortælle om inden vort folk. Thi nu er det netop en *folkebevægelse*, det er blevet. Vi er meget glade over de to — tre — fire hundreder af maalmænd, som vi kan samle her i Kristiania, og vil ikke paa nogen maade undvære dem. Men de veier dog lidet mod alle de tusinder, som findes spredt udover vore bygder, saa ofte med udmærket støtte i maalvenlige embedsmænd. Det er her i bygderne, at styrken ligger i denne sag, og det ikke mest fordi overtallet er der, men fordi den største varme er der at finde.

Ellers var nu romantikken ikke *bare* tøv den heller da. Den havde virkelig noget at *lære* menneskeslægten, navnlig ogsaa om sammenhængen mellem sprog og nationalitet. Dersom presten Moe havde gaat en smule mere i dens skole, vilde han neppe have skrevet saa uforstandigt, som han i denne sag har gjort.

Sidst kom han meget frimodig med den lære, at landsmaalet selv, Ivar Aasens landsmaal, var mere dansk end norsk. Denne paastand har han vistnok nu opgivet, uden at det dog lader til at han har lært at føle nogen undseelse over at have fremført den. Men nu kommer han igjen og forkynder os, at naar det norske sprog har udviklet sig fra oldnorsk og til den skikkelse det nu har i landsmaalet, «saa ses det let», at denne udvikling har gaat «i retning af rigsmaalet».

Han maa undskylde, at jeg tillader mig at oplyse ham om, at sagen hænger lidt anderledes sammen.

Oprindelig var norsk, svensk og dansk ét sprog; der skal i de ældste skriftlige mindesmærker ikke være nogen forskjel mellem de tre lande. Senere kløver de sig — nærmest i to. Oldsvensk og olddansk vedbliver at være meget nær det samme, mens de kjendeligt skiller sig ud fra old*norsken*, paa samme tid som denne blir bærer af en literatur, der er broderlandenes fuldstændig overlegen. Men søndringen skrider videre, som det jo stadig gaar i sprogenes udvikling. Dansken bøier af fra svensken og ind i den bløde udtale, mens norsken lige til den dag i dag ikke blot har holdt paa de haarde medlyd, men ogsaa paa de oprindelige tvelyd, som begge de to andre sprog har opgivet.

Norsk landsmaal staar saaledes langt fjernere fra nutidens dansk, end oldnorsk og olddansk staar fra hinanden. De tre sprog har under sin udvikling mere og mere bøiet sig fra hinanden, og det paa den maade, at norsk og dansk udgjør yderkanterne, mens svensken ligger i midten, ikke — som mange indbilder sig — saa norsk ligger mellem svensk og dansk. Norge ligger nørst, ogsaa i maalveien. (Man overveie nu, hvordan det vilde tage sig ud, om man vilde lade *svenske* bønder faa dansk «rigsmaal», og lade dem lære at læse paa det; hvad tror man vel svensk nationalfølelse vilde sige til en slig tanke?)

Men til trods for denne indbyrdes afvigelse staar de tre sprog hinanden jo fremdeles, som vi ved, overmaade nær. Og de har alle i aarhundredernes løb skilt sig ikke lidet ud fra sine oldformer. Saa det kan være sandt nok, at nutidens landsmaal i mange stykker staar nærmere ved nutidens dansk end ved oldnorsk, ligesom nuværende dansk i mangt ligner mere paa nuværende svensk end paa det gamle danske.

Aarhundredernes udvikling har visselig fjernet de tre sprog fra hinanden. Men det hindrer ikke, at afstanden i mange maader kan være bleven endda større mellem dem og deres oldformer [1]).

Oldnorskens udvikling til landsmaal eller til de bygdemaal, som landsmaalet hviler paa, er saaledes aldeles ikke gaat «i retning af rigsmaalet». Det er en ren og ægte norsk udvikling.

[1]) De indviklede gammelnorske *vers,* med deres mange for den uindviede selv i gamle dage uforstaaelige «kenningar», giver imidlertid en aldeles falsk forestilling om denne afstand. Da jeg som skolegut paa Lillehammer skole skulde til at lære oldnorsk, blev jeg lige fra først af slagen af dets lighed med bygdemaalet der omkring.

Derimod har vort rigsmaal unegtelig udviklet sig i retning af landsmaalet. Norges «rigsmaal» var jo til midten af dette aarhundrede nogenlunde ét med Danmarks. Men fra Asbjørnsens og Moe's dage af, kan vi sige, har det aabnet sig for indvirkning fra bygdemaalene, og det i en udstrækning, som hidtil stadig har været stigende. Ikke blot er der strømmet ind en mængde med ægte norske ord og vendinger. Men bygdemaalenes haarde medlyd, der endnu i min ungdom var banlyst som «simple», har nu snart fuldstændig erobret det dannede talesprog. Og de har begyndt at trænge ind ogsaa i skriftsproget. Og ingen kyndig tvivler paa, at udviklingen vil komme til at gaa videre i samme spor. Jeg for min del tillader mig at tilføie: indtil rigsmaalet en dag smelter ind i landsmaalet.

Saa med presten Moes tilladelse: det er netop vi maalmænd som har al grund til at sige om rigsmaalet, at «farten er god og retningen upaaklagelig».

Men om disse ting er uvidenheden oftest meget stor udenfor maalmændenes kreds. Jeg undres virkelig, om der er nogen anden sag oppe hos os, hvor det vilde kunne falde en saa god og forstandig mand, som presten Moe, ind at skrive offentlig ud fra en saa grov ukyndighed.

Om den *praktiske* side af sagen tror jeg, at jeg kan fatte mig temmelig kort, og det i sandhed ikke af den grund, at jeg skulde føle mig svarløs overfor presten Moes mangehaande indvendinger. En ting er der imidlertid som maa siges. Thi naar han kan pege paa, hvad vi jo alle ved, at saa stor en del af Norges bønder endnu foretrækker det tilvante dansk-norske bogmaal for landsmaalet, saa tager det sig unegtelig ud som en alvorlig indvending. Og dog er jeg bange, at han ogsaa her er lidt for rask i de slutninger, han trækker.

Jeg ved ikke vist, om han endnu tydelig kan huske den tid, da Bjørnsons «Arne» kom ud, og hele den uvilje, som bogens uvante sprogform vakte. Men jeg for min del husker det levende. Der var mange her i byen, selv blandt dannede mennesker, som i sin harme over den nye bogstavering raabte: Jeg kan saa sandelig næsten ikke engang læse det sprog! — Og *saa* meget sandt laa der i alle fald i slige ytringer: der var virkelig mange ældre, hvem det voldte vanskelighed at læse bogen.

Og hvori laa saa denne vanskelighed? Jo, simpelt hen i det, at bogens sprogform var lagt en god del nærmere ind imod deres egen daglige tale, end hvad de var vant til at læse i bøger. Intet andet. Thi der var jo i hovedsagen aldeles intet andet nyt ved sproget i «Arne» end dette. Enhver forandring i det tilvante paa dette omraade virker ikke blot forstyrrende, men ligefrem forvirrende, selv om den noksaa meget gaar i retning af ens egen udtale. Naar man forelægger en kristianiamand en sætning, fuldkommen lydret (orthofont) nedskrevet efter hans egen mund, vil det ikke blot forekomme ham stødende stygt, men stundom endog ved første øiekast ligefrem uforstaaeligt.

Og naar dannede kristianiafolk kunde føle vanskeligheder ved en liden forandring i skrivemaaden henimod deres egen tale som den i «Arne» — er det saa underligt, om lidet læsevante bønder finder vanskelighed ved en saa voldsom forandring, som den fra bogmaal til landsmaal? Sagen er den: det er *synsbilledet* vi holder os til, naar vi læser, ikke lyden.

Nei, lad bonden faa lære at læse sin moders maal fra skolen af — da først vil det til fulde kunne vise sig, hvad sprog der falder ham lettest. Bjørnstjerne Bjørnson nærede ingen tvivl om udfaldet af en saadan prøve. I sit første foredrag om maalsagen, det i logen, indrømmede han fuldt ud, at folkeskolen maatte *begynde* med bondemaalet; og han brugte meget stærke udtryk om fordelene ved det. Børnene vil lære «tre gange saa fort» da, var det vist, han sagde.

Presten Moe derimod har aldrig paa vestlandet hørt, at vestlændingen skulde have nogen vanskelighed ved det herskende bogmaal.

Dersom vi her i Kristiania fik et lovbud om, at alle byens børn fra først af skulde lære at læse paa søndmørsmaal — tror han da ikke der vilde reise sig et skrig over vanskelighederne og uretfærdighederne, som han vilde blive nødt til at høre lige herfra til vestlandet? Og skulde det mon være saa meget lettere for et søndmørsbarn at lære at læse paa bogmaal, end for et kristianiabarn paa søndmørsmaal?

Men presten Moe har vist i denne sag ikke videre gode øren. — —

Og hermed tænker jeg vel, at ordskiftet om dette spørgsmaal faar være slut — for denne gang.

SVAR TIL EN LÆGMAND.

Det er stykket om de «begavede» prester (novemberheftet af dette tidsskrift), det gjælder. Det er nok forresten særlig et stykke om de ubegavede, og det er et svært stykke.

Ilde maa det sandelig se ud med vore gudstjenester i Herrens hus, hvis forfatteren af hint stykke har det rette syn. Prækenen er slig, at den «som oftest bare skjæmmer ud det deilige evangelium, som den har til tekst. Den udvisker det indtryk af høihed, som teksten indgav os — presten, stakkar, staar der og stræver og skal absolut præstere, hvad han ikke kan præstere. Der leveres som regel kun slette prækener. Kristendomsforkyndelsen rundt om i landet er kjedelig og daarlig og har derved stor skyld i det store frafald». Det er omtrent indholdet. Man maa sige, at dette er en preste-attest, som er baade tydelig og kraftig, om ikke god just.

«En lægmand» vil imidlertid ikke presterne tillivs. De kan ikke for, at de har saa smaa gaver. Det er vor gudstjenestes ordning, som har skylden. Der skulde være mindre præken, mere af det opbyggelige (hvortil altsaa ikke prækenen hører), gudstjenesten skulde faa et mere katolsk sving.

Nu, jeg kan ikke sige, hvor inderlig denne artikel om de ubegavede prester og vor kjedelige gudstjeneste har — jeg holdt paa at sige: bedrøvet mig, men — sandheden tro — faar jeg hellere sige: harmet mig.

For — en lægmand har visselig ikke ret. Han gjør sig i hvert fald skyldig i kolossale overdrivelser, ligesom hans syn paa gudstjenestens ordning visselig er temmelig skjævt og urigtigt.

Qui s'excuse, s'accuse — vil han maaske svare. Ja, jeg rangerer sikkert blandt «de fleste», som jo er saa ubegavede og kjedelige. Men just derfor tør jeg ogsaa paastaa at vide besked om, at menighedsforsamlingen i Herrens hus selv under en almindelig prests forkyndelse kan opbygges i sit liv i Gud. Jeg ved, hvad

det koster af nød, strid, bøn — det at skulle præke for andre, naar en selv mangen gang føler sig træt og tom. Men Herren lyver ikke — han har lovet at være med sine ogsaa i vidnesbyrdet, og han er det. Vi takker Gud for de store lys i Herrens hus; men til syvende og sidst er det nu ikke de eminente gaver, de glimrende taler, det kommer an paa. Hvad det kommer an paa, det er et sandt og enfoldigt vidnesbyrd om Kristus. Og jeg vover at tro, at det lyder i mange af vore kirker.

«En lægmand» vil — saafremt den lange præken skal beholdes — at universitetet maa sørge for at skaffe presterne en større oratorisk begavelse. Man henvises ogsaa til Demosthenes og hans ihærdige flid i at opøve sin tale-evne. Nu ja, er kandidaten stam, saa bør han vist prøve at befries for den skavank — jeg har forresten aldrig i nogen kirke hørt en stam prest. Det viser sig gjennem denne forfatterens udtalelse, at han vilde vente sig ikke saa lidet af en saadan foranstaltning. Jeg tror, han tager feil, grundig feil. Det er neppe paa ydre oratorisk effekt, prækenens kraft beror. Den beror paa troens enfold hos taleren og paa hunger efter Herrens ord hos tilhørerne.

Jeg mindes en kvinde, som fortalte, da hun kom fra kirke en søndag: jeg var saa viss paa, at det var presten A., som skulde tale idag. Men da jeg saa presten B. bestige prækestolen, blev jeg i høi grad skuffet; jeg blev rent grætten, styg. For jeg liker ham ikke; han taler ikke rart. Men saa begyndte han med at tale om, at smuler er ogsaa brød, og jeg blev grundig kureret. Jeg havde godt af den præken.

Der lægges en svare vegt paa begavede talere her i landet. Jeg kjender det vel fra menigheden her som fra andre steder. Guds ord lægger ikke slig vegt paa det, ser ikke sagen paa den maade. Der er en fare i denne jagen efter ydre veltalenhed, og der er ogsaa sagt — og det vistnok af en *begavet* mand — at naar veltalenheden kommer rigtig i vinden hos et folk, saa er det et tegn paa nedgang. Det tør være noget i det ogsaa.

«En lægmands» ønske om at blive fri for prækenen — eller saa omtrent fri for den, undtagen naar én af de begavede talte (der skal være ca. et snes af dem, antager han) — dette ønske vil neppe opfyldes. Prækenen er og blir som vidnesbyrd om Frelseren det centrale i gudstjenesten. Og vi vil ikke miste den, selv om vi skal tale om igjen og om igjen over de samme texter. Vi

kan — trods harmen — takke «en lægmand», fordi han minder os om, at man kan blive sløv; men efter min erfaring kan man ikke blive sløv og trættes, *fordi* det er de samme texter, der skal tales om. Det er Herrens ord, og det er evigt nyt.

Blix synger:

Det er so godt aa vitja
Guds hus og heilagdom paa jord.
Det er so sælt aa sitja
Og lyda paa Guds gode ord.

Og jeg tror ikke, vor kjære salmedigter her tænker bare paa et hus, hvor den eminente begavelse taler.

Det er vel overflødigt at tilføie, at en sløv, søvnig, kjedelig forkyndelse findes. Men da er det neppe bare tale-evnen, som fattes, og en forbedring vilde neppe ske selv ved et kursus i deklamation hos den berømteste skuespiller. Da se en saadan prest til, om ikke noget mere trænges: omvendelse og tro. Thi der, hvor prestehjertet er grebet af Kristus, der blir der føde for hjorden.

M. L. S.

DANSK LITTERATUR.

„En apostel“ af *Johannes Jørgensen.* Ikke mange maaneder efter, at «Vor frue af Danmark» var udkommen, udsendte Johannes Jørgensen allerede en ny bog. Gærne vilde jeg paa det varmeste anbefale denne lille bog til norske læsere; den er værd at læse og skikket til at vække gode tanker.

Denne gang er det ikke mere eller mindre direkte selvbekendelser, forfatteren giver, men et livsbillede fra det virkelige liv, billedet af en nutidsapostel, ja i sandhed en *apostel*, i hvem Kristi kærlighed var bleven stærk, og hvis tro bar de rigeste frugter i livet. Det er en levnetsskildring af den belgiske præst Joseph de Venster, som ordensbroder kaldet pater Damien, der i *16 aar* levede mellem de spedalske paa øen Molokai helt for og med dem.

I et forord tager forfatteren til genmæle mod et par skarpe og uforstaaende kritiker af «Vor frue af Danmark». Det er fjender af kristendommen, der har taget saa haardt fat paa bogen; fra anden side har den mødt megen anerkendelse, hvad Joh. Jørgensen ikke berører.

I begyndelsen af levnetsskildringen svækkes indtrykket noget ved citater og forskellige sidebetragtninger; man bliver for tidt ført bort fra den personlighed, man saa gærne vilde følge, men noget længere hen, da traaden ikke saaledes tabes, forekommer skildringen mig at være i høj grad tiltrækkende (og gribende).

Joseph de Venster gik som 18-aarig yngling ind i et kloster i Løwen; kun 23 aar gammel tog han som missionær til Sandwichsøerne i stedet for sin ældre broder, der var bleven syg. Efter omtr. ti aars nidkære virksomhed som missionær blev han saa grebet af medlidenhed med de ulykkelige spedalske paa øen Molokai, at han ganske frivilligt — uden paabud eller opfordring — tog til dem og ofrede hele sit liv for dem. Han var der i omtr. 16 aar fra 1873 til sin død 1889. I tolv aar bevarede han sundhed og styrke, hvor stadigt han end færdedes mellem de ulykkelige og

besøgte dem ved sygelejerne, men de fire sidste aar var han selv spedalsk. Dog vedblev han endnu længe at øve sin velsignelsesrige virksomhed trods svaghed og lidelser.

Det er godt i en tid, hvor man rundt omkring fra hører om de sørgelige exempler paa magtsyge, egennytte og grusomhed, i det store og det smaa, at dvæle ved billedet af en mand, der levede et liv i forsagelse, selvopofrelse og selvhengivelse. Johannes Jørgensens fremstilling er fængslende og beaandet, hans sprog er som altid rent og skønt. Allermest bevæges man dog, naar han lader pater Damien selv tale, idet han anfører brudstykker af nogle af hans breve. Hans ord er gennemstrømmede af ydmyghed og kærlighed; beskedent og fordringsløst taler han om sin usigelig svære gærning, slet ikke som den, der fortjener nogen særlig beundring. Han fortæller simpelt og naturligt, hvor svært det fra begyndelsen var ham at udholde den frygtelige stank fra de ulykkelige syge, særlig svært at holde messe og prædike i den forpestede luft samt at være hos de døende, men efterhaanden vænner han sig dertil og er glad i sin gærning. Aldrig synes han at have nogen tanke om at forlade sine syge, selv for en kortere tid, og da endelig den frygtelige sygdom ogsaa har angrebet ham, hengiver han sig mildt og stille i Herrens vilje, ja han siger endogsaa, at han føler sig lykkelig. Efter at have faaet vished om sygdommen, skriver han: «Jeg er rolig, hengiven i Guds vilje og meget lykkelig i min menigheds midte. Den gode Gud véd nok, hvad der tjener mig bedst til min helliggørelse, og hver dag gentager jeg af et barnligt hjærte: Ske din vilje». — Da den forfærdelige sygdom havde udbredt sig videre, kunde han endnu sige: «Jeg er altid glad og tilfreds». Til sidst sov han mildt og stille hen. Efter at have fortalt om pater Damiens død har forfatteren endnu to kapitler, i hvilke han omtaler den større offervillighed og kærlighed, der i det hele findes hos de katolske missionærer frem for hos de protestantiske, hvad ogsaa protestanter selv har bevidnet. I denne forbindelse citerer han en meget skarp udtalelse, som fremkom fra pastor Vilhelm Beck, da man havde faaet efterretning om, at de danske missionærer i Kina under kristenforfølgelserne var flygtede til Korea. Forfatteren siger derefter: «Naar indre missions fører næste gang vil skælde løs paa «den gamle løgner nede i Rom», mon det saa ikke skulde rinde ham i hu som en underlig ting, at det er Leo den 13de og ikke f. E. det danske kultusministerium

eller pastor Løgstrup i Fredericia, som raader over hærskarer af apostoliske mænd, der lever efter Pauli exempel og ikke flygter som lejesvende fra den hjord, der er dem betroet».

I det sidste kapitel, «vinstokken», imødegaas en udtalelse af en anden ensidig protestant: «Romerkirkens tilhængere har en anden aand end vi». Hvad enten man nu vil bryde sig mere eller mindre om disse betragtninger og andre, der forekommer i bogen, vil sikkert enhver, der har sans for levende tro og ægte kærlighed og selvfornægtelse, have glæde og opbyggelse af at læse selve skildringen af «de spedalskes apostel».

Theodora Mau.

Skifart.

(Graakallen ved Trondhjem).

Nyfalden ſne
over fjæld, over li,
ſpændt under foden
de ſmidige ſki,
faklerne tændte,
ſkiſtaven fat:
ud i den ſtjærne=
tindrende nat!

Nymaanens krumkniv
glimter deroppe,
viſer mig ſtupet —
javel tør jeg hoppe!
Den faar at falde,
ſom kan ikke ſtaa:
hejda, det gik —
ſaa videre paa!

Jag over veienes
natſtille baner,
ſmyg under hejenes
ſnetunge graner —
kviſtene ſtryger mig
koldt om kinden,
nedover fyger jeg
ſnelt ſom vinden.

Borte bag bakkerne
fjældrœven glammer,
luftningen buldrer
i faklens flammer,

skrigende sne
under farende fod,
lysvaagent øje
og syngende blod.

Slængte de stridige
tanker, jeg bar,
véd kun det smidige
legem, jeg har.
Blæse med drømmene,
hjærtet har haft —
véd kun min strømmende
fossende kraft.

Jeg er den brusende
snefjældselv,
jeg er den susende
stormvind selv,
hvirvlende sølvskyer
følger og kranser mig:
først ved alverdens
grænserand stanser jeg.

Valdemar Rørdam.

Sne!

Den drysser over mark og skog
saa blød og skjær, saa uskyldshvid,
og kommer som et engletog
fra høiderne til verden hid.
Den lægger kjælende sin arm
om granens top, om birkens barm,
og lyser op det mørke sind,
naturen sik ved høstens vind.

Den bringer fred og skjønhed med,
og kaster glemsels kaabe om
hvad du og jeg i længsel led,
da kuldenattens rædsel kom
og lagde somrens liv i grav,
mens mørket tog hvad lyset gav.
Bag sneens hvide lin opstaar
fornyet haab om sol og vaar.

Christen R. Dahler.

LIDT OM HARNACKS BOG OM CHRISTENDOMMENS VÆSEN.

(Af Chr. Bruun).

I denne bog er talentet meget stort og troen temmelig svag. Den er derfor med alle sine fortrin alligevel noksaa skikket til at fremkalde forvirring.

Der *er* tro i bogen. Der er en skjøn og levende tro paa Gud og paa hans faderlighed, og denne tro har været i stand til at skabe sig et udtryk, som man næsten maa kalde henrivende.

Der er ogsaa tro paa Christus, en skjøn tro paa ham som den fuldstændig enestaaende forkynder af Gud og hans faderlighed, og som den, hvis hele liv var fuldstændig ét med denne hans forkyndelse.

Men det gamle evangelium om Christus, den korsfæstede og igjen opstandne, hvordan staar det til med troen paa det? Vi faar ikke glemme: det er fremfor alt *denne* tro, som den christne menighed er bygget over.

Og denne tro er aabenbart i denne bog temmelig skrøbelig. Om Jesu opstandelse udtrykker forfatteren sig saa uklart, at man ikke ved, om der blir mere igjen af det hele end hans «sjæls udødelighed». Og hvad korsfæstelsen vedkommer, saa giver han selv aabenhjertigt tilkjende, at han her noget nær er indskrænket til at «føle efter» (nachempfinden), hvad Paulus og hans menigheder har følt paa første haand.

Luther saa sig, som vi ved, aldeles ikke henvist til en saadan «efterføling». Han kom til troen paa den korsfæstede ved Paulus's hjælp. Men det var en helt ud selvstændig og grundlæggende religiøs oplevelse, da denne tro opgik i ham, noget, som han alene følte sig i gjæld for til Guds hellige Aand. Og den levede videre i hans sjæl som en første haands og første rangs

kraft, og satte sit stempel paa hele hans tænkning og paa al hans færd.

Og dermed staar han da ikke alene. Det samme lader sig med fuld ret sige ogsaa om saa mangen oprigtig pietist t. ex. Der er ingen ting i veien for, at Tysklands dygtigste theolog kan trænge til at sætte sig ved en pietists — eller en anden enfoldig christens — fødder for at lære a, b, c.

Overfor troen paa Gud og paa Christus som hans profet, der trænger Harnack det ikke. Der er den tro, som denne bog aander, lige saa første haands og ægte som Luthers og andre troende mænds og kvinders.

Og da er det ikke saa nøie med dette andet, mener nok Harnack. Thi i den fulde følelse af sin overlegne *dygtighed* optræder han med myndighed, ja, som reformator inden menigheden, som om der aldeles intet var i veien med hans tro.

Han trøster sig med, at Jesu egen forkyndelse ikke indeholder nogen «Christologi», ja, at alene Faderen, ikke Sønnen, hører med ind i evangeliet, saaledes som Jesus forkyndte det.

Dette sted (s. 90 f.) er i visse maader det vigtigste i den hele bog. Det er her, han søger at give os grundlaget for sit standpunkt, for hele sin theologiske eiendommelighed.

Men dette grundlag holder ikke stik.

For det første skulde han nu nødig tale om «Christologi» da, i denne sammenhæng. Kirkelæren, hvor «Christologien» hører hjemme, er ét, den enfoldige christentro noget andet. Og det vilde spare tydske theologer for megen forvirring, hvis de kunde lære sig til uryggelighed i at fastholde dette skille.

Men dernæst er det jo unegtelig sandt, at det ikke bare er «Christologien», som fattes i Jesu forkyndelse, men at heller ikke talen om hans død og opstandelse paa nogen maade der indtager en saadan alt beherskende stilling, som i den apostoliske og efter den i den kirkelige prædiken.

Skal vi saa deraf slutte, at vi her staar overfor en misvisning i den apostoliske og kirkelige forkyndelse, og at det retteste vilde være at trykke Christi død og opstandelse tilbage til en mere beskeden stilling — slig som det kunde passe bedst for dem, der ser sig indskrænket til den blotte «efterføling» af deres værd.

Der findes de mennesker, hvem en saadan slutning vil forekomme temmelig uundgaaelig. Der er en del gammeldagse prester

med deres tilhørere, der omtrentlig har den forestilling, at Christus saa nogenlunde har undervist sine apostler i Pontoppidan, at han har meddelt dem et «kort begreb» af hele kirkelæren, baade Christologien og alt det øvrige. Intet væsentligt led kan fattes. Derfor anstrenger de sig da ogsaa til det yderste, de finder ud de utroligste ting, og kan kanske nok drive det til at faa puttet baade Paulus og kirkelæren ind i bjergprækenen. Saadanne folk kan nok blive betuttet, naar en af tidens kyndigste theologer gjør dem det indlysende, at sligt er utilladeligt, og viser dem, at det «ikke er nogen paradoxi og paa den anden side heller ikke rationalisme, men det ligefremme udtryk for det kjendsgjerningsmæssige, saaledes som det foreligger i evangelierne, at ikke Sønnen, men alene Faderen hører med ind i evangeliet, saaledes som Jesus har forkyndt det».

Vi andre tager tingen med lidt mere ro. Vi ved, at det ikke gik an at tale om Jesu død og opstandelse paa samme maade, *før* de var foregaaet, som bagefter. Har vi nogen forestilling om at læse det nye testamente historisk, om hvad forhold der var mellem Jesus og de discipler, der havde hyldet ham som sin Messias, saa forstaar vi nok den umaadelige vanskelighed ved at aabne deres øine for at denne Messias skulde dø forbryderdøden. Vi indser, at han i førstningen aldeles ikke kunde tænke paa det. Og vi indser, at da han mod slutningen af sit liv virkelig forsøgte paa det, saa var det naturligt nok, at det ikke lyktes ham. Thi disciplerne «forstod intet deraf, og denne tale var skjult for dem, og de forstod ikke det som blev sagt», som Lukas siger med tredobbelt ophobning af gjentagelsen, for rigtig at gjøre det følelig, hvor fuldkommen ufattelig en saadan tanke var dem. Ikke des mindre vedblev Jesus — hvad ogsaa Harnack selv indrømmer — at give mærkelige antydninger af sagen, tydelig i den forvisning, at dette, som for øieblikket var dem saa ubegribeligt, engang skulde komme til at staa for dem i fuld og straalende klarhed.

Det at Jesus ikke selv taler mere end han gjør om sin død og opstandelse, beviser *aldeles intet* om, at apostlerne og deres efterfølgere indtil vore dage skal iagttage en lignende tilbageholdenhed. Og den, som vil bygge et theologisk standpunkt paa denne Jesu taushed, han bygger i den klare luft.

Ser vi bort fra det, som Harnack har tilegnet sig — eller muligens *ikke* tilegnet sig — gjennem «efterføling» efter Paulus, holder vi os til det, han har naaet frem til gjennem egen oplevelse, da staar han vel i hovedsagen paa det samme stade, hvor Jesu discipler stod før hans død og opstandelse. Som de har han af Jesus ladet sig føre til Gud og til at jage efter den «bedre retfærdighed». Som de har han i Jesus lært at se den Guds profet og udsending uden mage, den der eier det evige livs ord. Men som de, har han ogsaa endnu, i alle fald i nogen mon, et slør for sine øine, naar det gjælder «den hemmelighed, som var skjult fra tidernes begyndelse af», men som ved aanden blev aabenbaret apostlerne, da Jesus selv havde forladt dem, og som siden altid aabenbarer sig for dem, som i troskab holder ud paa discipelveien. Der er mangen retskaffen theolog, baade i vore dage og tidligere, som gjennem aarrækker har maattet finde sig i at holde ud paa dette stade, paa tærskelen mellem den gamle og den nye pakt. Og det er langt at foretrække for deres, som giver sig mine af at være kommet ind i den nye pakts helligdom, uden at de har smagt dens kræfter.

Der er ydet meget og dygtigt arbeide inden kirken af theologer, som har staat paa dette stade.

Det har t. ex. været tilfældet med Harnack selv. Hans dogmehistoriske skrifter er vel rimeligvis det ypperste, som paa dette omraade overhovedet er frembragt indtil den dag idag. De udmærker sig ikke bare ved den næsten overvældende lærdom, som man altid pleier at kunne gjøre regning paa hos en navnkundig tysk theolog. De eier tillige en evne til levende opfatning, som man ofte nok maa savne hos disse mennesker. Han er virkelig i stand til at «føle efter», hvad kirkens største aander i de gamle dage har følt.

Men det mærkeligste, han har skrevet, er vel endda den bog, som der her er tale om. Man har jo endog villet sidestille den med Schleiermachers navnkundige «Taler over religionen», som netop 100 aar i forveien, aar 1800, indvarslede det 19de aarhundredes religiøse gjennembrud efter den store fritænkertid. Den er en gjengivelse af en række foredrag, som han vinteren 1899—1900 holdt for en flok paa 600 studenter af alle forskjellige fakulteter ved Berlins universitet, mest vistnok folk, som ikke bare var bragt grundigt i forvirring i sin opfatning af christendommen,

men som ogsaa var blevne vaklende i selve sin tro paa Gud. Det er en strengt historisk holdt fremstilling af christendommen baade i dens oprindelige skikkelse og under hele dens senere udvikling. Og alligevel lærer vi ikke alene at kjende grundtankerne i den store theologs hele christendoms-opfatning, men han finder paa samme tid leilighed til atter og atter at stille sine unge tilhørere ansigt til ansigt med det store spørgsmaal om «Gud og menneskesjælen — menneskesjælen og dens Gud». Og han gjør det paa en maade, saa jeg tænker, de ikke glemmer det, saa længe de lever.

I det hele: bogen fortjener virkelig den ros, der saa rundelig har været den ydet[1]), naar man bare først i nogen mon har gjort opmærksom paa dens feil og dens begrændsning.

Efter sin religiøse side er bogen et exempel paa det man ofte pleier at kalde den ethiske forkyndelse: Gud, den høiere retfærdighed og Jesus som den enestaaende forkynder af begge dele. Det er denne ethiske forkyndelse, som t. ex. biskop Heuch og mange prester af den ældre skole med ham har saa meget imod.

Men denne forkyndelse har sin ret, om den end ikke er det høieste eller maa gjøre sig til det herskende inden kirken.

Dersom ikke denne ufuldkomne, begyndermæssige forkyndelse skal have lov til at lyde i kirken, hvad fører det saa til? Det fører til, at en mængde prædikanter christelig set kommer til at «snakke over sig», ud af en christendom, der ligger langt høiere end deres eget personlige liv. Det kan — tilsyneladende — gaa til en tid. Men det ender med det, som vi alle kjender: prækenen blir til gudeligt snak, og ikke sjelden til det rene vrøvl.

Og det er bedre at tale retskaffent om Gud og om moralen og om Jesus som sandhedens store profet, end at prædike vrøvl om den korsfæstede og opstandne. Harnacks foredrag har gjort en gjerning blandt Berlins studenter, som ingen af Tysklands rettroende theologer har magtet. Og hverken biskop Heuch eller nogen anden nordmand er endnu i stand til at gjøre noget tilsvarende blandt studenterne her i Christiania, saa saart det end kunde trænges.

I vore dage maa det endogsaa siges, at den ethiske forkyndelse har sin særlige opgave at løse. Det som den fremhæver, er

[1]) Skrevet før presten Jansens stykke kom i «Morgenbladet».

for en stor del netop de sider af den bibelske sandhed, som den ældre forkyndelse har overset og forsømt.

Den ethiske forkyndelse har sin ret, saa længe den bøier sig for det store evangelium og ikke vil være noget mere end en forskole for det, ligesom den undervisning, disciplerne modtog af Jesus i levende live, i virkeligheden var en forskole for det høiere lys, de efter hans død og opstandelse modtog af hans aand. Men dersom denne forkyndelse vil ophøie sig over evangeliet om den korsfæstede og opstandne og sætte sig selv i dets høisæde, da gaar dens ret i samme øieblik over til at blive uret.

Det fører nemlig *ogsaa* til noget som vi godt kjender. Det fører til rationalisme.

«Gud, dyd og den store lærer Jesus» — udtrykkene forekommer os nu temmelig udvandede. Men for 150 aar siden var der klang i dem, en endda mere tryllende klang end der er i Harnacks udtrykssæt nu.

Og ikke bare klang. Der var magt i den ældste rationalismes tale om dyden og om Guds fadergodhed. Den har ført tusinder tilbage paa «dydens vei», den har lært dem at *bede*, at «takke forsynet» baade for livets lykke og for dets smerte.

Men «hvo sig selv ophøier, skal fornedres». Da den ikke vilde tjene evangeliet og forberede for det, men træde i stedet for evangeliet eller overbyde det, da gik det den ilde. Den tabte baade klangen og kraften.

Det vil Harnacks forkyndelse ogsaa gjøre — og paa meget mindre end 50 aar — dersom den vil ophøie sig over evangeliet om den korsfæstede og igjen opstandne. Men jeg synes, der er god udsigt til at han heller vil bøie sig. Han har vist ingensinde i hvad han tidligere har skrevet, lagt for dagen saa meget syn for evangeliets herlighed, som i denne bog.

Kirkelæren derimod, den vil han reformere. Og det kan jo saa at sige regnes med blandt de «uskyldige fornøielser» i sammenligning med at lægge haand paa evangeliet og den enfoldige christentro.

Thi det har Harnack fuldstæneig ret i: theologerne har i almindelighed høilig overskattet kirkelærens værd, og det paa en

baade sørgelig og latterlig maade. Og i samme mon har de været ude af stand til at lade den enfoldige christentro komme til sin ret.

Thi himmelhøit ovenover al kirkelære ligger den enfoldige christentro, som den har sit udspring ifra.

Som gode protestanter falder det os ikke ind at negte muligheden af, at kirkelæren kan trænge en reform. Men derfor mener vi rigtignok ikke, at en slig reform er noget, som en hvilken som helst dygtig tysk theolog skulde kunne magte.

Hvad er kirkelæren? Det er det *videnskabelige* udtryk, som christentroen har skabt sig i kirkens store brydningstider. Til at skabe dette udtryk har den benyttet hver enkelt tids filosofi, først den græske, saa de følgende tiders. Derfor tager udtrykkene sig noksaa fremmede og underlige ud. Jeg undres, hvordan den hegelske filosofis udtrykssæt med dens «væren» og «intet» vil tage sig ud, naar ét eller halvandet aartusinde er gaat hen over den?

Men det er altid *christentroen* selv, som har udtrykt sig i disse formler, ved de forskjellige tidsfilosofiers hjælp. Det er Athanasius's, Augustins og Luthers tro, og de tusinders af mindre begavede eller meget lidet begavede mænds og kvinders, der i hovedsagen har gjort de samme religiøse erfaringer, som de.

Harnack ved meget godt, at i det religiøse er det alene det selvoplevede, det erfarede, som eier det fulde værd. Dette er en sandhed, som han udtaler baade tidt og stærkt. Det er en af hans egne hovedsætninger. Men da bør han ogsaa kunne sige sig selv, at hans egen religiøse erfaring overfor det store evangelium om den korsfæstede og igjen opstandne er ufuldstændig, utilstrækkelig for en reformator. Man slipper ikke frem her med «efterføling».

Den kirkelære, som er født ud af en Athanasius's, en Augustins og en Luthers tro, tager ikke mod reform uden af en tro, der er jevnbyrdig med den som har affødt den.

SIGBJØRN OBSTFELDER.

Denne ejendommelige forfatter er nylig gaaet bort; han er derved dukket frem i læseverdenens minde, og hans efterladte, netop udgivne bog er bleven dagens læsestof. Det er ikke om denne jeg her vil tale.

I disse tider, da der staar en kamp mellem lys og mørke som vel aldrig før, vil jeg tale om denne lyse aand, denne skære, fine sjel der stræber efter lys og renhed.

Hvad jeg vil minde om er hans første fremtræden uden navn, da denne har dyb betydning. Jeg vælger at henvende mig herom til dette tidsskrift *For kirke og kultur*, hvor det ikke gælder «kunsten for kunstens skyld» men hvor løsenet er menneskets stræben mod lys og sandhed, kamp for renhed og menneskeværdighed. Tilskyndelsen hertil fik jeg ved at læse Eva Fryxells fremstilling (juli, 1900) af skønliteraturens omslag i det sidste halve hundred-aar fra kvindedyrkelse til kvindeforagt, som slutter med at forfatterinden ønsker at kunne se bag de literære fænomener til aarsagerne, til de samfundets undervands-skær som er skyld i denne agterud-sejling som vi ser foregaa i bogverdenen. Derved var det at jeg kom til at tænke, at her vilde det være lejlighed til at fremlægge det som Obstfelder har skrevet — ikke som literær frembringelse men som skriftemaal, — og som vi kan lade gælde som hans testament til den nulevende slægt, idet vi fremlægger det som modsætning til disse utilhyllede forkyndelser som lyder om os fra mange kanter, baade fra kvinder og mænd.

Nylændes redaktør har meddelt os den hemmelighed at Sigbjørn Obstfelder var forfatter af «Diskussion»[1]). Jeg vil hidsætte nogle uddrag:

I en indledning siger han at hans stykke omhandler aarsager og virkninger som griber ind i kvindesagen, og som trænger til at lyses op fra livet.

---

[1]) *Nylænde* December 1887.

Det er vel nu begyndt at dæmre for almenhedens bevidsthed en opfatning af at denne sag har nogen forbindelse med menneskelighedens sag. Vi ser jo saaledes at den danske højskolelærer Baagø holdt et foredrag, om kvindens betydning for menneskelivet, ved mødet i Seljord, August 1900.

«I diskussionen falder alt let», siger Obstfelder, «ordner sig snart organisk, i livet meget tungere, vanskeligere» — —. «Og nu vet jeg mig selv at være af den unge slægt som skal leve paa nyskabte principer» —. «Jeg tør være dristig og paastaa, at jeg er af de faa, som virkelig har ført nogen kamp for at bli en kvinde i det punkt helt værdig» — —. «Aa, om *Nylænde* kunde være med og bringe det til, at det var en ædel kappestrid for mændene at overbyde hverandre i ubesmittethed». — — «Kanske *Nylænde* kunde ha brug for mit knudrede og løst skisserede stykke. For ungdomlighed behøver jeg ikke undskylde, da det gælder ungdomens kamp».

Herefter taler han i tredie person:

— — «Alt i ham hang saa besynderlig vakkert sammen, og saa elastisk bestemt, — al klang gik sammen, det saakaldt aandelige med det legemlige, ikke strid, ikke paa et eneste punkt, gled bare over, over, alt, til ett liv, i lys og blomstring, modning».

«Hans psykiske liv ytrede sig ikke i skarpe, strenge tanker, følgeslutninger — nei; tanken tog fantasiens farve og følelsens varme og blev vakre former, duftende blomster».

«Og i et overblik sagde han: Jeg lever det naturlige liv, først at optage næring, vokse, saa skyde blomster, det gør jeg nu. Jeg blir person, sondrer mig som den forenklede ud — — aa, jeg føler enhedens liv i mig selv, og naar jeg har levet denne personlighedens udvikling sammen med hende, fra hende optaget de differentierende elementer, da har jeg den naturlige kulturs ret til at legemliggjøre denne nyskabte personlighed».

«Han hæved sit hoved, og fuglene ikke bare sang, men de sang til ham, og han gav blomsterbladene sine fantasier om hendes billede, der han sad de lange timer og haabed at øjne hendes omrids. Slig en sommerfølelse gled gennem ham, over at den store naturs harmoni ogsaa tog ham med i sin langsomme, tilbagevendende flugt». — —

«Slig varme og slig levende drift ejed han; aa, det var saa stolt at vide det».

«Men alle de, han kendte, havde søndertraadt sin egen blomstring eller sprunget den over; for dem var det ikke saa, at den ensomme optagelse, inderliggørelse og fantasien kom først og var et ligesaa reelt legemligt stadium som noget andet».

«Saa syntes han, at han kunde hæve hovedet i friskhed, fordi han kunde gi sig hel og ren til den, som var alene hans. Det var hans ærgerrighed og hans ærgerrigheds drøm».

«Men hun var «umiddelbar» — og saa skulde hun være; forudsætningerne for hans faste og hensynsfulde skikkelse behøved hun ikke vide, ensomhedens kampe, diskussioner», alle tidens teorier som han fegtede mod men ikke kunde parere, maatte han «smelte om i harmonisk forhold til sin udvikling. Alt det var hans private ejendom og skulde saa være».

«Gled hun saa væk for ham».

«Og han stod paa vidderne og kunde ikke forstaa den hele sammenhæng» — —. «Og naar hun nærmed sig, kvindelegemet, med den bløde, stærkt køns-mindende gang, saa sortned det for hans øjne, og han taalte det ikke mer, og han maatte flygte».

«Men før han flygtede, forandred han standpunkt, for at redde sit levende liv», — «Og som han tænkte, det nytted ikke. Det var *hans* liv og *hans* kamp, ikke hendes. Hun var saa umiddelbar og saa udhævet kvindelig».

— — «Det rev i ham og det sled i ham; den greie, klare livsplan var kludset, i hovedet gik det i forvirring, den livsplan, som han havde arbeidet saa længe paa, for at faa den i den simplest mulige krystallinske form».

«Det var en student fra provinsen. Han reiste da ind for at fortsætte studierne». — «Og da det klarnede lidt, kom diskussionen igen og de erfarne venner: Han afsondred sig, var unormal —! Dette gjorde ham halvgal. Det bed sig i ham, det tog tænder i ham; han, for hvem det at være menneske, var jevngodt med at eje menneskets, alskabningens livbringende evner», han, for hvem livet uden det ikke havde nogen ret. — Da laa han i dage paa sin hybel og lod anskuelserne og synerne knuge sig, udmatte sig». — «For naar de andre kaldte ham unormal, saa maatte han vel være det», — — «Og saa tog han kanske feil af aarsager — — til det som de kaldte hans underlighed. Han som ansaa det for sit aristokrati, at staa paa det tillevet anskuelsesløse stand-

punkt». — — — «Og ærgerrigheden! Den blev jo bare spottet, haanet, den syntes være meningsløs».

«Saalangt er jeg kommen. Foran mig ligger skodde, det næste skridt ved jeg ikke». — «De andre har sagt at jeg er unormal, har sagt sit votum. Selv har jeg bevidst, stolt sagt, at *de* er unormale, *jeg* normal».

«Saa vet jeg intet».

«Man siger da: De som har skrevet dette, De er en begavet ung mand og en reel ung mand, men De har ikke noget mod. Kan der være tale om noget andet end at arbeide videre paa den begyndte vej?» «Jeg vet det — men kraften! Til den kamp jeg allerede har kæmpet, har jeg brugt saa meget, nu er jeg nervøs, matt, og saa er der det skrækkelige hul, livsplanen!»

«De græske sejrs-løbere, de vented kranse og smil af de hulde grækerinder — tildels kæmpede de for det».

«De middelalderske riddere, de vented kransen for sin turnérkamp af sine damer».

«Fordelingen blir kanske aldrig anderledes, jeg synes den er smuk saa».

«Mangen gang stod det for mig, som om det for en kvinde maatte være en vidunderlig tiltrækning ved det menneske, hvis øjne var blanke, og i hvis legems-system ingen anden havde satt sit billede. Men enten er damerne saa umiddelbare, eller ogsaa har det hele noget med den naturlige fordeling at gøre, vel. Ialfald misregner man sig, hvis man tar nogen ærgerrighed med i sin kamp for renhed».

Han har kæmpet under tvivl, han har kæmpet ensomt. Men han var dengang ikke mer end tyve aar — hun rimeligvis endnu yngre, og hun var umiddelbar; «det var *hans* liv, *hans* kamp, ikke hendes».

Det er vemodigt at se, at naar han «ledte rundt med lygte» for at finde støtte, opmuntring fra kvindens side, saa stødte han paa den nedslaaende kendsgerning, — han fandt ingen!

Han mener derfor at *først* gælder det at finde kvinder for hvem den rene mand er mer end Marcussen i «Fortuna»; *derefter* rene mænd.

Forklaringen til denne nedslaaende kendsgerning er, at kvinderne gennem tidsaldre er blit inddryppet med samfundets saakaldte «normale» anskuelser, og som de stiltiende maatte modtage, da de var afskaarne fra enhver mulighed til at tilkendegive en selvstendig mening.

Hos modne selvstendigt tænkende kvinder fandt Obstfelder glad forstaaelse. «Med stor beredvillighed» blev hans «Diskussion» optaget af *Nylændes* redaktør. Senere udtaler M(ina) D(unker) om ham[1]): «Saa er der en ung mand, neppe en saadan blandt hundrede, med en fin og rig organisation, med liv i alle pulser og nerver, med et sterkt og bevæget tankeliv, hvis etisk anlagte natur ubetinget bøjer sig for de moralske fordringer», som for ham er værn om «livets lykke, fylde og skønhed. Selv staar han fri og selvstendig; naar fristelsen vokser, kampen blir hedere, har han endnu altid valget i sin magt. Men undertiden svimler det for ham, og han tænker: hvorfor kæmpe saaledes paa liv og død? — er der grund for det? — Saa hører han, at kvinder har ogsaa begyndt at tænke over, hvad det er at være menneske, og med et barns, en søns tillid vender han sig til det moderlige hjerte med det spørgsmaal, hvis tunge alvor begynder at skifte skikkelse for ham».

*

Idet ung Sigbjørn, stolt og bevidst, fælder dom over disse «normale» anskuelser, denne samfunds-løgn, redder han livets skønheds-lov som er uadskillelig fra sandhedens evige lov.

Skærmet er han nu mod forhaanelser fra disse bogverdenens modefigurer, disse saakaldte dekadenter, som tildels fremstiller sig paa den mest forbløffende maade som udsendinger fra mørkets rige. Hvis man da virkelig vilde gaa ind paa at tage dem for alvor naar de med smaa blik-trompeter udblæser disse skingrende fanfarer. Hør! hør: «Den digter jeg længes efter, han skal elske lasten for dens egen skyld — min poesi skal bekende ondskaben som sit væsens grundvold — — i den flammer et helligt had mod de tre evige bedesøstre: det skønne, det gode, det sande» — Disse karnevalsfigurer som gaar omkring med Mefisto-maske, og — for at vække opmerksomhed — klingrer med sine narrebjelder.

*

[1]) «Sædelighed», *Nylænde*, Juni 1888.

«Længselen efter at hæve det menneskelige ud og op, forstørre paany det, vort daglige stræv bare har formindsket, vise det i sin oprindelige gaadefuldhed — — — den bliver i sin højeste form religiøsitet».

Denne sætning staar som *motto*, det vil sige fingerpeg eller løsen, over Carl Nærups fortolkning af Sigbjørn Obstfelders digtning og personlighed[1]). Den er skreven ud af en dyb opfatning, og den staar i samklang med min forstaaelse af den bortgangne digter og hans forkyndelse til den nulevende slægt; derfor vil jeg lægge nogle uddrag af Nærups afhandling til grund for min egen fortolkning.

Det hovedsagelige emne for Obstfelders digtning i ubunden stil er det erotiske, det vil sige mandens naturgivne tildragning mod kvinden. «Forgrunds-figuren er «Jeg», drømmeren og grubleren. Det midtpunkt som han modstandsløst drages til og hvirvler omkring» — er kvinden. For ham er hun livs-hemmelighedens eneste fuldkomne legemliggørelse. «Madonna; den af aanden overskyggede; gudens og menneskets moder. Allerede i hans første kvinde-skildring,* den fattige, forladte dødssyge Liv i «To Novelletter» møder vi hans trang til religiøs forherligelse af kvinden».

I en følgende skildring er kvindeskikkelsen «helt forflygtiget i stemnings-dis, i anelse og undren — — — Og det sidste som siges om hende: — — Hun sover. Ansigtet svømmer i bølger af haar. Brystet gaar op og ned i takt med selve livet, i takt med klodernes gang. Jeg blev næsten angst, det var som om Gud selv var derinde».

Og i «Korset» fremmaner fortælleren tilslut billedet af den elskede kvinde i dette henrykte udbrudd: «For andre kan jo ikke hendes breve være hvad de er for mig. For mig er hvert ord deri som vingeslag af store hvide evigheds-fugle, og som solstraaler fra et hjerte i verdens midte, hvis hede slag aldrig ophører. Hendes breve er for mig en bibel. Der staar alt deri» — — — For at give forstaaelsens vej, vise himmelstigens trin — siger han forklarende derefter: «Hvem er Gud? Er han ikke det, vi nærmer os paa stjernernes uendelige trappe, paa livenes krystallisering, paa sjelenes evig fornyede møde?»

*

[1]) «Skildringer og stemninger fra den yngre literatur». *Ringeren* no. 11, 1899.

Eva Fryxell nævner i sin fremstilling af de drag af kvindedyrkelse som har vist sig i den engelske og i de skandinaviske landes skønliteratur, — og som i Danmark har naaet sit højeste udtryk gennem Paludan-Müller — hun nævner som sidestykke i Sverige «Protestantismens Maria-kult»; en bog uden forfatternavn, synes det.

I den protestantiske verden maatte det komme et aandens gennembrudd. Dens statskirker ejer ikke, og forkynder ikke, et højere aandeligt forbillede af kvinden; den forkynder intet højere aandeligt begreb om kvindelighed.

Den gamle kirke som fik sit hovedsæde i Rom, havde fra forfølgelsens aarhundreder traditioner som den ikke kunde fornegte. Der er kvinder blandt dens indviede medlemmer; endnu idag kvindelige geistlige, efter at den i halvandet tusind-aar har været under mandligt herredøme, og af mandlige herskere har været ophøjet til at være den herskende kirke. Den bekender Maria, himmeldronningen, den kender, den ved af, kvindelige helgener og martyrer ved siden af de mandlige. Den kender, den ved af, kvindelige forbilleder.

Protestantismen er langt mer ensidig mandlig end jødedomen. Denne mindes med ærbødighed navnene Sara, Rebekka og Rakel; den har Debora, som «dømte Israel»; den har heltinder som Jael og Judith; den mindes med inderlig taknemlighed Naomi, Ruth og Esther; den har profetinder.

Derfor er det protestantismens skønliteratur som maa varetage den sjelelige kvindeligheds omraade, denne inderlighedens — af den officielle kirke udyrkede — rige jordbund.

Naar almenhedens opfatning af kvindelighed — paa grund af manglende begreb — er sunket saa dybt, at manden ser ned paa kvinden, naar han er blind for at der i hende bor en lys-aand, en aand jevnbyrdig hans egen, saa drages manden nedad, hans sjel formørkes.

Men Sigbjørn Obstfelder lod sig ikke formørke; han saa opad mod lyset; han aner at der er en kvindelig guddoms-aand; — saaledes Paludan-Müller; saaledes Henrik Wergeland; saaledes Henrik Ibsen; — af sin indre trang, i medfør af sit eget aands-lys hjemfører han kvinden til sin sjels hjemstavn: livets lyseste højder.

*

«Hovedpersonen i «Korset» er kvinden, den skyldig-uskyldige, den trods fald og fornedrelse rene og kyske, den trofaste og usvigelige, og dog vævet ind i mistroens nett — — — saa hun ikke øjner anden udvej ud af lidelsen end døden. Hvor levende, hvor inderlig sand er hun ikke tiltrods for, at hendes billede er malet paa denne baggrund af guld og himmelblaatt!» — «Der skildres ogsaa to mænd i denne bog. Men de er blot til for hendes skyld. Deres væsen og personligheds værd aabenbares og prøves udelukkende ved deres dom om og forhold til hende. «Kvinden er som en guirlande», siger den ene. «Hun er i alt, hun er som en farlig vedbende. Hun snor sig om alle mænd og alle huse. Hun vinder sig om ens fod, og han falder, hun kranser sig vakkert om en anden, og han vandrer i duft. Hun undergraver det ene hus, og hun stiger vakkert mod taget paa det andet». — Den anden dømmer sig selv: «Du var til for at være den, som kunde gi hende fred. *Og du pinte hende tildøde*».

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

For en modsætning Obstfelder er til Camilla Colletts skildring af «aarhundredets mand», — og hans saakaldte elskov, som er et vrængebillede af alt hvad som fortjener navn af kærlighed; — dette rovdyragtige, opslugende væsen! Denne dekadent i stor stil, som har havt en lang og glimrende periode i den franske literatur. Obstfelders drømmere og grublere hører til en højere verden end nutidens, med dens forlængst udslidte opfatning af manden som den «stærke», kvinden som den «svage». Her er «guirlanden» vidt forskellig fra den udbrugte forestilling om «ranken som slynger sig om egestammen».

Kvinden er en gaadefuld magt, hun «vandrer usynlig mellem os»; Obstfelders «Jeg» tænker ikke paa at lænkebinde hende eller indestænge hende i «teltet». Han føler sig i forhold til hende som «den tabende naar han aabenbarer sit hjertes hemmelighed».

Her er en modsætning til nutidens mands-selvgodhed som indhyller sig i prestelig dragt, og som ved saa god besked, og som nøjagtigt kan foreskrive kvinden hvorledes hun skal være, og hvor hun skal være og hvor hun *ikke* skal være.

Man skildrer ikke det endnu ikke aabenbarede, den guddomlige livs-hemmelighed; — man aner, man længes, — man ser opad.

*

Obstfelder skriver etsteds: «Her er saa underligt — — — Jeg er vist kommen paa en feil klode».

Ja, denne klode passede ikke for ham. Han var som en for tidligt fremskudt vaarblomst som møder barske tilstande. De herskende tilstande passede ikke for ham.

Men vor klode og dens tilstande er nu under en voldsom, dybtgaaende udvikling; — saaledes at det som hersker nu, snart ikke vil passe for kloden, — kanskje.

*

Jeg begyndte med at nævne den kamp mellem lys og mørke som viser sig i disse tider som vel aldrig før. «I tider som disse, hvor Apokalypsen (Johannes's aabenbaring) synes at have sluppet alle sine rædsler løs, hvor man slider og rykker i ethvert baand, der binder menneskene til lov og tugt, vil det være klogt om ikke andet, at sikre sig kvindens gode, sunde, ubenyttede kræfter. Hun kan ikke længer holde igen *indenfra,* man trænger til hende ude, der er mange vigtige poster at besætte». Disse advarende, vækkende ord skrev Camilla Collett allerede for en menneskealder siden [1]). Rædslerne viser sig for hver dag stærkere; og det blir med hver dag vigtigere at kvinden løfter sin røst i forvirringen. Da jeg saa at en kvinde kom frem, for her i dette tidsskrift at kaste lys over mænds opfatning af kvinder, — over begreber og mangel af begreb — som i den retning har vist sig hos mandlige forfattere, blev jeg tilskyndet til at lægge mit indlæg frem.

Vi har allerede længe set disse grinende rædsels-masker, som jeg ovenfor har hentydet til, vise sig i den europæiske bog-verden. De optræder med gny under de moderne navne: dekadenter, pessimister, sensualister, immoralister, — og satanister; i vort sprog: forfalds- og nedgangs-folk, svartsynte, sandseligheds-mænd, udydsmænd, — og djævledyrkere; (svartere end svart kan det vel ikke bli). Det er paa høje tid at vise dem tilbage inden deres rette enemærker, alle disse utysker; de lader høre en musik — Eva Fryxell meddelte os en liden prøve — der synes at være frembragt ved de «enkleste gribe-redskaber».

Krisen er i fuldt udbrudd; — opgør maa nu komme. Det har vist sig kvinder som synger med i dette forvirringens, fortabelsens kor. Dette er afgørende.

---

[1]) «Sidste Blade». 2den og 3die række. Kristiania 1872.

Ja, nu er der fare paafærde. Her gælder det ikke et «omslag i kvindebevægelsen», det gælder et farligt, snedigt udfald mod lysets og renhedens aander, mod de opreisningens magter som melder sig gennem kvinde-reisningen. De angribende skarer er nu trængt frem til den inderste skandsegrav.

Vi vil se lidt paa de kvinde-skikkelser som nu gør tjeneste i kampen mod kvindesagen; vi vil tage et skøn over deres røsters art af velklang — og ulyd.

I 1890 viste sig det første ilde-spaaende veirmerke; det var i «Samtiden»s September-hefte. En pennefør tysk kvinde overøser de nordiske landes kvinder og mænd med haan. Udgangspunkt og skive for hendes haan er den reisning som jeg ovenfor har nævnt, reisningen mod kvindetrældom og for sædelighed[1]).

Forfatterindens raseri er vakt ved den store, nu optrædende, kendsgerning, at de mest fremragende kvinder i alle civiliserede folkeslag, at de som staar højest med hensyn til evner og karakter, baade mænd og kvinder, reiser sig mod den oldtidens raahed og uvidenhed som ligger i den anskuelse, at kvinden er et væsen som er skabt til at tilfredsstille den lavere natur hos manden.

Det maa være indlysende for enhver fatte-evne, som i civiliseret betydning kan betegnes som menneskelig, at en saadan sætning ikke kan staa sig i en bevidsthed som har opfattet begrebet: sædelighed.

Denne tysk-russiske kvindes optræden var modbydelig, hun skvadronerede om kvindesagen paa en saa væmmelig maade, at det var vanskeligt at fastholde forestillingen om at det virkelig var en kvinde vi havde for os. Vi maatte i saa fald føle dyb medlidenhed med dette væsen som i det kvinde-foragtende Tyskland blir skræmt til at danse i ring foran herskere som dikterer i barske toner: «Dans os til behag!» — Stakkars tyske bayadere! Vi føler medlidenhed med hendes fortvivlede stilling, dansende polka midt i en bajonet-firkant; — eller paa universitets-trappen udenfor den tilsmækkede indgangsdør; hun kan vække vor deltagelse ligesom pariserinden af den laveste folkeklasse, naar hun danser *cancan*.

Men den franske kvinde — forraadt som hun er af den forbryderske *Code Napoleon* — har endnu i sin prisgivne, fornedrede

[1]) «Om kvindesagen.» *Samtiden*, September og Oktober 1890. Fra *Freie Bühne für modernes Leben;* oversat af I. H.

stilling noget af kvindens værdighed, af hendes stolthed; hun har endnu haan tilbage for mandlig usselhed — naar den gaar til karikatur. Men denne tyske literære *cancan!* — Denne kolde, materialistiske kvinde danser en evindelig *reel* rundt om sin fixe idé, hendes «centrale moment», kønsforholdet; mens hun hvirvler religion, videnskab, kunst, literatur, moral, sædelighed som støv op i luften, idet hendes fødder gaar som trommestikker!

Naar vi ser vel til saa er fru L. Marholm Hansson ikke blit skræmt til denne dans. Hun har godt mod paa at være næsevis mod Bjørnson og familiær mod Ibsen; ellers kaster hun sig næsegrus ned foran alt — som *ikke* er «vokset op i underskørt». Hun er mandens undersaat; hun er aller-underdanigst loyal saalænge han optræder som hersker; — men hun haaner de mænd som vil hævde kvindens menneskeværd. Her er det den indbeisede trældomsaand, med dens mangel paa æresfølelse, som optræder med uhørt frækhed.

Vi var forbausede; de sidste tiders rædsler var endnu nye for os.

Naar urenhed og frækhed optræder saa utilhyllet i en kvindes skikkelse da er det ikke saa farligt.

Jeg vil fremføre en svensk kvindes udtalelse om en højtstaaende, mer anset, og derfor mer farlig kvindes sirene-sang i denne sag:

I anledning af et angreb fra en mand[1]) fremlægger L. D. i *Dagny* følgende indlæg:

«Hvad jag åsyftar är att frågan så nära berör det innersta i kvinnans väsen, att en man, han må känna en aldrig så stark indignation öfver vissa riktningar i den nya literaturen, aldrig på samma sätt kan erfara hela vidden af dess betydelse.

För oss kvinnor är det ju vårt vara eller icke vara som menniskor, icke som oreflekterande köns-varelser, det gäller. För oss äger insikten om den fara som hotar, om sådana läror som Ellen Keys få öfvertaget, en så mycket ödesdigrare innebörd, emedan vi veta hvad vi ha at förlora. För oss är frågan af ett altför stort allvar, ja af en så tragisk vikt, att den icke kan affärdas med ironiens vapen, sådana som herr Wirsén från sin något öfverlägsna manliga ståndpunkt använder mot en kvinlig antagonist».

[1]) *Ellen Keys* lifsåskådning och verksamhet som författarinna» af C. D. af Wirsén.

«Med ett ord, för oss gäller det vår kvinliga värdighet, vår ställning som maka, moder och medborgarinna. Med allt detta för ögonen må det väl med sanning kunna sägas, att det är om kvinnofrågan striden hufvudsakligen rör sig och att vi kvinnor best böra vara rustade att taga upp stridshandsken».

«Herr W. underskattar den talang, hvarmed Ellen Key bär fram sina läror, och underskattar dermed deras faror. Ty igenom all svulst och allt svammel skall man finna prof på en bedårande vältalighet. Jemsides med satser, hvilka i hänsynslöshet och krass sensualism söka sin like, skall man finna sådana af rent idealisk skönhet, bärande tankar».

*

Femten aar før Obstfelder bragte sin «Diskussion» — om forholdet mellem de to køn — til kvindesagens organ havde Camilla Collett «kastet hansken til det hele samfunds-hykleri og den bundløse umoralitet som dette skjulte». Hun afslører med det dybeste alvor det forfærdelige i kvindens stilling, hun kaster lys over «det sædelige schisma mellem mand og kvinde»; hun viser os aarsagen til den nedslaaende kendsgerning, – som saa mange aar senere fremkaldte Obstfelders vemodige klage — at han i sin ungdoms kamp for renhed ingen støtte fandt hos jevnaldrende kvinder.

De kvinder maatte eje en overordentlig aands-kraft og sjelsstyrke som formaadde at tænke selvstendigt under det uhyre tryk og den systematiske fordummelse som blev dem paatvunget. De var desuden ved samfunds-loven saa undertrykte, og ved det religiøse tausheds-dogme aldeles afskaarne fra at kunne tilkengegive en selvstendig mening.

«Kvinderne maa selv tale, heder det» — siger Camilla Collett (1872). «Vi havde liden grund til klage, var vi naaede derhen at vi baade kunde og vilde tale. Den store mængde af kvinder tier, fordi forkuelsen, gaaet i arv fra slægt til slægt, har berøvet dem bevidstheden om den uret hvorunder de sukke. Giver denne døde masse livstegn fra sig, saa er det gerne et enkelt skrig om dog for Guds skyld ikke at slippe lys og luft ind til dem. Tilbage bliver de faa, der elske luft og lys og som gerne vilde tale, naar de *kunde* saa godt som de gerne vilde det». — «En dag vil komme, da sagen forløser sig selv. Bevidstheden om dens ret vil da have gennemtrængt hele samfunds-atmosfæren». — «Vi indaande den med luften, den vil gaa som blomsterstøvet med vinden, usynlig,

ufattelig, og med uimodstaaelig magt vil den gribe alle, baade underkuerne og de forkuede».

«Ligger denne tid meget fjern? Jeg vil ikke opleve den. Men jeg ved kun, at hver gang en *mand* opløfter sin røst i vor sag, rystes der tusinder af disse frugtbringende frø ned og drages vi aartier nærmere opfyldelsen».

Med disse forsonende og vemodsfulde ord fra vor store forkæmperinde vil vi slutte dette mindeblad om denne lyse aand som nu er gaaet bort; hvis første fremtræden var et vidnesbyrd om de «nyskabte principer» som negter den al personlighed, al menneskelig frihed og ret forhaanende lære om kvindetrældom.

Nu er tausheds-dogmet forkastet, nu baade *vil* og *kan* kvinder tale. Og de kvinder som er inddrukne med mandfolks meninger og opfatning — thi kvinders tanker og tale er det ikke de fremfører — disse kvinder som føre krig mod kvinde-reisningen, de gir kvinderne det fremstød som bringer dem til at staa op og selv føre sin sag.

Modstand gør altid en sag væsentlige tjenester.

«En umaadelig fremtid ligger foran kvinden, en fremtid, der vil give verden en anden skikkelse».

Aasta Hansteen.

EN BOG OM HENRIK IBSEN.

I.

Som kanske bekjendt, har den russiske filosof og kritiker *Ossip Lourié* gjort det Ibsenske drama til gjenstand for studium fra et eiendommeligt synspunkt. Han har leveret et verk, hvis titel er: *Det Ibsenske dramas sociale filosofi.* Ibsens egen paa forhaand udtalte advarsel: «*Kun beder jeg Dem erindre, at de i mine skuespil fremkastede tanker hidrører fra mine dramatiske personer, og ikke i form eller indhold direkte fra mig*» har han ikke ladet sig anfegte av, men har gaat lige løs paa det høit satte maal, at tegne Ibsens egen filosofiske tanke, Ibsens eget samfundsideal. Bogen falder i to dele: 1. Ibsens kritik av det nuværende samfund; 2. Ibsens billede av det nye. Forud for begge gaar en sammentrængt skildring av Ibsens liv, og faa ord om hans personlighed. Her er fremhævet de væsentligste træk i hans historie. Nogle smaa feil er at notere, som at forfatteren lar Jonas Lie skrive en bog om Arne Garborg i 1893, at han lar stortinget i 1864 give digtergage til alle «lovende forfattere» undtagen Ibsen, at Ibsen gaar paa skole hos Helmberg. I det hele er dog skildringen ikke alene korrekt, men overraskende righoldig.

Interessen samler sig naturligvis om de følgende partier: Ibsens filosofi. Over et dusin gange har vi været vidne til et halsløst veddeløb for at udfinde, hvad Ibsen «mente med» dette eller hint specialstykke. For første gang gjøres her et alvorligt forsøg paa at vise hvad *hele Ibsen mener.* Første del av denne opgave: Ibsens kritik av det nuværende samfund, falder naturligvis lettest og sikrest. Ingen tviler paa, at Ibsen i sine skrifter har veiet nutidens samfund, og fundet det for let, fundet at det ikke holder maal mod hans egne flammende etiske idealer. Først geistligheden, kirken. Det er i *Kjærlighedens komedie,* i *Brand,* i *Gjengangere,* og flere steder, at samtidens kirke tegnes som en hvis mænd svigter alle sine egne idéer, gaar paa akkord, og tildels hykler. — — Næste kapitel er viet kapitalisterne og samfundets autoriteter. De er tegnet i *En folkefiende,* i *De unges forbund,* i *Samfundets støtter,*

og forøvrigt i de fleste av Ibsens nutidsdramaer, — tegnet som hyklere, brutale egoister, tildels aabenbare forbrydere. — — Turen kommer til *pressen*. Pressen er ussel og ynkelig, og *maa* være det, da den lever av det store publikum, som er usselt og ynkeligt. Beviserne følger: *Aslaksen* i De unges forbund, *Mortensgaard* i Rosmersholm, redaktør *Hovstad* i En folkefiende. — — *Familien*. Familiestiftelsen og familielivet er blevet grundig sønderlemmet av Ibsen i *Kjærlighedens komedie* og i *Et dukkehjem*, i *Vildanden*. Forfatteren har kanske lagt for megen vegt paa at *Stensgaard* søger at gifte sig for penges skyld. «Manden tar ikke hustruen, men hendes medgift til egte», sætter han i spidsen av egteskabskapitlet, forledet av forholdene i det Frankrig i hvis midte hans bog er blevet til. Medgiften spiller en tilfældig rolle i de Ibsenske egteskaber. Det er uærligheden, uselvstændigheden og bundetheden som refses. Derfor er det hyppigst hustruens økonomiske avhængighed som fremhæves. — — Endelig *ungdommen*, fremstillet som margløs, arvelig belastet.

En indvending reiser sig mod dette ellers meget klare negative parti. Forfatteren har ikke tilstrækkelig bestræbt sig for at indskrænke kritiken over samfundet til *Ibsens egen kritik*. Han har givet efter for fristelsen til at forsterke indtrykket, til ligesom at komme Ibsen til hjælp ved at sige meget andet ondt om samfundet, som Ibsens dramaer ikke direkte siger. Navnlig har hans gjenfremstilling antat mere av *fransk farve*, end Ibsens dramaer har av *norsk*. Dette hænger sammen med at forfatteren — Tolstois talsmand og filosof overfor franskmændene — er en mer positiv forkynder-natur end Ibsen. Ibsen er ud i fingerspidsene kunstner, hele hans interesse er kunstnerens. Hans fortolker taber ikke et øieblik av sigte — man merker det fra første til sidste side — sit etiske maal, at faa bevæget sine kjære franskmænd til at aabne øinene for positiv sandhed. Men der er ogsaa noget andet. Gaar den Ibsenske kritik virkelig nærmest løs paa «samfundet»? Det har ofte været sagt, altfor ofte. Hr. Lourié fremhæver dog selv ret sterkt, at det er gjennem *jegets* frigjørelse og viljeanstrengelse alene, Ibsen lar veien til en bedre verden gaa. Lidt sent ud i bogen er ofret et helt kapitel paa dette grundforhold, illustreret især ved *Brand*-skikkelsen. Men beviserne findes i hvert eneste Ibsen-drama. Konflikten hos Ibsen dreier sig jo altid om *den enkeltes* skyld, hans anger, kamp, bekjendelse, om-

vendelse, soning og nyt forsæt. En tysk kritiker har for dette sterkt dadlet Ibsen: han har aldrig hævet sig over barndommens religionsindtryk, og det er disse som stadig gaar igjen, saa at konflikten idelig er den samme. Dette er sikkerlig en psykologisk sandhed. Men det er ingen forkleinelse. For Ibsen er spørsmaalet, ligesom for den dybere religiøsitet, altid et spørsmaal om menneskets forhold til sig selv: *Det gode som jeg vil, gjør jeg ikke.* Slig er det største, det eneste dybe og store menneskespørsmaal, og for Ibsen er dramaets gjenstand ingen anden end det villende og vælgende menneske. Ingen fornyelse av samfundet uden fornyelse av individet! Men ogsaa omvendt: fordærvelsen av samfundet bestaar i individernes fordærvelse. Det er ikke saa meget institutionerne Ibsens drama vil tillivs, som deres pilraadne bærere. Sigtepunktet forskyves forsaavidt noget i hr. Lourié's gjenspeiling, som han søger at uddrage kritik av institutionerne: en kirke *kan ikke* være andet end hykleri; religionen *maa* fordærve mennesket, det ligger i selve Gudsidéens natur o. s. v. Disse tanker springer ikke frem av det Ibsenske drama, hvor alt dreier sig om personernes usseldom, ofte øget ved kontrast til de ideer de vil repræsentere. Ligedan med kapitalisterne: der fremgaar av det Ibsenske drama en knusende kritik av *kapitalisterne,* men ingensteds en lignende kritik av *kapitalismen.* Den sidste staar da hvor den findes i bogens andet kapitel, for forfatterens regning, og er ikke belagt med noget citat af Ibsen. Med denne omskabende tendens hænger det sammen at forfatteren indfletter i sin bog en mængde citater av oftest nulevende franske forfattere. Dette svækker. Fremmede autoriteter udbedrer ligesom hvad der mangler i Ibsens samfundskritik! Maaske staar de der for at øge bogens kraft til at virke opdragende paa det franske folk. I hvert fald forekommer det mig, at disse citater ved en eventuel oversættelse til andre kultursprog burde udgaa.

II.

For længe har jeg kanske dvælet ved *det nuværende samfund.* Hvilket er *det nye samfund* som foresvæver Ibsen, hvilket er det tredje rige? Dets grundvold er *kjærligheden,* kjærligheden slig som den lever hos en Solveig fra første ungdom til livets aften, kjærligheden som den hos Lona overvinder en konsul Bernicks

hjerte-ondskab. Rigets livsvilkaar er *sandhed* og *lys*. Der skal være absolut, hensynsløs *ærlighed*. Individet skal staa *uavhængigt* og frit overfor tradition, fordom, og autoritet. Den ideale fordring stikker ingen længer bort. Veien til dette rige gaar gjennem *den enkelte menneskeviljes oprør og seier*. Forsaavidt kan man sige, med blikket paa en Brand, Rosmer, Stockmann, Nora og flere: Det nye samfund er allerede midt iblandt os. I dette samfund staar det sterke frigjorte individ ikke alene. Den lutrede *familie* danner dets levende celler. Selv Stockmann staar, da han siger sit kjendte ord om den ensomme mands styrke, dobbelt sterk ved sin hustrus kjærlighed, og ser sin opgave i «selv at tage sig av opdragelsen av sine børn». Og Borgheim kan ikke «bryde nye veie» uden Asta: han maa have nogen til at dele livets glæder. «Sorgerne kunde han endda greie alene, men livets glæder — — —». I det nye samfund maa *kvinden være fri* og uavhængig som manden, opdraget som han. I spidsen for et udvalg av Ibsens herlige kvindeskikkelser har forfatteren med stor virkning sat Foldals ord: «det er, selv om en aldrig har truffet en sand kvinde, dog saa godt at vide, at langt borte, langt udenfor os, lever den sande kvinde alligevel». Skylden for at hun saa lidet findes, søger Ibsen i kvindens *mangel paa frihed* (Fruen fra havet; Et dukkehjem). Den frie kvinde og den frie mand skaber den frie familie, kjernen i det frie samfund.

Bogen slutter med et kapitel hvori forfatteren søger at bestemme det Ibsenske samfundsideals forhold til *socialismen*. «Socialismen er den naturlige og logiske konsekvens av Ibsens filosofi, selv om han aldrig direkte bekjender sig til den». Man maa leve i Frankrige for at forstaa hvorledes en slig sætning har kunnet blive til. Ordet socialisme holder i de derværende kampe paa helt at miste sit oprindelige indhold; det betegner ikke længer et bestemt billede av et tvangssamfund, det betegner selve det uendelige fremskridt mod social retfærdighed, mod sandhed, mod civilisation. Bestræbelser der gaar i denne retning, stemples der daglig som socialistiske. Ibsen «søger at bevise, at vor civilisation endnu ikke er en realitet». I vor civilisations nuværende sorte nat maa han, efter hr. Lourié, hilse den mægtig frembrydende socialistiske bevægelse som en solrending, selv om ethvert hidtil tegnet statssystem og enhver «religion», ogsaa socialismens, kun er en *over-*

gang til den klare dag: den frigjorte samvittigheds dag, hvor ingen regjering, ingen statsstyrelse længer trænges, ei heller findes.

Man kan stille sig det spørsmaal, om Henrik Ibsen, hvis han selv skulde tegnet sin sociale filosofi, vilde git os det samme billede, som Lourié ridser. Svaret vilde være vanskeligt. Rettere kanske umuligt. Ibsen tegner netop ikke samfund, vil det ikke, kan det kanske ikke engang. At f. eks. Brands og Stockmanns og De unges forbunds digter hilser socialismen som det tredje riges solrending, tør betviles. Forfatteren fremhæver, at Bjørnsons og Ibsens ideer «*er stik modsatte*». Men som Ibsens samfundsideal fremtræder hos Lourié, turde det nok hænde, at Bjørnson kunde underskrive det. Modsætningen dem imellem ligger nemlig fremfor alt i det, at Ibsen ikke ridser noget samfundsideal. Lourié forsvarer Ibsen mod den anklage, at han for meget bruger selvmord til løsning av konflikterne: «selvmordet er saa almindeligt i Skandinavien, hvor det stod høit i ære i den gamle vikingetid». Dette forsvar er uheldigt. Ibsen bruger saa ofte selvmord eller død, fordi han ikke vil give os løfte paa noget nyt samfund. Han bruger det for at «skille sig», ikke ved sine personer, men ved sine problemer. Ibsen har en enestaaende evne til at skildre uforsonlige modsætninger med lige stor sympati (Falk—Guldstad, Haakon—Skule). Hænger det ikke sammen med hans ulyst til at give nogen av sine skikkelser endelig seier og ret? Brand blir en drømmer, styrter ned fra tinden av sin drøm, og dør. «Hvad gjør det!» udbryder Lourié. «Andre vil komme, fortsætte og kanske fuldende det verk han begyndte!» Men det er ikke Ibsen som lover os at «andre vil komme». Ibsen stanser overfor spørsmaalet om menneskeslegtens sociale udviklingsmuligheder. Han stanser overfor spørsmaalet om de etiske fordringer kan gjennemføres i livet, det vil sige spørsmaalet om disse fordringers praktiske værdi. Stanser midt mellem tvil og tro. Derav alle hans selvmord, og dødens rigelige indgriben. Det er derfor ikke rigtigt at ville finde *en hel socialfilosofi* hos Ibsen. Socialismen er en lære for det første om hvordan man skal sikre retfærdigheden og alles vel ved at ophæve den enkeltes handlefrihed, dernæst om hvordan man, forsaavidt der levnes det private initiativ et vist spillerum, gjennem love skal gjøre at uretfærdighed blir vanskelig og det gode blir let. Det Ibsenske skuespil interesserer sig lidet for begge disse lovspørsmaal. Det er den enkeltes gjennembrud til at være ærlig som interesserer, og det

des mer, jo vanskeligere det falder, jo intensere moralske kriser det gaar igjennem. Hvis der ikke havde hersket feighed, løgn, uret, tyranni, pres og undertrykkelse av sterke og stolte viljer i vort faktiske samfund, saa havde det været nødvendigt at udtænke et andet samfund hvor de hersked. Det er de personlige krav som reiser sig av Ibsens drama, reiser sig i tvilen og spørsmaalets form. Det er ikke samfundslære, men samvittighedsspørsmaal. Mod denne indvending har forfatteren sikret sig for letvint, ved at aabne perspektivet til en tid «uden regjering, uden statsstyrelse, med bare individuel samvittighed». Hvad er Ibsens eget samfundsideal, socialisme eller anarkisme? Overfor de yderste modsætninger faar man enten vælge, eller lade al filosofi fare. Den mand som har tegnet Brand, og Stockmann, og Borkmann, ved godt, at den sterke ikke kan undlade at øve magt og indflydelse, ikke kan leve uden. Det er ikke mod religion som samfundsmagt, ikke mod kapitalismens magt, og overhovedet ikke mod samfundet som magtcentralisation, Ibsen vender sine vaaben. Det er mod de enkelte falske ideers magt. Det er mod de stygge og uærlige karakterers herrevælde. Det er mod traditionen, forsaavidt den gjør svage og visne ideer uimodstaaelige og sterke. Det er alle tilfælde hvor et klartskuende menneske, eller et menneske som tror at ha ret, kjæmper mod en overmagt, det er alle slige tilfælde som fængsler Ibsens digtermuse. Hvorledes magtforholdene skulde ordnes slig at ingen knuser og nedværdiger sin næste, derom ved Ibsen intet; maaske vilde det neppe engang interessere ham; saa var den herlige befrielseskamp jo borte.

Saa hævder ogsaa hr. Lourié, at den samfundslære han finder i Ibsens verk, ikke kan kaldes eiendommelig for Ibsen. Den er ældre end han, og fælles for en række av retfærdighedens talsmænd. Noget lignende kunde maaske siges om *samvittighedslæren* hos Ibsen; kun at denne er meget mer udpræget end hans samfundslære.

Dette hindrer ikke at det har den allerstørste interesse at se en sammenhængende fremstilling av hvad en kan kalde det Ibsenske dramas følelsestype. Det er alle denne types aabenbaringsformer hr. Ossip Lourié med utrættelig iver har eftersporet. Med stor troskab har han fremstillet den samvittighedens indignation og den etiske begeistring som gjennemstrømmer hver fiber av Ibsens livsverk, selv om den etiske *tro* fører en svækket tilværelse.

Ved verdensudstillingens École internationale holdt hr. Lourié to foredrag, et over Tolstoi, et over Ibsen. I anledning av foredraget, og av bogen, om Ibsen, opsøgte jeg ham privat, i den tanke at gjøre ham saa mange indvendinger som muligt. Paa bordet fandt jeg et fortræffeligt kabinetsfotografi av Ibsen. Da jeg paa bagsiden saa Ibsens karakteristiske haandskrift, bad jeg om at faa se nærmere paa det. Uagtet en kritiker i virkeligheden kun har at gjøre med kunstverket som det lever hos tilhøreren, ikke som det lever hos kunstneren, kan jeg ikke negte mig at anføre de ord der stod, og vidned om Ibsens eget indtryk. Der stod: «Jeg har modtaget og med levende glæde læst Deres elskværdige og aandfulde bog, og beder Dem modtage min hjerteligste tak derfor. Det er mig en stor ære at De har gjort mine verker til gjenstand for et saa indgaaende studium. Tillader De at jeg in effigie avlægger Dem et besøg? Deres o. s. v.» Et vidnesbyrd om at Ibsen har gjenkjendt sin egen indignation, sin egen begeistring, i Louriés avspeiling. Sterkere kan vel ikke bogen anbefales til alle Ibsen-venners studium, end gjennem-disse ord fra mesteren. Det er, saavidt jeg ved, ikke blot første gang det Ibsenske drama er gjort til gjenstand for en saadan behandling, men overhodet første gang en dramatisk digters socialfilosofi har været emnet for en monografi.

Dr. Kristian B.-R. Aars.

JONATAN.

1.

Der er én personlighed, som gennem mange aar har forekommet mig at være en af de skønneste og ædleste af alle dem, der føres frem i den gamle pagts bog. Det er Sauls søn Jonatan. Og naar jeg gærne vil fremdrage hans minde, da er det, fordi jeg synes, at dette sker altfor sjældent, at i det hele Jonatans skikkelse træder altfor meget i skygge for hans vens, den udvalgte konges, ret ligesom det sker i livet, at de forsagende og tilsidesatte glemmes for dem, der fik lykke, ære og magt. Ganske vist nævnes David og Jonatan som de ideale venner, og det er blevet sagt, at «deres venskab staar som det lysende forbillede for alle tider og slægter»; men det er ogsaa kun paa *denne* maade, at Jonatan nævnes: i forbindelse med David, ikke som den, der har interesse som selvstændig personlighed. Og var dog ikke i dybeste betydning Jonatan større end David? Han havde den selvfornægtende kærlighed, der kunde glemme sit eget, helt lade *sit* jeg træde i skygge for en anden, og det er det største, for det er det sværeste. Hvor mangen en stormand har der ikke været, som vakte beundring ved herlige gærninger, som ogsaa kunde bringe store ofre, ofre af kræfter, gods og meget andet, men som dog, hvor det gjaldt, viste, at han ikke kunde fornægte sit eget jeg, at *det* dog var ham det første. Hvor ofte fremtræder ikke dette i historien og i det menneskeliv, der leves ogsaa i vore dage? Hvilken modsætning hertil danner ikke Jonatan med sin ydmyge kærlighed til David?

Man nævner Davids og Jonatans forhold som exempel paa det ædleste venskab; men kan man vel beundre dem lige meget som venner? — Maatte det ikke være let for David at holde af den, der var rede til at gøre alt for ham, der helt kunde glemme sig selv for ham? Men hvor ganske anderledes med Jonatan! — Han vidste, at David skulde have det rige, det herredømme, der

ellers tilkom *ham*, kongesønnen, som arv efter faderen, og dog elskede han David højest af alle. Er dette ikke at glemme og fornægte sig selv, som kun saare faa i livet har gjort det?

2.

Det er ikke meget, der fortælles om Jonatan; men næsten alt er skønt. Mens store synder, ja forbrydelser, formørker de udvalgte kongers, Davids og Salomons, skikkelser for os, staar Jonatans lys og ren som meget faa i den hellige skrift. Jeg vil søge at fremdrage det lidet, vi véd om ham.

Vi ser først Jonatan som den tapre, unge helt ved faderens side. Derefter gaar han bort med sin vaabendrager for at øve heltedaad paa egen haand. Filisterne var jo israeliternes dødsfjender, og den, der elskede fædrelandet, maatte brænde af længsel efter at skade dem. I *det* lys maa vi jo se Jonatans gærning, om end den, som meget andet i Israels historie, maa støde os, der er fredsvenner. Jonatan siger til vaabendrageren: «Maaske Herren vil gjøre noget for os! — Det er ham lige let at frelse ved faa og ved mange». — Vi ser altsaa Jonatan her som den, der stoler fast paa Herrens magt, som den, der véd, at det ikke er tallet, det kommer an paa. Han og hans vaabendrager dræber da mange fjender, hvorefter filisterne flygter. Da israeliterne forfulgte dem, sagde Saul i den vilde lidenskabelighed, der undertiden overvældede ham, at den mand skulde være forbandet, som nød noget inden aften; han vil, at folkets hele tragten udelukkende skal være henvendt paa at tage hævn over fjenderne. Men Jonatan havde ikke hørt, hvad hans fader havde sagt, og udmattet, som han er efter kampen, dypper han spidsen af sin stav i honning og fører den til munden, og han føler sig saa styrket af blot denne smule næring, at hans ansigt opklares. Da fortæller en mand ham, hvad hans fader har sagt. Jonatan ser, at folket er mat af sult, og han beklager sin faders ed. «Min fader har gjort folket en ulykke», siger han. Han er ikke blind for det voldsomme og overilede i kongens ord. Men da Saul senere søger at faa Guds vilje at vide med hensyn til fjenderne, og han ikke faar nogen tilkendegivelse af den, tænker han, at det er forbandelsen, der hviler paa en af hans mænd, og han udtaler de frygtelige ord, at, selv om det er Jonatan, hans søn, skal han miste livet. Der kastes lod, loddet

falder paa Jonatan, og paa sin faders spørgsmaal fortæller han rolig om sin uskyldige handling: at have smagt en smule honning, og han tilføjer: «Og se, jeg skal dø». Han er rede til at bekende det, der ikke var nogen brøde, men dog synes at skulle koste hans liv; men han har ingen bebrejdelser til faderen, heller ikke beklagelser, kun de faa simple ord: «Se, jeg skal dø». Det forekommer mig, at man i disse faa træk faar et levende billede af de to, faderen og sønnen, i deres stærke modsætning: den voldsomme, lidenskabelige fader, der i overilelse har nedkaldt forbandelsen og nu er rede til at ofre sin søn, og den blide, rolige søn, der stille vil hengive sig i faderens grusomme vilje. Men da viser det sig, hvor højt Jonatan bliver elsket af folket. Det udbryder hæftigt, at end ikke et af hans haar maa falde til jorden, han har jo gjort den store frelsning i Israel, og det tilføjer: «Med Gud har han gjort dette i dag». Vel bør man lægge mærke til disse ord. Saul tror, at forbandelsen nu hviler paa Jonatan, og at han derfor maa dø; men *folket* ser klarere; det føler, at Gud har været med kongesønnen, og at Guds velbehag endnu er over ham trods faderens forbandelse. Saul giver da efter for folket; Jonatan faar lov at leve. Det er alt, hvad vi kender til Jonatans liv, inden han kommer i forbindelse med David; men alt i disse træk møder han os som en i høj grad sympatetisk skikkelse.

3.

David har udført sin store bedrift, han har dræbt Goliat, og derefter siges der, at «Jonatans sjæl var forbunden med Davids sjæl, at han elskede ham som sin egen sjæl». Uden tvivl har Jonatan kendt David i forvejen, thi David havde jo ofte spillet paa harpe for Saul for at forjage hans mørke stemninger. Det er vel ogsaa rimeligt, at Jonatan tidligere har følt sig tiltrukken af Isais søn, men det synes, at hans følelser først nu kommer til udbrud; i det mindste sluttes der først nu en venskabspagt mellem de to unge mænd. Man faar det indtryk, at Jonatan, greben af begejstring over Davids heltedaad, helt betages af kærlighed til ham. Lad os vel lægge mærke til dette! — Jonatan var folkets helt, elsket og beundret af det, som vi saa før. Nu kommer der en anden, der lader hans glans blegne. Efter Goliats drab træder *han* i skygge; beundringen samler sig om David; begejstringen

gælder ham, som det siden giver sig udtryk i sangen: «Saul sine tusinder slog, men David sine ti tusinder!» Det vilde have været almindelig menneskeligt, om kongesønnen havde følt nogen skinsyge over for den unge David. Vi ser jo dette atter og atter i krigen, i politiken, i kunsten, i videnskaben: dette at en ikke kan taale, at en anden kommer over én. Med Jonatan er lige det modsatte tilfældet. Netop da *hans* stjærne dalede, og Davids steg, lærte han at elske David som «sin egen sjæl». Og dette har vel ikke blot været, fordi Jonatan menneskeligt følte sig dragen til David; det har ogsaa været, fordi han sæa, at Gud var med ham, som det klart viste sig i kampen med Goliat. Kongesønnen og David sluttede da en venskabspagt med hinanden, og i sit overmaal af kærlighed giver Jonatan vennen selve kappen, han har paa, med andre af sine klæder, giver ham sit sværd, sin bue og sit bælte. Det ses deraf, at Jonatan er fuld af længsel efter at vise sin kærlighed i gærning, og at han vil lade David føle, at intet er for godt til ham. Sikkert havde det, han gav David, værd for ham, særlig da det sværd, hvormed han havde kæmpet saa tappert mod Israels fjender; men David giver han gærne alt. Her som altid siden er Jonatan den givende, David den modtagende, og man kan da heller ikke frigøre sig for den følelse, at Davids kærlighed har været mindre stærk og inderlig. Det maatte være let for David at holde af den, der kom ham i møde og overvældede ham med kærlighedsbevisninger; men medens der to gange siges, at Jonatan elskede David som sin egen sjæl, fortælles der ikke noget tilsvarende om David.

Den misundelse og skinsyge, som Jonatan intet kendte til, betog Saul over for den fejrede helt. Da David spiller paa harpe for ham, kaster han sit spyd efter ham; men David undgaar faren. Da sender Saul ham mod filisterne i haab om, at han skal miste livet i kamp mod dem; men alt lykkes for David, og Saul maa efter sit løfte give ham sin datter Mikal til ægte. Men netop derefter voxer Sauls had endnu mere, og han siger ligefrem til Jonatan, at han vil slaa David ihjel. Den trofaste ven meddeler strax David faderens hensigt og beder ham skjule sig, men han tilføjer: «Men jeg vil gaa ud og staa ved min faders side paa marken, hvor du er, og jeg vil tale for dig med min fader». Man ser her frimodigheden og haabet hos Jonatan; han mener, at han *maa* kunne indvirke paa sin fader, at *hans* varme kærlighed maa

være stærkere end faderens had. Og med stor veltalenhed fører han Davids sag. Hvor hører man ikke det varme hjærteslag i ordene: «Kongen synde ikke mod sin tjener David, thi *han* har ikke syndet mod dig, og hans gærning har været dig meget nyttig; han tog sit liv i sin haand og slog filisterne, og Herren gav en stor frelsning for hele Israel. Du saa det og glædede dig; men hvorfor vil du da synde mod uskyldigt blod ved at slaa David ihjel uforskyldt?» Smukkere og varmere forsvar kan man næppe tænke sig. Han minder kongen om alt det, David har gjort for ham, han minder ham om, at det var *Herren,* der gav frelsen ved David, han søger at vise sin fader, hvor stor en uretfærdighed han vilde begaa ved at lade David dræbe, og dog er tonen i ordene mild, og der er ikke det mindste, der gør brud paa den sønlige ærbødighed; det er ret et mønster paa, hvorledes en søn bør tale til sin fader, naar han vil faa ham til at afstaa fra noget ondt. Jonatans ord gør virkelig ogsaa i øjeblikket indtryk paa Saul, — der er jo endnu gode røster i hans hjærte, — og han lover, ja *sværger,* at David ikke skal miste sit liv, og i tillid til denne ed fører Jonatan igen David til Saul. Men da David atter har sejret over filisterne, kommer den onde aand paa ny over Saul, og endnu en gang kaster han sit spyd efter David, saa denne først flygter til sit hus, men derefter drager til Samuel i Rama. Efter at Saul har søgt David der, maa David ogsaa flygte derfra, og han kommer til Jonatan. Skildringen af dette møde mellem vennerne er en af de skønneste, der findes i den gamle pagts bog. David udtaler i stærke udtryk sin angst og sin sorg over, at Saul vil dræbe ham, skønt han aldrig har gjort ham noget ondt; men Jonatan søger at opmuntre vennen ved at sige, at hans fader ikke virkelig *kan* have i sinde at tage hans liv. Hvorvidt Jonatan virkelig ikke *kan* tiltro sin fader, at han med fuldt forsæt vil bryde sin ed, eller om han kun taler saaledes for at opmuntre David, er ikke ganske klart; men da han ser, at David stadig er ængstelig, siger han de faa, men saare talende ord: «Hvad dit hjærte siger, vil jeg gøre for dig». Alt, hvad Davids hjærte kan begære, alt, hvad der kan være ham til gavn, vil Jonatan gøre. David anviser da Jonatan en maade, paa hvilken han kan lære sin faders sindelag mod vennen at kende, rigtignok ved hjælp af en nødløgn. Men naar David i sin stærkt bevægede stemning tilføjer: «Du maa vise kærlighed mod din tjener, thi du har ført din tjener i pagt med dig for

Herren», da synes dette at være overflødigt, eftersom Jonatan har givet ham saa klare beviser paa sit venskab, og endnu overflødigere er den voldsomme udtalelse: «Dersom skylden er hos mig, saa slaa du mig ihjel!» Men der høres intet om, at Jonatan føler sig saaret; han lover kun at give David underretning om faderens hensigter og gentager sit løfte i varme udtryk, da vennerne er gaaede ud paa marken sammen. Vel er det værd at lægge mærke til de ord, Jonatan derpaa udtaler: »Herren være med dig, ligesom han har været med min fader!» — Det ligger klart i disse ord, at Jonatan har den fulde bevidsthed om, at David er den udkaarne konge, og at han kun vil ønske, at han engang maa tage sit rige i besiddelse; det udtrykkes i dette «ligesom». Som Herren var med Saul i hans første kongedage, da han var lydig mod hans vilje, *saaledes* ønsker Jonatan, at Herren vil være med David, naar *han* bliver konge. Forunderlig rørende er den inderlige bøn, der følger efter, bøn om, at David vil bevare kærligheden til Jonatans slægt, naar hans fjender udryddes. Der staar David som den forfulgte, som den, hvis liv er truet, og ved hans side staar kongesønnen, hos hvem han søger redning; men Jonatan ser klart for sit indre øje den tid, da alt er forandret, da David har faaet magten og kan gøre med Sauls slægt, som han vil. Jonatan udtænker saa i sin opfindsomme kærlighed et middel, hvorved David i afstand kan faa vide, om der er fare for hans liv eller ikke, idet han vil gaa ud med en lille dreng og udskyde pile, mens David er skjult ved klippen Asel; hvis Jonatan siger, at pilene ligger bagved, er der ingen fare, men hvis han siger, at de ligger foran, maa David flygte.

Da Saul spørger efter David, svarer Jonatan saaledes, som David har bedt ham gøre. Men saa betagen er Saul nu af sit had, at han opflammes af vrede mod sønnen, fordi denne holder af David, og han udbryder i sin vilde hæftighed: «Du forvendte og genstridige kvindesøn! Vidste jeg ikke nok, at du har kaaret dig Isai søn til din skam og din moders skændsel, thi saa længe Isais søn lever paa jorden, kan du og dit rige ikke grundfæstes». Ja, *det*, som faderen betragtede som Jonatans skam, det var netop hans storhed, hans hæderskrone! — Han vidste, at David skulde have *hans* rige, og dog elskede han ham højest af alle!»

I sit raseri dølger Saul nu ikke sine onde hensigter med David for Jonatan, men han siger rent ud til ham: «Send bud, hent ham

til mig, thi han er et dødsens barn». Og da Jonatan siger: «Hvorfor skal han miste livet? hvad har han gjort?« mister kongen i den grad herredømmet over sig selv, at han kaster et spyd efter sin egen søn, som han før har gjort det mod David. Da forstod Jonatan, at der ikke var noget haab om at formilde faderens sind, og han spiste intet den dag af sorg; men der siges udtrykkelig: «thi han var bedrøvet for David». Atter ser vi Jonatans selvforglemmelse. Det, der bedrøvede ham mest, var ikke, at hans fader havde behandlet ham saa haardt, at han endog havde slynget sit spyd imod ham, hvad dog paa det dybeste maatte saare en søns hjærte, nej, den dybeste sorg var endnu bestandig sorgen over faderens vrede mod David.

Efter at Jonatan havde givet David det aftalte tegn, saas de endnu en gang for at tage afsked med hinanden, og det blev det sidste møde imellem dem. De kyssede hinanden, og de græd, og Jonatan mindede tilsidst om eden, de havde svoret hinanden, den skulde evig staa ved magt.

Endnu en tid maatte David vandre fredløs om, og vi kan forstaa, hvor tung den tid har været for Jonatan; da kom for den ene af vennerne ydmygelsen, nederlaget og døden, for den anden kongemagten, æren og glansen. Jonatan falder i kamp mod de sejrende filistere. I Davids klagesang over ham og Saul aander den taknemlige kærlighed: «Det smerter mig for dig, Jonatan, min broder, du var mig saare livsalig! — Din kærlighed til mig var dybere end kvindens!» Ja, vel maatte David sige dette om Jonatans kærliged, og betegnende er det ogsaa, at David taler om Jonatans kærlighed til sig mere end om sin egen til Jonatan; han føler vel, at Jonatans har været den stærkeste. Det blev dog David givet at gengælde noget af Jonatans kærlighed, idet han viste godhed mod hans lamme søn Mephiboseth.

4.

Det har været mit ønske at fremdrage billedet af Jonatan for erindringen som en af de faa, der ganske kunde glemme sig selv og sit eget for en anden, thi hvor sjældent er ikke dette!

Til slutning opkaster jeg det spørgsmaal: Var Jonatan et ulykkeligt eller et lykkeligt menneske? Ser man paa de ydre forhold, da kunde det vel synes, at han var ulykkelig. Han vidste

tidligt, at han ikke skulde arve sin faders rige, ja vidste, at kongemagten skulde tages fra hans hele slægt; han maatte skilles fra den, der var ham kærest, fordi hans fader hadede ham, og han maatte bære sin faders miskendelse og vrede netop paa grund af den venskabsfølelse, der var den stærkeste i hans liv, og endelig faldt han i kampen mod sine fjender som den overvundne. Og dog mener jeg, at man i dybeste forstand kan kalde ham et lykkeligt menneske eller i det mindste et menneske, hvis liv var rigt; thi han var *tro* mod sig selv d. v. s. tro mod det ædleste og bedste i sig selv; han var tro overfor Gud, tro mod mennesker og tro mod kærlighedens ideal. Han kunde glemme sig selv og fornægte sig selv i kærlighed til en anden, og han *vilde* med hele sin sjæl det, Gud vilde; han bøjede sig, ikke modstræbende og i strid, men med en fuldkommen villig lydighed for Guds vilje, og et saadant menneske er ikke ulykkeligt. Dernæst forekommer det mig, at Jonatan til alle tider kan være et lysende forbillede til efterfølgelse, og jeg vilde ønske, at *hans* historie, kort, men dog saa rig, ofte maatte tages frem til behandling overfor børn og unge.

Theodora Mau.

AANDSLIVET I EUROPA.

XIII.

Den 6te marts 1899 blev der i stortinget, i anledning af verdensudstillingen i Paris, voteret for udgivelsen af et verk over Norge. Om dette, som nylig er udkommet paa fransk, glæder det mig at kunne sige, at det helt igjennem er vellykket. Bogen er en formelig encyclopædi af saglig kundskab, og tillige et kunstverk af rang. Jeg er chefen for det kongelige norske kirke- og undervisningsdepartement meget forbunden for hans venlighed, at sende mig et exemplar af ovennævnte fortrinlige verk. Alt, som angaar Norge, er mig meget kjært, ligesom det altid er mig en glæde, saavidt mine evner og midler rækker, at gjøre det bekjendt. Jeg beder mine læsere tilgive, at jeg, i denne forbindelse, fortæller en liden erindring, eller lad mig heller kalde det en liden anekdote. Jeg var anmodet om paa udstillingen at holde to foredrag over Ibsen og Tolstoi. Da jeg havde endt det første af disse, kom en af tilhørerne hen til mig med det spørgsmaal: «Er De norsk, min herre?» «Nei, jeg er Russer af fødsel». «De taler om Norge, som om det var Deres eget land». «Om det land man elsker, taler man altid med sympati». Udentvil. Kun maa der ikke tales formeget om følelser, man maa lade dem udvikle sig og blomstre i taushed.

Siden vi taler om Norge, tillader jeg mig at henlede Deres opmerksomhed paa et nylig udkommet merkeligt arbeide. Forfatteren, dr. Birch-Reichenwald Aars, er nordmand og har en stor fremtid for sig. Hans bog er udkommet i Leipzig under titelen: *Zur psychologischen analyse der welt.* Det er en meget personlig studie og vidner om evne til at iagttage, analysere og reflektere. Hr. Aars er filosof, men drages fremfor alt i retning af psykologien. Han tog virksom del i den sidste, under forsæde af den berømte lærde, Th. Ribot, afholdte kongres.

A propos om Th. Ribot, lad mig ikke glemme at nævne, at han nylig trods sin fremskredne alder har offentliggjort en bog,

der særlig fortjener at bemerkes. *L'imagination créatrice* er titelen paa hans paa det Alcanske forlag udkomne verk. Indtil nu har indbildningskraften været betragtet som et fænomen, der unddrager sig analysen; men Ribot studerer den som en levende og fuldt virkelig ting. Fantasien spiller en stor rolle i vort liv, men skjønt dens vigtighed ikke kan bestrides, har den dog været forsømt af de lærde og psykologerne. Ribots bog er ikke alene en hjælp for dem, som særlig interesserer sig for dette spørgsmaal, men ogsaa for den store mængde, som gjerne vil lære den fysiske, ligesaavel som den moralske verden at kjende. Det er en urigtig antagelse, at indbildningskraften skal være indskrænket til det æstetiske omraade; vi gjenfinder den i mekaniske, militære, industrielle, kommercielle opfindelser, i religiøse, sociale og politiske institutioner. Overalt gjør menneskeaanden brug af indbildningskraften.

Af en japanesisk forfatter, I. Hitomi, har jeg nylig læst en netop udkommet bog: Japan. Den har gjort mig det indlysende, i hvor høi grad et lands forfatning, seder og indretninger er paavirket af indbildningskraften. *Japan* er et voluminøst og smukt udstyret verk, prydet med talrige kobberstik. Hvad elegant udstyr angaar, kan bogen kappes med den udgave af *Norge,* jeg ovenfor omtalte. Japan er kun lidet kjendt i Europa og under læsningen af hr. Hitomis arbeide forbauses man over den udvikling, hvori dette land befinder sig. Japan er ikke blot civiliseret; det overgaar endogsaa lande, der tror sig i besiddelse af høi kultur. Hr. Hitomi har gjort sig fortjent ved udgivelsen af dette verk.

Tillad mig ogsaa at gjøre Dem bekjendt med en mands arbeide, hvis forfatter har spillet en rolle i Frankriges aandsudvikling. Bogens titel er: *La methode scientifique de l'histoire litteraire par Georges Renard.* I kommunens dage i Paris 1871 havde hr. Renard netop fuldendt sine studier ved en læreanstalt kaldet: l'ecole normale superieure. Han tog virksom del i begivenhederne under kommunen og blev med mange andre dømt. Iført sin skoleuniform undkom Georges Renard over den sveitsiske grænse. Lige til iaar har han været professor i fransk literatur ved universitetet i Lausanne. Handelsministeren Millerand udnævnte ham til professor ved kunst- og haandverksskolen, hvor der for ham blev oprettet et professorat i *arbeidets historie.* Georges Renard som er idealist og

tænker har udgivet adskillige bøger. Han var meget afholdt i Sveits og er høit agtet i aandens verden.

Af andre literære arbeider skal jeg nævne hr. René Doumics bog, udkommet i Perrins akademiske bibliothek: *Etudes de la litterature française.* Hr. René Doumic tilhører den nationalistiske gruppe, om hvilken man i den senere tid har talt saa meget. For ham er der kun *en* literatur i verden: den franske; dog heller ikke denne i sin almindelighed, men kun det af den, som behager hr. Doumic selv. De forfattere, som kan glæde sig ved hr. Doumics sympati, er de, som deler hans meninger. Han elsker ikke særlig den nordiske literatur eller nordens teater. Han frygter for at de kolde landes taage skal lægge sig tæt og klam over hans eget lands lys og klarhed. Hr. Doumic er nemlig en varm fædrelandsven. Han er derfor af den mening, at Tolstoi, Ibsen, Bjørnson og Jonas Lie er forfattere, som lidet passer til den franske aand. Publikum deler ikke denne opfatning, og jeg er af samme mening som publikum. Hr. Doumic er af dem, som i Frankrige virkelig beskjæftiger sig med moralske spørgsmaal — for de andre; men vel at merke kun i ord. Han sympatiserer helt med Transvaal, ikke fordi han har medlidenhed med de stakkels boer, men fordi han hader englænderne. Man beskjæftiger sig i denne tid meget med moralen, og en skole for moral er bleven oprettet. Klinger ikke dette høitidelig: en skole for moral? En mindre gruppe holder foredrag over moralske problemer og disse er udgivet, samlet i et bind, under titelen: *Moralske spørgsmaal.* De er tolv i tallet; numerisk lovende; men hvad selve foredragene angaar, har nogle af disse, men langtfra alle, noget værd.

Moralen er god, naar den finder sit udtryk i livet, i handling og ikke blot i ord.

Lad os forlade disse alvorlige spørgsmaal, og, om De intet har derimod, gaa over til romanerne. For tiden tales her kun om Henrik Sienkiewicz, en polsk romanforfatter. Sienkiewicz kan se tilbage paa en skribentvirksomhed af mere end tredive aar, og hans bøger er vel kjendte i Rusland, Polen og Tyskland. I Frankrige har han indtil nu været ukjendt. Nylig har dog en noksaa dristig revue, *La Revue blanche*, pludselig begyndt en fransk oversættelse af en af Sienkiewicz romaner: *Quo Vadis?* Bogen, som skildrer seder i Rom under keiser Nero, er en velskrevet og i sit slags merkelig bog, om end intet mesterverk. Dette sidste hindrer ikke.

at romanen har gjort lykke, og at et overordentlig stort antal exemplarer er blevet solgt. Sienkiewicz er blevet mode, hans romaner og noveller oversættes og læses, og dette sidste er her sjeldent. Det er de fremmede og fremfor alt amerikanerne, som læser dem. Lad mig gjentage det: Henrik Sienkiewicz er blevet mode; man kan ikke tilbringe tre minutter i en salon, uden at der bliver talt om ham. En kritiker, som mente at have opdaget Amerika, bemerked forleden dag, at den unge romanforfatter havde talent og fremtid. Samme unge romanforfatter er født i 1845. Hvilken eiendommelig skjæbne har ikke forfatterne? De skriver og arbeider, uden at blive kjendt. Nogle er for frygtsomme, andre for ensomme. Nogle hader æren, andre hader verden og menneskene, som de dog helst ønsked at elske; og derpaa dør de, ukjendte og uberømte. Aarrækker kan derpaa gaa hen, indtil en eller anden ivrig bogelsker i et bibliothek opdager en ukjendt forfatter og af hans verk inddrikker poesi, fantasi, sørgmodighed eller visdom. Undertiden hænder det, at bogen gjør sin forfatter berømt — efter døden. Hvor mange er de skribenter af stort talent, og som virkelig har havt en sjel, der opnaar at blive bekjendt i deres livstid? Vi kjender sikkert alle forfattere af fortjeneste og talent; men hvor mange er ikke de, som vi ikke kjender, og som alligevel lever, skriver, haaber og drømmer om æren! Jeg har, for ikke længe siden, læst en interessant roman af en yngre forfatter, Felicien Champson, med titelen: *Poupée japonaise*. Af samme forfatter er tidligere udkommet: *La faute des roses*, *Sa fleur* o. s. v. Nylig døde i Frankrige *J. P. Durand* (de Gros) 75 aar gammel. Han var en fremragende videnskabsmand, biolog og metafysiker paa en gang. Nogle maaneder før hans død udkom en ny udgave af hans bog: *Variétés philosophiques*. En anden tænker, Vladimir Soloviov, døde nylig i St. Petersburg i en alder af 47 aar.

Ossip Lourié.

OM TROSBEKJENDELSEN I OLDKIRKEN.

(Af K. N. Kristensen).

I den kristne menigheds første aarhundreder havde man med hensyn til trosbekjendelsen og endel andre vigtige stykker af kristendommen en vedtægt, der sigted til at holde dem hemmelige for uvedkommende, eller dem som ikke hørte menigheden til. Navnlig omtaler kirkefædre i 4de og begyndelsen af 5te aarhundrede som herskende regel, at *daabsbekjendelsen ikke maatte opskrives,* — den skulde bevares i de troendes hjerter.

Nutidens mennesker vil finde dette besynderligt. Man er nu saa vant til, at hvad der tales, hvis det da har nogen værdi, baade kan og helst bør opskrives, at man i hin oldkirkens vedtægt kun vil se en unyttig eller meningsløs forholdsregel.

Man dømme nu derom som man kan og vil; men at den nævnte regel eller vedtægt virkelig var gjældende, og at vi her staar foran et historisk træk i oldkirken, fremgaar af en række udtalelser hos de mest bekjendte kirkefædre. Jeg skal anføre endel af de vigtigste.

Augustin (død 430) siger i sine «Retractationes», at han i det skrift om trosbekjendelsen, som han tidligere havde udarbeidet, har afhandlet selve gjenstanden saaledes, at det dog er undgaat at fremstille det sammenhængende udtryk for samme, som meddeles dem der beredes til daaben, for af dem at læres udenad». — I hans 212 prædiken hedder det: «I maa ingenlunde for at bevare symbolet (daabsbekjendelsen) ord til andet *opskrive* det, men I skal lære det fuldkomment ved at høre det; heller ikke maa I opskrive det, naar I har lært det».

Cyrill af Jerusalem (død 386) paalægger sine katekumener, at de intet maa sige (om symbolet) til de uindviede; «ti vi overgiver dig den hemmelige lærdom og det evige livs haab». «Vogt dig, at du ikke ubesindig bringer noget ud, — ikke fordi jo det her

tales om vel er værd at høre, men fordi de ører som det betroes, er uværdige til at høre det».

Rufin (død 410): «Derfor blev disse ord (troen) ei nedskrevet paa papir og pergament, men opbevaredes i hjerterne. — Ligesom i en borgerkrig det feltraab, hvorpaa medstriderne kjender hverandre, blot bliver meddelt mundtlig og ikke opskrevet, for at det ikke skal falde i de urette hænder og komme til fiendernes kundskab, ligesaa bærer kirken sig ad med symbolet».

Hieronymus (død 420): «I vor tros og haabs bekjendelse, som mundtlig overleveret fra apostlerne, ei bliver nedskrevet paa papir og med blæk, men i hjertets kjødtavler» o. s. v.

Ambrosius i Mailand (død 397): «Dette vil jeg sandelig minde eder om, at trosbekjendelsen ikke bør nedskrives, fordi I skal fremsige den igjen. Slet ingen maa skrive den. Af hvad grund? Saaledes har vi modtaget det fra fædrene, at den ikke bør skrives. Men hvorfor? Den skal bevares. Men man siger mig: hvorledes kan den bevares, naar den ikke skrives? Paa hvad maade? — Hør nu! Hvad du nemlig skriver, det kan du trygt læse igjen, og derefter begynder du ikke ved daglig eftertanke at gjentage det for dig selv. Med hvad du ikke skriver, frygter du for at tabe, og du begynder hver dag at gjentage det. Men det giver en stor sikkerhed. Der kommer en sløvhed, en fristelse fra modstanderen, som aldrig hviler. Gjentag derfor trosbekjendelsen for dig selv. Du maa gjøre dig fortrolig med den i enrum, for at du des dristigere kan gjentage den, naar de troende er tilstede».

Disse udtalelser fra forskjellige dele af den daværende kristenhed viser klart, at her foreligger en udbredt anskuelse og praxis. At den paa disse kirkefædres tid ikke var noget nyt, fremgaar bl. a. af Ambrosius's ytring, at «saaledes har vi modtaget det fra fædrene». Naar sagen, saavidt vides, ikke saaledes fremhæves i skrifter fra tidligere tid, er dermed altsaa ikke givet, at man ikke tidligere kjendte den. Den mening, at trosbekjendelse, nadver, fadervor ikke burde være kjendt udenfor menigheden, henlægges af nyere kirkehistorikere til det 2det aarhundrede og er maaske endda ældre. Herrens ord om ikke at give hundene det hellige eller kaste perler for svin (Mt. 7, 6), pegte i den retning og har uden tvil medvirket til den ordning, at først ved selve optagelsen i menigheden skulde de nyomvendte blive fuldt indviede i dens helligste og inderste anliggender. Ved den *mundtlige* undervisning

faldt det af sig selv, at man gradvis skred frem fra hvad der aabenlydt prædikedes for alle, til det som blot kunde fattes og ret tilegnes af dem, der havde vendt sit sind til at tro paa Kristi evangelium. Men da det blev mere almindeligt at *skrive* udlæggelser og forklaringer navnlig over trosbekjendelsen, d. v. s. paa de anførte kirkefædres tid, kunde det ligge nær for den skrivende at anføre bekjendelsen ordret og fuldstændig, og for den læsende, hvis han ikke var døbt, at antage, at han i det skrevne havde dens hele ordlyd. Men fordi dette laa nær, er det at forfatterne minder om, at saa dog ikke er tilfældet, men at de holder sig den gamle regel efterrettelig og, som Augustin siger, afhandler gjenstanden saaledes, at det er undgaat at fremstille det sammenhængende udtryk, som meddeles dem, «som beredes til daaben».

Imidlertid var hensynet til de udenforstaaende neppe den eneste grund til, at man ikke vilde nedskrive symbolet. — Som det sees af de anførte ord af kirkefædrene, fremhæver de alle, at troens ord skal læres ved *at høres;* det er mundtligt overleveret fra apostlerne og bliver ikke nedskrevet «paa papir og med blæk, men i hjertets kjødtavler» o. s. v. Naar det saa bestemt betones, at trosbekjendelsen ikke bør nedskrives paa papir, men opbevares i hjerterne, da viser det, at man saa en dyb forskjel mellem den paa papiret og den i hjerterne skrevne bekjendelse. Man havde en sikker følelse af, at kristelig tro og dens bekjendelse kun existerer i fuld virkelighed, naar den findes i et menneskehjerte og paa en mennesketunge, medens dens afbildning paa papiret ikke har mere af troens og bekjendelsens virkelighed end et portræt af en mand eller et malet landskab har af selve manden og landskabet. — I hin gamle tid laa altsaa erkjendelsen af denne forskjel ikke udenfor teologernes synskreds; men skjønt forskjellen her naturligvis til alle tider er den samme, saa er i vore meget skrivende og læsende tider bevidstheden om, hvad der er livsvirkelighed og hvad der kun er skyggerids, saa omtrent forsvundet. Nu mener man, at en trosbekjendelse er en trosbekjendelse, enten den findes i et menneskehjerte eller paa papiret, — ligesom «en mand er en mand, om han end er gjort af ler og langhalm»[1]).

[1]) Jeg kan her ikke negte mig den fornøielse at anføre en replik i Shakspeares Hamlet (5 akt 1 scene):

Hamlet.

Bliver pergament ikke gjort af faareskind?

Det er af det anførte klart, at man i oldkirken betragter trosbekjendelsen som et særeget dyrebart klenodie, paa hvis rette bevarelse man anvendte den største omhu. Men medens man i vore dage til det øiemed utvilsomt kun vilde tænke paa en omhyggelig korrigeret og af rette vedkommende autoriseret «udgave» af bekjendelsen til videst mulig spredning og derhos til forvaring i biblioteker og arkiver, saa var man i oldkirken mistroisk mod den slags forvaring. Man mente, at bevarelsen ikke maatte bestaa i at forvare bekjendelsens *skygge* paa papir, men selve den virkelige levende bekjendelse, som gaar i menigheden fra mund til hjerte og fra hjerte til tunge og læber. Saaledes tænker jeg mig, at sagen stod for hin tid.

Den hemmeligholdelse af daabssymbolet, som tilsigtedes med vedtægten om ikke at nedskrive det, har ogsaa i en anden retning sin betydning, som fortjener større opmærksomhed end der hidtil er skjænket den. — Man har, som bekjendt, især i de sidste 40 aar foretaget vidtløftige granskninger for at udfinde, hvorledes trosbekjendelsen ved daaben har lydt i oldkirken. Det var den grundtvigske anskuelse af «troens ord», som gav anledning til disse undersøgelser, der af professor *Caspari* blev drevet med overvættes stor lærdom. Imod det grundtvigske syn paa trosbekjendelsen som et ord af Herrens mund, der fra apostlernes dage uforandret var fulgt med den kristne daab, stilled Caspari den paastand, at oldkirken har behandlet daabsbekjendelsens ordlyd «med den største, ja med en i sandhed forbausende frihed». Saaledes tror jeg, udtrykket faldt. Stillingen skulde altsaa være den, at man i oldkirken lagde saare liden vægt paa symbolets ordlyd, og at man her ansaa sig berettiget til at gjøre forandringer og formentlige forbedringer, at enkelte led, som man brugte i en menighed, mangled i en anden eller blev siden tilføiet o. s. v.

Senere er disse undersøgelser, som hos os nærmest tilsigted at bekjæmpe grundtvigianismen, fortsatte af tyske lærde, dels i udelukkende historisk interesse, dels ogsaa for at modarbeide et parti af prester og teologer, som vil have de apostoliske trosartikler afskaffet baade ved daaben og som menighedens trosbekjen-

Horatio.
Jo, eders naade, og af kalveskind ogsaa.
Hamlet.
Faar og kalve er de, som søger sin sikkerhed deri.

delse. — For hele denne symbolgranskning har da kirkefædrenes skrifter været de kilder, hvorfra man hented beviser for sine antagelser og paastande om daabsbekjendelsens form eller former i oldkirken. Og da flere af disse skrifter ligefrem omhandler trosbekjendelsen, gjennemgaar og forklarer dens enkelte led, synes man jo deraf at maatte kunne gjøre sikre slutninger om bekjendelsens ordlyd.

Men her kommer den omtalte vedtægt om ikke ordret at nedskrive bekjendelsen ganske paatvers for granskningen. Hvorledes kan man læse den nøiagtige ordlyd ud af kirkefædrene, naar disse selv fortæller, at de i sine skrifter omhyggelig undgaar at optegne denne ordlyd? Forudsætningen og grundlaget for undersøgelserne er jo da rykket bort eller ialfald gjort saa vaklende, at de angivelige videnskabelige resultater ikke kan blive andet end usikre formodninger. Man skulde vente, at de lærde granskere her gjorde ordentlig rede for sig, og forklarte den metode de bruger, for at drage frem af bøgerne det, som der forsætlig skjules. — Caspari indlod sig aldrig paa dette punkt, skjønt det blev holdt frem mod ham som et slemt hul i hans undersøgelser. Om hans efterfølgere i Tyskland har prøvet paa at tilstoppe dette hul, er mig ubekjendt. Det maa aabenbart have sine store vanskeligheder og kan neppe ske paa anden maade end ved at antage, at kirkefædrene i sine skrifter har fraveget den regel, de selv siger at de følger. En saadan selvmodsigende færd er det jo stridt at beskylde dem for. Naar saaledes *Augustin* gjennemgaar efter mange aars forløb sit tidligere skrift om trosbekjendelsen, og da fortæller hvad han ved udarbeidelsen havde for øie med hensyn til dens ordlyd, altsaa hvorledes han her *har* baaret sig ad, da er det jo noksaa dristig at forklare det derhen, at saaledes har han *ikke* baaret sig ad. Men naar saadanne forklaringer fremkommer, indhyllet i mange lærde omsvøb, saa høres de ikke saa værst ud endda, og mange annammer dem med stille andagt.

Den lærde granskning gaar ud fra og mener at kunne bevise, at i den kristne menigheds første aarhundreder fandtes ikke nogen fast formuleret trosbekjendelse. Vistnok havde man i al almindelighed en kristen tro, men den var endda i sin vorden, dens indhold ubestemt og flydende; kirkelærere og kirkemøder holdt endda paa med at sætte den istand eller fuldstændiggjøre den.

Naar det gjælder skrifter fra en saa fjern fortid, som her er

tale om, vil hvad man faar ud af dem ofte komme til at bero paa, hvad man søger og venter at finde i dem. Hvad der ikke harmonerer hermed, vil man let overse eller se altfor flygtig paa eller forklare saaledes, at det bliver — bortforklaring. Saaledes ogsaa paa symbolforskningens omraade. Ytringer, der for et uhildet øie viser sig som betydningsfulde veivisere, men som ikke peger i den forventede retning, kommer ofte til at savne fortjent opmærksomhed. — Overfor paastanden om trosbekjendelsens flydende og ufærdige tilstand er det saaledes ret mærkeligt at høre allerede *Irenæus* (i slutningen af det 2det aarhundrede) erklære trosregelen eller sandhedsregelen for «*urokkelig*» og «*uforbederlig*». — «Man maa», skriver *Ambrosius*, «skjænke apostlernes symbol tro, hvilket den romerske kirke bestandig vogter og bevarer uforandret». — — «Dersom vi ikke bør tage noget bort eller føie noget til en apostels skrifter, hvorledes skulde vi borttage noget eller tilføie noget til symbolet, som vi har modtaget som overleveret og forfattet af apostlerne?» — *Rufin* skriver i sin fortolkning til symbolet, at «*der* (i Rom) bevares den gamle skik, at de, som staar i begreb med at modtage daabens naade, fremfører symbolet offentlig, d. e. i de troendes paahør, og at deres hørelse, som gik foran i troen (o: de tidligere døbte kristne), paa ingen maade tillader, at endog et eneste ord bliver tilføiet». — Ved daaben stod altsaa menigheden vagt over trosbekjendelsens rette form. Men hvorledes skal man faa en saadan oplysning til at stemme med den lærde erklæring om den «forbausende frihed», hvormed trosbekjendelsens ordlyd skal være behandlet i oldkirken?

Det er maaske voveligt af en ulærd mand at ville have nogen mening i en sag som denne.

Da imidlertid, som senere skal nævnes, de lærde slet ikke er kommet til nogen sikre resultater i det væsentlige og ofte gjensidig søger at omstøde hverandres meninger, kan et lægmandsskjøn være ligesaa godt som mange lærde.

Som tidligere fremhævet, vilde kirkefædrene, selv naar det var daabsbekjendelsen de skrev en fortolkning over, ikke ligefrem anføre dens ordlyd; men deres omskrivninger ligger saa nær op til den virkelige text, at de om dem siger: dette tror vi, saaledes tror vi, eller lignende, som om de ligefrem citerte daabsbekjendelsen, medens det i virkeligheden kun er mere eller mindre indgribende omskrivninger. Naar saaledes *Augustin*, idet han i sin

udlæggelse gaar over fra den første til den anden trosartikel skriver: «— — saa tilføies dernæst i vor tro det, som i det timelige er foregaat for vor frelses skyld, og saaledes tror vi da paa den *Guds søn, som er født ved den Helligaand af jomfru Maria*»; — eller naar han lidt senere skriver: «vi tror altsaa paa ham, der *under Pontius Pilatus blev korsfæstet og begravet*», — saa sees det strax, hvilke led af den anden artikel han har for sig; men om de er anført fuldstændig og ordret som de lød ved daaben i hans kirke, er ikke blot usikkert, men efter den tidtnævnte vedtægt ikke engang sandsynligt; en anden gang kan han bruge en anden omskrivning, ligesom en anden kirkefader atter benytter en ny betegnelse. Det er klart, at naar der lægges an paa at give omskrivninger istedetfor den nøiagtige originaltext, saa vil der fremkomme en mangfoldighed af forskjellige former og gjengivelser. Men en grundig feiltagelse vil det være, om man glemmer at det er omskrivninger, og deraf vil sætte sammen en daabsbekjendelse, som skulde være brugt i vedkommende kirke. En saadan forvexling af originalen med dens omskrivninger er utvivlsomt foregaat, og hidrører ikke fra nogen tilfældig uagtsomhed eller mangel paa omsyn, men den hænger sammen med den falske forudsætning, at oldkirken havde ikke nogen fast daabsbekjendelse, trods kirkefædrenes udtalelser i modsat retning, og dernæst med en overseen eller bortforklaring af ytringerne mod at nedskrive daabssymbolet. Paa denne maade, ved at tage omskrivninger for original, kan man naturligvis let finde en ubegrændset frihed i behandlingen af daabsbekjendelsen; der bliver saavist ingen mangel paa daabsbekjendelser; der maa kunne paavises en for hver forfatter. Men midt i denne overflod spørger man forgjæves efter det daabssymbol, som ikke blev nedskrevet, men uforandret lød ved daaben og bevaredes i de kristnes hjerter. Det er dog en besynderlig maade, naar det gjælder at finde den ægte perle, som i hin tid omtales, da at sige, der var ikke nogen saadan enkelt perle, men vi har fundet en hel del, som ligner den! — Er det da ikke vel saa forsvarligt at sige: den perle maa have været den samme, som endda findes ved den kristne daab, og som ganske rigtig nu som altid har sit eneste virkelige forvaringssted i de kristnes hjerter? Og det saameget mere, som der i *de* gamle skrifter, der har noget blivende kristeligt værd, nok ikke findes noget, som modsiger denne synsmaade, men tvertimod alt peger i den retning og giver løsning

paa en mængde uforklarligheder og selvmodsigelser, som den lærde granskning paa sine selvgjorte forudsætninger støder paa og forgjæves søger at greie.

Trods al den tyske lærdom og flid som er anvendt paa at udfinde oldkirkens daabsymbol af kirkefædrenes skrifter, er man ikke kommen længere end til formodninger og hypotheser, som indbyrdes afviger eller staar i strid med hverandre. Det vidner om, at kirkefædrene har forstaat at iagttage den hemmeligholdelse som de tilsigter, bedre end de lærde antager. Der tales da heller ikke nu længere, saaledes som i førstningen, med nogen suffisance om sikre historiske resultater. Den mand, som efter Casparis død skal være førstemand paa dette omraade, tyskeren *Kattenbusch*, erklærer rent ud: «Endnu kan *intet* gjælde for afgjort». Om det saakaldte «gammelromerske» symbol, om hvis indhold og brug de lærde havde været nogenlunde enige, siger han: «Blandt os her i Tyskland taler næsten alle om det gammelromerske symbol som en absolut bekjendt ting. Det havde man ikke blot ingen ret til, da jeg i 1882 begyndte mit arbeide (ɔ: bogen «Das apostolische Symbol», 1894), men heller ikke siden har man faat ret dertil» [1]).

I vort nye «Norsk theologisk tidsskrift», 2det hefte, har professor *Lyder Brun* givet en udførligere meddelelse om et nyt større arbeide paa symbolforskningens omraade, nemlig tyskeren *Kunze's* bog om «Trosregel, hellig skrift og daabsbekjendelse». Hr. Kunze har naturligvis sine særegne synsmaader at forfægte, der tildels er forskjellige fra andre lærdes som Zahn, Harnack o. s. v., og det mest eiendommelige hos ham tør være den mening, at den hellige skrift, det gamle og det nye testamentes skrifter, er indbefattet i oldtidens daabsbekjendelse. Hans nærmere forklaring herom synes dog (ifølge uddraget) at være meget svævende. Først mener han, at de hellige skrifter allerede paa Irenæus's tid «blev daabskandidaterne overleverede, ialfald saaledes at de blev nævnt og kjendetegnet for dem». Man skulle altsaa tænke sig, at den som blev døbt, fik sig overleveret en pakke bøger, en samling pergament- eller papyrusruller med de bibelske skrifter. Naar man erindrer, at den store flerhed af dem som dengang blev kristne, var ulærde folk som ikke kunde læse (at læse var jo da en vanskelig og hos

[1]) Anført efter lic. theol. J. P. Bangs skrift: «Paulus og troens ord» s. 6. Udkommet blandt «Skrifter til oplysning og opbyggelse», — udgivne i Kjøbenhavn af «Kirkeligt samfund af 1898».

menigmand vistnok sjelden kunst), synes en saadan bogsamling at være til liden eller ingen nytte. Naar Kunze lemper lidt paa sagen ved at tilføie, at ialfald blev de hellige skrifter «nævnt og kjendetegnet for dem», det vil vel sige, at de fik opgave over titlerne og indholdet, da bliver sagen just ikke meget sandsynligere eller dens nytte mere indlysende. — Mon det skulde være unærbødigt af en ulærd mand at smile ad en saadan lærd hypothese? Professor Brun tager da ogsaa — men uden smil naturligvis — afstand fra den og omtaler dens uholdbarhed. Og da Kunze yderligere modificerer sin antagelse derhen, at der just ikke maa tænkes paa det hele skriftkorpus, men paa «det summariske udtog af skriften, som dens klare hovedsteder udgjør», — ja saa synes jeg vi her her har et ret karakteristisk exempel paa, hvordan den lærde gransknings antagelse paa dette omraade sommetider kan arte sig: først overlevering af en bogpakke, der saa bliver til en fortegnelse over de bibelske skrifter, og denne atter til «den hellige skrifts læresum!» En noksaa eiendommelig forvandling. — Tør vi nu antage, at ved denne læresum forstaas en forudgaaende mundtlig undervisning efter skriften, saa staar man ved den simple og vel kjendte ting, at baade i gamle og nye tider er den hellige skrift i rigt maal benyttet til udlæggelse af daabsbekjendelsen. Men den omvei, som den lærde tysker her har gjort, og som skal udgjøre en af eiendommelighederne ved hans anskuelse, synes just ikke at være af nogen stor værdi.

Efter det 6te aarhundrede blev den gamle vedtægt om ikke at nedskrive daabsbekjendelsen, den apostoliske, ikke længere overholdt [1]). Efter den tid har man derfor sikre boglige vidnesbyrd om dens lydelse, og det viser sig da, at den har lydt netop saaledes, som den lyder den dag idag. Om den ogsaa i den tidligere tid har havt samme form, er noget som man *af bøgerne* hverken kan bevise eller modbevise. Hvad man i saa henseende antager, vil hovedsagelig bero paa, om man i daabspakten ser et ord, som er sat sammen af mennesker efter tid og leilighed, eller om man deri erkjender et ord som er af meget høiere oprindelse.

---

[1]) Vedtægten havde altid kun gjældt det apostoliske symbol, aldrig det nicænske. Man vidste jo, at dette var et teologisk produkt fra kirkemødet i aar 325, og at dets værd og betydning i ingen henseende kunde komme op mod det apostoliske. Naar det alligevel i den græske kirke blev gjort til daabssymbol, da var dette et overgreb som aldrig kan forsvares, men vel forklares af den overvurdering af teologien paa troens bekostning, som især i det græske kirkesamfund tidlig gjorde sig gjældende, og hvis følger for kristenlivet der er alt andet end opmuntrende til efterligning.

NOGLE TANKER

ved gjennemlæsningen af Klaveness's foredrag om det sociale spørgsmaal i evangeliets lys.

Det er ikke for tidligt, at kirkens mænd optager det sociale spørgsmaal til alvorlig eftertanke og drøftelse.

Vi har forsømt meget og syndet meget i denne sag. Som uforstaaende tilskuere har vi betragtet tidens mægtigste bevægelse og har derfor ogsaa fældt mange ensidige og uretfærdige domme. Meget hyppig er klasseforskjellen blevet betegnet som en guddommelig anordning, som noget af Gud villet, og vi har ikke havt andet at række den lidende og blødende menneskehed end en henvisning til himmelen og den evige balance, samt hernede til barmhjertighedens smuler fra de riges og lykkeliges bord.

Det maa derfor ikke undre os, at den sociale verdensbevægelse har stillet sig i et fiendtligt forhold til kirken, som den har betragtet som overklassernes faste værn og støtte.

Vi maa bekjende vor synd saaledes, at verden kan faa øinene op for, at det ikke er kristendommen men vor uforstand, vore forsømmelser og feil, som bærer skylden.

Bevægelsen har imidlertid løbet fra os, og det er ikke let at naa den igjen.

Vore opfatninger maa i mangt og meget reformeres eller helt omkalfatres, mange gamle fordomme maa vige, og vi maa stille os den sandhed klart for øie, at Guds rige ogsaa her paa jorden efter sin idé er et retfærdighedens rige, hvor en menneskeværdig tilværelse aabner sig ligt for alle. Det er jo ikke barmhjertighed, de lidende samfundsklasser beder om, nei langt fra. De forlanger kun sin ret som mennesker.

Jeg mener altsaa, at det er en sag af høieste betydning for Guds rige, at arbeiderskarerne i det nye aarhundrede maa bibringes forstaaelse af, at de i kirken og i kristendommen ikke har en fiende, men en ven.

Det er imidlertid ikke gjort paa en dag at forandre de gamle indgroede synsmaader. Det vil heller ikke falde let for kirkens mænd. Men den fremstormende socialisme vil nok snart lukke øinene op for nødvendigheden deraf.

Naar raabet nu lyder fra de store masser: «Behold eders himmel for eder selv, det er jorden vi forlanger», saa vilde det være saare unyttigt, om kirken svøbte sig ind i sin hellige kaabe og raabte ak og ve over disse ugudelige.

Vi er ikke uden skyld, forfærdelig skyld i, at masserne har vendt os ryggen, og det første vi har at gjøre er at se og erkjende denne skyld. Vi har syndet med vore fædre. Vi har set paa bevægelsen fra samfundets høider istedetfor at stige ned i dalen og lægge øret til det bankende, det blødende, det kjæmpende menneskehjerte. Hvilket ganske andet billede vi faar af livet, naar det betragtes nedenfra! Vi har ikke forstaat Kristi evangelium, og har derfor kastet skylden for klasseforskjellens uretfærdighed over paa Gud, hans villie og opdragende visdom.

Maatte det nu ikke blive forsent, at kirken opløfter sin røst for at bringe hjerterne til at brænde for al menneskelig retfærdighed, vække samfundets som den enkeltes samvittighed, og løfte den sedelige ansvarsfølelse. Det er paa høi tid, at kirken med kjærlighedens sympati betragter alt, hvad der uden samfundsrystelser kan bidrage til at bedre kropsarbeiderens kaar, korte hans arbeidstid, styrke hans familieliv, løfte og forskjønne hans tilværelse. Først derigjennem kan vi vente, at hjerterne vil aabne sig i tillid for at modtage det største, som er skjænket menneskelivet: Kristi evangelium.

Alene paa den vei vil kirken kunne øve sin samfundsbevarende magt.

Vistnok er saarene forfærdelig dybe. Klasseinteresserne synes uforsonlige. Vanskelighederne uoverskuelige. Bitterhedens og Hadets storme suser i det fjerne. Bølgerne fra det brusende folkehav brydes allerede mod vore kyster, og stormsignalerne heises. Skal nu Kristi evangelium, som har adlet det simpleste arbeide og saa uendelig løftet hvert menneskes værd og stillet alle i lige linie som gjenstand for Guds kjærligheds tanker, — skal Kristi evangelium ikke faa lyde med under kampen, da er udsigterne ikke lyse, da ser vi ikke anden udgang, end at hadet vil slukne i blodstrømme under den nuværende samfundsordens ruiner.

I Norge er dog ikke klasseforskjellen saa uddybet og modsætningerne i livsvilkaar paa langt nær saaledes tilspidset som i de fleste andre lande. I vort demokratiske samfund rekrutteres i stor udstrækning overklasserne af underklassernes sønner og døtre. Her turde derfor være bedre betingelser for en løsning af det sociale spørgsmaal ved den evangeliske forkyndelses og den borgerlige lovgivnings forenede arbeide; fremfor alt dog derigjennem, at kirken praktisk gaar ind i en kristelig-social virksomhed og stiller mænd til tjeneste, som er villige til at leve med og for arbeiderne.

Vort arbeide vil derfor ikke være uden haab.

Han som har lært os at bede: Ske din villie som som i himmelen saa og paa jorden, han har dermed ogsaa stillet os det som en hellig opgave at arbeide for realisationen af den i bønnen liggende høie tanke tiltrods for al verdens vold og uret baade ovenfra og nedenfra.

Maatte derfor basunen fra Sions mure give en ren lyd, saa skal det nok endnu altid vise sig, at korsets evangelium, den selvopofrende kjærligheds evangelium, er den sterkeste magt, som menneskeslægten kjender saavel i samfundslivet som i den enkeltes liv.

Hvor gjerne vilde jeg derfor tilraabe mine brødre: arbeidet er ikke haabløst. Lad os bekjende vor synd og saa tage arbeidet op i kjærlighed, i haab og i tro.

Hjelmeland 25de januar 1901.

W. Fr. Koren.

„VERDENSGAADEN".

(Efter Häckel, til motto af Shakespeare: «Der er mer mellem himmel og jord, Horatio, end din sjæl aner»).

Verdensgaaden her paa jord ingen grunder ud.
Stof og kraft er enhedsord i naturens bud,
ophav, ophør intetsteds, liv en omløbskreds.
Selv er man et slægtens led, til en stakket tid,
uden maal og uden med, endt med dødens strid;
videnskaben vekslen ser, ved af intet mer.
Legemsstoffet skabes om: intet fnug forgaar!
Men det aandsliv, i det kom, gjenliv ikke faar.
Sjælevandring ingen tror længer jo paa jord.
Den udødelige aand er en evne blot,
ikke til paa egen haand, ud med livet gaat:
Tanke, minde og fornuft svundet som en duft!
Saa er loven her paa jord, som erfares kan,
og af himmel intet spor overkommer man:
Inden jordens rækkerum al vor videns sum!
Vel og mærkes, solens glød tænder livsens gnist;
men om hjemgang efter død vides intet vidst.
Jordens stof kan gaa igjen, aand blot svinde hen.
Og experimentet jo skal til alt forslaa;
lad os bare ikke tro det, vi ikke saa!
Ikke himmelsk agte mer, end vi jordisk ser!
Selv om aanden fatter og sol, ja soles flok,
aner ætherstrømmens sprog, evigheder nok,
er de noget for vort liv til et himmelsk bliv?
Vise muldvarp midt i nat sku dog stjerners hær!
Verdner, faar da tanken fat, over jord der er,
og alt sjælen del faar i sfærers harmoni.
Evigheders aandebud til vort verdensfnug
spænder, regnburakt, til Gud, som af damp blev dug,
om vi bare vover tro paa vor himmelbro.
Guddomsgaven i vor aand, lyset i vort liv,
sletter minst da dødens haand, tilladt støv forbliv.
Sfærer til os rækker ned haab om evighed.
Hvad der blev, forblive skal, som vort støv vor aand,
ypperste af skabning al uden jordmaalsbaand:
Verdenssjæl af himmelgnist, lev med altet hist!

åS.

NYE BØGER.

Sossen Aubert: *Fanny Ramm.* Fortælling. Aschehoug & co.

Dommen over dette debutarbeide er faldt noksaa forskjellig. Derom burde der dog herske enighed, at det er en lovende fortælling, lovende fordi forfatterinden lægger for dagen afgjort evne til at skildre mennesker, fin og sterk naturfølelse og ved at fortælle rask og livlig.

Fortællingens indhold vil vistnok være tidsskriftets læsere bekjendt fra bladanmeldelser. Den 23-aarige Fanny Ramm har havt den vanskjæbne lige fra konfirmationsalderen af at ha sin fætter, en dekadent mediciner, Halvdan Ramm til fortrolig omgangsven. Denne udbrændte, men for en ung uerfaren pige bedaarende herremand har øvet en *noget* lignende indflydelse paa Fanny Ramm som Eilert Løvborg paa Hedda Gabler. Han har fyldt hende med heynesk lyrik og ækvivokke historier og lært hende op til at gjøre vittigheder af alle livets store spørgsmaal.

Før hun endnu er blit kvinde, er hun dreven frem til en reflekteret og raffineret dame; en aandelig og legemlig blegsottig skabning uden livslyst og livsmod.

Historien har sin fulde aktualitet. Kun at det vistnok ligesaa ofte er den raffinerede ældre kokette — gifte kone, — som er vampyren, der ved at suge en ung uerfaren mand kemisk ren for al livslyst.

Spørgsmaalet for denne bogs vedkommende er da kun dette, om ikke forfatterinden alligevel har villet bevise for meget. Hendes Fanny Ramm befinder sig nemlig ved udgangen af sit syvaarige venskabsforhold til medicineren faktisk i den samme tilstand af aandelig nedbrudthed som en mand efter et virkelig udsvævende liv. Men saaledes har jo forfatterinden ikke ment det. Ganske vist har hun som kvinde ikke kunnet gaa nærmere ind paa det spørgsmaal, til hvilken grad bohemen har formaaet at besudle den unge piges fantasi og derved gi hende afsmag for sund varmblodig kjærlighed.

Heller ikke i denne henseende er vel Fanny Ramm sluppen *ganske* uskadt fra det. Men det inderste i hendes væsen er dog tydeligvis endnu uberørt af forurensningen. Hun er efter forfatterindens fremstilling fremdeles en ren og idealt anlagt personlighed.

Men da blir det ikke ganske let at skjønne, hvorledes hendes mangel paa freidig livsglæde kan være saa stor, at hun ikke orker at tilstaa for den mand, hun *angivelig* elsker: «Jeg elsker dig».

Forfatterinden har da ogsaa klarlig havt en følelse af, at det her gjaldt at lægge godt under med psykologisk bevismateriale. Først og fremst har hun tat familieforholdene tilhjælp. Fanny Ramm er eneste barn af forældre, som ikke elsker hinanden, for at bruge et mildt udtryk. En ensom fugl, som har gaaet der for sig selv og grundet i et trist hjem.

Nu ¡ja, det hjælper jo et stykke paavei, og endda et godt stykke længer fører forfatterinden os, naar hun sender en mand som doktor Boye til sin heltindes opreisning.

Den personificerede energi ansigt til ansigt med den mest modløse apati. Et helt apothek af jernmikstur indgit et blodfattigt menneske paa *en gang* — ikke i smaa doser. Det maatte jo a priori være at befrygte, at en slig hestekur ikke kunde lykkes; — medmindre —

Medmindre Fanny Ramm *virkelig og varmt* holdt af sin doktor. Men her mener jeg at staa ved den dybeste forklaring til hele miséren. En forklaring, som dog forfatterinden *ikke* har fremført, og som jeg tvivler paa, hun vil godkjende: Fanny Ramm agter, sætter pris paa, nærer venskab for doktor Boye, men — hun *elsker* ham *ikke*. Hun har i saa maade skjellig grund, naar hun aldrig tør tilstaa: «Jeg elsker dig».

Og det er hverken den ulyksalige fætter (man kan jo ogsaa gjøre en skjælm uret) eller familieforholdene, ja end ikke doktorens ustyrlige energi, som bærer skylden. Alle disse omstændigheder kunde vel lægge sig hindrende i veien for den spirende kjærlighed, men ikke kvæle den, hvor den virkelig rørte sig varm og inderlig i et ungt sind.

Doktor Boye er simpelthen ikke den rette mand. Fanny Ramms time er endnu ikke kommen. Om den vil komme? — Ja visselig — trods fætter og familieforhold, — saasandt den *rette mand* kommer.

Har forfatterinden saaledes efter min mening villet bevise for

meget, saa har hun, for at gjenta det, herunder lagt en saa afgjort psykologisk evne for dagen, at hendes bog bør staa for alle retter.

Den gir ikke alene løfter for fremtiden, men har ogsaa git læserne noget i nutiden.

Git en kraftig advarsel til de mange frie norske hjem om at ta sine unge døtres «venner» i noget nærmere øiesyn. Den norske frihed i omgangen mellem kjønnene er altfor ofte kun et udslag af molboagtig mangel paa dannelse. *Th. C.*

Hjalmar Christensen: *Det retfærdige spil.* Tre akter. Aschehoug & co.

Den blaserede bohême og kvindeødelægger, som bare omtales i «Fanny Ramm», træder i Christensens skuespil lyslevende frem som forgrundsfigur. Det er en 35-aarig forhenværende forfatter, nu overretssagfører og politiker i en liden by. Da han i en konkurrence om en storthingsmandsstilling taber for sin gode ven grosserer Rode, og da det heller ikke lykkes ham, den gifte mand, at forføre en ung tilreisende dame, skyder han sig resolut en kugle for panden.

«Farvel Hansen!» Det samme farvel kunde man ogsaa med føie tilraabe andre af stykkets personer. De er nemlig ikke synderlig bedre end overretssagføreren. Den afdøde forfatter Henrik Jäger udgav engang i 80-aarene et skuespil betitlet: «Løse fugle». Skade, at titelen allerede er brugt; den vilde passet saa udmerket paa Christensens stykke, langt bedre end det skruede: «Det retfærdige spil».

Løs, utilladelig flirt mellem gifte folk, spøgefuld «vrien om» af alt mellem himmel og jord, trøstesløs pessimisme udgjør dets indhold.

Sproget er let og elegant, dialogen rask og naturlig, men ikke en løftende tanke, ikke et varmende ord. En trist gjenganger fra en dekadenceperiode, som nu burde være forbi. Ved siden af Thomas Krag er Christensen vistnok dens eneste tilbageværende repræsentant. Kun at han totalt savner den intuitionens umiddelbarhed, den digteriske glød, som man ikke kan frakjende Thomas Krag.

Th. C.

Kristofer Randers: «*Fester og minder*». Digte. Aschehoug & co.

Kristofer Randers er, ligesom undertegnede anmelder, et levende bevis paa, hvor vanskeligt det er at unddrage sig for indflydelsen

fra det tidsmilieu, hvoraf man er udgaaet. Med neb og klør har han kjæmpet mod ensidigheder i 70- og 80-aarenes aandsliv, og dog er han et egte skud af denne periode.

En fuldblods *realist*, uden synderlig dragelse mod romantik og med udpræget aversion for symbolisme (det skulde da være Henrik Ibsens undtagen).

Lyren og lansen har i Kristofer Randers's digtning indgaaet en uopløselig forening. Selv i hans digte til damerne er det ikke sjelden, som man bag lyrens klang hørte lansernes klirren. Kun sjelden møder man i dem 90-aarenes kurrende trubadurtoner. Trubaduren Randers undlader ialfald aldrig at binde sværd under den flagrende sangerkappe. Og bedst det er, stanser han op i sin sang, svinger sit glavind — for *damerne* naturligvis — og fortsætter i recitativets form:

«Vel ved vi, det er aflægs at prise eders magt, —
at sige, naar den klædes i yndens alfedragt,
vel ved vi, det er mode at slaa for røvet ret
og søge livets værd paa fornuftens regnebræt». —

Denne tunge kamplystne tone klinger da ogsaa ud fra selve hans versform, rythme som rim. Det er overflødigt at fortælle, at Randers er en mester i versenes kunst: malmfaste, kraftige, klingende flyder versene fra hans haand; men synderlig sangbare er de ikke.

Det blir da det mandige, den glødende ungdommelige begeistring for alt, hvad der er ædelt og skjønt, den flammende uvilje mod alt «filistertum», som gir Randers's digtning dens eiendommelige præg. Denne varme begeistring har git sig mange vakre udslag i den foreliggende bog. Jeg nævner digte som «Ved Aalesunds 50-aars jubilæum», «Irene», «Emile Zola», men fremfor alt det prægtige: «Rule Britannia» med sit høitstemte slutningsvers:

«Saa har *du* ogsaa gjort, og fordi du har staat
i din modgang, som romerne stod,
og fordi du i ulykken ikke gav tabt
eller misted dit mandige mod,
derfor bringer jeg her dig min hyldest i sang
du Britannias høibaarne ørn,
nu da kanske du kjæmper den farligste dyst,
og din kraft staar sin haardeste tørn».

Kristofer Randers har længe, altfor længe ladet sin lyre hvile. Det gjør godt at høre hans sonore stemme ovenpaa 90-aarenes fløitekvidder. *Th. C.*

Dr. Edvard Bull: *Breve fra en ældre herre* Aschehoug & co.

Dr. Bulls reisebreve fortjener i fuldeste maal den enstemmige anerkjendelse, de har faaet i pressen. De er ved siden af professor Dietrichsons reiseskildringer vistnok det bedste i den art, vi har herhjemme.

Dr. Bull sidder inde med alle betingelser for at kunne løse sin opgave med held. Han reiser som den høitdannede, kundskabsrige mand, der er fuldt fortrolig med sagn og historie, hvorsomhelst han færdes; han er saa heldig ikke at kjende til de bekymringer for den usle mammon», hvoraf saa mange reisende lider, og han ved at gjengi sine indtryk saa livlig og interessant og flette saa mange træffende bemerkninger og aandfulde sammenligninger med hjemlige forhold ind i skildringen, at man ikke et øieblik blir træt af at følge ham paa hans reiser.

«Breve fra en ældre herre» maa saaledes ubetinget regnes blandt de bedste af aarets bøger og fortjener at læses fremfor det allermeste af det sedvanlige banale romangods.

Th. C.

Mosebøgernes kilder. En kort fremstilling af hovedpunkterne i den bibelkritiske undersøgelse. Af sogneprest *C. Schøning*. Pris 1 kr.

Denne bog, som er tilegnet folkeskolens lærere og lærerinder, er greit skrevet. Det umaadelige stof er begrændset til det mest karakteristiske, og dette er lagt saaledes til rette at enhver med lethed kan overskue det og sætte sig ind i det. Jeg kjender ingen fremstilling som fører almindelige læsere bedre ind i nutidens bibelkritik. Men forfatteren begaar i mine øine en feil, naar han sluger denne kritik med hud og haar og fremstiller alle dens antagelser og hypoteser som beviste historiske kjendsgjerninger. Det er de slet ikke.

At Mosebøgerne ikke er af Moses, at de ikke er af én støbning, men sammensat af forskjellige kildeskrifter, at der findes fra hinanden afvigende dobbeltberetninger i dem etc. etc., det er bevist. Men den nye Israels historie som man konstruerer, der mangler meget i at den er bevist. Jeg vil bare pege paa nogen faa punkter.

Jeftas datter og fortællingen i 2 Sam. 21, 1—14 skal bevise at menneskeofringer hørte hjemme i den gammelisraelitiske guds-

dyrkelse. Men begivenheden i 2 Sam. 21 var ingen ofring. Ingen offerritus lader offeret blive hængt. Alt tyder paa at vi her har en brutal anvendelse af *jus talionis;* altsaa retspleie, ikke kultus. Udtrykket «ophænge for Herrens ansigt» siger ikke andet, end at begivenheden havde religiøs karakter. Men derfor behøver den ikke at have været ofring. Inkvisitionen brændte kjættere «for Herrens ansigt». Men derfor siger vi ikke at den drev med menneskeofringer. Hvad Jeftas datter angaar er forstaaelsen tvilsom. Men selv om her foreligger et virkeligt menneskeoffer til Herren, saa er dermed endnu ikke bevist at menneskeofring var oprindelig i Israel. Der gives dog noget som heder forvildelse og udartning.

«Vistnok, siger forfatteren, tales der i de profetiske skrifter ofte om «loven» (thora) . . . men thoras egentlige betydning er «undervisning», og ordet bruges oprindelig om de enkelte tilfælde, hvor prester eller profeter forkyndte Guds rige». Nei — det slipper man ikke ud med. Naar Amos forkynder Juda Jahves uafvendelige straffedom «fordi de foragter Jahves lov (thora) og ikke holder hans bud», da er ganske vist «Jahves lov» ikke det samme som de fem Mosebøger. Men det maa dog have været en bestemt lov med bestemte bud, som folket har kjendt. Profetens tale vilde jo ellers været en tale hen i vind og veir. Det samme gjælder om Hoseas og Esaias. De anklager ogsaa Israel paa det sterkeste, fordi det har brudt Jahves lov. En slig anklage vilde været urimelig, havde ikke Jahves lov eksisteret i en bestemt skikkelse som alle kjendte. Man kan da ikke anklage et folk, fordi det overtræder en lov det ikke kjender. — Hvad har denne Jahves lov indeholdt? Efter disse profeters straffetaler at dømme, maa den have indeholdt omtrent det samme som dekalogen og den saakaldte pakteslov. De synder som straffes er nemlig synder mod fremtrædende bud i disse love. Disse love — eller love af væsentlig samme indhold — har altsaa paa disse profeters tid været almindelig kjendte som Jahves love til sit folk.

Femte Mosebog blev fundet i Josias's 18de regjeringsaar, siger man; den var da netop blevet forfattet af en del prester og profeter, som ved denne nye lovbog vilde drive igjennem en reform af folkelivet og kultusen, især dennes centralisation. Er dette tænkeligt? Lad være at vedkommende forfattere handled bona fide, fordi den literære moral dengang stod lavt. Men kan nogen sige

mig, hvorfor Josias blev saa forskrækket? Og kan nogen sige mig, hvorfor jøderne lod sig denne lov paaoktroyere? Var konge og folk slige idioter, at de uden videre lod sig binde paa ærmet, at denne hjemmelavede lov, som indførte splinternye skikke i Israel, var af Moses? Det samme gjælder om den senere Prestebog, som bandt svære byrder paa folket. Hvorfor bøied folket sig under et sligt falsum? — De maa have været et merkeligt folk, de jøder. Ret som det var dratted der en ny lovbog ned i hovedet paa dem, fratog dem gamle hævdede friheder og lagde nye svære byrder paa dem, og hver gang en slig lovbog kom drattende ned over dem, lod de sig indbilde at den kom fra Moses, og lagde ryggen til. Dumhed pleier dog ellers ikke at være jødens feil. — Nei dette lader sig ikke høre. Disse nye lovsamlinger kunde umulig have vundet almen anerkjendelse, saafremt de ikke havde indeholdt gamle, ærværdige, af alle mere eller mindre kjendte bud og regler. Det er væsentlig bare en kodification som er foregaat; indholdet maa have været gammelt og hævdet. Derfor er der ogsaa forskere, som selv i prestekodexen finder ur-mosaiske elementer. Saaledes svensken Herner.

Endnu ett. Den moderne kritik finder overalt tendens i det gamle testamente: tendensfortællinger, tendenslove, tendensforandringer i ældre skrifter etc. Hvis sligt tendensmageri var saa almindeligt, hvorfor har det da ikke gjort grundigere kaal paa det som stred mod tendensen? Det maatte jo støde senere slegters religiøse følelse, at ikke blot patriarkerne, men ogsaa mænd som Samuel, Salomo, Elias etc. ofred baade her og der i landet. Hvorfor har senere tendensmagere ikke faat slettet dette ud? Hvorfor har de, istedetfor at slette det ud, optaget det i sine verker? Hvorfor har de ladet indbyrdes uoverensstemmende dobbeltberetninger staa side om side, som f. eks. skabelseshistorien? Hvorfor har redaktøren af Mosebøgerne optaget mange indbyrdes forskjellige love om samme gjenstand, om høitiderne f. eks.? Hvorfor nøied han sig ikke med én, den som svarte til hans egen tids praxis?

Jeg synes man deraf skulde slutte én ting: de gammeltestamentlige forfattere har kun forfulgt én tendens, den at gjengive Israels hellige tradition — den skriftlige som den mundtlige — saa tro som muligt. De mange og store uoverensstemmelser i det gamle testamente er i virkeligheden et glimrende vidnesbyrd om dets ærlighed.

Summa summarum: den moderne kritik har vist bragt frem adskilligt som har literær betydning; men dens konstruktion af Israels historie fortjener ikke stor tiltro. I sine væsentlige hovedtræk staar vor gamle bibelhistorie urokket.

Thv. Klaveness.

Tordenskjold: Et historisk rids til ungdoms- og folkelæsning af *Constantius Flood.* Med billeder. 136 sider — 2,20. Det norske aktieforlag.

Naar dækket skal falde for Tordenskjolds statue, vil mindet om Norges kjæreste helt fra nyere tid derved for en del opfriske alle sind.

«Javel; men nu trænges ingen bog til at opfriske mindet om Tordenskjold», tænker vi, — ham erindrer vi da alle, selv om al anden skolelærdom forlængst er dunstet bort».

Dette er ikke saa sikkert endda. Det er besynderligt, hvorledes tiden bringer alt til at blegne, selv denne helts straalende minde.

Og her er *Constantius Floods* korte og med sin varme og sit liv saa tiltalende bog udmærket paa sin plads. Ved at læse den mærker man først, hvor meget vi har glemt, og vi føler en dyb glæde ved atter at mindes, at den inderste grund til heltens storhed, var ikke alene hans mod og evner, men de tre lysende egenskaber: kjærlighed til konge og fædreland, ærbødighed og kjærlighed til far og mor, og en barnlig fromhed. Vi har vistnok glemt de fleste af os ordene i hans dødsstund: «Gud være mig naadig for Jesu skyld». — Og hvem vil ikke glæde sig ved atter at læse det smukke brev til faderen skrevet straks før den gamle raadmands død!

Han er saa forsikret om, skriver han blandt andet, at det er faderens velsignelse og bønner til Gud, der især er skyld i den naade, der daglig vises ham, og at der er mere kraft og bønhørelse derved end i andres bønner; thi «er der en Gudsmand udi denne verden, er det hr. kjære fader, thi dermed er jeg mere kontent end om jeg kunde arve 30,000 rigsdaler». Hvis det er Guds vilje at faderen skal dø — ønsker han kun hastelig at følge efter; thi et er det sikreste i verden, skriver den unge lykkelige mand paa ærens tind, — «nemlig at dø salig».

Forfattern kalder sin bog ungdoms- og folkelæsning, — dermed kan jo ogsaa menes læsning for hjemmene. Det *er* denne bog. Maatte den komme i alle hjem til høitlæsning en kveld, saa alle store og smaa ved, naar dækket falder, hvilket godt menneske han var denne vor helt, Tordenskjold!

L—h—

Den hellige Birgitta. I anledning af dette stykke i forrige hefte er der fra romersk side indsendt en protest mod at «aflad» identificeres med «syndsforladelse», samt mod den tanke at Birgittas lære at vi frelses alene af naade ikke skulde deles af romerkirken. Vi finder ingen grund til at optage stykket, men vil dog gjøre vore læsere bekjendt med at det er fremkommet. Redaktionen.

„MOR", AF WHIST[1].

Foredrag af Thv. Klaveness.

Et smerteskrig har lydt. Et smerteskrig saa intenst, saa saart, saa fortvilet, at alle standsed og lytted.

Det var en mor som skreg!

Hvem standser ikke og lytter, naar han hører en mor skrige. Vi kjender jo alle saa godt mor. Vi kjender hende, for vi har alle lagt vort hoved ind til hende og hørt hendes hjerte banke, og det banked saa trofast og saa varmt, at vi aldrig kan glemme det. Jo ældre vi blev, des oftere vendte vi i aanden tilbage til mors fang, og lagde vort trætte hoved ind til hendes hjerte.

Hvem skulde saa ikke kjende det gaa gjennem sig, naar han hører en mor skrige!

Men hvad skriger hun for?

Hun har mistet sine børn. Hun har dem ikke længer.

Ja, da maa nok en mor skrige!

«Har De lagt merke til en kat som man har taget ungerne fra? Den spiser ikke, hvilêr ikke, bare gaar og leder og leder og smaamjauer».

Men hvorledes har hun mistet sine børn? Har nogen taget dem fra hende? Nei; det som er meget værre: hun har selv forladt dem. En mor som har forladt sine børn — ja vi forstaar det er som hun siger: hun er «evig hjemløs»; «selv om hun faar et nyt hjem og et nyt kuld børn — hendes følelse af «hjem» er der, hvor hun har sine første børn». Men det hjem er for evig lukket for hende. «Hun staar udenfor i natten og skriger».

---

[1]) Under denne overskrift indeholdt «Verdens Gang» ved nytaarstid en række opsæt — senere særskilt udgivne — hvori en fraskilt og senere gift hustru, fru W., udøser sit hjerte og skildrer sine kvaler. Disse opsæt giver et saadant indblik i det moderne kulturlivs dybeste elendighed, at jeg har gjort dem til gjenstand for et foredrag.

Og ikke bare mor skriger. Gjennem hendes skrig hører vi et helt kor af skrigende stemmer: en barneflok graater og skriger «mama! mama mi»!; en mand gaar og steller om dem, og søger forgjæves at trøste dem, «mens hans hjerte brister af forpinthed». «Ser De ikke for Dem hans forgræmmede ansigt. Alene er han med sorgen og ansvaret».

Og er det ikke endda flere som skriger? Den mand som tog hende ud af armene paa hendes børns far — hvad har han vundet? En «quälgeist», hvis «vanvittige fordringsfuldhed» og «hensynsløshed ikke har sin lige paa denne jord», men som «gaar sin vilde vei uden at bry sig om, hvad hun træder under fødder for ham». Og saafremt han har børn fra et foregaaende egteskab — hvad har de vundet? «Netop det at de er *hans* børn med en anden kvinde, gjør hende rasende».

Saa her er jammer og elendighed uden lige. Jammer og elendighed i det hjem hun forlod. Jammer og elendighed i det hjem hun kom til. Og hun har voldt det, hun som skulde være solen i hjemmet — *mor!* Hun er skyld i det altsammen. Hun er da ogsaa den elendigste af dem alle.

Men hvordan i al verden er en mor kommet til at forlade sine børn?

Ja, det kan man nok spørge om. For naar har man hørt noget sligt? Vistnok — ravnemødre har der været til alle tider — enkelte eksemplarer. Dog meget sjeldne. Men denne mor var ingen ravnemor. Vi hører paa skriget at hun er en menneskemor, har en menneskemors varme hjerte. En menneskemor forlade sine børn — er sligt hørt før? Nei — det er nyt af aaret. Det er *modernt.*

Den menneskelige elendighed er en bog med mange kapitler; hver ny tidsalder skriver sit kapitel. Se her et kapitel, som vor tid har skrevet. Se her en art af menneskelig elendighed, som vor tid har frembragt.

Vi har havt hustruer som sad igjen med sine børn i sorg og nød og savn, for manden var troløs nok til at forlade hende. Vi har havt hustruer som tog sine børn med sig og gik ud til sorg og nød og savn, for hun holdt ikke mandens tyranni og troløshed ud længer. Se, det er gamle for længst skrevne kapitler, som repeteres op igjen og op igjen fra slegt til slegt.

Men her præsenteres os noget aldeles nyt: «en gift kvinde

lever meget bra i alle maader sammen med sin mand, med hvem hun har børn», hun har kun levet for sine pligter, ja ligefrem været hvad man kalder en «udmerket kone», en «sjelden dame», «hun har gaat derhjemme flink og from og glad og tryg», og saa — ja saa forlader hun en vakker dag hus og hjem og mand og børn, og bliver en anden mands, og gjør derved sin første mand og sin anden mand, sine egne børn og sine stedbørn og først og sidst sig selv grænseløs ulykkelig. Dette kapitel i den menneskelige elendigheds bog har aldrig været skrevet før. Det er forbeholdt det nittende aarhundredes slutning at føie det til.

Men netop derfor gjør det krav paa vor særdeles opmerksomhed. Vi staar foran noget som i særegen forstand maa kaldes nutidsfænomen. Vi maa studere det, for det karakteriserer vor tid.

Hvad er det som her bringer en mor til at forlade mand og børn og blive en andens?

Jo, det er — elskov.

Elskov? Men hvordan i al verden har dette sig? Har da ikke hendes mand engang spurgt hende: kan og vil du elske mig livet ud? og hun svarte ja. Har hun ikke derpaa fulgt ham op til alteret, og for Guds ansigt lovet at elske og ære ham og være ham tro, *indtil døden skilte dem ad?*

Var det nogen som tvang hende til det? Nei, hun gjorde det frivillig, af egen tilskyndelse. Frivillig tog hun alle egteskabets pligter paa sig, og bandt sig selv for livet.

Paa den maade, ad den vei blev hun «*mor*».

Var ikke dette elskov da? Skede det ikke i elskov? Løi hun, da hun sagde at hun elsked ham? Løi hun sig til at blive hustru? Løi hun sig til at blive mor? — Løi hun sig til det, hvad skriger hun saa for? Løi hun sig til det, da har jo hendes moderlykke været en tilranet lykke, hun ingen ret har havt til. Det sømmer sig ikke for tyven at skrige, om han mister sine tyvekoster.

Dog nei, lad os antage at hun ikke løi. Lad os antage at hun elsked ham, og blev hustru og mor med Gud og al rette. Men hun var under forvandlingens lov. En ny elskov tog hende og bar hende bort fra mand og børn.

Det skulde vi have fortalt vore mødre, dem som bar os paa armene da vi var smaa. Vi skulde sagt til dem: du faar passe dig, mor; en vakker dag kan der komme en bedaarende ungersven,

som du bliver saa sterbends forlibt i, at du reiser din vei baade fra far og fra os. — Aa nei, det kunde aldrig faldt os ind. Tanken var utænkelig. Mor — var det noget vi allesammen ligefra far til tulla i vuggen var sikre paa, saa var det mor. Hun vilde heller ikke taalt sligt snak. Hun kunde nok forstaa spøg, men ikke denne spøg. Hun vilde følt den som en krænkelse af sin ære; hun var blevet mægtig vred. Nei, man maa gaa ned til det nittende aarhundredes slutning for at finde en mor, som ikke alene har forstaat denne spøg, men gjort den til alvor.

Alligevel forstod de sig nu vel lidt paa «elskov» vore gamle mødre ogsaa. Men «elskoven» er kanske blevet anderledes nu end den var dengang.

Hvad er det fru W. kalder elskov?

«Den erotiske kjærlighed, siger fru W., er heftigere, lidenskabeligere, uimodstaaeligere i øieblikket (end moderkjærligheden); den forvandler hele mennesket, og man er i dens vold saalænge den varer . . . . Den tumler med mennesket som med en viljeløs ting, den fylder en med den høieste henrykkelse jorden eier, det er den *voldsomste* af følelser». «En gift kvinde lever meget bra i alle maader sammen med sin mand, med hvem hun har børn. Saa bliver hun ganske pludselig grebet af en rasende elskov til en anden mand. Og hun synes at denne mand maa hun eie eller dø. Ingen forestillinger eller bønner hjælper. Hun er besat . . . Hun *maa, maa, maa!* have denne mand». «Hendes mand kvier sig kanske ved at indvilge . . . han beder hende komme tilbage . . han taler ord som hun skriger ved, men — hun er besat. Gjennem alle pinslerne er der ligesom bare en eneste ting som hun ser tydelig, og det er: hvad hun saa skal lide, saa er det intet mod at miste ham som hun elsker med al sin magt. Og hun stirrer ganske hypnotiseret paa sin elskov til denne mand. Det er som at danse paa line. Da fæster man ogsaa øinene paa et lysende punkt, og hypnotiseret af dette ser man mennesker gjøre de mest halsbrækkende ting. Se slig er det. Ja elskov, elskov, naar den kommer, er mennesket hjælpeløst».

Elskov er altsaa ifølge fru W. en uimodstaaelig naturmagt, som naar den griber mennesket river det viljeløst med sig; det magter ikke at staa imod.

Nu ja, det er i sig selv ikke noget som er særeget for elskoven. Andre lidenskaber gjør under visse omstændigheder ligedan.

Jeg er f. eks. en lidenskabelig dranker. Naar tørsten vaagner er jeg «viljeløs» og «hjælpeløs» i dens magt. Jeg maa drikke

— *maa, maa, maa.* Jeg stirrer bare paa det ene lysende punkt: flasken, og hypnotiseret af den gjør jeg halsbrækkende ting: lyver, stjæler, sælger mine børns klæder, sælger klæderne af min egen krop, og i det øieblik den flammende drik skyller ned igjennem min hals, føler jeg «den høieste henrykkelse paa jorden».

Eller: jeg har et skrækkeligt, aldeles ustyrligt sinne. Naar noget opirrer mig, er jeg «viljeløs» og «hjælpeløs» i sinnets magt; jeg maa skjælde og smælde, knuse borde og stole, banke kone og børn, *maa, maa, maa;* det er i det øieblik for mig «den høieste henrykkelse paa jorden».

Eller: jeg har fattet had til et menneske, et inderlig indædt fortærende brændende had. Jeg er «viljeløs» og «hjælpeløs» i hadets vold Jeg stirrer bare paa dette ene punkt: denne persons ufordragelighed. Hypnotiseret af det gjør jeg de mest halsbrækkende ting: jeg lister mig bag ham og kjører en dolk ind mellem hans ribben. Det er for mig i det øieblik «den høieste henrykkelse paa jorden».

Jeg skjønner ikke, at man har nogen grund til at tillægge fru W.s elskov noget høiere værd end disse andre lidenskaber. De ytrer sig alle ligedan, og allesammen herjer de livet. De er tydeligvis kun forskjellige alen af samme stykke. Alle lidenskaber er nemlig naturmagter, som river mennesket viljeløst med sig, naar man først har givet sig i deres vold.

Fru W. siger: «Man raar sandelig ikke for sine følelser, og til en vis grad heller ikke for sine handlinger. Men jeg mener, føier hun til, at *det er en meget praktisk illusion den at man gjør det*».

Ja — det er en meget praktisk illusion, og det har været til stor skade for fru W. at hun saa altfor snart har opgivet den, og tilegnet sig den troesartikel at «man handler som man ifølge sin natur *maa* handle». I henhold til denne troesartikel har hun uden sværdslag givet sig elskoven i vold, da den trængte ind paa hende, og saa har den revet hende med sig, bort fra mand og børn.

Er hun undskyldt i dette?

Det mener hun selv. Hun anklager alt og alle. Hun anklager samfundet, at det ikke gjorde det umuligt for hende at forlade sine børn. Hun anklager sin mand, at han ikke brugte sin ret til at negte skilsmisse, eller fik børnene til at tigge hende om at blive. Hun anklager Gud, at han ikke har indrettet verden

mere «viseligen» etc. Men hun undskylder sig selv. Hun kunde ikke handlet anderledes mener hun. Ifølge sin natur *maatte* hun.

Drankeren gjør ligedan. Den som i forrygende sinne mørbanker kone og børn ligesaa. De paastaar alle, at ifølge sin natur saa *maatte* de gjøre det de gjorde.

Vi godkjender ikke en saadan undskyldning. Ganske vist erkjender vi, at naar en mand giver sig drikkelysten i vold, da naar han tilsidst det punkt, at han *maa* drikke og kan ikke andet; men dermed er han ikke undskyldt; engang var han ikke mere i sin lidenskabs vold end at han kunde modstaat den; men det gjorde han ikke; han gav sig over til den; derfor er han nu dens træl. Ligedan med sinnet. Den ustyrlig heftige kunde engang faat bugt med sit sinne; da skulde han tøilet og tæmmet det. Men det gjorde han ikke; han gav sig viljeløst sit sinne i vold. Derved fik det slig magt over ham, at han nu ikke er god for at styre det.

Vi stiller derfor det krav til hverandre, at vi *skal* tøile vore lidenskaber. Al opdragelse stiller det krav. Al lovgivning ligesaa. Al verden opererer med den «meget praktiske illusion» fru W. taler om, og kan ikke andet.

Og ikke bare *vi* mennesker gjør det — *livet* gjør det, selve tilværelsen. Livet stiller ikke det krav, at vi ikke skal *have* lidenskaber. Tvertimod — det giver lidenskaben plads og ret. Harmen f. eks. har sin plads og sin ret i livet. Der er tilfælde da en *skal* harmes. Men livet kræver, at vi skal have vore lidenskaber i vor magt. Giver vi os viljeløst over til dem, da kommer livet med sit skrekkelige tilbageslag; lidenskaben som skulde opbygge vort liv og gjøre det sterkt og rigt, den herjer det og gjør det usselt og elendigt.

Det er dette fru W. har faat føle. At hun ikke optog nogen kamp med den lidenskab som greb hende, men gav sig den i vold, det fremgaar klart af det hun skriver. Det er saaledes meget mistænkeligt, at hun nok har en følelse af at hun har forsyndet sig mod børnene. Derimod har hun ingensomhelst følelse af at hun har forsyndet sig mod manden. Og dog forsynded hun sig mere mod ham end mod børnene. Børnene beholdt dog hendes kjærlighed. Naar hun forlod dem, da skede det nødtvungent, fordi hun ikke fik lov at tage dem med sig. Manden derimod sveg hun først for den kjærlighed hun havde lovet ham, derefter gik hun fra ham og blev en andens. Det er ganske merkværdigt, men hver

linje hun skriver viser at det er saa: den tanke er aldrig faldt hende ind engang, at hun begik nogen forbrydelse ved at svige det løfte hun havde givet sin mand. Hun har altsaa ikke havt nogensomhelst erkjendelse af, at det var hendes hellige pligt at holde dette løfte. Det er jo en merkelig mangel paa pligtfølelse. Men fru W. har i det hele taget ikke pligtfølelse. Ordene «galt» og «rigtigt» er «to forunderlig komiske ord» siger hun. Man gjør hende da ganske vist ingen uret ved at paastaa, at da elskoven til en anden mand begyndte at vaagne i hende, kjæmped hun ikke mod, men hun gav sig viljeløst hen.

Ja, — det er saa langt fra, at det at forelske sig i en anden har staat for hende som noget «galt» som hun maatte kjæmpe mod, at hun tvertimod har følt det som noget stort, noget ærefuldt. «Ja, jeg siger, at kun betydelige mennesker kan føle virkelig elskov», siger hun. Hun har følt sig smigret ved sin forelskelse. Den har givet hende den smigrende følelse at hun var «et betydeligt menneske». Hvem giver sig ikke gjerne over til det som gjør en til «et betydeligt menneske»?

Det er ellers en merkværdig naiv ytring denne: «kun betydelige mennesker kan føle virkelig elskov». Er da elskov noget saa «betydeligt»? Kan man tro fru W. selv, er den noget meget ubetydeligt. «Elskov», siger hun, «er nu engang ikke nogen solid følelse . . . det mest sikre man ved om den er, at den gaar over». Hvad er ubetydeligere end en følelse som «gaar over» — er idag og svinder imorgen?

Fru W. gav sig altsaa lidenskaben i vold istedetfor at beherske den. Den brøde begaar ingen ustraffet. Lidenskaben er dyret i os. Giver vi os over til den, da bliver den et rovdyr som herjer vort liv.

Og vi bliver selv dyriske. Vi bliver raa. Ogsaa derom afgiver fru W. vidnesbyrd. Ti fru W. er raa. Det sprog som hun fører giver mig ret til at sige det. Maa jeg præsentere Dem ytringer som disse:

«En mor ved altid usvigelig sikkert at hun er mor. Men faderen — hvad ved han i grunden ganske sikkert? hvilket usvigeligt soleklart bevis har han i mangfoldige tilfælde paa at han virkelig er far?»

«Jeg tror erfaring viser, at det store gros af mennesker har en noksaa sterk naturlig trang til afveksling paa det erotiske omraade, og det kan gjælde saavel kvinden som manden».

«Er hun (hustruen som er forelsket i en anden) en letvindt natur, saa greier hun det som tusen andre: hun giver sig hen, men bliver hos sin mand og sine børn. Og lad mig sige det, hvor kynisk det end høres: naar galt skal være, saa er det alligevel bedre . . . En kvinde kan godt være en kjærlig og omhyggelig mor, selv om hun er noget «utro» som hustru. Det nytter ikke at se saa strikte ideelt paa disse ting . . . Forbuden elskov kan nu ikke udryddes af denne syndige verden . . . Det ord «utro» er dumt. Man raar jo dog ikke for sine følelser . . til en vis grad heller ikke for sine handlinger».

«Visse fruer af de samme høie klasser har kanske hver dag sin elsker hos sig og hver nat sin mand».

En kvinde som tillader sig et sligt sprog i et offentligt blad, er raa.

Fru W. søger klarligvis en lise for sin kval i den trøst: de andre hustruer er ikke bedre end jeg er; de er utro allesammen. *Dette er usandhed.* Med vore mænds troskab kan det her og der staa smaat til, skjønt ikke saa smaat som enkelte forfattere skildrer det, efter det gamle ord: tyven tror at *alle* stjæler. Men vore hustruers troskab staar endnu fast, alle samfundsklasser igjennem, paa ganske faa og ynkelige undtagelser nær.

Saa er det Gud være lovet endnu. Men det *kan blive* anderledes.

At det er et sygdomsfænomen vi her har for os vil vel neppe nogen bestride, som med lidt opmerksomhed har læst Whists opsæt. Det hele opsæt fra først til sidst vidner om hysteri. Det er altid saa, at naar en lidenskab behersker et menneske i den grad at dets viljekraft er lammet og dets selvbestemmelse suspenderet, da er det sygt. Har drikkelysten taget magten over et menneske saa det *maa* drikke, da lider det af drikke*syge,* og vi ser til at faa anbragt det i et drankerasyl og lagt i kur. Har sinnet taget slig magt over et menneske, at det under visse omstændigheder slet ikke har magt over sig selv, da kalder vi det ialfald halvveis utilregneligt, sindsygt. Fru W. erkjender igrunden ogsaa selv, at hendes elskov er sygdom. Hun kalder den nemlig *besathed.* Men besathed er ogsaa efter det nye testamente et eiendommelig hemmelighedsfuldt sygdomsfænomen. Men er det et sygdomsfænomen vi her har for os, da er der tre spørgsmaal som indfinder sig af sig selv, spørgsmaalene om sygdommens udbredelse, sygdommens aarsag og lægedommen imod den. Lad os ofre hvert af disse

spørgsmaal en kort undersøgelse. For det første udbredelsen. Fru W. er ikke noget enestaaende fænomen. Vi har en kreds, som vel ikke er talrig men dog drager opmerksomheden sterkt hen paa sig, hvor vi gjenfinder lignende sygdomsfænomener som hos fru W. Det er den kreds, hvor man friskt væk bytter egtefælle, manden bytter kone og konen bytter mand. Det sker med en ugenerthed, som næsten er forbløffende. Særlig er det forbløffende at se hustruer af den høiere og høieste societet forlade sine mænd, enten for at blive sine elskeres friller, eller for at gifte sig med dem. Dette begynder nu at indtræffe saa hyppig, at det bliver farligt. Utvilsomt staar vi her foran et sygdomsfænomen af epidemisk art. Det truer med at udbrede sig. Den som ikke har desto dybere sedelig sans, finder noget vist fornøieligt i denne letlivede maade at tage livet paa. Disse damer præsenterer en saadan forbløffende frigjorthed fra alt snerperi, de er saa *chic*, at en letlivet ungdom uvilkaarlig imponeres af det. Mere skal det ikke til for at svække dens sedelige alvor. Er den svækket, saa lader man sig let lokke ind i løse forbindelser — vi har jo lidt af det alt nu — eller man gaar ind i egteskabet med det jesuitiske forbehold: vi binder os for den tid vi elsker; faar vi en ny elskov, da løber vi vor vei.

Her er derfor en fare for vore høiere klasser, og for vort hele folk. Hustruens ubrødelige troskab har hidindtil været vort folks styrke. Om manden var en pjalt — og det var han ofte — saa holdt hun hjemmet sammen med sin ofte rent ubegribelige trofasthed og taalmodighed. Derfor blev hjemmet noksaa bra alligevel, og der gik ofte en god efterslegt ud af det. Men lad os istedetfor slige hustruer faa en flok af flaner som gifter sig for at skilles og skilles for at gifte sig paany, da er det forbi med vore hjem. Slige hustruer bygger ikke noget hjem; de bare ruinerer det. Fru W. viser det selv saa klart. Men med hjemmet fordærves efterslegten.

Vi staar altsaa her foran en samfundsfare af den alvorligste slags.

Man vil kunne indvende: fru W. er ikke nogen rigtig repræsentant for de hustruer her tales om; hun er noget for sig. Ja, i en vis henseende er hun det. Hun har nemlig en overordentlig sterk moderfølelse. En slig moderkjærlighed har de moderne fraskilte hustruer vistnok som regel ikke. Den rigtig moderne kvinde ynder ikke børn. Børn er hende til besvær. Hun undgaar helst

at faa børn. En anset læge har sagt mig, at præventive midler utvilsomt bruges i stor udstrækning her i Kristiania. Faar slige hustruer alligevel børn, da ødsler de vist ikke megen kjærlighed paa dem. Det koster dem vist ikke meget at forlade børnene for at følge sin elskov. Fru W. er gammeldags i dette stykke. Hun har ikke her fulgt rigtig med tiden. Det føler hun ogsaa selv. Og — *hun beklager det.* Hun beklager virkelig for ramme alvor, at hun er saa svag at hun ikke kan glemme sine børn over sin elskov:

«Jeg ved nok, skriver hun, en og anden, som uden at blinke lever sit stolte liv bare efter sine egne love. Jeg nærer en dyb kunstnerisk beundring for disse storslagne egoister med de sterke nerver og de blanke viljer. Men de andre med de sygelige nervøse sind og den ømme moderlige samvittighed, de greier det ikke».

Stakkars tosse! faar vi vel her lov til at sige.

Men om fru W. end ikke i alt er en *fuldkommen* type paa den moderne fraskilte hustru, hun er det dog i det væsentlige. Sygdommen som her træder os imøde, den har hun i fuldt maal. Ti sygdommen er den utøilede og utæmmede lidenskab, som man giver navn af elskov, denne lidenskab som skriger: «Jeg *maa, maa, maa* have denne mand» uanseet tro og love, pligt og ære, religion og moral, mand og børn — «*maa, maa, maa* have ham. Dette vilde udslag af hysteri og sanselighed er det uhyggelige sygdomsfænomen som er eiendommeligt for hele denne klasse, og det finder vi typisk udviklet hos fru W.

Ganske vist kjender de fraskilte hustruer af egte modern façon ikke fru W.s kvaler. De slipper for dem, fordi de ikke eier hendes moderkjærlighed. Men kvaler slipper de ikke for. Kvaler har de. Ikke noget menneske giver sig lidenskaben i vold uden at faa kvaler. Det er nu engang livets lov for mennesket, at det *skal* hævde aandens magt over kjødet. Og ingen krænker livets lov ustraffet. Faar disse letlivede kvinder ikke smage moderkjærlighedens kvaler, saa faar de desto sterkere smage de modsatte — ufrugtbarhedens kvaler: livstrætheden, livsleden, fortvilelsen ved tilsidst at føle at deres liv var unyttigt, tomt og spildt.

Det næste spørgsmaal gjælder sygdommens aarsag. Den skal man ikke være i tvil om, naar man lægger merke til, at den kreds, her er tale om, bestaar af mennesker som aandelig talt lever af æstetik. Fru W. er ogsaa i den henseende typisk. Hendes opsæt bærer baade hvad form og indhold angaar heltigjennem æstetikerens

præg. Merk især hendes «dybe kunstneriske beundring» for de «storslagne egoister», «som uden at blinke lever sit stolte liv bare efter sine egne love». Æstetik er for hende baade religion og moral. Hun har ingen anden. Den æstetik her dyrkes er nemlig den som i Danmark og Norge kom til gjennembrudd i syttiaarene ved Georg Brandes. Dens særmerke er det fuldstændige brudd med al nedarvet religion og moral. Dens religion og moral er de sanselige drifters og lidenskabers ubetingede ret baade i livet og i literaturen og kunsten, ialfald inden de grændser som de rent udvortes skjønhedshensyn optrækker.

Skal jeg henvise til et verk, hvor man lærer denne æstetik rigtig at kjende, da vil jeg henvise til Gunnar Heibergs «Balkonen». Jeg kunde nævne en mængde andre verker af Holger Drachmann, Thomas Krag, Peter Nansen, Gustav Wied, Knut Hamsun og mange flere; — men «Balkonen» er det djærveste, derfor ogsaa det tydeligste. Balkonen er, siger Carl Nærup, «det fuldtonende udtryk for en ny slegts poesi og livsidealer». Hvad dette er for «livsidealer», giver Nærup os udmerket besked om. Han skriver:

«Driften som livets urgrund og hjerte og sjæl, driften som det store altfortærende der brænder de menneskelige viljer til aske og veirer hen ære, stolthed, samvittighed, ædelmod som solen taager, driften som gjør kvinden troløs, grusom, raa og manden gal, feig, latterlig, driften besynges i denne bog i sprogets rigeste ord og stolteste rytmer. Og al denne ødelæggelsens skjønne vederstyggelighed føres frem for os med en hoverende tyrefegter-jubel, en hedningglad ubesværet latter» [1]).

Med andre ord: usedeligheden bliver i dette stykke stillet frem i al poesiens overdaadige pragt, *og hyldet*. Det var dette stykke en af vort Nationalteaters mest feirede skuespillerinder i sommer førte frem for vore provinsbyers ungdom.

Fru W. er et barn af den aandsretning som har skabt «Balkonen». Vi gjenfinder hos hende alt det som karakteriserer den: driften som livets urgrund, hjerte og sjæl, driften som det store altfortærende, som brænder de menneskelige viljer til aske . . . gjør kvinden grusom, troløs, raa etc.

Denne mod al sedelighed revolterende livsanskuelse har det store gros af dansk og norsk skjønliteratur i de sidste 20—30 aar stadig dryppet ind i vort læsende publikum, særlig vor ung-

[1]) Skildringer og stemninger side 76.

dom. De fleste forfattere har mere eller mindre ydet den sin tribut. Bladenes anmeldere har applauderet. Naturligvis har de gjort sine forbehold, naar det blev for grovt, men i det hele taget har de applauderet. Man har ikke vovet andet. Retningen har hersket saavidt eneraadig paa Parnas, at man resikerte sit renomme, om man opponerte. Det vilde være merkeligt, om en slig udsæd ikke havde baaret frugt. Den kommer i den moderne digtnings fortryllende dragt, og den anbefaler sig af sig selv til dyret i mennesket, som aldrig ophører at kjæmpe for at komme løs af de lænker sed og skik, religion og moral har lagt det i. Dertil kommer, at den staar i pakt med den sterke strømning inden nutidens videnskab, som vil reducere religionen til et forsvindende moment i slegtens udvikling. Det kan man jo være vis paa: forsvinder Gud for slegten, da forsvinder ogsaa pligten og ansvaret, og forsvinder ansvaret, da er lysten og lidenskaben eneraadig. Vi har altsaa baade et religiøst og moralsk fritænkeri, som ivrig og dygtig har saad sin sæd gjennem videnskab og kunst en hel menneskealder igjennem. Slig sæd bærer frugt, og frugten har ikke ladt vente paa sig. Først maa vi nævne en almindelig slaphed i bedømmelsen af det usedelige. Har forgangne tider været snerpet og farisæisk, saa er vor tid slap og ligeglad. Det usedelige vækker liden modbydelighed hos os. Man nyder det i literaturen og paa scenen og man tolererer det i livet. Kan man tænke sig et tydeligere vidnesbyrd om sedelig slaphed end at Kristiania eleganteste publikum begeistret hylder Holger Drachmann [1]).

Den anden modne frugt af tidens fritænkeri er skilsmisserne. Navnlig disse saa aldeles moderne: at hustruen forlader sin mand, fordi hun er blevet forelsket i en anden. Der har vi det moderne fritænkeris fuldmodne frugt. Smittekilden denne sygdom viser tilbage til, er altsaa vort moderne fritænkeri, særlig vor moderne skjønliteratur.

Saa har vi endelig det tredje spørgsmaal: hvor er lægedommen? Fru W. er ogsaa inde paa det spørgsmaal og giver sit svar. Hun vil saaledes at moderen altid skal beholde børnene — ogsaa naar hun forlader manden uden nogen skyld fra hans side.

---

[1]) Det andet navn som her blev nævnt, har jeg udeladt efter min biskops anmodning.

Et merkeligt vidnesbyrd om fru W.s totale mangel paa etisk sans. Kan man tænke sig en mere himmelraabende uretfærdighed: en hustru bedrager sin mand for den troskab hun har lovet ham; og saa skal hun tillige have lov til at plyndre ham for hans børn! Han skal være nødt til at afstaa dem til den ærreløse slyngel, som har trængt sig ind i hans hus og lokket hans hustru fra ham. Nei, det gaar ikke. Lidt retfærdighed faar da ogsaa en mand kunne gjøre krav paa.

Da er der langt mere mening i den anden tanke fru W. er inde paa: lovgivningen skal vanskeliggjøre skilsmisse og nyt egteskab for de egtefæller som har umyndige børn. Utvilsomt bør baandene strammes hos os paa dette punkt. Det er letsindigt at strø bevillinger til skilsmisse og nyt egteskab ud med saa rund haand, som det er sked hos os i de sidste aar. Men man maa ikke regne for meget paa lovgivningen og styrelsen. En kvinde som ikke eier hverken religion eller moral, men er saaledes «besat» af elskov til en mand, at hun «*maa, maa, maa*» have ham, hun lader sig ikke stagge af nogen lov. Selv om hun resikerer at komme paa tugthuset for det, løber hun fra sin mand lige lukt i fanget paa sin elsker. Nutidens samfund staar forfærdelig magtesløst ligeoverfor det onde vi kalder konkubinat.

Der maa noget ganske andet til. Det som maa til er: brudd med fritænkeriet, navnlig brudd med den fritænkerske skjønliteratur. Det maa faa en ende dette, at d'hrr. forfattere fylder vor ungdoms fantasi med kjønslige forestilllnger, egger dens kjødelige drifter og indpoder den en usedelig livsanskuelse, uden at nogen indsigelse bliver hørt, fordi man altid skyder sig under den løgn, at kunsten bare følger sine egne love uden at spørge efter moral. Fru W. har lært os hvad slig kunst føder af sig. Hun har lært os det slig, at det ikke bør kunne glemmes. Hun har skreget os det ind i ørene: en slig kunst fordærver kvinden, gjør hustruen troløs, opløser egteskabet, herjer hjemmet, og knuser alt som heder lykke. Derfor er den en gift for vor ungdom, vore hjem og vort folk. *Til kamp mod denne gift!*

I modsætning til den fritænkerske umoral maa vi hævde den kristelige moral, hævde den i livet og opdragelsen og kræve den hævdet i literaturen. Men det er den kristelige moral, at det er ikke et menneske værdigt at være træl af sin drift og sin lidenskab. Det eneste i sandhed menneskeværdige er at have sine drifter og liden-

skaber i sin magt, saa en følger dem hvor livets love kræver at de skal følges, overvinder dem hvor livets love kræver at de skal overvindes. Det er det menneskeværdige, fordi menneskets kald er at herske over naturen ved hjælp af aanden. Derfor er det ogsaa det som skaber lykke. Kun det som adler os gjør os lykkelige; det som fornedrer os gjør os aldrig andet end elendige.

Det er muligt dette for et menneske. Kvinde saavelsom mand kan tøile og tæmme sine drifter og lyster, og have dem i sin magt. Ingen behøver at være træl.

Derfor kan ogsaa det ene menneske love det andet troskab indtil døden og holde det løfte. Vi kan indestaa for os selv her. Jeg kan beslutte: det menneske vil jeg tilhøre saalænge vi lever, og jeg kan holde fast ved den beslutning. Der gives noget som heder trofast kjærlighed. Den har eksisteret gjennem alle tider. Det er den som har bygget hjemmene og opholdt folkene. Den eksisterer endnu. Saa vek er slegten endda ikke blevet, at den ikke skulde kunne indestaa for sig selv i menneskelivets alvorligste anliggende. Vi kan det. Vil nogen indbilde dig at du ikke kan det, da sig ham at han lyver og at hans løgn er en Satans gift. *Til kamp mod denne gift!*

Dog — hvorfor kan vi? Fordi vi er skabt i Guds billede og forløst af Guds søn til at være Guds børn. I pakt med den levende Gud kan vi, ikke i oprør mod Gud. I oprør mod Gud synker vi, bliver trælle af kjødet, elendige og arme. I pakt med Gud hæver vi os til det fribaarne menneskebarns kraft og adel og lykke.

FREDERIK VAN EEDEN.

I 1885 begyndte en literær gjenfødelse i Holland. Den foregaaende periodes literatur havde en eiendommelighed at opvise. Saagodtsom alle dens digtere — og de var ikke faa — var prester. Nogle af dem havde præsteret gode ting, men forresten havde deres noksaa tvivlsomme aarer flydt saa længe og saa vel, at det blev tynd vare tilslut. Og dog var der intet andet, som maatte faa lov at komme frem. Det som ikke fyldestgjorde den gamle retnings krav, blev undertrykt af kritik og naaede ikke til at blive læst og solgt.

Da var der 4—5 unge mænd, som slog sig sammen og gjorde revolution. Van Eeden skrev en skarp parodi paa den gamle retning i en liden piece, som han i form og udtryk holdt i den gamle smag, men utrerer her denne saaledes, at alle dens svage punkter, særlig dens hule pathos, bliver overmaade latterlige.

Her var dog ikke blot nedbrydende kræfter. Disse unge var fyldte med geni og idealitet. Der udspringer fra dem et væld af poesi og nye vakre former. Deres fælles organ blev det i 1885 oprettede skjønliterære maanedsskrift «De nieuwe Gids». Redaktionen bestod af 4—5 af de unge, deriblandt van Eeden. Om disse som anførere fylkede alle de unge, frigjorte kræfter sig.

De følgende 10—12 aar blev en tid, som Hollands literatur — kanske intet lands — kan opvise mage til.

Saa paa engang var det forbi som et fyrværkeri, der er slukket. Men en stor, lys stjerne staar der og skinner uforstyrret. Det er van Eeden. Allerede i maanedsskriftets gode dage skiller hans produktioner sig ud fra de andres og det især derved, at man bagom alt, hvad han skriver, tydelig kjender et ædelt, godt menneske. Alt det andet glimrede og spragede, exploderede og lyste, men det ene lys stod der saa støt, det var altid det samme stille, simple, klare.

Van Eeden er nu en mand paa 40 aar. Som student skrev han en del vittige studenterkomedier, som endnu spilles. Hans

studium var medicin, og det var ved den tid, da han blev kandidat, at han var med og oprettede maanedsskriftet. Deri offentliggjorde han kritiker, essays og dele af senere udkomne større værker.

I 1887 udkom hans første betydningsfulde værk «De kleine Johannes», hvorved han med engang vandt sig en fremragende plads som populær digter.

Han tegner i denne bog sine følelser gjennem barneaarene og ungdommen, barnehjemmet med alle dets minder og det et saa eiendommeligt, sympathetisk, eventyrligt barndomshjem og et inderligt samliv mellem barnet og naturen, hvori han voxer op. Saa kommer den lille Johannes til universitetet for at gaa i skole hos dr. Ziffer og professor Grubler. Her blir alt taget ifra hinanden og undersøgt, her blir skaaret og ikke sparet; i videnskabens navn blir alle følelser saaret og intet holdt helligt. Selv ved hans faders død sætter hine lærde alle pietetshensyn tilside, selv i graven følger undersøgelsen. Syg og træt af videbegjærlighedens gru forlader han «Wistik»[1]) (Vidste-jeg), den personificerede videbegjærlighed, som hidtil havde været hans leder, og følger sin gode genius[2]) for at søge løsningen paa livets store spørgsmaal ikke i videnskab, dissektioner og kolde beregninger, men i livets varme virkelighed. Gud var blevet borte for ham, og han kunde ikke mere finde ham igjen i de gamle former; men ude i sine gamle, kjære, lyngbegroede sanddyner ved havet, der føler han den gamle Guds tilværelse, og han ser en som en menneskesøn, som siger ham, at veien gaar gjennem livet og samlivet med den lidende menneskehed. Der i livet sammen med de lidende mennesker skal han finde Gud og løsningen paa alle spørgsmaal.

Hele bogen er saa fuld af varm poesi og inderlig sandhedssøgen, at man i alle landes literatur skal lede efter et sidestykke. Den har da ogsaa allerede oplevet 3 eller 4 oplag, hvad der siger meget i et lidet land for en bog af denne art. Den er ikke af dem, som gjør stor opgang i øieblikket, men som alt van Eedens arbeide af det blivende; det er de dybe evighedsspørgsmaal han behandler.

Den er oversat paa tysk, og om den end i oversættelsen har tabt meget af sin eiendommelige poesi, er den dog derved blevet tilgjængelig for dem, som ikke læser hollandsk.

[1]) Fremstillet som en «kabouter» o: nisse.
[2]) Personificeret i en lys skikkelse, Windekind.

Af hans næste værk «*Ellen*» er et lidet brudstykke[1]) oversat af Alfred Ibsen, som i sin bog om Holland fortæller lidt om van Eeden og et besøg hos ham.

Van Eeden kalder selv «Ellen» en «sang om smerten», og det er livssmerten han her sukker under, kjæmper med og gjør sig til herre over. En del af de sange, denne bog indeholder, har forfatteren selv sat musik til, og dels med disse melodier, dels med andre af en yngre hollandsk komponist er de blevne yndlingssange i mange hollandske hjem.

Her er tolket en ren, varm og frisk sprudlende kjærlighed i nye, friske, sprudlende ord. Men denne kjærlighed, som ikke kan dø og ikke blive kold, maa opgives — for Guds skyld — og vide den elskede forkomme af længsel. Hvordan kan Gud ville dette? Er Gud saa haard? Han som dog er kjærlighed? Og her staar denne elskende sjæls største strid. Skal han sige Gud farvel? Dog han finder trøst i, at Gud selv har delt i vor smerte. Han forstaar ikke denne høie, stærke Gud, altfor stærk (synes det), som kan se mennesket martres, dø, knuses og saa sidde rolig, ja ville det, selv gjøre det, som det synes have behag i det.

«Høit hviler din naade, høi, et felt af flammer,
flammeblomster, flammebusker, flammetræer —
høit hviler din naades felt, endeløst, —
paa en kuppel af elende, —
en himmelbue af ve, en hvælving af smerter.

Men det *er* anderledes — det er *alt* anderledes —
vi ved ikke — vi kan ikke tale —
vore ord er blinde børn, en moder har de ikke,
det er rækkende hænder i mørke.

Vil du ikke trykke os til dit levende, bankende hjerte?
Se vi kommer bærende kjærlighed, bærende smerte
som store blomster i vore hænder.

Skarpt er dit diamantlys, som kold skinnende is!
Men vi ved, at du er kjærlighed — . . . .
og vi vælger dig, du mildt vældende kilde — —
milde, gode, forbarmende, drømme-rene Gud!
Dig kalder vi Herre, dig kalder vi hellig, vor Gud!»

[1]) Citeret i Luth. Kirketidende, 2det halvaar 1892, pag. 429.

I sin næste bog «*Johannes Viator*» [1]) tager digteren igjen op disse store livsspørgsmaal, ved hvilke han har lagt sig ned i forvisningen om, at de er løste hos Gud, men hvis løsning digteren dog endnu ikke har fundet. Formen er her prosa og indholdet paa engang varm poesi og en dyb livsfilosofi eller rettere meditation. Forfatteren kalder den selv «bogen om kjærligheden» I «Ellen» var kjærligheden, den virkelige, rette, erotiske kjærlighed en opdagelse, som den elskende gjorde, efterat det var for sent. Han havde ikke vidst, hvad virkelig kjærlighed var, da kommer den over ham en dag. Men det er for sent. Denne tanke gjenoptages i «Lioba» (1897). Med en overordentlig fin, naiv ynde tegnes den unge piges længsel efter at blive moder. En vaardag staar den adelige jomfru og drømmer i Klosterhaven, da lyder jagthorn og hundeglam. Den aldrende konge paa sin jagt kommer forbi. Hun blir hans. Senere vaagner hos hende den virkelige kjærlighed, det er en af ridderne hun elsker; da gjør hun den haabløse opdagelse, at da kjærligheden vaagner, har hun selv afskaaret sig veien til at eie den, da trylleslottets døre gaar op, er hendes fod lænket, saa hun er dømt til at staa udenfor. Her er det smukke den vaagnende kjærlighed i hele dens skjønhed, et ædelt hjertes kamp for at være tro og dets seir over sig selv. «Lioba» er derfor «bogen om troskaben». I «Johannes Viator» er det den her beskrevne kjærlighed selv, som er hovedsagen. «Johannes Viator» er dog ikke som «Lioba» en fortælling, snarere dagbogsblade, hvorpaa dog ikke saa meget begivenheder som betragtninger er optegnede. Bogen vil være et indlæg for den ene, rette, erotiske kjærlighed, som kun én mand kan føle for én kvinde og denne kvinde for ham og for ingen anden. Det er forfatteren om at gjøre at varsko, at man dog ikke vover det vigtige skridt at give sit legeme hen og sætte sit liv ind paa en feiltagelse, ikke mindst er det ham om at gjøre at vise det umoralske i hengivelsen, hvor denne kjærlighedens høieste spænding mangler. —

Spørgsmaalet efter Gud gaar som en rød traad gjennem alle van Eedens værker. Han kan ikke opgive troen paa Gud, og at Gud blev en lidende Gud, blev smerternes mand for vor skyld, griber ham med tilbedende undren. Dog, han kan ikke forene sine forestilinger om Gud med dem, han er vant til at se omkring sig.

[1]) Fra 1892.

Det er ham særlig om at gjøre at vise den store forskjel, som er mellem Gud selv og de mere eller mindre ufuldkomne forestillinger om ham. Vi kan ikke danne os nogen forestilling uden i rum og kan ikke tænke os nogen handling uden i tid. Men Gud selv er ophøiet over alle vore forestillinger fra rum og tid. En Gud, der svarede til vore forestillinger, vilde blive rummets og tidens love underkastet, og vilde blive en meget ufuldkommen Gud. Der sværer over denne Gud en Anangke som over Zeus. Van Eeden mener, at denne figur fra den græske mythologi er bevidstheden om deres gudeskikkelsers ufuldkommenhed. Ligesaa finder han i den nordiske mythologis Loke og Ragnarok udtrykt dette samme haabløse i alle vore forestillinger. Alle menneskelige udtryk for det guddommelige blir dette fatum underkastet: De *maa* komme tilkort; menneskets guder d. e. deres forestillinger om Gud maa blive udsatte for Lokes spot og tilslut gaa til grunde i en Ragnarok. Forsøg blot at realisere en himmel med de ufuldkommenheder, hvormed vore forestillinger fra rum og tid behefter den, den bliver baade latterlig og begrædelig, og en Gud med de samme mangler blir ikke Gud.

Nu er det dette van Eeden bebreider den konventionelle kristendom, at dens Gud altfor ofte er denne ufuldkomne Gud, m. a. o. at man i praxis tiltror Gud følelser og venter af Gud handlinger, som kun kan forenes med hint ufuldkomne gudsbillede, men ikke med den levende, høieste Guds væsen. Den Gud, der da dyrkes, er ikke den levende Gud, men et gudebillede og en afgud.

Men vi kan og maa undgaa at forvexle denne vor ufuldkomne forestilling med Gud selv, og naar vi taler om Gud i disse ufuldkomne billeder være os vel bevidste, at ufuldkommenhederne ikke hefter ved vor Gud, men ved os.

Guds sande væsen kommer vi nærmere med vor følelse end med vor logik, og denne følelse kan kun udtrykkes i poesi. «Den der prøver det anderledes fordærver sproget og skjænder det helligste». Med poesi forstaar han «enhver stærk og ren tale, hvori sproget har kraft baade ved sit indhold og ved sin bildende form». Ethvert koldt ræsonnement over det hellige er vanhelligelse og enhver søgen efter en logisk, mathematisk eller videnskabelig form for, hvad der efter sit væsen er uskikket derfor, er en forkjært rettet stræben, hvorved baade sprog og udtryk svækkes. De hellige

bøger og fremforalt Jesu egne ord taler om de høieste ting i det bildende, poetiske sprog.

Han medgir, at alle alvorlige sandhedssøgere (som Sokrates, Spinoza, Kant) har momenter af poesi f. ex. deres høie alvor, der afspeiler sig i sprogets klang og rythme; men deres tale er altfor ræsonnerende, quasi-mathematisk og quasi-videnskabelig til at kunne være blivende og universel, det blir den i høiere grad, jo simplere og renere udtrykket er, f. ex. i parabler og sange.

I alle afslidte, flade konventionelle formler, der har tabt sit indhold, er det kun skinnet, som er igjen, men intet af det guddommelige væsen. Den Gud man blot har i disse formler ligner ikke mere paa den levende Gud end en petroleumslampe paa solen.

Mod de falske gudsforestillinger drager van Eeden i sin bog «*Brødrene*» [1]) tilfelts med en profets kraft. Brødrene er den konventionelle Gud og djævelen. Denne Gud gjør sig i handlingens løb mere og mere umulig, indtil det ender med, at Jesus og alle engle maa forlade den himmel, hvori en saadan Gud hersker. Konceptionen er overmaade dristig og har stødt manges religiøse følelse; men den er ren og anstødet viser kun, at manges forestillinger om Gud er de af van Eeden beskrevne, ellers vilde man ikke føle sig stødt, men sige: det er ikke min Gud, han spotter. Det er nemlig saa langt fra van Eeden at ville drive spot med det hellige, at han tvertimod sætter sand fromhed op som høieste menneskelig dyd, eller egentlig som den egenskab, der maa besjæle enhver menneskelig rørelse, om den skal være god. Han er en af de frommeste og andægtigste forfattere, som har levet. Det er Baalsbillederne han i Elias's aand ivrer mod og vil have fat i for at opbrænde.

I 1895 udkom den første del af en digtsamling af meditativ art med titelen «*Schyn en Wezen*» [2]). Det er sange, som, saavidt jeg ved, ikke har noget sidestykke i den moderne, europæiske literatur. De minder mest om Vedaerne. Det er disses aand og tone, men ikke desto mindre fjernt fra at være plagiater; de har sin særlige van-eedenske karakter. De kunde kaldes didaktiske, og er dog ikke didaktiske, de er ikke undervisning, men overveielser. Det er en eiendomlig livsfilosofi i bunden stil. Det er umuligt i en oversættelse at forene det simple, ophøiede sprog og den bundne form.

[1]) 1894.

[2]) *y* læses paa hollandsk som *ei*.

Jeg har her f. ex. for mig sang IV, hvori der mediteres over kundskab og visdom. Den begynder saa: «Veelheid van kennis is nog wysheid niet» — megen kundskab er endnu ingen visdom. Visdommen beskrives først som en klar bevidsthed om sig selv og alt det omgivende, dernæst selvets herredømme over alle de sjæls- og legemskræfter, som staar til dets raadighed; derpaa fortsættes der:

Veel kennis zal den dwaze zoomin dienen[1])
als een ontredderd schip veel wind of stoom,
maar door des wyzen geest wordt al 't geziene

zuiver weerkaatst, als bloemen aan den zoom
van effen water, — 't is een land herboren
daaronder, ryk en stil, en als een droom-

gedachte teeder, daar 't een zucht verstoren
kan, o. s. v.

Megen kundskab tjener daaren saa lidt som megen vind og damp et aftaklet skib, men i den vises sjæl blir alt det seede klart reflekteret som blomster ved kanten af det stille vand, det er et land gjenfødt derunder, rigt og stille som en fin drømmetanke, da et pust kan forstyrre det o. s. v.

Og videre: en hellig orden tvinger alt, hvad sjælen optager, ind under selvets lov. Den griber de tufsede traade og ordner dem som væveren — og binder dem, til traad paa traad er regelmæssig anbragt i én prægtig figur.

En dit figuur, dit is des Hoogsten pracht,
wy hebben 't niet bedacht en niet verkoren,[1])
't ontbloeit in ons, als bloemen, overnacht, —

't komt uit ons diepste Zelf van zelf te vore,
't wacht onzer woorden leiding niet, 't ontstaat,
wy zien het aan, als kon 't ons niet behooren,[1])

't uit ons geboren kind, waarvan 't gelaat
schooner dan licht is en zooverre boven
al ons bedoelen en bedenken gaat, —

en dán gebreken woorden, het te loven.

[1]) Læs: diene, herbore, verstore, verkore, behoore o. s. v. I endelsen *en* er *n* stumt, undtagen hvor der kommer en vokal umiddelbart efter, eller rythmen kræver det udtalt.

Og denne figur er den høiestes pragt, vi har ikke betænkt og ikke valgt, det blomstrer op i os som blomster om natten, det kommer ud af vort dybeste selv af sig selv for dagen, det venter ikke paa vore ords ledelse, det opstaar, vi ser paa det, som kunde det ikke tilhøre os, det af os fødte barn, hvis ansigt er skjønnere end lyset og saa langt overgaar alt, hvad vi har tænkt og ment, og da mangler ord til at love det

I disse sange har van Eeden som i smaa krystalliserede, ædle stene nedlagt kjærnen af hele sin digtning og tænkning. Jeg ved intet andet sidestykke end Rigveda, hvoraf han foran i sin bog aftrykker dette motto: «das auge gieb unserem auge, das auge auszuschauen aus den leibern · überschauen und unterscheiden mögen wir diese welt». Kun at Rv. er umiddelbarere.

Foruden de ovennævnte digtværker har van Eeden udgivet 3 bind med essays: Studies», hvoraf de fleste først har været trykte enten i «Nieuwe Gids» eller andensteds, eller ogsaa holdte som foredrag efter indbydelse af studenterforeninger o. lign. Deres indhold er overordentlig alsidigt. Et saadant foredrag af ham om vitalismen har jeg engang gjengivet i «For kirke og kultur» [1]). De behandler literatur, kunst, naturvidenskab, filosofi o. s. v.

Forfatteren indtager i alle de behandlede spørgsmaal et særdeles høit, over døgnets strid ophøiet standpunkt — endog der hvor han, som i foredraget om vitalismen, udtaler sig om et «brændende» spørgsmaal. Det er værdt at lægge mærke til, at han studerede medicin fra slutningen af syttiaarene til henimod midten af ottiaarene, altsaa i den tid, da Darwinisme og Materialisme gjorde sig stærkest gjældende og satte sit stempel paa saagodtsom alle hans kollegaer, medens van Eeden, skjønt langtfra nogen obskurant — eller netop derfor — ledet af en god genius har bevaret sig fri for det negative i denne retning. For en stor del har det muligens ogsaa sine ydre grunde, nemlig deri, at han ikke saa ensidig har havt sine referencer i Tyskland, men mest i England og dernæst i Frankrig. Skjønt den omtalte bevægelse udgik fra England, kom den til os fra Tyskland og Frankrig og øvede sin største indflydelse — ialfald paa os studerende i de dage — især i sin tyske form, hvori de negative ideer var stærkest utrerede som hos Häckel, Vogt, Büchner o. s. v.

[1]) Juli 1894.

Van Eedens filosofisk-religiøse standpunkt er i en studie fra 1890 udtalt saaledes: «Det ethiske motiv, hvormed man længe hjalp sig, var en kategorisk moral: Gud vil det saa, — og senere, da man blev bange for at tale om Gud (fordi Gud egentlig var saadan en rar forestilling), dyd*en*, moral*en*. Men det var et utilstrækkeligt begreb, da engang moralens relativitet var indseet, kunde den ikke længer gjøre tjeneste. Og der sidder vi nu, — vi gjør mere for efterslægten og for menneskeheden end nogensinde, og endnu aldrig ved vi egentlig hvorfor. Det er til at blive skamfuld over. Jeg kan nok forstaa, at en af mine tro medarbeidere i tankens vingaard har kaldt religionen et «positivt onde». Den som ikke ialfald engang har kunnet vredes over . . . . en og anden dogmatisk troeslæres inkonsekvens og sofistik . . . . kan næsten ikke have tænkt alvorlig. Man maa i vor tid ikke sætte lid til nogens mening om religiøse ting, hvis vedkommende ikke engang har badet sig i den atheismens Styx, hvori den gode Büchner endnu altid sidder og kjeder sig mellem stof og kraft. Først naar man selv har erfaret, hvorledes man fra en absurd religion har rendt hovedet imod en endnu absurdere materialisme, da er man, efter at have stødt sig godt to gange, kommen i den rette stemning til at gaa forsigtig videre.

Thi paa dette punkt er man da endnu lige vis, paa dette spørgsmaal har man endnu intet svar: Naar jeg arbeider for menneskeheden og for efterslægten, og det ikke er for Guds skyld og ikke for min egen skyld, hvorfor *er* det da? Hvad bevæger os da til at gjøre os møie med sociale spørgsmaal og reformer? *Vi* faar ingen glæde deraf, tvertimod. Hvad vil vi da? Er det rimeligt at gjøre sig saa megen møie uden at vide hvorfor? Er det da bare en spøg? en leg? et tidsfordriv? Gjør vi som børnene, naar de leger og siger: «Aa, tænk! om alle de daaser stod op paa hverandre, det skulde være morro!» siger vi nu: «om alle mennesker engang i fremtiden kunde blive lykkelige, det skulde være en fornøielig spøg». — Nu godt! Nu staar alle daaserne ovenpaa hverandre, hvad da? Ja, da er det spøgen at se dem raule sammen igjen. — Javel, siger videnskaben, fornuften, da river vi ned igjen, og derfor lader man sig forhungre, halshugge, korsfæste og i mildere tider udskjældes og jages fra børsen. Se her da, min medstrider, istedetfor et positivt onde, et negativt gode . . . . . Jeg har intet imod, at man vil afskaffe gamle navne, der findes

ufuldkomne . . . .; men om man forkaster navnene, er sagen dermed ikke forsvundet. Naar man omkaster de gamle guder, da gjør folk som Robespierre et afgudsbillede af fornuften, hvad der er meget vanvittigere end noget afguderi.

Enhver *maa* tro, om han vil eller ikke . . . . . den som mener, at den herskende religion er en uting, og at han kan hjælpe sig med fornuften alene, han gjør som en, der vilde sige: «dette hus liger jeg ikke, trappene alene er gode, derfor vil jeg bare bo i trappene». . . . . I vort liv beviser vi alle, at vi *tror*. Næsten enhver handling, brugen af hvert lem implicerer, bevidst eller ubevidst, tro . . . . Troens og religionens ting har til alle tider været kaldt de høieste, bedste ting. De var hellige. Man nærede for dem den allerhøieste, allervirksomste følelse, veneration. Og veneration er saa nødvendig for enhver sterk og udholdende handlen, at ogsaa de, som mistede venerationen for det virkelig hellige, det religiøse, begyndte at venerere noget andet: videnskab, kunst, handel, skakspil, penge . . . . Det er ligesaa meningsløst at sige: man maa intet venerere, som at sige: man maa ikke tænke . . . .

Men der maa være harmoni mellem tro og tanke . . . Jeg forstaar denne harmoni saa: Det troede er det første. Ved reflektion blir det bevidst, ved relation blir det forstaaet. Saaledes maa alt det erkjendte være troet, men ikke alt det troede erkjendt, og alt det forstaaede maa være bevidst, men ikke alt det bevidste forstaaet . . . Med tro, med blind, tankeløs accepteren begynder vi. Først blir hver følelse, hver viljesimpuls, hvert instinkt troet, blindt accepteret. Da kommer reflektionen, selvbesindelsen, og gjør sensationen til noget bevidst. Der begynder forskjellen mellem automat og selvstændigt væsen. Der begynder ansvarsfølelsen som en nødvendig følgende ny sensation. Og derpaa begynder endelig den uimodstaaelige trang til ved fornuften at bringe det bevidste i indbyrdes forbindelse, at forstaa det. Men imedens vedbliver troen at gaa sin gang. Troen maa nødvendigvis levere indholdet, stoffet for reflektionen og forstaaelsen. Der maa være *noget* at blive sig bevidst og forstaa».

Den medarbeider, van Eeden her taler om, og til hvem dette stykke specielt er rettet, er en af de unge revolutionære fra ottiaarene, en der særlig har kastet sig over de sociale spørgsmaal. Alle de andre ledere af den omtalte bevægelse er enten havnede blandt socialdemokraterne eller blevne mere eller mindre bohemiske,

eller ogsaa er de blevne ufrugtbare. Der er derfor blevet afstand mellem van Eeden og dem alle. En del af dem har endog paa en cynisk maade kastet sig over ham, har offentlig forvrængt og latterliggjort intime forhold, de som fordums venner og fortrolige var blevne bekjendte med. Men van Eeden er bleven staaende uforstyrret uden at lade sig bøie fra sin bane og uden at skjælde igjen. En af hine fordums venner, som har trukket van Eedens navn mest gjennem smudset, har jeg senere, da han var i nød og venneløs, seet optaget og forpleiet i van Eedens hus i maanedsvis.

De sociale spørgsmaal og skjønne sociale fremtidsdrømme var af de ting, der i den gode tid havde begeistret den unge venneflok. Og heller ikke denne begeistring har forladt van Eeden i de senere aar.

Han havde som læge slaaet ind paa psychotherapien som specialstudium og fik snart en stor praxis i Amsterdam. Sammen med en kollega van Rentegem oprettede han en klinik for psychotherapeutisk sygebehandling. Jeg tror, van Eeden i de aar havde en aarlig indtægt af ca. 20 000 kr. Efter et par aars forløb opgav han dog denne praxis, dels fordi han i enkelte punkter principielt havde et andet syn end sin kollega, dels fordi han følte trang til at udrette noget paa socialt omraade og troede at have fundet en maade at gjøre det paa. Blandt sine patienter havde han mange nervelidende, især af de dannede klasser, og som han selv følte trangen til kropsligt arbeide ved siden af aandens arbeide, fandt han ogsaa, at den mest effektive maade at undertvinge de tiltagende nervesygdomme paa, vilde være arbeidets fordeling d. e. at aandens arbeidere ogsaa fik kropsligt arbeide at udføre. Med saadanne dannede mennesker, som hertil følte trang, troede han at kunne begynde en landbrugskoloni, saaledes at kolonisterne fordelte sin tid mellem sit tidligere arbeide, kontorarbeide, studier, kunst o. lign. og arbeidet paa koloniens marker. Han indkjøbte for 3 aar siden et stykke, med furuskov bevoxet lyngmark lidt udenfor Amsterdam, fik en bondemand som praktisk raadgiver, byggede sig en hytte i skoven og tog paa rydningen af marken med egne hænder. Nogle faa andre kolonister har han faaet; skjønt han allerede har stødt paa mange vanskeligheder, har han dog endnu fuld tillid til at foretagendet skal gaa og voxe sig op til at faa betydning for en fremtidig «løsning» af de sociale spørgsmaal. Foruden at han har faaet stød af bøger som Belamys, William Morris's og Thoreaus

(efter hvis hus han har kaldt sin koloni »Walden«) er det ikke mindst Hertzka og dennes mere praktiske efterfølger Oppenheimer, der har ledet ham i planlæggelsen af det hele, der væsentlig er bygget paa de samme principer som dr. Oppenheimers nyoprettede koloni ved Berlin. Herom haaber jeg senere at faa plads for et stykke her i bladet.

For mig staar van Eeden baade som digter og vismand blandt de største, jeg kjender, men ogsaa som person og ven har jeg lært at holde af ham. Han læser ogsaa vort sprog og har ogsaa besøgt vort land, for 3 aar siden var han 6 uger hos mig i Helleland.

Helleland 26de nov. 1900.

Thorvald Isaachsen.

VED AARHUNDREDESKIFTET.

(Efter et foredrag i et ungdomslag.)

Af Chr. Bruun.

Naar jeg mødes her igjen med denne norsksindede ungdomsflok for første gang i det nye aarhundrede, saa ligger det jo nær at tænke over, baade hvad vi her i Norge har faat af det aarhundrede, som er gaat i graven, og hvad vi kan vente os af det, som bryder frem. Og det, som vi først har at sige, maa da vel blive det, at mod os har det 19de aarhundrede været overmaade gavmildt; der er faa eller ingen folkeslag i verden, som i dette aarhundrede har faat saa meget som vi. Det skulde da kanske helst være Grækenland, som i saa stykke kan stilles ved vor side; ogsaa det har jo i dette aarhundrede efter lange og laake tider reist sig til ny selvstændighed og nyt liv med haab om at vokse op til at blive sin store fortid værdigt. For os nordmænd er det 19de aarhundrede vor gjenfødelses aarhundrede. Det var det, vore bedstefædre vilde paa Eidsvold i 1814. De vilde «reise gamle Norge igjen paa egne ben», som de selv saa gjerne udtrykte det. Og det var jo ogsaa det de *gjorde*. Den gud, hvis kraft gjennemvirker aarhundrederne, lod det lykkes for dem. Alt hvad fædrene har kjæmpet, mødrene har grædt, har den Herre stille lempet, saa vi vandt vor ret.

Det var jo to ting, som skede der paa Eidsvold, skjønt vi er vant til for vort øie at lade dem falde sammen til ét. Vi fik politisk en frisindet statsforfatning, og vi fik, hvad der var endda mere, vi fik nationalt vor selvstændighed som folk. De to ting hører jo aldeles ikke nødvendig sammen. Danmark havde hele tiden bevaret sin nationale selvstændighed under en aldeles ufri statsforfatning, og det vedblev at bevare den under enevældet lige til 1848, da ogsaa det fik sin frisindede grundlov. Og tænker vi os, at vi ikke havde faat noget 1814, men blevet ved at sove og

holde paa samfæstet med Danmark, saa vilde jo ogsaa vi i 1848 sammen med Danmark have faat en fri forfatning. Men vor nationale uselvstændighed som folk vilde da vedblevet at være lige utvivlsom og lige uhæderlig som før. Og der er mange folkeslag, som har faat det ene af disse store goder uden det andet. Finnerne har lige til nylig havt en rigsdag, som sad inde baade med lovgivende og bevilgende myndighed; og de har endnu levningerne af dette, i alle fald paa papiret. Men desuagtet har de jo hele tiden indtaget en aldeles uselvstændig stilling overfor Rusland. Russerne derimod, som næsten ikke synes at kunne tænke sig nogen anden forfatning end det rene enevælde, agter saa vist ikke at opgive sin selvstændighed overfor noget andet folk, men snarere at røve alle andre folkeslags selvstændighed og gjøre den til en fodskammel for sig, paa samme tid, som de holder fast ved sin enevældige zar.

Men lader det sig end gjøre at skille disse to fra hinanden, den nationale selvstændighed og den frie forfatning, saa passer de dog unegtelig aller bedst sammen. Og for os nordmænd er de som sammensmeltet i glansen fra friheden af 1814. Det var løsrivelsen fra Danmark, som gav os leilighed til at indføre den frie forfatning, og paa den anden side var det den politiske frihedsbegeistring, som dengang fra Frankrig skyllede ud over landene, der gav os mod til under fortvivlede omstændigheder at ville hævde vor selvstændighed som folk.

Og som det 19de aarhundrede i sin begyndelse med ét slag gav os vor nationale selvstændighed og vor frie forfatning, saa gaar der lige fra 1814 gjennem hele aarhundredet baade en national strømning og en strømning af politisk frisind. Og som de to strømme har et fælles udspring, saa gaar de ogsaa i den følgende tid for det meste haand i haand.

Og den nationale gjenfødelse har fortsat sig i en national udfoldelse, som vi vel tør sige, ikke har skuffet de høit stemte forventninger, som vore fædre nærede i 1814. Folkets kraft har udfoldet sig baade paa det materielle og det aandelige omraade. Ogsaa de onde kræfter har skudt frodig vækst. Det skal vi ikke dølge, og det er heller ikke min vane at tie stille om det. Men i aften er det ikke den side af sagen, vi vil dvæle ved; det er ved de gode gaver, vi har faat af det svundne aarhundrede. Og da kan vi ikke sige andet, end at det norske folks aandelige kræfter har skudt en mægtig vækst i dette tidsrum. Stærkest

kjendes det jo i vor bogavl. Det er næsten underligt at sige det, men vi ved jo dog, at det er tilfældet: dette lille, afsidesliggende folk, som for 100 aar siden laa i en ydmygende afhængighed under et ikke stærkere land end Danmark, hos det har der siden den tid udfoldet sig en bogverden med forfatternavne, som i dette øieblik er blandt de aller første i Europa. Jeg vil nødig være med paa den overvurdering af vore store digtere, som norsk ungdom ofte nok gjør sig skyldig i. Det er blot, naar vi tænker paa det øieblik, vi nu staar i, at *vore* digtere kan regnes blandt de første. De kan ikke maale sig med de ypperste, som de store lande har frembragt. Bjørnson og Ibsen maa ikke byde sig imod Schiller og Göthe. De lande, som gaar i spidsen for den europæiske kultur, har havt sin poetiske blomstring tidligere. Norge og Rusland kommer bagefter. Vor blomstring falder samtidig med deres afblomstring. Derfor er Norges og Ruslands navne nu blandt de første i verden. Anderledes staar sagen da ikke. Men den er i sandhed mærkelig nok alligevel. Det ser vi bedst, naar vi tænker paa den norske bogavl i tiden nærmest efter 1814. Vi havde forfattere dengang ogsaa; jeg er ræd, det kan være nødvendigt at underrette Dem om det; meget kjender De vist ikke til dem. Vi havde Maurits Hansens fortællinger, som Wergeland var baade glad og stolt over; vi havde Bjerregaards og Simon Olaus Wolffs digte. Jeg tror, at Norges ungdom i almindelighed er alt for meget optagen bare af det nyeste nye i vor bogverden. Jeg tror, de bør lære at agte helt anderledes paa de ældre forfattere, end de nu gjør. Men disse, som jeg nævnte fra vor selvstændigheds første tider, hos dem er der vist ikke meget levedygtigt at finde for os nordmænd, end sige da, at de udlændinger, som nu saa ivrigt følger Bjørnsons og Ibsens frembringelser, nogensinde skulde ville yde dem en tanke. Det er en vidunderlig digtningens blomsterpragt, som har udfoldet sig her i Norge i det udløbne aarhundrede, fra Maurits Hansens og Bjerregaards dage til Bjørnson og Ibsen. Vi har to store blomstringstider, den ene i den første, den anden i den sidste halvdel af aarhundredet, den ene knyttet til Wergelands eg Welhavens navn, den anden til de endnu levendes Wergeland og Welhaven — aa, hvor jeg skulde ønske at nutidens ungdom kjendte mere til dem, end de gjør! Wergeland er efter min mening den ypperste digteraand, som Norge har frembragt. Han har sine store baade feil og mangler. Hans skuespil er barneværk og tant

imod de slotte med tinder og taarn, som Bjørnson og Ibsen har bygget for de undrende øine inden nutidens slægt. Og hans tunge sprog gjør, at hans bedste digtning i almindelighed blir utilgjængelig for det menige folk, som for udlændingen og for oversætteren. Det vil i hovedsagen aldrig blive mere end en liden og trang kreds af dannede nordmænd, han synger for. Men saa synger han ogsaa som ingen anden. Han er sangens ørn. Den ørn, som begge de store nulevende har den skjebne at skulle se «høit over sig at sveve». De har aldrig været der oppe hos hans «genius i skypaulun paa ørnevingekaum». Stig derop du Norges ungdom! Bliv hjemme i blomsterpragten fra det 19de aarhundredes første halvdel, ikke bare i Wergelands ogsaa i Welhavens. Welhaven kan vist ikke i storhed maale sig med de tre andre. Men han har *sit*, han ogsaa. Han har denne «sølvrene tone», som Bjørnson har udtrykt det, den som ingen anden digter hos os har eiet, og kanske ikke saa ret mange andensteds heller — denne, hvor «alt fuldendes fra sit væsens rod indtil den mindste rørelse i sproget», som han selv kalder det.

Ogsaa paa kunstens omraade har det norske aandsliv skudt rask vækst i vor gjenfødelses aarhundrede. Griegs navn nævnes ofte side om side med Bjørnsons og Ibsens. Og maler- og billedhuggerkunst er bleven dyrket med en iver, som er mere end stor i sammenligning med landets vilkaar for øvrigt.

Den norske videnskabelighed blev jo grundlagt omtrent samtidig med vor politiske selvstændighed ved oprettelsen af vort universitet. Saa paa dette omraade kan vi ikke lettelig faa fuldtakket det 19de aarhundrede, skjønt den norske videnskab visselig endnu indtager en meget beskeden stilling. Enkelte lysende navne har vi; jeg minder særlig om de to store mathematikere. Men i det hele er jo vor videnskabelighed meget langt fra at holde maal med vor digtning. Og det er vel ogsaa at vente af et ungt folk, at dets poetiske blomstring vil gaa forud for dets videnskabelige, og ogsaa bane vei for en saadan, i alle fald da hvis den er i stand til at indfrie Henrik Ibsens løfte om at lære folket at «tænke stort».

Paa det materielle omraade gaar fremskridtet i saa mange og saa forskjellige retninger, at det ikke falder let at give et samlet overblik, i det mindste ikke for mig. Jeg vil bare pege paa en eneste ting: udviklingen af vort samfærdselsvæsen. Alle ved, baade

at aarhundredets fremskridt i dette stykke har været umaadeligt, og at det er af den mest indgribende betydning for alt hvad der ellers heder materielt fremskridt.

Politisk har der gaat to stærke bølgeslag henover vort land siden 1814, det ene i Henrik Wergelands dage, det andet i vore egne og nærmest knyttet til Johan Sverdrups navn. Især det sidste har sat folket i bevægelse næsten lige til de inderste afkroge af vore bygder, saa der vel i vore dage ikke er mange steder i verden, hvor politiske strømninger har grebet videre om sig end hos os.

Og haand i haand med denne stærke politiske bevægelse har der, som før nævnt, gaat en national. I Wergelands og Welhavens dage vilde begge de kjæmpende partier være nationale, hvert paa sin vis. I vor egen tids stærke brydning har vort høire ladet venstre være alene om den ting, hvad der visselig ikke har været til høires gavn og neppe heller til den nationale sags. Det mærkeligste udslag af den nationale strømning her i landet er jo den dristige tanke, som Wergeland udkastede og som Ivar Aasen og Aasmund Vinje skred til at virkeliggjøre: at reise det fra fædrene arvede norske landsmaal og sætte det ind igjen i det høisæde, som det fra Danmark indførte bogmaal nu indehar. De syntes, at skal Norge virkelig være frit og helt ud blive sig selv, saa maa det ogsaa faa igjen sit helt ud norske maal. Og denne sag har taget vækst her i landet midt under al modbør, og den gjør saa endnu. I min ungdom kunde vi her i Christiania tælle maalsagens venner paa vore fingre. I Bergen var der en lidt talrigere flok, og ud over bygderne var der næsten ingen, som havde hørt sagen nævne engang. Og de som havde det, holdt den, paa rene undtagelser nær, for tull. Nu staar det anderledes. Folk her i dette ungdomslag kjender saa vel til, i hvilken udstrækning maalsagen nu kan kaldes en seirende sag, at jeg ikke her skal hefte mig med nogen skildring af det. Dette aarhundrede har givet os en hel liden bogverden eller literatur paa landsmaal. Det meste er jo noksaa smaat endnu. Men vi har dog ved siden af Aasen og Vinje, de store døde, et af den nuværende norske bogverdens aller første navne at nævne som vort. Og næst efter at pege paa Garborg, vil jeg faa minde om Jens Tvedts nyeste bog, «Ramnagrø». Det er en god bog, den bedste, som det sidste aar gav os. Hele den stilfærdige adel, som kan hvile over et arbeidende bondeliv, er der fint opfattet og stilt og fint gjengivet. Det

er det bedste svar, som kunde gives til al Bjørnsons nedsættende tale om bonden og hans liv. Og klinger det ikke som et varsel for det kommende aarhundrede, naar det blev landsmaalet, som fik lykke til at frembringe den norske literaturs bedste bog ved udgangen af det svindende?

Jeg kan dog ikke sige farvel til det 19de aarhundrede uden at standse lidt ved den religiøse bevægelse, som udgjør et saa fremtrædende træk i dets eiendommelighed. Den begyndte med Hans Nilsson Hauge, ved De, «en lidet forsøgt og mindre skriftlærd dreng fra Rolfsøen i Thune sogn» (Smaalenene), som han selv kalder sig paa titelbladet af sin første bog. Gud greb ham vældigt en dag, han gik bag plogen og sang sin salme, og fyldte ham som med et hav af salighed og med en uimodstaaelig drift til at vise andre veien til den samme lykke, der saaledes var faldt i hans egen lod. Og han gik ud som den første norske lægprædikant paa de veie, som nu hundreder har gaat efter ham. Han gik igjennem hele landet fra Fredrikstad til Finmarken; der findes knap i Norges rige bygd, hvor ei *hans* fodtrin lød, kan man næsten sige. Og hans ord tændte. Men han blev forfulgt. Ti gange blev han kastet i fængsel. Sidste gang sad han der næsten i syv aar. Og de syv aar tog hans helse. Han gik ind i det fængsel som en kjæmpe; der fandtes kanske ikke i Norge et menneske, der kunde arbeide som han; men han gik ud igjen som en brudt mand. Han stod alene, i kamp med hele landets embedsstand og dannelse, og idet han udvortes laa under, tilføide han denne embedsstand og dannelse det mest knusende moralske nederlag, den nogensinde har lidt. Hans store skikkelse er som et pant, Gud paa forhaand gav os paa, at den norske bondestand virkelig gjemte aandelige kræfter, der gjorde den skikket for den opgave, historien satte den i 1814. Den bevægelse han vakte, døde ikke ud. Men vel maa det siges, at den stilnede af til ind imod aarhundredets midte. Men da kom der et nyt vækkelsens bølgeslag med navne i spidsen som Gisle Johnson, presten Lammers og bispinde Gislesen foruden flere læge prædikanter. Vigtigst blev jo professor Johnsons navn, da hans stilling ved universitetet gav ham indflydelse over et meget talrigt kuld af prester, som snart gik ud over vore bygder, og overalt, hvor de kom, sluttede sig sammen med de kredse, der fandtes af Hauges venner. Ogsaa denne Johnson'ske bevægelse er jo nu længe siden stilnet. Men mod slut-

ningen af aarhundredet fik vi et tredie bølgeslag, en vækkelse, som var paavirket dels af Sveriges nyevangelisme og dels af beslægtede retninger i England og Amerika.

Der er saaledes tre stærke bølgeslag af religiøs vækkelse, som fylder det 19de aarhundrede. Som De nok ved, har jeg for min del ikke lidet at udsætte paa denne vækkelse, men derfor negter jeg ingenlunde, at den med alle sine feil alligevel har øvet baade en stor og en velgjørende indflydelse.

Gaar vi saa over til det nye aarhundrede, i hvis første gry vi staar, saa glemmer vi ikke, at fremtiden ligger i mørke og kan bringe os de største overraskelser baade af godt og ondt. Men vi har da alligevel ret til at tale om, hvad vi efter menneskelig sandsynlighed kan haabe og vente af fremtiden paa grundlag af den udvikling, som nu ligger bag os. Og da kan det være rimeligt nok her i dette ungdomslag, hvor næsten alle har tilovers for maalsagen, at begynde med den, og spørge os selv, hvad vi med rimelighed kan vente for den af det 20de aarhundrede. Det 19de har stadfæstet Wergelands haab om at det, forinden det «nedrødmede», vilde give os et ægte norsk sprog. Det har ud fra den aller tarveligste og mest ringe agtede begyndelse tilkjæmpet maalsagen baade storthingets og regjeringens støtte; det har vundet en ikke liden flok af vore prester for den, en vældig skare af vore lærere, og for overmaade store landsdeles vedkommende samlet saa godt som hele den vaagne ungdom om denne sag, og stærke mindretal ogsaa fra de kanter, som endnu ligger tilbage. Og da synes jeg — med al indrømmelse af fremtidens usikkerhed og af de menneskelige beregningers upaalidelighed — at der kan være god grund til at vente, at naar det 20de aarhundrede gaar i graven, da vil Østlandet saa vel som Nordland og Finmarken staa omtrent der hvor nu Bergens og Christianssands og Throndhjems stifter staar. Og i disse tre stifter, hvor ungdommen allerede nu er vunden, og hvor den altsaa om 10—20 aar vil staa for styret, der vil sagen da være trængt saa vidt igjennem, at i alle bygder vil børnene paa skolen blive undervist paa norsk maal, og Blixsalmerne vil lyde i alle kirker, og gudstjenesten paa mangfoldige steder føres paa norsk. Og da tør vi vel ogsaa haabe, at lands-

maalets literatur vil have vokset sig stor og mægtig imod, hvad den er nu, og at den Christiania-ungdom, som i vore dage har lært, at det falder den naturligere at sige kjøpe end: kjøbe, *bok* end: *baag*, vil finde at det klinger kjækt og vakkert at sige: stein og bein og høi og staur. Blandt alle de moder, som gaar hen over denne by, kommer der engang imellem ogsaa en *norsk* mode. Og er den norske mode engang kommen ind i sproget, blir det ikke saa let at faa den ud igjen. Her er det, at «bordet fanger». Er det engang blevet mode her i byen at sige: «høi», saa faar man dem ikke tilbage til «hø» igjen, ligesom man ikke nu vil have let for at faa ungdommen til at sige: baag. — Hvem ved, kanske naar vi skriver aar 2001, vil det største blad i Christiania blive udgivet paa landsmaal? Jeg synes, der er hændt utroligere ting, end det.

Dog, hermed faar det nu gaa, som det vil. Men én ting synes jeg vi kan være enige om at ønske. Og det er, at der haand i haand med kjærligheden til landsmaalet maa udbrede sig rundt omkring i Norge en større kjærlighed til landets fortid, til vore fædres minde, end den som nu er oppe. Større kjærlighed og mere kjendskab. Thi det er ofte nok saa smaat baade med kjendskabet og kjærligheden, selv hos gode maalmænd. Og denne kjærlighed til fædrenes minde er en folkeopdragende magt af meget høi rang. «Hædre din fader og din moder, at det kan gaa dig vel, og du maa længe leve i landet». Det ord gjælder folkeslagene lige saa fuldt som de enkelte mennesker. Og det vil ikke i længden gaa det norske folk vel, dersom det ikke lærer sig til at hædre sine fædres minde anderledes, end det nu sker. Vi trænger en mere levende og frugtbar undervisning i fædrelandshistorie i vore skoler, baade de høiere og de lavere. Og først og fremst kanske trænger vi, at ungdomslagene tager sig af sagen og søger at fremme kjendskab og kjærlighed til sagatiden side om side med kjendskab og kjærlighed til landsmaalet. Alle skjønner jo, hvor vel det høver, at de to gaar haand i haand.

Og som vi ønsker vækst for kjærligheden til vor store fortid og til det sprog paa vore bønders læber, som er den levende arv ifra den, saa ønsker vi videre, at det 20de aarhundrede maa faa se Norges bønder hæve sig til et høiere trin end det, de nu staar paa, baade aandeligt og materielt. Bjørnson har engang udtalt, at Danmarks bønder er de første bønder i verden. Og *blandt* de

første har vi vist i alle fald fuld ret til at sætte dem, baade i dygtighed til at bruge sin jord og forædle sit smør og i aandelig vaagenhed og udvikling. Men det nytter ikke at negte det: de norske bønder staar ikke saa høit som de danske. Men skulde vi ikke kunne haabe, at det kan rette sig? I den første del af det 19de aarhundrede var det den almindelige mening, at Norges bønder stod høiere end Danmarks. Og her i denne forsamling i alle fald, er jeg vis paa, at jeg har alle med mig, naar jeg udtaler det haab, at det 20de aarhundrede maa løfte vore bønder op i høide med de danske. De maa blive deres jevnlige baade i aandelig udvikling, i evnen til at tage del i det høiere menneskeliv, og i dygtighed som jordbrugere og alt, hvad dertil hører. Kanske nogen af Dem vil sige, at aandelig udvikling hos bønder netop vil blive en hindring for deres fremskridt i dygtighed som jordbrugere? Udenfor denne sal er der i alle fald nok af dem, som mener noget saadant. Men til disse mennesker vil jeg svare, at i Danmark er det godtgjort, blandt andet ogsaa ved vidnesbyrd fra den skoles side, som gjennem aarrækker har haanet folkehøiskolens upraktiske idealisme, at høiskolefolket ikke bare er Danmarks mest aandsudviklede bønder, men at de langt fra at staa tilbage i dygtighed som jordbrugere, snarere staar i første række ogsaa paa dette omraade. Gid der maa være lignende tilstande hos os, før dette aarhundrede gaar i sin grav!

Der kan ske store og underlige ting før den tid. I det aarhundrede, som nu er udløbet, har det danske folk været stillet paa en alvorsfuld, ja frygtelig prøve. Folket bløder som af et saar, og endnu dirrer det i alle vaagne mænds og kvinders hjerter der nede, bare Sønderjyllands navn blir nævnt. Det minder om, at de smaa stater har en vanskelig og farefuld stilling i vore dage, om at hele den norrøne stammes tilværelse som selvstændige folkefærd er truet. Vil det 20de aarhundrede gaa til ende, uden at det norske folk blir sat paa en lignende alvorsfuld prøve, som det danske blev i det 19de? Det er der vist meget liden udsigt til. Maatte vi saa sandt slippe bedre fra den store prøve, end Danmark gjorde i 1864! Vilkaaret er, at vi forbereder os paa den. For øieblikket er vi *ikke* forberedt. Vi har netop faat en hær, saa pas stærk — og vi mindes for en hui og hast det gik i — at det ikke længer falder nogen svensk mand ind at tænke paa en «promenad» til Christiania. Men en hær saa stærk, at den

side om side med den svenske, kan møde et russisk angreb med nogen mulighed for et heldigt udfald? Jeg vil ikke spørge: *har* vi den? Jeg vil spørge: hvor mange mænd har vi her i Norge, som overhovedet tænker paa, at vi nogensinde kan *faa* en saadan hær? Og dog er det dette vi trænger, trænger fremfor alt andet, dersom vi skal vente at leve dette aarhundrede til ende som folk. *Det* blir den største opgave, som vil foreligge det 20de aarhundredes Norge, at skaffe sig en saadan hær. Derfor ophører vi selvfølgelig ikke at arbeide for fredssagen med al den smule indflydelse, vi kan eie. Og faar vi verdensfreden, saa sparer vi jo anstrengelserne for vort hærvæsen. Men er det virkelig vor mening at værge vort land, om det trænges, saa vilde det da være en ligefrem fjantet letsindighed at indstille de nødvendige rustninger i paaventе af en fred, som engang *skal komme*. Vi faar regne med den politiske stilling i Europa, saadan som den *er*, ikke saadan som vi ønsker og haaber, den med tiden skal blive. Og saadan som den er, saa kræver den af Norge en helt anden hær, end den vi har. Den kræver militære byrder og anstrengelser, ikke saa umaadelige, som *de* vil gjøre det til, der ønsker at kvæle det hele i skraal — men virkelige byrder og anstrengelser. Vor hær maa blive adskillig større og fremfor alt meget bedre øvet, end den er. Montenegrinerne har vist det i aarhundreder, og boererne viser det i dette øieblik lige under vore øine, hvad underverker der kan udrettes med en saadan hær. — Vore officerer siger ikke sjelden, at boererne mangler disciplin, og at det var denne mangel som satte dem ud af stand til at *gjøre brug af* sine seire. Og de har vist ret. Havde boererne staat lige saa høit i disciplin som i skytterdygtighed, saa havde de rimeligvis været langt inde i Kapkolonien, før lord Roberts kom til Afrika. Og da havde visselig alle Afrikandere været i flammende oprør, og hele krigen var bleven endda én gang til saa vanskelig for England som den er. Det er meget godt og nødvendigt at have den disciplin, som er i stand til at gjøre brug af vundne seire. Men først og fremst er det nu godt at eie den kampdygtighed, som satte boererne i stand til at *vinde* seirene da. Aarker man ikke at vinde dem, saa slipper man for at bruge dem ogsaa. Montenegrinerne, de kan begge dele; deres hær staar lige høit i disciplin som i kampdygtighed. Og det var en slig hær, vi skulde have. Jeg skulde ønske, at hele vort folk vilde læse kaptein Angells bøger om

Montenegro. — Vi har baade vore frivillige skytterlag, og vi har vor indøvede, exercerede hær. Begge dele trænger høilig til at styrkes. Der er jo ikke tvivl om, at begge dele kan blive til noget helt andet, end de er, i løbet af langt kortere tid end et aarhundrede, dersom folket for alvor ønsker, at de *skal* blive det. Nordmændene har virkelig engang *været* et tappert folk. Og de kan vel blive det endnu engang. De maa lære at elske og hædre den hær, hvor folket lægger ned saa meget af sin bedste kraft, at være stolte af den, at se den som sin selvstændigheds værn, ikke bande over den, som de nu saa ofte gjør. Vi maa lære at taale et krigerlivs anstrengelser og savn med smil, saaledes som vore idrætsfolk viser os veien til, ikke klynke over blemmer under fødderne, ikke kundgjøre, at vi er moderne og overlegne mennesker ved at vise, at vi forstaar at «sætte fordringer til livet». Et tappert, haardført, nøisomt folk, ingen boheme-lømler. Et saadant folk vil ved svenskernes side godt kunne møde et overfald paa denne halvø, der byder saa gode vilkaar for et forsvar, naar det tillige holder sine fæstninger og sit sjøværn i orden. Men anstrengelser maa der til, og byrder maa der bæres.

Man siger ofte, at et folks bedste værn er, at det viser sig i stand til at frembringe en selvstændig kultur. Det er sandt, naar man tænker paa en kultur, som hviler paa en stærk og sund moral. En saadan kultur er altid parret med varm og offervillig fædrelandskjærlighed. Men svigter dette underlag, da er kulturen et daarligt landeværn. Da tyrkerne stormede Konstantinopel, var der liden trøst at finde i den overudviklede byzantinske kultur. Og hele den gamle historie er jo saa at sige ikke andet end en stadig gjentagelse af dette, at et folk med høit opdreven kultur og blødagtig raadden bohem-moral ligger under for et kraftigt og sammenligningsvis ufordærvet folk. De engang saa stridbare og kraftfulde assyriere blev et bytte for umoral og blødagtighed midt i den mærkelige kultur, hvis jordgravne levninger nu trækkes frem for vore øine. Og saa laa de under for babylonierne. Babylonierne lignede dem snart baade i kultur og laster, og saa bukkede de under for de haardføre persere. Saa kom sammenstødet mellem persere og grækere. Og saa laa hele Grækenlands skjønne, overlegne, men moralsk svækkede dannelse under for Roms jernhaarde kraft. Det er et uendelig vemodigt skuespil at staa som ved bredden af historiens hav og se bølge paa bølge fødes og løfte sig

og synke og forgaa, se folkeslag paa folkeslag fremtræde og vokse, blomstre og opløses og bukke under. «Kvi fer do al vænleike jamnan so illa? Kvi gjenger so ovmyket liv do til spilla?» Men den lære indprenter dette sørgespil os indtil overmaal, at bohemekultur er et daarligt landeværn. Og hvor i verden vil man finde mennesker, som er mere velskikket til at rides ned af en afdeling kosakker, end største delen af disse kulturbærere, som paa «Grand» og vore talløse andre restaurationer sidder og «vrøvler livsphilosophi over mange pjoltere»? — —

Kan et lidet land — som vort t. ex. — nogensinde gribe dybt og afgjørende ind i verdens-kulturen? Kan det komme til endog at gaa *i spidsen* for udviklingen? Det lille Grækenland gik i sin tid i spidsen for verdenskulturen. Det lille Judeland har grebet endda dybere ind i menneskeslægtens aandsliv. Og nærmere vore dage har det lille Holland engang været meget nær i alle fald, ved at være Europas første folk.

Det kan have sine fordele at tilhøre et lidet folk. At ogsaa de store folkeslag har sine virkelige overtag, trænger jeg jo ikke at fortælle her i Norge, hvor alle mennesker er saa forgabet i de store lande. Jeg vil nævne én ting: fædrelandskjærligheden er gjerne renere i smaa lande end i store. For de aller fleste engelskmænd er det et led i deres fædrelandskjærlighed at synes, at det er ret, det de nu gjør i Sydafrika. En russisk patriot og slavophil synes det er ret at træde Finland under fødder. En tydskers følelse for sit «store fædreland» faar ham til at billige mishandlingen af Sønderjylland. Og hos franskmanden sværer følelsen for fædrelandet og dets «ære» endda mere ud over alle grændser, end hos de andre store folk. I sammenligning med dette er fædrelandskjærligheden her i Norge en *ren* følelse, saa megen grund vi end kan have til at harmes over vore chauvinisters modbydelige skravl. Og fædrelandsfølelsen er en af de store bærende kræfter i et folks aandsliv. Det vil sige noget for et folks sjæl, naar selve almenaanden blir forgiftet, saaledes som det nu sker i England, naar uretfærdighed og undertrykkelse ophøies til princip, og «hele luften blandes med svig». Der er renere luft i de smaa lande. Leo Tolstoi kan reise til Finland for at lære, at fædrelandskjærlighed er noget andet end det *han* mener: egoisme i stor maalestok. — Der ligger et stort overtag for de smaa landes hele aandelige liv i dette.

Men der er en anden ting, som her har endnu mere at sige. Hele den europæiske kultur lider af en stor sygdom: overforfinelse, nydelsessyge, overcivilisation. «Lad os vende tilbage til naturen!» ud fra en fordærvet, overforfinet, unaturlig kultur, lød det for vel 100 aar siden fra Frankrig udover verden. Der er intet menneske nu om dagen, som med Rousseau tænker paa at holde kulturen for et onde og vende tilbage til naturen i den forstand, som *han* mente det. Men der er mangfoldige af de mest tænkende, som ser at Europas kultur lider af alle overcivilisationens plager og sygdomme, og trænger til at vende tilbage til mere enkelhed og natur. Og i denne vending vil de smaa folkeslag have lettest for at gaa foran. Saalænge de tankeløst hopper efter, der de store gaar foran, blir vi værre end de. Den selvløse efterligning giver mere skal og mindre kjærne, mindre af kulturens vin og mere af overkulturens bærme, end de store har. Det er jo lige saa latterligt som sørgeligt at se et lidet land som Norge kappes med Frankrig i at fostre bohemer og boheme-literatur. Vor videnskabelighed byder os i saa stor udstrækning pedanteri i stedet for tanker, vore forfattere stilkunster for aand. Vore politikere har i lang tid søgt at efterligne de franske chauvinisters skraal. Saa længe vi indskrænker os til at hoppe efter paa overcivilisationens bane, blir det for største delen *affaldet*, som vil blive vor lod.

Men, som sagt, der trænges en vending, et afgjørende brud med overcivilisation, med nydelsessyge og blødagtighed, med overforfinelse og pedanteri. Det er hele verdens skrigende behov. Det folk, som er det første til at gjøre vendingen, har udsigten til at kunne komme til at gaa i spidsen for den fremtidige udvikling. Der spørges efter et lidet folk, som har mod til at være sig selv og styrke til at gaa egne veie. Gid dette folk maa blive Norge! Gid det 20de aarhundrede maa faa se vort land selvstændigt i sprog og i aandsliv, rede til at værge sin frihed selv overfor frygtelig overmagt, med en kultur, der er enklere end det øvrige Europas i sine former og sine ydre hjælpemidler, og paa samme tid kraftigere samlet om de store ledende grundtanker i nutidens videnskabelige og hele aandelige liv!

En saadan tilstand i et folk forudsætter en stærk moral. Og den igjen forudsætter et kraftigt religiøst liv. Der gives i hele tilværelsen ikke mere end ét væld, hvor det slags kræfter sprudler frem. Dette væld er kristendommen. Eller, lad mig udtrykke

mig rigtigere: det er Jesus Kristus. Det er ham, som har disse skatte i gjemme for det norske folk, dersom det vil lægge sig efter at vinde dem.

Men det blir ikke nogen *pietistisk* kristendom, som blir god for at gjøre dette. Den pietistiske kristendom, som med sine tre stærke bølgeslag har fyldt det svundne aarhundrede, har været en mægtig medvirkende kraft til at løfte vort folk op til det stade, der det nu staar. Men høiere evner den heller ikke at faa det. Det skridt opover og fremover, som nu skal tages, det kræver en anden kristendom. Det kræver en kristendom, som kjendeligt skiller sig ud fra den pietistiske i mange maader, men særlig ogsaa i den nære pakt, hvori den maa staa med varm og offervillig fædrelandskjærlighed og med alt godt og kraftigt, skjønt og ædelt menneske- og kulturliv.

BREF FRÅN FINLAND.

Helsingfors den 28de februar 1901.

Under den långa tid af flere månader som förflutit, sedan mitt senaste bref indgick i denna tidskrift, ha förhållandena här stått oförändrade på samma punkt. Visserligen fortgå de reaktionära sträfvandena; och till hvarje ny post, som besättes, utses så vidt möjligt sådana personer, som man från styrande håll anser sig hafva största nytta af, nämligen personer med så böjlig karaktär som möjligt. På sådant sätt har vår senat efter de senaste sommar tillkomna ledigheterna blifvit sammansatt och åt samma håll sträfvar man äfven på andra områden. Missnöjet härmed är allmänt, men det ges intet tillfälle att gifva detta missnöje ett öppet uttryck.

Då en utlänning läser någon af våra finska tidningar, torde det otvifvelaktigt väcka hans synnerliga förvåning att se dagens mest brännande frågor så litet berörda däri. Och det är sant, genom vår nuvarande tidningspräss kan man als icke göra sig något begrepp om förhållandena hos oss. Icke för att våra tidningsmän skulle sakna vilja eller förmåga att behandla de frågor, på hvilkas slutliga afgörande vårt lands väl eller ve beror. Men de få icke yttra sig fritt. Det s. k. fria ordet är hos oss för-närvarande så långt ifrån fritt, att det gjorts beroende af enskilde mäns godtycke.

Någon egentlig prässlag hafva vi nämligen icke. Men i dess ställe hafva en rad af förordningar på administrativ väg tillkommit. Genom dessa har det slutliga afgörandet i prässfrågor lagts uti generalguvernörens händer. Det är nämligen han, som äger att bevilja tillstånd att utgifva tidningar, samt han som utnämner medlemmar till prässöfverstyrelsen, hvilken åter i sin tur till- och afsätter censorerna. Och dessas betydelse är als icke ringa. Hvarje tryckalster, vare sig det är periodiskt eller tillfälligt, bør granskas och godkännas af en censor, innan det får utgifvas. Om någon bryter häremot kan han åläggas höga böter, mista sin rätt

att utgifva tryckalster eller ock det tryckeri, som utförd arbetet, stängas. I fråga om böcker och annan tillfällig litteratur spelar det dröjsmål, som genom dylik granskning uppstår, icke någon synnerlig roll. Men då det gäller dagspressen, inses lätt, huru tidsödande ett dylikt förfarande måste vara. Hvarje morgon innan tidningarna utdelas, måste ett nummer sändas til respektive censor. Finner denne häri något, som han anser strida mot de instruktioner han erhållit, underrättar han tidningens redaktion därom, samt att bladet ej får spridas innan det stycke eller ord, som han såsom förgripligt utpekar, blifvit uteslutet. Att ett dylikt tillkännagifvande ingalunde hälsas med glädje, är självfallet. Hela den färdigtrykta upplagan af tidningen måste makuleras och en ny tryckas. Härigenom blir tidningens utgifvande naturligtvis fördröjt; — för abbonenter på samma ort med några timmar. Men personer på andra orter få vänta på sin tidning till nästa post.

Det kunde tyckas, som om en van redaktion småningom borde lära sig bedömma, huruvida en uppsats kunde bli godkänd eller icke, och sålunda undvika dylika dröjsmål och extra kostnader. Men detta är nog icke någon så lätt sak. För det första bör jo en tidningsman alltid, när det gäller saker af vigt, försöka säga sin mening rakt ut, om hans organ skall kunna hafva någon betydelse och icke blifva just så färglöst, som man å visst håll önskade det. För det andra åter äro våra censorer mycket nyckfulla, emedan de i de flesta fall få afgöra efter eget godtfinnande. Så kan man i tidningar, som utkomma på samma dag på samma ort, finna, att en notis såsom varande olämplig strukits ur ett blad, medan den ingår i de öfriga, eller tvärt om.

Som ett bevis på huru onthärdligt detta godtycke numera blifvit, må här nämnas, att tidningen Dagligt allehanda, som begynt utkomma under senaste december månad, under februari 16 gånger varit utsatt för prässhinder. Härvid har det inträffat, att censorn i samma nummer gjort ända till 6 strykningar; inalles hafva under denna månad 39 strykningar förekommit.

Under år 1900 indrogos för alltid 7 tidningar (mot 4 år 1899). Dessutom drabbades 14 tidningar af 15 temporära indragningar om sammanlagdt 33 månader. Før 1899 utgjordes motsvarande siffror: 17 tidningar drabbade af 27 temporära indragningar om tillsammans 43 månader. Denna minskning af antalet temporära indragningar motväges genom ökningen af de betydelsefullare totala

indragningarnas antal. Härtill kommer ytterligare, att 4 tidningar vid hot af indragning blifvit tvungna att ombyta redaktör. Om man medräknar alla tidningsindragningarna och utsträcker beräkningen för de totala indragningarna endast till årets slut, finner man, att genom indragningarna under år 1900 undertrykts inalles bortåt 900 skilda tidningsnummer i sammanlagdt omkring 4 400 000 exemplar. Motsvarande siffror för 1899 voro 1 100 i 2 830 000 exemplar. De indragna tidningarna hade i år omkring 82 000 prenumeranter och således minst 450 000 läsare mot 54 000 och 300 000 år 1899.

Men hvad blir väl den naturliga följden af en dylik prässregim? Jo, helt enkelt den, att man söker kringgå densamma. Hvad man icke får uttala öppet och fritt, det säger man på omvägar. Hvad man icke får trycka i eget land, det trycker man utom landet. Sålunda har också sedan hösten 1900 en serie ströskrifter uppstått, hvilka tryckas i Stockholm. Dessa ströskrifter, som gå under namnet «Fria ord», utkomma vid behof på svenska och finska, samt hafva en ganska stor spridning i landet. I deras spalter behandlas dagens frågor öppet och utan omsvep. Att dessa skrifter ingalunda ses med blida blickor af generalguvernören är klart. Och han bemödar sig äfven därför att utgrunda något sätt att förhindra deras spridning. Men ännu har detta icke lyckats honom. Ty fastän litteratur, som icke är afsedd att inlämnas till censurering, betraktas som kontraband, har det ej lyckats myndigheterna att få tag på dessa skrifter, då de hämtats öfver gränsen. Och inom landet spridas de sedan med posten, som till generalguvernörens sorg icke i likhet med den ryska har en svart kammare i och för genomgåendet af misstänkta bref. Utom dessa «Fria ord» hafva dessutom flere brochyrer samt t. o. m. större böcker blifvit spridda på samma sätt.

Bland dessa senare må här särskildt nämnas tvenne, hvilka äfven kunde vara af intresse för icke-finnar. Den ena bär titeln «Ur Finlands nyaste historia» och behandlar, efter en återblick på tiden ända från 1721, de händelser, som timat alt sedan början af 1899. Boken är intressant och upplysande, om också här och där något mindre fel insmugit sig beroende på svårigheten att skildra händelser som saa nyss timat. Den andra af de nämda böckerna är «Ryssland på tröskeln till det 20:de seklet». Innehållet i denna, som är en öfversättning från ryskan, anges redan

i titeln. Författaren yttrar sig öppet och oförbehållsamt om förhållandena i Ryssland, samt redagör, ehuru själf ryss, opartiskt för Finlands ställning.

Värnepliktsfrågan, som alt sedan hösten 1898 stått på dagsordningen, är fortfarande olöst och hänger som ett mörkt oväders-moln öfver våra hufvuden. Sedan ständerna våren 1899 afgifvit sitt bestämda uttalande, har den icke fortskridit. För närvarande är den dock före uti ett talrikt utskott vid ryska riksrådet i St. Petersburg, dit äfven tvenne finnar blifvit kallade. Hvilka än detta utskotts beslut blifva, kunna de enligt våra grundlagar dock icke blifva lag för Finland, utan måste de först sändas till nästa ständermöte, därest icke monarken helt enkelt sanktionerar 1899 års landtdags beslut eller låter alt bli vid det gamla. Ett annat förfaringssätt, stödt på det olagliga februari manifestet, skulle leda till svåra konflikter.

En annan fråga af stor bärvidd är tullfrågan. Som bekant äro Finlands tullar mot utlandet betydligt lägre än Rysslands, hvilket förhållande sedan länge varit vissa ryssar en nagel i ögat. Följden af de lägre tullarna är nämligen ett större välstånd. Men i stället för att, såsom naturligt vore i detta fall, sträfva till att sänka de ryska tullarna, yrkar man på en höjning af de finska. För det första hoppas man, att en sänkning af välståndet skall medföra en minskning af motståndet. Och för det andra vill man afskaffa tullgränsen mellan Ryssland och Finland. Så länge de båda ländernas tullar mot utlandet äro olika höga, måste en tullgräns dem emellan upprätthållas, men blifva tullarna på utlandet för båda lika, kan tullgränsen mellan dem bortfalla. Och med den proklamerade likheten i tullar öppnas nya tilfällen till inblandning i Finlands inre förhållanden.

För att uttänka, huru en dylik höjning af tullarna borde genomföras, har nu en komité blifvit nedsatt i St. Petersburg; äfven till denna hafva tre finnar blifvit kallade. Men då här såsom alltid det icke är från finsk sida som de finska representanterna utses, utan generalguvernören äger välja dem, är det ganska tydligt, huru vi blifva företrädda. Denna fråga är icke häller så klar till vår fördel som värnepliktsfrågan. Det är nämligen Kejsaren — Storfursten, som äger rätt att bestämma om tullarna, medan ständernas samtycke erfordras för värnepliktsfrågans lösning.

I mitt senaste bref redogjorde jag för huru de finska postfrimärkena afskaffats från korrespondansen på utlandet. Sedan den 14 januari detta år få de icke häller mera användas inom landet. För detta ändamål hafva de ersatts af till utseendet fullkomligt ryska märken, å hvilka dock värdet är angifvet i finskt mynt. Orsaken till att dessa åtgärder kunnat vidtagas, är det sommaren 1890 utfärdade postmanifestet, som ställde det finska postväsket under den ryske inrikes-ministern.

I midten af februari infann sig en dag på Finlands statsarkiv en person utsänd af ministerstatssekreteraren v. Plehwe. Han hade i uppdrag att till det ryska riksarkivet i St Petersburg öfverflytta alla handlingar, som tillkommit under åren 1808—1825. Men en sådan öfverflyttning kunde naturligtvis icke, såsom dessa herrar trodde, utan vidare gå för sig. Dessa dokument äro finsk statsegendom och kunna som sådan icke utelämnas till förvaring åt icke-finsk myndighet. Statsarkivarien vägrade också, som naturligt var, att göra något steg i nämda riktning, innan han därtill fått befallning af senaten.

När ryktet om försöket att komma åt nämda handlingar spred sig, blef oron allmän. Det stod nämligen klart för enhvar, att där låg något bakom en dylik flyttning. Om de akter, hvilka utgöra bevis för vår rätt, en gång komme i våra ovänners händer, kunde ingen svara för hvilka förvandlingar de småningom kunde komma att undergå. Med kännedom om senatens bristande förmåga af ståndaktighet kan det icke förvåna, om den oro, som detta nya angrepp framkallade, sökte sig uttryck i försök att påverka senaten. Historiska samfundet, Svenska- och Finska litteratursällskapen samt Vetenskapssocieteten sände skrifvelser till senaten, i hvilka man framhöll, att de ofvannämda dokumenten icke kunde föras utom landets gränser samt att senaten borde ingå till H. M. med en hemställan om, att dokumenten fortfarande måtte förvaras i Finlands statsarkiv. Härjämte påpekade man att ju noggranna bestyrkta afskrifter kunde sändas till St. Petersburg. En sådan hemställan torde numera afgått från senaten, men med hvilket resultat, det är ännu tils vidare obekant.

Att ett folk under brydsamma tider mera än annars längtar efter något att sluta sig kring, söker tillfälle att gifva sina känslor luft är naturligt. Så är äfven fallet i Finland. Ända tills på senare tider har vårt folk egentligen icke haft någon nationaldag,

motsvarande t. ex. den 17 maj i Norge. Men under de senaste åren har Runebergs födelsedag, den 5 februari, alt mer och mer gestaltat sig till en sådan. Redan länge har man firat dagen med studentsång vid Runebergs staty i Helsingfors, samt med smärre fester omkring i landsbygden. Men då det i år förspordes, att generalguvernören velat förhindra dagens firande på vanligt sätt, väkte detta öfveralt i landet harm. Och man vidtog ifriga förberedelser för dagens värdiga firande. I Helsingfors stängdes butikerna kl. 12 m. d. Alla skolor fingo lof. Och hela dagen rörde sig stora människomassor på gatorna, dels för att kl. 2 afhöra studentsången vid Runebergsstoden, dels på aftonen för att iakttaga den praktfulla illuminationen. Det var icke många fönster, som denna kväll stodo mörka. T. o. m. i stadens utkanter och inne mot gårdarne strålade fönstren i ljus. Och från det i natten framilande bantåget såg man gårdar och hus sprida festligt ljus ut i skogens mörker. Dessutom firades öfveralt större eller mindre fosterländska fester.

Nordbo.

HISTORIEUNDERVISNINGEN I MIDDELSKOLEN.

I anledning af *S. Høsts* og *J. Raabes* nye lærebøger.

Af Frits Hansen,
cand. theol.

Da Guizot som ældre mand skrev sin «Frankrigs historie, fortalt for mine børnebørn», havde han gjort den erfaring, at man for at faa børn til at læse historie, maa benytte en fremstilling, som kan *more* dem (il faut les amuser), en fremstilling altsaa, som kan more *børn*. Nu, dette siger han vistnok ikke om en skolelærebog, men om sin nævnte, flere bind sterke Frankrigs historie. Men jeg tænker, at lærere i historie for børn og unge mennesker senerehen rundt i alle lande har lært at sande disse den store historieskrivers ord ogsaa for de historiske lærebøgers vedkommende. Giv eleverne en morsom bog i haanden, en bog som de maa blive glad i, som vækker deres interesse for dette undervisningsfag, og det skal da nok merkes, at «lysten driver verket». Er barnet fordybet i en bog, som det læser, saa «øiet blir stort og vaadt», da kan den gamle smile og nikke til — da er alt i sin rette gjænge.

Men er nu ogsaa vore historiske lærebøger indrettede efter en saadan erkjendelse? Saa langt fra, at udviklingen paa dette punkt tvertom i det store maa siges at have gaaet i modsat retning. Vore historiske lærebøger er i de sidste tiaar af det forløbne aarhundrede blevne mindre og mindre skikkede til at fængsle og glæde børn; saaat, naar mange historielærere har lært at sætte pris paa den slags fremstillinger, da er det ikke fordi man nu *har* og *bruger* saadanne bøger, men fordi man *savner* dem.

Hvordan kan dette være gaaet til? Aa jo, *det* er i virkeligheden noksaa let at forstaa. Det er jo først i dette sidste aarhundrede, *udviklingstankens* aarhundrede, at ogsaa historien er bleven

gjort til gjenstand for videnskabelig granskning og fremstilling, en saadan der i samvittighedsfuld opsøgen og undersøgelse af kjendsgjerningerne, de større og de mindre, de enkle og de sammensatte og i troskab mod virkeligheden sætter sig til maal at paavise *sammenhængen* mellem alle de for dagen bragte enkeltheder, sammenhængen mellem det enkelte menneskes virksomhed og de forhold, den tid, hvori han staar, og mellem de skiftende tiders forhold og begivenheder, hvorledes den ene tidsalder afføder den følgende af sig. Det var i aarene 1828—1830, at Guizot holdt sine første forelæsninger over civilisationens historie i Europa og særskilt i Frankrig, og det var her den samlende opfatning af begivenhedsgrupperne, generalisationerne, den aandfulde oversigt, som henrev hans tilhørere og senere hans læsere. Og mange historiegranskere og skribenter har fulgt i hans spor baade i Frankrig og andre lande — her i Norge er Ernst Sars's prægtige «Udsigt over den norske historie» en affødning af den samme videnskabelige aandsretning, arbeidsmetode og fremstillingskunst.

Og lærebøgerne i historie blev efterhaanden omformede i samme aand. Selv den rene barneskole, middelskolen satte sig til maal at give sine elever ikke blot «en række fortællinger om personer og begivenheder i kronologisk orden», men saavidt det lader sig gjøre, «et ordenligt begreb om, *hvad historie er* ved at fremholde *begivenhedernes sammenhæng* og de fremtrædende personers *betydning* for *udviklingen*» (citeret efter reglementet for middelskolen).

De lærebøger, som blev skrevne i overensstemmelse med dette maal for undervisningen, havde vistnok sine fordele. Exempelvis vil jeg saaledes nævne — fordi jeg mindes, at det spørgsmaal har ligget i min tanke fra gutten af —, at man faar anderledes greie paa betydningen af Julius Cæsars seier, hans historiske *ret* overfor sine modstandere end i de gamle bøger, som kun gav dette faktiske, at Cæsar seired og Pompejus tabte; man hjælpes derved til dybere og klarere sympathi for hans hele historiske personlighed, — og saaledes paa flere punkter.

Men under arbeidet for at fremstille udviklingsgangen og give sammenhængs-oversigter ogsaa i de korte lærebøger, var man udsat for fristelse til at glemme andre vigtige hensyn, glemme saaledes, at man for at kunne faa *oversigt* over større omraader af begivenheder og tilstande *først* maa have erhvervet ialfald et nødtørftigt kjendskab til *enkeltheder* — personer, begivenheder, forhold — paa

disse omraader. Det nytter lidet at ville give *oversigt,* naar der ikke paa forhaand forefindes noget at faa oversigt over. Man kan ikke *generalisere,* naar man ikke *har noget* at generalisere, ligesom man maa have enkelte nævnere givne, før man kan skabe en generalnævner af dem. Selv rent videnskabelig seet, forlanges der jo ligesaameget, ja først og fremst en samvittighedsfuld granskning og tro fremstilling af *enkelthederne,* før den samlende oversigt kan gives. Dèr er ligesaameget brug for mikroskopet som for teleskopet. Men hertil kommer, at *barnet* har meget mere øie for enkelthederne end for de store oversigter. Barnet kan udmerket godt med sind og fantasi gribe enkeltheder — personer og tidsaldersbilleder — men det bryr sig ikke om de vide udsigter. Barnet er — aandelig talt — endda ikke langsynt. Den enkelte helteskikkelse — tillands eller tilsjøs — sagaens og riddertidens skikkelser kan det se udmerket klart; men nogen filosofi over disse skikkelsers væsen og værd har det ikke synderlig brug for. Og det vil vanskelig faa rede paa eller bryde sig om at forstaa, hvorledes feodaltiden forberedte eller ledede over til den enevældige kongemagt. Og naar det nu efter sagens natur *er saa,* at der først maa skaffes tilveie kjendskab til enkeltheder — detaljer om man vil —, saa er det jo meget viselig indrettet, at barnet kan tage enkeltheder, men ikke bryder sig om generalisationer. Men saa maa man ogsaa selv indrette sig derefter —, hvis da ikke forholdene er saa bagvendt ordnede, at man skal søge at bibringe 15—16-aaringen den voksne mands eller den modnere ungdoms oversigt over verdensudviklingen, fordi hans skolegang afsluttes ved det tidspunkt.

Nu er det imidlertid gaaet saa, at de nyeste hidtil brugte lærebøger under arbeidet for at «fremstille sammenhængen» og «paavise udviklingen» paa et sterkt begrænset sideantal — dette bør ikke overskride 300 sider — har maattet opgive altfor mange af de enkeltheder, som barnet først og fremst skulde hørt om. Og dette er ikke forfatterens skyld, men lovens og reglementets.

Lad os tage et exempel! Der fortælles om, hvorledes Rom underlægger sig Italien mellem aarene 366 og 266 f. Chr. Samniterne og latinerne nævnes, og der fortælles, at romerne splittede og beseirede alle sine fiender. «Men saa kjæmpede de ogsaa med storartet tapperhed og viste en udholdenhed i modgang, en offervillighed og lydighed ligeoverfor staten, som historien knap nok

kjender magen til. Denne tid blev ogsaa af romerne selv anseet for deres heltetid»[1]). Men der nævnes ikke en eneste af disse helte; der fortælles ikke om en eneste heltedaad af disse, «som historien knap nok kjender magen til». Det er dog for barnet en fattig og ligegyldig abstraction at faa vide, at denne tid blev anseet for romernes heltetid, naar det ikke faar vide mere. Barnet vil netop høre om den enkelte helt og heltedaad. Barnet forstaar sig paa «golden deeds». Og det hører jo dog ogsaa noksaa nødvendig med til Roms historie at faa vide, hvad romerne fortalte om Titus Manlius og Decierne som tidligere om Horatius Cocles og Mucius Scævola, omend disse fortællinger er overspundne af sagnet. Barnet faar et indtryk af romeraand af disse maaske kun halv-historiske skikkelser; det faar se glimt af romeridealer, lærer at se klart visse enkeltheder, som det ogsaa *senere* kan have brug for, naar oversigterne, opfatningen vil forme sig i dets sjæl.

Vistnok er det saa, at lærebogens knaphed og tørhed kan hjælpes paa ved lærerens mundtlige fortælling. Det er jo meningen, at dette skal ske i den udstrækning, som der maatte være tid til, og dertil passende hjælpemiddel er givet læreren ihænde. Men dels er det nu altid en usikker ting, hvor meget hver enkelt læser faar taget med af saadan mundtlig tilføielse, dels vil mange hævde, at just den bog, som barnet læser i, bør være en morsom bog.

Men en historisk lærebog, som har formeget af oversigter og sammenhæng, men forlidet af detaljer, blir let en kjedelig og uforddøielig lærebog for et barn. Hr. Aleksander Bugge har nylig i en artikel om historieundervisningen (Verdens Gang 12te novbr. 1900) mindet om, at det ikke passer at byde «metafysik i barnekammeret». Og det er en ting, som vækker eftertanke, at Guizot selv, denne generalisationernes og de interessante, aandfulde oversigters fader, da han skulde skrive historie for børn, i fortalen erkjendte, at han først og fremst maatte lægge an paa at *more* dem — ved saadanne enkeltheder, anekdoter, udførlige fortællinger og beskrivelser, som børn liker at høre.

Det er ogsaa et andet hensyn at gjøre gjældende i denne sag. Det vil blive end mere indlysende, at historieundervisningen bør give meget af malende skildringer, store mænds levnetsbeskrivelser, fængslende enkeltheder, naar vi for alvor vil benytte historien ogsaa

[1]) Dr. A. Ræders: Historisk lærebog for middelskolen.

som et *opdragende*, *charakterdannende* fag. Det kan være bra nok og en selvfølgelig ting, at nutidens udviklingstanker har kastet sit lys ikke blot over naturen, men ogsaa over menneskelivets, menneskehedens (saa at sige) naturhistoriske side, de love, den nødvendighedssammenhæng, som kan paavises ogsaa der — historiens verden blir alligevel først og fremst en frihedens og moralens verden, hvor der (som i det enkelte menneskehjerte) er en staaende kamp mellem ondt og godt, ædelt og lavt, stort og smaat. Og derfor er det i sin orden, at man vælger sit historiske stof saaledes, at man med forkjærlighed sigter paa at lære barnet at kjende — at beundre og elske — det store, gode og ædle, der har aabenbaret sig i slægtens levnetsløb; det er *da*, «øiet blir stort og vaadt», og at det gror inde i det lille barnebryst, alt det som man ønsker at give livets vækst derinde. Sigter vi paa at udvikle barnets og den unges *vilje* — til det gode —, da maa vi ikke glemme at føre dem ind under «l'influence des grands morts». «Der er i virkeligheden døde, som er paa en gang mere levende og mere skikkede til at give liv end de, som lever». Sigter vi paa at vække i de unge sjæle «en rolig og varig enthusiasme for alt, hvad der er stort, ophøiet, ædelmodigt», da maa vi paakalde hjælpen fra «les grandes âmes des meilleurs siècles», deres «vies pures, simples, héroiques». «Denne armé af store vidner hjælper os til selv at stride den gode strid (combattre le bon combat)» [1]).

Fra dette synspunkt seet har man mere brug for det *ædle* menneskeliv, hvor det maatte findes, forsaavidtsom man kan give en fængslende beretning om det, end for den verdenshistoriske sammenhæng eller de typiske skikkelser. Og det maa, fra dette standpunkt seet, siges at være en feil, om man f. ex. vrager Epaminondas, fordi han ikke er typisk nok, medens man kanske forholdsvis udførlig dvæler ved en forfaldsperiodes type som Alkibiades . . . . . E. Sars har nylig [2]) mindet om et ord af *Michelet*, som forlanger, at historien skal være en «résurrection», en opstandelse fra de døde — «man skal trænge saaledes ind i længst svundne tiders liv, at man, trods alt det fjerne og fremmede, *sympatiserer* med det og *lever med det*». Noget lignende har ogsaa

[1]) Samtlige citater fra Jules Payots værk «om viljens opdragelse», hvoraf enkelte stykker nylig har været citerede i «Mrgbl.s» søndagsnummer.

[2]) Verdens Gang for 31te december 1900.

Grundtvig sagt mange gange. Og man kan paa den maade tilegne sig af ikke blot de store aanders klarhed, men ogsaa af de ædle hjerters kjærlighed og de kraftige charakterers energi. Og allerede barnet kan godt faa indtryk baade af sjælsadel og viljekraft.

Et saadant charakterdannende formaal ligger imidlertid saa fjernt fra den nuværende skoles sterkt intellectualistiske væsen, saaat de allerfleste vistnok vil føle det som en urimelig fordring at forlange selv historien behandlet med dette formaal for øie. Og dog ligger unegtelig f. ex. et saadant spørgsmaal snublende nær: Naar vi — som vi gjør — ønsker at opdrage en levende og virksom *fædrelandskjærlighed* og *nationalbevidsthed* i den unge slægt, benytter vi da ogsaa i vore skoler fædrelandets historie og dets store mænd paa en rigtig kraftig og dybtgribende maade til at vække og befæste denne kjærlighed til og forstaaelse af land og folk? Svaret kan neppe være tvivlsomt. Der er ikke tid til det.

Vi kan derfor heller ikke vente, at bøger, der er skrevne for at benyttes i skolen — særskilt middelskolen —, som den nu er, skal tage synderlig sigte paa en *saadan* benyttelse af historiens stof. Dertil maatte der skaffes faget mere tid og større bøger — de 300 reglementerede sider for verdenshistorien og fædrelandshistorien tilsammen er meget forlidet.

* * *

Paa samme maade maa man ogsaa ved bedømmelsen af de to i overskriften nævnte nye lærebøger — *Sigurd Høsts* i verdenshistorie og *Jens Raabes* i Norges (og Nordens) historie — erkjende som en selvfølgelig ting, at de, naar de vil benyttes i middelskolen, i nogen maade maa være formede efter denne skoles plan. Men forfatterne har samtidig søgt at indrette dem, saavidt muligt, efter sine egne personlige begreber om, hvordan saadanne bøger bør skrives for børn i den alder; her har de begge kunnet drage nytte af erfaringer fra fleraarig virksomhed som historielærere. Og de har paa en dygtig og heldig maade ladet begge disse hensyn komme til sin ret, saavel hvad angaar stofvalget som fremstillingen. Vistnok har de derved overskredet de 300 sider, idet de to bøger tilsammen er 365 sider. Men fordeles de 65 sider paa alle middelskolens aar, saa er vel denne overskridelse overkommelig, hvis bøgerne ellers maa erkjendes at have fortrin.

Og *det* forekommer det mig at de har, særskilt naar man drager sammenligning med den knaphed i fremstilling, som det gjældende reglements aand lettelig medfører. Forfatteren lægger an paa at vække elevernes interesse ved at tage «saa meget af konkrete enkeltheder, at fortællingen derved faar farve og perspektiv». Bøgerne er skrevne i et jævnt og let sprog; de er jo bestemte til at læres udenad af børn fra 11 aars alderen, og da maa man være noksaa streng i sine fordringer paa dette punkt. Naar lille Jensemand i første middel skal gjengive sin lekse om tidsaldre og verdensbegivenheder, forfaldstider og reformationer, saa maa man ikke lægge ham en fremstilling i munden, som er unaturlig for hans alder, og som vækker vor mistanke om, at Jensemand ikke selv forstaar hvad han fortæller. Den greie, lette, barnlige stil *forstaaes* ogsaa lettest af børnene.

Adjunkt Høsts bog er *rig* paa morsomme malende, charakteristiske *enkeltheder,* anekdoter og lignende og — hvad jeg særskilt vil fremhæve, paa *citater* af de forskjellige tidsaldres og folkeslags nævnte og navnløse forfatteres skrevne ord. Disse sidste kan særskilt være fortrinlige, dels fordi de i og for sig er fængslende i sin gammeldagse formning, dels fordi de er saa tjenlige som *texter* for lærerens videre behandling. Saadanne ord og «sayings» faar vi lige fra ægypternes «dødsbog» og Hieroglyflandets andre skrifter, fra Assur — Nazir — Baals og Nebukadnezars kileindskrifter, fra Kyros og perserne, mange fra grækernes tid, tildels mere alment benyttede, tildels sjeldnere som fra Demosthenes's taler, Decius's ord da han viede sig til underverdenens guder, kong Prusias's foran det romerske senat, af Catos kamp mod den hellenistiske forfinelse, af Tiberius Gracchus's taler, fra martyrernes aarhundreder og munkens dom om folkevandringernes mørke tider, fra pave Urbans tale i Clermont o. s. v., o. s. v. lige til Napoleons bulletin december 1812, at storhæren er ødelagt, men «at hs. majestæts sundhed aldrig har været bedre».

Og af morsomme smaaskildringer og anekdoter vil jeg exempelvis nævne Athens handel under Perikles, forskjellen paa en romer og en sybarit, M. P. Catos charakteristik, den lille oplysning om den gamle vandledning ved Tunis, stykket: tvekamp og gudsdom, Spanien under maurerne, lensvæsenet, adelsmand og bonde, kirkebygning i middelalderen, Leydens beleiring, Newtons regnestykker o. s. v., o. s. v.

Paa den anden side maa man lægge merke til, at f. ex. en skikkelse som Bernhard af Clairvaux slet ikke nævnes — heller ikke f. ex. Epaminondas.

Hr. Raabes lærebog i fædrelandets historie er skreven for at bruges sammen med hr. Høsts i verdenshistorie; de to bøger knytter sig til hinanden og supplerer hinanden. Det vil vistnok erkjendes som en fordel, at fædrelandshistorie har sin egen bog. Det falder da lettest at lade de eiendommelige principer, der bør herske netop ved fremstillingen af vort eget folks historie, komme til sin ret, og det falder lettere at opfatte vort lands livsskjæbner — delvis selvfølgelig i tilslutning til Sveriges og Danmarks — som et sammenhængende hele. Hr. Raabes bog udmerker sig ved de samme gode egenskaber som hr. Høsts. Ogsaa den er rig paa smaatræk, citater og vingede ord og texter (tildels i spørgsmaalsform) til mundtlig udfyldning af læreren. Forf. oplyser selv, at han kunde ønsket at tage mere stof med f. ex. fra sagatidens rige historiske literatur, men har undladt gjentagelsen af de mange allerede fra forberedelsesskolen vel kjendte enkeltheder ved de tiders personer og begivenheder — samme forhold ogsaa f. ex. med Peter Wessels barndom og ungdom.

Det er min tro, at disse bøger bør prøves, og at de da maa prøves sammen. Paa forhaand er det væsentlig de almene principer man kan pege paa, hvorefter de er forfattede. Under *brugen* af dem vil saavel deres gode egenskaber blive bedre erkjendte som deres mulige svagheder. De betegner — forekommer det anmelderen — et skridt henimod en livfuldere og naturligere maade at tage historieundervisningen paa i middelskolen. Maaske vil dette skridt senerehen erkjendes ikke at være tilstrækkeligt; derom vil da bedre kunne dømmes nogle aar længer frem. Men dette forsøg bør paaskjønnes og undergives livets prøve. I overensstemmelse med saadan opfatning synes der da at være mindre opfordring til at pege paa de mindre ting, som man kunde ønske anderledes fremstillede eller bedømte; thi der er jo ogsaa saadanne.

Tilslut kun den bemerkning, at man selvfølgelig ikke bør overdrive bøgernes betydning paa lærerpersonlighedens bekostning. Der er gamle øvede historielærere, mænd som kanske har gjort det til sin livsgjerning at undervise i historie, som har sit stof og sin fremstilling i fuldt udarbeidet form, uafhængig af alle bøger, og som i sin omfattende kyndighed, sin interesse for faget og sin

øvelse i at behandle stoffet tumler frit og selvstændig med dette, som «dansken fra Lodbroks tid husvant plasker tilsøs». For saadanne «er loven ikke». De rækker hvad der skal rækkes, eller ialfald hvad de selv sigter paa at række, paa sin egen vei. Bøger spiller for dem en mindre rolle. Og de pleier ofte ikke at sætte synderlig pris paa nydannelser paa dette omraade.

Men alligevel: er der kommet frem gode, morsomme lærebøger i dette fag, da bør det hilses som en glædelig begivenhed. En saadan giver ogsaa anledning til at fremme drøftningen af historieundervisningens grundprinciper — *det* er den fortjeneste ved disse bøgers fremkomst, der hurtigst gjør sig gjældende.

BÖCKLIN.

Arnold Böcklin, om hvis død telegrafen for kort tid siden bragte bud, er født i Basel 16de oktober 1827. Men skønt schweizer af afstamning, og til trods for, at han har tilbragt størstedelen af sine lære- og vandreaar i Italien, er han som kunstner en absolut inkarnation af tysk aand. Han er drømmer og vil gerne være tænker, han er digter og vil gerne være filosof — begge dele typiske træk fra den tyske romantik i aarhundredets første halvdel.

Af temperament er han mystiker og naturdyrker, den store Pans apostel. I udtrykket for denne naturguds egenskaber naar hans kunst høiest, og han kender dem alle. I hans billeder kan vi fornemme den hellige gru, ensomheden indjager, vi kan høre de melankolske toner fra en enkelt rørfløite, men ogsaa de lystige bukkefødder rasle i græsset. Hans aand omspænder den sublimeste andagt og den drøieste spøg, han glider fra en *andante religioso* over i den lystigste *scherzo;* men han kan ogsaa underveis være dygtig banal. Da er det den bebrillede tyske doktor, der dukker op i ham, og han er ikke til at styre. Banaliteten er i den tyske kunst som troldspeilet i Andersens eventyr. De, som ikke har faat en splint i hjertet, kan være glade, at de er sluppet med en i øiet.

Hos Böcklin har den ødelagt meget. Hans «Piéta» kunde været et af kunstens betydeligste værker, nu er det det kun halvt.

Det er modersmærten, de syv sværd gennem Mariæ hjærte, som her er skildret, og det er gjort i farver med en intensitet, man kun skulde tro kunde finde udtryk gennem musik.

Paa en kold og blaa marmorblok ligger Kristi lig udstrakt. Ned over sønnens legeme har Maria kastet sig, hendes blaa kappe dækker ham halvt. Over dem staar en himmel, lav og dunkel og tordenmættet. En smærte ud over alle grænser, en verden af lidelse; der gives intet udenfor, kun liget af den elskede søn og denne sørgende moder, hvis hjærte er stinget af de syv sværd, hvis kval er hele den store lidende menneskeheds.

Det er blet kunstneren for meget. Han er tysker, han er sentimental, og af kunsten uvedkommende hensyn har han selv brudt den vældige stemning. Der maa trøst for denne sorg. Og himmelen aabner sig. Ud af skyen strækker en engel i røde klæder barmhjærtig sin haand ned mod den jamrende moder, og i det straalende himmellys bag ham ses andre engle, hvis blonde hoder dukker frem af skyerne.

I æsthetisk som i malerisk henseende er virkningen den samme: for tanken er den trøstende engel det, som de røde og gyldne farver mod de dybblaa og køligt grønne er for øiet og den kunstneriske følelse. Stemningen er brudt. Es ist dafür gesorgt, dass die Bäume nicht in den Himmel wachsen.

Og alligevel ved man næsten ikke, hvad der kan ske med de Böcklinske popler. Hans lys er saa rent, hans farver saa jublende, at man kan synes, han som en ny Prometeus maa ha hentet den hellige ild fra guderne selv.

Billeder som «Gefilde der Seligen» rummer en lykkefølelse, fin og uhaandgribelig, og sikker alligevel, med noget af den drømmenes intensitet, bag hvilken bevidstheden ligger om, at det hele dog kun er en drøm.

Dette billede er en begivenhed for én i Berlins nationalgalleri, der rummer saa meget af middelmaadig kunst.

Den blæst, der rasler i de slanke popler, har ikke slæbt sig tung og død gennem mange byer og lande, disse farver er ikke overdryssede af atelierernes støv, denne himmel ikke sværtet af stenkulsrøg.

Blæsten kommer fra havet og fra bjærgene, den er salt af sjø og krydret af urter, den er ung og utæmmet oppe i de store høider, men blid og kærtegnende nedover dalstrøget.

— Oppe i en klippekløft, hvor steile skrænter skærmer for sølvpopler og tunge cedre, har en kilde sit udspring. Dens kølige vand rinder mellem stene og kraftigt fjældgræs, til den udfor en styrtning, blødt som en kvindes haar, falder ned i aaen. Aaen er det som skiller de lykkeliges egne fra menneskenes børn. Paa dens dunkle flade, der skygges af høie trær, glider hvide svaner, og vandnymfer dukker de blanke lemmer i dens kølighed.

Men midt ude i vandet vader den kentaur, der bringer de lykkelige over til det forjættede land. Et panterskind er slynget om hans skuldre, og selve hans overkrop er brun og plettet som

et vildt dyrs. Paa det brede hestekryds bærer han en ung kvinde. Hun har lagt sin arm om hans hals, men hendes blik higer fremad, over mod den fremmede bred, hvor om et blomsterprydet alter de lykkelige feirer sine fester.

Og som en fest er hele dette billede. Dets himmel saa uendelig blaa, dets vand saa hemmelighedsfuldt dybt og dunkelt, dets marker saa straalende af sol.

Saaledes lever endnu Arkadia i menneskenes sind.

— — —

Men Böcklin er tysker og banal. Den unge kvinde paa kentaurens ryg var en Mackarts lascive pensel værdig; til og med er hun hyllet i et slør, hvis moderøde farve er billedes eneste dissonans, og som han ikke har sparet sig for at oversaa med blinkende pailletter, og udtrykket i hendes ansigt bærer præg om, at de glæder, hun synes at længes mod, er af en ganske anderledes jordisk og haandgribelig art end de naive og yndefulde fester, der feires i de lykkeliges egn.

Sløret med pailletterne gaar igen i Böcklins billeder. Vi træffer det i «Nesseus og Daianeira», forøvrigt et af hans lidet tiltalende arbeider, plumpt og trykket i komposition, overdrevet i udtrykket og mærkeligt raat i farve, det tilhyller yndighederne hos en sovende kildenymfe, der belures af to fauner, hvis bukkefjæser er noget af det mest vellykkede, Böcklin har skabt i den humoristiske genre. Den ene har ladet sin fantasi løbe fuldkommen løbsk, han skutter sig og plirer med øinene, mens hans tanker tumler sig i alskens forbudne udskeielser. Den anden er helt hensunken i beundring, han sidder stille paa sine to bukkeben og maaber i den mest henrivende taabelige forelskelse. Humoren er i dette billede fuldendt.

Men ved siden af dette humør, og i dybere betydning, er Böcklins naturopfattelse mystisk-religiøs. Han er en fuldblods romantiker. Han elsker at lytte til fjærne og uvirkelige lyd i den ensomme natur, og at fremstille al dens hemmelighedsfuldhed. Det ord, romantiken opfandt, er som lavet for ham: Waldeseinsamkeit. Et dyr, et fabelvæsen, der lydløst pludseligt kommer frem mellem ranke stammer, øinene er store og lyttende, ragget er graat og underligt af ælde som lavet paa gamle trær — en hemmelighed fra aarhundreder tilbage, som de store skoge skjuler, eventyrets enhjørningshorn sidder det endnu i panden.

Sære og ensomme steder finder Böcklin i den store natur, marker, hvor græsset er blødt og grønt som fløil, lukkede inde af vældige trær, skjulte af krat og vildnis som en Torneroses slot, høitidelige egne, hvor forrige tiders mennesker tilbad en ukendt gud.

— Der er etsteds et stort og øde hav. Af dets dunkle grunde reiser sig en klippeøs steile skrænter. Som en mur skærmer de om tusindaarige cypresser, hvis topper svaier tungt i en døende blæst. Fremmede hænder har hulet gange og gallerier i fjældet. Nu glider kun en enkelt baad ind under de skyggende skrænter, hvor dragsuget gaar. Og den forlader dem snart igen.

Af det øde hav reiser sig de steile klippemure. Og de tusindaarige cypresser suser i aftenblæsten.

Det er de dødes ø.

— — —

I dette billede har Böcklin fundet det sublimeste udtryk for en stemning, der bærer mange af hans andre værker, vi spører den samme i en klipperuin med en uveirshimmel, i «Sørøverne» og i «Villaen ved havet». En ny anslaar han i «Meeresbrandung», hvor i en klipperevne en høi og stolt kvinde slaar en harpe, mens brændingen orgler mellem stenene under hendes fødder. Om hendes faste lemmer falder et broncerødt klæde. Blankt af væde, stivt af salt ligger det om hendes legeme som støbt i det metal, det ligner.

Hun luder over sjøen, hvor den koger under fjældet, mod brændingen, der krummer sin kam langs den glatte sten. Hun er selv den vilde og sugende brænding, og klangen af hendes harpe er dens mægtige brøl, der bringer de smaa mennesker til at skælve.

— Vældig og uberegnelig som havet er ogsaa selve Böcklins kunst; saa blid, saa fuld af vemod kan den være, saa lys og freidig i sin stemning, saa dyb og mørk og uudgrundelig, saa voldsom, oprørt og stormende.

Uberegnelig er den, fordi Böcklin fremfor nogen er kunstneren af Guds naade, et fantasimenneske og naturbarn, naiv og famlende, hvor det gælder en konsekvent tanke, uendelig klar og overlegen, hvor det gælder syn og impuls. Da alle gode féer havde givet ham alle store egenskaber i vuggegave: fantasi, varme, kærlighed, talent — da kom tilsidst den glemte og sa:

men ét skal være ham berøvet: den klare intelligens, den skarpe kritik.

Men maaske ogsaa dette tilsidst er blevet en gave, maaske havde med disse egenskaber Böcklins værker ikke eiet den sjældne og friske duft af umiddelbar inspiration, der stiller deres mester frem i rækken blandt malerkunstens bedste navne.

Jens von der Lippe.

NYE BØGER.

Hulda Garborg: «*Sovande Sorg*». Drama i 3 akter. Aschehoug & co., 1900.

En tung og dyster skildring fra en ensom høifjeldsgrænd, en fortælling om synd og skyld, svegen kjærlighed, uforsonligt had og sen, men sikker gjengjældelse.

Hovedpersonen Berit Moan er i sine unge dage blit forført af den rige gaardmandssøn Ola Vik. Da han har faaet sin vilje med hende, overlader han den fattige jente og hendes barn til deres skjæbne og gifter sig med en anden. I sin fortvivlelse indgaar ogsaa Berit egteskab med en mand, hun ikke elsker, og som heldigvis snart dør. Med jernhaard energi driver enken den lille gaard, hun har faaet med manden (nabogaarden til Vik) frem til forholdsvis velstand, medens det samtidig gaar mere og mere nedover med Ola Vik. Saa tilagters at folk i bygden ymter om, at det er den haarde menneskeskye enken paa Moan, som er ude med sine trolddomskunster.

Berit Moan, nu en kraftig 50-aarig kone, gjør intet for at ta rygtet afdage. Det er hendes lidenskabelige had en tilfredsstillelse at se, hvorledes gjengjældelsen sent, men sikkert rammer ham, hun engang har elsket, ja, hvem hun inderst i sit hjerte endda ikke kan glemme.

Saa hænder det, at Ola Viks eneste søn og Berit Moans og Olas datter blir glade i hinanden. Dermed har Nemesis fuldstændig naaet den ulykkelige Ola. Sønderknust skrifter han sin synd for sønnen og fortæller ham, at Tordis Moan er hans halvsøster. Dermed synker han sammen og dør. Sønnen reiser fortvivlet sin vei, og Berit sidder knækket igjen med Tordis, sin ulykkelige datter, som nu er eneste arving til begge gaardene.

Med dette lille drama vandt som bekjendt Hulda Garborg prisen for det bedste skuespil paa maalet. «Sovande Sorg» er da ogsaa værd prisen. Det er et godt skuespil. Der er fart i hand-

lingen. Sproget eier noget af sagaens knaphed og tunge, vægtige høihed. Stykket vil vistnok gjøre sig paa Nationaltheatrets scene.

Særlig om Ola Viks fremstiller forstaar at lægge en smule tragisk høihed over rollen. Det blir ingen let sag for ham; thi forfatterinden har, aabenbart til skade for stykket, i altfor sterk grad gjort ham til en pjalt.

Th. C.

Rasmus Løland: «*Det store nashorne*». Minne fraa gutedagarne. Olaf Huseby. 1900.

Løland viser i denne lille bog et godt greb paa at skildre landsgutter. Der er et lunt humor over disse smaafortællinger, jævne og fordringsløse som de er. «Det store nashorne» er i saa maade et pendent til Bernt Lies gutteskildringer fra bylivet.

Th. C.

Heinrich Møwes: *Presten i Andouse.* Historisk fortælling fra dragonadernes tid. Oversat af Edv. Brun. Steen'ske Bogtrykkeri og Forlag, 1900.

Bogen hører til en række fortællinger, der under navn af «Søndagsbibliotheket» er udkommet paa D. Gunderts forlag i Stuttgart. Den skildrer de lidelser, hugenotterne i Frankrige maatte udstaa efter det nantiske edikts ophævelse 1685. Forfatteren synes at sidde inde med godt kjendskab til omhandlede periode. Han fortæller ligefremt og jævnt ud af et smukt og varmt kristeligt grundsyn, men uden nogen større evne til at interessere.

Brave, elskværdige, men ikke synderlig individualiserede mennesker, med hvis lidelser man føler oprigtig medlidenhed, men som man ogsaa fuldstændig har glemt, naar man lukker bogen.

Th. C.

EFTERSKRIFT[1].

Siden mit stykke forrige sommer blev nedskrevet, er der i dagspressen ført en forhandling eller strid om formen for leddet om *nedfarten* i den 2den troesartikel («Helvede» eller «Dødsriget»). Mange af deltagerne i denne strid har fundet at burde fortælle sine læsere, at dette trosled først blev optaget i trosbekjendelsen i det 5te aarhundrede. Denne lærde efterretning bæres ud som en videnskabelig godtgjort sandhed. Men det er den ikke. Den er kun en slutning, som hviler paa to vilkaarlige hypoteser: 1) at den kristne trosbekjendelse efterhaanden er sat sammen af kirkefædre, bisper og kirkemøder — indtil omtr. aar 400; 2) at naar vel belæste symbolgranskere, og navnlig da *Caspari*, ikke har fundet leddet nævnt eller omtalt paa saadanne steder i kirkefædrenes skrifter, hvor de saa sikkert havde ventet at finde det, saa kan det heller ikke have havt plads i menighedens bekjendelse. — At denne slutning er uberettiget, vil skjønnes af hvad foran er oplyst. Hvis endda nedfarten havde været en hos kirkefædrene sjelden berørt sag, kunde deres taushed om den her og der været paafaldende; men netop det modsatte er tilfældet; den omtales meget hyppig, og det paa steder, hvor der liden eller ingen anledning dertil vilde være, hvis den ikke som et trosled havde ligget i den skrivendes bevidsthed.

Naar saaledes *Augustin* forklarer fortællingen om Samson i Gasa (Dom. 16) som et forbillede paa Kristi nedfart, da vilde det aabenbart have været en meget søgt sammenstilling, hvis ikke leddet havde havt sin særegne betydning for ham. Som illustration af nedfarten, hvis dunkelhed maaske afholdt Augustin fra at indlade sig paa nogen ligefrem forklaring, synes hin fortælling mig ypperlig.

---

[1]) Til K. N. Kristensens stykke i forrige hefte: Om trosbekjendelsen i oldkirken.

Nogen ordentlig besked om, paa hvad tid og sted og af hvad grund man i det 5te aarhundrede føiede nedfarten ind i trosbekjendelsen, har de lærde endda ikke kunnet give.

I oldkirken havde man strenge begreber om trosbekjendelsens uforanderlighed, hvis man da tør tro enkelte kirkefædres udtalelser derom. I vore dage har de lærde det paa en egen maade i den sag; i princípet hævder de en næsten ubegrændset foranderlighed, som især, trods kirkefædrene, skal have gjort sig gjældende i de første kristne aarhundreder. Men naar det kommer til stykket, d. v. s. naar det gjælder trosbekjendelsen, som vi nu har den, da holder disse samme lærde i den grad paa dens uforandrede bogstav, at de end ikke vil vide af en rettelse af et enkelt udtryk, som de selv erklærer for «ukorrekt». — Det er ikke for alle saa greit og ligetil at tro paa saadan lærdom.

K. N. Kristensen.

Far, far!

Far, far
trygdarordet i verdi var.
„Far!" er ropet, naar baaten vaggar
vinden i vald paa byljetaggar.
„Far!", naar voner som røyk er ryre,
„Far!", naar raad er som perlor dyre.
„Far, aa far!", naar paa villan veg
samvits-ormen i barmen gneg.

Far, far
barnetrui si ryggrad var.
Alt som fyller og femner ordet
minner um heimen med duk paa bordet,
laaner lit til det liv som leikar
innst i vaar hug og mot høgdom peikar.
Ævelengds-draget hjaa nokon kvar
er just lengtingi etter far.

* * *

Far, far
ukjennt namn paa den høgste var:
Ætti heimlaus i verdi vimde,
fann ikkje trygdi, kor ho stimde.
Leid av seg sjølv ho raadlaus sukka,
livet var tomleik, dauden var lukka,
sanning var spursmaal utan svar,
tru var baaten som aldri bar.

Far, far —
Borni visſt' ikkje, kven han var,
gløymde sit upphav, og syskjenlaget
gløymde sin brorskap i faafengds-jaget,
beit som bikkjor for vesal bate,
kjøvde kjærleiken, nørde hatet,
dyrka dyret — og mannen seig,
kjende seg verdlaus, faaen og feig.

* * *

„Far, far!"
Menneskjesonen si røyst det var.
Eit med guddommen han seg kjende,
barneauga mot himlen vende,
visste hans farshus der seg dulde,
derfraa kom han, og dit han skulde.
„Far" gav heimhug og barnetru,
var hans daglege himmelbru.

Far, far
bønar-magti aat sonen var.
„Far!" han ropa, og dauen dovna,
helheimen skolv, og himmelen klovna.
Men naar han kjende seg bøygd og broten,
fyllt av den store heimsens-graaten,
tydde han betre seg inn til far;
der fekk hjarta so trygt eit svar.

* * *

„Far, far!"
Ut yver jord det som byljor bar.
Alle med øyra for heimlandstonar
fegnaſt ved klangen og frelsing vonar,
øygnar igjennom „fadervaaret"
barneheimen og barnekoret:
— Burtkomne sonen av syndi særd
vaagar paa nytt aa kjenna sit verd.

Far, far —
Fred millom frender i skjold det bær.
Fram gjenom hatrame trollnatt dagna
kjærleiks-aaret med folkefagna.
Det som i kulden var steingjengt og stivna
sprengdest av livet, gav rømdi for gjevna.
Tungor losna, og levande ord
spreiddest som fræ paa frugtsam jord.

Sigurd Nesse.

NAVNS NÆVNELSE.

I den strid, der vaktes ved det foredrag af Klaveness, som er indtaget i sidste hefte af dette tidsskrift, har man anket stærkt over, at han har nævnt navne. Man har pegt paa, at Christian V.s lov ligefrem paalægger presterne, at de maa i sine prækener «ingen røre ved navn», men at de «aleneste skulle straffe synden i almindelighed». Dette har man da villet udstrække til at gjælde prestens færd ogsaa udenfor kirken. Efter lovens hele tankegang skulde det være, vel ikke juridisk utilladeligt, men nok moralsk dadelværdigt, om en prest offentlig nævner syndere ved navn, selv om det ikke sker i kirken. Og derfra har man saa igjen gaat et skridt længere, og uden videre gjort det til en prests ubetingede pligt at afholde sig fra enhver saadan nævnelse af navn.

Ogsaa Christiania biskop har i sin offentlig foreliggende udtalelse overfor Klaveness's erklæring i sagen sluttet sig til denne mening.

Her maa der dog vistnok tages et lidet forbehold. Vi lyder lovene, saa langt deres bud rækker[1]). Men vi føler os ikke for hele vor livsførelse bundne til den moralopfatning, hvorpaa en lov er bygget. Vi søger ikke rettesnoren for vor moralopfatning i Christian V.s «norske lov». Klaveness følger denne lovs forskrifter, naar han er i kirken, hvor dens bud gjælder. Men om han i sin øvrige færd — som loven ikke omhandler — skal føle sig bunden til den tankegang, hvorpaa loven hviler, det afhænger ene og alene af hans egen samvittigheds dom om denne tankegang. Hvor mange forskjellige og indbyrdes modstridende moralopfatninger vilde ikke ellers et lovlydigt menneske være underkastet?

Men er det nu ogsaa saa sikkert, at det, som Klaveness har gjort, staar i strid med lovens virkelige tanke?

---

[1]) For saa vidt de da ikke skulde paalægge os ligefrem synd.

Loven var utvivlsomt i sin tid yderlig paakrævet. Netop som striden om Klaveness's foredrag brød ud, bragte «Morgenbladet» en række med noksaa mærkelige oplysninger fra «banlysningens og det offentlige skriftemaals» dage. Jeg skal faa lov at minde om et enkelt træk blandt de mange. Der var en prest nede i Danmark, som laa i privat uvenskab med tre af de mere fremtrædende mænd i sognet. Den ene af disse hed Busk, den anden Ravn, den tredie Orm. Saa indfletter presten en søndag i sin præken følgende sætning: Ravnen sidder i busken, og ormen kryber derunder; forbandede være de alle! — Ingen kan være i tvivl om, at den slags prestelige udskeielser, som vistnok i den tid har været temmelig hyppige, maatte hindres ved lov. Derfor heder det ogsaa i den lovparagraf, som man fører i marken mod Klaveness, om presterne: Og i serdeleshed skulle de vare sig, at de intet af deres private affecter eller had paa det hellige sted tale og fremføre, og saaledes sig selv hevne.

Der var dog ogsaa mindre forkastelige grunde, som nok kunde friste selv en velmenende prest til at nævne navne paa prækestolen. Der har tydelig nok i den tid været mangen ivrer, som har ment at kunne løfte sin bygds moral ved at kundgjøre det fra prækestolen, naar en mand var begyndt at drikke, eller naar han havde faat et uægte barn. Lige ned i vore dage har der gaat fortællinger om en dygtig og ivrig prest, og det endog nede i Tydskland, som paa den maade brugte at stemple folk fra prækestolen. Det tilføies, at han herskede vældigt i den afkrog, hvor han var kommen hen, og at det virkelig lyktes ham at hæve eller dog rense moralen hos sine sognebørn. Og vi tør jo ikke negte muligheden af, at et saadant middel i en enkelt fremragende mands haand til en tid kan have havt sine gode følger. Men vi er dog alle overtydet om, at hvis det kom i almindelig brug, vilde dets virkninger blive lige saa sørgelige, som det i sig selv er urigtigt.

En prest har ikke ret til at trække helt eller delvis skjulte synder frem for offentligheden. Det var fuldkommen rigtigt, naar «norske lov» forbød dette. Og det var i alle fald i den tid aldeles *nødvendigt,* at det blev forbudt. Deri er Klaveness sikkert fuldstændig enig.

Og dersom det paa ny kunde blive skik, at presterne paa denne maade gav sig til at «sætte folk i aviserne», kan man være

overtydet om, at Klaveness vilde være blandt de første til at reise indsigelse imod det.

Det er ikke Klaveness, som har bragt de to mennesker han nævnte, paa folketunge. At bringe dem paa folketunge — det var noget, som det ædle par selv tilstrækkelig havde besørget. Og de havde inkasseret stormende bifald, fordi de havde gjort det, stormende bifald fra Christianias fineste og eleganteste publikum.

Saa slaar Klaveness dette publikum midt i ansigtet. Ikke parret. Men Christianias fine og elegante publikum. Men idet han slaar publikum, *nævner* han parret. Og saa skriger publikum: han forgaar sig jo mod norske lov.

Han kunde gjerne have ladet det være. Han kunde saa godt have gjort disse mennesker kjendelige uden at nævne deres navne. Da vilde det sikkert nok have hedt: en feig kar, som kommer med insinuationer og ikke har mod til at vedstaa, hvem det er han sigter til.

Nu kan man jo ikke saa godt sige dette. Og saa siger man i dets sted: han forgaar sig mod norske lov.

Men er *det* saa aldeles vist? Fordi om loven forbyder at nævne navn, hvor det vil være det samme som at drage skjulte synder frem for offentligheden, saa følger ikke uden videre deraf, at det er dens tanke, at man heller ikke har lov til at nævne navn, hvor sagen længe siden er fuldt offentlig, helst hvor den offentlige skandale er bleven applauderet.

Det lader sig jo dog nok tænke, at en lov, som forbyder at trække skjulte synder frem for offentligheden, alligevel kunde tillade, at synder, som allerede tilhører offentlighedens kundskab, kan blive karakteriseret efter fortjeneste. Ja, det lader sig tænke, at en lov, som forbyder det første, endog ligefrem kan paabyde det sidste.

Og denne mulighed vil for norske lovs vedkommende stige til sandsynlighed og til mere end det, dersom man vil gjøre sig den uleilighed at gaa et par blade videre fra det under denne strid saa tidt paaraabte sted 2—4—9. Der siges nemlig i 2—9—11, at presten under visse omstændigheder, dersom den aabenbare synder ingen kjendelig forbedring viser, «ved navn» skal «udelukke ham af Guds menighed» og det i selve kirken.

Holder man sig til det ene løsrevne sted 2—4—9, da kan man nok i hastigheden komme til den mening, at norske lov grund-

sætningsmæssig forbyder navns nævnelse i kirken selv overfor den mest aabenbare synd og forargelse. Men ser man paa lovens tankegang i det hele, og paa *den tids* tankegang, da er det aabenbart, at loven er meget langt fra at forbyde at nævne det slags navne. Den gjør det tvert imod under visse omstændigheder ligefrem til prestens *embedspligt* at nævne dem.

Men disse omstændigheder var ikke her til stede, vil man svare.

Nei, bogstavelig neppe. Jeg tænker ikke, at Klaveness paa forhaand privat har formanet vedkommende, først under fire øine og siden med tilkaldelse af sine medhjælpere. Han havde heller ikke den adgang til at gjøre dette, som loven forudsætter, da han ikke var vedkommendes sogneprest.

Men er der nogen, som tror, at Holger Drachmann vilde have «bevist kjendelig forbedring», om hans sogneprest med sine medhjælpere havde formanet ham til at bøie sig for den kristelige moral?

Den «banlysning», som loven foreskriver, og for hvis forberedelse og fuldbyrdelse den giver disse nøiagtige regler, er der jo nu ingen, som tænker paa at iværksætte. Men gjennemlæser man det hidhørende, nu fuldstændig forældede stykke af loven, vil man se, hvor langt det er fra *dens* tankegang, at det skulde være urigtigt af en prest offentlig at nævne en aabenbar synder ved navn, naar denne lægger for dagen, at det ikke er hans agt at ophøre med sit forargelige liv. Det maa tvert imod siges, at Klaveness's optræden staar i god overensstemmelse med tankegangen i norske lov, og at de som paaraaber loven imod ham, i virkeligheden er i strid med denne tankegang.

Men, siger man, ved at nævne navne har Klaveness skadet sin sag. Han har givet folk leilighed til at glemme det store ved sagen, det sædelige spørgsmaal, og fæste sig bare ved spørgsmaalet om navns nævnelse.

Aa ja, selvfølgelig er der her, som ellers, en hel del mennesker, som bare fæster sig ved smaasiderne.

Men hvis Klaveness ikke havde nævnt navnene, vilde der sikkerlig ikke have reist sig en saadan storm imod ham. Og denne storm er netop det bedste ved den hele sag. Det er den, som har vakt opmærksomhed for tingen ud over hele det norske folk. Det er

den, som har gjort denne strid til en saa stor seier for moralen, som den i virkeligheden er bleven.

Klaveness's feil er ikke den, at han har nævnt navne. Hans virkelige feil er den, at han ikke har kunnet føre det fuldkommen bindende bevis for, at forholdet imellem de to han nævner, er usædeligt.

Den høieste grad af sandsynlighed kan han bevise; den ligger aabent i dagen. En saa stor sandsynlighed, at man i det daglige liv paa omtrent alle andre omraader praktisk pleier at regne den for vished.

Men ved et tilfælde som dette bør selv den mindste brøkdel af en mulighed tages med i regningen.

Og fuldstændig utænkeligt er det ikke, at et forskruet fruentimmer kan falde paa at ville optræde som en mands elskerinde, give sig udseende af at være det, og dog bevare sig selv ren.

Det elskerinde- og mætresse-væsen, som blomstrer saa frodigt i Paris og andre storbyer, har jo hos os endnu ikke naaet den udvikling, som mange holder for saa ønskelig. De stunder imod den som mod et stort fremskridt i kultur; ja der er dem iblandt dem, som kan faa sig til at sige, at de holder den for et fremskridt i *moral*.

Og det lader sig nok til nød tænke, at en kvinde, som er kommen ind i dette strømdrag, kan mene, at hun gjør et modigt skridt paa veien fremad imod det store maal ved at optræde offentlig som Holger Drachmanns elskerinde, paa samme tid som hun i virkeligheden bevarer sig ren. Hun vil ved det kunne føre aandslivet her i Christiania fremover til større frihed, høiere kultur, til Thomas Krags «renere luft».

Og det saa jo virkelig ogsaa ud til at skulle lykkes. Christiania, det fine, det intelligente Christiania jublede for Holger Drachmann og hans frøken. Og vore bohemer gned sig i hænderne. De havde faat Christiania gode selskab til at gaa i vandet. De havde ret til at føle sig som overmennesker. Thi det havde vist sig, at der ikke var nogen overflod paa sund menneskeforstand hos menneskenes børn.

Det var et nederlag for den offentlige moral i landet. Og nederlaget var aldeles det samme, enten forholdet mellem Drachmann og frøkenen var sædeligt eller usædeligt. Det saa ud som usædeligt, og det virkede som usædeligt. Nederlaget var der.

Saa kom Klaveness. Og med et eneste djærvt slag gjør han nederlaget om til seier. Han havde den samme grund til at optræde, enten forholdet imellem de to var sædeligt eller usædeligt. Det var jo ikke parret, han vilde ramme; det var det publikum, som hyldede parret. Det var udmærket godt gjort, at han slog sit slag. Men han havde handlet endda en smule bedre, dersom han ikke havde glemt at regne med den smule mulighed, som der findes for at forholdet kunde være rent.

Dog — den der optræder som en mands elskerinde og giver sig udseende af at være hans elskerinde, har ikke *meget* at beklage sig over, om hun saa ogsaa blir *opfattet* som hans elskerinde.

Nu faar vi se, hvad vore bohemer er god for at finde paa til næste gang.

22. 3. 1901.

Chr. Bruun.

NORDISK FORENING

i Danmark og i Sverige.

«*Skandinavismen*»! Et fremmed ord — men et ord, som har bredt sig, som har vakt længsler og anelser, dybe og rige, i mangt et sind, ogsaa et ord, som har været nævnt tit og ofte med foragt og med haan: hvem vil vel tro paa saadan noget? Der er dem, der har viet hele deres liv eller störstedelen af det til arbejde for denne sag, «nordsagen». Der er andre — og de er nok de fleste — der kun værdiger den et skuldertræk.

Skandinavismen! Det er med andre ord navnet paa en sag, hvis muligheder og maal og hele hensigt og nytte der har været og endnu længe vil være strid om.

Ogsaa i disse dage lægger man ud igen.

Enighedsarbeidet er jo saa smaat tat op igen.

Her skal jeg ikke komme nöiere ind paa, *hvordan* dette skete.

Hvad bladstyret har bedt mig om, er nemlig en redegörelse for: 1) *Hvad «Nordisk forening» vil* (jeg kalder den med amerikansk korthed: N. F), 2) *Hvor megen tilslutning den har faat* og 3) *Hvad den hidtil har faat udrette.*

Da en af bladstyrerne i sommer ved det vakre höjskolemøde i Seljord bad mig som sekretær for N. F. om et stykke om ovennævnte sag, slog jeg selvfølgelig straks til. Det er arbejdet for selve denne sag, der har holdt mig fra at sætte mig hen og skrive for længe siden. Siden i sommer er der nu ogsaa i Norge stiftet en N. F. — vi havde i forvejen flere norske medlemmer i den danske N. F.; men at nordmændene vilde ha sin egen N. F., var da ikke at «undre paa».

Saa sagen er heller ikke helt ny i Norge.

Endvidere har de mange nordmænd, jeg har talt om skandinavisme med, været saa meget oppe i det («interesserede» for det), at jeg ved, at ogsaa disse linjer vil blive læste.

* * *

I. Hvad vil N. F.?

«*Foreningens formaal er at fremme kendskab, forstaaelse og samliv mellem de nordiske folk*».

Saaledes hedder det i § 1 i den danske forenings love.

Efter megen uklarhed og mangt et bittert sammenstød mellem forskellige opfattelser staar det nu klart for N. F. i Danmark, at det er det, den vil: fremme kendskabet, og gennem det voksende kendskab skaffe forstaaelse, en virkelig forstaaelse, saa dyb som den kan naas, til grundlag for et frugtbart samliv. Og som det er den danske N. F.s maal, saaledes er det ogsaa de svenskes.

Kun nævner man i Sverige noget nöjere de retninger, hvori man vil gaa.

Vi finder det tilstrækkeligt at sige om vor N. F.:

«*Den træder (derfor) i forbindelse med lignende foreninger i det øvrige Norden.*

Foreningen vil arbeide paa at (for)øge og (for)bedre kendskabet til landenes sprog og øvrige forhold, udsende foredragsholdere, udbrede skrifter og virke for afholdelse af fællesnordiske møder.

I Sverige nytter man vel ikke de samme ord, men aanden i lovene er den samme. N. F. i Upsala siger saaledes bl. a., at den vil:

1) inkalla *föreläsare* från Norge och Danmark och till dessa länder utsända svenska föreläsare; 2) deltaga i utgifvandet af en gemensam nordisk *tidskrift;* 3) verka för att *uppsatser* på norska och danska införas i den svenska pressen och omvändt svenska uppsatser i grannländernas tidningar och tidskrifter; 4) föranleda och medverka till utgifvandet af en gemensam nordisk *sångbok* och likaså en svensk norsk-dansk *läsebok,* afsedd till ungdoms- och folkläsning i hela norden; 5) föranleda och medverka till utgifvandet af en kortfattad *ordbok,* som innehåller öfversättningar till vårt språk af för oss svårfattliga norska och danska ord, samt omvändt en liknande liten handbok, som underlättar norrmännens och danskarnas läsning af svenska arbeten; därjämte verka för att svenska, resp. norska och danska, bokförläggare förse en del af sina böcker med korta ordförklaringar till norska och danska, resp. svenska, läsares tjänst; 6) taga initiativ till föreningens syfte gagnande skolreformer och andra paa ungdomen inverkande åtgärder; 7) grundlägga ett nordisk *bibliotek* i Upsala, hvarifrån norska och danska böcker utlånas öfver hela landet genom ilgodsförsändelser; 8) anordna norska och danska *uppläsningar, dramatiska* och *musikaliska föreställningar* samt *konstutställningar:* 9) anordna och deltaga i anordnandet af nordiska *möten* och *billighetsresor* mellan de nordiska länderna.

N. F. i Norrköping taler om «anordnande af en nordisk fest engång om året» o. s. v. N. F. i Sala vil bl. a. arbejde for en folkebogsamling med læsesal, hvori nordisk bogavl og blade skal fremlægges. N. F. i Skåne sætter sig særlig som opgave at «åstadkomma samarbete mellan universiteten, läroverken, folkhögskolorna och folkskolorna». —

N. F. i Sverige föjer i reglen udtrykkelig i sit program til, at hvad der sker, göres «*utan politisk syfte*», «*utan inblandning i den aktuella politiken*». Det er nok hensynet til Norge, der har krævet disse tilføielser. Der er jo nemlig dem — selv fra svensk og dansk side — som i N. F. mener at finde «politiske underströmme». Andre mener, at kun *politisk* skandinavisme dur o. s. v. Men det faar ikke hjælpe, hvad man nu mener: *N. F. er og bliver upolitisk.* —

Det er altsaa, hvad N. F. vil, hvad den overalt har understreget: *ingen politik, men kun et rent oplysningsarbeide!* Dermed vil vi fremme al skandinavisme, af hvad art den være maa, naar den kun ikke er politisk.

II. Tilslutningen til N. F.

Selv de, der vil arbejde for et fællesnordisk statsforbund, forsvarsforbund, nordisk fristatssamfund, eller hvad man nu vil nævne af politiske baand mellem Nordens riger, de maa dog indrömme, at, for at disse baand kan blive stærke og varige, maa der *i hele folket* oparbejdes en fællesfølelse, enigheden maa ønskes af alle, menigmand maa *vide,* hvad han gör, naar han gaar med til slige forbund.

Ellers holder de ikke.

Det har skandinavismens skiftende skæbne ned gennem tiderne noksom vist os.

Saa den *folkelige, aandelige* eller *upolitiske* skandinavisme, hvad man nu vil kalde den — «kulturel» siger nogle — den er nok paa sin plads.

N. F. henvender sig derfor særlig til *ungdommen.* I Danmark var halvdelen af vore 1500—1600 medlemmer ifjor lærlinge paa folkehöiskoler. (Dette skyldes selvfølgelig i förste række höjskolen selv, som altid har været ikke blot dansk, men nordisk). Ja, hos ungdommen, baade mænd og kvinder, baade hr.'er og frk.'er.

piger og karle, og hos börnene med, er det, at nordsagen maa slaa rod.

Men først og fremmest maa da de, der skal skøtte vor aandelige vækst i de unge aar, og deriblandt særlig *lærerne,* være med i arbejdet.

Og at lærerne er skandinaver, har de da ogsaa baade i Sverige og Danmark vist ved talrigt at slutte sig til N. F. Ja, der var en tid blandt lærere tale om, at de istedetfor at udgive en fællesnordisk skoletidende vilde nytte vort medlemsblad «Norden» til at drøfte skolespörsmaalene, som af fagspörsmaal jo er dem, der kan paaregne mest almen interesse.

Nordens lærerkræfter staa jo nu forøvrigt ellers i et stadigt frugtbart samarbejde paa mangfoldige maader.

Ungdommen og lærerne baade i den ene og anden slags skole vil vi saaledes mere og mere faa med os. —

Saa har man — særlig i Sverige — talt meget om, at man maatte ud til «*de brede lag*», ud i de store masser, man maatte ha fat i alle «klasser». Det er nu vist ikke saa helt let at naa i Sverige. Der er det nemlig ikke saaledes som i Danmark særlig det jævne folk, der kommer paa höjskoler, men det er mere folk af «den bättre klassen». Det er da ogsaa i Sverige særlig folk fra denne «bedre klasse», de mere akademisk dannede, som har sluttet sig til N. F. Og blandt dem igen særlig kvinderne.

Derimod meddeler sekretæren (Sten Lagergren) for N. F. i Stockholm i et brev til mig, at «N. F. ej lyckats få fäste hos *arbetareklassen.* Hvarför? För afgiften? Nej, ty den är endast 1 kr. [årlig]. [Det er den overalt i Norden, undtagen i Sala, hvor den er 50 øre]. Hvarför då? Vi ha ju en arbetarerepresentant i styrelsen. [Det har vi ogsaa i Danmark. Og dog!] Jo, arbetarne ha redan förut sina organisationer, som äro långt mera utvecklade än vårt lilla nyfödda foster. Dessa organisationer äro t. o. m. understundom «skandinaviska»; i annat fall ha de åtminstone trädt i intimaste beröring med motsvarande fackföreningar i grannlanden. För dem blir då N. F. öfverflödig (från *deras* synpunkt)».

Ja, det blir da ogsaa kun «fra deres synspunkt». *Vi* synes, at de netop skulde være med, naar de iforvejen havde deres faglige skandinavisme. Hvormeget kender danske arbejdere vel til svenske samfundsforhold eller naturforhold og især til svensk aandsliv,

historie og bogavl i det hele taget? — Naa, de ved vel ligesaa meget som studenterne i almindelighed! — Kan gærne være; for studenterne kende nemlig *saa godt som intet* til de dele.

Men hvordan mon man i længden kan arbejde sammen med folk, man ikke kender noget til? —

At N. F. i Danmark — gennem höjskolen især — har vundet medlemmer i alle erhverv og «stænder», vil enhver skönne, naar jeg nævner, at vi *bl. a.* har medlemmer i følgende stillinger:

Husmand — ***LANDMAND*** og ***landmandsdatter*** — *gaardejer* — proprietær — godsforvalter — *tjenestekarl* — forvalter — ***tømmersvend*** og -mester — skomagermester — snedkersvend og -mester — tapetserer — malersvend — murmester og *murer* — bygmester — karetmager — væver — smedelærling og -svend — blikkenslager — vognfabrikant — mølle-bygger og -svend og -ejer — maskinlærling og -arbejder — skrædderssvend og -mester — typograf — sadelmager — fotograf — bagersvend og -mester — garver — forstmand — fisker — mejerist — kontorbud — husstyrerinde — sygeplejerske — læge — gæringsfysiolog — konsulatssekretær — journalist — stiftsdame — børnehjemsforstander — statsrevisor — stationsforstander — musæumsassistent — maler — landbrugskandidat — forretningsfører — værkfører — tömmerhandler — telegrafist — musiker — kantor — kontorist — cyclefabrikant — syerske — kommis — brænderiejer — slagter — gartner — havebrugskandidat — amtmandinde — bogbinder — kontrolassistent — birkedommer — herredsfoged og -fuldmægtig — borgmester — postekspedient — og -fuldmægtig — toldkasserer — købmand — agent — *höjskoleforstander* — seminarieforstander — ***seminarist*** — ***LÆRER*** og ***lærerinde*** — rektor — adjunkt — skolestyrer — overlærer — docent — professor — *student* — graver — redaktør — boghandler — *cand.* (pharm., teol., jur. o. s. v.) — apoteker — sagfører — *præst* — telegrafingeniør — premierlöjtnant — kaptajn — oberstlöjtnant — stabssergent — overintendant — direktør — urmager — statskonsulent — forfatter o. s. v.

Disse stillinger ere fundne ved at gennemgaa noget over halvdelen af N. F. i Danmarks medlemslister. Og der er dvælet saa udførligt ved disse erhverv for tydelig at vise, hvorledes N. F. *i Danmark* har mødt tilslutning fra alle sider. Dog staar der ogsaa her meget tilbage at ønske, særlig ser man altfor lidt endnu til studenterne.

Ellers er der i *Danmark* (formand: professor la Cour, Askov) dannet *krese*, stedlige afdelinger, af N. F., med egne formænd, rundt om i landet. I *Sverige* findes der, som ovenfor nævnt, nordiske foreninger i *Stockholm* (ordförande: professor G. De Geer), i *Upsala* (docent von Schéele), i *Norrköping* (rektor Hacklin),

i *Skåne* (med flere «lokalföreningar» i Skåne, Halland og Bleking professor Weibull), i *Göteborg* (löjtnant O. Kuylenstierna), i *Sala* (folkhögskoleföreståndaren direktör Holmberg).

Af medlemmer er der i öjeblikket med et rundt tal i Danmark 1550, i Sverige 3000. De forskellige foreningers gennemsnitsalder er: 1 aar. Ældst er N. F. i Danmark (stiftet 16 marts 1899 i København).

* * *

III. Hvad har N. F. udrettet?

Naar man er gaaet igang med et nyt og stort arbejde, kan man tit krympe sig ved idelig og atter at skulle svare paa spörsmaalet: hvad har I nu udrettet?

Og naar man nu stiller dette spörsmaal til N. F., og jeg skal svare derpaa, saa vil jeg allerförst henvise til et gammelt skaansk ordsprog: «Ser du ikke din datter age udi gylden karm, saa ser du hende heller ikke komme hjem med brudden arm». — «Man skal fare sagt, dog man haver magt». N. F.s arbejde kan jo ogsaa siges at være: at lægge den grund, som skandinavismen i sin tid nok savnede.

Skridt for skridt maa der gaas, sindigt og støt. Vi maa vide, hvad vi gör. Der er sikkert nok, som vil drage os til ansvar for vore handlinger.

Og fordi vi ved, hvad vi gör, gaar ikke ildhuen ud. Et arbejde, som N. F.s kræver anden ildhu end den, der slaar i bordet og siger: «det maa gaa, for det skal gaa!» Den kræver en ildhu, som ikke blot blusser vældig op ligestraks og saa med eet slukkes, — springer op som en løve, og falder ned som et lam — men den kræver en ildhu, som har en varme, der kan frembringe drivkraft, en ildhu, som tvinger én til at bringe ofre.

— N. F. i Danmark og Sverige har jo först skullet ordne sin plan i de store, grove træk, inden den gik til arbejdet. Men saa har den da ogsaa allerede udrettet en del.

I Danmark har svenskere som den kendte skolemand rektor Almquist og literaten Svensén (fra Stockholm) samt professor Ribbing fra Lund talt udover hele landet om saa forskellige æmner som «Gunnar Wennerberg och hans gluntarna», «infantism» eller «det orätta barnaskapet», «stora stater och små», «ett världsvälde

i våra dagar», «geografiska eröfringar», «Grottesången», «Gustaf Adolf som kulturbärare», «Kong Salomo och Cecil Rhodes», «äktenskap och sedlighet» og «skalden Almquist».

Som man ser: det er ikke blot om «skandinaviske» spörsmaal, der tales. Ogsaa det, at kendte nordmænd eller svenskere kommer og taler til os om ting, som nu særlig ligger dem paa hjærte, har jo sin store betydning. Har de i deres hjemland sat sit præg paa större eller mindre dele af folket, saa staar de jo selv som udtryk for et stykke nordisk aandsliv. Og saa vænnes vi jo ogsaa gennem deres tale til at forstaa disse «fremmede» tungemaal.

Der er i Danmark ogsaa holdt foredrag af danske (som af forf. Mylius-Erichsen om Island), og særlig er vor sag gjort kendt ud over hele landet gennem «agitationsforedrag»: vor formand, prof. la Cour har ledsaget Svensén til flere af de större købstæder og der indledet eller sluttet møderne med at fortælle, hvad N. F. vil. Cand. mag. Lundbye og inspektør Johan Ottosen har talt for baade arbejdere og kommunelærere om samme sag. Og den, der skriver disse linier, har talt (baade i og udenfor Danmark) for studenter og höiskolelærlinge, i købstæder og paa landet — for mange tusinder ialt — om skandinavismen för og nu.

Det er en sag, man gærne vil høre om, hvad mange maaske ikke tror. De kan tælles i titusinder allerede i Danmark, som har hørt om den.

I Sverige forholder det sig paa samme maade. Kun er man der kommen forholdsvis hurtigere igang med arbejdet, idet man ikke der havde de mange fødselsveer, som vi havde her. Af «fremmede» har i Sverige bl. a. talt prof. la Cour og höjskoleforstander Schrøder, bægge fra Askov, dr. Vald. Vedel fra København, pastor Chr. Bruun og frk. Gina Krogh fra Kristiania. De har talt om henholdsvis: «Skandinavismen», «De tre nordiske hovedfolks ejendommelighed», «Middelalderlig bykultur» (3 foredrag), «Købstadskultur og herregaardskultur» (2 foredrag), «den norske nationalfølelse» og «Camilla Collett og hendes tid». Alene i Stockholm har der indtil nytaar 1901 været holdt 8 «föreläsningar» af danske og nordmænd, 3 af en svensk-amerikaner om skandinavisk-amerikanske forbindelser og saa en hel del «skandinaviske» foredrag af svensker.

Desuden har kunstnerparret Lammers fra Kristiania rundt om i Sverige og Danmark sunget norske folkeviser efter indbydelse af N. F.

Endvidere har man i Sverige og i Danmark forberedt en del andre sager (jfr. punkterne i Upsalaprogrammet), men herom kan der endnu ikke meddeles noget.

Foreningen er nu paa 2den aargang af sit medlemsblad, maanedsbladet «Norden», som har bragt ikke blot foreningsnyt men oversigter over alt, hvad der er foregaaet af nordisk betydning siden oktober 1899. Oplaget har i reglen været 8000 og hidtil har medlemsbladet været fælles for Sverige og Danmark.

— Som noget af det vigtigste, Nordisk forening har faat udrettet, maa nævnes de store *folkemøder* i fjor sommer: paa *Bøkeberg* i Skåne (d. 5 juni) og paa *Himmelbjerget* (d. 8 juli). Bægge steder var der 6—8000 deltagere og baade danske, svenske og norske talere blev godt forstaaede af alle. Ved det «svensk-danske sommermøde i Skåne» talte dr. *Hans Emil Larsson* fra Malmö om «nationalitet och samanslutning», højskoleforstander *Holger Begtrup* fra Frederiksborg om Skåne og dets betydning for skandinavismen, samt højskoleforstander *Lars Eskeland* fra Voss om den norske maalsag (paa landsmaal, som *let* blev forstaaet)[1]). Paa Himmelbjerget talte højskoleforstanderne *Odhner* fra Lunnevad (Sverige), *Helge Hostrup* fra Ry, dr. *Nörregård* fra Testrup og *Lars Eskeland* fra Voss.

Hverken her eller i Skåne prædikedes der egentlig skandinavisme.

Det var en stiltiende forudsætning, at folk fra Jylland og Skåne ligesaa let kan færdes sammen som folk fra Jylland og Sjælland. Møderne var vellykkede fra ende til anden, og der var kun eet ønske: at saadanne møder ad aare jævnlig maatte holdes i alle egne af Norden.

— Det kan i denne sammenhæng ogsaa nævnes, at N. F. uden tvivl har virket ind paa forskellige omraader allerede. Det er sikkert «nyskandinavismen», der har virket med til at Upsalatidsskriftet «I vor tids lifsfrågor» nu i et aars tid har været «försett» med norsk-danske ordforklaringer under hver side (dette alle Nordens tidsskrifter til værdig efterfølgelse!) — eller at «Norskt høgskuleblad» næsten ligesaa godt kunde hedde: «Nordiskt høgskuleblad»!

---

[1]) Til den store fest paa højskolen Hvilan dagen forud havde N. F. skaffet kgl. skuespiller Jerndorff til at synge danske folkeviser.

Den har hjulpet med til «nordiske fester» og «nordiske møder» og den har søgt at hjælpe med ved enhver lejlighed og göre sig kendt, hvor den kunde komme til det.

«Dansk fredsforening» og studentermødet paa «Askov» i fjor sommer m. fl. har droftet N. F. og mere eller mindre givet deres tilslutning til sagen tilkende.

Endnu maa tilsidst mindes om, at N. F. har en fælles nordisk sangbog til brug ved alle sine møder under arbejde. Endvidere begynder der nu i København snart en fyldig undervisning i svensk for almueskolens lærere og lærerinder. Hvad N. F. tilsigter hermed, er let nok at se; det er: at faa svensk ind som led i undervisningen i almueskolerne. Et enkelt större skrift agter N. F. i Danmark maaske ogsaa at udgive.

Endelig har N. F. i Danmark allerede flere gange givet sine medlemmer billigere adgang til forskellige møder og koncerter og i en nær fremtid tilstiller den ventelig frit enhver af sine medlemmer et yndet svensk digterværk.

Men alt i alt har N. F. dog maaske ikke faaet udrettet saa synderligt endnu. Det var ogsaa formeget forlangt af saa ung en forening. N. F. holder tilmed paa, at det — som vi siger i Sønderjylland — «er bedre at være godt gaaende end ringe agende».

Men det maa dog være mig tilladt blot ganske lost at nævne opgaver, som N. F. skulde tage *kraftigt* fat paa at løse.

Jeg vil særlig pege paa betydningen af, at der udbredes *billige og letlæselige «skandinaviske» smaaskrifter*. Jeg kalder dem «skandinaviske» og mener dermed at have angivet, hvad de skal dreje sig om: alt, hvad der vedrører Nordens folk. Men de skal være *billige*.

Og saa skal N. F. søge overalt i Sverige og Norge at faa indført undervisning i nabolandenes sprog. Den maa i Danmark søge at faa baade almuelærere og latinskolelærere, højskolelærere og aftenskolelærere, alle, til at holde svenske læseovelser.

N. F. skal skaffe sine medlemmer god rede paa nabofolkenes bogavl baade för og nu.

Den skal skaffe os bedre forbindelse med nordboerne i Amerika og overalt i den vide verden.

Den skal lære dagbladene at holde sig strængt til sandheden — mange tror paa deres blad som paa biblen —; ti, som en socialdemokrat sagde, den aften N. F. stiftedes i Stockholm: «Det vore

nog icke så mycket Björnson, som vissa norska och svenska tidningar, som bure ansvaret för oenigheten [mellem Sverige og Norge]».

Ja der kunde nævnes mange ting, men for nemheds skyld kan det hele sammenfattes i: N. F. bör «holde sine løfter».

Det skal den sikkert ogsaa nok, blot den faar tid til at arbejde og stadig finder forstaaelse nok.

Som sekretæren for N. F. i Stockholm skrev til mig fornylig: Det är icke ett ögonblicks verk att knyta ett *fast,* andligt och kulturellt band mellan skandinaver. Det bandet måste väfvas af så många trådar. Men om vi börja i hvar sin ände, så böra vi väl också en dag mötas på midten. Och då är Norden starkt. Vårt Norden! Framtidens Norden! Våra barns Norden!

IV. Men nu Norge!?

Ja, nordmændene er jo altid kommen sidst med i den sag. Saa at de ogsaa kommer det nu, kan man jo egentlig ikke «undre sig paa».

Et norsk blad (Kr.a Dagsavis) sagde iforfjor, at «om skandinavismen er meningerne delte». Det vilde paa godt dansk hedde: «der kan være to meninger om den ting», og det *kunde* igen «paa andet dansk» sige: der er kun een mening om den ting: væk med den! Vi har ikke brug for den!

Naa, saa galt er det nu vel heller ikke længer i Norge. Det er ikke længer alle, der mener, at der «staar skræk af skandinavismen», det er ikke alle, der spiser den sag af med: «Den norske ungdom er for tiden ikke disponibel; den er i felt og har ikke stunder til fest».

Nei, det er langtfra alle.

For det *er* jo slet ikke «*fest*», det drejer sig om. Det er ikke «fest» og «festen», N. F. gaar ud paa. Den lille spæde spire, der nu har skudt frem, skal ikke vandes med punsch og gødes med fraser; af sligt gror kun andemad og ikke det Ygdrasil, der kan skygge som bøgen og skinne som birken og staa rank som fyrren paa fjeldet.

Ikke *fest,* ikke *ord* alene, men *arbejde,* udholdende, vedholdende arbejde, nidkære og ivrige *arbejdere* kræver den sag.

Og den kræver, at Norge er med *for sin egen skyld,* ikke for

Sveriges skyld, ikke for Danmarks skyld, men i förste række for sin egen skyld.

Hvad kan det hjælpe maalmændene, at de sidder der oppe mellem sine fjælde og hyler over, at vi andre ikke forstaar deres maalstræv! Kom ned fra fjældet, du norske maalmand! sus lige ind i Fyns forsamlingshus, og lær de undrende Fynboer, at «Norsk-norsken» i en nordmands mund er lige saa let forstaaeligt som «Dansk-norsken» — naar manden da i det hele taget *er* til at forstaa.

Og vov Jer ind i «fjendens» lejr, I norske politikere! Vis, at det er ikke *mod* Sverige men *for* Norge, at kampen staar! Vis det ved selv at gaa til Sverige og selv at lære svenske mænd, hvad norsk politik drejer sig om. Gör det selv, sig dem selv sandheden, og lad ikke de svenske dagblade ene om det; I ved jo, hvor det kniber for somme dagblade at holde sig til sandheden!

Stæng jer ikke selv ude fra muligheden for at blive forstaaet, for saa mister I retten til at klage Jer! Staa ikke længer og knyt næverne i lommen mod hinanden! Nei, haanden af lommen til ærligt haandslag og forlig!

Tror I, at svensker og nordmænd ikke kan arbejde sammen paa saa mangfoldige omraader i bedste enighed, saa tar I fejl! Det har allerede vist sig flere gange, at det kan de godt.

Og lad mig her kun minde om, at det er ikke mer end godt 70 aar siden, man skrev rimerier i *sjællandske* aviser, fordi kongen var sluppen godt hjem fra de slemme *jyder*.

Nu forliges jyder og sjællændere godt nok og ogsaa nordmænd og svensker skal engang kunne se med blide öjne til hinanden, ikke «som landsmænd» (det tör jeg skam ikke sige) men, «som var de landsmænd».

Ja «netop til løsningen af unionsstriden kan en udvidet, en nordisk tankeretning komme til at række en hjælpende haand» (Norske Intelligenss. 2 dec. 1899).

Saa spörsmaalet er ikke, *om* Norge skal være med, men blot *hvorledes*.

Og det vil jeg overlade til *N. F. i Norge* at give fyldestgörende svar paa. —

Til syvende og sidst vil jeg blot atter gentage, at naar til omdömme maalsagen har saa mange fjender i Danmark, saa kommer det vel ganske simpelt deraf, at vi danske ikke *kender* landsmaalet.

Men hvem skal skaffe os kendskab til det og saa meget andet *Norge* vedrörende, om ikke i förste række *nordmændene?!*

N. F.s formaal er netop «at fremme ***kendskab,*** *forstaaelse* og samliv mellem Nordens folk».

Hvorfor i alverden vil saa nordmændene holde sig borte fra denne bevægelse?

Blir de ikke derved selv skyld i, at misforstaaelse og uvilje gror tykt som græsset paa den vej, der aldrig trædes?

«Jo—o—o, det kan jo nok være».

Det svar har jeg ofte faaet af nordmænd, naar jeg har talt med dem om N. F. under fire øjne. Har man dem paa tomandshaand, saa er der som oftest intet i vejen. Saa taler de ikke saa let om «sammensvejsning» og «samrøring», om en Nordens-enhedspærevælling, men saa faar de at føle, at N. F. vil ikke *enhed* men *enighed* i Norden, den vil ikke et fælles Norden, som udvisker og slöjfer eiendommeligheder; men N. F. vil lade disse særegenheder staa ved sit værd, vil netop lade dem komme til sin fulde ret; den vil blot *lære dem at kende,* lære at *forstaa dem* gennem fællesmøder og foredrag, tidsskrifter og smaaskrifter o. s. v.

Som det hed ved N. F.s aabningsmøde i København i sept. 1899:

> Lad kun folkene frit følge hver sin natur,
> hvor dets kald tegned forud dets vej!
> Kun det indskud i slægternes arbejde duer,
> som har særpræg af giverens jeg.
>
> Var de tre strænge stemt, saa kun en lyd de gav,
> da blev samklangen aandløs og død;
> kun, naar hver faar sin klangfarve, höj eller lav,
> bliver treklangen fyldig og blød.

* * *

Det var *nordmænd,* som ved det nordiske höjskolemøde i Seljord ifjor sommer bad mig tale derude i birkelunden om N. F. Jeg kom nu ikke til det: tiden *var* for kort.

Men saa da nu disse linjer fra en, der efter fattig ævne i den sidste tid har stræbt efter at faa mere og mere personlig sandhed ind i de ord, han skrev der oppe paa «Utgaren», hvor alt stemte til sang:

Ja, jeg *elsker — hele — Norden*
med dets fjælde, fald og søer,
med dets rige, grönne sletter,
med dets hundred tusind øer,
med dets drømmerige nætter,
mest dog med dets lyse dage,
dag til daad, til kamp og virke
for alt sandt og stort og rent,
som kan fostres her i Norden,
føres ind fra hele jorden.

— Arbejdet for enighed mellem Nordens folk er et velsignet arbejde. Maatte det finde mange ærlige, villige og uegennyttige arbejdere — ti den kræver baade tid og kræfter, den sag.

Maatte den forstaas af alle i Norden, alle, som da i det hele taget har sans for noget andet og mere end det at skære sin egen madpose.

Leve Norden!

København i februar 1901.

Anders Diemer.

MENNESKEOFRINGER PAA MADAGASKAR.

Af L. Vig, missionspræst.

Det var en almindelig tanke paa Madagaskar, at en syg kunde reddes fra døden, hvis et menneske eller dyr ofredes i hans sted. Dersom den syge var konge, adelsmand eller storhøvding, kunde Mpisikidien, spaamanden — der tillige var læge og afgudsprest — sige, at Sikidien — (spaadommen) — krævede, at et menneske ofredes, saa at dets blod traadte i stedet for den syges blod, dets liv i stedet for den syges liv. Det gik her efter det ord, som er vel kjendt blandt madagasserne: «Naar jeg er syg, lad da en slægtning dø, naar en slægtning er syg, lad da en oxe dø». Udtrykket slægtning bruges paa Madagaskar i en meget omfattende betydning. En konges høvdinger, hoffolk og slaver var alle hans børn, hans slægtninge. Det samme var tilfældet med store og rige folks underordnede og deres slaver. — Det var en altbeherskende tanke blandt de gamle madagassere, at de underordnede var pligtige til at redde sine herrer, naar disse, hvad der ikke saa sjelden hændte, kom i en forlegenhed eller nød. Blev en stormand «skyldig for riget», maatte de stormænd, som stod under ham, sørge for, at der blev samlet penge til bestikkelse og andet brug for at «frelse ham». Det var nemlig saa i de dage, at det var «pengene, som frelste livet» i saadanne tilfælder. — Det, som de underordnede gjorde for sine styrere, gjorde ogsaa slaverne for sine herrer. Slaverne var «børn» (man brugte ikke udtrykket slaver om dem, heller ikke benævnte de sig selv med dette navn, men kaldte sig «folks børn»). Det var børnenes pligt at redde sin «fader og moder», og det gjorde de, hvis denne ikke var ualmindelig forhadt. — Denne tanke fulgte man ogsaa, naar det gjaldt en syg fyrste, adelsmand eller høvding. Man var skyldig at lade sit liv for dem. Men det blev fulgt som en ufravigelig regel, at det menneske, som ofredes, ikke maatte tages af fremmede, men af den kreds (de underordnede og slaver), som man efter madagassisk tanke-

gang regnede til den syges slægtninge. — Rigtignok har jeg hørt, at en storhøvding lod sine undergivne og slaver gribe fremmede, veifarende folk, der da holdtes fangne, indtil en af dem paa en bestemt dag i aaret blev ofret til hans afgud. Men dette stempledes som en grov forbrydelse. At man i tidligere dage ogsaa her i Betsileo har ofret mennesker for syge adelsmænd, er sikkert nok. Man vil dog nødig fortælle dette nu; «ti det er ting, som i sandhed beskjæmmer». Derimod kan man uden vanskelighed faa vide, hvad ældre «berømte konger» gjorde, naar der var tale om menneskeofringer. De sparte ofte offerets liv. Dette maa regnes dem til ære. Men det, som særlig har bevirket, at deres handlinger endnu er kjendte og gjerne fortælles blandt folket, er ofrenes virkelige eller paatagne hengivelse for sine fyrster, og de belønninger, disse tro mænd fik.

Om en af de ældre konger, Imerina-Andriamásinaválona fortælles der saaledes, at da han blev gammel og affældig, søgte hans omgivelser ved ethvert middel at holde livskraften oppe hos oldingen. Naturligvis spurgte man en berømt Mpisikedy (spaamand) tilraads. Denne gav det svar, at kongens liv kunde forlænges, dersom man fandt en mand, der frivillig vilde ofre sit liv for ham. Dette blev da offentlig bekjendtgjort. Men som rimeligt kunde være, viste det sig, at det selv for en madagassisk konge, der «var livets grund og jordens grundvold», ikke gik saa ret glat at hverve nogen «frivillig» i dette tilfælde. «Livet er som en eneste spade», siger madagasserne, «dersom den brydes istykker, er der ikke nogen anden, som kan erstatte den». De trode da, at de maatte være va'r om livet som den «eneste spade». Derfor flyde man, da man «hørte kongens ord». Kun en eneste fremstillede sig som et villigt offer for sin konge. Manden blev bunden og fremstillet for folket — der nu var vendt tilbage — som et offer, der frivillig vilde hengive sit liv for kongen. Imidlertid fandt spaamanden, der forrettede som offerprest, at mandens liv ikke krævedes. Han gjorde et snit i offerets hals og opsamlede blodet i et lidet offerhorn. Noget af blodet blev smurt paa kongen. Det var en fast ceremoni ved saadanne offerhandlinger, at der af offerets blod (menneske eller dyr) blev strøget noget paa den eller de for hvem der ofredes. Ofte sattes der flækker af offerets blod paa de ofrendes pander. — Kongen beviste denne mand megen ære. Han gav den lov, at dødsstraf ikke maatte anvendes mod hans efterkommere. Denne

forret nød de og andre, der senere fik samme begunstigelse, i virkeligheden saa længe det madagassiske rige bestod. Det navn, man gav disse slægter, betegnede deres særstilling. Man kaldte dem «de som ikke dør for sine synder». De, der tilhørte saadanne slægter, kunde længe gjøre hvad de vilde, uden at straffes. I den sidste tid var det dog, fordi de var stormandssønner, at de ustraffet kunde overtræde loven paa mange maader. Det var kun politiske forbrydelser saadanne personer blev straffet for. Utvivlsomt er denne fortælling historisk i de væsentligste træk, uagtet den ligger nok saa langt tilbage i tiden, da den nævnte konge sandsynligvis var den 11te i rækken fra den sidst regjerende dronning i landet. Rækkefølgen er dog meget usikker for de tidligere konger.

Senere vilde en af de mest berømte konger i Imerina forsøge sine høvdingers og sit hoffolks hengivenhed. Han foregav da, at han var dødssyg, og lod spørge, om nogen af dem, der tjente ham, var villig til at ofre livet for ham. Kongens ord vakte den største forfærdelse. Alle var tause. Men saa tog en af de største og mest anseede høvdinger ordet og erklærte, at han var villig til at lade sig «dræbe som offer» for sin konge. Han blottede sin hals og opfordrede offerpresten til at begynde offerhandlingen. (Det var det almindelige, at offerets hals, menneske eller dyr, blev overskaaret. I krig fulgte man dog ofte en anden skik ved menneskeofringer). Nu blev det bekjendt, at det hele kun var en prøve, hvorved kongen vilde udfinde, hvem der var den mest trofaste og paalidelige blandt hans mænd. Denne høvding, der allerede tidligere besad sin konges gunst og tillid, blev nu overøst med æresbevisninger og værdigheder. Han blev ophøiet til premierminister, et embede, der skulde være arveligt i hans familie. Ogsaa hans efterkommere skulde høre til dem, der ikke skulde dø for sine synder. Ganske nylig fik jeg atter høre den kjendte historie om, hvorledes det gik til, at denne høvding kom til magten. En kristen, der kjender saa godt til «fædrenes historie», fortalte det — paa en af mine annexreiser — saa livlig og anskuelig, at det var, som om jeg saa de handlende personer for mig. Da han var færdig med sin fortælling, gjorde han den nærliggende bemærkning: «Dette er saaledes, som vi læser om Abraham, da han skulde ofre sin søn Isak. Da det «i sandhed» viste sig, at Abraham var villig til at ofre det kjæreste, han havde, da fik han hæder, ære og rig-

dom, som skrevet er: I din sæd skal alle jordens slægter velsignes».

Den nævnte storhøvding havde afgjort stillet sig paa kongens side i hans kamp mod de forskjellige smaakonger. Ved sin dygtighed bidrog han meget til at kongen seirede i denne kamp og blev anerkjendt som enekonge i provinsen Imerina. Dette var den egentlige grund til, at storhøvdingen blev ophøiet og fik en magt, der var saa stor, at en af hans efterkommere, der forstod at udnytte den, blev landets egentlige hersker. Men naar fortællingen om prøven endnu er saa levende blandt folket, da viser dette, at man tidligere var gjennemtrængt af den tanke, at kongers, storhøvdingers og mægtige adelsmænds haandgangne mænd og slaver var pligtige til, om det krævedes, at lide offerdøden for dem. Det fortjenstlige i storhøvdingens handling bestod deri, at han ikke var et offer, Sikidien havde udpeget, men at han frivillig fremstillede sig.

Ogsaa ved andre leiligheder kunde der kræves menneskeofre. Da en af de mest berømte konger i Imerina skulde bygge sig et slot, var det fornødent — sagde spaamanden —, at et menneske ofredes. — Kongen spurgte da, om nogen af hans folk var villige til at ofre sig for rigets vel. En stormand tilbød sig som offer. Men saa fandt spaamanden, at det ikke trængtes, at man tog offerets liv. — Han gjorde et snit i et af hans ører. Blodet blev dryppet ned i et af de huller, hvor man satte de støtter, som bar slottets tag. Der siges, at en hane blev ofret. Det var en fast skik hos de gamle hedninger, naar de byggede sig et nyt hus, at de ofrede en hane. Blodet blev heldt ned i det hul, midt i huset, hvor man satte tagstolpen. —

Ikke alene i Imerina, men ogsaa i Betsileo var det saa, at en konges høvdinger, hoffolk og slaver var pligtige til bogstavelig at ofre sig for ham, hvis det krævedes. — Da en navnkundig konge i Betsileo, Andriàmanàlinabètseteo, skulde ud paa et krigstog, fandt spaamanden, «at kongens skridt var onde». En stor ulykke vilde ramme ham, ja han vilde falde i krigen, dersom han ikke fik en stedfortræder, «en som kan være i stedet for dit lig», som spaamanden udtrykte det. Saa sammenkaldte kongen sine folk og meddelte dem, hvad Mpisikidien (spaamanden) havde sagt. Tillige spurgte han dem: «Er nogen af eder villige til at være i stedet for mit lig». Han fremstillede det da slig, at den forestaaende krig ikke skulde fremme hans personlige formaal; den var nødvendig

«for at styrke riget». Det stedfortrædende offer var saaledes ikke alene for ham, men for alle hans undersaatter; ti dersom man seirede, vilde dette «gavne folket og riget». Det varte en stund, før man kunde finde et offer. En høvding var dog villig. Paa den bestemte dag blev han bragt frem og lagt tilrette som et almindeligt offer. Han blev som et almindeligt offerdyr skaaret i halsen, men ikke dræbt. Man kunde ikke tage offerets liv, da offerpræsten ikke havde indfundet sig Den følgende morgen tidlig kom offerpresten. Men nu havde han fundet ud, at der ikke trængtes et menneskeoffer. Han «gjorde nemlig sikedy» før offerhandlingen, og «Sikedien gav det svar», at et dyreoffer var tilstrækkeligt. Et dyr blev da ofret. Den høvding, som havde villet lade sig ofre for kongen og riget, blev rigelig belønnet. Ogsaa hans slægt skulde høre til dem, der «ikke dør for sine synder».

Der er al grund til at forholde sig tvivlende ligeoverfor offervilligheden hos disse høvdinger, der tilbød sig som ofre for sine konger. Det var folk, som ikke var vant til at ofre og yde, men til at kræve og nyde. Derimod var de opøvet i at «give forsikringer», at gjøre store løfter. Men de vidste altid at lage det saa, at de paa en eller anden maade kom bort fra de givne løfter, uden at nogen egentlig kunde sige, at de ligefrem brød dem. Saaledes gik det ogsaa her. Enten var det hele et aftalt spil med «den hellige», der som offerprest ledede det hele som han vilde, eller var deres opofrende tilbud en følge af øieblikkets stemning. Men selv om det sidste var tilfældet, saa vidste de, at de ikke resikerte noget. «Den hellige» vilde nemlig aldrig lade det komme dertil, at en saadan mægtig og anset høvding virkelig blev ofret. Han vidste, hvad han da havde at vente af den ofredes altformaaende slægt. Heller ikke maa man tro, at de vilde gaa glip af den belønning, der ventede dem, hvis de ordnede det slig, at den høvding, der havde hovedrollen i dette skuespil, fik «spille sin rolle godt». Anderledes var det, hvis en person af ringe byrd ikke valgte at ofres, men blev udpeget som offer. Da var «Sikidien ubønhørlig». Det stakkels offer blev da ikke sparet, det kunde ikke undgaa sin skjebne. —

I gamle dage var Madagaskars indland delt mellem mange smaastammer, hver med sin konge. Disse stammer laa i en næsten uafladelig strid med hverandre. Naar man frygtede for angreb af fiendtlige stammer, eller man forberedte sig til en krig mod disse,

kunde man ofre mennesker. Mennesker ofredes ogsaa under selve krigstoget, naar «den hellige» ved hjælp af Sikidien fandt ud, at der hvilte en skyld paa hæren, og at den som følge deraf vilde lide nederlag i de forestaaende kampe. Jeg skal nævne et par træk der viser, at man i hin tid ofrede mennesker her i indlandet, naar de forskjellige stammer bekrigede hverandre. En konge, der boede 3 à 4 kilometer syd for Masinandraina, laa i krig med en konge i Betafo. Han var sikker paa, at Betafokongen vilde angribe ham. Han kaldte derfor sine krigere sammen. Før man drog afsted for at møde fienden, ofrede de et barn. Det blev ynkelig pint tildøde paa den maade, at hver kriger stak sit spyd i det, medens det endnu levede. Hver enkelt af dem smurte — som det var skik ved saadanne offerhandlinger — noget af offerets blod paa sig. —

Da jeg for mange aar siden var oppe i høifjeldene, som danner grændsen mellem Nordbetsileo og Imerina, gjorde mine bærere mig opmærksom paa, at en dalsænkning, vi passerte, kaldtes Marotaolana ɔ: mange ben. Jeg skjønte da strax, at vi her stod paa historisk grund. Mine bærere kunde give oplysninger, der stadfæstede denne formodning. Senere har jeg undersøgt sagen nøiere og fundet, at der knytter sig en menneskeofring til den krig, der fandt sin afslutning i dalen Marotaolana (mange ben). En mægtig stamme, der kaldes Benimila, og som boede sydvest for hovedstaden, besluttede at gjøre et krigstog til Betafo. Formaalet for toget var «at røve egtefæller og børn i Betafo og gjøre dem til slaver». — Næsten alle, som hørte til denne stamme, var meget begeistrede for dette tog. Nogle enkelte kunde dog ikke dele flertallets løftede krigsstemning. De frarаadede paa det alvorligste det forestaaende krigstog. Betafofolket — sagde de — havde sluttet pagt med eder og besværgelser, saaledes som hedningerne pleiede at gjøre det, at de skulde staa sammen mod den fælles fiende. Det var derfor en farlig sag at binde an med dem. Men det gik her som det altid pleier at gaa: en krig lader sig ikke hindre, naar det er kommet derhen, at de styrende ikke længere «bruger ordene for at skjule sine tanker». Advarslerne blev ikke paaagtede. Hæren drog afsted. Det synes dog, som om de modige krigere ikke har været saa aldeles seierssikre. De fandt det forsigtigst at standse, da de var kommet et stykke paa veien. De «gjorde da sikidy» for at udfinde den «lykkelige dag», paa hvilken de kunde

angribe med held. Det svar, Sikidien gav, var ikke ubetinget gunstigt. «Den hellige» sagde: «Dersom vi ikke styrker vore krigsguder med rødt blod, saa vil hver eneste af os falde i krigen». Nu maatte en soldat ofres. Offeret skulde være en mand, der var saapas gammel, at haaret ved tindingerne var hvidt. En saadan mand blev da ofret. Hele hæren gav ham i forveien det løfte, at tiendedelen af det bytte, den sikkert troede at faa, skulde uddeles til hans enke og børn. Offerets blod smurte de først paa sine spyd, saa trykkede de spydene til sig, saa at noget af blodet paa disse kom paa deres legemer. Derpaa gik de trøstige og seiersikre i kampen. Men denne fik et uheldigt udfald for dem. De blev overvundet og drevet paa flugt. Seierherrerne forfulgte, indhentede og omringede dem i den nævnte dalsænkning. Her blev de alle nedhugget eller rettere nedspydet. Deraf dalens navn: Marotaolana (mange ben).

Tilstanden i indlandet var i hine dage just den samme som den har været blandt Sakalaverne, Baraerne og Betsiririfolket, ligetil de franske blev herrer i landet. Disse stammer kunde ofte bekrige hverandre indbyrdes; men saa forenedes de i større eller mindre flokke for at gjøre krigstog til indlandet. Her røvede de da «egtefæller og børn», gjorde dem til slaver og tog saa meget kvæg, de kunde faa fat paa. Naar de paa sin vei til indlandet kom til et mere bekjendt overfartsted, blev Sikidien spurgt, om der skulde ofres, og hvad slags offer der skulde bringes. Dersom spaamanden sagde, at de truedes af en «stor ulykke», maatte et menneske ofres. Offeret toges altid af de menige soldater efter Sikidiens afgjørelse. Høvdingerne stod udenfor. Det var jo særlig for dem der blev ofret. I regelen blev offeret skudt. Offerpresten satte en flek af offerets blod paa hver krigers pande. Derved fik alle del i offeret og den beskyttelse, som det bragte. Enten man ofrede et menneske eller et dyr (en oxe) blev noget af offerets blod heldt ud i floden. Det var til de aander, man troede, havde sit tilhold i eller ved floden. Det var ikke alene paa indmarschen til det indre af landet, man ofrede mennesker. Saadanne ofre blev ogsaa bragt paa tilbageveien, naar Sakalaverne antog, at krigere fra indlandet forfulgte dem. En yngre kristen, der tjente hos os i nogle aar, fortalte om et menneskeoffer i en Sakalavhær, der vendte tilbage fra et røvertog i indlandet. Den kristne var blandt de fangne eller røvede, saa han var øienvidne til, hvad der foregik.

Da hæren var kommet et stykke sydvest for Midovyy grebes den af frygt for, at besætningen i denne fæstning skulde sætte efter den og fratage den byttet. Hæren standsede ved en flod. Som sædvanlig blev Sikidien adspurgt. Den svarede, at et menneske maatte ofres. En ældre mand blandt fangerne blev derpaa ofret. Han blev dræbt som et almindeligt offerdyr. Derpaa stak hver enkelt i hæren sine spyd i offeret. Offerpresten satte en flek af det ofrede menneskes blod paa panden af hver enkelt af de tilstedeværende, først paa krigerne og dernæst paa fangerne. Sakalaver, Baraer og andre vilde stammer bærer et skjæl som amulet paa panden. Under dette skjæl sætter de en klat af menneskeblod. Dette skal fri dem i krig og andre farer.

Paa sine røvertog til indlandet gjorde Sakalaverne og andre stammer løfter ved de «berømte» overfartsteder. Disse løfter gik ud paa, at dersom de havde lykken med sig, seirede i kampen, fik et rigt bytte og kom vel og uhindret over de store floder paa tilbageveien, saa skulde de ofre ved overfartstedet. (Saadanne steder var «hellige» for de madagassiske hedninger). Det var ikke saa sjelden de lovede at ofre et menneske. Pastor Nilsen-Lund har fortalt om et saadant løftesoffer. Da Sakalaverne vendte tilbage fra et røvertog, vilde de ofre et af de røvede børn. Barnets bedstemoder, der var blandt fangerne, bad da om at hun maatte blive ofret istedetfor sit barnebarn. Hendes bøn blev opfyldt.

Det var ikke blot paa krigstog man ofrede mennesker for at indfri et løfte man havde aflagt. Ogsaa i fredelige tider kunde man love at ofre et menneske, hvis man fik et bestemt gode, som man særlig eftertragtede. En af de gamle smaakonger i Betsileo, tipoldefader til en af de adelige ætter paa Masinandraina, mistede rige og frihed, da Radama I underlagde sig landet. Som landflygtig vandrede den tidligere stammekonge omkring i de ikke undertvungne egne vest for Betsileo. Men alle hans tanker og ønsker gik ud paa at faa vende tilbage til sit lille rige og til sin stamme. Han lovede da, at dersom han kunde opnaa dette, vilde han ofre et menneske. Den fordrevne konge blev taget til naade af den mægtige erobrer og indsat som vasalfyrste i sit tidligere rige. Nu maatte han opfylde sit løfte. En gammel, svag mand, som ikke kunde have ret mange levedage igjen, blev da ofret.

De menneskeofringer, vi ovenfor har nævnt, var saadanne, der

blev krævet under extraordinære forhold. Men foruden disse leilighedsvise ofringer forekom der blandt madagasserne bestemte, aarlige menneskeofringer. Der fandtes afguder paa Madagaskar, til hvis dyrkelse det hørte, at der paa en bestemt dag i aaret ofredes et menneske for at styrke og hellige dem. Jeg skal her meddele en saadan afguds historie, da den ikke alene er oplysende med hensyn til det emne, som her beskjæftiger os, men giver tillige et indblik i, hvorledes de madagassiske hedninger tænkte om enkelte afguders oprindelse, deres dyrkelse og deres evne til at beskytte sine tilbedere.

En soldat her fra Masinandraina skulde for 65 aar siden være med paa et krigstog til Ikongo, et sted sydøst for Fianarantsoa. Rainiarovara — saa hed soldaten — var meget ængstelig. Han henvendte sig til en Mpisikidy for at faa vide, hvorledes det skulde gaa ham under krigen. Det svar han fik paa sit spørgsmaal var høist nedslaaende. Det gik ud paa, at han vilde blive forladt af de andre soldater i slaget, at han vilde blive omringet og taget tilfange af fienden. Han vidste at dette var ensbetydende med, at fienden vilde hugge hovedet af ham og sætte det paa en stang. Saa gik det til i krig hertillands i de dage. Mpisikidien raadede derfor den forfærdede soldat til at han «maatte kjøbe sig fri for alle sine penge og al sin eiendom». Hvad skulde han nu gjøre? Frikjøbe sig fik han ikke, flytte eller paa anden maade unddrage sig militærtjenesten gik heller ikke an. Blev han grebet som flygtning, vilde han efter gammel madagassisk krigsskik blive brændt. Han saa ikke nogen anden udvei end at handle efter det gamle madagassiske ord: «Nøden gjør, at man sender bud». Han søgte en anden Mpisikidy. Efter at denne «havde gjort sikidy» (spaadom), sagde han: «Gaa kun i krigen, udfør din hoveritjeneste. Naar du kommer et længere stykke frem paa veien, vil en af de dødes aander aabenbare sig for dig. Gjør, hvad den befaler dig. Saa skal du gaa lykkelig fremad, lykkelig og i god behold skal du vende tilbage». Da han havde faat denne besked, drog han trøstig afsted. Paa veien sydøst for Fianarantsoa viste en af de dødes aander sig for ham en nat. Aanden sagde til ham: «Gaa kun. Jeg skal give dig Imahaibe, ɔ: den stormægtige, den altformaaende. Du skal ikke falde i krigen. Du skal ikke paa nogen maade staa tilbage for nogen anden mand. Man skal høre paa dine ord og give dem bifald. Du skal have en sød hud blandt

folket (blive populær). Dog, dette aabenbarer jeg klart og tydelig for dig. Den Ody (afgud) du nu faar, skal helliges og æres ved blod, som er det høieste af alt, ikke oxeblod, ikke blod af faar eller andre dyr, men ved blod af et barn. Du skal gjøre to slags guder. Den ene skal du kalde Betsiritra (meget som ikke udtørres, ikke tørker ind) og den anden skal du kalde Isaramarsroka (overflødig, rundelig betaling, vederlag). Begge tilsammen skal faa fællesnavnet Itsitiazazamena (ɔ: den som ikke elsker rødt barn) og udgjøre én gud. Zazamena (rødt barn) var et kjælenavn man gav fyrsters, rigfolks, storfolks børn. I afgudens navn ligger det altsaa udtalt, at han ikke elskede saadanne folks børn. Nei, det var almindelige folks børn, børn af underordnede og slaver, hvis blod guden krævede. Som rimeligt var, fandt soldaten, at det var et svært offer aanden krævede, og han var i tvivl om han skulde gaa ind paa denne fordring. Men han fandt dog, at han «ikke kunde gjøre noget andet, end at følge aandens ord». Saa gav den dødes aand ham en nøiagtig forklaring om, hvorledes de to afgudsbilleder skulde dannes. De skulde laves af de sterkeste træsorter, som findes i landet. De skulde være «menneskebilleder med arme, øine og ben». De skulde klædes med silketøi. Saa fik soldaten det paalæg, at han skulde bade i 7 floder eller bække «i syv dale». Gudens styrke var symbolsk betegnet derved, at den var lavet af de sterkeste træsorter og at to billeder, hver med sit navn, dannede én gud. To er nemlig styrkens tal i den madagassiske religion. Det er ogsaa et tal, der i Sikidien bruges for at «ære» Gud, da «Gud ikke gaar alene».

Syvtallet er forbandelsens, ødelæggelsens, tilintetgjørelsens tal. Guden skulde opbevares i 7 smaa pene kurve, den ene udenpaa den anden. Det straa, hvoraf disse kurve var arbeidet, har det samme navn som det ord, der paa madagassisk betyder *glad*. Dette var for at glæde afguden. Denne sterke afgud kunde beskytte sine tilbedere og give dem seier i krig; den kunde afvende enhver fare og sikre sine dyrkere en varig lykke.

Da soldaten havde udført aandens paalæg: badet 7 gange, aabenbarte den sig atter for ham. Den talte saaledes til ham: «Da du nu ikke er blandt din slægt, saa kræves det af dig, at du tager en del af den venstre haands pegefinger og gjør den til helligelse af guden. Hug af den venstre haands pegefinger ved det første led og lad blodet dryppe ned paa et blad». Den

følgende dag, «dagen med den onde skjæbne», viste aanden sig atter for ham. Den tog da af blodet, som var dryppet ned paa bladet, og smurte det paa de to gudebilleder. Derpaa sagde aanden: «Nu er guden helliget til dig; saaledes skal du gjøre hvert aar».

Soldaten vendte lykkelig tilbage fra krigen, saaledes som «den hellige» (spaamanden) havde forudsagt. Men paa aarsdagen for afgudens «helligelse» — ved den madagassiske badefest, nytaarsfest — maatte han bringe det offer, aanden havde befalet ham. Natten før offerdagen maatte han bade i 7 floder, bække eller kilder i 7 dale eller dalsænkninger. Saa sammenkaldte han hele sin slægt. Den var naturligvis vidende om, hvad der skulde foregaa. Han fremstillede det saa, at afguden var til beskyttelse og vern for dem alle, ikke blot for ham personlig. Men den maatte hvert aar «helliges» ved et menneskeoffer. Børnene blev nu stillede op i to rækker; de hvis «fader og moder levede» i den ene og de forældreløse i den anden. Afguden blev da svunget over en harpixild. Det barn i den række, hvis forældre levede, som røgen af harpixilden først naade hen til, var det offer, guden valgte. Ved denne første offerhandling drev røgen hen til en liden gut, soldatens barnebarn, søn af hans mest elskede datter. Moderen og bedstefaderen blev meget bedrøvet, men barnet maatte ofres. Ulydighed i dette tilfælde vilde — mente de — paaføre slægten den største ulykke. Det stakkels barn blev dræbt paa den mest oprørende maade. Skaftet blev taget af et spyd, for at man lettere kunde haandtere det. Med dette spyd huggede man paa barnets hovedisse, indtil det døde. Idet denne rædselsfulde handling begyndte, stoppede man en klud eller en anden blød gjenstand i barnets mund for at det ikke skulde skrige. Af barnets blod smurte man først noget paa de to gudebilleder. Dernæst satte man en blodflek paa hver af de tilstedeværende. En olding, der nu i flere aar har været en kristen og hører til menigheden i en af mine biforsamlinger, er en broder af det barn, der var det første offer til denne afgud. Efter det, jeg har kunnet faa rede paa, bragte soldaten ikke flere børn til sin gud. Han var ikke saa mægtig, at han vovede at ofre et barn hvert aar. Det var tildels saa, at afguder, der krævede menneskeblod, maatte nøie sig med at man gjorde et snit paa offerets hals, saa man fik lidt blod, der da blev smurt paa afguden. Men det paastaar de, som kjender bedst til

det, at dersom saadanne afguder tilhørte mægtige mænd, maatte der ofres mennesker til dem. Den nævnte soldat fik ikke beholde sin gud ret længe, neppe mere end et aars tid. Der blev saaledes ikke anledning for ham at ofre flere børn til den. En stormægtig mand sammenkaldte sine underhøvdinger og soldater til et møde, hvor hver skulde bringe med sig sine afguder for at vise, hvad de duede til. En styrkeprøve mellem de forskjellige afguder var ikke saa ganske sjelden i den tid. Soldatens afgud vandt prisen. Da man skjød paa den som paa de andre afguder, faldt der strax regn, saaledes som dens eier havde sagt i forveien. Det var saa ogsaa ved andre afgudsprøver, at den afgud, som kunde bringe regnet til at komme, var den sterkeste, den var seierherre i styrkeprøven, og dens tilbedere forfulgte da gjerne den «overvundne» afguds dyrkere med skrig og skraal, som naar de seirende jager en fiende paa flugt. Den stormægtige mand vilde da kjøbe denne sterke gud. Soldaten maatte da give slip paa den. Han fik 100 dollars for den, en meget stor sum i de dage. Disse penge lagde grund til den store formue, soldatens efterkommere endnu er i besiddelse af. Men soldaten maatte love, at han ikke skulde gjøre magen til de to gudebilleder han solgte; thi dette vilde forringe den oprindelige afguds kraft. Hvis soldaten brød denne overenskomst eller løfte, skulde han have sit liv forbrudt. Senere gik denne afgud over til en af den stormægtige mands efterkommere. Denne mand, som jeg, for ikke at nævne hans navn, vil kalde R.y., var en særlig for sin haardhed berygtet mand. At R.y. aarlig ofrede et menneske til denne afgud er almindelig kjendt. Han lagde ikke synderlig skjul paa ofringerne. Der skulde være omkring en 50 mennesker samlede ved enkelte af disse handlinger, hvor afguden ved røgen fra offerilden udpegede offeret. Ved den egentlige offerhandling var der kun nogle faa udvalgte tilstede. Det var ikke altid børn som blev ofrede. Det synes som om man ligesaa snart ofrede voxne. Rygtet ved nemlig at fortælle om, at R.y.s underordnede og slaver vidste at skaffe andre frem som offer, for at de selv skulde gaa fri. Efter hvad der siges, var disse voxne mennesker.

Denne afgud og dens dyrkelse var saa vel kjendt, at man i lege og danselag udover landet sang en improviseret sang om den, idet man ved dansebevægelserne og haandklap fulgte dens takt og rythme. Den lød saa:

«Jeg er ikke haardhjertet som R.y.s afgud;
den kræver et barn,
som dets fader ikke vil give slip paa,
som dets moder ikke vil give slip paa».

Efter hvad der siges, gik det saa vidt, at premierministeren personlig maatte gribe ind. Dette skede et af de sidste aar, landet havde sin selvstændighed. Han skal da have overrasket R.y. under selve offerhandlingen. Premierministeren skal have været forfærdelig sint og truet R.y. med de strængeste straffe, dersom han fortsatte med dette oprørende uvæsen. Men man mener, at R.y. ikke brød sig det mindste om det. I hin forfaldstid var det saa, at det ikke længere var landets lovlige styrer, men partihøvdingerne, deres sønner og tillidsmænd, som havde magten, og de gjorde, hvad de vilde.

I 1889 sendte den madagassiske regjering en hær til Tuleär for at lægge kong Tompohemanas land under dronning Ranavalona. Denne hær opholdt sig adskillig tid i Fort Dauphin. R.y. var med hæren. Just før den brød op for at drage videre til Tuleär, ofrede R.y. en nat en af sine slaver. Min hjemmelsmand, der ogsaa havde været med hæren, beskrev for mig nøie stedet, hvor R.y. udførte ofringen. Jeg var nemlig lidt kjendt i Fort Dauphin og omegn, da jeg havde været der paa min hjemreise just den tid hovahæren laa der. Dette vidste min hjemmelsmand; han havde nemlig lært mig at kjende under det nævnte ophold i Fort Dauphin. Det er en meget brav og paalidelig mand. Afguden Tsitiazazamena og dens historie har jeg kjendt længe og hentydet til den i mit foredrag om «Stedfortrædertanken i madagassernes religion» i «For kirke og kultur», 4de aarg., side 481—483. R.y s slaver, som fulgte ham, tog sin ofrede kammerat og begrov ham. Hovedet var hugget af ham. Dette stemmer med det, jeg har hørt om de ceremonier, som knyttede sig til ofring af mennesker til denne afgud. Dog synes det, som om det først var i de senere aar, man brugte at opstille offerets hoved ved siden af afguden, medens man smurte af dets blod paa den. — Der havde i længere tid været misnøie med R.y. for hans haardhed og grusomhed. I det sidste bad hans slaver andre kjendte stormænd om, at de maatte kjøbe dem. I modsat fald vilde de flygte til de franske i Diego Suarez.

Til alle afguder knyttede der sig flere forbudne ting. Dette var ogsaa tilfældet med denne afgud. Blandt disse forbudne

ting var ogsaa det, at man ikke maatte pudse næsen i det hus, hvor guden opbevaredes i de syv kurve i «Fædrenes hjørne» (det nordøstlige hjørne i huset). En dag fik R.y. besøg af en europæer. Han blev ført ind i stasværelset, hvor ogsaa afguden gjemtes. Europæeren, der ikke kjendte til afguden eller det, som var «forbudt for den», tog sit lommetørklæde op og pudsede sin næse. Dette var urent for afguden. Den havde nu tabt sin kraft og maatte «helliges» ved, at et barn blev ofret for at «borttage synden mod det forbudne». Hvis R.y. fik besøg af madagassere, der stod over ham i værdighed, og disse under visiten pudsede næsen, maatte der ofres et barn. R.y. var en saadan mand, at han heldigvis ikke ret ofte fik besøg af sine overordnede blandt madagasserne.

Man vil have lagt mærke til, at den mand, der lavede denne afgud, og som var dens første eier, maatte hugge af den venstre haands pegefinger ved det første led og bestryge afguden med sit eget blod, der først dryppede ned paa et blad. Saadanne — som jeg vil kalde — delvise menneskeofringer forekom paa Madagaskar ikke alene i gamle dage, men ogsaa i den senere tid. De fleste afguder bestod af horn eller udhulede smaa træstykker. I disse samlede man de mest forskjellige ting: sand fra sikidibrættet, jord, stene, træstykker, græs, fjær, haar, benstumper og dele af sit eget eller andres legemer m. m. — En fyrstinde i den ældre tid — stammoder til en af de adelige ætter her paa Masinandraina — vilde føre krig med en af sine nabokonger. Da hendes høvdinger og krigere var samlede i den anledning, klagede hun over, at hendes krigsguder ikke var saa stærke som modstandernes. En mand tilbød sig da som offer for at styrke hendes guder. Hans liv blev sparet; men hans venstre haands tommelfinger blev skaaren af og puttet ind i fyrstindens afgudshorn. Dette blev da hendes mægtigste afgud. Ved hendes død blev den begravet sammen med hende. Undertiden blev berømte fyrsters afguder bragt ind i fædrenes grave eller særskilt begravet ved deres død. En høi adelsmand her, der levede i Radama I tid, var meget berømt for sine afguder, ved hvis hjælp han udførte de utroligste ting. Da han døde, blev guderne begravet ved en hellig kilde. En mand ved navn Ravorona og en oxe blev levende begravet ved siden af guderne. Dette sted var saa helligt, at ikke nogen, uden de som vilde tilbede der, vovede at betræde det. Alt kvæg maatte holdes borte derfra, hyrderne passede nøie paa dette. Da jeg engang be-

søgte kilden uden at bringe noget offer — en hane — troede man, at jeg maatte «blive kvalt af fædrenes aander». — Endnu skal jeg nævne et par delvise menneskeofringer. En mægtig mand, der boede vel en dags reise herfra, og som senere flyttede til hovedstaden, hvor han, saa vidt jeg ved, endnu lever, havde hugget af den venstre haands lillefinger ved det andet led og lilletaaen paa den venstre fod. Begge disse dele af hans legeme blev opbevaret i hans afgudshorn sammen med de mange andre ting, dette indeholdt. Denne mand var en saa ivrig afgudsdyrker, at det hus, han boede i, var fyldt af harpix- og fedtlugt efter hans hyppige tilbedelseshandlinger (ved disse brændtes der altid harpix og fedt af en oxepukkel eller en af disse ting til afgudens ære).

En mand, der i sin tid havde opsyn med de adeliges leilændinger en dags reise herfra, havde kløvet den venstre haands lillefinger fra spidsen til det første led. Den ene del af det kløvede skar han af og puttede den i sit afgudshorn.

* * *

Menneskeofringerne paa Madagaskar kan deles i 3 klasser: sonofferet (Taha) — i dette var stedfortrædertanken det mest fremtrædende moment —, offer til afguderne og løftesoffer. — Som nævnt ofredes der mennesker for at redde en fyrste eller storhøvding i en alvorlig sygdom. Saavel umiddelbart før en krig som paa frem- og tilbageveien under et felttog hændte det, at man ofrede mennesker. Disse ofre var tildels sonofre. Undertiden knyttede der sig pagtsslutninger til sonofrene. De faldt som oftest sammen med ofrene til krigsguderne. Det er en tanke, som kommer frem hos madagasserne, at Gud maatte følge dem «saaledes som en hustru følger sin mand». Men Gud og fædrene kunde ikke skilles ad. Derfor maatte fædrene ogsaa ledsage dem. — For de madagassiske krigere var det af største vigtighed, at de havde Gud og fædrene med sig paa sine tog. Sakalavahøvdinger tog sine fædres hjerneskaller med paa sine røvertog til indlandet. Da var de sikre paa at have fædrene med som sine beskyttere. Skulde det utænkelige hænde, at de faldt i krigen, og deres «lig blev tabt» o: ikke kom i fædrenes grave, saa skulde fædrene dele skjæbne med dem. Dette er en egte madagassisk tanke. Naar en madagassisk høvding «blev greben af en ulykke», f. ex. anklaget for en

forbrydelse, «som ikke kunde benegtes», da var det en stor trøst for ham, at han havde medskyldige, «saa at han ikke skulde dø alene». — Gud og fædrene er som de usynlige magter fjernere fra dem, og det er ikke saa let at fastholde tanken paa dem; men krigsguderne har de hos sig. «Jeg frygter ikke, jeg har dig», siger de madagassiske hedninger til sine afguder, naar de lovpriser dem ved de bestemte tilbedelseshandlinger. Men hvis man synder mod «det forbudne», som hører afguden til, bliver den vanæret og taber sin kraft. En madagasser undgik omhyggelig alt det, han vidste var synd mod «det forbudne»; men han kunde let synde af vanvare, af glemsomhed og efterladenhed. Men det kom ikke her udelukkende an paa hans eget forhold. En avindsmand, en fiende kunde bringe noget, som var urent for afguden, noget som strængt maatte holdes borte fra ham, i berørelse med den, og da berøvede det afguden hans kraft; dens dyrker fik ikke nogen beskyttelse af den. Der var syndet mod «det forbudne», og det havde sin virkning, ligemeget enten det var dens eier og ivrige tilbeder, som syndede, eller det var den onde troldmand og fiende, der havde krænket afguden. — Meget ofte gav Mpisikidien den besked, at krigerne havde paadraget sig en stor skyld, og at de som følge deraf truedes af den største ulykke, uden at han nævnte nogen enkelt handling som skyldens egentlige grund. Nu maatte der ofte bringes et menneske som offer. Gud og fædrenes aander var blevet vrede og fortørnede og vilde ikke længere følge dem. Derfor maatte de ved offeret bevæges til at vende sig til dem og være med dem paa toget. — I de offerbønner, man holdt, naar en oxe blev bragt som sonoffer, priste man offeret; det var et kostbart offer, kjøbt for ris man trængte til føde, for et klæde, for et usyet lamba. Gud maatte se paa offeret og komme ned paa en guldkrak efter guldtraade og «ikke være vred, ikke fortørnet, ikke tilkaste dem vrede blikke». Alt det, som kunde hindre Gud i at komme, maatte fjernes. Naar man ofrede for en syg, var den syge selv en saadan hindring. En levning af det, andre havde spist, hørte i forskjellige tilfælde til det forbudne. Et lig er en saadan levning; det er urent. Den syge, som laa paa syv matter under en offerhandling, var kun en levning i Guds øine, ligesaa i offerprestens øine. Derfor maatte han skjules for dem. Offerpresten tog noget rødt offervand, han havde i en skaal, og besmurte først sine øine med det og stænkede derpaa noget af vandet mod him-

melen. Nu kunde ikke Gud og hans stedfortræder, offerpresten, længere se den syge. Offeret kunde da virke. — Den samme tanke havde man naar man ofrede mennesker paa krigstog. Skylden skulde borttages, det urene skjules. Men her som ellers var deres tanker taagede og uklare. Ved siden af Gud og fædrene ofrede man til «jordens hellighed, til himlens hellighed». (Hellighed er efter madagassiske begreber det samme som styrke; den er «hellig», der har evne og magt til at dræbe hvem han vil, uden at nogen kan svare ɔ: øve gjengjæld). Ogsaa krigsguderne skulde faa en æresopreisning ved offeret (dyr eller menneske). Fremfor alt skulde de helliges ɔ: styrkes, saa man ved deres hjælp kunde overvinde fienden uden at man selv saaredes. Derfor smurte man af offerets blod paa dem. Udfaldet af en kamp afhænger af krigsgudernes styrke. Hvis der saaledes faldt en mand i begyndelsen af et slag, kunde de andre skyndsomt trække sig tilbage, idet de troede, at den uheldige begyndelse var et sikkert bevis for, at deres krigsguder var «overvundne». —

Løftesofre var de mest almindelige ofre paa Madagaskar. Krigere, røvere, ransmænd, tyve, de, som havde en retsstrid, syge, som ønskede at blive friske, friske folk, som ikke vilde blive syge, kvinder, som ønskede at faa børn, kvindeforførere, ligesaavel som ærlige og redelige folk, handelsmænd, alle gjorde de løfter. De ofrede alle paa bestemte hellige steder, dersom de fik det gode, for hvis opnaaelse de aflagde løftet. Ofrene var: mennesker, oxer eller kjør, faar, høns, lige ned til et stykke fedt som de smurte paa en hellig sten, stenrøs eller en grav. Offerets værd stod i et nogenlunde forhold til det gode, man bad om. I krig, paa røvertog og under en sygdom gjaldt det jo livet, derfor lovede man at bringe et menneske eller en oxe som offer. En kvindeforfører satte ikke saa meget paa spil, om han kom i kamp med medbeilere; heller ikke var det saa vanskeligt at opnaa det, som han ønskede; derfor kunde et stykke talg til omkring 5 øres værdi være et tilstrækkeligt offer, naar det gjaldt slige sager. At «krige kvinder», som de gamle madagassere kaldte de mere fremtrædende kjærlighedsaffærer, kunde koste en af de stridende livet enten ved snigmord eller gift. De tænkte dog neppe paa det, naar de aflagde et løfte.

Driftige madagassere gjorde ofte løfter, naar de gik paa længere reiser, særlig handelsreiser. Saadanne — ofte retskafne — hedninger vil for en del kjende sine egne tanker igjen i det sindelag,

som kom tilsyne hos patriarken Jakob, da Herren havde aabenbaret sig for ham i Betel, 1 Mos. 28, 20—22, og i den offerhandling han udførte paa samme sted, efterat han var vendt tilbage til Kanaan, 1 Mos. 35, 14. 15. Vistnok var det ikke klart for madagasserne, at det var Gud der skulde give dem det de ønskede; men de følte sig afhængige af oversanselige magter, skjønt de ofte identificerede disse med de steder og de stene, hvor de aflagde løftet. Men et var sikkert. Dersom de havde aflagt et løfte, maatte de nøiagtig og punktlig opfylde det. Naar de ofrede sine løftesofre, der tillige var takofre, forsaavidt de derved hædrede de magter, til hvem løftet var givet, «øste» de ofte drikofre paa de hellige stene. Dertil brugte de brændevin. De overgjød dem ikke med olje, som Jakob; men de smurte fedt paa dem, saa der kunde gaa en mørk fedtstribe rundt hele stenen. De ofrende maatte stryge fedtet rundt hele stenen, for at offeret skulde være fuldkomment. Bragte de et blodigt offer, saa strøg de noget af blodet paa stenene. De opreiste ikke mindestene, men mindestænger paa de steder, hvor de havde ofret.

Paa en reise saa jeg en meget lang træstang opreist ved siden af en gammel, forfalden grav. Øverst paa stangen var der udspilet et hønsehoved (det var en almindelig skik, at benene og hovedet af de ofrede høns blev hængt paa de smaa stænger eller kjæppe, som de ofrende reiste op paa offerstedet). Den nævnte stang var saa høi, fordi det var en høitstillet, mægtig mand, som var begravet der. Hønsehovedet var sat paa toppen af stangen, ti manden, til hvis aand der var ofret, havde været hovedet i sin slægt. Ikke langt derfra saa jeg, at der paa et indhegnet offersted med et pent tilhugget mindesmærke af sten for en af de afdøde var opreist en mindestang. Et horn, der havde indeholdt offerbrændevinet, var bundet til stangen.

Naar de gamle madagassiske soldater aflagde sine løfter, da var der meget i dette, som minder om Jeftahs forhold. Jeftah vilde ikke selv vælge offeret. Dette var ogsaa tilfældet med madagasserne. Gud selv skulde udpege offeret gjennem Sikidien. I krigstid gjorde man «hurtig sikidy». Den var ganske simpel og enkel. Det vilde føre for vidt, om jeg nærmere skulde gaa ind paa dette. Den havde nogen lighed med den «hurtige sikidy», man kunde gjøre for en, der var meget syg. Naar spaamanden kom til den syges hus, tog han varsel af, enten det var en eller flere, som kom

ud af «husets dør». Det kom an paa, om det var odd eller par som kom ud af den syges hus. Odd er et ondt tal i madagassernes bibel, Sikidien. De 8 sikidifigurer, hvis tal tilsammen udgjør odd, kaldes saaledes «Sikidiens slaver». De andre 8 figurer, hvis tal er par, kaldes derimod «Sikidiens fyrster». — Det var ogsaa saa med madagasserne, at naar de som Jeftah «havde opladt sin mund» til Gud og fædrene, saa kunde de «ikke tage det tilbage». — Saadanne løfter maatte ubrødelig holdes. Hvis de brød dem, vilde det paaføre dem den største ulykke. — Det synes at fremgaa af det svar, Jeftahs datter gav sin fader, at hun opfattede løftet som et pagtsforhold, en overenskomst mellem Gud og hendes fader. Gud havde opfyldt, hvad der var sat som betingelse fra Jeftahs side; nu var det Jeftahs ubrødelige pligt at opfylde det, han havde gaat ind paa. For madagasserne var saadanne løfter et rent kontraktsforhold mellem dem og de overnaturlige magter. Hvis disse ikke opfyldte, hvad madagasserne havde sat som betingelse: seier, meget bytte, en lykkelig tilbagevenden i krig eller en anden vinding eller «velsignelse» i fredstider, saa var de fri; ja de kunde da blive meget vrede paa sine afguder; men fik de det, som de havde betinget sig, da maatte de nøiagtig betale sine løfter. Naar madagasserne ofrede mennesker, søgte de handlende personer altid at fremstille det saa, at det ikke blot var et offer for den enkelte, som krævede det, f. ex. en høvding, men at det kom hele slægten tilgode. I krigstid ofredes mennesker for hele hærens vel. Det var gavnligt og nødvendigt, at den ene døde for at ikke alle skulde tilintetgjøres. Den ulykkelige, som skulde ofres, kunde nu ikke tilegne sig disse tanker; men han fandt sig i det uundgaaelige. Nogle falder i krigen, andre dør af feber eller pludselig mister livet ved andre stærke sygdomme. Min lod — saa tænkte han — er det at ofres. Det er bestemt af Sikidien. Saa er min skjæbne; den kan ikke forandres.

Det er nu saa omtrent umuligt at afgjøre, i hvilken udstrækning menneskeofringer har fundet sted paa Madagaskar. At de har været almindelig kjendt er sikkert nok. Ved udbruddet af den første fransk-madagassiske krig i 1883 maatte missionærerne og deres familier i Nordbetsileo efter ordre fra regjeringen drage op til hovedstaden, hvor vi blev nogle uger. Paa opreisen mødte jeg en flok kraftige unge mænd, der kom fra en kabar i hovedstaden, hvor det blev bestemt, at de som soldater skulde gaa i

krigen. De vendte nu hjem fra denne kabar for at tage afsked med sin slægt og for at skaffe sig niste til krigen (de magagassiske soldater maatte underholde sig selv). De lagde aabenlyst sine europæer-fiendtlige følelser for dagen. Da de gik forbi mig, sagde de høit, at jeg «burde ofres som et geværoffer». Meningen med dette var ikke at tage feil af (de brugte udtryk, der var de samme som de der bruges i offerbønner ved sonofringer). Hvis det gik som det burde — og deri laa udtalt en misnøie med, at vi blev beskyttet af regjeringen — saa vilde det være ret og passende, at jeg blev ofret som et sonoffer og mit blod smurt paa de geværer, som skulde benyttes i krigen mod europæerne.

„FAUST".

(Et brudstykke).

Goethe skrev «*Faust*»*s* II del i sine sidste leveaar — i modsætning til I del, hvis første udkast ere fra hans gjærende ungdomstid (c. 1774) og som forelaa trykt og i afsluttet form 1808. II del paabegyndtes nemlig 1/4 aarhundrede senere. Under indtrykkene fra den græske frihedskamp, som i 1824 opfyldte Europa, paabegyndtes II del, og fra nu af og i de følgende 6—7 aar til maj 1831 skrev den aldrende digter den i omfang i forhold til I del dobbelt saa store sidste del, stadig ansporet af *Eckermann*. — — Denne afhandling er en kritisk gjennemgang af Fausts sidste stadium og endeligt. Det livsresultat olding-digteren lader Faust naa, før denne dør, anden gang gammel, maa formodes at staa i nær forbindelse med Goethes eget.

Derfor er Fausts sidste udtalelser særlig interessante at dvæle ved.

Hovedbegivenhederne i I del ere: Fausts kontraktsforhold med Mefistofeles, hans kjærlighedsforbindelse med Margrethe, scenerne paa Bloksbjerg og de gribende scener i fængslet, hvor Faust træffer Margrethe, der har myrdet sit barn. Begivenhederne i II del *før 5te akt,* hvor de nedenfor citerede scener findes, kan i korthed udtrykkes ved det ene ord: *Helena.* Faust har levet i en stadig søgen efter denne den græske verdens skjønneste kvinde, der er at forstaa som en repræsentant *for den antike skjønhed*, har omsider fundet hende og er (i 3die akt) bleven forenet med hende og atter skilt fra hende. I 4de akt, som kommer uden rigtig forbindelse med det foregaaende, er Fausts skjønhedstrang pludselig bleven afløst af *handle*trangen. Han forvandles fra nu af fra at have været et *nyde*menneske til at blive et *nytte*menneske, ɔ: et menneske, der vil handle og nytte.

Han gaar frem i anseelse og rigdom som kolonisator, har en stor handelsflaade, og et fint palads at bo i. Han er nu imidlertid bleven en gammel mand; dygtig, anset og mægtig er han, — — men ikke lykkelig.

Faust

(i paladset).

(Fire graa kvinder har traadt op; «Mangel», «Skyld», «Nød» og «Bekymring» er deres navne. De tre første have fjærnet sig igjen).

[1]) Kunde jeg fjærne hvert et magisk spor
og glemme alle mine trylleord,
saa jeg for dig, natur, kun stod som mand,
da var det værdt at leve fri og sand.

Saa var det før, før jeg med mørkets magt
forbandende mig selv og verden, slutted pagt.
Nu luften er saa fuld af spøgeri,
at ingen ved, hvordan han skal sig fri.
Er dagen end fornuftig, klar og lys,
saa hilder natten os i drømmegys.
Glad gaar du hjemad i den unge vaar,
da brat et fugleskrig dig uheld spaar.
I stort og smaat ser overtroen fare:
det træffer ind, det varsler, det vil vare.
Og saa staar du der med frygt i sind;
en dør gaar op og ingen træder ind.

Rystet:

Er nogen her?

Bekymring melder sin nærværelse og spørger Faust, *om han aldrig har kjendt Bekymring.*

Hertil svarer han:

[2]) Jeg er blot gjennem verden rendt;
hver lyst, som lokked, rev mig hurtigt hen,
saasnart den skuffed, slap jeg den igjen;
og hvad af hænde fløj mig, lod jeg fare.

[1]) *P. Hansens* danske «Faust»oversættelse. Side 380 flg.
[2]) «Ich bin nur durch die Wellt gerannt» — — o. s. v.

Hvert ønske har jeg ud i gjerning bragt,
og atter ønsket, stormende med magt
igjennem livet; først med kraft og mod;
nu gaar det mer adstadigt, fod for fod.
Den hele jordens kreds jeg noksom kjender.
Et hisset er vor udsigt spærret til;
en daare her didhen sit øje vender
og sig bag sky sin lige tænke vil.
Han se sig om i verdens vide rum,
for dygtig mand er denne jord ej stum.
Til evighed har ingen trang hans aand:
hvad han erkjender, gribe kan hans haand.
Saadan han vandre jordedagen lang,
naar aander spøge, gaar han trygt sin gang;
i kval og fryd blot fremad, fremad gaa —
og ingensinde livets fylde naa!

Hertil svarer Bekymring:

[1]) Den, som engang blev mit bytte,
hele verden ej kan nytte.
Gjennem mulm hans vej er dragen,
natten skummel, skummel dagen;
om end karsk hver sans han bruger,
mørke dog i sjælen ruger,
og han kan af livets skatte
ingen naa med hænder matte,
grubler over skæbnens griller,
smægter selv ved rige kilder,
skyder ud af sløvhed slagen,
ondt og godt til morgendagen,
ser kun fremtids daad i aanden
og faar ingenting frahaanden.

Faust beder Bekymring spare sine ord, «mig gaar de forbi», men er —

men er end snigende og stor din magt
Bekymring! jeg vil ej den anerkjende.

Bekymring.

Lær den at kjende, som den mig blev givet!
Nu dens forbandelse mod dig sig vende!
Menneskene er blinde hele livet,
nu vorde du det, Faust, mod livets ende!
(Hun aander paa ham).

[1]) «Wenn ich einmal mir besitze» — — o. s. v.

Faust
(blind).

Det synes mig, som nattens mulm fortættes,
men i mit indre straaler lyset klart;
hvad jeg har tænkt, i værk skal skynsomt sættes,
naar selv jeg byder, vil det fremmes snart.
Til arbejd op, I svende! mand for mand!
bring mig mit snilles storværk rask istand.
Tag Eders værktøj fat! brug skovl og spade
og gjennemgrav den mærkesatte flade!
Paa rigtig ordning, ivrig flid
skal følge lønnens skjønne tid;
til rigest daad, som herligst man fuldender,
[1]) *een aand er nok for tusend hænder.*

Denne samtale er meget bemærkelsesværdig for den, der ønsker klarhed over Fausts sidste stadium. Men den er ikke let at forstaa — navnlig ikke i forhold til Fausts slutningsord (se nedenfor), hvor han udtaler sin afsluttende livsbetragtning; men heller ikke Fausts udtalelse, at han aldrig har kjendt til bekymring, og det, at han blindes, hører til det let forstaaelige.

Naar Faust ønsker sig bort fra det magiske, og udtaler, at han endnu ikke er frigjort, ligger klart heri erkjendelsen af, at han har brugt urigtige midler til at nyde verden. Han har overhovedet blot *rendt* («gerannt») gjennem verden; saasnart en lyst skuffede ham, *slap* han den igjen. *Forsaavidt* kan han sige ikke at have kjendt til bekymring — ogsaa med hensyn til det hinsidige, naar han om dette siger: «en daare, hvo didhen sit øje vender». Men paa den anden side synes dog *Bekymrings* udtalelse (se foran), der begynder saaledes: «Den, som en gang blev mit bytte, hele verden ej kan nytte» . . . . . tydeligt at tilkjendegive, at Faust har været hendes bytte, naar der med henblik paa denne tales om «Mørke, der ruger i sjælen» (og Fausts udtalelse, der begynder med: «Jeg er blot gjennem verden rendt» . . . . . viser da just klart en sjæl, hvori der kun er mørke) tales om at «gruble over skæbnens griller» og «smægter ved rige kilder».

(Man indvende ikke, at Bekymrings udtalelse: «Den, som engang» — o. s. v. er en umiddelbar fortsættelse af Bekymrings forudgaaende ord *uden hensyn til* Fausts svar: «Jeg er blot gjennem verden rendt» — o. s. v. Thi da Faust siger til «Be-

[1]) Udhævet af mig.

kymring»: «Bekymring»! Er end din magt stor og snigende, vil jeg dog ej anerkjende den», kommer jo dog Bekymrings derefter følgende ord som et *svar:* Lær den at kjende, som den mig blev givet! Nu dens forbandelse mod dig sig vende!)

Mon det er urigtigt at formode, at digteren vil have denne udtalelse forstaaet saaledes: skjønt Faust ikke har villet anerkjende Bekymrings magt, har han *dog* — uden at vide det — været under dens magt?

Er det da ikke at være under bekymrings magt og uro, naar man under stadige begjæringer og ønsker (d. v. s. stadig *utilfredsstillethed)* «stormer gjennem livet», «render» fra den ene lokkende lyst til den anden? I saa fald maa vægten lægges paa «*kjende*» i Bekymrings udtalelse (svar): «Lær den at kjende». Det vil sige: nu skal du have den *klare bevidsthed* om, at du lever og har levet under bekymringens magt, *for at du helt kan vende dig bort fra den.*

Eller skal vi (med *Düntzer*[1]) og vistnok de fleste Fausttolkere, maaske alle) sige: Faust har ret i at sige, at han ikke har kjendt bekymring. Han har virkelig ikke kjendt den; den er forbleven fremmed for ham, fordi han stedse har grebet *øjeblikket?*

Dog, under hele denne midnatscene efter de gamle menneskers grufulde[2]) død og under samtalen med «Bekymring» er Faust den mismodige, tungsindige. Men i den derpaa følgende slutningsscene dør han som en *glad,* ubekymret mand, der helt er *bleven vendt bort fra* bekymringer.

Dette faar mig til at holde paa den af mig fremførte første opfattelse af forholdet til bekymring. — —

Men denne anførte slutnings-scene, som jeg om lidt vil citere, hvor Faust faktisk viser sig som en anden, skal maaske først og fremst sees i belysning af, at Faust er bleven *blind* ved at Bekymring har aandet paa ham.

Blindheden bør vist rettest forstaaes (at den er en *straf,* forstaaes tydeligt nok ud af «Bekymrings» ord) saaledes: Faust, som har villet være den uafhængige i betydningen: uafhængig overfor andre mennesker, og aabenbart som altid har betragtet ensomheden som den største styrke, skal lære *afhængighed,* skal lære at *stole paa*

[1]) *H. Düntzer:* Goethes «Faust» I (1899), II (1887).

[2]) *Filemon* og *Baucis,* hvis grufulde død (indebrændte) Faust halvvejs er skyld i.

andre mennesker. *Ikke strax,* da han er bleven blindet, har han blik for dette. Nu skal der arbejdes raskt, til arbejd op!, udbryder han, «*een aand er nok for tusind hænder*». Denne aandsaristokratiske udtalelse kan neppe siges at betegne noget afhængighedsforhold. Tvertimod; den hævder jo *u*afhængigheden. Men i slutningsudtalelsen, hvor Faust hævder *sam*arbejdet mellem mennesker og har blik for afhængighedsforholdets lykke, møder vi, saavidt jeg kan se, et helt *nyt* stadium, bevirket ved scenen med «Bekymring», en afsluttende overgang i Fausts aandelige liv. Her har han naaet den frihed og sandhed, som han nys sukkede efter. Men hvorledes forholdet mellem den anførte sætning om den ene aand og de tusind hænder *og* det sidste stadium er, vil jeg behandle efter slutningsscenen, som vi nu kommer til:

Faust har kaldt sine folk til arbejde midt om natten; gammel og famlende træder han ud af paladset, for at se folkene arbejde paa værket. Mefistofeles, som ser, at Fausts endeligt nærmer sig, har ladet *lemurerne,* nogle natlige, spøgelseagtige væsener kalde, og det er disse, som den blinde Faust hører arbejde, ikke paa hans værk (som han tror), men paa hans *grav.* Ved en misforstaaelsens ironi glæder den blinde mand sig over spadeklangen under gravningen af hans egen grav. Efter at have befalet Mefistofeles i hast at skaffe saa mange arbejdere som muligt, for at planerne kan fremskyndes, udbryder Faust:

[1]) Der strækker sig en sump langs højdens rand,
som alt det hidtil vundne trindt forpester;
at lede bort det døde, raadne vand,
dét er den sidste, store daad, som rester.
Jeg aabner millioner plads at bygge
i virksom frihed, ej i sløvhed trygge.
Nyvunden jord sin rige grøde byder
til mennesker og kvæg, et frodigt liv
i læ af digerne, som op sig skyder
ved kjækt og flittigt [2])*sam*arbejdes bliv.
Herindenfor et paradisisk land,
lad bølgen rase kun imod dets strand —
hver gang, den gjennem dæmningen vil snige
skal den for ilsom *fælles*modstand vige.

[1]) «Ein Sumpf zieht am Gebirge hin» — — o. s. v.
[2]) Udhævet af mig.

Ja, det er livets lov i sammendrag,
al visdoms sum, i kortest udtryk givet:
Kun den fortjener frihed sig og livet,
som vinder dem i kamp paany hver dag.
Saa her for barn og mand og olding føje
sig livet dygtigst under farens øje.
Paa friheds jord, et folk som virker frit —
og dog et saadant syn engang blev mit!
Da turde øjeblikket fast jeg mane:
O, dvæl endnu, du skjønne stund!
Ej i doner kan mit jordlivs bane
forsvinde uden spor paa tidens bund.
Forventende den fryd, jeg ane fik,
jeg nyder nu mit bedste øjeblik.

Efter disse ord synker Faust tilbage og *dør*.

Det er umiskjendeligt, at der er en forskjel at spore i Fausts livsbetragtning før og nu. *For* priste han vel dygtigheden og handlefriheden ligesom nu, men da var det den *enkelte mand* med de store handlinger, de store planer, den *enkelte, store aand*, der var nok til at sætte tusinde mennesker(-«hænder») i arbejde. *Nu* har Faust faaet blikket aabnet for menneskenes *sam*arbejde, for *fælles*virksomheden og *fælles*modstanden imod de modstridende magter. Faust taler nu pludselig i pluralis om «millioner», om «folket», han, hvis tanker før aldrig paa noget af hans livsstadier gik ud over den enkelte, individet, det singularistiske. Hurtig og brat er overgangen; — — paa underlig kort tid er en uendelig tankestrækning bleven tilbagelagt. Faust hævder virksomheden, handlingen begge steder; — men *før* blev virksomheden egentlig kun at opfatte som rastløshed og som *egoisme*. Egoismen er let at spore i dette: «én aand er nok for tusind hænder». Her er jo det primære ikke de tusinde hænder og disses arbejde, men aandens, den levende aands, viljesarbejde. Det er tanken om undtagelsesindividet (eller som man nu vilde sige: om *overmennesket)*, Faust er inde paa. Man skal leve sit liv ubekymret for masserne og søge lønnen for sin af mængden maaske uforstaaede virken i selve handlingen. Men i denne ligegyldighed overfor individerne, massen, «millionerne», i denne *selvtilstrækkelighed*, som Faust her aabent prædiker, ligger spiren til egoismen tydeligt forhaanden [1]).

[1]) Smlg. den svenske Faust-tolker: *Lysander: Goethes «Faust»* 1873.

Men Fausts ihærdige stræben fører ham nu ogsaa bort fra dette standpunkt.

Nu naar han før sin død et standpunkt, hvor rastløsheden er vegen for fastholdelsen af øjeblikket, saa at han tør sige til dette: «dvæl, du er saa skjøn», og hvor de egoistiske tendenser ere vegne for altruisme.

Hans standpunkt, da han dør, er nemlig vistnok dette: Faust ser nu, at det primære ikke kan være den enkelte store aand og dennes villie, men maa derimod være de tusinde hænder, *de villier*, der faar *disse* til at arbejde. Det kommer an paa fællesvirksomheden, paa individernes organiske sammenhæng, paa enigheden, det fælles i *deres* villier. Den store aands villie udretter intet, naar ikke individernes, millionernes villier er med. Det er vexelvirksomheden imellem de store og de smaas arbejde, Faust har faaet øjet op for, — det lille arbejde, der voxer og føjer sig ind i det store saaledes, at — som *Lysander*[1]) siger — de forgrene sig arm i arm og voxe op som en koralbanke. Menneskehedens fælles «uppgift» er fri personlighed og broderlig forening.

Som jeg sagde før: Faust havde tidligere kun sans for det singularistiske. Hele verden individualiserede sig saa at sige for ham i den enkelte, den store aand, dennes forstaaelse af livet, dennes resultater, slægtens, samfundets begreb var ikke gaaet op for ham.

Historien var individets, *heroens* historie. *Nu* ser han historien under synspunktet: folkets, millionernes, slægtens. Nu ser han livet ikke under ensomhedens synsvinkel, men under samlivets, fællesglædernes og fællessorgernes.

Nu ser han magiens magt brudt; thi nu ser han mennesket «sandt og frit».

Han ser verden ikke som en splittelsernes og modsætningernes, men som en enhedens. Men trods denne enhed er livet *stræben* og *kamp*.

I menneskets stræben ligger en uendelig værdi. *Livet er ikke væren.* Det er *handlen.* Den, som forstaar dagligt at erobre livet, han har følelsen af at fortjene det, er lykkelig.

Mennesket kan aldrig naa det uendelige, men det skal dog leve i stræben derefter i bevidstheden om, at det kommer videre under denne kæmpen, den aandelige kamp for tilværelsen, som

[1]) Side 163.

er noget ganske andet end at lade sig beherske af sine lidenskaber.

Han ser ind i *fremtiden* i forudfølelsen af kommende lykkelige tider, ser det store maal bygge sig op for hans blik, det maal, han har bidraget til, men som han ikke selv skal komme til at opleve: et frit folk paa fri grund.

Hans stræben har nu allerede her paa jorden naaet en salighed, en lykke, som han ikke havde anet. Her er noget, som gaar ud over den i visse henseender indskrænkede Mefistos forstand. Han mener: «Faust har jo ilet fra nydelse til nydelse uden tilfredsstillelse og skal altsaa ifølge kontrakten tilfalde mig». Han ser ikke, at Faust har langsomt gjennemgaaet en aandelig, ethisk udvikling, efterhaanden umærkeligt er gledet den dumme djævel ud af hænderne. Dog, man maa indrømme, at efter kontraktens *ordlyd* sejrer Mefistofeles.

Men ikke efter dens *aand*.

Thi for det første er den nyden af øjeblikket, der her tales om, en *aandelig* nyden, og ikke en *sandselig* nyden, hvorom der ved kontraktforholdet klart var tale.

Og for det andet taler Faust om noget *fremtidigt*. Fausts glæde og nydelse er en forudfølelse, en «Vorgefühl», som digteren siger.

Ved behandlingen af Fausts sidste og afsluttende stadium har jeg ikke berørt dettes *religiøse side*. Faust kommer ikke med en eneste hentydning til det religiøse i sin sidste udtalelse. Man faar intet at vide om, hvorvidt hans religiøse betragtning har undergaaet en forandring, saaledes som hans øvrige betragtninger. Det havde været af megen interesse at vide, om Faust ogsaa nu tilsidst fastholder, hvad han udtalte til Bekymring:

> Et hisset er vor udsigt spærret til;
> en daare, hvo didhen sit øje vender — —,

at altsaa mennesket har nok i jorden og ikke skal være saa taabelig *ogsaa* at ville beskjæftige sig med himlen, *eller* om Faust dør paa noget mere positivt. *Lysander*[1]) mener, at han dør i troen paa en vis *al*aand, en aand, som er nærværende som den ene

[1]) Side 163.

samme aand i alle virkende menneskers væsen, en alpersonlighed. «Tidligere havde alpersonlighedens tilværelse været ukjendt for ham». Til en saadan opfattelse findes ingen tilknytning i texten. Vi maa sikkert forstaa Faust som selv til det sidste ganske havende vendt sig *bort* fra det guddommelige. Hvad han ikke har kunnet udgrunde eller forstaa, har hans handlende, resultatsøgende natur ikke kunnet indlade sig med.

Faust vil løse de ethiske problemer uafhængig af de religiøse. Hans sluttelige standpunkt er *humaniteten*. Men der maa tilføies: den *prometheiske* humanitet, der stiller sig i modsætning til Gud og vil hævde sin selvstændighed uden forhold til guddommelige kræfter, uden tilknytning til det religiøse. Faust er — som tidligere betonet — en *Prometheus*, og dette mener jeg præger sig i hans slutningsresultat; hans ethik bliver uden noget religiøst fundament. I menneskeaandens og menneskesamfundets udvikling er der rigdomme nok. Rigdomme saa store, at Faust dør i betagende lykke af *anelserne* om disse. Mennesket har nok i sit jordiske arbejde. Naturen er rig og stor og herlig, større og skjønnere, jo dybere vi trænger ind i den, jo intensivere vi gjøre os til herrer over den.

Vi maa huske, at «Faust»-digtet er fremkommet paa en tid, hvor humanitetens problem fik en fylde som aldrig før, i slutningen af forrige og i begyndelsen af dette aarhundred, navnlig med Rousseau og den paavirkning, han øvede.

Fausts humanistiske, af græciteten prægede, standpunkt bliver — fordi det hele er nytte- og handlemoral — staaende ved, hvad mennesket *gjør*. Livet er ikke væren, men handlen. Skal man udtale en bedømmelse af denne humanitet, maa man sige, at det at opfatte livet som handlen, er urigtigt. Livet er først og fremmest væren. Hovedvægten maa lægges paa, hvad mennesket *er* fremfor, hvad det *gjør*.

Denne urigtighed staar i forbindelse med standpunktets manglende religiøse ballast.

Martensen[1]) har ret, naar han siger:

«Men hvad det for den moderne humanitet kommer an paa, er, at dens kulturbesiddelse bliver lovlig og sættes i den rette stilling til det religiøse, hvad den kun kan blive, naar mennesket

[1]) *Ethik;* «d. almind. del», 1884. Side 61.

tager sit rige til lehn af Gud, vil være Guds vasal og husholder paa jorden, istedetfor at ville være selvhersker og selvejer — —.»

— — — —

Men nu stiller sig mod slutningen det spørgsmaal af sig selv: er Goethes *eget* standpunkt det Faustske: den religionsløse moral, der sætter den menneskelige stræben i ethisk frigjørelse som det højeste; eller anser digteren selv dette standpunkt for utilstrækkeligt?

Ansaa digteren standpunktet for det mest fuldkomne, mennesket kan naa, saaledes som Faust betragter sit standpunkt, vilde de i «Faust»dramaet forekommende skjønne, himmelske *englescener* være uforstaaelige og unødvendige, og saa maatte man give *Fr. Vischer*[1]) ret i, at alt dette kirkelig-operamæssige tilsidst kommer uforberedt[2]).

Men digteren anser det Faustske standpunkt for *u*tilstrækkeligt. Dette synes han tydeligt at vise ved de nævnte englescener. Ja, han har selv sagt til *Eckermann* om englenes kor (da disse føre Fausts udødelige del opad):

[3]) Hvo altid stræber frem og frem,
ham kan vi frelse skjænke» —

at i disse ord ligger *nøglen til Fausts redning,* at disse ord give forstaaelsen til Fausts sluttelige frelse. Altsaa Faust maa *frelses;* der maa ske en *forløsning* («Erlösung»).

Denne forløsning vil Goethe ganske vist ikke have forstaaet i kristelig-theologisk betydning, men som en *lutring,* hvor paa den ene side alle gode og rene tanker, som mennesket har haft, i det hinsides faa deres fyldige videreudførelse, og paa den anden side maa befries fra alle slette tanker, man hæver sig bort fra erindringen om den jordiske tilværelses forvildelser, — læs saaledes dr. Marianus' extatiske henvendelse til Mater gloriosa, der ved sin nærværelse, ved «et fredsord» formaar at dræbe alle de

---

[1]) *Fr. Vischer:* Goethes «Faust». Stuttgart, 1875.

[2]) Ligesom man maa indrømme, at det ikke er umuligt, at hele denne engle-slutning af digteren er ment som en *parodi* over tidens fantastiske salighedsforhaabninger; en mulighed, jeg dog ikke tager hensyn til her i min fortolkning.

[3]) *«Wer immer strebend sich bemüht,*
Den können wir erlösen».

syndige begjæringer og tanker hos de aander, der endnu — saaledes som dr. Marianus' — have noget af jordens lyst klæbende ved sig.

Dog forløsningen, lutringen er *ikke blot* en lutring af de ethiske værdier i mennesket, men den er fremstillet som en *religiøs overgang* til del i den guddommelige *naade*, saa at der «havnes i tro, hvor de salige bo».

Det hinsides liv er ikke en blot og bar fortsættelse af den jordiske stræben. Englenes ord et sted her i slutningen viser tillige klart forløsningens *religiøse* side: Idet englene under kampen med Mefistofeles om Faust strø roser paa Faust (hvilke roser de have faaet rakt af hellige, bodfærdige kvinder), synge de:

> væk hos den hvilende
> livet i Gud.

Der staar ganske vist i den tyske [1]) text ikke disse ord, men meningen er dog sikkert som gjengivet.

Forløsningen er, som englene et andet sted synge, en *frelse fra døde*, fra det onde:

> Hine roser, som os rakte
> hellige bodfærdige kvinder,
> gjorde ham til sejervinder,
> og det store værk fuldbragte,
> saa en sjæl blev frelst fra døde.

— — Faust skal befries fra de jordiske rester, der klæber ved ham, «elementerne fra jordens vandringsfærd». Denne «udsondring» kan kun ske ved *Guds kjærlighed*.

Hele dette sidste engleafsnit gjennembæves stadig af den lykkelige følelse af Guds uendelige kjærlighed. Og det er denne kjærlighedens aand, mennesket skal tragte efter at tilegne sig. *Da* kommer man Gud nær, naar man lever i kjærlighed til næsten. Heri skal den menneskelige stræben bestaa! Heri er livets *prøvelse* (prüfung), den prøvelse, der hin stemningsfulde paaskemorgen i *1ste dels begyndelse* synges om:

[1]) «Tragt Paradiese
Dem ruhenden hin.

Christ ist erstanden!
Selig der Liebende,
Der die betrübende
Heilsam, und übende
Prüfung bestanden.

Af det samme «englekor», som derpaa bryder ud i de skjønne ord:

Christ ist erstanden!
Aus der Verwesung Schooss
Reisset von Banden.
Freudig euch los!
Thätig ihn preisenden,
Liebe beweisenden,
Brüderlich speisenden,
Predigend reisenden,
Wonne verheissenden
Euch ist der Meister nah,
Euch ist er da!

Det kommer an paa, om man i *handlingen* priser mesteren ved kjærlighed til næsten, ved at bespise brødrene og lign. Derved er mesteren en «nær», det vil sige: derved har man ham i sit hjerte. Og det er det, der er det afgjørende. I den hengivende, opofrende kjærlighed ligger livets lykke.

Her i «Faust»dramaets begyndelse spilles der paa de *samme strænge* som i dets slutning, og da navnlig i det allersidste kor med dets mystiske, forunderlig dybe [1]) ord. Her bruser os imøde den fulde henrivende harmoni af disse samme strænges spil i ordene:

Det evigt-kvindelige
drager os til.

Thi hvad menes der vel med dette evigt-kvindelige andet end den evigt-tilgivende kjærlighed, det opofrende, det ydende, det nyttende personificeret i Margrethe, der ofrede sig helt for Faust, er jo typen paa det evigt-kvindelige, Margrethe, der beder for ham i

[1]) «Alles vergängliche — Das unbeschreibliche,
ist nur ein Gleichniss; | hier ist es gethan;
Das unzulängliche, — Das ewig-weibliche
hier wird's Ereigniss, | Zieht uns hinan».

himlen, og under hele hans udvikling har været som hans skytsengel!

Det evigt-kvindelige er det uselviske, er kjærligheden, der ikke søger sit eget, der ofrer sig . . . .

Dog menes der med dette mystiske (det kommer jo fra «Chorus mysticus») evigt-kvindelige vistnok ikke *blot* kjærligheden som *caritas*, men ogsaa kjærligheden som *amor*.

«Faust» bliver saaledes i fuldeste forstand en bog om kjærlighed.

«Faust» handler saa at sige om en «lille verden» og en «stor verden». Da Faust i II del træder ind i kejserstaden og tager del i hoffets brogede, pulserende liv, er han traadt fra den lille, borgerlige verden ind i den store, vide, straalende verden.

I denne skal han komme til erfaring om, at den sande, store verden ikke er den udenfor mennesket, men er den i menneskets bryst; naaer mennesket paa dets vandring gjennem livet til freden og harmonien i sit indre, da huser det i sit bryst en stor verden, i forhold til hvilken den «store» udenfor kun er som en lille ubetydelig prik.

Heri er tilværelsens blivende værdi: i denne menneskebrystets store verden.

Trods al sin optimisme betragter digteren dog *livet selv* som rummende en dyb pessimisme. Han kan ikke gaa udenom den unægtelige sandhed, at livet kun er en *afglans* af noget større og rigere, kun er en *skygge* af noget uforkrænkeligt.

«Faust»s II del er som indrammet af to udtryk om livet, hvorved det opfattes som forgængeligt:

Da han er vaagnet op i 1ste-akt, og har hilset solens opgang, udbryder han tilsidst:

i farvet gjenskær kun vi eje livet

og nu tilsidst synger det førnævnte «Chorus mysticus»:

Alles vergängliche
ist nur ein Gleichniss

oversat:

Alt det forkrænkelige
er kun som skygger.

Livet er altsaa kun et *surrogat*. Paa en maade kan man maaske saaledes samle den aldrende digters livsbetragtning i dette: Livet er forkrænkelighed, men der er værdier i mennesket, som er uforkrænkelige.

Men vilde nu nogen klage over mangel paa klarhed i digterens livsbetragtning, — var det vel ikke ganske uberettiget. Digterens livsbetragtning i «Faust» hører ikke til — det «uforkrænkelige».

Den uforkrænkelige livsbetragtning maa man søge andetsteds. — —

Men trods alt, hvad man maatte have imod «Faust»tragedien og trods det meget, som er uforstaaeligt (og ufortolkeligt) i II del, er «Faust»dramaet dog paa grund af sin originalitet, overlegenhed og dybde enestaaende i verdensliteraturen, og v. *Loepers* ord om det omkring midten af aarhundredet, at overfor «Faust» staa vi endnu paa *tilegnelsens* stadium, have endnu deres fulde berettigelse.

Kjøbenhavn, vinteren 1900—1901.

Knud Norup,
cand. theol.

EN AARSAG.

Hr. sogneprest Klaveness!

Nu, da De blir angreben fra alle kanter for Deres foredrag i Missionshuset, er der ogsaa mange, som gjerne vil sende Dem en varm tak for Deres modige og varmhjertede arbeide for at hævde kristendommens moral.

I disse tider, da det ser ud som om samfundet er kommet paa et skraaplan, og der kan være fare for at ende i dyndet, trænges der sandelig stærke røster for at blive hørt og stærke hænder til at tage fat. Farten nedad kan for mangt et synkvervet menneskebarn synes skjøn og berusende, og man maa raabe høit for at blive hørt.

Nu — jeg synes ogsaa Whists skrig var vel egnet til at standse farten for dem, der befinder sig paa skraaplanet. Det var vel egnet til at skræmme op, saa fortvivlet og skjærende lød det. Men den vei det havde at vise, gik ogsaa nedover mod dyndet — den at ødelægge hjemmet med synd, blive hos mand og børn uden at opgive sin elsker.

Et saadant hjem vilde jo forpestes. Der kunde jo ikke være trygt og godt for nogen — end ikke for børnene. Grundmuren under det var revet væk; en dag vilde det alligevel styrte sammen.

Jeg maatte straks glæde mig ved læsningen af Whists artikel over, at «elskoven», denne magt der nu i lang tid er nævnt som den stærkeste, den høieste, den som man blindt maa underkaste sig, offentlig er blevet detroniseret. Den strækker ikke til. «Der gives ikke den mand i verden, som kan holde en mor skadesløs, fordi hun forlader sine børn». Det er allerede meget, at den bekjendelse er fremkommet fra en, der har løbet linen ud. Men videre kan den stakkels fortvivlede kvinde ikke hjælpe. Derfor var det godt, hr. sogneprest, at De tog ordet og talte kraftig videre. Alle, som ser faren og vil hjælpe familielivet fra under-

gang, er Dem tak skyldig. Men det er besynderligt. Gjør en, som her og i flere lignende tilfælder, noget for at hjælpe, blir der talt kraftige og rammende ord, og der er en pct. ubetænksomhed eller anden menneskelig skrøbelighed blandet i de 99 pct. som er berettiget og værdifuldt, kaster man sig over den ene pct. og de 99 glemmes. Jeg kjender kun Deres foredrag af referater, men min første tanke ved at gjennemlæse disse var glæde og tak for, at vi har en mand blandt os, som optager kampen praktisk for kristendom og moral, som ikke er bange for at tale ud, ikke gaar paa akkord og ikke kryber i skjul. Navne eller ikke navne er i dette tilfælde en formsag. Bedst havde det været at lade navne være unævnte om de end var aldrig saa vel kjendte, men naar frækheden optræder offentlig, er den jo traadt ud af privatlivets ramme og kan fuldt berettiget mødes med offentlig protest.

Men der var et punkt i hr. sogneprestens foredrag, som det forekommer mig trængte belysning fra en anden side. De omtaler hustruens fristelse til utroskab som en sygdom der udbreder sig, og opkaster spørgsmaal om sygdommens udbredelse, *dens aarsag* og dens lægedom.

Som oftest er det vel den i sit egteskab skuffede kvinde, som kan gribes af en ny tilbøielighed. Jeg sætter her «flanerne» ganske ud af betragtning, ogsaa dem der har taget dybere skade af slet literatur og slet selskab. Et egteskabs første aar er en meget kritisk tid. Jeg mener her aar i flertal. Følelsen af at være besidder ligger, lad mig forsigtigvis sige: ialfald *mange* mænd altfor nær, og de slaar sig for let til ro med at eie egteskabets rettigheder over sin hustru, uden at gjøre sig tilstrækkelig umage for at lære hendes indre menneske, det dybeste og fineste i hendes væsen, at kjende. Det bedste i et egteskab skulde jo være, at sjelene kunde leve sig sammen, aabne sig for hverandre og gjøre hverandre rige. Metamorphosen fra elsker til egtemand har knust mange fine, spæde skud, som kunde have sat blomst og baaret frugt til lykke i egteskabet, hvis ikke egtemanden havde taget for haardhændt paa den unge kvindes følelsesliv og — illusioner.

(I gamle dage florerede ialfald illusionerne. Nu da kvinderne reflekterer ganske anderledes nøgternt over tilværelsens fænomener, forsvinder de kanske uden nogen hjælp; derfor — og forresten af mange andre grunde, som det her ikke er tid til at berøre — er nutidens udviklede unge kvinde langtfra saa snar til at for-

love sig og indgaa egteskab som hendes søstre for nogle aartier siden).

Der er noget skjært, bævende, mimoseagtigt i enhver fin, ufordærvet ung kvindes følelsesliv, noget som manden har vanskeligt for at forstaa. Og han skal møde med respekt selv det, han ikke forstaar. Han bør vide, at om han er en kvindes egtemand, skal han derfor ikke ophøre at være hendes ridderlige elsker. En kvinde hengiver saa meget for den mands skyld, som hun har egtet; faa mænd ser *hvor* meget. Og hun føler en dyb trang til aandeligt samliv der, hvor manden mangengang nøier sig med det materielle. Han tror saa let, at han har loddet dybden i en kvindesjel.

Derfor skulde I prester sige til de unge mænd, som I indvier til egtemænd: vær ikke for trygge i eders besiddelse. Dersom ikke det aandelige samliv dyrkes ligesaa ivrig som det ydre, materielle, dersom ikke evnen til at *forstaa* hinandens væsen udvikles og opøves, vil egteskabet kunne forfeiles. Ja, det *maa* forfeiles.

Det at to mennesker, hver med sin særegne eiendommelighed, som det er omtrent umuligt at lære tilbunds at kjende før egteskabet, er kommet hverandre saa uendelig nær, har sin store vanskelighed. Blir ikke de to — trods alt — mer og mer til ett — hvis manden, der i det hele, ialfald her hos os, er langt mindre opdraget til at tage hensyn, tager for haardt og brutalt paa hustruen, hvis han, tryg i sin besiddelse, forsømmer hende, viser hende ringeagt og som modsætning til forlovelsestidens omsorg og opmerksomheder har liden eller ingen tanke for hendes materielle og aandelige behov — det kan virkelig ske uden at han er sig bevidst at have forsyndet sig — *da kommer den kritiske tid*. Det kan da komme an paa, om hustruen forskandser sig i sit indre — om hun af det, der er gaat istykker i hendes liv, bygger sig en borg der, hvor hun egentlig lever, og hvor manden senere har vanskelig for at komme ind, eller om hun ser sig om efter noget ydre, som erstatning for det hun tror sig bedraget for. Og i vore dage — da baade egteskabets og andre baand saa lidet respekteres, er det jo slet ikke usedvanligt, at netop unge fruer kurtiseres af andre mænd. Der kan da let bydes hende erstatning for den krænkelse, hun tror sig at have lidt — og saa har vi det hele paa glid. Begyndelsen kan tilsyneladende være noksaa uskyldig.

For ikke at tale om de tilfælder, da manden har levet et daarligt ungdomsliv og er utro i ægteskabet. Da kommer jo hustruen, demoraliseret ved samlivet, let paa skraaplanet.

Flere hustruer, der har vendt sine mænd ryggen, har klaget over, at de var saa «kjedelige» at samlivet med dem blev uudholdeligt. Udtalelsen er karakteristisk nok for vedkommende, som har ladet den falde; men egtemændene burde kanske alligevel skrive sig den bag øret. Det kan ikke skade.

Men hr. sognepresten spørger ogsaa: Løi hun sig til at blive hustru og mor. Eller var det ikke af elskov hun giftede sig? (Jeg vilde om kjærlighedens rene form ikke bruge ordet elskov — det passer bedre paa den lavere, mere sandselige). Jeg maa faa lov at begynde med et spørgsmaal. Hvem er det mændene i almindelighed forelsker sig i og gifter sig med? Er det ikke de ganske unge piger, i den første ungdoms charme. Og hvad er i almindelighed en saadan ung pige? En mulighed, en karakter som endnu ikke er halvfærdig. Naturligvis, der gives undtagelser. Og der gives mænd, som er sig sit ansvar bevidst ved at tage et saadant uudviklet væsen ud af den naturlige sfære og sætte hende i forhold, hvor den udviklede kvindes karakter og intelligens vel trænges. Den mand af de høiere stænder, der er naad til at sætte bo og indgaa egteskab, er ikke længer nogen gut. I hvilken retning end hans udvikling er gaat, *er* den dog foregaat, medens den meget unge pige mangengang har følt et slags drømmetilværelse. Ogsaa hendes følelsesliv og reflexionsevne er uudviklet. Hvad hun tror er kjærlighed, kan være sammensat af en hel del andet: lyrisk stemning, fantasi, smigret forfængelighed, undertiden misforstaat pligtfølelse. Hun behøver ikke bevidst at lyve, om hun gaar ind i egteskabet uden kjærligheden i lys lue.

Jeg mener ikke at have leveret noget fyldestgjørende indlæg i denne sag. Kanske der dog kunde falde lys over enkelte sider af den, som ellers vilde være upaaagtede, og at dette fingerpeg muligens kunde lede til præventive forholdsregler, saa der kunde blive flere lykkelige egteskaber og færre sønderrevne baand.

Ærbødigst

—*s*—*a*.

NY BOG.

A. Lundegaard: «*Struensee*». En menneskeskildring fra historien i tre romaner. 3die del: «Korsets veie». (V. Pio, Kjøbenhavn.) [1ste del: «Stadslægen». 2den del: «Paa høiderne».]

Den sidste del af A. Lundegaards store historiske roman «Struensee» omhandler tiden fra statsministerens fængsling til hans henrettelse.

Flere læsere har maaske tænkt sig, at den største interesse var afvundet emnet, naar katastrofen natten den 17de januar 1772 efter maskeradeballet paa Kjøbenhavns slot er afsluttet, — saaledes at det er overflødigt at stifte bekjendtskab med nye skildringer af den rædselsfulde afslutning.

Men man har ikke læst mange sider, førend man er i høieste grad revet med og fængslet ogsaa af tredie del.

Netop i denne bog er der mere kraft og liv end i de to foregaaende. Forfatteren har i saa lang tid fordybet sig og levet sig ind i denne periode, at der til gjengjæld er skjænket ham evne til i historiske og digteriske syner levende at fremstille for os stemninger i de forskjellige kjøbenhavnske kredse og hos de forskjellige hovedpersoner i hine paa dramatiske situationer saa rige dage.

I særdeleshed følger han i denne bog Struensee med varme og deltagelse. Som vel kjendt maatte den unge prest — senere biskop Baltazar Münter — berede Struensee til døden. I den naive, men elskværdige bog om omvendelseshistorien, som han senere udgav [1]), har Lundegaard havt et udmærket materiale, som han ogsaa rigelig har udnyttet. Saaledes er flere af prestens og grevens lange samtaler om liv og død, straf og naade, medtaget, som de forefaldt.

---

[1]) *B. Münter:* Grev I. Fr. Struensees omvendelseshistorie, oversat fra tysk. Kjøbenhavn 1872.

Det er ikke ganske almindeligt, at en fremmed skriver en fortælling, hvor emnet er hentet af et andet lands historie, og som af kyndige faar den dom, at den opfylder kravene til en god historisk roman.

Det er sagt, at den historiske roman i den senere tid er kommet i vanry, især de romantiske skildringer fra oldtidens og middelalderens dage. Mens derimod emner fra andre episoder, revolutionen og det første keiserdømme i Frankrig, Georg den tredies regjeringstid i England, ligesom Gustav den tredies i Sverige, Christian den syvende og Charoline Mathildes i Danmark, synes uopslidelige. Dog gjælder ogsaa i dette stykke ingen regel, ti naar et talent kommer og dette ved digterfantasiens hjælp tilrettelægger historien, kan det snart sagt hente sine emner fra hvilkensomhelst tid, om den synes aldrig saa udtømt.

Den svenske forfatter *Aksel Lundegaard* har altsaa valgt et, som det synes, uopslidelig fængslende stof. Men selv om dette ikke havde været tilfældet, viser alle tre bind af romanen «Struensee», trods enkelte svagheder, især i anden del, saa fremragende og særegne evner for historisk digtning, at han sikkert havde formaat sine læsere til at følge sig med beundring, selv om emnet var hentet fra en anden, mindre taknemmelig tid.

Den norsk-dansk-literære verden lærte egentlig først forfatteren at kjende gjennem «Moderen», som han og *Vicktoria Benedicktson* skrev i fællesskab, samt fra det venskab, hvormed han trofast fulgte denne stort anlagte sjæl lige til hendes tragiske død.

Af hans senere arbeider vil man maaske bedst mindes romanen «Asra», der især viser et trist, mismodigt talent for at skildre en vis type kvinder, for hvem mændene sterben, wenn sie lieben.

Som før nævnt har Aksel Lundegaard gjennem flere aar forberedt sig paa det verk, vi idag skal omtale.

Første del, «Stadslægen i Altona», er en forholdsvis ganske tynd bog, og dog resultatet af de mest omhyggelige studier af alt, hvad det danske fastland, øerne og især Slesvig-Holsten for det første, har indeholdt af kilder fra den tid. Aviser, prækener, trykte og utrykte traditioner, flyveskrifter og bøger, saa faatallige de end er, breve, dagbøger, — nu i borgerlige og især i adelige familiers eie. — portrætter, salmer, digte, gravtaler, epitafier, regnskabsbøger, dokumenter fra stads- og godsarkiver.

Dette kolossale stof, som enhver opmærksom læser skimter

mellem linjerne, er alligevel saaledes blit forfatterens aandelige eie, at han af det store hele har skabt en liden bog, der fængsler læseren ved sin smukke form, de interessante psykologiske karakteristiker af Struensee, Brandt, Rantzau og flere, — og som ikke et øieblik minder om det noget tørre ophav.

Hvad her er sagt om første del, gjælder ogsaa anden, med undtagelse af, at her ogsaa den store verden, f. eks. London og Paris har maattet tjene forfatteren med lignende og langt rigere udtømmende grundstof.

I alle de førnævnte, som ogsaa i alle senere skildringer af kongens store reise, saavelsom af kongens og dronningens og deres omgivelsers forhold og Struensees gradvise stigen og begivenhedernes udvikling ved hoffet, — har man fremdeles den behagelige følelse af at være paa korrekt historisk grund, fraregnet en del digteriske friheder og omkalfatring af stoffet. Det er selvfølgelig tilladt enhver historisk roman, naar man blot ikke drister sig til at omdigte historien.

Det er i forklaringen af bevæggrundene til Struensees og Caroline Mathildes og enkelte andre hovedpersoners handlemaade, at Lundegaard kommer til resultater, som verdenshistorien — maaske ogsaa en del læsere — ikke vil være enig med ham i; men her vil meningerne altid være delte. Forfatterens syn paa disse ulykkelige menneskers indre liv og deraf følgende handlemaade har ialfald det fortrin fremfor andres, at han taler med kyndighed.

L—h.

Orgeltoner.

(Jonas Dahl).

Friheds-salme (17de mai).

(Mel.: „Apostlerne sad i Jerusalem").

Der ulmer i hjertet en ærlig trang
og øges den skal derinde,
en trang til i fribaaren, opreist gang
sit maal og sit værd at vinde.

Thi Gud har de nordmænd til frihed født
og ikke til trælle arme,
og solens straaler kan ei saa sødt
som frihedens hjertet varme.

Thi værne maa vi med eg og od,
med tungen og selv med sværdet,
med Gud og rette om land og lod,
om hjemmet og menneskeværdet.

Vel nærmer sig ei nogen fiendflok,
som Gud ei til tugt os sender,
men aldrig skal nogen knortestok
ta' magten af Herrens hænder.

O Gud, skal nærme sig fiendfod,
og Norge med trældom true,
da gjøre du almen folkets bod
og lysende troens lue.

Vort fædreland, som fra fjeld til sjø
har svoret sig enigt sammen,
for det lad før os med ære dø
end leve igjen med skammen.

Som mærkesmanden ved Stiklestad
vi mærket i marken stikke
og ofre vort liv for landet glad,
men trælle det vil vi ikke.

* * *

Vi ved det, Herre, din straffedom
for folkenes synd dem finder,
thi vende du vore hjerter om
fra synden, som trællebinder.

Lad evangeliets liv og aand
vort folk til dit eget vie,
da falder de tyngste trællebaand,
da bliver først ret vi frie.

Og frie hjerter i frie hjem
paa fædrenes bø skal bygge,
og friheds frugter skal bugne frem
alt i den høiestes skygge.

Din hjælp vi mindes og helst idag,
thi møder vi mand af huse
og lover dig under kirkens tag,
mens fædrelandssange bruse.

JESUS AF NAZARET.

(Af Chr. Bruun).

Første paaskedag nu iaar stod der i «Morgenbladet» et længere stykke af biskop J. C. Heuch med overskriften: Jesus. Stykket er vel snarest fremkaldt ved Harnacks bog om «kristendommens væsen», men har vistnok ved siden deraf ogsaa et nærmere sigte. Det sætter sig til opgave at vise, at som Jesus er baade Gud og menneske i én person, saa maa han ogsaa «altid og allevegne» have talt «ud af en selvbevidsthed, som ingen kan have, der blot er menneske»; han maa *altid og allevegne* have talt som den, der tillige er Gud. Det er ingenlunde blot i Johannesevangeliet, han taler paa denne maade; det er lige saa fuldt i de tre første evangelier. Dette søges saa godtgjort ved en gjennemgaaelse af en række udtalelser af Jesus: hans tilrettevisning af sin moder, hans tale om sin himmelske fader, om sin ophøiethed over moseloven, om forfølgelse for hans skyld, om at han vil give alle arbeidende og besværede hvile, om at ingen kjender Faderen uden han o. s. v. Alle den slags ting skal alene kunne tænkes udtalt af et menneske, som tillige er Gud. Dem, som saa ikke tror, at Jesus «altid og allevegne» har talt som Gud, foreslaar saa biskopen, at de bør kalde Jesus for: Josefsen. De bør sige: kom til Josefsen alle I, som arbeider og er besværet o. s. v. — saa vil de nok, mener han, føle, hvilken gudsbespottelig tankegang det er, de har ladet sig hilde i. Det hele ender med en skarp udtalelse om, at denne fromme jødiske rabbi, som folk i vore dage har digtet evangeliernes Jesus om til, han svarer fuldkommen til alle uomvendte og skikkelige menneskers Gud, «denne elendige afgud, som kjender synder, men ikke synden, som sjakrer salighed for lidt anger og lidt moralsk vandel, som indbilder sine tilhængere, at det nytter at vandre med de gamle hjerter i skikkelighed og overholdelse af alle politiets anordninger. Til dette det natur-

lige hjertes vrængebillede af vor Herres Jesu Kristi fader svarer ganske nøiagtigt vrængebilledet af Jesus som den, der anviser syndere at frelse sig selv ved hans gode lærdom og exempel». «Denne afgud og denne løgnprofet er lige overfladiske . . . . lige letsindige . . . . lige uskikkede til at give fred». «Men til at hindre et menneske fra at komme til sandheds erkjendelse, dertil er denne rationalismens Jesus ypperlig skikket», og derfor langt farligere end den utilhyllede fornegtelse. — —

Som jeg tidligere ved flere leiligheder har udtalt, er jeg meget glad i biskop Heuch og hans kristendoms-forkyndelse. Men hans opfatning af folk, der tilhører en anden theologisk retning end hans egen, lider, tror jeg, af store brøst og skjevheder. Og paa de ting, som han trækker frem i denne sin paaske-udtalelse, ser jeg for min del med helt andre øine, end han.

Jeg er jo — lig saa mange andre — voxet op i denne samme kristendomsopfatning, som han her har givet et ligesaa kraftigt som ensidigt udtryk. Og jeg blev yderligere styrket i den gjennem en tidlig «vækkelse». Men da jeg havde ligget en del aar ved universitetet, kom jeg i stærke tvivl om denne kristendomsopfatning, og da den var den eneste, jeg kjendte, dermed ogsaa om kristendommen selv. I de voldsomme og nagende kampe, jeg derved kom ind i, var det, som alt blev nat. Den «lutherske lære», som jeg netop var bleven undervist i af høit agtede lærere, gik i tusinde stykker for mig. De opbyggelsesbøger, som havde stemplet min barndom og første ungdom, gik i stykker; bibelen gik i stykker. Men i det store skibbrud var der én ting, som stod fast for mig, uryggeligt fast: jeg ønskede at leve livet saa høit og ædelt og indholdsrigt, som jeg var i stand til; jeg ønskede at faa gjort det mest mulige ud af mit liv. Men jeg vidste ikke, hvordan jeg skulde bære mig ad med det. Jeg saa liv i tusindvis gaa til grunde og blive til intet paa alle kanter omkring mig. Jeg ønskede ikke at blive dem lig, ikke at leve livet, som menneskene pleier at leve det. Hvordan skulde jeg undgaa det? Jeg saa mig om efter en veileder, en, som kunde lære mig livets vanskelige kunst. Jeg tænkte paa filosoferne, paa enkelte af digterne. Var der ogsaa virkelig noget *ordentligt* at lære hos dem? Mere end jeg, vidste de altid; det skjønte jeg godt, for *jeg* gik i mørke. Men . . . . men . . . . Saa kom jeg næsten som ved et tilfælde til at tænke paa Jesus af Nazaret. Og det var, som det lysnede

en smule. For det skjønte jeg: *han* havde vidst, hvad det er at leve, han havde levet livet, saaledes som det aldrig har været levet paa jorden. Og jeg syntes, jeg skulde ville gaa til verdens ende for at faa den lykke at sidde ved hans fod og lytte til hans tale, endda jeg ikke vidste, om han ikke vilde have sparket mig bort i min vantro og tvivl.

Og jeg bestemte mig til at gaa i lære hos Jesus af Nazaret, saa godt som det lod sig gjøre, naar jeg ikke kunde træffe ham her paa jorden.

Jeg sagde ham, at jeg ikke vidste, om han var Gud, og at det heller ikke netop var det, jeg vilde vide. Men at jeg ønskede, han skulde lære mig at leve paa lignende maade, som han havde levet, — dersom han da vilde agte mig sin undervisning værdig, naar jeg ikke havde mere til tro.

Jeg sagde ham, at jeg ikke vilde og ikke kunde sige op igjen en ting, bare fordi han havde sagt det først. Men at jeg vilde lytte med ærbødighed til, hvad han havde at sige om sin Fader og om alle ting, og at jeg vilde være glad hver gang jeg kunde overtyde mig om, at han havde ret.

Paa den maade kom jeg i lære hos ham. Og i den lære har jeg saa staat fra den dag af. Og jeg har lært mangt og meget, som jeg fra først af aldrig havde tænkt jeg skulde lære.

Han lærte mig temmelig snart den apostoliske tro. En del senere lærte han mig at tro paa bibelen. Og nu skiller det ikke saa svært meget i, at han har lært mig at tro hele kirkelæren, den «lutherske lære», den, som i min ungdom var bleven mig saa fremmed. — Anderledes har da ikke jeg kunnet opfatte hans undervisning.

Men smaat har det gaat. Jeg skal saa gjerne medgive, at jeg har været en meget tungnem discipel, en «daare og senhjertet til at tro». Men han har ikke jaget mig af læren. Og da agter jeg heller ikke at lade biskop Heuch gjøre det, om han skulde faa noget saadant i sinde.

Jeg kjender ham godt som Jesus af Nazaret. I aarevis har jeg hyldet ham som Jesus af Nazaret, som min lærer og min høvding, som min fører i kampen, forinden jeg lærte at tilbede ham som min Gud og min forsoner. Men den «Josefsen», som biskopen skriver om, kan jeg ikke rigtig kjendes ved. Og biskopen kjender nok heller ikke synderligt til Jesus af Nazaret.

Jesus var en *religiøs genius,* i hvem troen paa Guds faderlighed først for alvor brød igjennem, siger adskillige af nutidens theologer. En «religiøs genius» — jeg for min del bruger ikke det udtyk, og aller mindst om *ham.* Det klinger mig saa forbistret affektert. Men *det* er sandt: som menneske er han inden hele menneskeslægten fuldstændigt enestaaende i religiøs kraft. Han er *fuld* af religion eller rettere: han er som menneske fuld af *Gud.* Og han er det eneste menneske, som det kan siges om.

Og den religion, han er saaledes opfyldt af, det er ganske rigtigt faderlighedens religion, troen paa Guds faderlighed. Det er i kraften af denne tro, han grundlægger det nye gudsrige paa jorden og bliver stifter af menneskeslægtens religion.

Jeg kalder ham ikke en religiøs genius. Men jeg kalder ham en profet — som hele Guds kirke har kaldt ham. Han er ikke først og fremst en israelitisk profet, skjønt han er *det* ogsaa. Han er hele menneskeslægtens store profet, dens eneste, den, hvis røst gjenklinger i alle sjæle, og følges af alle dem, som er af sandheden.

Det er dette, han som menneske er. Han er ikke nogen almindelig «Josefsen».

Og fordi han er dette menneke, i hvem troen paa Guds faderlighed og følelsen af Guds faderlighed brød igjennem med en vælde, hvormed aldrig nogen sjælekraft har brudt igjennem i et menneskebryst, derfor glemmer han som tolvaars gut forældre og hjemreise og alt over at være i sin faders hus. Og fordi han senere, i Kana, netop har gjort sig rede til at oprette gudsriget paa jorden, derfor afviser han sin moder, da hun kommer til ham med kjøkken-bekymringer, og siger: kvinde, hvad har jeg med dig at gjøre? Og fordi der i troen paa Guds faderlighed var opgaat for ham et syn paa Gud, som var fuldstændig nyt baade inden Israel og inden hele menneskeslægten, derfor siger han: ingen kjender Faderen uden Sønnen og den, hvem Sønnen vil aabenbare det. Dette ord kan han ikke sige *som menneske,* mener biskopen; det vilde være en utaalelig selvophøielse. Kan han ikke sige *det* som menneske? Hvad kan han *da* sige? Jeg synes, at dette ord fremfor alle andre ord karakteriserer netop det, som var *hans* menneskelige eiendommelighed. Det er som overskriften over hele hans menneskeliv. Alt, hvad han som menneske gjør, sammenfatter sig i dette: han brin-

ger et kjendskab til Gud som fader, som ingen før ham har eiet, og som heller ingen nogensinde har faat uden gjennem ham.

Og saaledes kunde jeg gjennemgaa mange flere af de udsagn, biskopen fører frem. De fleste af dem passer udmærket i et menneskes mund, i menneskesønnens. Ikke i en almindelig Josefsens. Men i hans, som var Israels Messias og menneskeslægtens store profet, i hans, som havde faat den opgave at forkynde Guds faderlighed paa jorden, i hans, hvis hele liv intet andet var, end det absolut fuldkomne udtryk for hans lære, saa han havde den fuldeste ret til at gjøre sin egen sag til ét med retfærdighedens og sætte forfølgelse for *hans* skyld som jevngod med forfølgelse for retfærdighed.

Der findes i vore evangelier udtryk i Jesu mund, som intet menneske kan bruge, ikke engang Messias, hvis han ikke tillige er Gud. Men de er ikke mange. Det er bare som glimt, der engang imellem bryder frem fra den hemmelighedsfulde baggrund af hans væsen. Det hindrer selvfølgelig ikke, at han selv stadig har været sig bevidst som Gud. Men denne bevidsthed har han overfor sine omgivelser, selv overfor sine discipler, langt mere tilhyllet end aabenbaret. Det er i vore evangelier i almindelighed ikke en guddom, som taler, det er Israels Messias. Og selv det, at han er Messias, aabenbarer han jo kun meget sjelden i ligefrem meddelelse. Men til gjengjæld gjør han det rigtignok føleligt saa at sige i hver sætning, som gaar over hans læber.

Men det, at han var Messias, betydde i hans tilhøreres øren aldeles ikke det samme, som at han var Gud.

De kaldte Messias for Guds søn, som de kaldte ham for Davids søn. Begge dele var gjængse æresnavne for Messias. Og i intet af dem laa der nogen lære om hans guddommelige «natur».

Den kirkelige lære om, at Kristus er Gud, er ganske vist, som kirkelæren i det hele taget, «fast grundet i den hellige skrift». Men den er aldeles ikke saa hyppigt og klart udtalt der, som biskopen mener. Dersom den «altid og allevegne» traadte os utilhyllet i møde baade i Jesu ord og i den apostoliske forkyndelse, vilde kirken ikke have trængt tre aarhundreders kampe for at faa slaat den afgjørende fast.

Og er den enkelte først kommen grundigt i tvivl — og det er tilfældet med mange i vore dage —, da kan nok ogsaa han trænge nogen tid, før han i sit indre har gjennemløbet en til-

svarende udvikling til den, som for kirken har krævet tre hundrede aar. Og i denne overgangstid vil han ikke kunne gjøre noget bedre, end at holde sig saa nær som muligt til Jesus af Nazaret.

Jo, svarer biskop Heuch, thi denne Jesus af Nazaret er ikke noget andet end en opdigtet løgnprofet; og den Gud, han bringer menneskene i forhold til, er ikke noget andet end en elendig afgud; og den veiledning, han kan give sjælene, er ikke veiledning til noget andet end egenretfærdighed.

Jeg føler mig virkelig stærkt fristet til at spørge biskopen, om han ikke skammer sig en smule over disse ord? Uforsvarlige *er* de i ethvert tilfælde.

Ved han hvem den Gud er, han her haaner som en «elendig afgud», en afgud, der «sjakrer salighed for lidt anger og lidt moralsk vandel». Det er den gamle pakts Gud, Israels Gud. Naar den gamle pakts troende og «retfærdige» havde syndet, kunde de jo ikke søge sin trøst i Kristi forsoningsdød. De vendte sig uden nogen midler til den Gud, som er langmodig og af megen miskundhed og sandhed. De havde den tro til ham, at han udslettede deres synd, naar de angrede og omvendte sig fra disse synder, og for fremtiden af et oprigtigt hjerte fulgte hans lov. Og han, han tilgav dem ogsaa virkelig deres synds misgjerning, endskjønt de visselig i almindelighed, som biskopen udtrykker det, kun «kjendte synder og ikke synden». Der er ingen af den gamle pakts troende, som i sin syndenød tyr til Messias's offerdød, og om Moselovens ofre siger de ligefrem, at de er utilstrækkelige. Og vi finder i den gamle pakt heller ikke meget af det slags kjendskab til synden, som gaar ud over kjendskab til synder.

Og kan biskop Heuch negte, at der ogsaa inden den nye pakt findes ærlige sjæle, som i mange stykker staar paa den gamle pakts stade baade i aandelig udvikling og i aandelig oplysning, hvem det skorter meget paa dybde baade i syndserkjendelse og i tilegnelse af forsoningen og i mange andre ting? Hvad vil han i saa fald sige om børnene? *De* er dog vel ikke komne længere end til at erkjende synder? Og dog hører himmeriges rige dem til. Og der er mange mennesker, helst blandt de mindre udviklede, som kan blive staaende ved dette barnlige syn langt ud igjennem sit liv, uden at de derfor lider skibbrud paa sin tro eller falder ud af Guds naade.

Den, som af et ærligt hjerte forsager djævelen og alle hans

gjerninger og alt hans væsen, og som tror paa Gud Fader, Søn og Helligaand efter den apostoliske tro, han hører Gud til. Det gjør han, selv om han endnu er langt fra at være naaet frem til den fulde tro enten paa kirkelæren eller paa bibelen, og selv om der er meget at udsætte baade paa hans syndserkjendelse og hans forsoningstro. Der er rum for udvikling og vækst baade i lys og i kraft og i kjærlighed. Og den som ærligt vil tage kampen op mod djævelen og hans gjerninger og hans væsen, han skal med Guds hjælp baade føres til en dybere og dybere erkjendelse af sin synd, og ogsaa drives hen til det Golgathas kors, hvor denne erkjendelse først naar sin fulde klarhed og styrke.

Og *det* er sandt, at denne overgang fra erkjendelse af synder til erkjendelse af synden og tilegnelse af forsoningen er et overmaade vigtigt skridt i et menneskes indre udvikling, kanske det vigtigste af alle. Det er paa dette omraade intet mindre end overgangen fra den gamle pakt til den nye, overgangen fra kredsen af dem, hvem lidet er tilgivet, og som derfor elsker lidet, til dem, hvem meget er tilgivet, og som elsker meget. Der er dem, som allerede ved sin omvendelse naar frem til dybde og klarhed i dette stykke, saa at sige med ét slag. Men der er andre, som først vinder den igjennem en længere udvikling, enten det nu sker ud fra barndoms-fromhedens stade, eller fra en mindre dybtgaaende omvendelses senere i livet.

Jeg ønsker af hjertet den norske kirkes prester, at de maa kunne tale om synd og forsoning med samme sandhedens styrke som biskop Heuch. Men netop derfor ønsker jeg ogsaa, at det maa lykkes dem at frigjøre sig for den aabenbare urimelighed og de letsindige domme over anderledes tænkende og anderledes udviklede, som den hos ham er sammenvokset med, og som netop i den tid, vi nu gaar i møde, vil friste alt for mange til at kaste det hele bag sin ryg.

ET TILBAGEBLIK.

Hvor lidet vi mennesker igrunden forstaar rækkevidden af vore egne handlinger!

Da jeg holdt mit foredrag i Missionshuset og nævnte de to navne, da forstod jeg nok at dette var en alvorlig sag. Jeg tænkte mig muligheden af en injurieproces med alle dens ubehageligheder. Og jeg tænkte: det faar gaa som Gud vil; dette *skal* siges, for det *maa* siges. Derimod laa det langt udenfor mine tanker, at det skulde vække en slig opmerksomhed, ja bevægelse i sindene, som den det har vakt.

Jeg har i min pult en stor pakke med visitkort, breve og telegrammer, som indeholder de varmeste bevidnelser af tak og sympati, ja jublende glæde over mit foredrag. De er kommet fra alle dele af landet og fra broderlandet. Alle stænder og klasser, alle partier, politiske saavelsom religiøse, er repræsenteret: statskirkefolk, frireligiøse og dissentere, pietister og grundtvigianere, høire og venstre og moderate, den høieste dannelse og det laveste samfundstrin.

Til disse skriftlige udtalelser kommer en mængde mundtlige. Jeg har aldrig faat saa megen tak i mit liv. Ogsaa gamle ærværdige Morgenbladsmænd har bevidnet mig sin tak. Ønsker Morgenbladets redaktion at vide hvilke, er jeg til tjeneste.

Jeg tror ikke dette lader sig forklare mere end paa én maade. I aarrækker har man set en løssluppen og i dybeste grund usedelig aand brede sig i literaturen og i livet; man har harmet sig over den, man har frygtet den, og man har lidt under den; men ingen har taget til gjenmæle saaledes, at denne aand er blevet sat til vægs; den har fliret enhver modstand ned, og den store mængde har givet kjøb. Mit foredrag kom som et forløsende ord. Det gav luft for følelser, som i lange tider er blevet trængt tilbage og trampet paa. Det føltes som en befrielse, at der endelig engang

blev snakket ud, og snakket slig at alle *maatte* høre. Deraf den almindelige glæde og tilslutning.

Men hvad er det nu i mit foredrag, som har virket saaledes befriende og forløsende? Jeg har ogsaa før baade talt og skrevet om denne sag; andre ligesaa. Hvorfor virked dette mit foredrag ganske anderledes, end alt hvad der før har været talt og skrevet? Hvorfor er det blevet hørt og lagt merke til af *alle,* ogsaa af dem som ellers ikke bryr sig en døit om, hvad en prest siger? Hvorfor har det inden alle alvorlige kredse landet rundt vakt glæde og begeistring? Jeg svarer: *fordi de to navne blev nævnt.*

I virkeligheden er dette det eneste, som skiller dette foredrag fra det, som før har været talt og skrevet mod tidens usedelighed.

Ikke saa at forstaa, at det var det sensationelle ved at der blev nævnt navne, som gjorde det. Nei — grunden laa dybere end som saa. Det moderne væsen havde tilspidset sig i hyldningen af de to personer, hvis navne blev nævnt ved den leilighed. Det breded sig, som havde det vundet fuld borgerret i vort samfund. Vi følte det som en skam og som en fare for vore hjem og vor ungdom, men vi tied stille. Vi saa hvorledes kræften aad om sig i vort samfund; men vi var lamslaaet. Bohemen havde tiffen med sig. Begge var sammen om hyldningen. Hvad skulde smaafolk saa gjøre? Ærgre sig i stilhed og klage over tidernes fordærvelse. Men det gav ingen tilfredsstillelse. Da kom de to navne i foredraget som et lidet tordenveir paa en lummer dag. Det renset luften.

Med al ærbødighed for min biskop vover jeg at paastaa, at han tager aldeles feil, naar han siger jeg har svækket virkningen af mine ord ved at nævne navne. Det modsatte er tilfældet. Uden de to navne vilde hele foredraget være faldt ligesaa dødt til jorden, som det øvrige som har været talt og skrevet mod tidens skader. Med de to navne slog det ned, og ingen kunde unddrage sig.

De fleste som bevidned mig sin tak mundtlig eller skriftlig, gav ogsaa udtrykkelig tilkjende, at det var navnenævnelsen de *især* takked for.

Jeg er derfor ubetinget tilfreds med det jeg her har gjort, og med virkningen af det.

Men der er noget jeg vil anke over.

Der er her begaat en stor feil, og jeg skriver dette for at pege paa den. Ikke fordi den nu kan gjøres om igjen — det kan

den ikke — men forat den ikke ved en kommende leilighed skal gjøres op igjen. Feilen er den, at mine venner har ladt mig staa alene i den offentlige diskussion. Ikke i den udenbys presse. I den udenbys presse er jeg blevet støttet af dygtige kræfter. Jeg maa med tak nævne den kraftige hjælp jeg fik af embedsbrødre som Amlund i Buskerud, Brochmann i Kristiansand, dr. Otto Jensen i Stavanger, Norlid i Seljord og af en række dels redaktioner, dels indsendere i blade som Syttende Mai[1]), Smaal. Amtst., Østlandske Tidende, Fremskridt, Christiansands Tidende, Vestlandsposten, Sambaandet, Søndmøre Folkeblad, Lofotposten etc. etc. Jeg nævner bare de blade, som er kommet mig for øie. Der er utvilsomt mange, som jeg ikke har set. Kristianiabladene har ikke ladet sine læsere se stort af dette. At der gjennem en stor del af provinspressen har gaat en sterk stemning for mig og min sag, har man herinde faat vide lidet om. At «Morgenbladet» forsøgte at forfølge mig ogsaa i provinspressen men der blev behandlet efter fortjeneste[2]), vilde været aldeles skjult for Kristianias publikum, hvis ikke «Aftenposten» havde benyttet anledningen til at servere sin rival en krydret morgendrik af citater fra de udenbys aviser.

I den udenbys presse er jeg saaledes blevet kraftig støttet. Men ikke i Kristianiabladene, og de har som hovedstadsblade en magt som ingen andre her i landet. Det var derfor en feil af mine venner, at de lod «Verdens Gang», «Intelligenssedlerne», «Morgenbladet» etc. anfalde mig gang paa gang, uden at en eneste tog til gjenmæle.

Der skulde været svaret. Ikke paa alt naturligvis, men paa det vigtigste. Selv kunde jeg ikke svare. Det var jo aldeles uoverkommeligt for mig at faa tid til det. Saa skulde andre kommet mig til hjælp.

En mand kan kjæmpe for saa god sag han vil, bliver han gang paa gang uimodsagt angrebet og overheglet, da lider hans sag. Den store mængde som lidet tænker selv, paavirkes vældig af tryksværten. Det maa de, som vil kristendom og moral, lære at skjønne. Og de maa handle derefter. De maa ikke overlade

[1]) Udkommer vistnok i Kristiania, men repræsenterer efter hele sit indhold landsbygden mere end Kr.a.

[2]) Cfr. navnlig Smaal. Amtst.s udmærkede modartikel.

den til sig selv, som vover at slaa et slag, og derfor naturligvis bliver slaat igjen. De maa komme ham til undsætning. Først derved kan der vindes en fuld og varig seier. I ethvert andet parti skjønner man det; bare det parti som kjæmper for sedelighed og moral, synes at være uvidende om det.

Det var denne gang saa meget større opfordring til det, som mine modstandere kunde føre betydelige kirkelige autoriteter i marken mod mig, nemlig biskopen og Luthersk Kirketidende. Begge disse yded mig vistnok i andre henseender megen anerkjendelse, men hvad navnenævnelsen angaar var de imod mig, og det var nu engang det punkt, hvori mit foredrag havde tilspidset sig og faat sin skarpe brodd, og som derfor ogsaa alene var gjenstand for angreb. Dette benytted mine modstandere sig selvfølgelig af; de maatte været dumme ellers. Det gjorde min stilling betydelig vanskeligere. Desto større feil, at de som var enige med mig, ikke rykked mig til undsætning.

At jeg under de omstændigheder ikke led et fuldstændigt nederlag, er underligt nok. Der skal sandelig mindre til at lide nederlag, end at staa som jeg stod: udskjældt af hovedstadens fornemste blade, offentlig tilrettevist af min biskop, med vort fornemste kirkelige organ imod mig, ikke istand til at forsvare mig selv, og ikke en eneste som tog ordet til mit forsvar.

Jeg tror dog ikke, at jeg led noget nederlag. Tvertimod havde jeg en sterk følelse af, at jo længer det led, des mere svinged opinionen trods alt over paa min side. Det bedste bevis for, at det jeg havde gjort ikke var noget feilgreb, men netop det rette greb.

Deraf maa man dog ikke drage den slutning, at det ikke gjorde noget at ingen kom mig til undsætning. Jeg tror det gjorde meget til at forringe seiren. Havde en del dygtige penne imødegaat de angreb som rettedes mod mig, og var det kommet frem for offentligheden, at jeg havde en sterk og stadig voksende stemning med mig, da vilde virkningen trængt ind i den store mængdes bevidsthed, som mere lader sig paavirke og lede af andre end den tænker selv. Denne store mængde er jeg bange for nu er saa temmelig uberørt af det hele.

Størst vilde naturligvis virkningen og seiren have været, om jeg havde havt de nævnte kirkelige autoriteter med mig istedetfor mod mig. Jeg tror vi da skulde slaat et slag for gammel god

moral, som vilde efterladt sig virkninger gjennem lange tider. Jeg tror den norske kirke her igjen har begaat den feil at forsømme «den beleilige tid».

En ulykke var det, at det i ikke ringe grad lykkedes mine modstandere at forvirre hovederne paa folk ved at kaste N. L. 2—4—9 ind i debatten. Chr. Bruun har i forrige hefte belyst dette lovsted, og jeg skal ikke gjentage det han har sagt. Men der er et punkt han ikke har berørt, og som jeg vil faa lov til at holde frem.

Hvad havde nu egentlig N. L. 2—4—9 med mit foredrag at bestille? Mit foredrag var jo ingen præken, ikke heller et opbyggelsesforedrag, ja ikke engang et religiøst foredrag. Naar jeg undtager de fem sidste linjer kunde det gjerne været holdt af en jøde.

Og saa gjør man en lovparagraf gjældende mod det, som handler om presternes præken!

Hvad er det, som her ligger bag? Jo, det er den opfatning, at en prest ikke skal have lov til andet end at præke. Alt det han siger offentlig, skal bedømmes fra prækenens standpunkt. Det skal kunne lade sig høre fra en prækestol.

I grunden vil man her lukke presten inde i kirken og konventiklet, men ude fra folkets politiske og æstetiske liv. Man er ræd ham der. Man er ræd han der skal gjøre synsmaader gjældende, som ikke er opportune.

Herimod *maa* vi protestere. Den ret vi som norske borgere har til at være med i den offentlige diskussion paa alle livets felter, den maa vi holde paa til det yderste.

Men derfor skulde der fra kirkelig side været protesteret mod at anvende N. L. 2—4—9 paa et foredrag som mit.

Jeg kunde selv have protesteret. Da mit foredrag ikke var nogen embedshandling, kunde jeg protesteret mod enhver indblanding af biskopen, negtet baade at afgive nogen erklæring og at modtage nogen kjendelse. Da havde man faat se, hvorlangt man var kommet med N. L. 2—4—9.

Jeg gjorde det ikke, dels af ærbødighed mod min biskop, dels ogsaa for at ikke nogen skulde sige, at jeg søgte at vri mig fra det jeg havde gjort, ved udflugter. Jeg overlod derfor protesten til andre. Men den kom ikke. Tvertimod blev anvendelsen af

2—4—9 paa mit foredrag kirkelig godkjendt. Det burde ikke være sked.

Det gjør naturligvis ikke noget. Finder vi prester os foranlediget til at holde foredrag, da taler vi naturligvis slig som vi finder det rettest, uden at lade os binde hverken af 2—4—9 eller af andre lovbestemmelser, som bare gjælder vor præken. Men det havde været det heldigste, om denne vor utvilsomme ret var blevet anerkjendt og hævdet af autoriteterne.

Ogsaa en anden anke maa jeg her fremføre. Den gjælder særlig Luth. Kirket. Jeg synes det er underligt, at den sterkt har fremhævet at jeg har feilet ved at nævne navne, men ikke med et eneste ord begrundet denne paastand, eller antydet hvorledes jeg rettelig skulde udtrykt mig.

Sagen har saa megen almindelig interesse, at der nok kunde være opfordring til en slig udredning, selv om man ikke fandt at jeg havde krav paa den.

Mener man da virkelig, at den ting at nævne navne altid og under alle omstændigheder er en feil?

Paulus kan neppe have været af den mening; cfr. 1 Tim. 5, 20. Heller ikke gamle Kristian kvint; cfr. N. L. 2—9—11.

En slig mening er da ogsaa altfor urimelig. Sæt at en notorisk dranker bliver opstillet som stortingskandidat. Skulde det da være en feil at nævne den mands navn paa et offentligt valgmøde, og sige: N. N. maa ikke vælges, for han er en dranker?

Hvis et menneskes privatliv er af den beskaffenhed og det indtager en saadan stilling i samfundet, at det medfører fare for den offentlige moral, da faar det finde sig i at blive nævnt. Hensynet til det hele folks aandelige sundhed gaar foran hensynet til det enkelte individ eller den enkelte familie.

Jeg ved ikke, om Luth. Kirket, er enig med mig i, at den hyldning jeg paatalte var en skandale, saa skikket til at forvirre vort folks, særlig vor ungdoms sedelige begreber, at den skulde og burde paatales. Den stod ialfald saa for mig, og staar saa fremdeles. Men skulde jeg paatale den, da er jeg ikke istand til at begribe, hvorledes jeg skulde undgaa at nævne de to navne. Ingen har gjort mig den tjeneste at forklare mig det heller.

Man vil kanske sige, at jeg kunde nøiet mig med at nævne Drachmanns navn. Men lidt eftertanke vil sige enhver, at da havde jeg ikke faat frem det jeg vilde have frem. For det jeg

vilde paatale, var ikke det at man hylded en person eller digter som Drachmann. Men det jeg vilde paatale, var at man hylded de to nævnte personer sammen.

Nu har jeg vistnok faat den instruktion, at jeg skulde have karakteriseret sagen saa tydelig, at alle havde skjønt hvad jeg mente, men bare ikke nævnt navne. Men jeg synes det er en overordentlig tvilsom lærdom. En maa jo spørge: naar en skal tale saa tydelig, at alle skjønner hvad og hvem en sigter til, hvorfor ikke da nævne navne? Navnene bliver jo da nævnt indirekte; hvorfor ikke ligesaagodt direkte? Jeg skjønner ikke, at der kan gives andet svar paa dette spørgsmaal end dette: nævner man navnene direkte, da resikerer man injurieproces. Altsaa for at redde sit eget skind skal man ikke nævne navnene. En uværdig grund. Og en grund som let gjennemskues og indbringer en almindelig foragt. Man vil naturligvis beskylde en for at fare med skumlerier, som en ikke tør tage paa sig det fulde ansvar for. Og man vil kræve: vær saa god at nævne navne, saa den du sigter til kan drage dig til ansvar for din mund.

Forhaabentlig bliver dette mit sidste ord i denne sag. Efterat jeg har holdt mig saa temmelig stille ligeoverfor angrebene paa mig, har jeg formentlig ret til at afslutte debatten med et ord til selvforsvar.

Endnu et lidet ord til mine yngre prestevenner. Lad os vogte os, at ikke vort presteideal synker. Det er blevet et andet end det var i vækkelsestiden. Og det var nødvendigt. Vækkelsestidens prest var paagaaende og hensynsløs, og paagaaenheden var ofte bornert og hensynsløsheden haardhændt. Det var nødvendigt, at vi kom til erkjendelse af, at vort kald er ikke at herske men at tjene. Men nu er jeg ræd vi holder paa at gaa over i den modsatte yderlighed: den smaaskaarne pyntelighed, hvis pastorale hoveddyd er at være snil og blid og omgjængelig og forsigtig undgaa alt som kan støde.

Ganske vist vil jeg ikke tage ordet for nogen hensynsløs paagaaenhed, men det mener jeg, at naar galt skal være er den hensynsløse paagaaenhed bedre end den smaaskaarne pyntelighed. Den pietistiske prest stødte og fik stød til gjengjæld. Var der saa en egte kjerne i ham, blev kanterne lidt efter lidt slibt af ham. Mangen en som jeg i ungdommen kjendte som en temmelig umulig pietist, traf jeg en 20—30 aar efter igjen som en mild, god og

varm kristen. Men den pyntelighed, som bare gaar af veien og er myg, den hverken støder eller faar stød. Med den kan man leve et helt presteliv igjennem godt likt af andre og vel fornøiet med sig selv, og er dog intet andet end et salt som mere og mere mister sin kraft.

Lad os ved bøn og arbeide se til at erhverve os den sjælens helliggjørelse og kultur, som sætter os istand til umiddelbart og klart at skille aand fra kjød. Men lad os saa ogsaa fuldt og uforbeholdent stille os til aandens raadighed, og naar aanden driver os, uden frygt og forbehold aflægge det aandsfyldte mandige vidnesbyrd.

Det er det eneste, som kan læge tidens skader. Det er ogsaa det vore menigheder længselsfuldt venter paa. Og de fryder sig naar de faar høre det.

Jeg har aldrig følt saa sterkt som under denne kamp, hvormange sterke, sunde og gode kræfter der er i vort folk. Det gjælder kun om at de faar høre det rette signal, som vækker deres energi og kalder dem frem paa kamppladsen. Signalet skal komme fra os.

Thv. Klaveness.

NORDENS KVINDEFORBUND.

Der er kommet liv igjen i den gamle skandinaviske tanke.

Som et aandens stille veir er den vokset til en bevægelse, der har grebet sindene og maner til sammenslutning mellem Nordens folk.

Arbeidet for denne sammenslutning sigter dog ikke som i fordums tider paa et ydre forbund. Intet kronet hoved, intet politisk parti synes nu at skulle spille nogen rolle med.

Naar de store skandinaviske stævner i de senere aar har samlet sine skarer af nær sagt alle korporationer fra Nordens lande, da har løsenet været: forbund paa aandens omraade, udbytten af aandens værdier, og i slige dage er der gjennem de udkastede, banebrydende tanker, gjennem samværets ansigt til ansigt knyttet baand, der vil vare for livet, ja udover den slægt, som lever nu.

At politikken, trods alt, dog kræver en vis plads for sig ved disse stævner, er uundgaaeligt, saalænge det ikke er lykkedes for frændefolkene paa begge sider kjølen at gjøre det ganske af med det mangehodede uhyre, vi kalder unionskonflikten.

Mellem svensk og dansk paa den ene side og norsk og dansk paa den anden kan der jo ogsaa have været en og anden stilfærdig begravelsesceremoni over gamle mellemværender at iagttage, og hvor finnerne er med, vil ingen undres paa, at politikken skjærer ind som en smertens tone i samsangen.

Men det underlige er, at denne ufrivillige overtræden af stævnernes program paa ingen maade skjæmmer kvartettens samklang, tvertimod. Det kan vel heller hænde, at just derfor lyder tonerne saa fulde og klare, just derfor griber de saa dybt i hjertestrengene. Her skal blot nævnes det glædelige faktum: at ved disse stævner er tusender af norske og svenske mænd og kvinder kommet hverandre tilmødes i inderlig forstaaelse som bror med bror og søster med søster, uanset partier og alt, hvad politik heder.

I saadanne stunder kan det nok hænde, at livsens store modsætninger: tvil og forvisning, er kommet til verden som tvillingpar i selvsamme sind. Tvil paa, at det, der har stillet sig skillende mellem folk og folk har faat sin rette betegnelse som fiendskab, der ulmer i folkedybet, og forvisning om, at dette saakaldte fiendskabs periodiske opblussen og griben om sig meget mer skyldes en stadig ildspaasættelse i brændbart lænde, hvor der ligesaa stadig er gaat forsent igang med et rationelt slukningsarbeide.

Naar der i vore dage er vaagnet trang hos Nordens kvinder til forbund, da er det ligesaalidt meningen at stile mod noget storpolitisk maal, som det er den nylig stiftede nordiske mandsforenings mening at gjøre det. Men dette hindrer jo ikke, at mangen (særlig norsk og svensk) kvinde kan huse et stille haab om, at det arbeide, som nu er sat igang til Nordens enhed, vil være en i god forstand underminerende kraft, der i sin tid faar sprængt bort *alt,* hvad der stænger veien mellem frændefolkene.

Trangen til forbund maa nu nærmest søges i de kulturelle krav paa større kjendskab til og forstaaelse af folkene som folk, som samfund og som individer. Trangen bunder i erkjendelsen af, at ingen er sig selv nok, hvor selvhjulpen han end kan være, og at der intet er at tabe men meget mere at vinde, naar favnen aabnes vidt ud mod god befrugtende indflydelse fra udenverdenen. Repræsenteres end denne udenverden her ved de os nærstaaende stammefrænder i syd og øst og det med det svenske indforlivede finske folk, saa har dog hvert af disse folk nok af nationale eiendommeligheder, der giver stof til en rig udveksling af aandens goder. Det er vel heller ikke udelukket, at disse eiendommeligheder kan springe frem som kanter, der trænger en broderlig afslibning.

Der er alle tegn til, at den mer oplyste del af Nordens folk, den del, som ikke lader sig nøie med en ydre politur («kulturin») nu gjennemgaaende vaagner til bevidsthed om sine evner og sit nationale særpræg: en værdig selvbevidsthed lige langt fra opblæsthed som fra kryberi, ligesaa frygtløs som modtagelig for en berettiget kritik. Og er det saa, da skulde de rette betingelser være tilstede, da skulde tiden være der for et frugtbringende samkvem mellem nordboerne.

Den store styresmand og pædagog, som holder historiens traade i sin haand, har forstaat den kunst at gjøre karakterer af Nor-

dens børn, mens han lod dem gaa splittelsestidernes dyre, men nyttige skolegang.

Foranledningen til en kvindernes sammenslutning var et opraab — en «vädjan» til norske og danske søstre fra en svensk kvinde i det svenske blad «Idun», Sveriges mest udbredte kvindeblad. Det betones her stærkt, at der blandt Sveriges kvinder hersker stort ubekjendtskab til nabolandenes historie, kultur, kunst, ja til folkene i det hele; at man gjennem skolernes historieundervisning kun har lært at betragte sine nabofolk som arvefiender osv., og at der nu føles trang til at raade bod herpaa. Særlig maatte vægten lægges paa at skaffe ogsaa samfundets mindre bemidlede kvinder adgang til at lære sine frændefolk bedre at kjende. Dette maatte lettest kunne ske ved en sammenslutning, som da vilde frembringe gjensidig «kjærlighed, forstaaelse og beundring».

Det nævnte blads redaktion stillede sig straks meget imødekommende til dette «behjärtansvärde» forslag, og aabnede sine spalter for indlæg i sagen fra de forskjellige lande. Der er da ogsaa ført et ivrigt og interesseret ordskifte i nævnte blad, særlig mellem norske og svenske kvinder, der dog alle slutter sig varmt til sagen.

Fra norsk side er der fremhævet, at ubekjendtskabet til nabolandene vistnok ikke kan siges at være saa stort som fra svensk side fremholdt, ialfald ikke hos den mer oplyste del af Norges kvinder. En af vore ældre forfatterinder fortæller saaledes, at der allerede for mange aar tilbage har været sat igang en privat korrespondence mellem en del fremstaaende svenske og norske damer, som paa den maade satte hverandre ind i de respektive landes literatur osv.

Man var heller ikke fra norsk side enig i, at historieundervisningen skulde understrege noget arvefiendskab. Vel maatte man sandheden tro pløie sig gjennem nok af stridigheder og ufredens aar, men saa fandt man dog ved kyndig hjælp ogsaa mangen samlingens tanke og saa mangen høvdingesjæl, hvem hele Norden burde være stolt af og i samdrægtighed kunne tilegne sig. Hvor mangen norsk skolepiges tanker havde saaledes ikke med begeistring kredset om Gustav Adolfs helteskikkelse, hvor mange norske børn havde ikke levet sig ind i hans historie, som hørte han dem helt og holdent til. (Det vilde sikkert blive dem tilgivet). Og ligedan kunde det vistnok være gaat med mangen en af de gjæve danske og

norske mænd og kvinder, hvis skikkelse lyser fra historiens blade.

Paa samme tid maatte det indrømmes, at store stykker af nabolandenes literaturfelter kunde være mange af Nordens kvinder som et lukket land, ligesom en hel del af landenes store navne ikke kunde være mere for dem end de stjerner, hvis lys endnu ikke er naat til vor klode.

At manglende kjendskab og forstaaelse *kan* avle bitterhed, og det som værre er — at kjærlighed og tillid ingen holdepunkter har, hvor man staar kolde og fremmede over for hverandre, det tviler aldrig nogen paa, naar det gjælder de enkelte individer, det burde heller aldrig tviles paa, naar det gjælder nationer. Vil vi leve som søskende og venner med vore nabofolk, da trænger vort kjendskab til dem uddybning paa alle omraader. Nogle udtalelser i brev fra en svensk dame til en af deltagerne i ovennævnte diskussion, er karakteristiske for situationen. Hun skriver blandt andet:

«Tack för den varmhjärtade skrifvelsen til Sveriges kvinnor i «Idun», den första, som träffat mitt hjerta, derför att den var skrifven direkt till oss på edert eget språk.

Jag har — om icke *precis* hatat, så åtminstone ej älskat broderlandet och dess folk. Hvad jag af tidningarna sett om Noriges uppfattning och bedömning af Sverige og Svenskarne har upprört mig på det lifligaste, och jag skulle minsann ej haft något emot att tukta bröderna. Men jag är lätt försonlig i vrede, och när jag ser en varm och förstående hand räckas, så är jag den första att med liflighet och värme omfatta och trycka den.

Ni är den första — ja Grieg och någon skriftställare förstås, fast på annat sätt —, som kommit mit hjerta att slå varmt, så der *personligt* för Norige.

Och derför skall Ni hafva tack! Och *veta* det också, att Ni vunnit *en* svensk kvinna — och jag hoppas tusinde — med edra ord.

Och härefter blir jag nog mindre hätsk — för ej att säga för mycket — mot bröderna; ty har man en gång mottagit och gifvit något af sig sjelf för en sak, en person, ett land, så omfattar man det sedan med en viss välvilja. Tycker jag. Jag har engång besökt N. Trondhjem, och jag *kunde* ej låta bli att beundra det lilla jag såg af Noriges verkligt storslagne natur, fast det

skede med en viss inre protest; jag *ville* inte riktigt erkänna så mäktigt, så betagande jag fann det. Jag förstod att en *sådan* natur måste skapa sådana söner, sjelfständiga, kraftiga, trotsande. Men jag var småsinnad nog att nästan känna mig förargad deröfver. Men *nu* är det borta, tack vare Er; *nu* förstår jag och, att det, som ömsesidigt stöter oss, skulle försvinna, om vi kunde och *ville* bemöda oss om att möta hvarandra med förståelse och sympati, som det anstår bröder». — — — —

Af denne skrivelse vil det ogsaa sees, hvad betydning det har at kunne tale til hverandre paa sit eget maal — og blive forstaat.

Hvad Danmark angaar, lægger jo sproget ingen vanskeligheder i veien for samkvem og forstaaelse. I lange tider var jo Danmark det forraadskammer, hvorfra Norge hentede saagodtsom al sin aandelige næring. Fra foreningstiden har ogsaa utallige familieforbindelser hjulpet til at holde farvandet aabent mellem landene. At pløie nyt land her, kan saaledes ikke bli nogen hovedopgave; heller maa der gaas raskt igang med indhøstning af det gamle kjendskabs rige grøde, og lægge vind paa at bevare det vundne for kommende slægter.

Muligheden for, at de to sprog kommer til at glide fra hinanden, ligger jo ikke fjern. Selv om maalkampen hertillands ikke fører til seier for det gamle norske maal, vil dog den fornorskning, som vort sprog nu saa kjendelig undergaar, langsomt men sikkert vide kløften mellem norsk og dansk. Det gjælder derfor nu en jævnlig omgang, ikke for at «maalbindes» i den forstand, at sprogene skulde hemmes i sin udvikling, men forat denne udvikling maa kunne følges fra dag til dag og aldrig nogensinde komme til at lægge hindringer iveien for forstaaelse.

Nogen større vanskelighed skulde nu heller ikke svensk contra norsk og dansk og omvendt volde nogen. Ikkedestomindre er der mange her hos os, som kvier sig for at gi' sig ikast med en svensk bog. Men det er da vitterligt, at ikke skal der noget sproggeni til for med god vilje og en smule øvelse at bli det svenske sprog mægtig paa ganske kort tid, og dermed dygtiggjort for den fulde og hele nydelse af de literaturens skatte, det vakre sprog byder.

Naar der nu kommer rigtig fart i den private kvindekorre-

spondence, som ved kvindepressens[1]) hjælp er sat igang i de nordiske lande (det første aktive skridt til sammenslutning), da vil ogsaa et vigtigt skridt være gjort til løsningen af sprogspørgsmaalet.

Det norske kvindeblad «Husmoderen» peger paa, at et kvindernes forbund ikke uden savn kan undvære Finlands kvinder (denne tanke er ogsaa dukket op samtidig flere steder). Hvad udbytte der i kulturel henseende vil være ved samfund med de finske kvinder, gav saaledes ikke mindst det i sommer afholdte skolemøde beviser paa. Heller ikke frænkerne nordligst nord, de islandske kvinder, maatte udelukkes. Ogsaa paa Island lever aandsstærke kvinder, som tager sit løft i tidens kulturarbeide. Ifølge nævnte blad vil flere fremstaaende islandske kvinder efter indbydelse besøge «Cirklen» i Kjøbenhavn til sommeren, og agter da at gjøre en afstikker til Norge. Da vil der blive anledning til at stifte personligt bekjendtskab med flere af dem, deriblandt redaktør af «Kvennabladid» Briet Aasmundson. Færøiske kvinder vil ogsaa modtages som medlemmer i forbundet.

Den førnævnte korrespondence er ordnet i lighed med den brevveksling, som i nogle aar har været ført mellem norsk og svensk ungdom og som nu tæller sine 2,300 deltagere. De kvinder, som ønsker en korrespondent i de respektive lande (Sverige, Danmark, Finland, Island og Færøerne), har kun at opgive navn, adresse, stilling, alder, om gift eller ugift til en af de nævnte blades redaktioner. Skulde nogen nære et særskilt ønske med hensyn til sin eventuelle korrespondent, vil det saa vidt muligt blive taget hensyn til af redaktionerne, som da iværksætter sagen mod indsendelse af 20 øre til porto.

Som det er gaat mangen en af de unge norske og svenske korrespondenter, der har vundet sig hjertensvenner i broderlandet og dermed kjærlighed til og interesse for land og folk, saa vil det visselig gaa mangen moden kvinde med, om hun vil tage del i denne kvindernes korrespondence.

Fra Sverige er der allerede anmeldt en stor mængde deltagere, fra Norge ikke saa mange endnu; hvorledes det forholder sig med de andre landes kvinder, har jeg ikke hørt. Det vilde være ønske-

[1]) Det svenske «Idun», de norske «Urd» og «Husmoderen» samt det danske «Kvinden og samfundet».

ligt, om rigtig mange norske kvinder nu vilde benytte anledningen til for det første at lære sine svenske søstre at kjende, — at ikke disse maatte række sine hænder forgjæves ud mod os.

Der er ogsaa noget særligt tiltalende ved en saadan stille, gjæstfri lukken op fra hjem til hjem af varsom kvindehaand. Veien aabnet paa slig vis — det er en landevinding uden sværdslag, uden blodsudgydelse —, ret et Fredkullaværk, som det vel kan sømme sig det nye aarhundredes kvinde at øve.

Nogen organisation af Nordens kvindeforbund synes der for øieblikket ikke at være behov for, fraregnet iværksættelsen af kvindernes korrespondence.

Tanken paa et fælles organ er dukket op, men har ikke faat nogen fast form.

Et arbeide er dog begyndt, et frø er lagt. At det har sennepskornets art i sig, er der al grund til at tro. Lad det da vokse sin stille vækst, engang vil nok kronen brede sig.

Kommer arbeidet med tiden til at omfatte videre kredse, vil visselig kræfterne dertil vokse frem under selve arbeidet.

Muligens vil den nordiske mandsforening for Norge ikke forsmaa den hjælp, Nordens kvindeforbund med tiden kunde yde.

Hvad ellers forbundets program angaar, da dreier det sig om oprettelse af læsecirkler, billig adkomst paa forskjellige maader til landenes mest karakteristiske literatur og kunst i andre tjenlige former.

Med tiden vil muligens kunne indgaa i programmet: arbeide til lettelse for ubemidlede kvinder ved studieophold i nabolandene osv. osv. Særlig vægt lægges paa, at nabolandenes sange og literatur i originalsproget (alle oversættelser bør banlyses) maa finde veien til hjemmene. Her haaber man paa pressens hjælp ved paalidelige anmeldelser og veiledning i valget af baade nyere og klassiske sager. Her tillands har vi i de senere aar ikke været daarlig stillet i denne henseende, idet jo som bekjendt flere blade og tidsskrifter, saasom «Morgenbladet» og «For kirke og kultur» stadig bringer udmærkede anmeldelser af svensk, finsk og dansk literatur og tillige aabner sine spalter for nabolandenes forfattere, det første af og til, det andet altid i originalsproget.

«Et närmande mellan Nordens kvinnor vil frambringa kärlek, förståelse och beundran för brödralanden», saa staar der i det svenske opraab til Nordens kvinder.

Ja, dertil vilde et Nordens kvindeforbund sigte.

Men paa samme tid kan det ikke lægges dølgsmaal paa, at en nærmere berørelse nationerne imellem ogsaa kan føre til bitre skuffelser iblandt, skuffelser, som følger enhver intimere berørelse af sjæl mod sjæl i denne syndefulde verden. Det ukjendte drager og lokker paa afstand, men blaanende bergs bløde linjer viser dig paa nært hold ubarmhjertig skarpeste kant i kant og bare den graa kolde stenvæg. Store brøst og mangler vil Nordens kvinde finde hos sin bror og søster, hun maa ikke vente sig andet. I literatur og kunst mangen gang et livssyn, fra hvis indflydelse hun maa bede Gud fri og bevare sig. Dette maa dog ikke afholde nogen Nordens kvinde fra at træde indenfor sin søsters dør. Hun maa naa til det stadium, hvor manglerne oversees, ja helt kan tildækkes, fordi kjærlighedens salvede øie har søgt og har fundet, lad det end kun være stumperne af det gudsbillede, ingen kristen nation kan og vil undvære.

Men Gud ske lov. Ikke er det i gruset, der altid skal søges. Herrens tempel staar endnu høireist her i Nordens lande. Og hver, som *vil,* kan hente vigsel over al sin gjerning fra Herrens aand og Herrens ord. Og hver, som *vil,* kan ta' sin del af tempeltjenesten.

Nordens kvindeforbund vil ikke mangle dem i sine rækker, hvis grundsyn paa de evige sandheder lægger ogsaa dette deres samlingens arbeide ind som led i tempeltjenesten.

Elisa Kielland.

APOLOGI.

(Af stiftskapellan Sætrang).

I.

Ordet af Herren.

1. Det faste og grundlæggende udgangspunkt for mit kristelige liv er ordet af Herren. Jeg har et energisk og bestemt indtryk af, at dette eier en særegen *myndighed,* og at det med denne sin særegne myndighed skiller sig ud fra alt, som ellers er talt blandt mennesker. Og jeg ser, at andre har det samme indtryk, og at saaledes har det været fra begyndelsen af. Allerede Moses har pegt derpaa, naar han taler om profeten, som Gud skulde opreise af folkets midte, og om hvem han lader Gud sige: «Jeg vil lægge mine ord i hans mund, og han skal tale til dem alt det, jeg vil byde ham. Og af den mand, der ikke hører paa mine ord, som han skal tale i mit navn, af ham vil jeg kræve det» (d. e. fordre regnskab) 5 Mos. 18, 18 f. Og døberen Johannes, vidnet fremfor mange, peger derpaa, naar han siger: «Den, som er af jorden, er af jorden og taler af jorden; den, som kommer fra himlen, er over alle» (Joh. 3, 31). Og apostelen Johannes har følt det samme i den dybde, at Herren for hans tanke staar, ikke med ett Guds ord ved siden af andre, af Gud udsendte, men som det kjødblevne Guds ord, «*ordet*». Og at de andre hellige forfattere i den N. T. tid har betragtet dette samme ord af Herren som noget for sig og det særegent nye og grundlæggende udgangspunkt — ogsaa for Paulus er det vel en nødvendig forudsætning for hans prædiken — for deres tanke, tale og hele nye liv, er let at se af de bestandige greb tilbage til dette ord i deres skrifter. Og at Jesu samtid har havt det samme indtryk, sees bl. a. af Mattæus's slutningsbemærkning til Bjergprædikenen og af Lukas's bemærkning til Herrens tale i Nasarets synagoge (Lc. 4, 22). Ligesom det overhovedet klarligen ligger udtalt, tror jeg, i selve kristentroens tilblivelse og

fortsatte bestaaen, at den har fundet, hvad jødedom og hedendom havde savnet og altid saart savner, det myndige d. e. absolute ord fra oven. Men hvad der er det afgjørende: Herren har selv havt og udtalt denne forstaaelse af sit ords særegenhed og saaledes lagt det tilrette som det grundlæggende udgangspunkt (og maal) for kristelig tænkning, navnlig i det fjerde evangelium («Mit ord», «Mine ord», «Det ord, som jeg har talt» etc.). Et indtryk, som det maa ligge hver ny kristenslægt paa hjerte ufordunklet at bære med sig i graven.

2. I nøieste enhed med denne Herrens særegne d. e. absolute myndighed staar, tror jeg, den kjendsgjerning, at han i sit kjøds dage udtrykkelig *indbød menneskene til sig personlig.* Disse to, myndigheden og indbydelsen, finder jeg dybt begrundet i hans særegne personlighed. Han saa sig ikke blot som den myndige søn, men ogsaa som den absolute midler af livet. Derfor vidste han, at han i sit ord satte noget mere ind i verden end det nye og grundlæggende udgangspunkt for mennesketanken — han gav i og med sit ord sig selv med sit iboende liv til alle mennesker (sit «kjød» at «æde»). Ordet af ham, det var ham selv med kjød og blod, det var ham selv med livskabende (forløsende) kraft. Efter hvad han selv siger hos Johannes: «Dersom I ikke æder menneskens søns kjød og drikker hans blod, har I ikke livet i eder» (Joh. 6, 53). Og i nøie sammenhæng dermed: «— — De ord, jeg taler til eder, er aand og er liv» (Joh. 6, 63). Og i nøie sammenhæng dermed Peters bekjendelse: «— — Du har det evige livs ord» (Joh. 6, 68). Efterdi han saaledes personlig var veien — den eneste vei — til livet for alle (jfr. «Jeg er veien og sandheden og livet» Joh. 14, 6), har han, ser jeg, høitidelig udraabt adgangen til sig aaben og fri for alle og udtrykkelig beskyttet den. Vel ikke blot for de faa samtidige, hvem han dengang med sin røst kunde naa, men for alle (senere) tiders mennesker: «Kommer hid til mig alle!» (Mt. 11, 28). Og: «Den, som kommer til mig, skal jeg ingenlunde støde ud» (Joh. 6, 37).

3. Han har dermed, tror jeg, udtrykkelig *værnet om to fundamentale interesser,* der paa det dybeste hænger sammen med frelsen i ham: hans særegne midlerstilling («ære») og menneskenes eiendommelige behov («frihed»).

Ved at stille sig selv personlig (i sit kjødblevne ord) klart og bestemt frem som det, hvoraf tilsidst al myndighed og alt liv

(frelse) oprinder for menneskene, og som det, hvorefter menneskene skal faa sin dom («Det ord, som jeg har talt, det skal dømme ham paa den yderste dag» Joh. 12, 48), har han værnet om sin særegne midlerstilling. Og ved at gjøre adgangen til ham principielt aaben og beskyttet uden formidling (og hindring) af menneskers autoritet, har han paa en dobbelt maade mødt menneskenes eiendommelige behov: ryddet veien for en virkelig samvittighedsfrihed og et virkelig personligt ansvar overfor ham (i trossager), samt lagt menneskenes frelseshaab over paa en ny og urokkelig grund, hans personlige (myndigt-midlende) ord, til forskjel fra jødernes, af mennesker formidlede upersonlige (umyndige) ord og hedningernes ordløshed.

4. Jeg ved mig derfor i dyb enhed med ordet af Herren og med mit inderste religiøse behov, naar jeg opsøger mig en plads *ved Herrens fødder*. Den er, tror jeg, i hans særegne indbydelse given mig af ham selv, ikke tagen. Jeg sidder der derfor efter min skyldighed og salige ret. Og jeg skulde efter mit syn mishandle ordet af Herren og menneskenes samvittighedsfrihed i deres inderste nerver og tjene ham og menneskene ilde, om jeg ikke saa min opgave og glæde i at lede menneskene frem did. Først der — ansigt til ansigt med Herren — ser jeg mig ved livsens egentlige kilder (det myndige og forløsende ord) og ved mit vaagne ansvar. Der sidder jeg som en synder spørgende, bedende, tilbedende, som jeg ikke sidder ved noget menneskes fødder, ikke engang en profets eller en apostels. «I skal ikke lade eder kalde veiledere; ti en er eders veileder, Kristus» (Mt. 23, 10). Der ser jeg mig principielt bunden og fri: bunden af Herren og fri (i min samvittighed) overfor domme, meninger og oplevelser af mennesker. Der ser jeg overhovedet den eneste mulighed for mig til at vinde en personlig tro, der kan bære mig gjennem livet og gjennem døden.

5. Men hvad er det at sidde ved Herrens fødder? Det maa, tænker jeg mig, være at *høre ordet, udsprunget af hans egen mund* (jfr. Lc. 10, 39). Til forskjel fra ordet af andres, selv en apostels mund. Det bliver at sidde ved en apostels fødder. Som det af det foregaaende vil sees, føler jeg mig af Herren selv og af skriften dybt bunden til at holde denne grænselinje klar. Dersom ellers sædet ved Herrens fødder skal faa noget særegent indhold. Om jeg har grebet nogen grænselinje i denne verden, da er det denne.

At opgive den vilde for mig betyde at miste Herren. Da skulde han for mig hverken længer være søn eller midler.

6. Men ordet, udsprunget af Herrens mund, det finder jeg, siden han for nær 1900 aar siden reiste udenlands, ikke uden i *evangelierne*. Idetmindste aldeles væsentligt. Forat han levende og personlig — saaledes som han vandrede paa jorden i sit kjøds dage og efter sin opstandelse — kunde naa ud, ikke bare til sin samtid, men til alle mennesker, og forat ikke blot hans samtid, men alle mennesker kunde faa ham i tale, har han efter sin bortgang ladet sig finde skriftbleven. Det er, tror jeg, evangeliernes bestemte plads i selve den guddommelige teleologi. Og kirken synes at have grebet dem saaledes ved at ophøie dem til bærere af sin høimesse-gudstjenestes prædiken. Ordet *af* Herren og ikke det ringere: ordet *om* ham, skulde da — ved den lyse dag — bæres ud som det sande lys for verden (Joh. 8, 12).

7. Der — i det umiddelbare samliv med Herren i evangelierne — er det, jeg vinder min skikkelse som kristen og som præst. Naar tanken (følelsen) vaagner, begynder den at søge det absolute. Den kan ikke give noget ringere ubetinget *ret* over sig, og den kan ikke heller finde *hvile* i noget ringere.

Men tanken (individets) staar nu ikke uden ethvert oprindeligt forhold til det absolute, men — saavidt man erfaringsmæssig kan forstaa — i et af Gud allerede ved fødselen givet og eiendommeligt. Saaat den, naar den sættes og sætter sig i bevægelse mod det absolute, er bestemt baade af sit eget eiendommelige udgangspunkt (d. e. indenfra) og af det nye maal (d. e. udenfra) og faar i livets virkelighed alt andet end den lige linje at gjennemløbe. Sameget mere, som den kjender noget indvortes hemmende og ofte vildledende ved sig (syndens indflydelser) og med smerte maa opgive gamle retningslinjer for at søge efter nye, eller tage fat der, hvor den mente sig allerede fremme ved et af sine eftertragtede maal. Dersom vi mennesker formaaede grafisk at fremstille vor indre udviklingshistorie, skulde vi nok alle faa se *brudte linjer*.

Derfor, ihvorvel ordet af Herren i evangelierne møder mig klart og fixeret, venter mig dog en *kamp* for at vinde det i sin indre og dybe sammenhæng og indhold som mit. Jeg tænker mig, at det samme er tilfældet med andre mennesker. Ligesom det vel var tilfældet med menneskene i Herrens samtid, ja med hans egne sendebud, apostlerne, — endog efter udrustelsen med aanden fra

det høie. Apostelmødet i Jerusalem, Pauli gjentagne konferencer med apostlerne sammesteds (Gal. 1 og 2), endvidere Peters optræden i Antiokia (Gal. 2) giver bl. a. et indblik deri. Ja, jeg ser jo, at Herren selv under sit jordeliv havde, ogsaa han, sin særegne kamp for at gribe, hvad der stod til ham at gribe, — Faderens vilje. Om end med den fra alle andre givne forskjel, at han paa alle punkter seirede ubetinget og absolut og som den eneste syndefrie gik ud af verden, efter at have plantet sit — myndige og forløsende — ord der.

8. I dette at gribe og gribes af ordet af Herren *med glæde* (Joh. 15, 11) ligger derfor enhver sjæls særegne kamp og opgave og lykkelige kaar. Det er gjennem ham, vi *ved* noget (udenfrakommende) absolut at tænke om Gud (at han er Fader). Det er gjennem ham, vi *ved* noget (udenfrakommende) absolut at tænke om ham selv (at han er søn og midler af livet). Det er gjennem ham, vi *ved* noget (udenfrakommende) absolut at tænke om og med os selv (at vi kun i ham vinder livet).

9. Som naar han i disipelkredsen ved mangfoldige leiligheder — baade før og efter — omtaler sin *opstandelse* og stiller den frem som det i særegen forstand bærende punkt for troen. Altid, men især i dødens stund umistelig for et menneskeøie. Jeg ved i mit samliv med Herren vel intet kjærere at skue. Jeg ser deraf, at han var den, han sagde sig at være. Og at den, der tror paa ham, ikke skal blive i døden evindelig, men af ham opreises paa den yderste dag (Joh. cc 6 og 11). Og at jeg saaledes kan bære en virkelig frelse ud til alle mennesker, som vil lytte dertil.

10. Og som naar han om sin *død* — det mest omstridte af de fremspringende punkter i hans forkyndelse — siger Mc. 10, 45: «Menneskens søn er ikke kommen for at lade sig tjene, men for at tjene og give sit liv til en gjenløsning (λύτρον) for mange» (ἀντὶ πολλῶν). Hvoraf jeg ser: At han selv udtrykkelig betragter døden som et særegent led i sin tjeneste for os. Og at han nærmere bestemmer den som en «gjenløsning» eller — efter grundtexten — vel bedre en «indsats til befrielse», som vi ikke selv kunde præstere («istedenfor mange»). Vel fordi vi intet «vederlag» (ἀντάλλαγμα) havde, som Gud vilde tage i bytte (ἀντἀλλαγμα, byttemiddel) for vor til ham «tabte» sjæl, selv om det var den ganske verden (Mc. 8, 36 f.). Det er fornødent, at jeg bøier mig

ubetinget under denne dobbelte tanke om fortabelse og gjenløsning, efterdi den er udsprungen af Herrens egen mund. Som han ogsaa i hin høihellige nat, da han blev forraadt, fra et nyt synspunkt ligesom skarpere præciserer den og saaatsige giver den kjød og blod, naar han siger Mt. 26, 28: «Dette er mit blod, den nye pakts, som udgydes for mange til syndernes forladelse». Hvoraf jeg ser: At han i hin nat høitidelig forkynder den nye pakt stiftet, som Gud havde lovet i den G. T. profeti, og de fromme i Israel efter Guds løfte havde biet paa (Lk. 1 og 2). Og at han forkynder den stiftet i sin død. Saaat han ogsaa her betragter døden som et særeget led af grundlæggende religiøs betydning for os. Et led, hvori han bønlig giver Gud sit liv for vore synder som en gave, han anser sig bemyndiget til at frembære paa vore vegne. Og hvori han medbringer tilbage til os syndernes forladelse som en gave fra Gud i myndig bevidsthed om, at hans død er modtagen og af Gud sanktioneret som gyldig mellem dem for os. En gjensidig given og modtagen, der constituerer en pakt eller en to-sidig aftale og tilfulde fyldestgjør en paktsslutning, hvis bærende idé er venskab («fred» — jfr. Herrens: «Min fred giver jeg eder»).

11. Men her maa, som jeg tror, gjøres en maaske ikke helt ufornøden bemærkning. Hvad var det egentlig *paktsstiftende berøringspunkt* mellem Gud og menneskene? Jeg tror, der her maa skjelnes mellem Herren og os. For hans bevidsthed var — dersom ellers et stakkels menneskeøie tør betræde et saa helligt omraade med sine granskninger — tilvisse døden det paktsstiftende moment. I dødens idé maa han have fundet paktsstiftelsen indesluttet og paa et eller andet punkt i denne idés udfoldelse af hans sjæl (oplevelse) kjendt Guds bifald og saaledes skuet den nye pakt fuldbyrdet d. e. hans død modtaget og Guds naade bøiet ned over ham og menneskene. Men for menneskene, der ikke kunde følge Herren ad disse lidelsens indre veie, blev dette berøringspunkt med Gud (døden) utilgjængeligt og skjult som erkjendelsespunkt for paktsstiftelsen. Der maa søges efter et andet. Det findes, tror jeg, ikke i noget andet end i Herrens myndige paktserklæring («Dette er etc.»). Dermed blev — for menneskene — det nye Gudsforhold ikke blot *forkyndt,* men *sat.* Saaat paktserklæringen ikke blot er en erklæring, men en stiftelse. Her træder forskjellen mellem Herren og os ret i dagen. Medens det for Herren var

døden, der paa et eller andet punkt af hans indre liv (oplevelse) lod den nye pakt (det nye Gudsforhold) for hans bevidsthed springe frem som indtraadt, var det for os ordet af hans mund i hin høihellige nat, da han blev forraadt, i kraft af hvilket pakten sprang frem for vor bevidsthed som indtraadt. Uden dette myndige ord skulde vi endnu speide efter opfyldelsen af den G. T. profeti om den nye pakt, Gud vilde oprette med Israels hus (Jer. 31). Saaat her (som altid) maa vi søge tilbage til ordet af Herren som det for os egentlig nyskabende og kun middelbart tilbage til hans kors (døden), nemlig forsaavidt det bæres af hans ord. Korset uden hans tydende ord er i religiøs forstand stumt. Det gjælder derfor, at vi med ordet af ham i vort hjerte nærmer os hans kors, om vi der vil hente virkelig trøst (opbyggelse) for os selv og andre. Det bliver ellers en «opbyggelse» deraf med taler, vi af os selv henter ned af korset, og som maaske kan høres opbyggelige og gribende, men ikke altid er rundne af ægte kilder. Jeg tror, der her syndes meget baade mod Herrens kors og mod menneskene. Vi bør ikke *tvinge* korset med alle de svære spørgsmaal, der kan vækkes derved (Guds retfærdighed, Guds hellighed, korsets guddommelige nødvendighed etc.), ind paa samvittighederne og behandle dem som klappede og klare. Men bære ordet af Herren frem, at i og af ham *er* det nye forhold sat ved en erklæring — Guds naade bøiet ned over os — ad veie, der for os fortaber sig i det dunkle, men for Herren har aabnet sig som gyldige og retfærdige. Det skulde ikke støde menneskene bort, men drage dem til. For ordet af Herren bøier de sig, men ikke for ordet af mennesker.

12. Og som med opstandelsen og døden, saa og med *budet*. Ja, jeg skal ikke have syslet længe med ordet af Herren, førend jeg ser, at ingen del deraf springer mere frem end budet — hans myndige, livskabende, ydmygende bud til menneskene. Det har, tror jeg, en anden grund end den, som vanlig høres, at Herren i sit kjøds dage navnlig ikke kunde skyde sin død i spidsen for sin forkyndelse, efterdi aanden endnu ikke var given til at forklare den for menneskene. Vi ser jo dog, at der efter aandsudgydelsen gik baade en Peter og en Johannes (og en Jakob) ud som vidner uden at skyde Herrens død i spidsen af sin forkyndelse (paa Pauli vis), men vel — i nøie tilslutning til Herren — som en integrerende del deraf. Det forholder sig vel heller saaledes, at Herren ved at

skyde sit bud frem og lade sin død i forhold dertil træde i baggrunden, har givet dem en dertil svarende indre *næringsværdi* for menneskene. Han saa vel, at der over hans død altid vilde blive noget af en uopklaret hemmelighed tilbage for menneskeånden. Havde han jo selv, skjønt han dog eiede «aanden uden maal», lige til det sidste — med blikket spørgende vendt mod himlen — grundet paa dette «burde», der af skrift og indre oplevelser traadte ham imøde, og først ved enden fundet en løsning deraf for sin inderste bevidsthed, men som han ikke overgav menneskene, til hvem «gjenløsningen», «vederlaget» kun kom som en kjendsgjerning gjennem myndige erklæringer af Herren. Ikke en hemmelighed, som tanken ikke kunde gribe tilbunds, og som menneskene under alle omstændigheder vilde have sine særegne vanskeligheder ved, men det straalende klare bud skulde være prøvestenen for vor blivende delagtighed i den af Herren stiftede pakt. Ti denne *er* indtraadt og er, hvad den er, og skjænker, hvad den skjænker, vel ogsaa uden vor klare erkjendelse af dens tilblivelse (i blodets udgydelse). Saaat et menneske vel maatte kunne eie Guds naade (del i pakten) uden endnu bevidst at have grebet «blodet» som sit. Ja, jeg har en fornemmelse af, at dybe og ægte kristensjæle er at finde paa den side. Men at eie Guds naade (del i pakten) — det være sig bevidst eller ubevidst — for den, der ikke med sig selv ved, at han er gaat ind i budet af Herren, det er, tror jeg, umuligt. Derfor skulde budet være bestemmende for vor blivende delagtighed i pakten — den skarpe sonde, hvormed vi gaar ind i os selv for i dets klare lys (istedenfor i blodets gaade) at prøve vort personlige forhold til Herren (vor villige lydighed). Som naar Herren siger hos Mt. (7, 21): «Ikke enhver, som siger til mig: herre, herre, skal indgaa i himmeriges rige, men den, som gjør min faders vilje, som er i himlene». Eller hos Lk. (6, 46): «Hvi kalder I mig herre, herre, og gjør ikke, hvad jeg siger?» Og saaledes oftere i evangelierne. Og som apostelen Johannes bevidner det ud af sin erfaring, naar han skriver (1 Joh. 2, 3 fgg.): «Derpaa ved vi, at vi kjender ham, naar vi holder hans bud. Hvo, der siger: jeg kjender ham, og ikke holder hans bud, han er en løgner, og i ham er sandheden ikke. Men hvo, der holder hans ord, i ham er sandelig Guds kjærlighed fuldkommet. Derpaa kjender vi, at vi er i ham». Og som Jakob, «Herrens broder», bevidner det, naar han

skriver: «Vorder ordets gjørere og ikke dets hørere alene, hvormed I bedrager eder selv» (Jak. 1, 22).

13. Budet af Herren vil derfor maatte modtages (og forkyndes) og det i sin fulde tyngde. Men ogsaa ordet om blodet. Og det saaledes, at *de ikke gaar hverandre i veien*, saa det ene sætter det andet ud af kraft. Det er min ringe erfaring, at det egentlig er her, vanskeligheden ligger for enhver ordets forkynder. Det gjælder at finde *et fast udgangspunkt* for prædikenen og ud fra dette lægge dens grundplan. Enhver vil her maatte vælge efter sine medgivne anlæg og aandelige førelser. Prædikantens eiendommelige kristenskikkelse bør med rette aabenbare sig i selve hans udgangspunkt, og dette punkt for ham staa som det store motiv saavel til hans egen som til menneskenes omvendelse. Kun saaledes vil der komme nogen tyngde i hans prædiken eller ialfald være haab derom med tiden. Udgangspunkterne kan nu visselig være mange. Skriften og erfaringen lægger dem tilrette. Nogle prædikanter griber Guds kjærlighed til menneskene som grundmotiv, andre sønnens kjærlighed (i det, at han lod sit liv), andre Kristi død (som soningsdød), andre daaben. Der er dog endnu ét, skjønt meget overseet motiv: budet (ordet) af Herren. Allerede mellem os mennesker i vort daglige liv er det saa, at vore ord (bud) gjælder som gyldige motiver. En husbond sætter kun med et ord sin tjener i bevægelse. Og vi skulde ikke lade os sætte i bevægelse af et ord (bud) af Herren? Det maa i menneskenes bevidsthed gjenindsættes paa sin plads som et fuldstændig gyldigt motiv paa linje med de ovenfor nævnte. Cfr. Peters: «— — paa dit ord vil jeg kaste garnet ud» (Lk. 5, 5). Herren har (navnlig hos Johannes) selv givet sit ord (bud) denne rang. En prædiken med et saadant udgangspunkt vil bevæge sig mod ordet af Herren om blodet (naaden) som sit (høiere) maal. Jeg finder mig denne retningslinje irettelagt af Herren selv (og af min ringe erfaring). Baade sees han selv at have talt saaledes. Som naar han siger (Joh. 14, 21): «Hvo, der har mine bud og holder dem, han er den, som elsker mig; men den, som elsker mig, skal elskes af min Fader, og jeg skal elske ham og aabenbare mig for ham». Foruden mange andre udsagn. Og at have sendt sine disiple ud i verden med denne pædagogiske retningslinje. Som naar han Lk. 24 byder dem at forkynde «omvendelse og (i enkelte haandskrifter: «til») syndernes forladelse». Eller Mt. 28 byder dem (paa daabens grund) at lære menneskene at holde, hvad han

havde befalet. Hvor budet (det befalede) atter sees at være den nødvendige gjennemgang for menneskene til den blivende og dybere delagtighed i daabens (paktens) gave, Guds naade. Og omvendelsens (resp. daabens) prædiken idealet af kristelig prædiken.

14. At betragte denne retningslinje for prædikenen (fra budet til blodet) som propædevtisk, skulde efter mit grundsyn paa ordet af Herren være mig umuligt. Den er vel meget mere *en ægte pædagogisk retningslinje* til alle tider og overfor alle mennesker, baade troende og vantro, baade jøder og hedninger. Jeg evner ikke heller at indse, hvori denne linje skulde feile mod den kristne menighedsprædikens maal: «opbyggelse paa troens grund». Naar en prædikant forkynder lydighed mod budet af Herren (d. e. omvendelse til budet med budet selv som motiv) som det første og nødvendige baade for ham selv og for tilhørerne, da sværer de jo ingenlunde i det blaa med hensyn til «troen». De har jo da Herren (navnlig efter hans særegne myndighed) netop til det fælles, samdrægtige og urokkelige udgangspunkt for forkyndelsen. Og dermed er «troen» (navnlig efter Johannæisk forstaaelse) isandhed den bærende grund for prædikenen baade hos menighed og prest. Ligesom der samtidig for dem begge — gjennem en retskaffen omvendelse i kraft af budet (ordet) af Herren — bliver rum for at ledes dybere ind baade i kjendskab til Herren (navnlig som gjenløser) og i kjendskab til sig selv (som syndere). Saaat «troen» med rette ogsaa maa gjælde som prædikenens maal baade hos menighed og prest. Hvad jo ikke udelukker, at alt, som ligger mellem hvert enkelt trostrin for de enkelte af tilskyndelse («opbyggelse») ogsaa kan gives navn af prækenens maal, nemlig det momentane som en mellemstation til det altid længere fremmeliggende (ideale): troens (naadens) fuldkomne seier i mennesket.

«Dersom nogen vil *gjøre* Guds vilje, skal han *kjende*, om læren er af Gud, eller om jeg taler af mig selv» (Joh. 7, 17).

II.

Symbolske hjælpelinjer.

1. Men skjønt jeg ved Herrens fødder ved mig principielt uafhængig af menneskelig autoritet, er jeg vel opmærksom paa, at min bibel rummer ogsaa *andre skrifter end evangelierne*, og at ogsaa de har sin plads der efter den samme guddommelige forsynsstyrelse. De er, tror jeg, Guds «inspirerede» ord til menneskene med magt

og myndighed og liv fra perm til perm. Med den indskrænkning, som flyder af, at ordet af Herren — af ham selv og hans nærmeste vidner — er stillet over alt andet, som er talt, gaar jeg derfor til de profetiske og apostoliske skrifter — eller, som det ogsaa kunde siges, til «de hellige Guds mænd» — med den andagt og ærbødighed, som det sømmer sig et kristent menneske, og som kan forliges med at ære dem uden at tilbede dem. Jeg skyndes dertil væsentlig af 3 grunde: 1) Det kjødblevne ord d. e. Herren i sit selvvidnesbyrd dækkes ingenlunde af det skriftblevne (hans skriftblevne vidnesbyrd i evangelierne). Meget af det, der gik over paa hans nærmeste vidner, er ikke kommet med i evangelierne (Joh. 20, 30; 21, 25) og kan saaledes i nogen mon kun gjenfindes hos dem. 2) Hans (foregaaende og nærmest) efterfølgende vidner fik aandens gave anderledes end vi (jfr. ogsaa Joh. 20, 22) og dermed forstaaelsen af ham dybere end vi (Joh. 14, 26 o. fl.). 3) Endelig har han selv udtrykkelig henvist menneskene baade til det profetiske ord («Moses og profeterne» Lc. 16, 29 jfr. Joh. 5, 46 f.), men navnlig til det apostoliske (jfr. Lc. 24, 48, Joh. 15, 20. 27 o. fl.).

Vil jeg derfor være i ordet af Herren og uddybe min forstaaelse af ham, da opsøger jeg — og det fornemmelig — hans nærmeste skriftblevne vidner, de N. T. forfattere.

2. Jeg har herunder vundet en erkjendelse, jeg deler med mange, og som kaster et straalende lys over Herrens stilling til sine vidner og vor stilling til dem. De træder os ved nærmere betragtning imøde som *individualiteter* («forfatterindividualiteter»), der taler hver med sin tunge, tildels indbyrdes endog ikke lidet forskjellig, ikke blot efter udtryksmaader, men ogsaa efter tanker og tankegang. Som f. ex. Peter og Jakob, Johannes og Jakob, Jakob og Paulus, Paulus og Johannes. De lægger for dagen udprægede eiendommeligheder, der ikke kan oversees eller udviskes, uden at vi suspenderer vor iagttagelsesevne til gunst for noget (af os selv opstillet) dogme. Og dog har de jo hver især baaret med sig en hel frelse til menneskene, den ene saa godt som den anden. Det skulde ellers ikke være let at forstaa, hvorledes de enkeltvis har kunnet drage ud og forkynde Herren. Der kan i betragtning af deres særegne stilling som Herrens vidner, valgte af ham og udrustede med aanden paa en særegen maade, ikke være rum for tvil om, at de alle har eiet et helt d. e. frelsende billede af Herren.

3. Jeg ser i dette bemærkelsesværdige fænomen *en af Herren selv given sanktion af det oprindelige hos sine disiple.* Naar ordet af ham i deres mund ikke formede sig til et og samme ligelydende vidnesbyrd (ord) om ham, men derimod til en række indbyrdes ulige og eiendommelig markerede, da maa ordet altsaa være blevet *brudt* i dem af noget i dem selv. Og det er givet for troen, at Herren netop maa have villet det saaledes. Hans selvvidnesbyrd skulde ellers maatte betragtes som mislykket fra begyndelsen af — indenfor selve hans intimeste kreds af mennesker. Uden gjennem dette «noget», hvis existense her som saa ofte ellers klart træder i dagen, og som kaldes det oprindelige (individuelle) i mennesket, og som maa være det inderste, selve det enkelte menneskes særegne begyndelsespunkt, skulde det ogsaa være umuligt at forstaa, hvorledes ordet af Herren hos disiplene (som overhovedet hos nogen) kunde blive dem og gjennem dem andre til frelse. Skulde ordet af ham virkelig gribe dem, maatte de komme det imøde med sin inderste sjæl d. e. sit særegne begyndelsespunkt, saa de kjendte sig virkelig fri derved. Først da og der kunde en virkelig organisk forbindelse sluttes mellem ordet og dem, og ordet blive dem til fødsel (Jakob) resp. gjenfødelse (Peter) — det skulde ellers blive som en ny klud paa et gammelt klædebon uden livskabende kraft. Og navnlig skulde de, uden at det oprindelige kom med, ogsaa blive ganske udygtige som vidner. Ikke blot som vidner, der stod i det mere passiviske d. e. refererende forhold til ordet af Herren (som ved evangeliernes tilblivelse). Hvor det særegne hos dem kun forsaavidt spillede med ind, som de, — enhver efter denne sin særegenhed — ud af Herrens rige selvvidnesbyrd valgte og grupperede sit stof i fortællinger, hvori Herren selv optraadte som den handlende og talende og derfor selv stod inde for ordets religiøse (indre) sandhed, medens de blot kunde garantere fortællingernes (referaternes) paalidelighed. Men navnlig som vidner i dette ords strængere aktiviske betydning, naar de reproducerte ordet af Herren, det være sig ved fri omskrivning eller ved tydning og videreføring, hvorunder ikke længer Herren, men de selv med sit eget jeg (selvoplevelse) indtraadte som borgen for det af dem talte ords religiøse (indre) sandhed. Saaat de, ikke længer Herren, var ansvarlige derfor, og det talte nu efter dets udspring og indhold *deres ord (vidnesbyrd), ikke mere Herrens* (d. e. havde ham som subjekt). Det er, tror jeg, netop den karakteristiske og uudslettelige indre forskjel mellem

deres vidnesbyrd og Herrens. At Herren lovede og gav dem sin aands særegne veiledning kunde, tror jeg, *ikke ophæve dette forskjellige subjektsforhold,* saaat ordet af dem nogensinde kunde komme paa linje med Herrens eller endog faa ham til sit subjekt. Efterdi de talte som saadanne, der havde faaet ἐκ τοῦ πνεύματος («af aanden» 1 Joh. 4, 13), han derimod som den, der havde aanden «uden maal» (Joh. 3, 34); de som almindelige dødelige mennesker, han derimod som Guds fra himlen nedstegne enbaarne søn, der talte det, han — i særegen forstand altsaa — havde «*seet*» og «*hørt*» (Joh. ev.). Har jeg ellers grebet en grænselinje i denne verden, da er det denne, og jeg maa holde den klar, hvormeget den end af andre viskes ud. Det er en simpel nødvendighed baade for min tanke og for min tro. Individet kan — for min tanke — ikke opløses som saadant og give plads for et andet individ (hvad der jo allerede ligger i selve ordet «*in*dividuum»). Men heller ikke for min tro, da det vilde føre mig til panteismens synd. At aanden skulde veilede dem til al sandhed vil, tror jeg, derfor betyde dette, at de ved hans hjælp skulde fries ud af alle det profane livs forstyrrende indflydelser paa hjertets og intelligensens omraader (ond følelse, ond vilje, misforstaaelse, indskrænket fatteevne o. lign.) og saaledes hver især føres frem til *et individuelt ufeilbart (paalideligt) og frelsesbringende vidnesbyrd om Herren* til andre. At ville søge denne veiledning mulighed og indre forløb eftervist psykologisk skulde jeg ikke kunne paatage mig. Den er vel en hemmelighed og maa gjælde som en *fordringssætning,* uden hvilken jeg hverken har noget ord *af* Herren selv (nogen tro gjengivelse ved hans vidner) eller noget paalideligt vidnesbyrd *om* ham (af hans vidner).

4. Men med Herrens anerkjendelse af det oprindelige hos disiplene er, tror jeg, betydningen af de N. T. individualiteter ingenlunde vurderet.

I og med denne anerkjendelse har Herren, tror jeg, fordetførste tilvisse ogsaa *praktisk anerkjendt det oprindelige hos alle mennesker.* Efterdi vilkaaret for ved ordet af ham at blive født paany (og eventuelt indtræde i vidnesbyrdets tjeneste) jo er det samme for alle: det maa ske i hvert menneskes — ikke bare i disiplenes — særegne begyndelsespunkt. Denne anerkjendelse er vel — nærmere beseet — principielt given allerede i Herrens særegne indbydelse til alle mennesker og derfor her — overfor disiplene — kun begyndelsesvis sat i værk. Gjennem denne indbydelse søger han

jo at knytte menneskene til sig i et personligt forhold. Men et personligt forhold har to sider. I det foregaaende (I, 2. 5) betragtedes nærmest den side, der havde hensyn paa Herren (den objektive side i forholdet til ham): det er til ham personlig (ordet af ham), vi udtrykkelig indbydes. Kun i det absolute (ordet af Herren) er hvile isandhed at finde for et menneske (I, 7). Her derimod kommer indbydelsens anden side i betragtning (den subjektive side i forholdet til ham): det er med vort særegne (inderste) jeg, ikke bare med det mere periferiske (det vi har tilfælles med andre), at vi indbydes til Herren. Ad denne vei naar jeg til at se Herrens indbydelse i dens dybde: at han og hver menneskesjæl er correlater.

5. Saaat ordet af Herren egentlig vil maatte brydes paa en særegen maade, ligesaa ofte som det træffer mennesker, og derfor tilslut strængt taget *afføde ligesaamange kristelige individualiteter (og vidnesbyrd), som der er mennesker.* Vi vil — i kraft af vor oprindelighed — bære med os vort eget særegne indtryk af mødet med Herren. Aldeles i lighed med, hvad vi ser har fundet sted med Herrens disiple.

6. Men er end de N. T. individualiteter det praktiske bevis for Herrens anerkjendelse af det oprindeliges selvstændige betydning ved siden af (ligeoverfor) ordet af ham, maa de dog endnu være noget mere. Det fremgaar med nødvendighed af den særegne maade, hvorpaa han gjennem sin aands gave kom det oprindelige netop hos disse sine disiple imøde til forskjel fra alle senere tiders disiple. Han har, tror jeg, ved paa en særegen maade at forhjælpe dem til individuel ufeilbarhed (jfr. II, 3), villet give deres originale vidnesbyrd *symbolsk betydning for efterslægten* d. e. stille dem frem som faste, engang for alle givne samlingslinjer (hjælpelinjer) for det oprindelige hos de kommende tiders mennesker og saaledes i sine grundtræk engang for alle fastslaat sit ords rette løb gjennem verden imod alle menneskelige vildfarelser. Vistnok fik ikke derved ethvert enkelt menneske en hjælpelinje, netop afpasset efter dets særegne behov lige ud i linjens yderste spidse, saa det enkelte menneske ikke mere *kunde* fare vild. Det skulde have ført til et antal inspirerede vidnesbyrd (hjælpelinjer), svarende til antallet af mennesker, og ogsaa ført den enkelte ud af hans særegne og nødvendige kamp (I, 7) for at gribe og gribes af ordet af Herren. Men de senere tiders mennesker skulde i sit særegne

begyndelsespunkt dog kjende sig *trufne* af en eller anden af disse fra begyndelsen af udgangne faste, apostoliske samlingslinjer og derved — gjennem en saadan linjes særegent samfundsstiftende kraft — kjende sig under et brodersamfunds befrugtende tilstød for individet dragne med ind i en dybere besiddelse af ordet af Herren. Netop denne, de apostoliske linjers *symbolske* karakter (som udsprungne af mennesker) til forskjel fra den *absolute* karakter ved ordet af Herren kunde komme det oprindelige hos menneskene virkelig imøde og afhjælpe deres behov. Ti med symboler er efter selve deres oprindelse og begreb som fremsprungne af *mennesker* en vis frihed forbunden, hvad derimod ingenlunde er tilfældet med ordet af *Herren*. Dette har en ubetinget ret over alle, symbolerne derimod kun en relativ, nemlig forsaavidt man kan anerkjende og kjende dem som sine. Med de apostoliske hjælpelinjer var nu, efterat og forsaavidt kirken engang havde faat dem skriftblevne, muligheden given for menneskene til at høste den fulde velsignelse af dem. Nemlig ved at de (menneskene) fik stille sig ind der, hvor de — enhver efter sin særegenhed — hørte hjemme. Istedenfor der, hvor de enhver efter sin særegenhed *ikke* hørte hjemme. Og saaledes muligheden given for en virkelig *dybere personlig indtrængen i ordet af Herren*. Vistnok var den enkelte symbolske (apostoliske) linje som saadan nærmest en ensidighed. Som naar en Peter fortrinsvis forkyndte Herrens opstandelse og det derpaa grundede haab om en kommende (messiansk) herlighed. Eller en Jakob forkyndte Herren som Mose lovs sande talsmand til et retfærdigt liv. Eller en Johannes forkyndte Herrens ords (resp. buds) særegne herlighed som den af Faderen udsendte søns. Eller en Paulus forkyndte Herrens død og troen paa den som vor retfærdighed. Eller forfatteren af Hebræerbrevet forkyndte Herren som den nye pakts midler og vor frimodighed ved ham. Men det er for troen givet, at enhver af dem i denne sin særegenhed (ensidighed) dog bar med sig en hel frelse til menneskene, den ene saa godt som den anden. Det skulde ellers ikke være let at se, hvorledes de *enkeltvis* kunde drage ud og forkynde Herren. Ja, det synes, som om *deres ensidighed (originalitet) netop var deres kald og styrke*. De satte nemlig hele sin kraft — den efter natur og den efter naade — ind paa den enkelte linje og førte vel netop saaledes (hver for sig) menneskene længst frem til Herren. At *ville* eller at skulle *maatte* føre sig selv og andre til Herren efter alle de apostoliske hjælpe-

linjer i lige grad for at undgaa «ensidighed», skulde, tror jeg, udrette den dobbelte skade: ikke at gribe nogen af dem i deres særegne kraft og tabe sig selv som kristelig individualitet. Det er ikke let at se, hvorledes man nu mere end i Herrens dage i virkeligheden skulde undgaa et saadant skjær og derigjennem undgaa at tjene Herren, menneskene og sig selv ilde. Det er paa tide, at der sees lidt ind i og siges lidt fra om disse ting. Af en Peternatur at vente at faa høre en Jakobs, en Paulus's eller nogen af de andres — *for ikke at sige deres alles* — særegne røster (tungemaal) er ikke blot at være mere ivrig for Herrens ære end Herren selv, men det er en ligefrem umenneskelighed. Vi ser, at en Peter gik ud og fik være en Peter, Johannes fik være en Johannes, Jakob fik være en Jakob, Paulus fik være en Paulus etc. Medens vi stakkels dødelige skulde være dem alle tilhobe? Det er konfessionalismens — menneskeværkets — onde dæmon. Mod en eller anden af dem maa min sjæls tyngdepunkt *lude* — jeg kan ikke lude mod dem alle i lige grad. Et saadant balancesystem bæres, tror jeg, hverken af livets stærke sprog eller af Herrens.

7. Idet jeg saaledes med det indtryk af Herren, jeg bærer med mig fra evangelierne, gaar til de N. T. forfattere, føler jeg mig glad og styrket, naar jeg kjender mig tydelig igjen bag nogen af dem. Skulde jeg pege paa den, bag hvem jeg ser min særegne plads, da maatte det være *Johannes*. Jeg føler mig greben af den dybe enhed mellem Herren og ham. Jeg ser, at ordet af Herren (navnlig efter dets tvende grundstoffe: budet og blodet) paa en vidunderlig maade er annammet og gjenforkyndt af dette vidne. Johannes er ogsaa den apostel, der paa sin enkle maade har givet mig et fingerpeg til forstaaelse af «gjenløsningens» («vederlagets») hemmelighed. Nemlig hvor han taler om Jesu forbøn hos Faderen, at Herren i denne forbøn skyder sit hellige jordeliv (og sin død) frem som motiv for Faderen til at forlade hans disiple, ja alle mennesker deres synder (1 Joh. 2, 1 f.). Jeg øiner deri hvile for tanken og troen.

8. Men ihvorvel Johannes nærmest er den, der ad sin symbolske hjælpelinje leder mig personlig længst ind i ordet af Herren, har naturligvis *alle de N. T. forfattere meget at sige,* hvorom Johannes tier, og som isandhed, forsaavidt jeg forstaar dem, kun kan berige min indsigt i dette ord. Og fremfor alt eier de — som paa en særegen maade inspirerte af Guds aand — noget af uvurderlig betydning for den troende kristen til alle tider: *opbyggelig kraft* ved aandens nye og friske tilstød, og indtager derfor alle ogsaa saaledes en grundlæggende stilling i kirkens selvopholdelsesliv.

NYE BØGER.

Annie Qviding: *En droppe ur hafvet.* 258 s.; kr. 3,50. Hugo Gebers forlag, Stockholm.

Vi har netop læst denne bog høit i familjen, og jeg tror at gjøre vel ved at henlede folks opmerksomhed paa den. Det er et alvorligt og energisk ord til vor tid.

Bogens kunstneriske værd skal jeg ikke indlade mig større paa. Sandt at sige gav den mig saa meget andet at tænke paa, at jeg i æstetisk henseende kun har det umiddelbare hovedindtryk. Det ved jeg imidlertid, at jeg vuggedes behagelig med i rytmen af det klangfulde — ikke altid lette — sprog med sine ofte ordsproglig knapt tilskaarne tankevegtige sætninger, mens handlingen gled frem i raskt og rigt vekslende udvikling, og personlighederne tegned sig hver i sin klart særmerkede eiendommelighed. Jeg skulde tro at bogen ogsaa i æstetisk henseende holder maal.

Men hovedsagen er hvad forfatterinden har at sige os; for hun har noget hun vil have sagt. For saa vidt har bogen tendens; ja vel, men saaledes at den kun giver fremstillingen energi. Karaktererne og handlingen fører kjendsgjerningernes tale, mens det hele gjennemaandes af en velgjørende sedelig indignation.

I 20 aar har baron Barclay været borte fra Sverige. I selvopofrende frihedskjærlighed har han i denne tid personlig deltaget allesteds hvor et undertrykt folk kjæmped for sin ret. Herunder har han lært at vurdere de etiske livsværdier, samtidig som han gjennem sine oplevelser, sine forbindelser og sine studier har vundet verdensoverblik og en øvet iagttagelsesevne. Med sin ædle og faste karakter, sin ideale livsopfatning og sin rige udvikling er han en personlighed som indgyder selv de mest uforstaaende modstandere dyb respekt.

Slig kommer han i bogens begyndelse hjem til sin mor i Kristianshamn. Og med ham dels som tilskuer dels som deltager udvikler der sig saa en række familjebegivenheder, hvori byens

høieste dannelse aabenbarer det standpunkt hvortil det moderne Sverige er naat ved det 19de aarhundredes slutning. Men idet nu Barclay som repræsentanten for 60—70-aarenes etiske holdning lever med i fædrebyens nutidsliv uden at have gaat den mellemliggende hjemlige udvikling igjennem, blir det hele uvilkaarlig en stadig vurdering af hvad den sidste menneskealder har bragt. Og i lyset fra Barclays ædle, mandige skikkelse kan det ikke siges at det moderne Sverige i alle dele viser sig til sin fordel.

Og her gjælder det spørgsmaalet om: pieteten for det nedarvede, forældreautoriteten, børnenes lydighed, kjærligheden til fædrelandet, den sedelige holdning, troskaben i egteskabet, religiøsiteten.

For Barclay afhænger af disse spørsmaal ikke blot den enkeltes, men ogsaa samfundets lykke — ja Sveriges selvstændige tilværelse som folk. Sin fremtid vil han vie fædrelandet.

Dog hans — og jeg tænker forfatterindens — grundtanke fremgaar klarest af et brev han tilsidst sender en *finsk* ven i Schweiz. Deri siger han blandt andet:

«Din sorg — — — är *min,* min i djupaste mått; du anar hvarför. Du skall aldrig uppge hoppet, skrifver du. Du har rätt. Finland *skall* lefva. Jag har sett nationer, som dö, i hvitögat, ock den blicken hade icke din.

— — — — Den som icke ger sig själf förlorad, är icke förlorad. Det folk, hos hvilket racemedvetandet är friskt ock lefvande, skall resa sig igen under berg af förtryck.

Racemedvetandet — tackad ock lofvad vare Gud! — har djupa rötter, djupare än någon tänker sig, som ej ägnat frågan ett ingående studium. — — — — —

Hvad nu sker i Finland, är måhända — ja, troligtvis — en spegelbild af, hvad som förr eller senare skall ske på denna sidan hafvet. Hvilka förutsättningar äga vi för att möta det öde, I bären som det aldrig förr burits?

— — — — Fosterland! Jag har sett ungdomar le åt det ordet; det är urmodigt, deklamatoriskt. Man söker en förevändning för sin ljumhet i det hänseendet ved att tala om världsmedborgarskap, om att fosterlandskänslan i framtiden skall ersättas af känslan för mänskligheten. Nonsens! En sådan känsla skall aldrig genomtränga massorna. — — — —

Jag har hört upprepas ända till leda — — — att sedligheten ligger i kärleken — är kärleken borta, är äktenskapet icke

längre sedligt. Ve öfver den, som först kom upp med den satsen! Vansinnig som den är, dårar den mängden. — — — —

Vördnaden för ålderdomen aftager. De gamles mening är icke någon auktoritet för de unge, snarare utdömes den på förhånd som pedantisk ock fördomsfull. Man visar dem knappt skyldiga hänsyn. — — — —

Se nu på vår tids politik! Fordom voro stormakterna endast de främste bland likar; nu utöfva de en faktisk supremati, som varder alltmer tryckande. — — — — Det är min öfvertygelse, att en dag skall den frågan rycka oss alla, de mindre staterna, in på lifvet, huru vi skola värna vår nationalitet.

Men — det ha vi ofta talat om — härskarfolken bära dödens stämpel på pannan. Isynnerhet den sociala oron utbreder sig utan hejd; den skall fräta racernas kraft, den skall upplösa staterna utan att kunna skapa nya. De europeiska eröfrarväldenas tid är räknad, låt vara i sekler; men sedan skola de undertryckta och förtryckta resa sig — de som lefva. Finland skall lefva.

«Och Sverige —?

«Jag ville sagt något mer, men jag kan inte. Förlåt det tvära slutet!» *M. Sk.*

O. J. Høyem: *Den helige saga.* Omvølt og utgjevi paa nytt lag av Trønderlaget. S. V + 362; kr. 3,50.

«Høyems bibelsoga» fekk fraa fyrste stund noko av eit laakt ord paa seg: ho var underleg i rettskrivningi og ulagleg i ordvalet; i det heile laag maaltonen altfor laagt for det høge innehaldet.

Noko sant var det i desse skuldingarne. Ordformerne var i mangt so ser-trøndske at dei fall vanskelege, serleg for vestlendingom, og smaka venerne av Aasens maalform ille. I ordvalet var ho for «puritansk», so der ofte stod nylaga norske namn i staden for slike som no ein gong hev heimerett i alle maal. Og baade i ord og vendingar saag Høyem slik mun i det livande «fleirtalsmaal», at hans maalkjensla ikkje alltid sa honom naar eit ord eller ordlag fraa kvardagslivet vanta den adel som innehaldet *her* kravde.

Men inkje av dette var slikt at det trong aa skada maaltonen hjaa den lærar som sjølv hadde maalkjensla. So naar desse bresterne vart soleis utskrikne som dei vart, som um *dei* var hovudsaki eller det heile, so heng det i hop med at dei harmfulle motstandarane mot maalsaki i denne kritik leste av seg al den uvilje

og haan som dei maatte bita i seg yver for Ivar Aasens mynstergilde arbeid.

Det var dei som minst kjende til boki, som mest førde det store ordet, soleis at ein titt kan merka det enno heng att mest som ei trudomssak, at Høyems bibelsoga var eit misfoster.

Dette er stor urett. Dei som kjenner boki, og serleg dei som hev bruka henne i si lærargjerning, dei veit at Høyems bibelsoga var den beste hjelpebok me aatte, for den som vilde fortelja den heilage soga paa heimleg, barnleg vis. Her var det folkeleg naturleg forteljemaate. Der er mange, mange som veit Høyem stor takk for dette hans arbeid.

Men no hev boki vore utseld i mange aar. Og Trønderlaget gjer gagns verk naar det no gjev henne ut paa nytt, i umvølt stand.

Umvølt? ja ho trong til umvøling, skulde ho verta for vaar tid det ho i 1880 var for den tid. Det vitskaplege arbeid hev i desse 20 aar funne ut mangt, so me no i sumt *veit* betre. Der maatte det rettast. So er der kome nye hjelpebøker, so sumt som trongst daa, ikkje trengst no; andre stader kunde det vera godt aa faa noko meir med. Endeleg maatte maalføringi og maalformi verta umvølt, so ikkje det skulde meinka eller hindra nokon — i utrengsmaal.

Det et adjunkt *Vestrum,* seminarlærar *Schelde* og lærar *Mollan* som hev gjort dette umvølingsarbeidet — innanfor visse grensor, som Høyems ervingar hev sett. Visst hev eg ikkje havt tid til aa naglfara boki, som ho no ligg fyre, og samanlikna med den gamle; men eg hev set henne igjenom og lese her og der, so mykje at eg nok hev rett til aa segja at dei ikkje hev skam av sitt arbeid.

Ikkje var det arbeidet lite, og ikkje var det lett heller. Men det synest meg vera gjort baade med umsut og dug.

Ser ein paa valet av innehald, so synest der ingen skade aa vera i at det som er stroke, er burte. Og til den andre sida er det nye fullt verdugt til aa vera med. Mang ein lærar vil visst sjaa mun i dei nye stykke «Skrifterne om den gamle avtalen», «Makkabæingskampen» og «Skrifterne om den nye avtalen». Men serleg trur eg mang ein vil vera takksam for den gilde utgreidingi um «Judingarne paa Jesu tid og frametter»; for der finn han samla mykjen kunnskap som han elles maa søkja spreidt umkring i ymse bøker, ja som han tilmed ikkje veit seg raad til aa finna kanskje.

Og kjem me so til maalføringi og maalformi, so er her lagt stort og dugande arbeid. So langt eg hev sét, er ord utbytte og ordlag brigda mest i setning for setning, og det med so fin maalkjensla, at baade maaltone og maalføring no er som fødde ut av innehaldet; og fulltonande norsk er det med hjarteroti i den trøndske môrjord.

Endeleg maalformi, retskrivningi. Ho er soleis jamna til inn imot vanlegt landsmaal, at ho ingen vande vil hava for den som i det heile kann lesa landsmaal. Ho ligg nær burt imot den form me no oftast møter — berre med sume breidare sjølvljod, trøndsk-austlandske endingar og den trøndske j i ord som «bokja». So dette skal ikkje hindra nokon i aa hava fullt gagn av boki.

Naar eg hev nemnt *lærarar,* høyrer sjølvsagt ogso *prestarne* med; dei er religionslærarar, og dei treng so vist ikkje mindre til hjelp naar det gjeld um aa *fortelja bibelsoga paa livande, barnleg, heimleg vis,* anten det so skal vera paa landsmaal eller bokmaal.

Vistnok maa me aldri gløyma, at *bibelen* er hovudkjelda og beste hjelpi naar me skal fortelja den heilage soga; men likso visst er det at ei bok som denne Høyems kann vera til so god hjelp, at religionslærarar ikkje gjerne skulde vera henne forutan.

Hadde ikkje boki vorte for stor og dyr, kunde ho gjerne vore lite meir stortila. Men elles er baade papir, prent og utstyr godt.

Levanger 14. 3. 1901.

Matias Skard.

Samfundets Krav. Tidsskrift for social og personlig udvikling og fremskridt. Red. af Fernando Linderberg.

Det vil være kjendt, at der i efteraaret 1898 i Kjøbenhavn blev stiftet et *Udvalg til social oplysnings fremme* med professor Westergaard som formand og Fernando Linderberg som sekretær. Formaalet var at «søge kristendommens retfærdighedskrav klarere erkjendt og bedre gjennemført i de sociale forhold».

Udvalget danned et sekretariat, der særlig skulde indsamle materialet angaaende de sociale bevægelser omkring i de forskjellige lande.

Til bestridelse af omkostningerne var det beregnet, at der af frivillige bidragsydere maatte tilveiebringes ca. 3 000 kr. om aaret.

Af dette beløb indkom imidlertid kun en ringe sum: nogle faa hundrede kroner. Mangelen paa penge og spørgsmaalet om, hvem der skulde skaffe virkemidler, og hvorledes midlerne skulde tilveiebringes, gav anledning til de første vanskeligheder. Hertil kom vanskeligheder af anden art. De mænd, der her var traadt sammen, kom fra forskjellige aandelige leire, med forskjelligt syn paa mangt og meget. De var enige om, at her forelaa en opgave for kristne mennesker. Men om *hvorledes* opgaven skulde løses, derom viste det sig, at meningerne var ret forskjellige. Udvalget opløstes derfor.

Det gjaldt nu om at faa virksomheden reorganiseret. I alle andre lande virkes der for denne sag som for alle sager af lignende art paa den maade, at der dannes selskaber, som tager de fornødne kræfter i deres tjeneste. Men dannelsen af et saadant selskab var i øieblikket navnlig af mangel paa fornødne ledende kræfter umulig. Der kunde derfor kun ske en begyndelse dertil. Men en god begyndelse hertil er ogsaa foretaget i løbet af det afvigte aar. Virksomheden er nu organiseret saaledes, at navnet lyder: *Det sociale sekretariat & bibliotek.*

Programmet er fastsat som følger:

§ 1.

Formaalet for Det sociale sekretariat & bibliotek er at fremme *almen* oplysning om

1) forholdet mellem det aandelige liv og de sociale tilstande i fortid og nutid;
2) de forskellige sociale ideer og bevægelser — socialistiske, politiske, faglige, kooperative, kristelig-sociale — i ind- og udlandet;
3) fremskridtene i retning af ideernes praktiske udformning og gjennemførelse, særlig i kommune og stat.

§ 2.

Arbeidet ledes af en sekretær, der med fornøden medhjælp i videst mulig omfang skal

1) følge de sociale bevægelser i alle lande og bogføre de vigtigste begivenheder;
2) i regelmæssige eller tvangfri hefter udgive smaaskrifter til belysning af sagen;
3) foranstalte møder med foredrag i overensstemmelse med formaalet;
4) besvare alle forespørgsler angaaende de bogførte begivenheder.

§ 3.

Det paahviler sekretæren ud over det hele land at knytte forbindelse med enkelte mænd og kvinder, der vil virke for

1) at benytte biblioteket;
2) at udbrede de udgivne meddelelser;
3) at danne sociale oplysningskredse, hvor der er lokale betingelser derfor;
4) at give sekretæren adgang til at gjøre rede for sagen ved større møder;
5) at tilvejebringe de fornødne pengemidler og samle de flest mulige medlemmer.

§ 4.

Som medlem optages enhver, der billiger formaalet og yder et aarligt bidrag af mindst 2 kr.

§ 5.

Medlemmerne tilsendes frit de af sekretariatet udgivne meddelelser, der indtil videre udgaar under fællesnavnet «Samfundets Krav», og har ret til til enhver tid at modtage bøger til laan af bibloteket.

Det sociale sekretariat & bibliotek ledes for tiden af *Fernando Linderberg* under ansvar for følgende kontroludvalg:

Højskolelærer *Jacob Appel*, Askov, højskoleforstander, dr. *J. Nørregaard*, Testrup, højskoleforstander *Alfr. Poulsen*, Ryslinge.

Adressen er: Det sociale sekretariat & bibliotek, Sagasvej 14, Kjøbenhavn V.

Gjennem kontroludvalget er der foreløbig tilsagt institutionen et aarligt tilskud paa ca. 1 000 kr.

Som anbefalende repræsentanter findes ca. 70 kjendte prester, høiskoleforstandere etc.

Af almindelige medlemmer er der indtegnet noget over 200. Arbeidet er saaledes atter i fuld gang. I «Samfundets Krav», der indtil videre udgaar med et større hefte hvert kvartal, har selskabet faat sit nye organ. Forhaabentlig kan der ad denne vei virkes hen til, at selskabet i den nærmeste tid faar sin endelige form saaledes, at det kan virke paa sædvanlig maade gjennem repræsentantskab og bestyrelse.

En hovedbetingelse herfor er, at der melder sig et større antal medlemmer.

Er der nogen sandhed i paastanden om, at det sociale spørgsmaal er tidens brændende spørgsmaal, saa maa der ogsaa kunne findes saa mange, der vil støtte det her foreliggende oplysende arbeide, at der kan skabes betingelser for dets trivsel.

Ogsaa for nordmænd er lederen, hr. Fernando Linderberg, velkjendt baade ved hans foredrag under præstekurset i 1898 og paa høiskolemødet i Seljord og ved hans artikler i nærværende tidsskrift. Hans foretagende bør derfor ogsaa kunne paaregne støtte herfra. Ved at melde sig som medlem erholder man tidsskriftet «Samfundets Krav» og vil derved holdes à jour med tidens sociale bevægelser.

Thv. Klaveness.

Hanna Joël: «*Hinsides*». En psychologisk redegjørelse. Lehmann & Stage, Kjøbenhavn.

Der er sagt om denne bog, at den var julens mærkeligste. Det er ogsaa utvilsomt, at havde emnet været mindre uhyggeligt eller tilsat lidt personlig skandale, var den bortrevet i tusindvis af eksemplarer, og havde som nævnt, vakt større og mere berettiget opsigt end de to bøger af Amalie Skram, der mere pamfletagtig end saglig behandlede samme emne.

Handlingen bevæger sig indenfor en sindssygeanstalts trange ramme. Læserne træffer ogsaa omtrent lutter sindssyge, der sees paa og skildres af en sindssyg, bogens hovedperson. Det er Hanna Joëls oplevelser og forestillinger, hvilke ikke er et forbiganget stadium, men som skildres under denne lidende tilstand.

Fra først til sidst er denne skildring gjennemført med en koncentreret kraft og energi, der aldrig glipper, aldrig et øieblik ser med den udenforstaaendes øine eller har en falsk node. Og dog hviler der over denne ypperlige sjælstegning en maadeholden ro, som gjør det hele end mere tilforladeligt, fængslende og rystende. Der er en høide og en patos over denne, i stille hvisken fortalte hverdagstragedie, som gir store løfter for fremtiden.

Der findes maaske ikke et lignende værk i hele Skandinavien, der er løst saa beundringsværdig psychologisk. Dertil er det jo, tilsyneladende ialfald, en debut. Hanna Joël er vel uden tvil et kvindeligt pseudonym, hvis det ei er hendes rette navn?

Det sees ogsaa i første hefte af det anseede tidsskrift «*Tilskueren*» 1901 at filosofen *professor Höffding* ofrer en hel artikel paa denne debut, hvilket viser, den er al opmærksomhed værd.

Det triste emne bør ei afskrække læserne; det er en bog, man ei blir færdig med straks — beundringen stiger ved gjentagen

læsning. Og vi har alle smagt nok af sjælelig nedstemthed til at kunne følge forfatteren ogsaa med den slags forstaaelse.

L—h.

«Af Hans Gudes liv og værker». *Kunstnerens livserindringer* udgivne og forsynede med en biografisk indledning af *L. Dietrichson*. Med en mængde portrætter og deilig gjengivne billeder af kunstnerens værker. Norske aktieforlag. 11 kroner omtrent.

Udstyret er førsterangs — Gudes kunst værdig. Dertil kommer tekstens kulturhistoriske værd, fremforalt mesterens egen beskedne, og just derfor saa elskelige, fortælling om sit liv og sine arbeider, — frit for misundelse og jegets forgudelse eller bitterhed, hvortil *han* vel ogsaa kunde være fristet. — Ogsaa han har faat føle utaknemlighed og opblæsthed hos en efterslægt, over hvilken Gudes kunst høi, ren og uanfægtet hæver sig.

Med værket følger fire billeder, som kan indbindes med hele værket, eller hænges op paa væggene. Deilige billeder med en vidunderlig hel stemning. En helsebod for et nedstemt sind!

Bogens fabelagtige billighed, skjønt den alene i sine bilag har større kunstværd end mangt et maleri til mangedobbelt pris, kan kun have sin grund i, at forlæggeren eller kunstneren selv omtrent skjænker den bort.

Dette skjønne verk, der altsaa ved sin billige pris som festgave kan naa ud i store, statelige, som i smaa tarvelige hjem, og som uden sammenligning baade fra tekstens og illustrationernes side er det smukkeste, Norges literatur har frembragt paa lang tid, — maatte faa sin omtale i *«For kirke og kultur»!* Thi at netop dette værk er udslaget af den høieste *kristne* kultur er let at forstaa, naar en læser mesterens simple beretning om sit eget liv, og om hvad der har git dette værd og mening og dermed ogsaa udslag i høi, ædel kunst.

Glem dog ikke denne bog, som vil bringe hjerterne til at slaa høit af glæde og tak til Gud for hans vidunderlige skaberværk, hvor det kommer ind!

L—h.

Zakarias Nielsen: *«Kilderne»*. Fortælling. Andet oplag. (3die oplag under pressen). Nordiske forlag. 208 s.

I en større afhandling i «For kirke og kultur» om forfatteren *Zakarias Nielsen* er det sagt, at han er den mest læste for-

fatter i Danmark. Der forløber ikke mange uger mellem første og andet oplag af de fleste af hans senere værker, — saaledes var det ogsaa tilfældet med «*Kilderne*», forfatterens sidste arbeide.

Zakarias Nielsens stadige læsere og varme beundrere fandtes før mest blandt den danske landbefolkning, og da især dens ungdom. En bog af ham var og er endnu den almindelige vekselgave blandt den store skare af ungdom, der aarlig færdes paa de danske folkehøiskoler i et antal, vi her hjemme ei gjør os begreb om. Her var han elsket og læst, længe før man i Norge kjendte hans navn.

Nu er det anderledes. Hans forfattervirksomhed har efterhaanden vundet ham læsere og varme venner i *alle* lag i Danmark. Og Norge vil følge efter, selv om den egentlige Brandeskreds dernede og herhjemme endnu ei har «kreeret» ham, dertil er hans moralske forsyndelser for grove.

Zakarias Nielsens styrke er hans geniale dramatiske evner, der faar udslag i en sandru naturlig stil, hvis replikker falder saa lyslevende, at man tydelig ser og hører hans personer for sig. Dernæst og ikke mindst hans tro paa det godes seier og hans ægte skildring af udviklingen fra ondt til godt, af kampen for at naa lyset, *skildret saaledes, at vi tror paa det.*

Og disse kampe er altid *menneskelige.*

Han kan skildre den ægte lidenskab, der hvor det gaar paa livet løs, saa stærkt brænder det. Saaledes f. eks. i «Den store magt». Derfor har skildringen det evige livsværd, der forstaas af alle.

Zakarias Nilsens bøger indtager ved deres eiendommelige blanding af romantik, patos og sund jævn realisme, en særstilling i hele den nordiske literatur. Særlig bør den kristne glæde sig over hans forfatterskab. Siden hans værker rives bort i det ene store oplag efter det andet, viser det sig altsaa, at hans bøger maa være velskrevne og ha kunstnerisk aand ved siden af, at de er friske, rene og sunde. Og da de alle bæres af fast kristentro, har forfatteren ved dem løst det store problem: *at intet menneskeligt bør være den kristne fremmed.*

I forfatterens sidste bog «*Kilderne*» forvandles den lille, letsindige skolelærers frue til et alvorligt menneske, der ofrer fædreland, slægt og en sorgløs fremtid for at sone fortiden og optager sin mands livsgjerning. Bogen beskjæftiger sig ellers med flere

problemer, især spiller arvelighedsteorien en stor rolle, der dog efter megen spænding løses mildt og kjærlig.

Trods bogens slutning — skildringen af den unge enkes kamp og seier — er gribende og smuk, burde den maaske alligevel været gjemt som emne til en hel ny bog, da den gjør værket lidt for bredt, — dette tilrods for det heles kunstnerisk smukke og yderst omhyggelige form.

Men skulde end denne bemærkning være træffende om bogens slutning, saa er begyndelsen til gjengjæld fuld af spillende dramatisk liv.

Mødet mellem skolelærerfruen og hendes veninde, frokosten de to fortærede sammen, samtalerne mellem dem, kjøreturen, middagen, skumringspassiaren, episoden med den døve, mandens hjemkomst og afslutningen, — alt er saa levende, uforglemmeligt, sandt og friskt; frit for støv og sparet for senere pinligt puds, et genrebillede, — umiddelbart, genialt!

L. h.

Minda Ramm: *Overtro.* 204 sider. Det norske aktieforlag.

Forfatterinden kalder bogen «Skildringer fra ottiaarene», et interessant emne altsaa, taget fra *den* tid, da det gamle faldt, og saa meget nyt «fik fæste».

Der ruger en iskulde over alle disse skildringer, et haanligt syn paa det gamle, ikke nogen overbevisende tro eller noget haab i forfatterindens blik paa bærerne af «det nye». Selv den store forfatterinde, som i slutningen af bogen dør et slags martyrdød, er hun ikke istand til at faa sine læsere til at fatte sympati for, hvilket vel skulde være meningen? Og bogens hovedperson, den unge pige, der føler sig fremmed mellem sine egne velnærede frænder, og hvis længsel og følelser dog vel ikke er fraser, er hverken ung eller elskværdig, mens det ellers er saa let at faa folk til at holde af en hvilkensomhelst — havde jeg nær sagt — begavet, *ung* pige, der brænder inde med sine idealer mellem tornerne. En synes efter læsningen, at en sjelden har været sammen med saa mange personer med saa simpel, gjennem simpel tankegang og opførsel. Forfatterinden mener ganske vist det samme; ikke for det.

Dette blir facit, trods anmelderens gode vilje og ærlige prøven. Man vil nemlig saa gjerne tale godt om denne bog!

For det første gjøres der ingen kunster for at tækkes publikum; forfatterinden er ofte original, altid ærlig i sit bitre alvor. Dernæst viser hun stort talent som menneskekjender og genremaler. En skildring som begravelsen med paafølgende sørgemiddag hos grossereren er mesterlig og gir hende ret til forfatternavn. Alt dette gjør, at man ikke har lov til at gjennemløbe og saa bortkaste hendes bog som noget ubehageligt, en vil være kvit. Hendes satire, selvstændige alvor, skarpe blik og evne til at male levende maa vække respekt og ønske om vækst og fortsættelse.

Jeg ved ikke, om det gaar andre læsere som anmelderen, at sproget ofte støder ved valg af underlige skingrende eller brutale udtryk. Træt af atter og atter optyggede ord og billeder, har forfatterinden naturlig søgt efter nye, men ikke faat disse saaledes i sin magt, at man føler deres berettigelse.

L—h.

Kvar vart det av Jola, av *Rasmus Løland.* (Norsk maalkontor, Oslo. 60 øre).

I næst sidste hefte af «For kirke og kultur» nævntes Rasmus Lølands sunde, gode fortællinger om landsgutter: *Det store nashornet* o. fl. Den lille bog, vi idag vil nævne, *Kvar vart det av Jola,* som nu kommer ud i 2det oplag, er en af de vakreste fortællinger om gutter, der nogensinde er skrevet baade paa skriftsprog og landsmaal. Skade at fordommene mod landsmaalet — ti det er vel fordom ikke at ville *læse* ialfald det smukke sprog, om man end ikke vil sværge til landsmaalets fane — skal stænge veien for at noget saa sundt, godt, vakkert og velskrevet ikke skal bli ligesaa godt kjendt som f. eks. Bernt Lie's prægtige guttebøger.

Anmelderen gad se den, der efter at ha læst *Lølands* fortælling om, hvorledes gutten ved egen skyld og indre aarsager mistede festglæden og senere atter fandt den — ikke vil glæde sig over den og være enig med anmelderen i, at vakrere forstaaelse af en god gut og af den gode glæde ikke findes prentet paa norsk.

Faar denne dygtige forfatter — et af de skarpeste hoveder vistnok af landsmaalets pennefolk — nogensinde nogen opmuntring? Reisestipendier, forfatterlegater eller andet?

L—h.

Landsmaalsvenner maa ikke glemme «**Norsk Barneblad**», redigeret af «Vesle Halvards» forfatter *Kristen Stalleland*. 2 16-sides hefter med billeder om maaneden. Kr. 1,20 aaret.

Skjønt der undertiden ogsaa her smugles ind gjøgeæg, er dette blad dog den bedste sort barnelæsning vi har, frisk, munter og from uden at være sød vammel.

Bladets rørende lille julehefte «Juletre 1900» havde blandt andre gode ting et digt af *Halvard Bergh*, «Mama og dotter» paa hallingmaal, der var saa underlig og saa vakkert formet, at det ei havde gjort Henrik Wergeland tilskamme.

Kristen Stalleland har oversat fortræffelig paa landsmaal: «*Utvalde barneæventyr af brødrene Grim*», (1 kr.), der, udstyret med en mængde billeder, er udgivet som **Norsk Barnelesnad I.** Norsk maalkontor, Kristiania. *L—h.*

Anders J. Eriksholm: *Johannes. Blade af et ungdomsliv.* Jysk forlagsforretning.

Forfatteren af nærværende skrift har tidligere givet bidrag til «For kirke og kultur». I aargangen 1899 — side 449—454 — findes en lille samling af sammenhængende digte, der i bunden stil arbejder med de samme problemer, som forfatteren tumler med i dette debutarbejde som fortælling paa prosa. Vi finder her en skildring af et barndoms- og ungdomsliv, der gaar ud fra et kristeligt men noget trangsynet hjem, — forvilder sig i modernt fritænkeri, men finder atter tilbage til hvile for sjælen under kirkens tag. Det er ingen stor aand, der træder os imøde paa disse blade, de store dybder i sjælelivet har forfatteren endnu ikke loddet; det er mere overflade-krusninger, han behandler. Men han fortæller jævnt, kvikt og ædrueligt. For unge mennesker vil hans bog især være sund og god underholdning. Midt i al dekadence-literaturen maa det hilses med glæde, at der ogsaa kommer bud fra yngre kræfter, der viser ikke blot respekt for, men kærlighed til de gamle aandelige værdier. *F. L.*

Pastor Storjohanns bog: «*Kong David, hans liv og hans psalmer*» [1]) er udkommen paa tydsk hos C. Bertelsmann Gütersloh. 2den del er under pressen; 1ste del udkom forrige aar.

[1]) Denne bog, ca. 600 sider, er nu at erholde (Cammermeyers forlag) med noter for 2 kr., uden noter 1 kr. 50 øre.

Efter anmodning meddeler vi hermed nogle af de kritiker, som den 1ste del har faaet i Tydskland.

Freimund:

«Den G. T. kritik sætter, som bekjendt, de med: «af David» overskrevne salmer ned efter det babyloniske fangenskab. Fra David skal i det høieste enkelte brudstykker hidrøre. Ogsaa saadanne forskere, som vil være troende, gjør den grundstyrtende kritik betydelige indrømmelser paa dette felt.

Forfatteren, en norsk prest, hævder ægtheden af de ifølge traditionen David tilskrevne salmer. Han sætter de enkelte af disse salmer i relation til Davids liv og søger paa en veloverveiet og aandrig (feinsinnig) maade for Davids forskjellige oplevelser gjenklang i hans salmer. Dermed gives der meget vigtige fingerpeg for salmernes forstaaelse, og betydningen af disse inspirerede salmer stilles i det rette lys ved opvisningen af deres historiske grundlag, medens ved den nu saa i svang gaaende fornægtelse af Davids forfatterskab ikke mindst de messianske salmer nedværdiges og røves sit indhold. Saavel til løsning af videnskabelige spørgsmaal som og for den praktiske behandling af salmer slaaes der i denne bog ind paa en vei, som i høi grad fortjener paaskjønnelse».

Literært bilag til den evangeliske kirketidende:

«Forfatteren, allerede forlængst bekjendt i Tydskland ved sin tidligere bog: «Davids store bønhørelse i den sidste filistæiske krig og de derom handlende psalmer» paa den gammeltestamentlige udlæggelses omraade, har her søgt at løse en saare skjøn opgave, som i denne form er aldeles ny. Han vil skrive en biografi af den store og ved sine gaver og sin karakter saa overordentlige interessante israelit og paa samme tid illustrere og stadfæste hans liv ved hans salmer og salmerne ved hans liv. Forfatteren mener ad denne vei at kunne eftervise ægtheden af alle Davidssangene i salmebogen. Og i virkeligheden kan den paa dette punkt negative skriftudlæggelse ikke paa nogen vis sikrere modbevises, end ved eftervisningen af, hvorledes salmerne finder sin plads i kongens livsførelse. Dette er her i mange tilfælde i høi grad lykkedes».

I *Litterarische Beilage zum «Der alte Glaube»* skriver *Edvard Ruprecht:*

Efter en fast plan skildrer forfatteren paa en anskuelig, for

den dannede, myndige menighed beregnet maade «de livsforhold og den drivende kraft, som gjennem Guds førelser især i delsens høiskole fremkaldte alle disse Davids raab fra det dybe, alle disse aabenbarelser af menneskehjertets inderste i bod og bøn — alle disse bønhørelser, som gjør psalteret til den enestaaende, evig unge, altid nye bønnebog for al verden» — med tak og glæde bør dette værk modtages. Det hviler paa en tyveaarig indtrængende beskjæftigelse med salmerne efter grundtexten. Den positive saavelsom den negative salmeliteratur er paa samme tid — som de kritiske noter beviser — fuldt ud taget med til behandlingen. Overalt føler man, at psalteret gjælder for ham som et historisk, men paa samme tid af Guds aand født vidnesbyrd fremfor alt af David, Jehovahs store profetiske tjener. Bogen kan ligeoverfor den kritiske nedværdigelse (Entwerthung) af salmerne kun tjene menigheden saavelsom den troende teologi til stor troesstyrkelse. Ti paa et vigtigt punkt i modsætning til en ødelæggende, af Guds aand forladt kritik, gjør den den gammeltestamentlige skrifts indre harmoni gjældende paa ægte videnskabelig maade.

Bladet for den evang.-lutherske geistlighed i Baiern bemærker, at «salmernes strofiske inddeling i bogen ikke lidet understøtter forstaaelsen af den».

Vi gjør opmærksom herpaa for og at pege paa den af Storjohann udgivne «*Psalmernes bog i oprindelig poetisk (strofisk) form*». 15 øre. Alb. Cammermeyers forlag.

Tidsskrift for theologi og kirke:

«I en længere indledning saavelsom i en række af noter tager forfatteren stilling ligeoverfor kritiken og forsvarer sin position paa en dygtig (geschickter) maade. Bogen kan anbefales enhver prædikant paa det bedste. Den byder ved siden af videnskabelig forskning rigt praktisk udbytte».

To bøger om *Grundtvig:* 1. **Ludvig Schrøder:** N. F. S. Gr.s *Levned.* Lehmann & Stage. 223 s. — 2. **Holger Begtrup:** N. F. S. Gr. *som bibelkristen.* 134 s. i octav. Karl Schønbergs forlag.

Bjørnstjerne Bjørnson har i sin bekjendte mindesang over N. F. S. Grundtvig udtalt, at denne store aands tanker — eller syner — vil svære over Nordens lande og beherske disse folks aandelige liv i «tusinde aar». Bjørnson sidestiller ham ved disse ord

med menneskehedens og kristenhedens største aander. Man mindes hvad der f. ex. er sagt om kirkefaderen Augustins vidtrækkende indflydelse: først beherskede en af hans tankegrupper den middelalderlige romersk-katholske kirke i 1 000 aar, og dernæst er ogsaa den lutherske reformation, denne frugtbare spiregrund for de sidste 4 aarhundreders rige aands- og kulturudvikling, udrunden af augustinske tankers moderskjød. — Hvorom alting er, — en saa betydelig personlighed vil vel de fleste indrømme at N. F. S. Grundtvig har været, at det er vel værd for den slægt, som lever efter ham, at stræbe efter at faa klarhed over hans levnetsløb, hans udvikling og hans gjerning. Erkjendelsen og tilegnelsen af N. F. S. Gr.s liv og tanker er for det danske folk og for de nordiske folk i det hele en del af deres egen selvforstaaelseskamp. De to i overskriften nævnte bøger giver vægtige bidrag til et saadant arbeide; navnlig vil Ludvig Schrøders i rimeligt omfang affattede levnetsbeskrivelse af Gr. modtages med stor taknemmelighed af de mange, som hidtil har savnet en saadan bog. Skal man gribe sammenhængen i Gr.s rige forfatterskab, enheden i mangfoldigheden af de mange forskjelligartede literære produkter, historiske, kirkelige, pædagogiske, poetiske og nationale, der stammer fra hans pen, da har man i høi grad behov af at være vel orienteret i hans egen personlige udvikling og begivenhederne i hans liv.

Ogsaa i Sverige har et saadant behov været følt. Navnlig har man derinde ønsket at lære Gr. at kjende som folkehøiskolernes ophavsmand. Det er denne side af hans virksomhed, som svenskerne gjennem sine folkehøiskoler først har faaet øinene aabnede for. Efter Upsala-foreningen «Hejmdals» opfordring skrev Ludv. Schrøder ifjor en — senere fra hans manuskript til svensk oversat — «lefnadstäckning af N. F. S. Grundtvig, den nordiska folkehögskolans fader» (udkom sommeren 1900 hos P. A. Norstedt & söner i Stockholm). Og denne bog er det nu, som Schrøder i noget udvidet og øget skikkelse i september ifjor udgav paa dansk som et af de af «kirkeligt samfund af 1898» for dette aar udgivne skrifter «til oplysning og opbyggelse» — de tidligere af dette samfund udgivne skrifter har før været anmeldte her i tidsskriftet.

Det er altsaa fornemmelig Grundtvig som skolemand, som pædagogisk forfatter eller snarere som den folkelige almendannelses forkjæmper, vi i denne bog lærer at kjende. Og ingen kunde ventes at være mere skikket til at skrive en saadan bog end Ludvig

Schrøder, *Askov*-høiskolens bekjendte forstander gjennem mere end en menneskealder. Og det ligger nær at gruppere Grundtvigs levnetsløb omkring folkehøiskolens tanke, ikke fordi dette er det største han har tænkt — eller drømt, men fordi det er den af hans store tanker, som hurtigst er traadt ud i virkeligheden og har erhvervet sig herredømme, et for alle synligt og unegteligt herredømme der. Grundtvig selv var jo mere tankens og synernes end handlingens mand og mere skald end tænker (mere salmedigter end dogmatiker), saa det var at vente, at det vilde tage tid, inden hans syner fik omsat sig i jevn virkelighed. Det gik ikke glat for ham. Hans taalmodighed blev strengt prøvet; han maatte lære den kunst «at holde sig med haab ilive», som det engang stygt spottende var bleven sagt ham. Det vilde aldrig blive til noget med «høiskolen i Sorø». Der skulde arbeide til, langsomt men trofast og stilfærdigt arbeide, inden den høitspændte elektricitet i hans digtersyner og i hans flammende sjæl kunde faa omsat sig til og ledes omkring som daglig drivkraft af medgjørlig spænding i tusindernes hjemlige værksteder. Dette er allerede gjennem mere end en menneskealder skeet med hans skoletanker; hans tankelyn er trukket ind i et net af traade, som allerede er i fuld og rig virksomhed i skoler for børn og skoler for voksen ungdom rundt om i de danske lande — og videre ud ogsaa.

Grundtvig blev student i aaret 1800, og han begyndte snart at leve med i sit folks liv, saaat hans livshistorie er inderlig sammenbundet med hele Danmarks historie fra aarhundredets første gry til hans død i 1872. Og dette tidsrum har jo været rigt paa betydelige mænd i Danmark; det interesserer os, at vi i Grundtvigs levnetsbeskrivelse møder en talrig flok af disse kjendte store danske navne fra begyndelsen og midten af det forløbne aarhundrede; enkelte af disse var hans venner, andre traadte han væsentlig i modsætningsforhold til. Vi nordmænd vil lægge merke til navnene Nils Treschow, S. B. Hersleb og Georg Sverdrup blandt hans bedste ungdomsvenner, og ved siden af dem og senerehen møder vi Ørstederne, Øhlenschläger, Chr. Molbech, Sibbern, Clausenerne, fader og søn, Ingemann, J. P. Münster, Martensen m. fl., ogsaa kongerne Fredrik 6 og Kristian 8 kom Grundtvig i personligt forhold til, og de var ham i virkeligheden venligt sindede. Og Kristian den ottendes hustru, dronning Caroline Amalie satte ham særdeles høit og vilde gjerne støtte ham. Den sidstnævnte har jo

været en ædel karakter og en høitbegavet dame, og hendes varme, forstaaelsesfulde udtalelser om Grundtvig er særskilt tiltalende — «denne kjæmpeaand, der ikke gjælder i sit fædreland, fordi han ser en menneskealder ind i fremtiden . . . . Gud opvække mange saadanne i det ubeskrivelig elskede Danmark!»

Som 17 aars student oplevede han skjærthorsdagskampen 1801. Den ulykkelige krig i 1814 og skilsmissen fra Norge voldte ham dyb smerte. Dønningerne fra de slesvigske krige skyller ind over hans sind; begge affødte de digte, lyse, seierrige, haabefulde fra den første krig, Isted- og Fredericiaslagenes seire, dybt vemodige, men fortrøstningsfulde fra nederlagenes krig i 1864.

Og vi følger med varm deltagelse den store bølgegang i hans eget personlige liv — de tunge tider, da han stod i kamp mod hele sin samtid og vennerne svigtede, da forladthedens smerte fyldte hans følsomme sjæl, — og de lyse stunder, naar folkestemningen varm og forstaaende slog imod ham — som da han talte danskhedens sag paa Skamlingsbanke — eller da Danmarks og Nordens akademiske ungdom jublede omkring ham paa studentermødet i Kristiania i 1851, eller da han «snefjeldshvid paa 90 aar» fik «sit eget høie billed tilbage af tidens strøm» i vennemøderne omkring 1870.

Med megen interesse vil man læse et afsnit som det om hans reiser til England, hvor han henter den gamle angelsaksiske literatur ud af dens støvede gjemmer og giver stødet til selve englændernes eget studium af disse deres oldtids indtil da næsten ubemerkede nationale og historiske skatte. Dette er en episode, som ikke kan undlade at give et bestemt indtryk af overlegenheden, den geniale gjætningsevne i hans selvstændige historiske opfatning.

Efter bogens hele plan er det selvsagt, at læserens interesse særlig fængsles af den fremstilling, hvori forf. paaviser den trinvise udvikling i Gr.s arbeide for at styrke fædrelandskjærligheden og «fornye folkelivet» ved hjælp af Danmarks og Norges store historiske minder. Først oversætter han Snorre og Saxe i saa folkelig dansk sprogform som han magter det. Saa gjør han den vemodige erfaring, at han dermed ikke rækker synderlig langt i at forvandle sagaberetningen til levende minder hos efterkommerne. Saa beder han B. S. Ingemann om at behandle det historiske stof i digtning, forat det udstyret med poesiens skjønhedsglans bedre kunde vinde indgang hos samtiden:

«Oplad da gjemmer dine
for Danmarks bedste kuld!
Giv du dem kapper fine
med kors af røden guld!»

Gr. gav herved stødet til Ingemanns historiske romaner. Men tilsidst erkjendte han, at heller ikke dette rækker helt frem; heller ikke dette er nok. Det er den *mundtlige, aandsfyldte gjenfortælling* alene, som kan gjøre minderne fuldt levende og kjære hos et folk til folkelivets fornyelse — og dermed dukker *folkehøiskoletanken* frem i hans sind.

Det er, som nævnt, netop denne tanke, der saa at sige danner rygraden i Ludv. Schrøders bog. Og denne vidtskuende og kjærlige plan, der sigter paa at føre den indtil da udenforstaaende store mængde ind i og gjøre den meddelagtig i det oplyste og indholdsrige kulturlivs livsglæde og evneudfoldelse, er ganske vist en af hans *store tanker,* en af dem, som vil «rande nordfolkets udsigt» i slegtled fremover. Andre store, ja sagtens end større ideer, der har flammet for hans syn, faar i bogen en sparsommere belysning. De dybest gribende og videst omfattende af grundtankerne i hans liv, hans verdenshistoriske og kirkehistoriske opfatning, hans eiendommelige stilling i den kristne menigheds livsudvikling — som kanske allermest er gjemt i hans salmer og kristelig-historiske digtning —, faar her en meget sammentrængt omtale.

Naar man kjender noget til, hvorledes Ludv. Schrøder har i sin magt at tale tankevægtigt og stemningsfyldt om disse emner, maa man sige, at man i nærværende korte fremstilling egentlig kun finder en samling af *tekster* eller kapiteloverskrifter og ikke en fyldig og gribende skildring eller udvikling. Noget af det største ved Grundtvigs storhed kommer endnu ikke helt frem her i bogen. Den havner i hans lykkelige og hæderkronede oldingelivs skjønne idyl, men taler mindre klart — eller mindre udførligt — om, hvad han har seet og forstaaet paa sit livs høieste høider. Vi savner noget af dette:

«Synerne efter som solskyer gaar
over de havslagne lande; —
Nord-folkets udsigt i tusinde aar
skal de rande».

Men vi faar vel mere derom en anden gang. Og hvorom alting er: man maa ønske denne bog den størst mulige udbredelse. Grundtvig maa jo tilegnes og fordøies — først og fremst af disse nordiske folk, og dertil skal der endnu meget og alvorligt arbeide, og en bog som denne vil hjælpe os. De, som tidligere kun kjender ham lidet, vil her finde en fængslende første-veileder; de, som kjender ham før, vil glædes ved her at have faaet en bog, som vi længe har savnet, og som kan opfriske vore minder og stille dem i den historiske sammenhængs lys.

* * *

Holger Begtrups lille bog om Grundtvig som bibelkristen giver en *oversigt* over hans aandelige udvikling *1811—1821;* den knytter sig til samme forf.s tidligere bog om Gr.s kristelige opvækkelse 1810—1811 og peger henimod en paatænkt fremstilling af, hvorledes han i 1825 kom til sit nye kirkelige syn. Det samlede arbeide sigter altsaa paa ud af hans egen livsførelse at kaste lys over en saadan hovedsag som selve *hans kirkelige anskuelse.* Vi følger overgangen fra hans rationaliserende ungdoms tanker til de synsmaader, som hans vækkelse og hans nye «liv i Kristo» affødte hos ham. Og det første stade, han da indtog og troede at finde hvile og tryghed i, var hans ubetingede tillid til bibelens ord — til alle bibelens ord ligemeget og til hvert enkelt af dem, hvilket emne der saa end taltes om. Det er saaledes i disse aar, at han negter sandheden af det copernikanske system og paastaar, at det er solen som gaar omkring jorden, fordi det staar saa i bibelen. Det er interessant under den netop i vore dage paagaaende drøftning af de tidligere inspirationstheorier at følge udviklingen af Gr.s tanker om dette spørgsmaal. Han vokser snart fra den blinde sidestillen af alle de bibelske skrifter med hensyn til deres troværdighed — i kraft af en for alle, uden hensyn til tid, indhold og menneskeligt forfatterskab lige gjældende guddommelig inspiration. Vi ser, hvorledes han bevæger sig fra sit stade som «bibelkristen» i snevrere og delvis misvisende forstand henimod det punkt, hvor han faar øie for «den historiske kristendom», kristendommen som den lever udigjennem aarhundrederne fra slegt til slegt og fra folk til folk og aabenbarer sig som den dybeste livskraft i menneskeslegtens, kirkens og verdens udviklingshistorie. Her faar vi bl. a.

en smuk hjælp til forstaaelsen af «paaskeliljens» dunklere vers, og vi øiner, at Gr.s udvikling vil havne i «den kirkelige anskuelse». Man læser med den dybeste medfølelse om den miskjendelse og de smerter, han som «bibelens ensomme kæmpe» havde at gjennemgaa i hin rationalistiske og religiøst kolde tidsalder. Der er stunder i hans liv, da man kan tale om det martyrium han har havt at gjennemgaa. Og naar han saa holdt ud i haabet om bedre tider — «letvingede *haab,* Gudbroder gjenfødt i den hellige daab» —, saa fik han Kjøbenhavnerlatteren over sig, ledet af spotten i Heibergs ABC og Paul Møllers himmelbrev. Vi faar paa sine steder i denne lille bog et indblik i en stor og udvalgt personligheds inderste verksted; og det er et skjønt og gribende syn (se f. ex. s. 121 hans svar til Ørsted).

f. h.

SVAR TIL „LUTHERSK KIRKETIDENDE".

«Luthersk Kirketidende» for 13de april (no. 15) udtaler sin afgjorte misbilligelse over den ting, at undertegnede — efter bøn af et bonde-ungdomslag herinde — sidste palmesøndag tillod en landsmaalspræken afholdt i Johanneskirken. Hvad bladet derom siger, kan paa sin vis være meget rigtigt. Og det forpligter sig derved, forekommer det mig, ikke blot til at taale og billige arbeidet for at faa indført prækener paa bygdemaal eller landsmaal i alle fald i mangfoldige af vore landskirker, men til ligefrem med al kraft og iver at *støtte* dette arbeide. Dets udtalelser vilde have været fuldkommen paa sit sted, dersom der paa nogen maade havde været tale om at gjøre landsmaalspræken til *regel* i en bykirke. Da kunde bladet havt al grund til at spørge — som det gjør — om hvad der skulde kunne give erstatning for det tab, som menigheden led ved den uvante sprogform.

Men naar det gjælder en eneste præken — eller selv om det havde været to —, da synes jeg virkelig, det blir lidt lidet at gjøre ophævelser over. Jeg vil ikke engang tale om, hvad der da maatte siges om de hundreder af kirker i vort land, hvor bymaalet søndag efter søndag aarhundreder igjennem har lydt for landsfolk med et vidt forskjelligt talesprog. Jeg vil alene pege paa, at smaalighed i opfatning og bedømmelse af alt, hvad der smager af noget nyt, er et vel kjendt karaktertræk her i Kristiania, det vil da sige: i det gamle, det anseede, det «pene» Kristiania. Det er en eiendommelighed ved vor by, som har sat sine dybe og stundom skjebnesvangre mærker ikke blot i dens men gjennem den i *folkets* historie. Af denne smaalighed er det, Kirketidenden her har ladet sig smitte, forekommer det mig. Det er det samme slags smaalighed, som nu under Klaveness's sidste kamp gjorde saadant opstyr over, at han havde nævnt navne. Og jeg er meget glad over, at Kirketidenden dengang holdt sig klar af smaaligheden, om den ikke

magtede at gjøre det nu. Det er langt værre at lade sig hilde i sit syn paa moralen, end i sit syn paa det nationale. Men smaalighed er smaalighed i begge tilfælde.

Johannes menighed har noksaa nær vei til flere andre kirker. Hver gang t. ex., naar Gustav Jensen præker i Trefoldigheds kirke, pleier en ikke liden del af menigheden — som rimeligt er — at søge did. Om nu denne ene søndag dele af menigheden for landsmaalets skyld søgte til andre kirker, saa tror jeg virkelig, at den skade, som derved skulde kunne opstaa, godt kan opveies ved den øgede opbyggelse og glæde, som bonde-ungdommen følte ved at faa høre Guds ord forkyndt paa denne maade.

22. 4. 1901.

Chr. Bruun.

ALBRECHT RITSCHL.

Af Carl Konow.

I sit skrift An der Schwelle des 20 Jahrhunderts siger prof. Seeberg, at siden Schleiermacher er der ikke fremtraadt nogen theolog af den indflydelse som Ritschl. I virkeligheden er ogsaa hele den moderne theologi bleven befrugtet af ham. I vide kredse har han dæmmet op for vantroens og rationalismens magt og vakt ny begeistring for tro og kirke. Han var imidlertid af den mening, at hvis kirkens kristendomsforkyndelse skal vinde tilbage den indflydelse over slægten, som den nu i stor udstrækning vitterlig har tabt, maa den baade sige sig løs fra pietismen og delvis ogsaa ændre sin fremstilling af kristendommen ved at vende tilbage til grundtanker hos Luther og i den augsburgske bekjendelse, som den nu er kommen bort fra. Han mente nemlig, at frafaldet i tiden for en stor del skyldes kirken selv, dens pietisme og dens i enkelte punkter utilfredsstillende forkyndelse. Pietismen ansaa han for en børnesygdom, der som alle børnesygdomme kan forløbe ufarlig, hvis man bare snart bliver kvit den; ellers er den farlig. Om forkyndelsen mente han, at den maa lære bedre at fremstille, hvorledes troen er en kraft i det virkelige menneskeliv. Alene ved at vise sin kraft i det virkelige liv, mente han, kan kristendommen overbevise os om sin sandhed. Hverken pietismen eller ortodoxien taalte nu at blive kritiseret. De besvarede Ritschls kritik med en voldsom forkjætring af ham, som vi ogsaa kjender her hjemmefra. Hvad de herunder støttede sig til, skal vi senere omtale. De storme, som reiste sig ved hans optræden, maatte dog vel nu kunne haabes snart at ville lægge sig for at give plads for en roligere og retfærdigere bedømmelse af ham. I sit nævnte skrift indrømmer ogsaa prof. Seeberg, at den voldsomme forkjætring af Ritschl har været uretfærdig, og at vi alle har meget at lære af ham. Tysklands bekjendteste theolog for tiden, prof. Harnack, slutter ogsaa sin dogmehistorie med at sige, at Ritschl i sin kritik af den gjængse

ortodoxi, i sin forstaaelse af reformationen og i sin fremstilling af kristendommen kraftig, om ogsaa inden sin individualitets skranker, har givet udtryk for, hvad den evangeliske theologi har arbeidet for at faa frem gjennem 200 aar.

Ritschl[1]) er født 1822. Hans far var prest i Berlin og senere biskop i Pommern, en alvorlig, faamælt mand, der var en modstander af rationalismen, men dog ogsaa vilde holde øiet aabent for den menneskelige side ved bibelen og dogmatiken. Med sin rolige og faste, baade inderlige og frisindede personlighed øvede han den største indflydelse paa sin søn. Efterat sønnen var bleven theolog stod han i den livligste, ganske fortrolige brevvexling med ham. Albrecht Ritschl holdt altid sin far fuldt underrettet om sine studier og sine tanker. I begyndelsen vandt sønnens standpunkt langtfra biskopens fulde billigelse. Biskopen frygtede nemlig i begyndelsen for, at sønnen vilde hælde til rationalismen. I denne tid mindede han sin søn stadig om ikke blot at lade sig lede af sit hoved, men lade kristendommen indvirke paa sit hjerte. Nogen anden indvirkning paa sønnens standpunkt søgte han derimod ikke at øve. Han udtrykte oftere sin tillid for sønnen, at denne ved ærlig søgen efter sandheden vilde finde den og komme tilbage fra adskilligt, som han nu var kommen ind paa. Eftersom dette ogsaa opfyldtes, blev forstaaelsen mellem far og søn altid inderligere. Ritschl skrev engang, at faderens billigelse altid havde været seglet for ham paa rigtigheden af hans anskuelser. Faderen stod for Ritschl som et mønster paa et ædrueligt, gudfrygtigt menneske, der var sanddru i sit gudsforhold.

Paa den tid, da Ritschl blev student, havde endnu Hegelianismen adskillig indflydelse ved flere universiteter, og R. lod sig til en begyndelse rive med af den. Deraf kom det, at R., efterat han havde taget sine examiner og den filosofiske doktorgrad, reiste til den bekjendte hegelske theolog Baur i Tübingen for at uddanne sig videre under hans ledelse. Fra først af hørte saaledes R. til Tübingerskolen. Det varede dog ikke længe, før R. igjen fjernede sig fra Baur. En væsentlig aarsag hertil var, at Baur frabad sig en afhandling om Ignatius's breve, som R. havde skrevet for Die theologischen Jahrbücher, som Baur udgav. R. mente nemlig, at disse breve var ægte, og Baur sagde da, at han ikke vilde tillade,

[1]) Se: Otto Ritschl: Albrecht Ritschls Leben, 2 bind.

at der i Aarbøgerne blev gjort den konservative kritik en saadan indrømmelse. Denne ytring stødte R. overmaade. Den stemte med sit forudfattede standpunkt ikke overens med hans ærlige søgen efter sandhed. Efter faa aars forløb sagde R. sig helt løs fra Tübingerskolen, og i det første store værk, han skrev: Die Entstehung der altkatholischen Kirche (1849), rettede han endog et angreb mod Tübingerskolens opfatning af kristendommen, som blev det dræbende dødshug for denne skole. Ved dette værk grundlagde R. sit ry som en fremragende forsker.

R. var paa denne tid privatdocent i Bonn, men havde som docent i begyndelsen svært liden fremgang. I Bonn studerte nogle og 40 theologer; men af disse var der oftere kun 3—4, som besøgte hans forelæsninger, et semester endog ingen. I de første 5 aar naaede han ikke op over 11 tilhørere. Han tabte dog ikke freidigheden og lod heller ikke det ringe tilhørerantal bevæge ham til at interessere sig mindre for sin forelæsningsvirksomhed eller til at slappe af paa den indgaaende forberedelse til hver enkelt af sine forelæsninger. Han var 24 aar, da han blev privatdocent, men maatte vente længe under meget tarvelige lønningsforhold, før han gjennem den extraordinære professorstilling blev befordret til den ordinære. Overbevist om, at alt hans liv stod under Guds forsorg, lod han dog ikke dette bekymre sig noget meget. Da han havde skrevet sit nu berømte værk om oldkirken, ansøgte han om forfremmelse til extraordinær professor, men fik afslag. Da skrev hans far til ham: «gaa du din vei med usvækket iver og troskab og som en ægte theolog med taalmodig tillid til din naadige Gud». Dette gjorde ogsaa Ritschl.

1858 døde R.s far efter at have kunnet glæde sig over, at studenternes søgning til sønnens forelæsninger havde øget meget. I det samme aar blev R. forlovet. Hans forlovedes navn var Ida Rehbock. Han var dengang 36 aar, hans forlovede 32. Hun var en inderlig gudfrygtig og paa samme tid en aandfuld og reflekteret dame, der strax blev overordentlig meget for R. Da hun boede i Frankfurt, udviklede der sig strax en brevvexling imellem dem, der er overmaade interessant. R. skrev til hende: «hvad der har lettet det for os gjensidig at forstaa hinanden, er den familiesans, vi begge har bevaret, og den aabenhed for tugt, som følger med denne. Jeg kan ikke være taknemmelig nok for, at jeg navnlig overfor min far altid har følt mig som barn og derfor ogsaa har

bøiet mig for den uvilkaarlige tugt, der udgaar fra en far». Hans forlovede var en rolig natur, for hvem sindsligevægt var en nødvendighed: «at være konservativ, skrev hun, er for os kvinder en nødvendighed. Vi gaar med vore tanker ind i vor indre verden, som derved afrunder sig harmonisk. Kommer der noget nyt ind i denne lille verden, maa vi strax finde en plads for det, hvor det harmonisk kan føie sig sammen med det øvrige, og saaledes ligevægten bevares. En revolution derinde kunde berøve os ethvert holdepunkt». Fælles for dem begge var en urokkelig tro paa idealer; men det fasteste baand mellem dem var dog den fælles tro paa Gud. Tidligere havde Ida Rehbock engang nedskrevet paa et blad, at den fuldkomne visdom var at være indvortes fri; for at kunne blive det, maa vi i tro paa frelseren afdø fra verden. Men nu, skriver hun, er verden bleven hende saa kjær, fremfor alt hendes forlovede. Var hun da ikke nu bleven bunden og ufri? R. svarede med at spørge hende, om hun virkelig regnede ham, professor i theologien, til den verden, en kristen skal afdø fra. «Kristus, siger han, som tilskynder os til at forlade alt verdsligt, forsaavidt det er gudfiendtligt, er dog al verdens herre og vil i alle henseender gjennemtrænge den og fornye den ved det maal, han sætter for livet. Da vi er overbeviste om at have fundet hinanden ved guddommelig førelse og har foresat os at leve efter Guds vilje i et kristeligt, ydmygt, fredeligt ægteskab, tilhører vi den kristne verden, paa hvilken dine tanker ingen anvendelse har. Derfor finder vi ikke den sande frihed ved at unddrage os et sædeligt livskald, men netop ved at tage vort livskald op. Spørgsmaalet berører netop midtpunktet i det moralsystem, jeg holder paa at uddanne mig, og din tidligere livsanskuelse, som nu hos dig er overvunden, idet du har fundet dit livskald, vil jeg altid bekjæmpe, hvorsomhelst den udvikler sig til ligegyldighed for det sædelige kalds religiøse værd. Den fromhed, som foragter det sædelige kald og troskaben i det, er separatistisk og ufrugtbar. Troskab i det sædelige kald er religiøsitetens egentlige værdimaaler. Den falske fromhed foragter dem, der indskrænker sig til sit kald, fordi dette lægger beslag paa al ens kraft, og for at anerkjende nogen for from forlanger den, at han skal gaa ind i alle de frivillige opsplittende foreninger, som dog intet varigt udretter. Det er ikke Luther, som er ophavsmanden til denne slags fromhed. I vort kald vil vi finde leilighed nok til at afdø fra den onde verden. I vort

kald vil vi ogsaa finde den sande øvelse til ydmyghed, som sjelden naaes af dem, hvis hele kristendom gaar op i at trække sig bort fra verden, og som derunder ogsaa synes sig selv at være noget extra. I troskaben i vort kald har vi Kristus til forbillede. Først mit kald er mig pantet paa, at Guds forsyn gjælder specielt ogsaa mig. Enhver livsstilling er for den, som tror paa Gud, gudstjeneste. Kristi gjerning var heller intet andet end den fuldkomne opfyldelse af hans kald; ogsaa hans lidelse hørte til lydigheden i hans kald. At følge ham efter er ikke at drage over sig vilkaarlige lidelser og forsagelser, men at opfylde sit kald, ogsaa naar dette fører lidelser over os. Enhver troskab i livskaldet har sine lidelser, som man blot ikke altid bærer med taalmodighed».

1859 blev Ritschl gift. Samme aar blev han ogsaa endelig efter adskillig taalmodig venten udnævnt til ordinær professor. 1864 tog han saa imod et kald til Göttingen, hvor han blev til sin død.

Den almindelige theologiske stilling i Tyskland var dengang den, at de formidlingstheologer, som paa de fleste universiteter havde afløst rationalisterne, holdt paa at miste sin indflydelse. Deres standpunkter var for lidet klare til, at de i længden kunde fastholde ialfald den mere praktisk anlagte del af ungdommen. En strengt konfessionel retning var kommen op og havde vundet magt, særlig udenfor universiteterne; den øvede ikke mindst sin indflydelse gjennem den kirkelige presse. I Preussen var denne nye rettroenhed repræsenteret af Hengstenberg. Denne nye, stramme retning var ikke efter R.s mening af det gode. Den optraadte som parti, og alt partivæsen var ham dybt imod. Partivæsen var efter hans opfatning verdslighed. Om de forskjellige kirketidender skriver han: «Om dog Gud i sin vrede vilde tilintetgjøre alle kirketidender paa grund af deres partisyge eller deres indholdsløshed!» Af samme grund kunde han ikke med Hengstenberg; han stod nemlig for ham som en fuldblods partimand. Som en modvægt mod denne nye, stramme retning havde man i 1865 dannet «Protestantenverein». Men lige saa lidt som til de modernortodoxe kunde R. slutte sig til den og det af samme grund; alt partivæsen var ham dybt imod.

Heller ikke i Göttingen kunde R. til en begyndelse glæde sig over mange tilhørere; 19 var det største antal, han havde i det første semester, hvad han dog tog med ro. Senere bedredes dog

forholdet til studenterne, og tilsidst var R. en meget søgt professor. Derimod følte han sig ikke saa vel i Hannover, hvad de kirkelige tilstande angik. «De lutherske kirkeførere, siger han etsteds under henblik til det herskende strengt konfessionelle standpunkt, raser for øieblikket mest muligt mod kirkens enhed; men den, som ikke stræber efter kirkens enhed, er ingen sund theolog. Kirkens enhed maa ikke bare bekjendes med munden. De nuværende pietister og lutheranere raaber paa kirken, men de mener dog kun sin sekt eller sin theologiske skole. Men kirken er ingen sekt eller klikke eller theologisk skole, enten denne er ortodox eller hæretisk, men de troendes menighed», det vil efter R. sige den menighed, som hjertelig samler sig om ordet. «Nu bliver derimod kristendommen dels fremstillet som theologisk skole, dels som et frit aktieselskab af gjenfødte. Mellem disse 2 modsætninger vakler protestantismen. Menighedens, kirkens rette bekjendelse er heller ikke den theologiske bekjendelse; thi denne er rettet mod kjætteriet og er følgelig lige saa lidt et nødvendigt kjendetegn for kirken, som kjætteriet er en nødvendighed for den. Bønnen er derimod den sande kristne bekjendelse». I dette, at forstaaelsen af kirken som de troendes menighed er kommet saa bort, saa R. en af hovedaarsagerne til kirkens slette tilstand i vor tid. At Jesus har bragt os syndernes forladelse eller forsoning, træder efter R. netop klart frem deri, at han stiftede sin menighed; det er den, som eier den syndernes forladelse, han har bragt. «Paa langfredag vil jeg da høre, at det er os, som er den menighed, der er stiftet ved den fuldbragte forsoning. Ogsaa syndserkjendelsen skal gjøres levende ud fra det synspunkt, at det er os, som er den kristne menighed».

1868 om høsten blev R.s hustru syg. Hun havde allerede i flere aar været svag og maattet søge kursteder. Det var husvæsenet, som havde taget paa hende, særlig sygdom i hjemmet. Med sit opofrende sind havde hun, naar der feilede noget, undladt at skaffe sig den hvile, hun trængte. I januar 1869 døde hun. Det var et frygteligt tab for Ritschl. Paa selve dødsdagen skrev han til sin svigermor: «10 uforstyrret lykkelige aar skylder jeg hende. Ida delte alle mine tanker og følelser; hun samlede mit sind, beroligede og rensede mine stemninger. Overensstemmelsen mellem os indbefattede alt, som vi sammen kunde bedømme og erfare. Som enhver karakterfuld kvinde bar hun alle smaa lidelser uden at give sig. Ligesom jeg er mig bevidst, at det er Guds

forsyn, jeg har havt at takke for min hustru, saa har jeg ogsaa i troen paa Guds forsyn mod nok til at unde hende den forløsning, som sætter mig og mine børn i en saa stor smerte». Til en ven, som ogsaa netop havde oplevet lignende sorg i sin familie, skrev han lidt senere: «Vi har ikke her noget blivende sted, men stræber efter det kommende; det er den eneste trøst ved vore kjæres hjemgang. Jeg kan ikke sige dig mere, end at jeg staar stille for ham, som dømmer mig, og at jeg stræber efter at samle mig for at kunne gjøre min gjerning, som jeg bør. Faar jeg beholde mine børn, og voxer de op i beskedenhed og godt sindelag, kan jo mit liv igjen vinde en skat». «Saa tungt jeg savner min elskede hustru, for hvem mit hjerte stod aabent, skriver han en anden gang, saa er jeg dog ogsaa fuld af tak for, at hun var mig laant som mit bedre jeg. Ja laant! Nu er snart et halvt aar gaaet siden hendes hjemgang. Hvor mange saadanne tidsrum har jeg endnu at leve, før vi skal forenes igjen! Og dog maa jeg jo ønske at leve for børnenes skyld».

En saadan resignation var i lang tid grundtonen i Ritschls liv og forlod ham til en vis grad aldrig. At han maatte savne hende, med hvem han engang havde haabet at skulle faa leve hele sit liv, kastede sin tunge eller i senere tid vemodige skygge over al glæde og tilfredsstillelse, som han senere oplevede. Han var bleven en indvortes ensom mand. I oktober 1869 udkom første bind af hans hovedværk: Rechtfertigung und Versöhnung, men heller ikke derved blev hans resignerte stemning gjennembrudt.

I dette første bind forfølger R. dogmehistorisk den vexlende opfatning af retfærdiggjørelsen og forsoningen. Naar han dristede sig til en selvstændig behandling af disse centrale lærepunkter, var det, fordi han i det store og hele var sig bevidst at dele reformatorernes grundopfatning af kristendommen. Som det vigtigste hos reformatorerne betragtede R. deres lære om retfærdiggjørelsen af troen; den kristne underordner sig ubetinget under Guds syndsforladende naade og giver afkald paa ethvert selvstændigt værd ved, hvad han selv gjør. Men retfærdiggjørelsen af troen alene er efter R. ikke reformationens eneste princip. Reformatorerne lagde stor vægt paa de troendes menighed. Den vægt, som reformatorerne lagde paa menigheden, siger Ritschl, maa erkjendes, hvis man vil naa til forstaaelsen af reformationen som kirkedannende til forskjel fra den pietistiske og metodistiske sektdannelse. Side 153 ff.

i 1ste del af Rechtfertigung und Versöhnung[1]) viser ogsaa R. i et afsnit saa frigjørende, at man ikke kan læse det uden at blive den mand hjertelig taknemmelig, som har draget dette frem, at Luther i sin oprindelige forkyndelse af retfærdiggjørelsen af troen alene altid gik ud fra, at den menighed, som samlede sig om ordet, trods al ufuldkommenhed i sin kristelige erkjendelse, dog var Herrens sande menighed. Det var ikke fra først af omvendelsesprækener, Luther holdt. Reformationens oprindelige og egentlige problem var nemlig ikke, hvorledes man bliver en kristen, men hvorledes den, der hører menigheden til og hjertelig hører ordet, bliver vis paa Guds naade, saa han kan forlade sig paa den. Her var det, Luther svarede: ikke ved at stille dig for øie, at du gjør de gjerninger, ordet byder; thi dine gjerninger er altid ufuldkomne, men ved at se hen til Kristus, som forkyndes for dig. Dette er frigjørende, for her er alt Guds sikre naade: vi hører gjennem daab og livsførelse Herrens virkelige, sande menighed til, og vi skal rette vort blik mod Herren og hans frelse, som forkyndes for os i ordet.

Om dette 1ste bind af sit store værk skriver R.: «det har givet mig mit livsmod tilbage, skjønt man neppe vil kunne mærke paa det, hvad jeg under affattelsen har havt at overvinde; men derfor har jeg ogsaa taget bladet fra munden og afholdt mig fra al beilen til menneskegunst». Fra et besøg, som Eduard Reuss paa denne tid aflagde ham, fortæller Ritschl, at Reuss havde sagt, at man nu i 50 aar havde lidt under lutter hensyn, som maatte tages. Jeg for min del, siger Ritschl, har nu alvorlig foresat mig at bryde dette ban.

R.s liv var ellers meget stille og udvortes ensformigt; hjemme likte han sig bedst. Selv i ferierne reiste han nødig bort, det eneste kunde være til andre universitetsbyer for at træffe ligesindede theologer. Disse reiser gik mest til Halle, hvor han gjerne besøgte Tholuck, til Bonn, Heidelberg og Marburg. Fra disse og andre universitetsbyer og senere ogsaa fra udlandet kom der saa ogsaa en med aarene voxende kreds af theologer og kirkemænd til R. i Göttingen, ogsaa gjerne i ferierne, for at gjøre hans bekjendtskab eller for at samles med sin mester. Paa saadan omgang med theologiske venner satte R. stor pris. Ellers brød han sig ikke om anden afvexling i livet end sædvanlig munter og hyggelig sel-

[1]) 3die oplag.

skabelighed. Fornøielsen ved at reise for at komme i fremmede forhold eller se fremmede steder kunde han derimod ikke forstaa. I ferierne arbeidede han flittigt, og den hvile, han trængte, søgte han i sin egen have.

Fra et besøg i Pommern skriver han: «her har jeg truffet nogle geistlige venner, paa hvem jeg har studeret den kirkelighed, som ikke grunder sig paa noget andet end mageligheden; den kristendom, som blomstrer i denne krukke, har altsaa ingen livets lugt til liv, og naar denne nye farisæisme gaar tilgrunde, er det ikke kristendommen, som dermed gaar tilgrunde, men en hindring for den». Ved en anden leilighed skriver han: «De folk, som nu i 50 aar har behersket kirken, har nu brugt op sine recepter, og som naturlige mennesker søger de ikke feilen hos sig selv, men hos andre, fordi det er gaaet galt med kirken under deres styrelse. Derfor prædiker de lutherske hidsigkropper i Hannover, at verdens undergang er nær. Det værste er, at bekjendelsesrytteriet ikke i mindste maade borger for den rette og fulde opfattelse af kristendommen; thi dennes egentlige spidser, læren om Guds rige og om barnekaaret staar ikke i noget bekjendelsesskrift. Den dogmatiske kirkelighed har mistet fromhedens egentlige ytringer af sigte, og dog udtaler ogsaa Melanchton og Calvin det meget tydeligt, at det er i tro paa Guds forsyn, i taalmodighed, ydmyghed og i friheds-følelse, at vi erfarer freden med Gud, og at det altsaa bliver disse ting, som er at anse som retfærdiggjørelsens ytringer. Den, som har opdaget disse prøver paa evangelisk karakterselvstændighed, er Luther. Men eftersom dogmatiken bliver skolemæssig, falder disse ting ud af den. Vil partierne tage dette til hjerte? Jeg mener, jeg ikke kan lade mine forventninger være smaa nok. Det er dog vemodigt, at man altid maa bevise sin selvstændighed ved sin taalmodighed». Om en af grundene til tidens irreligiøsitet skriver R.: «Hele dette selskab, som nu i 60 aar har siddet paa Moses's stol, er fuldstændig uden indflydelse paa dannede mennesker, og de lavere klasser har de ligetil ført bort fra kristendommen».

Naar Ritschl paa sin energiske vis gjerne brugte kraftige udtryk i sin dom over tidens theologi og kirke, saa afviste han dog den kritik, som ikke var baaren af interesse for kirken, men f. ex. kun af ønsket om en fri theologi. Paa de saakaldte frisindede theologer holdt han ikke; han ansaa dem for at være ligesaa

dogmatisk forudindtagne og for at være endnu mere trangsynte end de, som i særlig forstand kaldte sig selv for lutherske.

Saa stor anseelse R. end efterhaanden vandt som videnskabsmand, saa naaede han dog næsten sit 50de aar, før der udgik nogen kaldelse til ham fra noget nyt universitet. Fra denne tid af kom der dog forskjellige kaldelser til ham, som vidnede om den store anerkjendelse, der fra flere hold blev ham tildel. Saaledes blev han efter krigen opfordret til at drage til Strassburg og senere flere gange til at komme til Berlin. Særlig disse sidste tilbud var meget ærefulde og tildels meget indtrængende. R. afslog dem dog alle. Han var ræd for de store byer med deres bevægede liv og mente, at en smaaby som Göttingen var bedst for den, der arbeidede som lærd.

Under sit videre arbeide paa sit store hovedværk skriver han i anledning af, at han var færdig med kapitlet om Kristus: «jeg har ikke kunnet andet end lægge fremstillingen an med beviset for Kristi guddom som maal. Dette vil de liberale tage mig ilde op, og maaden, hvorpaa jeg har gjort det, de ortodoxe. For apostlerne var Kristi guddom udtryk for hans magt over verden. Denne siger Kristus selv, at han har, Mt. 11, 27. Hvori har han da vist den? Ved at være uafhængig af fordommene i sin familie og sit folk; videre i taalmodighed i lidelsen. Ogsaa vi kristne skal beherske verden ved at være uafhængig af den, og taalmodighed er det mest guddommelige, et menneske kan øve; var jeg kun rigtig sadelfast i den! Kun forsaavidt fylder man sin sædelige opgave, som man er fri overfor verden». Jesu fuldkommenhed paa disse punkter var for R. det haandgribelige bevis for hans virkelige guddom.

Ritschl skjelnede stærkt mellem theologi og religion. «Theologi, siger han, er theori. Det kristelige liv er dog ikke direkte afhængigt af theologien, men af evangeliets prædiken og den religiøse undervisning. Men saa meget vigtigere er det, at de, som her har sit kald, nøie ved, hvad det er, det i kristendommen kommer an paa. Derfor er ogsaa den videnskabelige theologi netop beregnet paa at studeres af dem, som skal prædike, forat de kan lære at holde gode og virksomme prækener og i den religiøse undervisning gjøre kristendommen kjær og forstaaelig for ungdommen». At uddanne gode prædikanter var for R. det vigtigste af alt; derfor glædede han sig ogsaa, da han en gang kunde sige om 2 af sine

elever, der for en tid var prester i Göttingen: «det var virkelig evangeliet og praktisk kristendom, de prædikede, uden maner og partisyge og dogmatisk paatrængenhed. Jeg bærer alt taalmodigt, naar jeg opnaar, at saadanne folk kan betræde prædikestolene». Ritschl betonede, at al tro i virkeligheden udgaar fra tilskyndelse fra den kristne menighed og har sin kilde i den prædiken om Kristus, der lyder i menigheden. Den kristne tro er efter R. ogsaa altid nødvendigvis tro paa Kristus. Kun maa man efter R. her have rum for alle de forskjellige former, hvori denne tro præger sig hos hver enkelt. De forskjellige alderstrin, kjøn, temperamenter, konfessioner betinger en uudtømmelig forskjel i den maade, paa hvilken man religiøst skatter Kristus. Denne det virkelige livs rigdom paa former, hvad den enkeltes tro angaar, bliver miskjendt, og der bliver øvet vold mod fromheden selv, om theologien opstiller en enkelt theoretisk formel for ved hjælp af en saadan at afgjøre, hvorledes troen paa Kristus nærmere maa være for at være berettiget. Fordi R. ikke vilde indsnevre livet ved trange formler, var al slags metodisme ham imod. Spørgsmaalet om, hvorledes troen opstaar, vilde han ikke besvare ved at tvinge den spirende tro ind i tvungne, kunstige former. Troens opstaaen sker i frihed; den er ikke menneskeværk, men guddommelig gave. Stor vægt lægger han paa Jesu enkle regel Joh. 7, 17: dersom nogen vil gjøre Guds vilje, skal han kjende, om læren er af Gud, eller om jeg taler af mig selv. En akut omvendelse er efter R. hovedformen for troens opstaaen hos et menneske, som før har levet i last eller vantro overbevisning. Hvor man lever det kirkelige liv med, er derimod den kristne opdragelse den regelmæssige form, under hvilken den enkelte bliver ført til troen paa Kristus. Den samlede, fulde tro kan dog først ventes i modnere alder. Den er noget meget alvorligt. Den kjærlighed til frelseren derimod, til hvilken børnene bliver ansporet i de pietistiske kredse, er leg. Barnekaaret hos Gud viser sig i tak og i hengivelse i Guds vilje; begge disse ytringer af kristenlivet finder udtryk i tilliden til Gud, i ydmyghed, taalmodighed og i bøn. Af barnekaaret hos Gud, og af den fred med Gud, som den kristne i det oplever, kan han øse et nyt syn paa al trængsel i livet. Hvad der sædvanlig bedømmes og føles som en hindring, bliver ved den glæde og harmoniske livsfølelse, som udspringer af freden med Gud, tværtom af den kristne bedømt som hensigtsmæssige midler for at fremhjælpe den

aandelige frihed. Thi alle ting maa tjene dem til gode, som elsker Gud.

Om maalet for den kirkelige gudstjeneste og for prædikenen sagde R., at det er at hjælpe til tilbedende tak til Gud. Om salmerne ved gudstjenesten sagde han, at der burde synges flere bønnesalmer; «bønnesalmer, siger han, undlader sjelden at gjøre sin virkning paa alle andægtige».

Da R.s ældste søn skulde konfirmeres, skriver han: «han er saa vidt kristen, at han er lydig af fri vilje; hvad kristendommen ellers forlanger og yder, kan han endnu ikke forstaa; thi barnealderen forstaar endnu ikke lidelsen og taalmodigheden. Jeg vogter mig ogsaa vel for at fremkalde nogen slags rørelse hos ham; thi det vilde ødelægge hans sanddruhed».

Efter at have fuldendt sit dogmatiske hovedværk om retfærdiggjørelsen anvendte R. 10 aar, om end ikke udelukkende, til studiet af pietismens historie. Under dette studium skriver han, at han med formelig angst tænker paa, hvorlænge han endnu skal maatte beskjæftige sig med det. «Det er jo altid omtrent det samme litani». Han gjorde sig al mulig umage for at faa fat i de gamle opbyggelsesbøger fra det 17de og attende aarhundrede. «Tykke er de alle, skriver han, og hjertelig mæt er jeg af indholdet, som altid bliver mere ensformigt». Mænd som Spener, Bengel, Tersteegen formaaede dog R. at skildre med fuld sympathi, hvor forskjellige de end tildels var fra ham. Ved siden af den skade, pietismen efter R.s opfatning har tilføiet kirken, miskjendte han dog ikke, at den ogsaa i flere henseender har virket til velsignelse; kun fandt han, at skaden var den overveiende. Da R. udgav sin pietismens historie, var det det 1ste bind af denne bog, som vakte mest opsigt. Senere udgav man fra pietistisk hold den parole, at R. efter sit hele standpunkt var ude af stand til at bedømme pietismen, og lukkede sig ganske for, hvad han skrev.

Om sit husliv fra denne tid skriver R.: «De unge mennesker med sine venner og veninder morer sig her paa en ligefrem og fortrolig maade. Der skal en søndagseftermiddag ikke mange antydninger til, saa er stuen snart fuld og fornøielsen sikker. For min del er jeg langt nok borte til ikke at blive forstyrret. Jeg under børnene det saa meget mere, fordi saadant ikke faldt i min egen lod, da jeg var ung. Jeg har flere gange ladet dem faa danse; flertallet af danserne var theologer, som her opfører sig som lutherske.

Bliv et barn og dans, siger Luther». Om et stort bal, som han paa sine gamle dage gjorde for sine børn, og hvortil slægtninge og venner var indbudte selv fra temmelig fjerntliggende byer, skrev han: «det dannede et høidepunkt i tilværelsen, som vi alle vil tænke tilbage paa med glæde».

Ritschl var gjenstand for overordentlig skarpe angreb, og det ligesaavel fra radikalt som fra konservativt hold. Disse angreb og alle de beskyldninger mod ham, som blev udslynget, saarede ham ofte dybt; men han undlod for det meste at svare paa dem. «Jeg har sagt mig løs fra al' stridssyge, skriver han, hvor meget end det gamle menneske begjærer at tilføie modstanderne end mere fortræd, end de tilføier mig. Paa Spener har jeg seet, at man tager skade paa sin sjæl af at skrive stridsskrifter». De voldsomme angreb, han var gjenstand for paa prestemøder, i broschyrer, aviser og kirkelige blade, kunde dog tildels gjøre ham dybt forstemt. «Hvor uerstattelig hun er, som var min livsledsagerinde, skriver han engang, har jeg levende følt i den sidste tid. Jeg søgte, men fandt ikke hos mennesker hjælp til at vinde ligevægt i min stemning. Man bliver da indesluttet, hvor lidet jeg end fra først af var anlagt til det. Og dog kan jeg jo paa modvirkningerne erkjende rækkevidden af min virksomhed. Jeg haaber dog at kunne bære disse anfægtelser med ro. Mine tilhængere blandt presterne vil forhaabentlig heller ikke lade sig terrorisere». R. læste i regelen heller ikke de angreb, som kom frem imod ham. «Det gavner min indre ro, sagde han, at lade det være. Alle mulige mennesker aflægger vidnesbyrd imod mig, altid med den prætension at være foran mig i troen. Om en har tillid til Gud ved Kristus og derfor er taalmodig, det agter herrerne over vor tro ikke paa. Til syvende og sidst hjælper jeg dog til, at der kommer folk, som prædiker retskaffent og vil holde sig borte fra partisyge. Det er dog ogsaa en sand erfaring, at man kun kan prise Herren ret i de betrængtes menighed».

Om en netop afdød theolog skrev han: «han viste den største taalmodighed, og denne prøve paa hans kristendom er vel mere værd end hans allerkristeligste dogmatik, hvormed han havde haabet at gjøre sin lykke. Hvortil egentlig al denne ærgjerrighed, naar man dog maa give afkald paa den, naar det kommer til døden! Gud bevare os i ydmyghed».

R. lagde stor vægt paa en bedre kristendomsundervisning i

skolerne: «Den sædvanlige rettroenhed, skriver han, strækker ikke til for at sikre protestantismens fremtid; thi den er ikke istand til at vinde ungdommen. Den almindelige undervisning giver intet kjendskab til den praktiske sammenhæng i den kristne religion. Sædelæren bliver næsten aldrig berørt paa de protestantiske skoler; at klargjøre kristendommens anvendelse i liv og død danner ikke maalet for undervisningen, og uden dette virker den ligegyldighed. Man synes ikke at tage noget hensyn til det eneste stof, gjennem hvilket der kan udvikles en dannet personlig overbevisning om kristendommens værd. De nuværende privatdocenter ved de andre fakulteter har ofte den mening, at man maa være dum, hvis man skal beskjæftige sig med theologien. For 40 aar siden hørte man aldrig saadant, og dog er nu religionsundervisningen overalt bleven rettroende. Her kræves et omsving i theologien». «Forøvrigt, siger han, er det ulykken ved de sidste 50 aars theologiske bevægelse, at ingen vil forstaa den, der ikke tænker akkurat som en selv; da digter man strax op en uforligelig modsætning».

Mod slutningen af sit liv beskjæftigede R. sig særlig med spørgsmaalet om troens væsen. «Hos skolastikerne, siger han, er troesbegrebet det, at troen væsentlig er forstandens tilslutning til troesartiklerne. Luther har et nyt troesbegreb, nemlig at troen er tillid til den treenige Gud. Den tro, siger Luther, som alene gjør en til et kristent menneske, er den, som i liv eller død vover paa Gud». Medens skolastikerne mente, at troen er uselvstændig og utydelig, fordi den hviler paa aabenbaringens autoritet og indeslutter meget, som forstanden ikke kan gjennemtrænge, og heri adskiller sig fra den videnskabelige erkjendelse, der er selvstændig og klar, saa viser R., at det tværtom er troen, som er selvstændig og klar, hvor meget den end hviler paa aabenbaringen og kirkens forkyndelse. Tydelig og klar er nemlig troen, idet den erkjender Guds kjærlighed, aabenbaret af hans søn gjennem syndernes forladelse og optagelsen i samfundet med Gud. Paa denne for ham klare og tydelige Guds naade maa en kristen sætte sin faste lid og derigjennem ogsaa finde sig tilrette i det, som er utydeligt for ham af Guds ledelse af den enkelte og af verden i det hele. De ansatser til en verdensanskuelse, som findes i den moderne filosofi, er derimod altid utydelige, idet der altid er huller i dem. Det er ofte mere indbildningskraften, som er virksom i dem, end virkelig viden. Særlig begrebet udvikling er mere et billede og utydelige

forestillinger end en virkelig begriben af sagen. Flere af disse evolutionistiske verdensanskuelser ligner de mytiske kosmogonier. Disse verdensanskuelser er ikke tydeligere end den kristne tro paa Gud som verdens skaber og historiens leder, «og mon, spørger Ritschl, flertallet af de saakaldte dannede i den stykkevise viden, de har tilegnet sig paa nogle faa forskeres autoritet, i selvstændighed kan maale sig med den kristne? Naar disse kredse mener sig at være den kristne religiøsitet overlegne, vidner dette kun om aandeligt forfald. Den lutherske kirkes nuværende store svaghed skriver sig imidlertid fra, at man inden kirken selv sætter forstandstroen over tilliden til Gud; derfor ser vi, at lægfolket bliver mere og mere ligegyldigt for dens interesser, og at theologernes stridssyge og gjensidige forkjætring aldrig holder op. I undervisningen i troesartiklerne maa alt opfattes som tjenende troen paa syndernes forladelse, og den store katekismes synspunkt, at troen er tillid til Gud, maa blive det første; ellers vil det altid blive værre og værre. Troen maa ikke fremstilles som en flerhed af troesartikler, blandt hvilke sætningen, at Guds søn er menighedens forløser og herre er én blandt mange; thi denne sætning er det korte udtryk for den hele Guds aabenbaring, som vi sætter vor tillid til. Troen maa være en enhed for at vinde vor tillid».

Det sidste halve aar, R. levede, var han syg. Der lagde sig et usædvanligt alvor over hans hele stemning og holdning. Lige til de sidste dage arbeidede han ved sit skrivebord; men forelæsningerne maatte han i den sidste tid give fra sig. Han forstod selv, at døden var nær; med fuld hengivelse i Guds vilje saa han den imøde. Naar nogen saa til ham, var han dog livlig og spøgefuld, venlig og taknemmelig. Til en af dem sagde han: han bad ikke Gud om helbredelse eller om formindskelse af hans smerter, men kun om taalmodighed. Han havde bedt om, at man, naar han døde, skulde læse for ham de 2 sidste vers af salmen: o hoved høit forhaanet. Han mistede dog bevidstheden, lidt før døden kom og fik dø uden dødskamp. Ved hans baare blev der af flere talt over stedet Dan. 12, 3: lærerne skal lyse som himmelens glans og de, som førte mange til retfærdighed, som stjernerne evindelig og altid[1]).

---

[1]) Den her givne fremstilling af Ritschls liv er helt igjennem bygget paa sønnen Otto R.s foran nævnte bog.

Vender vi os nu til Ritschls theologi, saa dreier den sig igrunden om det ene spørgsmaal, som efter R. ogsaa var det oprindelige hovedspørgsmaal for Luther: hvorledes bliver en kristen vis i sin tro. Med det svar, R. giver paa dette spørgsmaal, staar og falder, synes det mig, væsentlig hans hele betydning.

Meget ofte ser man dog R. blive opfattet ganske anderledes. Han har paa et par væsentlige punkter kriticeret den for tiden almindelige kirkelære, og saa fremstiller mange det, som om denne hans kritik af kirkelæren var det væsentlige hos ham. Han fremstilles da som en rent negativ aand. Det var han imidlertid slet ikke. Hvad han vilde, var at fremhjælpe en rigtig tryg og taknemmelig tro. Naar han kriticerte kirkelæren, var det kun, fordi han mente, at den paa enkelte punkter var urigtig, og at den ved at korrigeres, hvor den efter hans mening trængte det, kun vilde vinde i evne til at føre menneskene til Kristus. Hvor positiv R. var, fremgaar tydelig af hans klare stilling til skriften og til Jesus selv. Al saakaldet naturlig theologi havde i ham en erklæret modstander; derfor blev han jo ogsaa ligesaa heftigt bekjæmpet af de liberale som af de ortodoxe. Ved egen kraft er efter R. den menneskelige fornuft ganske ude af stand til at erkjende Gud; det er alene i troen paa Jesus, vi lærer Gud at kjende. Kun Jesus har aabenbaret Gud; udenfor troen paa Jesus er Gud ganske ukjendt for os, fremfor alt hans sindelag imod os. Men er al virkelig kundskab om Gud kun at finde gjennem Jesus, saa har theologien ogsaa kun én kilde at øse af, skriften, særlig det nye testamente. Dette er det faste, positive grundlag for R.s hele theologi.

Men hvad var det da, R. kriticerte i den almindelige kirkelære? Først og fremst var det den almindelige forsoningslære og dernæst den maade, paa hvilken kirkelæren i almindelighed søger at bevise Jesu guddom. Den for tiden gjældende kirkelige forsoningslære siger jo, at Jesus ved sin død sonede Guds vrede. Dette, paastaar R., er en rent ubibelsk opfatning, i det væsentlige fremmed baade for det gamle og det nye testamente. Hvorledes opfatter da R. Jesu død? Kun som det afsluttende hovedpunkt i den villige lydighed indtil døden, som idethele fyldte Jesu frelserliv. Gjennem denne sin villige lydighed indtil døden har Jesus paa den ene side aabenbaret os Guds uendelige kjærlighed til os og paa den anden side ogsaa ført menigheden, hvis hoved han er.

ind i den fulde hengivelse til og lydighed mod Gud. Alt dette vilde været ufuldendt uden døden paa korset. Af den grund var den nødvendig til vor frelse. Dette er, saavidt jeg har opfattet det, R.s fremstilling.

Hvad R. kriticerte ved den maade, paa hvilken kirkelæren gjennem lange tider har søgt at bevise Jesu guddom, var, at den for en væsentlig del har bygget dette bevis paa sønnens evige, præexistente stilling i treenigheden. R. paastaar nemlig om Kristi præexistens, at den kun er aabenbar og gjennemsigtig for Gud, men ikke for os, og at meget af, hvad theologien lærer om præexistensen, kun er menneskelige tanker af tildels meget forældet oprindelse. R. mener derfor, at vi trænger en fastere grundvold for vor tro paa Herrens fulde guddom, og at denne helt trygt og fast kun kan findes ved betragtningen af Jesu menneskelige skikkelse; kun den er nemlig helt tydelig og klar for os. Det er nu R.s anskuelse af frelseren, at overalt i hans udvortes rent menneskelige skikkelse træder hans guddom klart frem. Han hefter sig da ikke saa meget ved Jesu undergjerninger, men ved Jesu skikkelse idethele. Frelseren siger jo ogsaa Joh. 4, 48: «dersom I ikke ser tegn og underlige gjerninger, vil I ikke tro», udtrykkelig, at den rette grundvold for troen paa ham ikke ligger i undergjerningerne, men andensteds. For R. er beviset for Jesu guddom et dobbelt. Først gjør han, som vi allerede før har hørt, opmærksom paa, hvorledes Jesus i sin erkjendelse af Gud og i hele sin livsførelse var fuldkommen uafhængig af menneskene omkring ham. Han er den eneste, som har været helt upaavirket af fordommene i sin tid, sit folk, sin familie. Heri ser R. et klart bevis for, at han i sit væsen var fuldt hævet over denne verden. Paa samme tid var ogsaa Jesus fuldkommen i sin taalmodighed; men taalmodighed, siger R., er indvortes magt over verden. I sin fuldkomne taalmodighed viste derfor Jesus, at han havde fuldkommen magt og herredømme over denne verden. Det er ikke mindst i Jesu taalmodighed, at R. ser det klare bevis for, at Guds almagt var i ham. Paa den anden side fremhæver R. den troens klare erfaring, at det kun er i Jesus, vi kjender Gud, baade hans sindelag mod os, hans vilje og hans maal med hele den verden, vi lever i. Naar begge disse ting holdes sammen, Jesu egen skikkelse, hvor den guddommelige herlighed lyser ud, ikke mindst klar netop i hans udvortes største fornedrelse, og denne de troendes sikre erfaring,

saa har vi deri efter R. det fuldstændige og trygge bevis paa frelserens sande guddom. Naar man har sagt, at R. fornægter Jesu guddom, er det altsaa en fuldstændig misforstaaelse. Ogsaa i R.s theologi hører fremstillingen af Jesu guddom med til grundvolden for det hele. Uden anerkjendelsen af frelserens sande guddom kan der jo heller ikke gives nogen virkelig kristen tro eller theologi. Dette er ogsaa R.s fremstilling.

Man kan imidlertid, saavidt jeg forstaar, stille sig ganske, som man vil, til R.s opfatning af Jesu død og til hans paastand om, at Jesu præexistens kun er aabenbar for Gud, men ikke helt gjennemsigtig for os, uden at man derved bliver hindret i sin tilslutning til det, som for R. selv var det praktiske hovedpunkt i hele hans theologi, nemlig hans besvarelse af det spørgsmaal: hvorledes bliver en kristen vis i sin tro paa at være frelst. Paa det svar, som R. her giver, beror, saavidt jeg kan se, i virkeligheden hele den opbyggelige kraft i hans theologi.

R. slutter sig her paa det nøieste til tanker, som han fandt stærkt fremhævet hos Luther, i bekjendelsen og i apologien, men som i vore dage mærkelig nok paa mange hold bliver bedømt som rationalistiske og som staaende under det virkelig kristelige niveau. Er troen sand, fører den ind i troens liv. Derom er alle enige. Men hvori bestaar saa egentlig dette troens liv? Her er det, R. vil drage Luthers og bekjendelsens tankegang for lyset igjen. Troen paa Jesus, siger R., bærer sin egentlige og karakteristiske frugt i troen paa Guds faderlige forsyn i alt vort liv. Denne tro paa og tillid til Guds faderlige forsyn betragtes nu for tiden ofte som noget, vi mennesker kan naa til ogsaa uden Jesus. Men her siger R. bestemt nei. Det er i virkeligheden, siger han, kun Jesus, som kan give os en hjertelig tillid til Guds styrelse i livet; men han giver os den ogsaa. Synden, som har smittet og grebet os alle, bærer nemlig efter R. sin væsentlige straf i den trykkende og ængstende følelse af skyld for Gud, som tager al frimodig tillid til ham bort og i saa mange tilfælde bringer et menneske til at leve rent uden Gud i verden. Heri kommer det for dagen, at gjennem synden afbrydes samfundet med Gud. Kun Jesus kan gjenoprette det, idet han skjænker os syndernes forladelse. R. vidste sig nemlig fuldstændig et med Luther og med hele den protestantiske kirke i den faste grundopfatning, at hvad Jesus har bragt os og bringer os, fremfor alt er syndernes forladelse, og at det er gjennem

troende tilegnelse af syndernes forladelse, at liv og salighed bliver os syndige mennesker tildel. Og dette tiltrods for, at Jesus samtidig ogsaa skjærper vor forstaaelse af syndens alvor og vor finfølelse overfor den. Vished om syndernes forladelse uden finfølelse overfor synden er nemlig efter R. kun hykleri. Trods saadan skjærpet følelse overfor synden og overfor sin egen skyld stoler imidlertid den kristne hjertelig paa Guds naade. At saa er muligt, er frugten af Jesu liv og død; det er hans gave til os. Men tror vi nu virkelig syndernes forladelse gjennem Jesus, maa det da, siger R., vise sig i, at den uløste skyldfølelses frygt for Gud bliver omsat til taknemmelig og tryg tillid til ham. At leve i denne tillid er da kristentroens egentlige livsytring, og denne af Gud vakte tillid er selv det haandgribelige bevis for, at det virkelig er sandt, at Gud naadig har aabnet sit samfund for os og knyttet os fast til sig. «Den kristnes egen vished om sin frelse, siger R., kan ikke vindes gjennem logiske slutninger eller gjennem bevidstheden om, at man har gjennemgaaet en regelret gjenfødelse, men ved i livet at vise barnets tillid til Guds kjærlighed og ved at man i ydmyghed og taalmodighed gaar ind paa Guds styrelser i livet, baade hvor de opmuntrer, og hvor de lægger skranker. Man kan ikke paa anden maade overbevise sig om sin forsoning med Gud ved Kristus end ved at opleve den aktivt i livet i tillid til Gud, i taalmodig hengivelse i de lidelser, hvorigjennem Gud vil prøve og lutre os, i mod til at være uafhængig af menneskelige fordomme, ogsaa naar de vil herske over vor tro, og endelig i den daglige bøn om syndernes forladelse. Heri oplever man det barnekaar hos Gud, som Kristus har bragt os».

Denne trygge tillid til Gud gjør efter R. baade taalmodig og ydmyg, fører ind i bøn og afføder som en grundstemning baade i lette og tunge dage taknemmelighed mod Gud. Om ydmygheden og taalmodigheden siger R., at de er lettere at øve i egentlige lidelser, end hvor det gjælder vor virksomhed. «Det er derfor, siger han, en særlig prøve paa kristelig fromhed at øve taalmodighed, naar al vor virksomhed intet udretter, og ydmyghed, hvor alt lykkes». Gjennem bønnen styrker den kristne sig i troens tillid og taalmodighed; derimod synes R., at det er irreligiøst, om nogen under sin bøn glemmer, at Gud forstaar alt bedre end vi, og saa synes, at han maa give Gud raad, og at det trænges, at ind-

skrænkede mennesker maa gribe ind i hans styrelse. Først og fremst tjener efter R. bønnen til at styrke os i troen.

I denne tillidsfulde tro paa Gud seirer den kristne over verden, over dens modgang og lidelser; i den føler han sig hævet over denne verden og alt, hvad der blot har sit udspring i den. Idet den gjør den kristne taalmodig under trængsel, frimodig under miskjendelse og forkjætring, aabenbarer kristentroen sin herkomst fra den almægtige Gud og er i virkeligheden en straale fra selve det evige liv. Den, som af evangeliets forkyndelse har ladet sig i Jesu navn føre ind i denne tillid til Gud og hans faderlige forsyn og lader denne tillid til Gud gjøre sig taalmodig og frimodig, ydmyg og taknemmelig, oplever deri daglig sin frelse og eier i selve denne sin tro visheden om, at Gud har aabnet sit samfund for ham.

Ved denne sin fremstilling træder R. i modsætning baade til den katholske tankegang, at man oplever visheden om Guds naade i et liv i gode gjerninger, og til den pietistisk-metodistiske, at visheden om at være frelst kan eller maa bygges paa visheden om vor egen omvendelse. Denne pietistiske opfatning fører efter R. let enten til fortvilelse og ængstende uvished eller til overfladiskhed og hykleri. R.s maal er derimod at sikre troen den rette trygge grundvold, uafhængigt af vor egen svage ethiske stræben. Venter man videre paa, at Gud ved en direkte indgriben skal forvisse os om vor naadestand, bliver ogsaa alt usikkert; i forkyndelsen i menigheden og i det liv, den fører os ind i, har vi alene, men ogsaa fuldt tilstrækkelig, hvad der skal gjøre os vis. Om al vished, som man vil naa ved at anspænde følelsen til en følelig fornemmelse af Guds nærhed, siger R., at den strax igjen svinder, naar den anspændte følelse igjen slappes, for saa omvendt at give plads for en følelse af tørhed og gudforladthed efter de korte, salige stunder. Den sande kristne fred varer derimod ved.

Hvor nøgtern, klar, mandig og inderlig er ikke R.s opfatning i sammenligning med alle saadanne afveie! Hvor praktisk er ikke ogsaa hele hans theologi! Hvad han overalt søger at faa frem, er kristentroens afgjørende betydning for livet; hans krav er, at troen overalt skal vise sig som en realitet i det virkelige liv; ogsaa gjennem al kritik af den traditionelle kirkelære har han kun det ene maal for øie, at komme bort fra, hvad der kun er ord og formler, forat religionens ægte guld kan skinne desto klarere frem.

Fordi hans theologi overalt er praktisk, derfor eier hans fremstilling af kristendommen ogsaa en stor apologetisk kraft. Alt munder hos Ritschl ud i paavisningen af, at det er kristentro, vi trænger for at vinde seier i livets kamp, og at den, som har den, i virkeligheden har alt, og hvilket bedre bevis kan der gives for kristendommens sandhed og evige værd? Kristendommen giver et menneske kraft til at hæve sig over denne verden, over alt, som kan møde her; netop derved beviser den, at den selv ikke er af denne verden.

Foruden det allerede behandlede centralpunkt hos Ritschl er endnu et andet stykke af hans fremstilling af den største interesse. Han drager nemlig frem, vi tør vel sige af glemselen, alt, hvad Jesus har sagt om, at han gjennem sit evangelium vilde oprette et Guds rige allerede her paa jorden. Den tankegang, hvori vi blev opdragne, var jo, at her paa jorden bliver i virkeligheden, ialfald nuomstunder, alt bestandig værre og værre. Ved denne tankegang lægger der sig noget haabløst over al jordisk gjerning; denne ældre tankegang har noget lammende over sig og orienterer ikke overfor det store arbeide, som vitterlig foregaar for at bedre og hæve tilstandene iblandt os. Bliver alt i verden bare værre og værre, hvortil da alt saadant! R. drager nu frem af glemselen, at Jesus ventede og krævede, at der ved hans evangelium skulde oprettes et Guds rige allerede her paa jorden. Vi har dette i lignelsen om sæden, som, hvor den falder i god jord, bærer den mangfoldige frugt, i lignelsen om surdeigen med dens gjennemtrængende og omskabende magt og enkelt og dybt i bønnen i fadervor: ske din vilje som i himmelen saa ogsaa paa jorden. Dette har R. grebet og giver i tilslutning til og i tro paa Jesu herhenhørende ord en overmaade manende og alvorlig og paa samme tid ogsaa en lys og forhaabningsfuld fremstilling af den ethiske opgave, enhver kristen er kaldet til at gaa ind i og søge at virkeliggjøre her paa jorden.

Vi har seet ovenfor, at R. i tilslutning til Luther ikke vilde indrømme de gode gjerninger nogen plads, hvor det gjælder spørgsmaalet om, hvorledes en kristen bliver vis paa sin frelse, om han dog end skarpt betoner, at hvor livets lydighed mod Gud mangler, der er al vished om at høre Gud til uægte og selvtagen. Lydigheden mod Gud er efter R. ganske som efter Luther ikke en forudsætning for troen, men dens frugt. Men saa lægger han ogsaa stærkt eftertryk paa, at virkelig tro nødvendigvis altid fører

et menneske til alvorlig at stille sig Guds vilje for øie i alt sit liv. Guds vilje er nu efter R., at et Guds rige skal fremvoxe her paa jorden; og at livet her paa jorden skal arte sig til et Guds rige, vil igjen efter R. sige, at det i stort og smaat skal gjennemtrænges af kjærlighed. Fordi dette er Guds vilje, vil det selvfølgelig opfyldes, selv om vi for vor del unddrager os for at arbeide for det; men vil vi høre Gud til, er det dog nødvendigt for os, at vi ogsaa gaar ind paa Guds vilje og gjør hans maal med verden til vort eget maal der, hvor vi lever og færdes. Det kan nok være, at R.s opfatning af meningen med Jesu ord om Guds rige er ensidig, idet han ved Guds rige kun forstaar Guds krav paa et liv i kjærlighed; thi Guds rige, ogsaa i dets jordiske skikkelse, indbefatter vel utvilsomt al kristendommens velsignelse, ikke blot livet i kjærlighed med dets lykke og fred, men ogsaa troens tryghed i Gud. Men det er dog alligevel overordentlig velgjørende at se, med hvilken troens freidighed og vished R. midt i denne forvirrede verden, hvor vort eget øie ikke ser langt, naar det gjælder det godes seier, fremstiller Guds rige og herredømme som verdens visse maal, hvorimod den hele udvikling nødvendigvis vil føre frem, fordi det er dette rige, Gud vil. Alene med Guds rige som maal blev verden skabt, og mod dette maal har i virkeligheden den hele udvikling, baade den førkristelige og den efterkristelige ført fremover. Dette Guds rige er kristendommens ethiske fordring og ethiske maal.

Ligesom troen gjør et menneske saligt gjennem den trygge tillid til Gud, saaledes lægger R. ogsaa eftertryk paa stedet hos Jakob, at den, som gjør Guds vilje, bliver salig i sin gjerning. R. forstaar ikke dette saa, at nogen ved sin lydighed kan fortjene sig saligheden, men siger, at den, som lever kjærlig i lydighed mod Gud, ogsaa naar han ikke bliver lønnet med taknemmelighed i denne verden, ogsaa deri oplever, at Jesus har gjort ham fri, og at opleve det er saligt. Den sande frihed er nemlig, siger R., magt over egoismen. Dette var netop det særegne ved Jesu kjærlighed, at hans kjærlighed ikke var afhængig af, om den blev gjengjældt eller ikke. Troens lydighed ligner i dette stykke troens fred. I begge er vi fri overfor verden, og i begge oplever vi som følge deraf den indvortes salighed. I dette kan kun Jesus føre os ind. Igjennem ham blev Guds rige grundlagt paa jorden, og kun i sammenhæng med ham og i hengivelse til ham bestaar det den

dag idag. Han er derfor menighedens herre og hoved, og kun ved at anerkjende ham helt ud som saadan er det, at menigheden i virkeligheden anerkjender hans guddom. (III, 438).

Spørger saa den enkelte nærmere om, hvorledes han i sit liv skal opfylde denne Guds vilje, saa fremhæver R. (se allerede brevet til hans forlovede), ogsaa i tilslutning til Luther og bekjendelsen, stærkt det jordiske kald. Det har Gud givet os; i det er det derfor, at vi for vor del skal opfylde hans vilje ved at leve i hans sind. Ogsaa her gjenfinder vi R.s nøgterne, sunde aand. Han advarer stærkt mod at splitte sin kraft og slaa ind paa selvvalgte veie. Holder vi os til vort kald, holder vi os til den gjerning, Gud selv har rakt os; at være tro i den i tillid til Gud er hovedsagen. Skal vi i vor gjerning strække os ud over vort kald, maa ogsaa det udenforliggende komme som et Guds kald til os og bevise, at det er dette, derved, at det lader sig knytte naturlig til det, som er vort egentlige kald i livet. Kun paa den maade sikrer vi os, at vor livsgjerning bliver en enhed. Den livsgjerning, som, liden eller stor, er dette, bærer trods al menneskelig ufuldkommenhed i virkeligheden fuldkommenhedens stempel paa sig.

Det er en rig, ædel, mandig, lys og troende verden, man træder ind i hos Ritschl. Man være enig eller uenig i mere eller mindre, saa bliver man dog overalt lønnet ved en rigdom paa tilskyndelser til tro og til alt, hvad der er sandt, mandigt og godt.

LØS FRA ROM.

Bevægelsen i Østerrig under dette navn har draget ikke liden opmærksomhed paa sig. De lande, der i sin tid var saa nær som muligt ved at blive evangeliske, men hvori reformationen saa af jesuiterne og deres lærlinge blev næsten fuldstændig undertrykt; der hvor Johan Huss havde prædiket, og trediveaarskrigen brød ud, men hvorfra ogsaa Tilly og Wallenstein paa keiser Ferdinands bud oversvømmede Tyskland med deres hærjende skarer og truede med at gøre ende paa evangeliets sag næsten i hele Europa; hvor paven og den ultramontane politik i de følgende aarhundreder gennemgaaende har haft sit faste tilhold, — der høres nu kampraabet: «Løs fra Rom!» Det udgaar fra rigsdagsbygningen, hvis alvorlige græske stil, trods bygmesteren, vor navnkundige landsmand Teophilus Hansens beregning, ikke har kunnet tæmme disse sydboers ustyrlige sind, men hvor man atter nu i paaskeferien har maattet træffe alle slags snedige foranstaltninger, for at de vilde tumultanter ikke altfor let skal kunne naa op til selve formanden og saaledes gøre enhver forhandling umulig; og ikke saa snart er paaskeferien forbi, før det samme raab atter har runget igennem salen, i anledning af at tronfølgeren har ytret sig derimod. Og om det end bringes til tavshed ved flertallets afstemning, saa finder det dog genlyd i mange hjerter i alle rigets lande, og tusinder af mennesker har allerede gjort det til virkelighed med at sige sig løs fra Rom. Man kan da ikke andet end spørge, hvor dette vil ende, og da fremfor alt, hvad indre kraft der bor i denne bevægelse, om den er væsentlig *politisk* eller væsentlig *religiøs*.

Et saadant spørgsmaal er jo nu ikke saa let at besvare, selv for dem, der besidder de historisk videnskabelige forudsætninger derfor og har lejlighed til ved stadigt ophold paa stedet at følge bevægelsen paa første haand — endsige da for den, hvem et flygtigt besøg i anden anledning skal erstatte næsten alle andre be-

tingelser. Alligevel har sagen saa stor interesse, at selv et saadant vidnesbyrd maaske kan have nogen betydning.

Ikke langt fra det bekendte parkslot Schönbrunn ligger i forstaden Gumpendorf en evangelisk kirke, opført for omtrent et halvt hundredaar siden, med c. 1 200 siddepladser og prædikestolen ovenover alteret — hvad man endnu dengang tillod sig af bekvemmelighedshensyn. En dygtig og sund luthersk prædiken for en ret talrig tilhørerkreds, en ikke meget udviklet liturgi, en noget langsom psalmesang, der ogsaa tilsammen kun omfattede højst et halvt hundrede verselinier — det var den i det hele gode og nærende sjæleføde, vi fik. Ved den lange tillysningsliste var det paafaldende, hvor ofte det lød: «N. N., katholisch, und N. N., evangelisch», eller i omvendt orden: «N. N., evangelisch, und N. N., katholisch» — altsaa «blandede» ægteskaber. Derom maa vi have besked næste morgen hos præsten, dr. Zimmermann.

Ganske rigtigt: de fleste ægteskaber, som her tillyses, ere blandede, som befolkningen selv. Men nu kommer det mærkelige. *I det overvejende antal tilfælde gaar disse blandede ægteskaber til den evangeliske side.* Allerede i 1893 blev af 381 blandede ægteskaber de 211 viede i en evangelisk kirke, hvormed i reglen følger, at ogsaa børnene faa evangelisk opdragelse. Hertil kommer, at af de 254 par, der opgaves som «paritetiske», ɔ: af samme konfession, var ikke mindre end 70 blevne det lige før brylluppet ved den katholske parts overgang. I de seks aar 1888—93 var hele tilvæksten ved overgang fra den katholske til den evangelisk-lutherske kirke 1 693, medens 540 gik den modsatte vej; altsaa 1 153 i overskud[1]). Dette overskud har været i stadig stigen siden, indtil det i de sidste to aar er vokset ganske særlig ved det nye røre, der er kommet i sagen. Allerede i flere aar har dr. Zimmermann udhævet disse overgange ved en gudstjeneste med særligt præg en gang hver maaned.

Efter tridentiner-konsiliets bestemmelse forbyder romerkirken egenlig alle blandede ægteskaber; men slet saa strengt har den

---

[1]) «Aus der Wiener Gemeinde»; von D. Dr. Paul v. Zimmermann; in «Gustav-Adolf-Stunden», herausgeg. v. P. Fr. Blanckmeister. Leipzig, Fr. Richter.

ikke altid kunnet gennemføre det, end ikke ved konkordaterne. Dog *skulde* efter konkordatet med Østerrig, der bestod 1855—1870, *alle* børnene opdrages katholsk, naar faderen var katholsk, medens en evangelisk fader *kunde* lade drengene opdrage evangelisk, men pigerne i alle tilfælde skulde være katholske. Mangen gang lod jo saa faderen sig let overtale til hellere at give alle sine børn under katholsk opdragelse end at have dem af forskellig konfession; derfor hænder det endnu, at en protestants ligbaare er omgivet af lutter katholske børn og børnebørn, og man kan udregne, at den evangeliske befolkning ved denne uretfærdige ordning har mistet omtrent 30 000 medlemmer, som den vilde være vokset med, dersom de to konfessioner havde været stillede lige. Efter at denne ligestilling er traadt i kraft, mærkes ogsaa, fra 1873 af, det bestemte omslag, at medens tidligere den evangeliske kirke tabte mere ved dødsfald, end den vandt ved fødsler, saa at den egenlig kun holdtes oppe ved indvandring fra evangeliske lande, blev nu det modsatte tilfældet. I de ovennævnte aar 1888—93 var f. e. fødslernes overskud over dødsfaldene 1 190. Hertil kom saa overgangene.

Den nu gældende østerrigske lov byder ved blandede ægteskaber, at der skal bestilles lysning i begge kirker; vægrer en af disse sig ved at foretage sin del af lysningen, træder raadhuset i stedet dermed. Vielsen kan foregaa, hvor parret ønsker det, forudsat at præsten er villig til at udføre den. Ligeledes kan forældrene selv afgøre, hvorledes de vil have børnene opdragne, og denne afgørelse kan forandres, indtil vedkommende barn med det 7de aar har naaet skolepligtig alder; naar saa atter denne er forbi med det 14de aar, kan ethvert menneske selv bestemme, til hvilken kirke han eller hun vil slutte sig. Har forældrene ingen hverken mundtlig eller skriftlig aftale truffet, skal drengene følge faderens, pigerne moderens religion — hvad jo især kommer til anvendelse, hvor en af eller begge forældrene er døde.

I adskillige tilfælde vægrer den katholske præst sig ved at foretage lysningen, medmindre brudeparret vil udstede et revers om, at deres mulige børn skal opdrages i hans kirke; eller han giver dem alt andet end velsignelse med paa vejen: «De faar ingen lykke i saadant ægteskab!» Naar man da betænker, hvilken magt den katholske gejstlighed har fra gammel tid, og hvor meget den evangeliske befolkning maa svømme mod strømmen, da den endnu

kun udgør 3 procent af Wiens befolkning — jøderne er 7! — saa skal der ikke saa lidt kraft til at overvinde modstanden. «I mit hjerte er jeg evangelisk», siger mangen; «kunde jeg, som jeg vilde, traadte jeg straks over», — for saa hviskende at føje til: «men min forretning vilde lide derunder, med mit avancement var det forbi, min slægt vilde gøre mig livet utaaleligt» — [1]).

Hertil kommer de økonomiske forpligtelser, der er forbundne med at være medlem af en saadan fri menighed. En berliner, der vilde melde sig ind i den evangeliske kirke, udbrød ved at høre derom: «Det er rigtignok en dyr fornøjelse at være protestant i Wien». Ved siden af opretholdelse af kirkerne og deres betjening, et diakonissehjem, søndagsskoler o. s. v. hviler ogsaa et helt skolevæsen (f. t. med over 1 300 børn) paa dem; thi den offentlige skole er katholsk. Foruden frivillige gaver (Klingelbeutel m. m.) kræves derfor en høj leje af stolestaderne i kirkerne — op til 25 fl. om aaret — og en formelig kirkeskat, hvis portion sættes til 1 fl., og som kan paalignes det enkelte medlem med indtil 500 portioner aarlig [2]).

Det er derfor ingenlunde nogen daarlig fremgang, naar den lutherske menighed i Wien fra 31 dec. 1890 til 31 dec. 1900 efter «den k. k. (keiserlig-kongelige) statistiske centralcommissions» beretning er steget ved overskud af fødsler over dødsfald med 3 602 sjæle, men ved overgange med 4 136 [3]). Et tilbageblik over det svundne hundredaar giver derfor anledning til glædelige sammenligninger. Ved dets begyndelse var der kun 1 kirke, nu 4 eller 5; den 5te, Kirkegaardskapellet, deler de med den reformerte menighed. Og naar nu menigheden tilsammen tæller over 40 000 sjæle, betjente af 5 sognepræster og 3 hjælpepræster, saa ser vi hin tids beskedne begyndelse ved et besøg i Dorotheengasse 14 og 16. Der ligger nemlig baade den reformerte kirke, hvis taarn man i det snævre stræde skal have vanskeligt ved at se, og den lutherske

---

[1]) «Lieben und Hassen», Festpredigt bis der 53 Hauptversammlung des Gesamtvereins der Gustav-Adolf-Stiftung im Dom zu Königsberg in Pr. 12 Sept. 1900, von D. Dr. Paul von Zimmermann.

[2]) 1 Gulden (fl.) er omtrent lig 154 øre dansk mynt. Den nu gældende mynt i Østerrig-Ungarn er egenlig 1 krone = 100 Heller = ½ fl. = 50 Kreutzer, men de gamle værdier nævnes oftest.

[3]) Bericht des Presbyteriums der evang. Gem. A. B. in Wien, 1 Jan. 1901.

kirke, hvis façade vender ind til gaarden. De tiloversblevne beboelsesrum er optagne af bolig og kontorlokaler for præst og degn. Men hvor smaat dette nu synes, har det dog i sin tid forekommet mange som ligesaa meget for meget, at dømme efter følgende blad, der en morgen i 1784 fandtes klæbet paa døren[1]):

«Dette tempel var engang af Østerrigs frommeste beherskere indviet til den almægtige Guds tjeneste; det var bolig for det ubesmittede lams hellige jomfruer. Men da plyndrede *han* kirkeskattene, spredte i hele verden de viede nonner og kastede de dødes ben ud af deres grave, *han* kirkerøveren, Kristi bruds forfører og rene jomfruers fordærver — *Martin Luthers* tilhænger og efterfølger — *Joseph II,* en lothringer af fødsel, uskonsom for den guddommelige barmhjertighed, som har hævet ham paa tronen, en berygtet forræder af hellige kirkelove. — Tørstende efter penge og opflammet af skændselsfuld vindesyge, ynder og fremmer han alle kætterier og er selv *en mand uden religion!* Nu har han givet et i aarhundreder uhørt exempel, idet han paa tyvagtig vis har solgt og anvist netop dette tempel til et samlingssted for alt grueligt og afskyeligt».

Det vidner om Joseph den 2dens storsind, at han lod denne pasquil aftrykke og skænkede de derfor indkomne penge til den protestantiske kirke. «De frommeste beherskere», som i sin tid havde helliget stedet, var Elisabeth af Østerrig, hvem døden havde løst fra ægteskabet med den kongelige massemorder, blodbrylluppets anstifter, Karl IX af Frankrig, og saa Ferdinand II, jesuiternes mest fanatiske discipel, der havde svoret til Vor Frue i Loreto, at han vilde sætte al sin kraft ind paa at udrydde protestanterne. Hans hjerte kom til at hvile her, men det maatte flyttes, da stedet blev viet til protestantismens første faste tilflugt og udgangspunkt i hans rige.

Vi har hidtil nærmest kun talt om den lutherske kirke eller, som man her siger, «den evangeliske kirke A. B.» ɔ: af augsburgsk bekendelse. Den reformerte eller «evangeliske kirke H. B.» ɔ: af helvetisk bekendelse, er mindre udbredt og har kun een præst og eet kirkehus. Men desforuden er her, hvad vi kalder sekterere, hvoriblandt methodisterne har 4 prædikelokaler med søndagsskoler og afholdsforeninger. De støttes særlig af en danskfødt dame, enkebaronesse Langenau, f. Hafner, som bruger indtægterne fra sit sjællandske stamhus (Egholm) til at drive mission blandt Wiens katholiker — en billig gengæld for de mange penge, der siges at

[1]) «Aus der Wiener Gemeinde», von P. v. Zimmermann.

komme netop fra Østerrig for at understøtte Romerkirkens propaganda i Danmark og Norden. At de dernede kan trænge til en mere religiøs religion end den udvorteshed og overtro, som for saa mange gaar i kristendommens navn, faar man rigtignok paa stedet selv det stærkeste indtryk af. Foruden de øvrige amuletter, de gaar omkring med, er der ogsaa en snor, der skal have nøiagtig samme længde som Vorherres Jesu legeme; naar den lægges paa en syg, virker den helbredelse. Det er den gamle «signen og maalen» — hedensk overtro med lidt kristelig kulør.

Følgende lille historie er ogsaa ret betegnende. En melkehandlerske havde fundet vej til en af de methodistiske forsamlinger og kom der gang efter gang, købte ogsaa et nyt testamente og en psalmebog. Nogle nonner fandt hende i besiddelse deraf og udtrykte deres forfærdelse over de kætterske bøger; men da hun ikke uden videre vilde slippe, hvad der havde voldt hende saa megen glæde, henviste de hende til sognepræsten. Han spurgte hende, om de i hine forsamlinger tilbad jomfru Maria, og da hun benægtede det, sagde han, at hun skulde vogte sig for «Guds moders» straf, naar hun saaledes viste hende ringeagt. Kort efter døde begge den stakkels kones heste, hvormed hun kørte melken ind til Wien. Fortvivlet kom hun til præsten for at spørge, hvordan hun igen kunde forsone den hellige Maria, hvis vrede hun saaledes havde faaet at føle. Han raadede hende til at lade lave et par smaa afbildninger af hestene og bringe dem som et offer til «Guds moder i Mariazell» — et stærkt besøgt valfartssted i de stejerske alper. Da saa det var besørget, gik hun atter til præsten; offeret havde jo ikke bragt hende erstatning for hestene, af hvilke hendes levebrød afhang. Jo, hun kunde prøve at sætte i lotteriet paa numret for den dag, da keiserinde Elisabeth blev myrdet. Og konen vandt virkelig i lotteriet, og i den første tid derefter kunde det mærkes i forsamlingssalen, at besøget var tyndere: det var hende, der standsede kirkegængerne for at fortælle dem, hvor farligt det er at gaa udenom «Guds moder», hvordan hun kan hævne sig, og hvorledes hun kan belønne.

Den evangeliske bevægelse er ikke indskrænket til Wien. Et øjensynligt bevis paa dens fremskridt faa vi ved et besøg i *Mürzzuschlag* ad den højst interessante Semmering-bane, den

ældste bjærgbane med stærk stigning og yppige slyngninger langs med afgrunde og gennem tunneler, under nedblik i mangen yndig dal. I en af disse alpedale — ikke ret langt fra hint Mariazell — ligger Mürzzuschlag, en rigtig tyroler-landsby, vilde vi sige, skønt i Steiermark, men tillige med minedrift og fabriker, saa at dens indbyggerantal naar op ved de 5 000. Og over den ser vi et nyt gothisk spir hæve sig mod fjeldsiden; det er den nye evangeliske kirke, indviet sidste aar som sognekirke for en menighed paa 600 lemmer, der rigtignok bor spredte over en strækning paa 90 kilometers længde, som den unge flinke præst, würtembergeren Kappus, kun kan naa at betjene ved en udstrakt benyttelse af banen og af sin cycle — hvad der maa være besværligt nok i et saa bakket land. Men der er fart over ham og hans gerning. Midt i 1899 kom han hertil som «vicar» eller hjælpeprest for dette sogn, der lige var blevet udskilt fra et langt større; i januar 1900 blev byggegrund købt og opraab udstedt, og nu inden paasken 1901 var kirken opført og indviet. Det mærkeligste er dog, hvordan de 40 000 fl., den har kostet, er blevne tilveiebragt. I den jævne, men nette gæstgivergaard «Zur Post» finder vi et fotografi af den indre del af gæstestuen, med underskrift «Peter Rosegger i Roseggerstuen». Det er byens stolthed, at den er hjemsted for denne forfatter, hvis bondefortællinger for øjeblikket hører til det mest læste af moderne tysk literatur[1]). Han er da ogsaa en gerne hørt forelæser, og det har han brugt til rundt om i Tyskland at samle penge til kirken i sit «skovhjem». «Jeg er», skriver han i sit opraab, «fra min barndom af katholik, men finder det foreneligt med min kristelige samvittighed at hjælpe de evangeliske stammebrødre lidt med deres kirkebygning». «Folk og øvrighed erkender, at det her ikke drejer sig om en politisk propaganda, men om en stor sædelig opgave for de enkelte og for samfundet. Frydeligt er det jo, at menneskene begynder at vende sig bort fra den sjæledræbende materialisme og længes tilbage til det kristne budskab. Ligesom i andre alpeegne vil dog ogsaa her begge konfessioner bestaa fredeligt ved siden af hinanden, hver i sin art en trang og en velsignelse for folket». Og han slutter: «Jeg beder eder, I venner og ligesindede i den vide verden, om milde gaver til denne kirkebygning i skovlandet for eders trosfæller; I har jo vist ogsaa

[1]) Delvis ogsaa oversat paa norsk i «Bibliotek for de tusen hjem».

allerede tit erfaret, at alt, hvad der gøres i kristendommens sind, bringer en vidunderlig velsignelse ind i vort liv».

Den mand, om hvem disse linier giver os en saa tiltalende forestilling, mener ogsaa, at det sande evangelium, om end kun undtagelsesvis, prædikes i Romerkirken, som han derfor heller ikke har i sinde at forlade. Derimod er der allerede ikke faa af de katholiker, som flokkes i den nye, smukke kirke, der har foretaget skridtet. Og sikkert vil ogsaa de blandede ægteskaber føre til et andet resultat end før, da i de tre af fire tilfælde børnene tilfaldt Romerkirken, fordi der næsten ingen mulighed var for at faa dem evangelisk underviste og konfirmerede. Endnu er der jo langt frem; de fleste steder maa præsten undervise og holde gudstjeneste i alt andet end hellige lokaler. Men det er en smuk og lovende begyndelse, at i Mürzzuschlag, hvor gudstjenesten for ikke saa længe siden maatte udsættes, fordi den dertil lejede gymnastiksal var blevet benyttet til bondebal lige til kl. 8 søndag morgen, er der nu et smukt og værdigt gudshus. Roseggers ven, den elskværdige tyrolermaler Frantz Defregger har malet et nydeligt billede af den hellige familie dertil. Og snart vil der ved siden af kirken rejse sig en præstebolig, saa at pastor Kappus ikke mere skal behøve at spise sin middagsmad i «Zur Post», men forhaabenlig kan vise noget af «den hellige familie» i levende virkelighed.

Størst udvikling har dog den evangeliske bevægelse fundet i *Bøhmen;* her har flertallet af de mindst 12 000 overtrædelser, som de sidste to aar har set, fundet sted; her er derfor ogsaa allermest grund til at spørge, hvad den *egenlige* mening er dermed.

Og der er da ingen tvivl om, at *politiske og nationale hensyn gribe med ind.* Den tyske befolkning i det habsburgske monarchi har unægtelig haft svær modgang i den sidste menneskealder. Vant til, med keiseren som sin, at have magten over alle de andre folkestammer, har den først maattet afstaa hele den østlige halvdel af riget til magyarerne og finde sig i sine egne landsmænds undertrykkelse i Siebenbürgen; og siden har den set sine slaviske medundersaatter mere og mere gøre den herredømmet stridig ogsaa i den vestlige del. Det er derfor ikke saa underligt, at den har vendt sin hu stærkt til sine egne stammefæller i «Riget» ɔ: det

tyske rige, hvor de, samlede i en mægtig enhed, kan gøre deres overmagt gældende over de andre nationer, som bor indenfor deres grænser, og føre tyskheden frem til store opgaver over den hele jord. Men dette tyske rige er jo overvejende evangelisk og har endda ført en voldsom kulturkamp, som endnu ingenlunde er sporløst forbi, mod pavekirken. Ligesom derfor denne, ogsaa i Østerrig, ser mistænksomt til det tyske folk som helhed, saaledes drages de tyske østerrigere hen imod Tyskland ogsaa som evangelisk stat. De harmes over, at den katholske præstestand, selv den tyskfødte, overvejende holder med de slaviske folk, hvem den maaske ogsaa venter snarest og længst at kunne holde i sit ledebaand; og de ser i paven deres ligefremme fjende, som altid har staaet deres nationalitet fjern, og som ikke kan glemme, at tyskerne omtrent var de eneste, der gjorde modstand mod hans ufejlbarheds-erklæring i 1870. Derfor er det fra det «*alldeutsche*» (pangermanske) parti, at parolen «Løs-fra-Rom» er udgaaet, og det er dets medlemmer, der stadig kalder den frem paa ny baade i rigsdagssalen og ude blandt befolkningen. «De kristelig-sociale», som har magten i Nedre-Østerrig, Wiens provins, hvor de baade besætter den kommunale repræsentation og rigsdagen, er derimod et fuldstændig klerikalt og ultramontant parti, som under dr. Luegers ledelse ganske ensidigt gaar Roms og jesuitismens ærinde. Dette herredømme skal vel heller ikke styrke kærligheden til den katholske kirke, hvis *det* svarer til den gennemgaaende stemning, hvad en protestant fortalte mig, at han havde hørt af et medlem af en anden katholsk orden: «Jeg vil sige Dem, at De kan ikke hade jesuiterne mere end jeg!»

Værst er det vel gaaet tyskerne i *Bøhmen*. De udgør omtrent en tredjedel af hele landets indbyggertal (6 mill.), tættest ved randen, mindst i midten, hvor de i Prag kun er en tiendedel. Men medens f. e. i Prag endnu for godt en snes aar siden alle gadenavne og offentlige kundgørelser var paa tysk alene, og derefter blev malede paa tysk og czechisk, er de nu alle paa czechisk alene. Og tyskerne paastaar, at de dog maa være de ledende i alle vigtigere bedrifter; czecherne kan ikke undvære dem. Men saa meget større er tyskernes forbitrelse mod den katholske gejstlighed, som, efter deres sigende, har forraadt den tyske sag. Fra Bøhmen kommer derfor de vigtigste repræsentanter for «Løs-fra-Rom»-bevægelsen.

Blandt disse er maaske den mest sympathiske den nyvalgte rigsdagsmand advokat dr. Eisenkolb, der holdt sin første tale i rigsdagen den 23 febr. d. a. i anledning af en forespørgsel, som han og en kollega vilde rette til regeringen. Den gik ud paa, hvorfor man havde forbudt og konfiskeret en af Robert Grassmann i Stettin udgivet bog, der i Tyskland allerede havde opnaaet 13de udgave, og som kun meddelte aftryk og oversættelse af nogle stykker i dr. Alfons de Liguoris moraltheologi, et værk, der bruges i alle katholke præsteseminarier. Den skriftligt indgivne forespørgsel indeholdt i virkeligheden hele bogen, som saaledes vilde blive stenograferet og trods forbudet offenliggjort paa den mest fremtrædende maade. I sidste øjeblik opdagede man imidlertid, hvad der var paa færde, og formanden grev Vetter afbødede den værste skandale ved først at faa interpellanterne til at afstaa fra forespørgslen, imod at han afgav den erklæring, at den drejede sig om en ordret oversættelse af et af kirken anerkendt theologisk værk, og da han blev afbrudt heri af de katholske partiers heftige modsigelse, ved at lade interpellationen foretage i et «hemmeligt» møde, om hvilket der rigtignok foreligger ret udførlige meddelelser[1]). Sagen er, at de paagældende stykker, der kun kan betegnes som «ganske skrækkeligt anstødelige», «som maatte kunne faa en gorilla til at rødme», staar i et værk, der faktisk bruges som lærebog for de unge katholske gejstlige i deres studier og som vejledning ved de spørgsmaal, der i skriftestolen anvendes for at fremkalde den af den katholske kirke krævede fuldstændige opregning af alle synder; og forfatteren, der døde 1787, er ikke alene af paven bleven erklæret for «salig» 1816 og «hellig» 1839, men endog 1871 af Pius IX opstillet som «*kirkens lærer*» (doctor ecclesiæ) ved siden af de ypperste navne, kirken kender. «Vi ville befale», siger paven, «at alle bøger, kommentarer, værker og skrifter af denne kirkelærer, kort sagt alt, hvad der stammer fra ham, skal citeres, forelæses og benyttes, ligesom værkerne af de andre kirkelærere (Augustin, Chrysostomus o. s. v.), ikke blot privat, men ogsaa offentligt, paa gymnasier, akademier, skoler og kollegier». Og saa maa den østerrigske regering konfiskere og forbyde en bog, der

[1]) «Die Liguori-Moral und die geheime Sitzung des oesterreichischen Abgeordnetenhauses vom 23 Februar 1901». 2te Aufl. Wien. Stehelin und Lauenstein.

kun indeholder, hvad der staar i hans hovedværk! Under forhandlingerne blev der rigtignok raabt og skreget fra katholsk side, at det var forvanskninger og forfalskninger, men af deres fortaler dr. Scheichers ytringer fremgaar det, at der kun kan være tale om enkelte lidet betydende misforstaaelser. Heller ikke gælder det nogle løsrevne sætninger, hvis mening kan være meget anderledes, naar de læses i deres rette omgivelser, men hele sammenhængende stykker, hvori den gamle casuist dvælende roder om i de vederstyggeligste sager. Og den katholske kirkes største theolog i det 19de aarhundrede dr. Döllinger skrev ogsaa i 1874, at Liguoris ophøjelse til kirkelærer var «det mest monstrøse, der nogensinde var forekommet paa den theologiske læres omraade» — «en mand, hvis falske moral, forvendte Mariadyrkelse og stadige brug af de krasseste fabler og forfalskninger gør hans skrifter til et magasin af vildfarelser og løgne». Hans forsvarer i det østerrigske rigsraad kunde da ogsaa kun sige, at han og hans samtid ikke fandt synderlig behag i, hvad Liguori dengang havde skrevet, «ja man var nu af helt andre anskuelser».

Naturligvis endte forhandlingen med, at et overvældende flertal sluttede sagen uden at lade det komme til en offentlig forespørgsel; og dermed var da i grunden ogsaa alle parter bedst tjent. Men det har sin interesse for os at følge med, hvad der blev sagt af «Løs-fra-Rom»-mændene. Den bekendte spektakelmager Wolf gjorde ogsaa her, omend ganske vist hidset af modstandernes raab, begyndelsen til støjen: «Det er sandt, at alt dette staar i den hellige Alfons Liguoris moraltheologi», raabte han; «der staar, hvilke spørgsmaal der skal rettes til vore kvinder i skriftestolen». «Lad kun eders kvinder fremdeles spørges saaledes ud af præsterne, vi vil ikke taale det». Og da der fra den anden side under mægtigt bifald blev protesteret imod, at den katholske kirke saaledes blev fornærmet der i huset, brølte han atter gennem larmen: «Det er en anvisning for præsterne, hvordan de skal behandle vore kvinder i skriftestolen. (Stor, vedholdende larm). Derpaa gives der kun et svar: Løs fra Rom! Løs fra Rom! Løs fra Rom!» (Vedvarende røre i hele huset. Alldeutsch-partiet raaber: Løs fra Rom! de klerikale og de katholske gejstlige af alle partier udslynger skældsord imod dem).

Helt anderledes positivt indhold er der i dr. Eisenkolbs ord. Han skildres som en lille mand, men med en røst, der faar væggene

til at dirre, og som han kun hæver endnu mere, naar han bliver afbrudt, for langsomt og betænksomt at gentage sine ord, indtil han overfor de knyttede næver og gnistrende øjne samler sin mening i et: «Alt ondt kommer fra Rom!»

Denne sag, ytrede han, var ikke bragt letfærdigt frem, men fordi der i den hellige Alfons de Liguoris moraltheologi laa en uhyre fare for folkenes sædelighed. Det kunde ikke falde ham ind at ville saare katholikernes religiøse følelser. «Vi vender os som politisk parti kun imod det klerikale, ultramontane system, men ikke mod den katholske religion som saadan. Vi fører kampen imod den romerske kirkes verdslig-politiske herredømme og magtbestræbelser». Herimod maatte man ogsaa optræde politisk, og han ønskede, at alle folkene maatte enes om at afkaste det klerikale herredømmes tryk. «Det er ingen tilfældighed, at det katholske folkeparti altid stemmer med slaverne; den sidste grund dertil er pavens banlysning af de østerrigske statsgrundlove om ægteskab og skoler. Czecherne træder kun med forbehold ind i dette hus, og det katholske folkeparti anerkender ikke forfatningen. Derfor er de tyske klerikale czechernes forbundsfæller, selv naar det gaar imod det tyske folks nationale følelse». «Løs-fra-Rom»-bevægelsen delte han i den nødvendige, ogsaa af hans katholske vælgere ønskede kamp af hans politiske parti imod pavedømmets verdslig-politiske herredømme og saa den deraf uafhængige religiøse bevægelse, som atter skiller sig i den evangeliske og den gammelkatholske. Som den evangeliske bevægelses ombud var det hans pligt at forsvare de udtraadte. («Betalte apostater!» raabtes der). «Løs-fra-Rom»-bevægelsen er en frugt af det katholske folkepartis forbund med czecherne. «Vi er traadt over til vor nye bekendelse af indre overbevisning; vi vil ikke skuffe vor nye bekendelse, vi har taget katechismen i haanden, vi har efter lang tid igen lært at bede, vort indre har opladt sig for den kristne tro, *vort hjerte tilhører Jesus Kristus, vor Frelser.* Vi taaler ikke, at nogen, end ikke en gejstlig, staar imellem os og vor Gud og Frelser. Vi er lykkelige ved at føre kampen for den sande kristendom, for evangeliet, fordi vi af hjertet er vor Frelser hengivne». Han mindede czecherne om, hvordan det var gaaet Johannes Huss, og hvorledes efter slaget paa det hvide bjærg meget ædelt czechisk blod havde maattet flyde paa Altstadt-torvet i Prag sammen med tysk blod. Dengang var Østerrig for største delen protestantisk; hvordan det

atter blev katholsk, fortæller mod-reformationens historie paa sine med blod beskrevne blade. «Om vi end føler os forpligtede til at bringe den evangeliske bevægelse ud i altid videre kredse, forat folket kan modtage den sande kristentro, saa ligger det os dog fjernt at saare katholikernes religiøse følelser eller at nære personligt fjendskab imod katholske præster». — Hvad nu moraltheologiens forskrifter vedrører, var de desværre ikke blot theori. (Idet han fremfører anstødelige ting, der er udtalte i skriftestolen, afbrydes han med harmfulde tilraab). «Ja, jeg vilde beklage, om denne usædelige moraltheologi ikke havde fremkaldt harme her i huset. Men denne harme bør ikke vende sig mod de herrer, som i sædelighedens interesse have bragt sagen frem, men imod forfatteren til et saadant værk og dem, som billiger det. Med saadanne grundsætninger maa man ikke opdrage præster». (Livligt bifald fra hans eget parti, fra det tyske folkeparti, fra enkelte af fremskridtspartiet, fra czecherne og ruthenerne). — «Jeg er en kristen og elsker min Frelser», sluttede han. «Jeg er overbevist om, at dersom den kristne kirkes stiftere idag ser ned paa os fra himlen, vil de glæde sig over, at vi træder op imod de skammelige gerninger, som øves af deres fordærvede efterfølgere. Nu, mine herrer, vil De kunne begribe, hvorfor vi bekæmper det katholske folkeparti som bærer af disse principer, som forsvarer af disse afskyelige misbrug. Dette parti beskytter og dækker disse gruelige ting med en falsk kristendoms kaabe, og derfor er det den største fjende af vort tyske folk». (Stormende lykønskningsraab fra hans parti; «fy» fra højre).

I disse udtalelser har vi — og derfor er de blevne ret udførligt meddelte — god lejlighed til selv at danne os et skøn om bevægelsens karakter. Den er tysk-evangelisk, og i denne sammensætning kan tonen lægges enten paa den første eller den anden del. Hos nogle, og dette kan vistnok ogsaa gælde præster — det er jeg da selv ikke fri for indtrykket af —, er tonen lagt paa første del af sammensætningen; bevægelsen er for dem nærmest *tysk*-evangelisk, af overvejende national og politisk art. Hos andre er bevægelsen tysk-*evangelisk*. Og dette kan den vel, det er det trøstelige og forhaabningsfulde ved bevægelsen, ogsaa blive for adskillige, hos hvem den er begyndt paa anden vis. Evangeliet har jo dog en indre magt, som kan gøre sig gældende hos den, der kommer det nær nok til at berøres deraf. Der er i dr. Eisenkolbs

tale en kristelig bekendelse, som man just ikke er forvænt med at høre i parlamentariske forsamlinger, og hvis ægte klang ogsaa viser sig at have gjort et ikke ringe indtryk paa flere af de troende katholiker. Netop i en jurists mund synes den at give gode løfter for bevægelsens videre udvikling. I samme retning peger det ogsaa, naar man atter og atter hører, at det ikke alene er tyskere, men *ogsaa czecher,* der gaar med fra Rom.

Udenfor Teinkirken i Prag, fra hvis prædikestol Johannes Huss har talt, og under hvis gulv Tycho Brahe ligger begravet, staar der en høj søjle, der øverst oppe bærer et Mariabillede. Det var dog ikke dertil, den blev rejst i sin tid. Da bar den en kalk som tegn paa utraquisternes sejr, hvorved lægmænd vandt ret til at faa baade brød og vin i den hellige nadver. Efter slaget paa det hvide bjærg kom Mariabilledet i stedet.

Hvem ved, om vi ikke endnu kunde opleve, at kalken vendte tilbage!

N. Dalhoff.

TIL HR. M. L. S.

Kort efter at januarheftet var udkommet, saa jeg Deres svar til mig; men jeg var dengang paa reise, saa jeg havde ikke tid til straks at besvare det. Havde ogsaa en mismodig fornemmelse af, at jeg ligesaa godt kunde la det være — det er saa sørgelig vanskeligt for «lægfolk» at bli forstaat af prester! Det forekommer mig ogsaa, at det som regel er lidet lønsomt at være «sandhedsvidne» og forsøge paa at paatale mangler ved noget. Vedkommende blir bare stødt eller «harm», som De selv siger; og saa sidder jeg der og synes, at en «harm» mand er hele resultatet!

Men da jeg nu et par maaneder senere kommer til at læse Deres svar til mig igjen, faar jeg alligevel lyst til at forsøge, om jeg kunde faa Dem til at forstaa mig lidt bedre.

For det første var mit stykke intet angreb paa presterne, det var et forsvar. Jeg synes nemlig, det er en blodig uret at fordre af en hel stand, at den skal være «begavet» i den forstand, som det vitterlig trænges for at kunne være en taler. Og jeg mente, at det var en uretfærdighed mod presterne, at deres virken og arbeide var ordnet slig, at hovedvægten blev lagt paa et punkt, hvor man var nødt til at ha begavelse. Ja, jeg har dog vel ret i dette, at en prests dygtighed bedømmes efter hans talegaver? at hans anseelse beror herpaa? Heder det ikke altid, naar man vil forhøre sig om en prest: Er han begavet som taler? Og ved *befordringer*, er det ikke ogsaa da dette, som spørges mest om? Man forhører sig nok paa høieste sted altid herom! Og det vel med rette, saalænge dette er prestens hovedarbeide.

Men hvad vilde man si, om det var slig, at en læge heller ikke vilde opnaa nogen anseelse, hvis han ikke en gang om ugen kunde skrive en udmærket medicinsk afhandling? Eller om en jurist med visse regelmæssige mellemrum maatte præstere et skrift-

ligt, selvstændigt juridisk arbeide? Om disse mænds praksis skulde afhænge af *denne* dygtighed?

Men jeg synes det er noget aldeles lignende med presten og hans prækener hver søndag. Og mon der er flere i læge- og juriststanden, som har denne slags begavelse? Det tror jeg slet ikke. Jeg tror, at prestestanden gjennemsnitlig har fuldstændig ligesaa mange «begavelser» som en hvilkensomhelst anden stand. Det er bare fordi de blir bedømt efter en anden maalestok — en kunstnerisk, som jeg sa i min forrige artikel.

De siger, at det ikke er talegaverne, det kommer an paa ved en præken. Ja, her er det, vi slet ikke kan bli enige. Vel ved jeg godt, at der først og fremst maa være en indre glød hos prædikanten, en vis grebethed over det, han skal tale om. Men selv om dette er der, saa er det ikke *nok*. Det kan lidet nytte, at han selv er grebet, hvis han ikke forstaar at finde *de rette ord*, de, som ogsaa griber tilhørerne. De har vist set en mand være grebet af noget selv, være som besat af iver for at faa meddelt denne grebethed til andre. Han søger og søger efter ordene, men — han finder dem ikke! Kan De tænke Dem noget pinligere?

Det er det ene tilfælde. Det andet er, naar han *ikke* er grebet, naar han ikke *har* noget at meddele os, naar vi føler, hvor han lider over dette. Havde han da endda havt noget af de ydre ting, havde han med andre ord *lært* lidt af talekunsten, saa han for en gangs skyld kunde greiet sig uden den indre glød — en prest kan dog ikke *bestandig* gløde og brænde af nidkjærhed, han heller; han er dog bare et menneske, han ogsaa! Om han nu bare havde lært at bruge sin stemme vakkert, lært at lægge den rette vægt og betoning paa ordene. Det vilde da hjulpet *lidt*, og saa havde vi sluppet at sidde der og plages med *disse* mangler ogsaa! Har De ikke lagt mærke til, hvor uendelig forskjellig de samme ord kan lyde med forskjellig stemme? «God nat, da!» siger en saa haardt og koldt, at det næsten virker som «Reis til Bloksbjerg!» «God nat, da!» siger en anden saa blødt og kjærligt, at det varmer langt ind i sjælen.

Jeg synes ikke, De skulde ironisere saa over, at jeg mener, universitetet burde ta sig af prestens uddannelse som taler. Man kan som bekjendt *lære* det utrolige selv af ting, som man ikke har medfødt anlæg for, og jeg henviste til Demosthenes som et bevis paa, hvad man med lidt energi kan overvinde af ydre mangler.

Jeg mente ikke netop stamhed, men ydre mangler i det hele. En stam prest har sandelig heller ikke jeg været saa uheldig at træffe paa! Men det er da slet ikke usandsynligt, at der ogsaa findes prester med denne feil.

Jeg har altid havt den største sympathi for prester; og jeg har ofte været «harm», jeg ogsaa, over al den urimelige harcellas og medfart, de saa ofte faar. Jeg synes nemlig, at det at være prest, slig som en prest *skal* være, det er næsten det overmenneskelige. «Jeg ved nok, hvad det koster af nød, strid og bøn — det at skulle præke for andre, naar en selv mangen gang føler sig træt og tom», siger De selv. Naar en prest tar det alvorlig med sit arbeide og «mener *kaldet, trangen,* ikke gagen», saa blir det en uendelig sjælekamp, som blir de fleste «over evne». Saa mangen en «Brand» har kjæmpet og lidt i vort lands ensomme bygder; og hvor mange tragedier mon kunde der ikke skrives om en prests liv? Jeg tænker ogsaa vore sindssygeasyler kunde fortælle en hel del her.

Nu mener jeg naturligvis ikke, at en prests liv vilde miste alle sine vanskeligheder, om han slap dette med prækener og slap at bedømmes og — befordres efter sine talegaver. Den som vil tage sit kors op og følge Frelseren efter, vil altid ha nok af kamp og vanskeligheder i sit liv; men en lettelse maatte det dog være, selv om formodentlig de fleste af landets prester i kor vil raabe, at prækenen vil de *netop* beholde! Det er saa underligt med det at skulle kritisere sig selv, og — presterne sidder jo aldrig *selv* og lytter til sine prækener, og — andre tier stille. Der hersker gravens taushed i kirken, hvad de saa siger, og hvordan de siger det. Den eneste, som imellem vover lidt kritik efterpaa, er kanske prestens hustru; men i de allerfleste tilfælde vil hun ikke bli hørt. De fleste prester er meget saare, naar det gjælder kritik over deres præken, og man blir somoftest vist tilbage med, at det er tilhørerne selv som mangler noget — noget sligt siger jo De ogsaa til mig. Jeg har dog hørt prester kritisere *hverandres* prækener temmelig strengt — da hører de manglerne; og dette synes jeg beviser lidt af rigtigheden af hvad jeg siger. I dette tidsskrift har jeg ogsaa ofte set temmelig skarpe udtalelser om kristendomsforkyndelsen i vort land, slig, som den ialmindelighed lyder fra vore prækestole. Men — naar lægfolk siger sligt, saa mangler vi straks «det rette syn», dette, som theologerne alene har forpagtet.

Presterne er aandens mænd; det er de aandelige ting, de er sat til at sysle med. Ganske vist. Men jeg tror ikke, det vilde skade deres aandelighed det mindste, om de havde lidt mere øie for alt dette, som jeg vil kalde «de ydre ting» ved en prests arbeide.

Med glæde har jeg nylig læst en artikelrække i «Luth. kirketidende» af pastor Birger Hall om «Udførelsen af høimesseguds-tjenesten». Der er mange smaa tilsyneladende ubetydeligheder nævnt, men alle disse smaa ting har tilsammen større betydning end de fleste af «aandens mænd» vil indrømme.

Men — den allerstørste feil ved en præken er, at den er *lang;* derfor skynder jeg mig at afslutte min! Gid det bare var lykkedes mig at faa Dem til at forstaa, at presterne netop har en god ven i

En lægmand.

EN KUNSTAUKTION I MÜNCHEN.

Kunstsamlerne af den gamle skole — dem man i tidligere tider kaldte «*amateurs*» — dør lidt efter lidt ud. Museernes evige og energiske jagt efter bytte har saagodtsom renset markedet for gammel kunst, og hvad der er blit tilbage, skrues op i saa svimlende priser, at chancerne for den private samling næsten er ødelagte. Desuden er det ligesom vore dages hastige og nervøse liv ikke levner menneskene tid til saa stilfærdige glæder.

En samling som den, dr. Martin *Schubart* efterlod sig, og som forrige aar solgtes ved auktion i München, vilde det nutildags være utænkeligt at skrabe sammen. Den bestod af ca. 100 malerier af gamle mestere, desuden af endel stik, porcellæn og etpar antiker, og den indbragte ialt over en million mark til de lykkelige arvinger. Dr. Schubart var efter europæisk maalestok langtfra nogen rigmand, men han havde samlet hele sit liv, og han havde det rigtige instinkt, han var født samler. Naar han var kommet et gammelt og sjældent stykke paa sporet, gav han sig ikke, før det var hans, og han følte den særlige glæde ved besiddelsen, der er den passionerede samler egen, og som minder andre mennesker om gnierens. Med en vis kynisk overlegenhed siger han etsteds selv: «Den ægte samlers passioner — de være nok saa uskyldige — søger ikke lyset eller torvenes larm. Og det, som *er* privat, *vil* netop være privat o: afsondret fra offentligheden, ikke *usui publico patens*. Hovedglæden ved den private kunstsamling ligger nu engang for besidderen — ved siden af glæden over de sammenskrabede skatte — ubetinget deri, at disse skatte er afspærrede fra alle «uvedkommende».

Demokratiske kan man ikke kalde de følelser, denne tilstaaelse gir udtryk for og forsvarer, men uden dem var doktorens samling næppe blevet saa omfattende og saa værdifuld. Den var, blandt de tyske privatsamlinger, langtfra den righoldigste, men uden tvil

den betydeligste. Katalogen, der er ordnet af den udmærkede hollandske kunsthistoriker *Hoofstede de Groot,* indeholder næppe et numer, der ikke kunde forsvare sin plads i det bedste galeri, etpar af dem hører endog til den nederlandske kunsts perler.

Auktionen, der fandt sted i den bekendte Helbingske kunsthandel, var overordentlig spændende. Det var første gang, en saa betydelig kunstauktion var afholdt i Tyskland — det egentlige marked for den slags samlinger er London og Paris — men det store ry, Schubart-galeriet nød, havde tiltrukket liebhaberne, og Münchener-bladene konstaterede med tilfredshed, at der var ankommet 50—60 fremmede til auktionen, fra ind- og udland. Flere af Tysklands berømteste kunstvidenskabsmænd var mødte, desuden private samlere og de største kunsthandlere fra hele Europa. Priserne var langt fra jævne. Enkelte billeder — saaledes de nederlandske kabinetstykker, der dannede samlingens kærne — blev betalt med summer, som deres mestre maaske ikke havde formaaet at tjene i hele sit liv — andre, f. ex. Kranachs — kom langt fra op i «pari kurs».

Auktionens to hovednumere, om hvilke den største interesse og spænding samlede sig, var en *Rubens,* «Dianas bad» og den berømte vandmølle af *Hobbema.* Det sidste billede vilde komme under hammeren allerede første dags formiddag. Den store auktionssal var fyldt til trængsel. Bare bekendte ansigter! En skare af videnskabelige berømtheder og spidserne af Münchens literære og kunstneriske selskab. Dér var *Lenbach,* og dér Paul *Heyse;* paa første bænk ragede Dresdenerdirektøren *Woermanns* svære lidt duknakkede skikkelse med det ædle graa hoved op over de andre, dér saaes direktøren for Berlins nationalgaleri *Tschudi,* og dér dr. *Friedländers* intelligente jødiske profil med den skære teint og det sirligt ordnede haar.

Man havde god tid til at mønstre hinanden, mens det første numer blev raabt op. Men allerede ved det næste toges interessen fangen. Det var to fortrinlige portræter af den tyske «renæssancemester» Christoph *Amberger,* de solgtes underét og opnaaede en fællespris af 51 000 mark. Nu vidste man, at kampen vilde bli haard, og der kom en vis uro over publikum. Man skyndte sig at bli færdig med de næste numere, budene faldt raskt og tildels uregelmæssigt — det var, som gjaldt det kun at naa frem til den berømte Hobbema.

Vist er det, at en saa betydelig og af galerierne søgt mester som Lukas *Kranach*, ikke kom op i vanlig pris, og grunden maa vist søges i den voksende spænding. Han var paa auktionen repræsenteret ved en af sine yndefuldeste madonnaer «mit dem Kuchen», den «hvilende kildenymfe», af hvilken vort nationalgalleri eier en gentagelse, og desuden et sjældent fint lidet portræt af en ung pilgrim. Det første billede gik til fru v. *Backofens* bekendte samling i Basel for 9 000 mark, det andet fik kunsthandler *Böhler* i München for 9 150.

Det var først, da turen kom til en af det syttende aarhundredes hollændere, at priserne steg. Et overordentlig nydelig gennemført arbeide af den lidt pilne og sirlige Gerhard *Dou* «die Haushälterin» solgtes for hele 37 000 mark, mens samme mesters billede af en gammel kone kun blev betalt med 10 300.

Endelig blev det ventede mesterværk løftet op paa estraden, og der blev pludselig dødsstille i det store rum.

Hobbemas billeder er sjældne. I Holland findes der vistnok ialt bare syv stykker, mens man ikke kender antallet af dem, der befinder sig i de vanskelig tilgængelige engelske privatsamlinger. Det er imidlertid ikke denne omstændighed alene, der har skabt Hobbema et ry som landskabsmaler, der ikke fordunkles af selve Jacob *van Ruijsdaels*. Han eier ganske vist ikke denne mesters hede sind, ikke hans vilde og lidenskabelige melankoli, ikke hans himmelstormende trods. Hobbemas lyrik er stille og blid, han er mere elegisk end melankolsk, men der er over hans landskaber en skær poesi, en fin og inderlig forstaaelse, der sammen med den aandfulde behandling har sikret ham en høi stjerne hos alle tiders kunstelskere.

«Vandmøllen» er netop et af de fine og rolige motiver, Hobbema synes at ha elsket. Et skoginteriør mod aften, tjernet er stille og drømmende, let dugget af luftens lune fugtighed, tusmørkets flaggermus stryger i hastig og usikker flugt hen over fladen, under løvet mørknes det, men af et let og uvirkeligt mørke, som kun Nordens sommernætter kender det. Der stiger ingen støi fra de smaa hytter eller fra møllen, hvis dæmning allerede er stængt. Det er bare aftenens ensomhed, der fylder øret med stilhedens tusinde syngende lyd.

— Længe og i taushed blev billedet betragtet af dette publi-

kum, som forud havde studeret det ud og ind og kendte hver dets detail.

Saa begyndte budene — først lave og forsigtige, fra rolige stemmer midt i stilheden, bag hvilken man følte spændingen skælve; de blev ivrigere, steg, der sneg sig en sagte uro ud over forsamlingen; det var som slog der gnister af alle øinene, eller som om man kunde høre de mange hjærters nervøse slag. 100 — 200 — 500 — 1 000 mark blev lagt paa for hvert bud. De rolige stemmer blev lavmælte og dirrede let; alles øine var rettede mod direktør *Woermann,* der stod oppe ved auktionsholderen. Det var tydeligt: han *vilde* ha billedet, urokkelig overbød han sin modstander, og da Dresdener-galeriet endelig virkelig fik tilslaget — for 86 000 mark — brød der en begeistret jubel løs i den store sal, der samtidig var en hyldest til den gamle energiske direktør og en naturlig løsning af den mangfoldigt sammensatte spænding.

— — —

De næste auktionsdage forløb i større ro. Priserne holdt sig fremdeles høie, og forholdet mellem dem gav en paalidelig maalestok for, hvilke billeder der staar høiest i publikums gunst. Bedst betalt blev de flamske og hollandske mestre fra det syttende aarhundrede, især var kabinetstykkerne søgt og blandt disse igen mest den «høiere genres».

Af private samlere har disse arbeider altid været meget efterstræbte. De egner sig ogsaa særligt for det lille galeri, med sine jævne, elskværdige sujetter, den minutiøse behandling og sit hele behagelige præg af solid borgerlig kultur.

I forhold til disse billeder blev den nederlandske skoles ældre mestre — en *Memling,* en *Herri met de Bles,* daarlig betalt. Den ganske vist noget omstridte, men ihvertfald karakteristiske og fortræffelige «hellige Hieronymus», der tillægges Memling, fik saaledes Fru v. Backofen for kun 6 000 mark.

Til gengæld købte en Pariser-kunsthandler Gabriel *Metsus* «herre og dame ved spinettet» for 45 000, en noget tvilsom Pieter *de Hooch* indbragte 9 100 og et «musicerende selskab» af *Molenaer* 11 500.

I forhold til disse priser var de 18 000 mark, der blev betalt for det fortrinlige genre «Wein, Weib und Tabac» af Jan *Steen,* en altfor ubetydelig sum.

— Ved siden af kabinetsmaleriet har dr. Schubart ogsaa havt

en tydelig interesse for landskabet, der var rigt repræsenteret i hans samling.

Af de Ruijsdaelske billeder stod intet sammenlignelsesvis paa høide med Hobbemas mølle, men de var alle tre værdige repræsentanter for mesterens kunst. Den høieste pris opnaaede «Egegruppen» med 17 600 mark.

Af Jacobs lærer og onkel Salomon v. R. fandtes et af de sjældne vinterbilleder, der for 10 000 mark blev købt til Berlinergaleriet. Blandt de stafferede landskaber naaede den produktive *Wouwermanns* «Smedje» en pris af 18 000 mark, mens en udmærket v. d. *Velde* ikke kom høiere op end 7 000. Bedst betalt blev et af Aert v. d. *Neers* berømte maaneskinsstykker — et ypperligt exempel paa denne eiendommelige kunstners specialitet, der var de 21 000 mark vel værd.

Ogsaa de øvrige nederlandske «*petites maitres*» blev godt betalte. Et Stillleben af den udmærkede yngre *Teniers* med 10 000, et andet af Jan Davidsz *de Heem* derimod kun med 2 000 mark. En hønsegaard af *Hondecoeter* indbragte 500 o. s. v.

Derimod blev to saa efterspurgte stormestre som *Rembrandt* og *Watteau* vistnok ikke skattede efter fortjeneste. Ganske vist hørte Rembrandts portræt af en olding slet ikke til hans mest fremragende netop i denne art, hvor han har ydet saa enestaaende en kunst, men 31 000 mark synes dog altid lidet for en Rembrandt.

Og naar man ved, hvor sjældne og tildels daarligt bevarede *Watteaus* galante festbilleder er, maa det forbause, at et saa fortrinligt, karakteristisk og almen anerkendt værk som hans «musikalske underholdning» ikke naaede høiere i pris end 23 000 mark.

— — —

Det billede, der solgtes sidst var næsten i lige høi grad som Hobbemas et *clou* for auktionen. Det var *Rubens'* «Dianas bad». Dette billede har en eiendommelig historie. Af gamle stik og kopier ved vi, at billedet har været dobbelt saa stort. Det har oprindelig fremstillet det af den tids kunst saa yndede emne: Aktæon, der belurer Diana og hendes nymfer, mens de bader. Fra Helene *Fourment,* Rubens' hustru, der selv har været modellen for den skønne og kyske maanegudinde, kom billedet i kardinal *Richelieus* besiddelse, og her er det, formodentlig ved et tilfælde,

blevet saa beskadiget, at den venstre halvdel, hvor Aktæon stod med sine hunde, maatte skæres væk.

Først naar man kender denne billedets skæbne, forstaar man motivet. Da forklares nymfernes forskrækkede miner og den hast, hvormed de hjælper den vrede gudinde i klæderne.

Det er en ægte Rubens og fra hans bedste tid, pragtfuld, varm og fyldig i farven, bred i foredraget og uden de overdrevent flamske skønhedsbegreber, der saa let falder en moderne betragter for brystet. Form og tegning er djærv og kraftig nok, men den er fri for outrering, der findes intet af den usmagelige stillen til skue af altfor svulmende kød.

Saa udmærket som billedet er, og med den fortjente gunst, den gigantiske flamlænder har genvundet hos alle kunstelskere, forekom de 126 000 mark ikke svimlende, for hvilke kunsthandler Böhler i München efter en haard kamp erhvervede billedet.

— — —

Auktionens sidste dage optoges med en mindre, og mindre betydelig samling af italienske malerier og desuden den tildels meget værdifulde samling af kunstindustrielle arbeider.

Ogsaa paa dette omraade berigede flere af de tyske museer sig med fortrinlige ting, og den afdøde doktors arbeide vil saaledes alligevel tilslut komme offentligheden tilgode.

Men hvor ønskeligt man i og for sig synes, at dette er, og hvor uenig man kan være i de lidt lapset paradoksale grundsætninger, som ovenfor er citerede — ét maa man indrømme: der skal en stærk og sluttet personlighed til for saa ensidig og med en slig udholdenhed at forfølge et maal. En saadan personlighed var dr. Schubart, og det var, trods alt, med et vist vemod, man saa hans skatte spredes for alle vinde — dem, det havde været et helt livs maal, et helt livs arbeide og — et helt livs lykke at samle sammen.

Jens von der Lippe.

NERVØSITET.

Motto: «Alt nyt ryster menneskenes sind».
(Macchiavelli).

I anledning aarhundredeskiftet har man fra alle hold — og det med rette — fremholdt de uhyre fremskridt, menneskeheden har gjort med hensyn til at tage naturens kræfter i sin tjeneste.

I utallige retninger er herved vore livsvilkaar blevet lettede, og vor horisont udvidet. Ved hjælp af dampkraften har mennesket skaffet sig kommunikationsmidler, der nu synes rent uundværlige, og en drivkraft, der har bragt al fabrikvirksomhed til en hidtil ukjendt høide. Daglig skaffer man sig flere og flere lettelser ved anvendelse af elektricitet og magnetisme. For hjemmenes vedkommende er det tilstrækkeligt blot at nævne centralopvarmning, elektrisk lys og telefonen. Alt, hvad der trænges af brugs- som beklædningsgjenstande, har man vænnet sig til at kjøbe, saa al huslig industri de fleste steder rent var gaat af brug, lige til nu de sidste aar en reaktion er begyndt at gjøre sig gjældende.

Det skulde efter dette synes, som om megen tid maatte vindes ind, og som om vi gik en guldalder imøde med hensyn til trivsel og velvære.

Merkeligt nok er det tvertom. Hvor kan grunden ligge? Ikke i fremskridtet; for det er i sig selv godt. Det maa være i maaden, vi har faat det paa, eller vor maade at benytte os deraf.

Det har for det første gaat saa uhyre fort. Hos os er de fleste forandringer gjennemført i løbet af de sidste 20—30 aar, og hver dag bringer fremdeles noget nyt. For en 40 aar siden havde man ikke kunnet tænke sig en saa rask udvikling. Hvad vi har oplevet, sammenlignet med vore forældres liv, maa være som en rasende jernbanefart i modsætning til en stille, fredelig kjøretur. Og et saadant liv var vi hverken gjennem opdragelse eller generationers træning forberedt paa.

Det 15de aarhundrede med dets verdensomseilinger, opdagelser, store historiske begivenheder og religiøse brydninger, der har fremkaldt de ord af Macchiavelli, der staar som motto over disse linjer, kan kanske sættes op som et sidestykke. Det har da ogsaa været sagt, at vi i mere end en henseende lever i en slags ny-renaissance.

«Alt nyt ryster menneskenes sind». Er det ikke som talt ud af vor tid?

Idet mere og mere al produktion drages ind under fabrikvirksomheden, og en hel del manuelle arbeider overtages af maskiner, blir menneskenes — kanske mest kvindernes — virkefelt forrykket. Mange er blevet gjort overflødige der, hvor de før havde sin gjerning, og har forat kunne existere maattet aabne sig nye og ukjendte baner eller ogsaa trænge ind paa andres enemerker. Endog inden en og samme gjerning er der stadig nye krav, og vil man ikke bli agterudseilet, maa man følge med og holde sig paa høiden af sin tid. Alt dette skaffer vistnok dygtige fagfolk, men bringer samtidig ofte enerverthed og forcerthed ind i opdragelse og arbeide.

En anden uheldig følge af de raske fremskridt er, at de tekniske opfindelser og lettede kommunikationer bringer behov og fornødenheder, der før var ukjendte. Og samtidig mangler betingelserne for en naturlig tilfredsstillelse af disse krav. I det mindste voxer kravene hurtigere end evnen til at stille dem. Kløften blir større og større, anstrengelsen for at udjevne den stadig værre. Og saa lever man, før man ved ord af det, «over evne», baade materielt og aandelig talt. Man vil nødig give afkald paa noget, tager saa lidt af hvert og lønnes med grundhed, usikkerhed og rastløshed. Og saa kommer — nervøsiteten.

Naar opmerksomheden specielt henledes paa disse to foreteelser i vor tid: det enerverende arbeide, der er en følge af forandringen af virkefelt og kampen for tilværelsen, samt fristelsen til aandelig og materielt at leve over evne, saa sker det, fordi man maa have aabent blik herfor, hvis man skal kunne føre sit liv ind i et tryggere og sundere spor, hvis man skal undgaa, hvad der staar for mig som vor tids sorte skygge, nervøsiteten.

Denne artikel er skrevet under en knugende følelse af, hvorledes denne skygge snart sagt breder sig over hvert hjem. Overalt tales der om søvnløshed, overanstrengelse, slidte nerver, ja, selv børn er «nervøse».

Man ryster paa hovedet og siger, det følger med tiden. Men noget maa kunne gjøres. De fleste gaar, til det er for sent; men hvorfor ikke tage rev i seilene før?

Vi maa skaffe os tid ved begrændsning i vort arbeide, og vi maa skaffe os ro og ligevægt i sindet ved forenkling og begrændsning i levesæt.

Vanskeligst stiller det sig paa det første punkt, hvor det gjælder konkurrencen og kampen for tilværelsen. Her er man paa en vis maade nødt til at holde sig paa høiden. Men saa gjælder det desto mere fra begyndelsen af, ved valget af stilling eller virkefelt, at forstaa sine anlæg og kjende sin begrændsning. Lige over for børn maa forældre med forstaaelse søge at vælge i overensstemmelse med barnets natur, og vogte sig vel for af forfængelighed eller andre grunde at lede det ind paa et arbeide eller studium, som ikke ligger for det; ofte vil det da gaa ud over anlæg, hvis udvikling vilde bragt vedkommende til en ganske anden personlig frihed og sikkerhed, selv om den tilsvarende sociale stilling af enkelte vilde kunne ansees som ringere. Et for høit maal vil føre til en nerveslidende kamp, og tages der feil af maalet, saa naaes det kanske aldrig, eller vedkommende gaar sig træt, blir livsled og kjed, slutter kanske helt at arbeide, blir en driver og drømmer, der giver sig hen i selvskuen og dyrkelse af sig selv som et slags miskjendt og misforstaat geni. Hvad kan det føre til andet end et forstyrret nervesystem? Saadant hænder ikke dem, som kommer paa sin «rette hylde» i livet.

Naturligvis er det bare godt at stræve mod lysere kaar og større virkefelt; men man maa finde sig i at gaa skridtvis og at holde sig indenfor sin egen ramme. Hvis spiren til noget stort ligger hos et menneske, saa vil den nok bryde igjennem. Den, der har evne til at løfte de store opgaver, finder opgaver nok, i hvilken social stilling han er. Blot enhver kunde finde glæde og tilfredshed i sit arbeide, saa var meget vundet. Hvor mange unge mennesker gaar ikke og ønsker sig et arbeide udenfor deres egentlige omraade, og saa fylder de sig med kundskabs-mængder, som de ikke kan fordøie, læser sig nervøse og livstrætte, mens de gaar blinde for al praktisk gjerning rundt om dem. De skulde tænke paa de ord af Carlyle: «Hvad din haand finder at gjøre, gjør det af al din magt; alt arbeide er helligt».

Gjælder det i valget af livsstilling at kjende sin begrændsning

og at staa fri udad, saa er det kanske endda mere paakrævet i anlægget af ens daglige liv, hvis man ikke skal fristes til, som sagt, at leve materielt og aandelig «over evne».

Man maa lægge sit liv efter egen og ikke efter andres maalestok. Det gir en overordentlig sikkerhed at føle hos sig selv, at som man er, viser man sig, hverken fattigere eller rigere, bedre eller ringere; aabent og ærlig lever man livet, saaledes som ens økonomiske stilling og ens evner tillader det. Har man ingen vrangside at skjule, intet parade-antræk at tage paa, saa sparer man sig mangen anstrengelse. Dette er ikke gjort med et slag; men man kan øve sig op til det, og hver seir vunden, sætter staal til karakteren. Og tænk saa, hvilken velgjørende indflydelse det vil have paa omgivelserne!

Hvad de mange behov og krav med hensyn til komfort eller adspredelser angaar, saa maa man se at gjøre sig delvis uafhængig af dem. Det er større at være herre over dem end slave af dem.

Paa det aandelige gebet maa vi intet gjøre for at *gjælde* for dannede mennesker, vor stræben maa gaa ud paa at *gjøre* os til dannede mennesker. Det opslidende arbeide med at «følge med», der rent kan bringe folk til at føle sig som charpie, vil da lettes betydelig. En hel del af den nye literatur vil vi trygt lade ligge, og meget af vor tids selskabelighed og fornøielse vil vi uden suk give afkald paa. Hvilken tid og kraft vil ikke derved blive indsparet!

Men livet er ikke saa enkelt, vil man indvende; man kan ikke bare tænke paa, hvad der saadan passer for ens egen person, og de fleste mennesker har foruden sin egentlige gjerning utallige andre gjøremaal og pligter at tage vare paa. Det er saa meget, man gjerne vil være med at yde til og arbeide for, o. s. v.

Ja, naar det dreier sig om at hjælpe sine medmennesker og gjøre godt for dem, saa bør man vist helst lade hjertet raade. At leve og føle med andre gir samfølelse og styrker troen paa menneskene. At give og hjælpe øger hjertets skatte. Men man maa handle af hjertelag og ikke for syns skyld, og slet ikke binde sig til for mange foreninger, møder og komiteer; det tar pusten fra en og bringer uhygge og uro ind i hjemmene. Man behøver visselig ikke at gaa langt udenfor sin egen dør for at finde nok af dem, som trænger hjælp og støtte.

I faa ord blir da summen af, hvad her er sagt: tiden er farlig for sindets ro og ligevegt. Lad dig derfor ikke rive med af malstrømmen. Arbeid, men kjend din begrændsning, og forsøg uden at indsnevres at lægge livet an efter den maalestok, der passer for dig selv, uafhængig af hvad «folk vil sige».

Intet «over evne» hverken paa det materielle eller aandelige omraade, men vær tilfreds med, hvad livet kan byde, med tanke paa, at man altid kan gjøre noget ud af det. Og endelig, lev et rigt og følsomt liv med dine medmennesker; det gir dig del i andres glæde og gjør din egen sorg mindre.

Og kommer der stunder, da sindet trænger stilhed og fred, saa ty til naturen og hjemmet. I naturen staar man *ham* nærmest, der alene kan sænke den sande fred ned over et oprørt menneskesind. Naturen staar aaben for alle, om end mange maa savne et hjem.

Men alle, som er saa lykkelige at have andel i et hjem, maa være med paa at bygge det, gjøre det fast og lunt og trygt. At gjøre hjemmet til det sikre, harmoniske sted, hvor det er godt at være, er en løfterig opgave. Det maa staa som den sterke fæstning, der ikke falder for tidens og tidsaandens pile. Fra hjemmet maa de unge, der skal ud i verden, tage med det, der skal bevare deres sind fra at blive rystet.

D. A.

KNUT FREIM.

Et tidsbillede fra Hardanger fra det 17de aarhundrede.

Mange af mine læsere har uden tvivl reist gjennem Oddadalen, og de vil sikkert have lyse minder om en sommerdag med sol og blaa himmel, mægtige fjelde, skummende elve, larmende fosse med regnbuens glans i vandstøvet, men fremfor alt den skinnende bræ, der ligger saa tryg og rolig og bader sig i solglans — et uforglemmeligt syn!

Men herom var det ikke, jeg vilde skrive; dette var blot en indledende bemærkning om skuepladsen for, hvad jeg vil fortælle.

Har mine læsere reist gjennem Odda, vil de maaske ogsaa mindes en gaard, der ligger ret over for Odda paa den anden side af elven. Noget brat og tungt «til husar» er det nok, men gaarden ligger saa vakkert og har saa fagert et udsyn. Her levede og virkede Knut Freim, og her har hans slægt efter ham levet i henved 250 aar.

Det er ikke meget vi ved om manden; de gamle var ikke pennens mænd, og skrev i hvert fald meget lidet om sig selv. Men at det har været, hvad man kalder en «framifraa» mand, en mand, der ragede op over sine samtidige, det kan man blandt andet slutte deraf, at sagnet har bemægtiget sig ham og omspundet hans person og liv med sit trolddomsnet. Dette vidner tilstrækkelig om, at Knut Freim var en mand, der satte merke efter sig.

Hvor Knut Freim var fra, vides ikke; vi ved kun, at han ikke var haring af fødsel, men «austmand». Han maa rimeligvis være fra Telemarken. Til Odda er han sandsynligvis kommet omkring 1630. Vi finder ham ialfald paa Freim i 1634, da han kjøber en del af gaarden af Johannes Andvesen Kvæstad, eller rettere mageskifter med en gaardpart, han eiede i Fjære. Knut er da gift. Ligesaa sees, at hans faders navn har været Olaf eller Ole. Han underskrev med sit bomærke, saa det er troligt, at han ikke har været meget pennefør.

2 aar efter finder vi Knut Freim som repræsentant for almuen i Odda i en meget vidløftig sag mod presten Anders Jensen Kolding. Paa tinget i Øystesø i 1636 klagede almuen i Ullensvang og Odda over sin prest og fremførte grove ankeposter mod ham. Presten blev da ogsaa kort efter suspenderet, og det sees, at Knut Freim og Jon Jaastad reiste ned til Kjøbenhavn for at klage. Antagelig har dommen — eller en af dommene, ti der var flere — gaat dem imod. Her har de «forseglet» et klageskrift med en hel del segl fra Odda og Lofthus, hvorfor presten siden heftig taler dem. Med grund bemerker han om deres færd: «Han formente det ganske uret at være gjort, saa at omgaas med andres signetter; ti dermed kunde de lade besegle baade hæder og ære fra godt folk». Det maa have været i 1636, at nævnte mænd var i Kjøbenhavn. Sagnet fortæller, at Knut Freim traf i Kjøbenhavn en mand, som han havde reddet i livsfare paa fjeldet engang. Han tog sig af dem i hovedstaden og instruerte dem om, hvorledes de skulde bære sig ad for at faa adgang til kongen. De skulde passe paa ved slotsporten, naar kongen kjørte ud, og kaste ansøgningen («supplikaten») op i vognen. Om sagen findes oplysninger i norske rigsregistranter for 1638 og 1641, men særlig i Bergens kapitelsprotokol.

Det var, da Knut Freim kom hjem fra denne sin reise, at han efter sagnet roede forbi prestegaarden, og presten kom ned paa bryggen og ønskede ham velkommen hjem. Presten spurgte da, hvorledes det var gaat ham paa hans reise; dertil svarte Knut: «Aa jau, ein skulle bere reist oftare». Dette fortælles forresten ogsaa om Jon Jaastad.

Knut Freim og Jon Jaastad stængte kirkedøren i Ullensvang og Odda for hr. Anders, saa han maatte reise hjem med uforrettet sag, ja de fik admiral Erik Orning til at sende dem sin skibsprest og konstituere ham til sogneprest. Han holdt sig i flere aar paa Ullensvang, og der maatte en meget alvorlig skrivelse til fra Kristian den fjerde for at bringe presten til at vige fra sit selvtagne kald. Dette er et merkeligt vidnesbyrd om, hvorledes folk endnu mente sig berettiget til at kalde sig prester paa egen haand.

Knut blev en rig mand og maa have været meget anseet i sin bygd. Han blev saaledes lensmand («bundelensmand») og eiede gaarde baade her og der. Strid var han, det ser man i tidens retsprotokoler, og tog det nok ikke altid saa strengt med midlerne.

Saaledes skal han efter sagnet ogsaa have baaret sig noget underfundig ad for at komme i besiddelse af Freim. Han blev gift med Aasa Sivertsdr. Freim. Hendes fader var noget enfoldig og troskyldig af sig, og Knut skremte ham paa forskjellig vis, saa han overlod ham gaarden. Saaledes fortæller sagnet; men hvorvidt man tør stole paa det, er vel tvivlsomt.

Knut havde 3 børn. En søn omkom paa fjeldet i en ulveglefse. 2 døtre bleve gifte og store slægter nedstammer fra dem. Paa Freim staar endnu Knuts røgstue; den er tarvelig efter vor betragtning, men ansaaes vist for meget god engang. Her leved altsaa den gamle kjæmpe.

Om Knuts kjæmpekræfter haves mange sagn. Iblandt andre levninger paa Freim efter Knut, vises ogsaa hans langbord. Det er et ganske solid bord, omtr. 7 alen langt, 5 kvarter bredt og 4 tommer tykt og naturligvis helt. Men tidligere var bordet meget større, da der er skaaret af det og hugget af det det halve i tykkelse.

Om dette bord fortæller sagnet, at Knut Freim har selv gjort det, da han engang vilde have et rigtig stærkt bord. Der havde nemlig været ting paa Freim, og efter tinget havde folk drukket, og saa havde de kløvet langbordet. Herover blev Knut ærgerlig og mente, at han skulde prøve at gjøre et bord, som de ikke skulde slaa itu. Han gik derfor op i lien og hug en furu, som han «løipte» til gaards alene; af denne hug han ud langbordet, og det holdt ud en tørn. Naar man ser dette bord og betænker, at det kun er en formindsket udgave af det gamle, saa forstaas, hvorledes almuen paa hin tid (eller noget før) kunde tage livet af en forhadt foged ved at klemme ham mod væggen med tingbordet.

Knut var ikke alene meget stærk, men han var meget livlig. Mange træk fortælles om hans list, naar det gjaldt at gribe eller dræbe tatere og stimænd. Saaledes skal han have tilintetgjort et helt følge oppe paa fjeldet, idet han skjød dem ned en for en. Man brugte ofte kort justits i de dage.

En anden gang skulde han skydse en landstryger, der var halt og stum, ud over isen. Da de var komne et stykke ud paa fjorden, stansed Knut hesten, tog frem en øks af slæden og begyndte at hugge hul paa isen. Landstrygeren gjorde store øine, men blev endmere forfærdet, da Knut kom og lagde økseskaftet over hans ryg og tog maal af bredden. Hans mund kom da paa

glid, og han spurgte, hvad dette skulde betyde. Jo, nu skulde han under isen, saa var han vel gjemt. Krøblingen fik pludselig sin førlighed igjen og tog benene fat, det forteste han kunde.

Alt, hvad der fortælles os om Knut Freim, viser os ham som en vældig kjæmpe, raa og strid efter tidens skik, men høit anseet blandt sine samtidige.

I Odda gamle kirke fandt man hans ligkiste under gulvet, da vandalismen brød det gamle gudshus ned. Det var en svær furrutræes kiste med jernbeslag og store hanker i. Dens størrelse tydede paa, at Knut maa have været en kjæmpeskikkelse, og dens udstyr vidner om, at han var en rig og anseet mand.

Naar Knut Freim døde, vides ikke. I 1669 giftede han bort begge sine døtre paa en og samme dag, og kort efter synes han at have afstaat gaarden. Endnu i 1677 findes han nævnt, men forsvinder derefter, saa han maa antagelig være død omkring 1680.

O. Olafsen.

NYE BØGER.

«Mor» af Whist. Föredrag af Thv. Klaveness. Öfversatt af Ludvig Lindroth. Stockholm. Norstedt & söner.

I sit forord skriver oversætteren: «Den anmärkning, som från öfverordnad myndighet träffat författaren . . . beror därpå, att han klandrat en teaterpubliks jubel för ett par namngifna personer. Det förefaller dock, som hade klandret, om ock lindrigt, helst bort uteblifva, då det varit långt angelägnare att från alla rättsinnades sida gifva ett fulltonigt erkännande åt en man, som sagt ut ett så tungt vägande ord i ett för samhällets andliga hälsa ödesdigert tidsskede, synnerligen som föredraget icke hållits ex officio från predikstolen utan under former, där man varit berättigad att betrakta talaren som enskild medborgare».

Prof. D. W. Walther: **Ad. Harnacks «Kristendomens væsende»**. En granskning för den kristna församlingen. Autoriserad öfversättning af Oscar Bensow. Med et företal af prof. W. Rudin. Upsala. Schultz.

Denne bog som saaledes er oversat paa svensk, skal nu ogsaa oversættes paa norsk[1]). Jeg kan ikke finde at den fortjener det. Ganske vist er der adskillig dygtighed i forfatterens kritik, og han har ret i meget. Men som ortodokse teologer gjerne gjør, tager han med baade ligt og uligt, for at faa gjort rigtig grundig af med kjætteren. Men derved kommer han paa mange punkter til at blotstille sig selv. Saaledes med det vanskelige punkt: besatheden. Forf. kan ikke levere nogensomhelst forklaring af fænomenet. Han har ikke andet at sige end det, at den som for dette ene punkts skyld støtes tilbage fra evangeliet, viser derved at hans religiøse trang ikke er sterk. Naar man ikke har andet at sige, burde man helst tie stille. — Ligedan med forf.s anke over, at Harnack lader evangeliet forkynde Guds faderkjærlighed til alle i almindelighed; evangeliet, mener forf., indskrænker Guds

[1]) Den norske oversættelse er nu udkommet (Lutherstift.s bogh.).

faderkjærlighed til dem som omvender sig. Isaafald forhverver vi os altsaa Guds faderkjærlighed ved vor omvendelse. Men hvad har saa Kristus forhvervet os? Skal vi ikke forkynde, at Gud har faderhjerte for hvert eneste menneske paa jorden, da er det ikke godt at begribe hvad kristendommen har at betyde. Allermindst lader det sig begribe, hvad man isaafald mener med satisfactio vicaria?

Hovedmangelen ved Walthers kritik er dog ikke dette. Hovedmangelen er den, at han ikke bedømmer Harnacks bog ud fra dens historiske forudsætninger — en mangel han deler med mange af Harnacks kritikere. Hvis nogen i vor tid vilde lægge en ortodoks teologisk maalestok paa Schleiermachers «Reden», og derefter fælde dommen over dem, uden at tage hensyn til den historiske jordbund de vokste op af, da vilde nok nogen og hver kalde en slig kritik ensidig og bornert. Men det er det man gjør med Harnacks bog. Man maaler den med den fuldt udviklede kristentros, ja med det fuldt udviklede kirkelige læresystems alen, og da den her ikke holder maal, bryder man staven over den. Det kan man gjøre, naar man er saa uberørt af tidens forskning og tænkning og de kampe den fører ind i, som unegtelig mange kristne er, der lever trangt, men trygt indenfor sin tros og sit systems fire vægge. Men man gjør det ikke, hvis man har gjennemkjæmpet de kampe som nutidens tænkning fører et menneske ind i. Man forstaar da, at en bog som Harnacks er født ud af tidens forskende trang, ja det er tidens tænkning som her er paa vei til Kristus. Den har ikke naad frem, men den er kommet nær hen til. Det er det glædelige ved den. Og det giver den en betydning som ikke skulde undervurderes. Det gjør den til en hjælp for dem som kjæmper og stræver. Et menneske, som nutidens tænkning har ført ind i spørgsmaal og tvil, faar ikke fnug af hjælp af en bog som Walthers. Den løser ikke en eneste knude for ham, besvarer ikke et eneste spørgsmaal. For den bevæger sig i en tankekreds som ikke er hans. Harnacks bog derimod ligger netop i hans niveau. Af den er han forstaat, og han forstaar den igjen. Og han faar af den et stød fremover mod Kristus, som kan blive ham til uendelig velsignelse. Schleiermachers Reden førte i sin tid tusinder til Kristus, skjønt disse taler selv var langt fra at have naad frem. Det samme vil Harnacks bog gjøre i vor tid. Det er uforstand, naar man er saa hidsig efter

at komme den til livs. Det er dobbelt uforstand, saalænge det nutidens ortodokse teologi har at byde tidens famlende børn, er saa skralt som det er.

Vidnesbyrd om Kristus. Prækener af J. C. Heuch. 2det oplag.

At der af disse baade fra formens og indholdets side meget tunge prækener nu udkommer det 5te og 6te tusen, er et merkeligt vidnesbyrd om, hvormeget det har at betyde, at der bag prækenerne merkes en helstøbt personlighed, der giver sig selv slig som han er. Det er det som udmerker Heuchs prækener. De er egte, ikke fraser. Og det er noget sjeldent. For ikke paa noget felt har frasen bredt sig slig som paa det opbyggelige.

Men at biskop Heuch har kunnet bringe over sit hjerte at skjænme det nye oplag af sine prækener ud med det «Efterord» han har givet dem! Med bitter hadskhed anfalder han deri noget han kalder «øieblikkets rationaliserende modeteologi». Og han anfalder den, fordi den har tilladt sig at kritisere hans og hans samtidiges prækener.

Hvem er det han sigter til? Det vil vel enhver spørge, og jeg kan virkelig ikke svare. For ikke ved jeg jeg nogetsteds har set eller hørt noget sligt angreb paa Heuchs prækener, som det han her bogstavelig talt læser Pauli ord over.

Skulde ikke vi kirkens mænd gjøre os det til regel, at naar vi vil angribe nogen, da gaar vi lige paa med «navns nævnelse»? Saa ved enhver hvem og hvad der menes, og kan tage sine forholdsregler derefter. At slynge ud sterke og heftige beskyldninger, som læserne saa kan anvende hvor og paa hvem de behager, er ikke forsvarlig handlet.

Historisk-kritiske betænkninger mod den **Graf-Wellhausenske hypothese** af en tidligere tilhænger. Af *Wilhelm Møller,* inspektør ved pastoralseminariet i Westfalen. Oversat af cand. A. Schmidt. I kommission hos Steenske Bogtrykkeri og Forlag, Kristiania.

De indvendinger jeg i min anmeldelse af sogneprest Schønings bog (se februarheftet) gjorde mod den Wellhausenske kritik, har jeg havt den tilfredsstillelse at gjenfinde videre udviklet i den her nævnte broschure. Den er skrevet med stor dygtighed og bør læses af alle, som interesserer sig for det gammeltestamentlige

spørgsmaal. Om end ikke alt det forf. fremfører holder prøve, synes jeg dog han maa siges at have godtgjort, at Wellhausens konstruktion af Israels historie er umulig. Men mere er heller ikke bevist. Vil man deraf slutte, at den traditionelle opfatning er den rette, Mosebøgerne er én støbning og af Moses etc. da slutter man for meget. At faa gjort Mosebøgerne til én støbning bliver der vist aldrig tale om mere, Derimod tør det nok siges, at tilliden til hovedtrækkene i den fremstilling af Israels historie som det gamle testamente giver, er styrket.

Vigilia: *Moderne i Koncertpalæet* $^{25}/_{2}$ og $^{4}/_{3}$ 01. Pris 50 øre.

Lona Barrison dømt endnu en gang. Pris 20 øre. Kjøbenhavn. O. Barfod & Co.

«Vigilia» er en sammenslutning af Kjøbenhavns menigheder med det formaal at modarbeide usedelige forlystelser, bøger, blade, billeder, kort sagt alt som tjener til at fordærve den offentlige moral. Den holdt ivinter to talrig besøgte møder, hvor der holdtes foredrag om «Vor moderne skjønliteratur og dens sublime livsanskuelse», «Vor presses moral», «Forposten» (et kjøbenhavnsk smudsblad) og «Vore offentlige forlystelser». Disse foredrag er samlet i den første af de nævnte to broschurer. Den anden er et skarpt angreb paa Holger Drachmann, pressen og publikum for deres hyldning af en varietésangerinde, hvis optræden skildres som særlig fræk og frivol.

Det vidner ogsaa om en forfærdelig sedelig slaphed og blindhed, naar næsten alle Kjøbenhavns aviser — selv gamle adstadige «Berlingske» — hylder og anbefaler noget saa væmmeligt og for alle samfundsklasser saa fordærveligt som en fræk varietésangerinde. — Begge broschurer giver et godt indtryk af den levende og energiske kamp, som Kjøbenhavns kristne har optaget mod slapheden og usedeligheden, en kamp vi af hele vort hjerte maa ønske dem lykke til. Alle gode kræfter i de nordiske lande maa forene sig her. Det gjælder at redde vore folk fra den største fare som truer dem for tiden.

Den som i Kjøbenhavn har været foregangsmand i denne kamp, er sogneprest Schack. Fra hans haand foreligger «**Kunsten og livet**», tre foredrag (Lehmann & Stage). Det første foredrag gaar ud fra en sætning af Paul Møller: den sande digter maa først

og fremst være et sandt menneske. Ud fra dette tugter han de moderne digteres blasserthed og «gjøren grin» og Holger Drachmanns «elskovssyge kraftkarl». I det andet analyserer han to af den dekadente danske digtnings nyeste arbeider: Gustav Wieds «Det svage køn» og H. Pontoppidans «Det ideale hjem». I det tredje svarer han Valdemar Vedel paa det indlæg, som ogsaa jeg i sin tid har behandlet (se «For k. og k.» for 1900 s. 317). Foredragene udmerker sig, som alt hvad pastor Schak skriver, ved skarphed og klarhed.

Ellen Keys lifsåskådning och verksamhet som författarinna. En undersökning af C. D. af Wirsén. Stockholm. Norstedt & söner.

Ellen Key er den som i Sverige har forkyndt den frie kjærligheds evangelium med størst begeistring. «En utvecklad kvinna, siger hun, bör fritt kunna ge sig i kärlek, och det är af henne ej lättsinne at välja moderskabet utanför äktenskapet». Denne i dybeste grund raadne livsanskuelse er hos hende forenet med en sjælens varme, som sympatisk griber især unge gemytter, og derfor gjør hende dobbelt farlig. Det er derfor en fortjenstfuld gjerning af forfatteren Wirsén at have underkastet hele Ellen Keys livsanskuelse, slig som den foreligger i hendes skrifter, en grundig analyse.

En kritisk fremstilling af **Novatianus**' liv og forfattervirksomhed samt eftervisning af den novatianske bevægelses omfang og betydning af Fredrik Torm, cand. theol. Kjøbenhavn. Gad.

Et letlæst, og saavidt jeg forstaar dygtigt arbeide.

Merkelig nok er der samtidig kommet endnu et arbeide om «*Novatianus* og *Novatianismen*». Af Valdemar Ammundsen. Kjøbenhavn. Gad. Det har jeg endnu ikke læst.

Thv. Klaveness.

EN „FORFØLGELSE".

Fra «Morgenbladet»s redaktør.

Under «et tilbageblik» paa en ordvexel, som jeg for min del helst havde ønsket afsluttet, har sogneprest Klaveness ogsaa gjentagne gange rettet sine ord mod «Morgenbladet». Dette skulde ikke have foranlediget nogen modsigelse fra min side, hvis hr. sognepresten ikke ogsaa havde meddelt tidsskriftets læsere, at ««Morgenbladet» forsøgte at forfølge mig ogsaa i provinspressen», — en udtryksmaade, der vil kunne lede til adskillig misforstaaelse. Tillad mig derfor i Deres ærede organ at oplyse om, hvad der sigtes til hermed.

Sammenhængen vil lettest og kortest fremgaa af følgende skriftvexel, der fandt sted, *før* hr. Klaveness offentliggjorde sit tilbageblik.

Christiania, den 27de april 1901.

Hr. sogneprest Klaveness!

Jeg hørte tilfældigvis idag, at hr. sognepresten i et møde eller en sammenkomst af prester skulde have givet en fremstilling af min optræden i diskussionen om «navns nævnelse», der var egnet til at misforstaaes. Jeg kan tænke mig, at De som grundlag derfor har benyttet en elskværdig og med sædvanlig uklarhed formet artikel i «Aftp.» søndag før paaske. Sammenhængen med det af Dem nævnte forhold i «Smaal. Amtst.» er følgende. «S. A.» havde indtaget hr. dr. Otto Jensens angreb paa «Mrgbl.» i «Vestlp.» Jeg lod da telefonere til redaktør Berentsen, om han ikke vilde indtage «Mrgbl.»s svar hertil, betitlet «Endnu engang». Han svarede, at da han var enig med J., kunde det ikke ske, medmindre han bemyndigedes til at tilføie, at indtagelsen fandt sted *efter min opfordring*. Dertil erklærede jeg intet at have at indvende, og saa skeede ogsaa, hvorpaa «S. A.» knyttede en hale til, hvori de udtalte sig *mod* «Mrgbl.», hvad redaktør Berentsen paa forhaand havde varslet mig om, og hvorimod jeg selvfølgelig ingen indvending kunde have at gjøre. Hvis hr. sognepresten skulde ønske det, har jeg intet imod, at De oversender dette brev til redaktør Berentsen og faar hans bevidnelse paa sammenhængen.

Ærbødigst

Nils Vogt.

Dette mit brev sendte hr. Klaveness tilbage med følgende paategning:

Det er mig komplet ligegyldigt, hvilke forhandlinger der har fundet sted mellem «Mrgl.» og «Smaal. Amtst.». Kun undrer det

mig, at det af ovenstaaende ser ud, som om det bare var til «Smaal. Amtst.», «Mrgbl.» sendte sin artikel. Thv. Klaveness.

Med denne paategning sendte jeg brevet til redaktør Berentsen, der har givet det følgende paategning:

Nærværende skrivelse tilbagesendes hr. redaktør N. Vogt, idet jeg oplyser og bevidner, at den i hans foranstaaende skrivelse givne fremstilling i et og alt er korrekt.

Fredrikshald, den 1ste mai 1901.

O. Berentsen.

At min gjætning om, hvorfra hr. Klaveness havde sin paastand, var rigtig, fremgaar af hans tilbageblik, hvori oplyses, at kilden er «Aftp.», der «havde benyttet anledningen til at servere sin rival en krydret morgendrik af citater fra de udenbys aviser».

Jeg fandt det rigtigt — da det sagdes, at hr. Kl. vilde lade trykke sine i mit brev omtalte udtalelser, *paa forhaand* at underrette ham om sammenhængen, og nævnte da alene «Smaal. Amtst.», fordi dette var det eneste blad, hvis navn var nævnt for mig i det mundtlige referat af sogneprestens foredrag i hint møde. Til denne min høflige oplysning om et *selvforsvar* mod et angreb — hvilket vel høist uegentligt kan kaldes «en forfølgelse», — svarer hr. Klaveness, at den er ham «komplet ligegyldig», og han tager da heller intet hensyn dertil i sin publikation. Men mig kan det ikke være komplet ligegyldigt, hvorledes mine efter samraad med mænd, hvis mening jeg tillægger megen vægt, og efter nøie og samvittighedsfuld prøvelse skrevne indlæg i en offentlig disskussion bliver stemplede, og jeg finder det derfor rigtigt her at lade tidsskriftets læsere blive bekjendt med den virkelige sammenhæng.

Videre ønsker jeg ikke at udtale mig, idet jeg kan henvise til udtalelser i «Luth. Kirket.», der i alt væsentligt udtrykker min personlige opfatning af hr. Klaveness' foredrag, dets fortrin og dets mangler. Kun være det mig tilladt at benytte anledningen til at gjentage en appel til kirkens mænd, som jeg ogsaa tidligere har fremsat: bør man ikke være lidt varlig med at mistænkeliggjøre alle, der udtaler afvigende opfatning om den *form*, hvori kampen mod samfundsopløsende kræfter eller foreteelser bør føres, mistænkeliggjøre dem som kristendommens fiender og det ondes haandlangere? Jeg tror, at intet godt naaes derved, men at meget ondt kan spire deraf. Det være langt fra mig at paastaa, at min opfatning er den ene rette. Men det er nu engang min, tilegnet gjennem tyve aars erfaring i det offentlige ordskifte og bygget kanske mest paa personlig veiledning af en saa ædel og uangribelig personlighed som professor Pontus Wikner, hvis ord til Bjørnson i ottiaarenes sædelighedsdiskussion jeg tidligere har tilladt mig at gjengive i «Morgenbladet». Om man ikke billiger dette grundsyn, — forstaa det burde man dog vel forsøge at gjøre.

I sidste hefte af «For kirke og kultur» skriver Chr. Bruun mod biskop Heuch:

«Jeg ønsker af hjertet den norske kirkes prester, at de maa kunne tale om synd og forsoning med samme sandhedens styrke som biskop Heuch. Men netop derfor ønsker jeg ogsaa, at det maa lykkes dem at frigjøre sig for den aabenbare urimelighed og de letsindige domme over anderledes tænkende og anderledes udviklede, som den hos ham er sammenvoxet med, og som netop i den tid, vi nu gaar imøde, vil friste altfor mange til at kaste det hele bag sin ryg».

Disse ord udtrykker — mutatis mutandis — i kort sum, hvad vi, der ikke har kunnet billige hr. Klaveness's kampmaade, kunde ønske at bede ham og hans meningsfæller om.

Ærbødigst

Nils Vogt.

Jeg skal hertil knytte følgende bemerkninger:

Det er udenfor alle land, naar hr. Vogt taler om «selvforsvar mod et angreb». Der er ingen som har angrebet hr. Vogt, men hr. Vogt er selv angriberen.

Hr. Vogt m. fl. angreb mig, fordi jeg nævnte de to navne. Pastor Amlund og dr. Jensen rykked da i marken til mit forsvar. Dette foranlediged hr. Vogt til at skrive en ny artikel, som han selv kalder «selvforsvar mod et angreb», men som i virkeligheden var et nyt angreb paa mig, og det et meget utækkeligt angreb. Denne artikel sørged han saa for at faa ind, jeg ved ikke i hvormange provinsaviser.

Det er dette jeg har kaldt forfølgelse. Man pleier kalde den trafik med det navn.

Hr. Vogts brev til mig sendte jeg tilbage, da jeg ikke kunde forstaa det anderledes end som et plumpt forsøg paa at indbilde mig, at det bare var til Smaal. Amtst. han havde sendt sin artikel. Heri har jeg formodentlig gjort ham uret. Men jeg forstaar endnu ikke, hvorfor hr. Vogt skrev dette brev. Heller ikke hvorfor dets — fuldstændig betydningsløse — indhold skulde attesteres af hr. Berentsen. Unødigt bryderi, synes jeg.

Mod slutningen af sin artikel beskylder hr. Vogt mig og mine meningsfæller for, at vi «mistænkeliggjør» dem, som er uenige med os, «som kristendommens fiender og det ondes haandlangere». Jeg afviser denne beskyldning som en ubevist og ubevislig usandhed. Jeg synes da virkelig at jeg har havt saamange ubehageligheder fra hr. Vogts og hans «meningsfællers» side, at jeg i mit eget tidsskrift ialfald burde forskaanes for usandfærdige beskyldninger.

Thv. Klaveness.

Orgeltoner.

(Jonas Dahl).

I.

Dagværket.

(Mel.: Naar mit øie træt af møie).

„Hvad I gjøre, til Guds ære
gjører alt og velbehag",
paa det ord skal viet være
Gud hver ærlig arbeidsdag;
derved hver en hverdagspligt
helliges vidunderligt.

Om jeg fisker eller farer,
om jeg spa'r i mark og myr,
gjør et haandværk, veier varer,
koger, vugger eller fyr,
styrer kun en støveklud
— tjener jeg i alt min Gud.

Hverdagslivets tusen vover
slaar ensformigt mod min strand,
men Guds aasyn lyse over
allesammen vil og kan;
o hvor glitrer da i glans
sten og stok og tarekrans.

Som i Nazareth saa stille
Jesus modnedes til mand,
skal mit hjerte i min lille
gjerning modnes ligedan
— ikke mindst ved tro og taal —
til at naa Guds fulde maal.

Ret din ryg og aabn dit øie,
himlen hvælver sig saa blaa;
en der sidder i det høie,
som har hjerte for de smaa;
gaa frimodig ind og ud,
ikke en er glemt af Gud.

Liljen under tjernets bølger
voxer længe helt i løn,
Herrens øie dog den følger
— og en dag den underskjøn
over alle bølger smaa
skal sin blomst udfolde faa.

O I tusen, tusen sjæle,
som i dagens pligter gaa,
lad derover Herrens hele
aasyns ynde lyse faa.
Herrens fryd og Herrens fred
over alt vort arbeid ned.

II.

Vær god mod de gamle.

(Mel.: Der mange skal komme).

Vær god mod de gamle, de trænger det saa;
engang var de unge og flinke,
engang var de store, nu bliver de smaa,
det er ikke lystigt at minke.
Gud hjælpe hver en, som er gammel!

Engang var de søgte af hver og af en,
stod midt opi arbeid og glæde,
men den som er gammel, er alle for sen,
fra stel og fra stilling maa træde.
Det er ikke godt at bli' gammel.

Han staar som en rod, der er ribbet for alt,
for grene og blade tilsammen,
og føler saa fattig, at timen er talt,
det næste som styrter, er stammen.
Det er ikke godt at bli' gammel.

Og øiet det ser efter kjærlighed om
— o ve den, som vilde den negte.
Vær god mod den gamle og hjælpe ham from
fra himlen at aande den ægte;
for Gud han er god mod de gamle.

Vær god mod de gamle og hjælp dem at tro
paa naaden, som evigt forynger,
saa trygt de kan lægge ved kvæld sig til ro,
mens unge om solrending synger.
Gud hjælpe hver en, som er gammel.

Vær god mod de gamle, de trænger det saa;
kan komme den tid du vil sende
dit suk efter solstraaler selv til din vraa,
naar selv du bli'r gammel kanhænde.
Det er ikke godt at bli' gammel.

Da tidsnok har tænkt og da tidsnok fortrudt
har mangen i alderdoms skygge
paa hvad de i aarevis blindt har forbrudt
ved ei om de gamle at bygge.
Gud hjælpe hver en som er gammel.

III.

Hvedekornet.

(Mel.: Som tørstige hjort monne skrige).

Hvor angeren hjerterne pløied,
men ingen til udsæd saa raad,
der Jesus i døden sig bøied
og blev som et hvedekorn saa'd.

Det korn blev ei borte i mulde,
thi ærene vugged alt fulde
ved pintse, som forud var spaa'd.

De ar blev ei gjerrigen gjemte,
men sendtes som saakorn om land;
ei aar eller uvid dem skjæmte,
de spired, om modvillig haand
i harme for hunde dem slængte,
ja spired hvor mindst man det tænkte
trods keiser og pave og ban.

Og endnu det korn, som bevares,
umulig kan bære sin frugt;
det liv som bestandig skal spares,
sig ude fra livet har luk't.
Da dø heller daglig og tage
dit kors kun og synden forsage,
saa gror af det dybe du smukt.

Og skulde dit hjerteblod flyde,
som Olafs ved Stiklestad flød,
af blodsæden skjønnest skal skyde
en vaar i forklarelsens glød.
O vær ikke sky for at lide,
men stil dig paa Frelserens side,
som livet har løst ved sin død.

TROSREGELEN.

(Af Chr. Bruun).

Kirkens gamle «trosregel», som vi jo endnu har iblandt os i «den apostoliske bekjendelse», er, praktisk talt, saa temmelig kommen os af hænde. Det synes jeg har vist sig i det røre, som blev vakt her i landet nu ved Harnacks sidste bog.

Eller i grunden længe før. Thi naar christendommen i saa mangfoldiges øine var bleven en vidtløftig og indviklet ting, som ingen andre end theologer kunde have nogenlunde greie paa, da kom det af, at dette første og enkleste udtryk for den christelige tro ikke længer spilte nogen rolle i menighedens eller i de enkeltes tankegang og liv. Derfor blev prækenen dogmatiserende og kjedsommelig, derfor blev kjætterdommene smaalige og urimelige, derfor blev kirkens verdensomfattende enhed fordunklet og glemt, derfor mistede christendommen dette stempel af enkel høihed, som saa klart lyser os i møde fra dens oprindelige skikkelse. Derfor blev den denne vidtløftige og indviklede ting, fuld af smaatterier og alle slags bestemmelser og sætninger.

Folk tog til at føle en heftig om end uklar længsel efter christendommen i dens første enkelhed og høihed.

Saa kom Harnack og paatog sig at tilfredsstille denne trang. Og han bød os en christendom, hvor Christus, den korsfæstede og igjen opstandne Christus, fik en temmelig tvivlsom plads i «evangeliet», kanske endog slet ingen.

Og folk syntes, at det var udmærket. Dette var christendommen i dens oprindelige enkelhed. — Enklere kunde den jo da heller ikke godt blive.

Saa troskyldig vilde de ikke have taget tingen, dersom menigheden og de enkelte havde været indøvet i en levende bekjendelse af den apostoliske tro. Da vilde de have vidst, at den korsfæstede og igjen opstandne Christus har været midtpunktet og tyngde-

punktet i christendommen lige fra menighedens første øieblik af. Og de vilde aldeles uvilkaarlig havt det paa følelsen, at hvad Harnack bød dem, var en misvisning. Slig en tydsk professor har jo da ikke noget med at gjøre christendommen om igjen, saa den blir noget andet end det, den fra først af var.

Og paa den anden side vilde folk da heller ikke have jublet saaledes over denne Walthers modskrift, som med al sin haandværksmæssige theologiske dygtighed alligevel smager saa stærkt af den plumphed, der ofte nok har været orthodoxiens følgesvend. Saa megen ret han end har i de fleste af sine mangfoldige angreb paa Harnack, saa efterlader han dog det leie indtryk, at i *aand* er rettroenheden afgjort underlegen under vildfarelsen.

Paa sin vis kan ellers Harnack have ret i det, at hele christendommen ikke er andet end tro paa Guds faderlighed. Alt det øvrige rummes i den. Og først og fremst sønnens offerdød, som det høieste udtryk for Guds faderkjærlighed, og hans opstandelse, som gjemmer Guds bedste gave til os i det evige liv. Men dermed er det da ogsaa sagt, at der hvor troen paa den korsfæstede og igjen opstandne ikke kommer til sin ret, der har selve troen paa Guds faderlighed taget skade. Der synker man, religiøst set, tilbage til det trin af udviklingen, som foreligger i den gamle pakt. Det er ved Christi død og opstandelse, at den nye pakts aabenbaring bryder frem af den gamles skjød. Det er derfor ogsaa ved troen paa denne død og opstandelse, at den nye pakts menighed skiller sig ud fra den gamle pakts. Og naar der ogsaa i vore dage midt i den christne menighed findes mangfoldige oprigtige sjæle, som gjerne vil leve for Gud, men har liden brug for Jesus, i alle fald for hans død og opstandelse, saa er slige folk i grunden ikke andet end gudfrygtige jøder. De «ligger under loven», sagde man i gamle dage, med et udtryk, som er mindre træffende, fordi det overser, at slige jøder, lige saa vel som de gamle, kan have overmaade meget med *forjættelsen* at gjøre, og derfor slet ikke behøver at bære noget afgjort eller fremtrædende lovstempel. Men først naar troen paa den korsfæstede og igjen opstandne blir en magt i deres hjerter, blir de fuldt ud børn af den nye pakt.

Dette ved man, naar man i den apostoliske bekjendelse har lært at se «troens regel». Da fristes man ikke til at lade Harnack indbilde sig, at det han har at byde, er den ægte, oprindelige christendom. Og lige saa lidet fristes man til med hans rettroende

modstandere i Harnack *alene* at se kjætteren og det afskrækkende exempel. Dèr hvor troen paa Gud fader er tilstede med det liv og den kraft, som man hos Harnack faar indtryk af, der har man grundlaget for det hele og det første led i troen. Og det første led har en tilbøielighed til at føde de følgende ud af sig, ligesom Faderen arbeider paa at drage os til Sønnen. Og Harnacks sjeldne evne til at «føle efter» hvad Paulus og apostelmenigheden har troet, kan kanske nok gjemme en ufuldbaaren tro paa det vi kalder: den anden artikel.

Den kritikløse jubel over Harnack, og den lige saa kritikløse fordømmelse af ham er begge et udtryk for det forvirringens mørke, som breder sig over de kirkelige spørgsmaal og de kirkelige kampe der, hvor kirkens gamle trosregel er traadt ud af kraft. Det er en brændende nødvendighed, at den blir gjenindsat i sin tidligere værdighed.

For oldkirken var den, som vi ved, det hellige banner, det «mærke», som Jesu Christi seierrige hær fylkede sig under i den store verdenskamp mod hedenskabet. Den var det hemmelighedsfulde «løsen», som stængte kjætterne ude fra hærens indviede rækker. I middelalderen var den og «Fader vor» de to grundpiller for christelig folkeoplysning og christeligt folkeliv. Og efter Martin Luthers tankegang skulde den indtage den samme stilling endnu den dag i dag indenfor hele den del af christenheden, som vil lytte til hans røst. Han lærer hvert christent menneske, at de skal bede Herrens bøn og bekjende «troen» hver dag hele livet igjennem, ligesom han gjorde det selv.

Det er denne barne-kjæmpe, nutidens rationaliserende og rationalistiske theologer saa gjerne vil regne slægtskab med. De har i almindelighed lige lidet baade af barnet og af kjæmpen.

Gamle Grundtvig havde meget mere af begge dele. Af ham bør nutidens christne, theologer som lægmænd, lære daglig af hjertet at bekjende sin daabs hellige pakt. Dersom den nordiske kirke vil følge det lys, Grundtvig tændte, kan den komme til at indtage en selvstændig stilling overfor den tydske, som den hidtil har været saa afhængig af. Den kan — til tak for aarhundreders veiledning — kanske endog naa frem til at række den tydske søsterkirke en støttende haand i dens nuværende svaghedstid, da den trykkes til jorden under vegten af sin egen lærdom, og formørkes og blodsuges af sin intellectualisme.

Der raader et dybt forvirringens mørke inden en kirke, hvor en saa fremragende videnskabelig kraft og en saa ædel aand, som Harnack, virkelig kan komme til at indbilde baade sig selv og andre, at det han gjør, er at reformere christendommen. Under nogenlunde sunde tilstande vilde sligt være en umulighed. *Angreb* paa christendommen vil man aldrig kunne undgaa. Men det slags «christelige reformationer» udelukkes af almindelig sund christenforstand.

Dog — det er ikke bare overfor de store kirkelige kampe og det theologiske mørke, som det har lyktes nutidens lærde og pedantiske exegese at udbrede over al bibelopfatning, at vi trænger til at trække den gamle «lægmandsbibel», som vi har i den apostoliske bekjendelse, frem af gruset. Dette kirkens kostelige klenodie, som man i de ældste tider næsten lovpriste i lighed med den hellige skrift, er i sandhed nyttigt til mange ting. Og nu, da det i aarhundreder har været ude af levende brug, er det, som man paa alle omraader føler savnet af det.

Aller mest kanske overfor tvivlere og fritænkere, som begynder at længes tilbage til sin barndoms tro. De tænker paa bibelen og paa kirkelæren, og de finder begge saa fulde af vanskeligheder, at de føler sig frastødt. Dels er det tankevanskeligheder som læren om treenigheden og Christi dobbelte natur. Men fremfor alt er det læren om de evige straffe, som oprører dem. Det er gjerne denne lære, som fra først af har forarget dem — ved siden da af christendommens sædelige alvor. Og det er ogsaa den, som mest af alt holder igjen, naar de begynder at drages tilbage. Deres forargelse har bidt sig saaledes fast i den, at det ikke sjelden staar for dem, som om kirkens lære først og fremst dreiede sig om dette punkt. Jeg har nylig læst et brev fra en ung sjømand til hans hjem. Han var bleven fritænker og vilde gjøre rede for sit fritænkeri. «Jeg har ikke meget med kirkens lære at gjøre», skrev han, «jeg tror ikke paa noget andet helvede, end det som vi mennesker her paa jorden skaber os selv». For denne mand var kirkens lære aabenbar fremfor alt en lære om de evige straffe. Og der er mangfoldige, der tænker og taler som han. Og negtes kan det da heller ikke, at der lyder en forkyndelse her i landet, og det ikke saa sjelden endda, for hvem denne lære er det uundværligste led i den hele christendom.

For denne sags skyld, om ikke af andre grunde, er det nød-

vendigt med al kraft og klarhed at vise menneskene hen til den trosbekjendelse og den daabspakt, som aabner adgangen til Jesu Christi rige uden at kræve tro paa de evige straffe. Folk bør vide, at denne lære hører med til christendommen. Men de bør ogsaa vide, at den ikke hører med til begyndelsesgrundene, til grundlaget i den.

Og det samme gjælder om treenighedslæren og om de fleste af christendommens tankevanskeligheder.

Men ikke om dem alle. Troen paa en korsfæstet menneskesøn, som opstod fra de døde tredie dag, og som nu sidder ved Guds høire haand, den hører visselig med til begyndelsesgrundene i christendommen. Men den gaar alligevel himmelhøit ovenover al jordisk menneskeforstand. Den meddeler christendommen lige fra dens første aandedræt af det transcendente eller himmelske stempel, som tilhører *hans* evangelium, der var jøder en forargelse og grækere en daarskab. Og det har vi ikke ret til at skille den ved, selv ikke for at tækkes Berlins studenter. Men vel har vi lov til at spare begynderen for det, som ikke nødvendigt hører med til begyndelsen. Og lige saa vist har vi ret til under en levende tro paa Gud — slig som Harnack forkynder den — at opdrage og forberede ham for christendommen.

Og er et menneske først kommen til en levende tro paa den apostoliske bekjendelse og har gaat i pakt med sin Gud paa denne tro, saa vil det i almindelighed heller ikke vare ret længe, før han under aandens veiledning naar frem til fuld og hel tro paa den bibel, som alle de, der deler hans tro, til alle tider har holdt for noget af sin bedste skat. Han vil lære at støtte sig til den paa en lignende maade, som den Jesus, der nu er bleven hans herre og mester, selv støttede sig til den del af den, som var *hans* bibel. De ting i bibelen, som før stødte ham tilbage, vil dels komme til at staa for ham i et andet lys, og kanske blive ham lige saa kjære, som de før var ham imod. Og dels vil han finde saa meget andet, der glæder og styrker, at han vil faa kræfter til at bære det, som endnu synes ham tungt og haardt.

Og er man ud fra den apostoliske tro naaet frem til hel og fuld bibeltro, saa vil man i almindelighed nok ogsaa komme til at nære tillid til kirkelæren og dens dogmer. Det er naturligt, at dette sidste gaar senere og falder tyngre. Dels indeholder kirkelæren virkelig tankevanskeligheder, som vi ikke møder i bibelen,

i alle fald ikke paa første øiekast. Og dels føler vi jo som christne aldeles ikke nogen saadan uvilkaarlig tilskyndelse til tro paa kirkelæren som paa bibelen. Tvert imod. Der er mange oprigtige christne, som paa forhaand halvveis nærer uvilje mod kirkelæren og dens dogmer og ser paa den som unyttigt kram, fostre af en ufrugtbar og barnagtig speculation. Og det skal villig indrømmes, at dogmerne ofte har været forkyndt paa en daarlig maade, uden aand og uden forstaaelse, og at de da har gjort skade i steden for gagn. Men i sig selv indeslutter kirkelæren og dens dogmer store værdier. Den høieste religiøse tænkning, som har været udfoldet her paa jorden, er nedlagt i dem. Et dogme er en formel, som er krystalliseret ud af et helt aarhundredes tænkning, og af en tænkning, som gjennem religiøse kampe og brydninger har været spændt til det yderste. Den høieste philosophi, som tidsalderen har siddet inde med, har traadt i troens tjeneste for at kunne frembringe disse formler. Og kun den christendom, som vil opgive at *tænke*, tør se paa dem med ligegyldighed.

Dermed er det selvfølgelig ikke sagt, at kirkens dogmer er ufeilbare. Det mener ingen protestant. De fremlægger sig selv til prøvelse og mulig rettelse. Men mangen mand, som engang har ment med lethed at kunne pege paa feil ved kirkens dogmer, har nogen tid bagefter selv medgivet, at hans afvigende opfatning alene havde sin grund i utilstrækkelig og feilagtig tænkning over disse ting.

Det er den christne menigheds uafviselige trang til at tænke over de høieste religiøse spørgsmaal, som har affødt kirkens dogmer. I dem kommer derfor ogsaa alle de vanskeligheder klart for dagen, som den almindelige menneskelige tænkning finder i christendommen. Og det skal saa være. Ingen retskaffen philosophi kan fjerne disse vanskeligheder, i alle fald da ikke uden først at lade dem komme frem i sin fulde skarphed og styrke og i hele sin evne til at tage sig ud som «daarskab». Vi har virkelig faat «tankekors» at bære paa lige saa vel som andre slags kors. Men dermed skal det aldeles ikke negtes, at der paa dette omraade har været drevet et slemt uvæsen. Det lader sig gjøre at sætte det ene slet opfattede dogme i en rent udvortes og i grunden indbildt logisk sammenhæng med andre lige saa slet opfattede. Det lader sig gjøre at blive «flink» i denne ædle kunst, at tage examen i den. Og hvis man saa ogsaa tager denne kunst med sig op paa prækestolen og slaar om sig

med de skarpeste dogmatiske udtryk, saa vil menighedens tænkende lemmer efter nogle aars forløb have faat et stærkt indtryk af at kirkens dogmer ikke blot er unyttige, men ligefrem skadelige. Det er dette, som tidligere i saa stor udstrækning har foregaat her i landet. Thi man kan godt være en virkelig omvendt theolog og prest og endda mangle meget ikke blot i de philosophiske, men ogsaa i de religiøse forudsætninger for en levende og fuld tilegnelse af dogmerne.

En prædikant bør ikke paa prækestolen bære mere frem af rettroenheden, end det han har vundet frem til ad den personlige tilegnelses langsomme vei. Men i sig selv gjemmer kirkens dogmer rige skatte af religiøs tænkning for hver den, som har faat nøglen til skatkammeret. Ved siden af den christelige kultur, som er oparbeidet i aarhundredernes løb, og ved siden af den christelige moral, der paa lignende langsom maade er indarbeidet i folkeslagene, viser disse dogmer os hovedgrenene af det arbeide, som Guds kirke har udfoldet i sin snart 2000-aarige virksomhed paa jorden.

Men saa høit vi end bør sætte kirkelæren og dens dogmer, saa er og blir der dog en vældig afstand mellem dem og den apostoliske bekjendelse. Kirkelæren giver os christne menneskers philosophering og tænkning over de store guddommelige frelseskjendsgjerninger. Bekjendelsen giver os disse kjendsgjerninger selv, uden nogen slags theori eller tolkning. Hvad vi der faar høre, det er om verdens skabelse, om den enbaarnes korsfæstelse, opstandelse og gjenkomst til dom, om aanden og kirken, om syndernes forladelse og det evige liv. Det er de store frelsesgjerninger, hvorved Gud selv grundlægger sit rige paa jorden, grundlægger den kirke, som har tænkt og philosopheret over disse frelsesgjerninger, og nedlagt udbyttet af denne tænkning i sine dogmer og sin lære. Og høi som himmelen er over jorden, som Gud er over menneskene, er de guddommelige frelsesgjerninger over al den menneskelige tænkning og philosophering, som i tidernes løb har dreiet sig om dem.

Det vilde staa lige fast, selv om kirkelæren og dens dogmer skulde vise sig at være lige saa lydeløse, som den romerske opfatning vil gjøre dem til.

Derfor — kirkens dogmer i al ære; men først og fremst den gamle troens regel i kraft igjen.

VIKTOR RYDBERG SÅSOM RELIGIONS-FILOSOF.

Hans föreläsningar öfver materialism och idealism.

I.

Bekantskapen med Viktor Rydberg såsom diktare innebär bekantskapen med en filosof. En betydande del af hans skönaste diktalster äro alltigenom burna af en filosofisk åskådning och röja en tankerikedom, som gör, att man kan kalla dem filosofiska dikter. De äro emellertid knappast att nämna «didaktiska». Ty tankeinnehållet är blifvet så personligt, att återgifvandet leder til verklig «lyrik». Det blir en confessio, en tankens bikt, där skalden sjunger fram sina tankar i samma personliga ton, hvarmed den kristne sjunger sin psalm. Jag behöfver knappt styrka detta uttalande genom direkta anföranden ur dessa välbekanta «filosofiska hymner».

Särskildt är diktningen ganska ofta genomträngd af den motsats, som ytterst är motsatsen mellan materia och personlif. Den motsatsen träder starkt fram i «Prometheus och Ahasverus», i «Grubblaren», i «Grottesången», men ligger föröfrigt såsom en grundstämning litet hvarstädes. Och enligt min mening ligger värdet hos åtskilliga af dessa dikter ingalunda blott i deras estetiska halt, utan äfven däri, att rent filosofiskt taget återgifvandet af de olika åskådningarne, t. ex. af den mekanistiska världsåskådningen, är absolut exakt, är — om man vill säga så — äfven fullt vetenskapligt hållbar.

Det är emellertid så, att det som kanske för oss är det mest bekanta: Viktor Rydbergs sång, icke var det första, hvarmed han för den stora allmänheten gjorde sig känd. Tvärtom kände man honom snarare först såsom tänkare och blef förvånad, när han visade sig kunna sjunga — en förvåning, som t. ex. tog sig uttryck i de af hans minnestecknare Warburg citerade Nyblomska orden från midten af 1870-talet:

«Det löd långt bort från väster
en ton af sällsynt klang,
det var utur en tänkarsjäl
den välljudsböljan sprang.
Ty äkta pärlor lyste
ur sångens rena våg,
och idealets återglans
på spegelytan låg.

Kan siarn äfven sjunga?
Så sporde glad enhvar.
Får universets mätisman
en stund för sången kvar?
Då har han lärt sig skalan
i högre rymd än vi,
då har han lyssnat — det är visst —
till sferers harmoni».

Emellertid torde det för oss vara icke blott af intresse utan af gagn att åter gå tillbaka till det tankearbete, som legat bakom sången. — Nu börja också källorna för vår kännedom om detta tankearbete att flöda rikligare. Och allt synes mig tyda därpå, att detta arbete var mera omfattande och djupgående, än man kanske i allmänhet vetat af.

Källorna börja öppnas — sade vi — för vår kännedom om Rydbergs filosofiska forskningsarbete. Jag åsyftar därmed i första hand hans filosofiska föreläsningar. Men en belysning af Rydbergs religiösa och religionsfilosofiska utveckling är också att vinna ur den lefnadsteckning af Warburg, som nu fullständigt utkommit, likasom ur Robert Höckerts förord till föreläsningarne.

Till en början vill jag ur sagda lefnadsteckning samla några af de drag, som belysa den tidigare utvecklingen af Rydbergs åskådning för att sedan stanna något vid hans uttalanden i frågan: «Materialism och idealism». Jag gör därvid icke anspråk på annat än ett mera sporadiskt refererande — om det också må tillåtas mig att bifoga en och annan reflexion.

Det är väl kändt, att Viktor Rydberg är en idealist, med djupa, hela lifvet genomgående, om än under olika tider olika starkt framträdande religiösa intressen. Denna riktning leder han själf tillbaka ända till sin moders inflytande under hans första fem lefnadsår. Han anser det sannolikt, att hennes uppfostran mer än någon annan faktor bestämt hans världsåskådning. «Jag tror icke,

att jag var tre år gammal, då min moder sade mig, att människan är en odödlig själ, som i detta lifvet är omgifven af en kropp, den hon i döden aflägger». Och aldrig, vare sig under ungdomens brytningstid eller under hans mannaålders kritiska kamp, släppte han sina positivt religiösa kraf. Målet för hans forskning var, såsom han säger om en af sina hjältar, «att genom förnuftet få en bekräftelse på de satser, som hans religiösa känsla uppfordrade honom att antaga såsom sanna; han sörjde, då han kom till blott negativa resultater, och kände sig olycklig i sina tvifvel». Idealisten Rydberg uttalar redan genom pater Henrik i «Singoalla» det som skulle bli grundtonen i hans lefnads bekännelse: «Med en halft hviskande röst talade patern om andens herravälde öfver materien, om det osynliga ordets makt öfver seniga armar, öfver trotsiga sinnen, öfver furstar och herrar, öfver alla världens härar, vore de ock oräkneliga som hafvets sand. En stor byggnad uppföres, hvars grundval blir jorden, hvars spira når in i himmelen (så talade han), och när den blir färdig, så är jorden icke längre jorden, utan en jordisk himmel, ett återsken af den himmelske himmelen, grundvalen är lagd, pelarne resas, några höja sig redan i skyn, men onda jättar, som ana, att denna byggnad blir ett fängelse, där de med demantkedjor skola bindas till evig tid, hafva fattat om pelarne för att omstörta byggnaden innan den blifvit färdig, men färdig skall den dock blifva, ty det godas makt är större än det ondas, såvidt som Gud är större än djäfvulen. Men i tiden lefver Gud endast i rena människohjärtan, och hvarje sådant, som öppnar sig för honom är en förstärkning åt hans makt i tiden. Vill du (så talade gubben till ynglingen) blifva Guds bundsförvandt? Vill du bära din sten till denna byggning? Det är icke lätt, ty det kräfver mer än mannastyrka, mer än mannamod, det kräfver försakelse af allt eget jordiskt. Har du kraft att offra lifvets ros åt Gud och behålla lifvets törne för dig själf?»

Öppen som Viktor Rydberg var för sin samtids alla strömningar, har han icke låtit någon spårlöst gå förbi.

Hans ungdom inföll inom Hegelianismens efterklassiska period. Det är då till en början karakteristiskt, att han hela tiden synes hafva varit fri från dess magiska inflytande, ehuru han flitigt studerat Hegelianismen. Han fann den aldrig hafva mark under fötterna. «Begreppen i hans (Hegels) filosofi äro så böjliga och de lösningar han ger af tankens frågor så formalistiska, att man i dem

kan inlägga nära nog hvad innehåll man behager». Han fann ingen fråga löst, utan hvad han fann var blott, att allting lät sig behandla efter den Hegelska metoden. Detta enligt senare uttalanden af honom själf. Men redan 1857 räknar han den Hegelska filosofien jämte pickelhufvorna och det militäriska prygelsystemet till det mindre goda vi fått ifrån Tyskland. Och ännu tidigare, under studentåren i Lund 1851—52, satiriserar han öfver den Hegelska formalismen.

Rydbergs idealistiska tendens sökte ett konkretare uttryck än det den nämnda riktningen kunde erbjuda. Och han fann ett sådant i den yngre Fichtes spekulation. Immanuel Herrmann Fichte, den etiska teismens filosof, personlighetsfilosofen, kallas af Rydberg 1857 «samtidens inflytelserikaste filosof, den segerrike bekämparen af såväl den ensidiga spiritualismen som materialismen». Det är värdt att observera, huru Rydberg, hvilken här hemma kom att räknas såsom en af vårt lands farligaste fritänkare i grunden icke stod längre till vänster än så, att han fann sig bäst hemma hos den filosof, hvilken i Tyskland representerade en stark högerposition, och som i sitt hemland alltjämt fått gälla såsom alltför tendentiös i kristligt-positiv riktning. — Först längre fram fann Rydberg i Boström tolkaren af den idealistiska världsåskådning han själf hyllade. Ännu på 1860-talet står han ganska kylig gentemot Boströmianismen.

En annan form, hvari den idealistiska världsåskådningen mötte Rydberg under hans utvecklingstid, är den senromantiska diktningen. Det är ju också uppenbart, att romantiken har haft stor betydelse för Rydberg såsom estetisk författare. Vi erinra blott om Singoalla. Och det låter sig icke förneka, att det var *ett* romantiskt drag, som hela lifvet igenom förblifvit ett grunddrag i Rydbergs åskådning: hans naturmystik. Det neoplatonska eller mera kristligt-mystiska draget, som än kläder sig i talet om «den hemliga kraften» i Singoalla, och än med förkärlek dröjer vid Pauli ord om skapelsens suckan, har haft djupa rötter i Rydbergs personlighet. Därför är han sympatiskt stämd mot läran om ett omedvetet själslif, och finner det sannolikt, att detta framträder i vissa af spiritismens fenomen. Han uttalar bland annat med bestämdhet, att «själen ej bör förblandas med medvetandet». Det är ju också att ihågkomma, huru en liknande dragning åt det

mystiska i samtiden gjorde sig gällande hos flere tänkare og forskare af rang — vi påminna blott om Fechner.

Men äfven den senromantiska idealismen var Rydberg för tom. Den var honom för «poetiserande». Han hade för mycket sinne för realiteten för att bli en ren romantiker. I detta afseende synes oss stor vikt böra läggas vid den af hans senaste minnestecknare skildrade ställningen till frågan om tidens riktning på «praktiska vetenskaper», dess föregifna materialism och försummande af poesi, vitterhet och mera ideala vetenskaper. Då efter-romantikerna öfverlägset talade om den opoetiska tiden och den lumpna nyttans framhäfvande, uttalar sig Rydberg vida mera sympatiskt om den realistiska tidsriktningen. «Är det verkligen så, att vår tid visar sig mindre poetisk än den föregående, så ligger anledningen däri, att den vetenskapliga och industriella verksamheten så tagit alla högre krafter i anspråk, att man för ögonblicket icke har tid att tänka på diktkonsten, så lifligt man än må vara intresserad för samma konst. Men utom dess kan det icke medgifvas, att tiden framstår opoetisk. Tvärtom har oss veterligen *ingen* föregående tidpunkt i historien erbjudit så rika ämnen för skaldekonst af alla slag, för en ny iliad likasom för effektrika dramer; uti ingen tid har kulturen burit så vackra blommor af människokärlek, af allvarlig och självständig forskning, af förvånande upptäckter, af jättelika arbeten: ligger det icke poesi i allt detta? Eller skulle poesien vara borta, därför att verkligheten öfverträffat allt hvad dikten skulle kunnat hoppas?» Det är en falsk måttstock, som förorsakar ropen öfver tidens materialism. «Aldrig har arbetsamhet trädt i dagen med större och imposantare proportioner, och detta af det skäl, att de förut spridda krafterna låta disciplinera och förena sig till storverk. Men detta är icke ett bevis på materiens seger, utan på andens seger öfver materien. Vårt släkte känner, att det behöfver samla mycket i ladorna för att gifva ett fast materiellt stöd åt de allt intensivare idealistiska ansträngningarne».

Här hafva vi ett drag, som kommer att blifva ganska genomgående: Rydbergs idealism är icke en verklighetsfientlig, icke en antirealistisk, ehuru en starkt antimaterialistisk världsåskådning. Därför ser han, åtminstone tidigare, på verkligheten med en helt annan optimism än nyromantiken. Trots sin varma idealism, säger Warburg, gjorde han sig aldrig skyldig till underskattande af lifvets realistiska faktorer. Hvad naturen och naturens veten-

skapliga utforskande beträffar, möta vi aldrig hos honom det öfversitteri, som stundom — åtminstone anekdotvis — uppgifvits karakterisera Boström och några af hans lärjungar.

Men materialismen bekämpas konsekvent. Redan tidigt skiljer Viktor Rydberg klart mellan det empiriskt-vetenskapliga förfarandet i naturforskningen, hvilket bragt ny klarhet öfver en mängd förut oförklarliga fenomener, och den dogmatiska materialism, som icke sällan usurperat vetenskapens namn. Och det var just en af hufvuddragen i karakteren hos den tid, i hvilken Rydberg utvecklades till man, att den frambrakte såsom ett bakslag mot romantikens och Hegelianismens åskådningar den krassa materialism, hvars representanter voro Büchner, Vogt, Moleschott m. fl. Redan så tidigt som i slutet af 1850-talet beskrifver Rydberg — på ett sätt som igenkännes ännu i hans sista diktning — den stad, där materiens tempel är upprest, där man sjunger lofsång till gudinnan Materia eller ödet och där vetenskapens heros professor Athan. hvarmed antagligen åsyftas den dåtida materialismens profet Büchner, föreläser om att ingen kraft finnes utan materia och ingen materia utan kraft.

Emellertid medföra förhållandena, att Rydberg icke förr än under senare hälften af 1870-talet kom att mera bestämdt ägna sig åt omfattande filosofiska studier. Men så mottog han år 1875 uppdraget att föreläsa vid «Göteborgs undervisningsfond». Man ser af uttalanden i bref, med hvilket intresse han grep detta tillfälle att relativt ostördt ägna sig åt detta studium, om också föreläsningarnes hållande stundom tryckte honom. Han känner på sig, att han har åtskilligt nytt att säga i vissa den teoretiska filosofiens frågar, om han än känner sig behöfva ytterligare arbete för att kunna draga konsekvenserna af detta nya.

Det är icke en tillfällighet, utan ett uttryck för själfva grundriktningen i Rydbergs tankelif, att hans första ämne blir: «materialism och idealism».

II.

Man märker i dessa Rydbergs föreläsningar ganska väl, att han icke hunnit stöpa dem i en slutgiltig form. Man får, särskildt i början, ett intryck af att han trefvar sig fram och icke riktigt är på det klara med, hvilket uppslag han skall välja.

Och han har icke heller alltid förmått att hålla tygel på tanken, så att han fått den att marschera i den lämpliga takten, utan då tanken kommer i beröring med älsklingsfrågorna, skenar den i väg och ger sig i kast med sådant, som nog enligt programmet egentligen bort komma längre fram.

I den andra föreläsningen finna vi en skildring af den naivt realistiska uppfattningen af sinnevärlden, och huru denna viker. Skalden får då tillfälle att måla denna sköna «värld, som utbreder sig för våra sinnen, och på hvars fulla verklighet mänskligheten har trott såsom barnet tror det än». Där äro jord och haf och «öfver det hela den blå himlen som en ofantlig kupa, på hvars hvälfning solen, månen och stjärnorna skrida sina banor, och under hvilken skyarne och molnen i skiftande skepnader tåga. Det är en värld af rörliga och orörliga föremål, af ljus och skuggor, af växlande färger, af toner och doft». «Midt öfver åskådarens hjässa har himlahvalfvet sin största höjd». Det förefaller som ett barndomsminne ur skaldens eget lif, när han talar om, huru den första stöt, som tillfogas den naiva världsuppfattningen, är erfarenheten, att zenitpunkten på himmelen flyttar sig med barnet självt. Han beskrifver, huru under utvecklingens historiska förlopp astronomien med Kopernicus gaf den afgörande stöten åt den omedelbara sinnliga världsuppfattningen, och huru filosofien så småningom förberedde den Kantska uppfattningen af rum och tid såsom ägande sin grund i det förnimmande subjektets organisation.

Och han menar, att den moderna naturvetenskapen bekräftar denne filosofs åskådning. Naturvetenskapen har nämligen drifvits till antagandet af *tvänne* rum, tvänne världsrymder, den ena *inom* människan, den andra *utom* henne. Den inre, subjektiva världens föremål äro förnimmelser; föremålen i den yttre världsrymden däremot äro de ting, som afficiera våra sinnesorganer, så att dessa förnimmelser uppstå. Con amore skildrar Rydberg, och det icke en gång utan flere, skillnaden mellan denna af naturvetenskapen antagna yttervärld och den omedelbart sinnligt förnumna verkligheten. Där ute i yttervärlden är ingenting annat än etervibrationer eller dallringar af atomer, en döfstum värld, en hemsk värld — lik det kaos, som Miltons störtade ärkeängel fann utanför helvetets portar. Där är solen utan glans och jorden utan grönska. Först när etervibrationerna träffa ögat och de däraf uppväckta nervrörelserna nått centralorganet eller hjärnan, skapas den inre

världsrymden, som människans eget medvetande spänner ut, med dess bilder af en strålande sol på en blå himmel. Därinne skapas den värld, som har glans och ljus, toner och dofter. Centralorganet projicierar utåt sina förnimmelser af tingen; och i det människan så danar sin värld, kastar hon ut sitt självtvinnade nät af ljus- och ton- och doftförnimmelser öfver den ljudlösa och stumma atomvärlden. — Han ansluter sig i denna framställning till analoga uttalanden af Helmholtz, Lotze och Wundt.

Naturforskningen är således på det klara med, att sinnesförnimmelsen endast rör sig med tingens fenomen. Den ställer sig sålunda åtminstone i viss mån på den idealistiska uppfattningens sida. Men den idealistiska filosofien förklarar i sin ordning, att äfven naturforskarnes yttre rum med dess atomdallringar och eviga mörker och tystnad blott är en abstraktion ur det inre rummet och dess föremål, en abstraktion, som bortblekt alla det inre rummets färger och öfriga kvaliteter, för att uteslutande hafva kvar kvantiteterna eller de egenskaper, med hvilka man kan anställa beräkningar och som man kan underkasta matematikens lagar. För idealismen är *allt* hvad vi förnimma och veta om världen *inom oss*. Och det sinnligt förnumna är symboler af något andligt. Hvad åter detta andliga är — därom heter det i ett uttalande, som synes vara Rydbergs första mera tydliga bekännelse om en anslutning till Boström: «Fråga vi hvad detta andliga är, hvaraf rummet är en symbol, så har intet djupsinnigare och säkert intet sannare svar härpå gifvits än det som uttalats af den store svenske tänkaren Boström, att nämligen rummet likasom tiden är fenomen för oss af lifvet i det hela, af det rena, bestämningslösa självmedvetandet, som är i Gud och i alla väsenden — det lif, hvilket är det enklaste och substantiellaste i allt och likasom utgör det hvaraf allt består — med andra ord det lif, det självmedvetande, hvilket förhåller sig till allt varande och alla väsen så, som rummet förhåller sig till alla de geometriska figurerna».

Frågan om materialism och idealism får en särskild tillspetsning vid spörsmålet om förhållandet mellan själ och kropp eller förhållandet mellan själ och hjärna. Ehuru detta är den punkt, där striden mellan de båda åskådningarne stått hetast, anser Rydberg, att stridens utgång icke kan afgöras på denna punkt, enär de kämpande linierna hafva en stor utsträckning, å hvilken det

finnes viktigare positioner än denna, hvilkas besittning afgör slagets öde. Emellertid ingår författaren utförligt på frågan.

Från Carl Vogts, Moleschotts och Büchners skrifter — tydligt är också inflytandet från F. A. Langes «Geschichte des Materialismus» — redogöres för de skäl materialisterna anföra för sin hufvudsats om själen såsom hjärnan själf eller åtminstone oskiljaktigt bunden vid hjärnan på samma sätt som kraften vid materien: förhållandet mellan hjärnans utbildning och intelligensens styrka, följderna för själslifvet af hjärnans skadande, iakttagelser vid sömn och död o. s. v. Han framhåller, att materialismen likaväl som idealismen uppkommit ur behofvet att skaffa sig sammanhang och enhet i sin världsåskådning, och att, hvad vidkommer särskildt den moderna materialismen, denna varit en så godt som nödvändig sidoföreteelse till den moderna naturvetenskapen med dess storartade upptäckter, hvilka ovillkorligen lockat till försök att på dem grunda en världsuppfattning. Det är derför orätt eller inskränkt att stämpla och fördöma denna riktning som ett uppsåtligt ondt alster af en fördärfvad människonatur. Man har icke att fördöma utan att vederlägga materialismen.

Vid kritiken af den materialistiska världsåskådningen vänder sig Rydberg närmast mot dess okritiska dogmatism. Den har aldrig anställt en grundlig kritisk undersökning af sitt eget hufvudbegrepp, då den aldrig sökt på allvar lösa frågan, hvad materien är. Den börjar med dogmer: med grunddogmen, att allt i världen är sådant, det synes för oss; med dogmen om atomerna och den däri liggande olösta dualismen mellan kraft og materia; med dogmen om orsaksförhållandet mellan hjärna och tanke — hvilken senare innebär ett brytande af den naturvetenskapliga logikens första sats, att blott det *uppvisade* sammanhanget får gälla såsom orsakssammanhang, då man ingalunda ådagalagt utan blott påstått, att t. ex. tankarne bildas ur hjärnan såsom gallan i lefvern. Vänder man sig till fysiologien, så befinnes, att denna vetenskap har nästan ingenting att säga om förhållandet mellan hjärna och tanke, ja att det visat sig vara en fåfäng jakt att i hjärnan söka upptäcka källorna till själens olika verksamhetssätt. «Att i hjärnan efterleta lokaliserade själsförmögenheter torde vara lika gagnlöst, som om någon vid undersökningen af ett lokomotiv väntade att i någon del af maskineriet påträffa lokaliserad dess förmåga att draga laster, i en annan dess förmåga att ila framåt o. s. v.» Man för-

mår på fysiologisk väg alls icke ådagalägga, att hjärnan alstrar viljeakter och utsvettar tankar; däremot ådagalägga de nyaste forskningarne, att hjärnan är ett organ, som frambringer de finaste och mest invecklade förbindelser mellan sensationer och muskelrörelser. Däremot finnes det en punkt, i hvilken materialismen ställer sig i uppenbaraste motsägelse till en af naturvetenskapens lifsprinciper. Denna håller nämligen fast vid, att af intet blir intet, och att således all den materiella kraft, som förefinnes i universum är kvantitativt konstant. Kunde nu ett kemiskt eller fysiskt kraftkvantum gå öfver t. ex. i ett begär eller en viljeakt, en känsla eller tanke, så vore därmed just denna konstans omintetgjord. Och äfven om dessa andliga produkter åter reducerades till fysisk eller kemisk kraft, så skulle orsaksserien brytas af dessa för fysik og kemi oåtkomliga faktorer. «Och för slikt har vetenskapen att betacka sig. Det är dylika med hvarandra ojämförliga faktorers hopblandning, som omöjliggjorde all verklig naturvetenskap under medeltidens århundraden, och som ofta försvårat de exakta vetenskapernas utveckling äfven i nyare tiden». Fysiologerne erkänna sig vara ur stånd att förklara, huru etervibrationer varda i medvetandet till något helt annat: till ljusförnimmelser, färgförnimmelser, tonförnimmelser o. s. v. «Alla dallringar och vibrationer, allt elektriskt og mekaniskt är dock ännu icke något själstillstånd, intet föreställningslif. Sammanhanget mellan så olika yttringar är en gåta och skall mähända blifva det till dagarnes ända». Tänkaren och naturforskaren finner ingen större likhet mellan logiken i våra tankar och ägghvitan, kalit och fosforn i vår hjärna än hvad det atlantiska hafvets gestalt och kemiska beståndsdelar har med den på samma haf seglande sjömannens känsla och föreställningslif.

Men är det icke tänkbart, att materialismen, äfven om den är obevisad och obevislig, har sin fulla rätt såsom en hypotes, vid sidan åtminstone af andra hypoteser? Viktor Rydberg bestrider detta. Han anser sig kunna visa dess ohållbarhet äfven såsom hypotes genom att ådagalägga, hvartill den i sina konsekvenser leder. Man försöke att tillsvidare antaga, att vårt självmedvetande, vårt förnimmelselif ej är något annat än en yttring af vår hjärnas materiella krafter — d. v. s. antaga hypotesen och draga dess konsekvenser.

Analysen af vårt själslif visar i stort sedt flere, närmast

kunna vi fixera *tre* olika föreställningskedjor. Den första af dem är sensationskedjan — en af naturnödvändigheten drifven ström af på hvarandra följande sinnliga förnimmelser. Den andra är kedjan af våra minnes- och fantasibilder. Äfven denna är naturligen lagbunden; psykologien söker formulera dessa, den s. k. idéassociationens, lagar. Den tredje serien är tankeverksamhetens af logisk lag ledda process. Från den materialistiska hypotesens ståndpunkt är nu t. ex. äfven denna tredje serie mekaniskt naturbestämd. Tankarne framkallas af materiella tilldragelser i hjärnan, t. ex. af vissa elektro-kemiska rörelser i vissa fibrer och celler. Äfven tankarnes gång, deras ordningsföljd är på samma sätt bestämd — bestämd af *naturen* i den mekanistiska meningen. Det är då denna natur, som bestämmer följden både i tankeserien $2 \times 2 = 4$ och i serien $2 \times 4 = 2$; både i serien: «Jag ämnar segla öfver hafvet för att se en vän i Amerika» och i serien: «Jag ämnar segla öfver en vän för att se Amerika i hafvet». Naturen, det blinda universum med sina atomkomplexer, framkallar det riktiga likaväl som det förvända. Men det är naturligtvis då också samma natur, som icke sällan korrigerar sig själf genom att rätta begångna fel. Och därvid skiljer den likasom mellan naturnödvändigheten och logiken, skiljer mellan sina materiella lagar och sina normativa lagar och ställer de senare öfver de förra. Hon kritiserar och rättar sig själf och denna kritik och självrättelse, såsom återigen ingenting annat än kemiska og fysiska förlopp, måste i sin ordning vara naturnödvändiga. Samma tankegång äger naturligen sin tillämpning på distinktionen mellan fult och skönt, på själens lidelser och begär och de krafter, som söka hålla begäret i tygeln. Logisk, estetisk, moralisk, religiös lag är produkt af naturen själf. — Hvart leder tankegången för att icke blifva orimlig — om man nämligen fasthåller hypotesen? Jo — menar Rydberg: till det antagandet, att den ponerade blinda nödvändigheten, som råder i naturen, i grunden sedt är en förnuftig nödvändighet och således icke blind. Eller, för att med Rydbergs egna ord återgifva hans sammanfattning af resultatet:

«Naturen har i den mänskliga hjärnan skapat åt sig en logisk apparat, har inom vår hufvudskål skapat — och skapat på grund af en i naturen själf inneboende nödvändighet — en fysisk tankefabrik, bestående af otaliga mikroskopiskt fina nervceller, knutar och fibrer, i hvilka försiggår en af fysikaliska, kemiska och organiska

lagar reglerad verksamhet, som steg för steg och slag i slag framkallar en följd af intellektuella företeelser, en logisk verksamhet, som vet att skilja mellan det sanna och det falska, ehuru såväl de sanna som de falska tankeserierna äro alster af naturnödvändigheten; vidare har naturen i den mänskliga hjärnan skapat åt sig en estetisk verksamhet, som skiljer mellan det sköna och det fula, ehuru de sköna och de fula föremålen äro lika mycket alster af naturnödvändigheten; ytterligare har naturen i vår hjärna åstadkommit en etisk verksamhet, som emot begärans lockelser ställer samvetets meningar och pliktens röst, samt ett känslolif, som fyller oss med längtan till en högre skönhet, en klarare sanning, ett renare andelif än den jordiska verkligheten kan bjuda oss. Och då ingenting kan ligga i en verkan, som icke implicite finnes i orsaken, så måste, om förnuftet är en naturprodukt, naturen själf vara förnuft, så måste allt detta logiska, estetiska, sedliga och religiösa implicite förefinnas i själfva universum, och vi stå inför det oerhörda, alla vanliga föreställningar öfverstigande fenomenet, att inom skalet af blindt verkande naturlagar, inom mekanismen, kemismen o. s. v. röra sig som tingens verkliga väsen logiska lagar, estetiska och sedliga lagar, rörer sig en trängtan, som vill spränga denna naturs egna gränser för att hamna hos Gud».

«Här hafva vi tänkt materialismen följdriktigt till punkt och finna då, att hon upphäfver sig själf. Ty vi hafva endast ett val: antingen att förkasta den materialistiska hypotes, från hvilken vi utgingo, eller också medgifva, att naturen är något annat och ojämförligt mer än fysikern, kemisten och fysiologen vanligen plä tänka sig under detta ord — något annat och oändligen mer än materialisten föreställer sig naturen vara. Och äfven i detta senare fall är ju materialismen då upphäfd, ty hon har fört till insikten, att naturen är förnuftig och visar långt ut öfver sig själf till ett absolut förnuft och en absolut skönhet och godhet. Och därifrån är steget icke långt till den idealistiska filosofiens lära, att förnuftet är just det substantiella i allt, att allt fördenskull är förnuftigt lif, och att allt, emedan det är förnuftigt lif, är andelif, andelif om än i de mest olika grader och utvecklingsskeden, från det lägsta, hvilket synes oss, som omedelbart endast fatta fenomenen, som medvetslöst, och sedan upp genom alle skeden af andelif ända till det högsta allomfattande gudomliga förnuftet».

Materialismen hade, såsom Rydberg anmärkt, okritiskt och

dogmatiskt antagit satserna om materien och atomen. Detta ger honom anledning att — i nära anslutning till Langes Geschichte des Materialismus — framställa atombegreppets och «materiens» historia. Resultatet blir, att materien inför forskningen mer och mer upplöses i krafter, och till slut endast står kvar såsom det oupplösta residuet, som i grunden ingenting annat är än det obekanta X, vi måste tänka oss för att hafva ett subjekt åt kraften såsom predikat. Den världsgrundande sanningen: «ingen kraft utan materia, ingen materia utan kraft» är i grunden ingenting annat än en variation på temat: «intet subjekt utan predikat, intet predikat utan subjekt». Och atomerna förvandlas, för att fylla det kraf man ställer på dem, i konsekventa materialisters egna ögon till ett slags lefvande, medvetna väsen — ett slags Leibnitzska monader.

Och Viktor Rydberg är gärna med om denna svängning mot atomernas vicificering. Låt gärna atomerna lefva, förnimma och tänka! Det tilltalar den Rydbergska mystiken. Och han är glad, om man får tänka sig andelifvet gå ned ända till stoftgrandet, så att ingen död materia finnas i universum. Han anser sig icke behöfva tvifla på tillvaron af lif hos det stoft vi trampa under foten eller på en ädel bestämmelse äfven för det, som kan synes oss oskönt, men som troget förrättar sitt värf i skapelsens tjänst. Går det en kreaturens suckan genom hela skapelsen, så är där då också en förhoppning om en härligare framtid. Om allt är ett lefvande helt, så är det visserligen så, att de onda gärningarne hos människan lämna sin onda bottenfällning djupare, mycket djupare än vi äro i stånd att skönja det; men så är också det goda «ett plus, som väger till eviga tider på universums vågskål och aldrig helt går förloradt». «Hela vår fenomenvärld är ett återsken i brutna former af något andligt, och vi, inskränkta väsen, som lefva på vårt stoftgrand, jorden, kunna icke veta, om ej allt hvad skönt vi se, från soluppgångens majestätiska härlighet till månglittret på det stilla vattnet, om icke allt detta, som för oss är ett skönt, i själfva verket är återskenet af goda tankar, höga, ljufva och rena själsstämningar i detta universum af idel lif». — «Allt är lif, allt är ett högre eller ringare mått af medvetande; eller det är relationer mellan lefvande väsen. Dessa relationer, emedan de äro förnuftiga, äro också lagbundna, och måste, när vi se dem som yttre förhållanden i tidens och rummets former, antaga utseendet

af en sträng mekanism, som slingrar sina trådar genom det hela. Men det är så långt ifrån, att det som synes ske mekaniskt och naturnödvändigt är oförenligt med viljans frihet, rätt förstådd, att människan i själfva verket icke skulle kunna uppträda och fritt verka på den yttre naturen, om ej denna vore bunden af lagar, som människan kunde beräkna. Endast genom att kunna beräkna dem, genom att med visshet kunna sluta från orsak till verkan, är det henne möjligt att tillgodogöra sig naturens krafter, vare sig det gäller att så en åker eller bygga ett lokomotiv eller föra ett skepp öfver oceanen. Sålunda träder naturnödvändigheten i den mänskliga frihetens tjänst i stället för att upphäfva henne». — Det är skäl att lägga märke till denna — för öfrigt redan af Leibnitz uttalade — tanke om förhållandet mellan naturnödvändighet och frihet.

III.

Om vi på en gång flytta oss ett godt stycke fram och börja där Rydberg återupptager tråden, så komma vi just till Leibnitz, jämte Plato den tänkare, till hvilken den Boströmska idealismen ansluter sig. Rydberg redogör för Leibnitz' åskådning. Leibnitz' universum är också ett helt af lefvande väsen, och människosläktet utvecklar sig i många grenar ur ett enda lifsfrö. Med denna åskådning konfronterar Rydberg den moderna naturvetenskapens kosmogoni, sådan den på grund af Kopernici, Keplers och Newtons upptäckter formulerats i den Kant-Laplaceska hypotesen. Och han har ingenting emot att acceptera denna senare. «Det är en ofantlig divina comoedia, hvars underbara storhet icke minskas utan ökas däraf, att allt detta, alla dessa förvandlingar, alla dessa former från naturvetenskaplig ståndpunkt äro i grunden ingenting annat än krafter och kraftförvandlingar. Vårt solsystem, likasom hela universum, utgöres af ett visst mått latenta och verksamma krafter, ett mått, som hvarken ökas eller minskas, huru än deras former skifta. Allt, som sker i den kroppsliga världen, är endast omgestaltningar inom detta kraftförråd. Mekanisk stöt och rifning, kemiska arbetsprocesser öfvergå till värmekraft; värmekraft åter i rörelsekraft. Genom dessa krafters samspel var det, som de döda lemmarne af kallnade solsystem sammanstötte och förvandlades i en gasmassa. Ur denna gasmassa har ett nytt solsystem utbildat sig

och på en af dess planeters yta utvecklar sig vidare medelst dessa krafters ingripande i hvarandra ett organiskt lif ända upp till människan, för hvars sinnesorganer den sålunda tillkomna världen strålar i härliga färger och former, hvars förstånd söker utforska gåtorna omkring sig och söker göra sig naturkrafterna underdåniga, hvars sedliga natur skapar en annan värld i denna, en värld af känslor, plikter och etiska uppgifter, och hvars religiösa natur tänder på planetens yta altaren och bygger tempel och frågar, tviflar, tror och längtar efter något väsentligt bakom dessa krafternas spel, frågar, tror och längtar efter en Gud. Och hvem vet, om icke denna längtan, om än i andra former, genomtränger hela skapelsen, om icke på de otaliga planeterna i den oändliga världsrymden samma längtan till Gud röjes, samma rop höjes efter en himmelsk fader. Däruti har då naturkrafternas spel ytterst resulterat; i de ur dessa krafters samverkan framgångna varelsernas fordran på ett högsta väsen, på en högsta kärlek, som tillförsäkrat dem en annan lott än den att uppkomma, lefva ett kort lif, blandadt af sorg och glädje, och så försvinna».

Frågan blir nu, hvilket förhållandet är mellan naturprocess och förnuft, mellan mekanism och telos, mellan nödvändighet och skaparplan. «Ligger det en gudomlig skaparplan under det hela, eller är allt ett blindt spel af blinda makter?» Därpå kan icke naturvetenskapen svara. «Världen *kan* vara en skaparplan, som förverkligar sig, och allt *kan* hafva ett gudomligt ändamål, utan att fördenskull denna plan eller detta ändamål kan tagas med i beräkningen vid naturvetenskapliga undersökningar, lika litet som man vid förklaringen af de enskilda delarnes förhållande och verksamhet i ett af människan uppfunnet maskineri har att bruka afsikten därmed som förklaringsgrund för vattnets stigande i pumpverket eller för ångans tryck på ångkittelns väggar. Först när det gäller att förklara ett sådant maskineri som ett helt har planen och afsikten därmed en betydelse och då den allrastörsta». Alltjämt framhålles den grundtanken, att naturforskaren strängt skall hålla sig till den mekaniska förklaringen. Men däri ligger på samma gång hans begränsning. «Så länge naturvetenskapen är naturvetenskap måste han betrakta världen som en stor mekanism; hans uppgift är att utröna, huru delarne i denna mekanism ingripa i hvarandra, huru krafterna i densamma samverka. Däri ligger naturforskningens styrka som exakt vetenskap; men däri ligger ock

hans svaghet såsom världsåskådning. Naturforskaren är nödgad att ur sina förklaringar utesluta den viktigaste förklaringsgrunden: det i skapelsen sig uppenbarande sträfvandet till ett ändamål. Däraf kommer det sig, att mången, hvars studier omfatta endast de exakta vetenskaperna, men icke filosofien, kommer till följande falska slutsats: «enär jag vid betraktandet såväl af världen och planetsystemet som af människans muskler och nerver finner, att hvarje nästföljande tillstånd är en naturnödvändig verkan af ett föregående tillstånd, fördenskull råder en blind nödvändighet i allt som sker, och det finnes intet gudomligt ändamål med det hela». Slutsatsen är lika falsk, som om någon sade: «enär jag i ångmaskinen finner, att hvarje dess rörelse beror af de enskilda maskindelarnes ingripande i hvarandra, och att dess sätt att verka naturnödvändigt beror af dessa delars beskaffenhet och samverkan, fördenskull finnes ingen plan och intet ändamål med denna maskin». Som världsåskådning är naturvetenskapen otillräcklig, emedan han från sin forskning utelämnar och måste utelämna just det väsentliga i universum, det andliga, det personliga, det absoluta förnuftet, Gud och hans lefvande idéer, af hvilka allt hvad vi med våra sinnen förnimma ej är annat än fenomen».

Rydbergs lösning af problemet «materialism eller idealism?» eller nogare sedt «naturvetenskapligt-mekanisk eller filosofiskt-teleologisk världsbetraktelse?» gestaltar sig sålunda till en lära om bådas berättigande från olika synpunkter. Man kunde kalla den läran om «de olika aspekterna».

Det är en sublim tafla, som naturvetenskapen målar. Den framställer världsbyggnaden lik ett «Yggdrasil, lifsträdet i våra fäders mytologi, där bladen, som smycka kronan, äro solsystem, som ha sin knoppning, sitt sommarlif och slutligen äfven sin höst, under hvilken de efter hand affalla och försvinna». «Taflan är sublim, men hon skulle också vara tröstlös, om vi icke hade att tänka oss under allt detta en förnuftig plan, ett gudomligt ändamål, eller om vi icke bakom detta oändliga förlopp af födelse och undergång hade att tänka oss något andligt och varaktigt, hvari hvarje väsen har sitt trygga fäste». Då man under somliga tider förnekat hvarje förnuftig plan och hvarje gudomligt ändamål, och denna förnekelse blifvit bland de bildade rådande, såsom fallet t. ex. var under det romerska kejsardömet, har denna förnekelse tryckt på tiden en prägel af likgiltighet för det praktiska lifvets högre

frågor, en prägel af förtviflan och dyster resignation eller vildt vällustlif, som vill njuta stunden, emedan vi snart skola dö, samt i förening härmed en dragning till det mystiska eller det vidskepliga, emedan människan dock aldrig kan lösgöra sig från känslan af det öfversinnligas närvaro.

Att förnekelsen af hvarje telos i tillvaron varit i tillväxt under de sista århundradena beror icke blott af naturvetenskapens inflytande utan också på det torftiga uppfattandet af det ändamålsenliga såsom betydande det för människan nyttiga samt på den falska metafysik, som för att rädda tron på ett ändamål med skapelsen antager, att öfversinnliga faktorer stötvis ingripa i naturlagarnes mekanism. Och då man rent empiriskt ur naturen själf sökt uppvisa ett ändamål t. ex. genom framhållande af ändamålsformerna i den skapade världen, så svara teleologiens motståndare med samma argument som skalden Lukretius, hvilken, då man sade, att ögat är gjordt för att se med, svarade, att därom veta vi intet, utan vi veta blott, att vi se därför att vi ha ögon. Dessutom visar sig så mycket i naturen vara ändamålsvidrigt.

Emellertid är den vanliga fruktan, att de exakta vetenskapernas utveckling skulle störas och lida, om tanken på ett ändamål i och med skapelsen finge hafva gällande kraft, enligt Rydbergs mening alldeles ogrundad. Förutsättningen, att den fysiska världen är en sträng naturmekanism, låter sig ganska väl förena med tanken, att allt är en utveckling i tid och rum af något andligt, som sträfvar att komma till klarhet med sig själft och därvid ledes af förnuftiga världslagar. Den mekaniska aspekten och den teleologiska äro båda berättigade. En och samma värld har två sidor, den ena eller den andliga tillgänglig för vårt förstånd, den andra för våra sinnen.

Men hvarför fasthålla ändamålssynspunkten? Människans eget väsen nödgar därtill. Är människan produkten af en natur, från hvilken ändamål är uteslutet, så förblifver det en obegriplig motsägelse, att detta alster af blinda naturmakter kan för sig själf upställa ett annat ändamål än det att fysiskt vegetera så godt som möjligt. Pliktkänslan i dess motsättning till naturdriften, kärleken, tron på ett universum af andliga intressen, «i hvilket ingen ädel sträfvan går förlorad, skulle än den sol slockna, hvilken nu lyser våra fröjder och lidanden, och den jord, som är vår bostad och skall gömma vårt stoft, sprängas», och slutligen den religiösa

känslan tala emot den mekanistiska världsåskådningen. De utgöra inga bevis — dessa våra känslor — men deras betydelse ligger däri, att de äro fakta, som tarfva förklaring, men omöjligen kunna få en sådan ur den lära, att skapelsen skulle vara ändamålslös. «De äro fakta, som tarfva förklaring».

Det blir egentligen tre sätt, på hvilka världen kan uppfattas: tre «aspekter» — för att åter låna detta ord ur Rydbergs senare terminologi. Det ena är det yttre, i hvilket vi se världen som en byggnad af kroppsliga ting och elementer och världsförloppet såsom ett mekaniskt skeende. Det andra är den idealistiska, teleologiska. Det tredje är att uppfatta världen såsom Gud gör det — om hvilket vi ingenting annat kunna veta, än att det icke är bundet af rummets och tidens skranker.

I det följande söker nu Rydberg formulera den idealistiska uppfattningen af det absoluta förnuftet eller Gud. Därvid synes han oss väsentligen reproducera de Boströmska tankarne om den tidlösa värld, där man — för att ge uttryck åt vår personliga känsla vid alla dylika resonnemang — aldrig vet, hvad man har kvar och hvad man släpper vid det ständiga sträfvandet att komma upp ur tidsexistensens kategorier. Först när dessa metafysiska resonnemang släppas, och det blir fråga om det religiösa problemet om innehållet i det eviga och oförgängliga, möta vi åter mera konkreta tankar. I den strid, som förts om hvad detta eviga är, ställer sig människans känslolif afgjordt på den sida, som uppfattar detta eviga och oförgängliga som en lefvande personlighet. Det förnuftiga väsendet människan kan och vill icke böja sitt hufvud för något annat än en förnuftig Gud. Själf erkännande det godas makt, trängtar människan att styrkas i sin öfvertygelse, att det goda har objektiv, allmängiltig betydelse. De teoretiska grunderna för uppfattningen af Gud såsom ett väsen af högsta vishet, skönhet, godhet och fullkomlighet väga föga eller intet i jämförelse med den subjektiva, den omedelbara och inre bevisningskraften i det religiösa behofvet själft. «Jag förnimmer själf Guds närvaro i min egen ande, och denna hans närvaro innebär den tryggaste visshet om hans tillvaro». Rydberg häfdar, att begreppet personlighet måste fattas såsom gudsmedvetandets kärna. Den vanliga invändningen, att man måste vara ett ändligt och begränsadt väsen för att kunna vara personlighet, bemötes sålunda: «Vår erfarenhet visar tvärtom, att det är inskränktheten, begränsningen

i vår natur, som hindrar oss att varda personligheter i ordets fulla mening». «Personlighet i ordets fulla mening är för oss mer ett ideal än en verklighet, och detta ideal såväl som alla öfriga idealer är att finna endast hos ett väsen, som har sin grund i sig själf» — i Gud, af hvars personlighet äfven den högst utvecklade människans endast kan vara en svag afbild.

I det följande framställer Rydberg i korthet sin antropologi och kosmologi. Han ingår därvid också på Logoslären. Logos är Guds renaste afbild och mänskligheten urbild. I honom, säger Paulus, är före tidernas begynnelse allt skapadt, alla andliga väsen i himmelen och på jorden, och själf är han skapelsens förstfödde, i hvilken allt består såsom ett system — ett system, som man icke får tänka sig som tomma bilder i ett slags anteciperande gudomlig inbillningskraft, utan som verkliga väsen, om än med outvecklad, slumrande personlighet. Sinnevärlden och historien borde nu i full harmoni återspegla det systematiska i denna ideella värld, men gör det icke, emedan den första människan, släktets stamfader till köttet, den jordiske Adam, syndade, missbrukande sin frihet. Därmed är harmonien bruten. Detta röner hvarje Adams afkomling bäst uti sitt eget inre, där en oafbruten strid rasar mellan hans ärfda lägre natur och anden — en strid, som återverkar på hela skapelsen, likasom hela skapelsen suckar efter den förlorade harmonien. «Allt i sinnevärlden trånar efter befrielse från synd och död. Allting längtar efter alltings återställelse». — Historien har sin betydelse däri, att den är ett världsdrama, som rör sig om gudsbelätets utveckling i människan, genom friheten, synden och frälsningen — dess medelpunkt är uppenbarelsen af Logos.

«Historien kan icke vara en smal ljusstrimma af verklighet mellan tvänne gapande svalg af intighet». Tanken föres därmed till frågan om världens mål, om odödligheten. Äfven här utgår Rydberg från det personliga lifvets erfarenheter. Enhvar äger inom sig en hel värld af fenomener, ett något, som vill, tänker, hoppas och tror och trängtar till högre skönhet och klarare sanning än hvad vi här äga. Denna inre värld behärskas af en enhetlig princip: jaget. Och hvarje försök att förklara detta vårt jag och självmedvetandets enhet ur atomernas förenade verksamhet är omöjligt. Rydberg anser, att då själen i döden förlorar den materiella organismen, den dock behåller sin inre andliga organisation med dess grundförmögenheter. Och han tänker sig möjlig-

heten af, att bland dessa förmögenheter fantasien, den idealt formdanande kraften, kan vara verksam vid en blifvande själens lekamliggörelse i ny kroppslig eller sinnlig organism.

IV.

Man skulle kunna tala om idealism såsom härledd af «idé» och innebärande en åskådning, att idéerna, i sin totalitet bildande ett slags öfversinnligt begreppssystem, äro det sannt varande. Denna form skulle man rättare kunna kalla «ideism». Men därjämte skulle man kunna tala om idealism såsom härledd af «ideal» och fatta den såsom en åskådning, där tillvaron tänkes såsom ett system af verkligheter, hvilka genomträngas af sträfvan att mer och mer gestalta sig till idealitet. Öfvervägande i denna senare mening bör den Rydbergska lifsåskådningen fattas: den är mera idealism än ideism.

Framställningen löper till sist ut i en behandling af de synpunkter, under hvilka människan betraktar världen, då hon fattar den sådan den bör vara — en behandling af «idealerna».

Dessa idealer äro i sin relativa åtskillnad baserade på människans olika grundsträfvanden. «Människan har ett logiskt samvete, hvars ideal är sanningen, ett estetiskt samvete, hvars ideal är skönhet, och ett sedligt samvete, hvars ideal är det goda». Med dessa ideal är hon ställd midt i den verklighet, som omgifver henne. *Utan* dem vore hon ett naturting, ett djur; genom dem och i besittning af dem är hon medborgare i en högre värld. Rydberg skildrar sträfvandet efter sanningsidealet såsom ett oegennyttigt sträfvande efter sanningen för dess egen skull i motsats mot det af naturalismens åskådning framhållna blotta nyttighetssträfvandet. Med förkärlek dväljes han vid skönhetssträfvandet och vänder sig därvid polemiskt mot den exclusiva naturalismen, som nedsätter konsten till en naturafspegling. «Hvar i hela den yttre naturen hafva vi mönsterbilderna för en Beethovensk sonat eller för Athéns Parthenon?» Vi hafva af Gud eller, om man så vill, af naturen fått en ideal måttstock att mäta efter. Ägde vi icke den, hade vi inga estetiska värdeomdömen, då skulle vi i naturen upptäcka hvarken något vackert eller något fult. Att måttstocken själf förändras i utvecklingens förlopp, upphäfver icke denna synpunkts giltighet. På analogt sätt är det med det godas-

ideal. Dess innehåll är faktiskt underkastadt evolution, men det behåller dock sin absoluta giltighet. När Kant med afseende på etiken framhåller, att det är frågan om hvad som *bör* ske, äfven om det aldrig skett, så har han därmed träffande uttryckt *alla* idealers väsen. Likasom sedefilosofien handlar om detta böra, så handlar logiken om de lagar, i enlighet med hvilka man *bör* tänka, äfven om ännu icke någon människa tänkt utan att någon gång bryta mot dessa lagar. Såsom ett sundt förstånd förhåller sig till logiken, så förhåller sig en moralisk karakter till sedeläran. I logiken hafva vi tankeplikter, i sedeläran viljeplikter. Och man kunde ju med samma rätt öfverflytta synpunkten äfven på det estetiska och tala om estetik såsom det skönas etik og logik.

Till sist sammanfalla de olika idealerna i en konkret enhet — i det enhetliga ändamålet: «det goda, som i sin vidsträcktaste mening omsluter det sanna, det rätta och det sköna».

Viktor Rydbergs idealism är, såsom vi betonat, icke sådan, att den utesluter sin motsats: realism. Med full rätt framhåller utgifvaren af hans föreläsningar, R. Höckert, detta. Han betonar särskildt, med stöd i Rydbergs egna uttalanden, dennes fullt medvetna självständighet gentemot Boström. Rydberg har icke samma tillit som Boström till det abstrakta begreppets makt; hans respekt för den faktiska verkligheten är större, och han vill nå sitt mål med utgångspunkt i empiriska, naturvetenskapliga och psykologiska undersökningar. Han vill vara «en metafysiker med fötterna på jorden». «Rydbergs sträfvande såsom filosofisk tänkare gick ut på att förena den svenska filosofiens personlighetsåskådning med den moderna naturvetenskapens resultater och metod». Rydberg säger själf om sin ståndpunkt, «att den, ehuru idealistisk på fullaste allvar, är med afseende på hvad man kallar naturen och historien mer strängt realistisk än till och med naturforskningen i våra dagar, som ännu omedvetet opererar med en hop icke-mekaniska och i det hänseendet magiska faktorer». Erkännande sin närmaste frändskap med Leibnitz och Boström gör han gällande, att framställningssättet och anknytningspunkterna för problemens uppställande skola vara så vidt som möjligt realistiska och öfverallt, där det är möjligt, hänföra sig till konstaterade rön på naturvetenskapens och antropologiens områden. Och såsom den citerade författaren påpekar, går Rydbergs utveckling alltmer åt detta empiriska

och realistiska håll, utan att därmed det idealistiska skaplynnet uppgifves.

För egen del instämma vi på det bestämdaste i oppositionen mot tendensen att göra Rydberg till en blott epigon i den Boströmska skolan. Är det fråga om utgångspunkterna i den Platonska och den Leibnitzska filosofien, så har Rydberg självständigt återgått på dessa tänkare. Och man torde t. o. m. hafva skäl att undersöka den frågan, om det specifikt Boströmska egentligen passar in i det Rydbergska «systemet» — det synes oss snarast stå där litet löst infogadt.

Tänker man sig serien Geijer, Boström, Rydberg, så är det karakteristiskt, att både den förstnämnde och den sistnämnde äro vida mer realistiskt anlagda än den mellerste. De båda förra gå «nedifrån uppåt». Det är karakteristiskt för författaren af «Människans historia», att han från historien söker arbeta sig fram till sin filosofiska åskådning. Det är karakteristiskt för Rydberg, att han ur natur och psykologi söker sig fram till idealet. I motsats härtill sväfvar den Boströmska idealismen mera i det aprioriska begreppets rymd och söker därför fruktlöst en kontakt med verkligheten. Boström är systembyggaren, den svenska idealismens skolastiker. Men såsom det ofta händer, är skolastiken fattigare än den konkreta åskådning, ur hvilken den växt fram. Geijer är rikare än Boström. Och Rydberg, som stått under inflytandet af nutidens empiriska tankeodling, betecknar en återgång till en rikare och mera konkret världsåskådning.

Beträffande förhållandet till materialismen kan det sägas, att under det Boströmianismen realt taget ligger före den materialistiska krisen i det gångna århundradet, den Rydbergska uppfattningen ligger hitom samma kris — han har gått igenom dess pröfning. Hans filosofi är att räkna såsom ett utslag af samma idealistiska strömning, som i kritisk motsättning till materialismen, men med fullt erkännande af den naturvetenskapliga forskningens rätt, häfdar den öfversinnliga verklighetens betydelse. Riktningen är representerad icke blott af nykantianen F. A. Lange, utan också af Fechner och Lotze och vann för öfrigt erkännande af naturvetenskapsmän sådana som Helmholtz och Du Bois Reymond. I deras skola har Rydberg vunnit ett vida rikhaltigare material gentemot den materialistiska skolan än de äldre idealisterna kunde förfoga öfver. Frappant framträder detta, om man jämför Vikners «Undersökningar

öfver den materialistiska världsåskådningen» med Rydbergs föreläsningar. Vikner förklarar sig vilja strida med tankens lagar såsom vapen — strida med logik. Och detta ter sig t. ex. så, att han hugger in på förhållandet mellan «begreppet» materia och «begreppet» kraft och framhåller, att materien såsom sådan är det passiva och att aktivitet däremot ligger i kraftens begrepp, hvadan det strider emot materiens begrepp att hafva kraften till egenskap o. s. v. Det är ju naturligen idel «vatten på gås». Det är som att hugga in på en «helrealist» med latinsk grammatika. Och detta om aktivitet och passivitet är väl också i grunden — latinsk grammatika. Viktor Rydberg har icke blott vida grundligare reala insikter till sitt förfogande — han har också klarare förstånd på den metod, det är fråga om. — Detta naturligen sagdt med all vördnad för den ädle tänkaren Vikner, hvars styrka låg på annat håll, och som föröfrigt själf lärde sig beklaga, att hans utbildning gått i den riktning, att han ej kunde tillgodogöra sig samtidens empiriska, naturvetenskapliga forskningsresultat.

Hvad den svenska litteraturen beträffar torde de Rydbergska föreläsningarne om «materialism och idealism» kunna räknas såsom det bästa, som hos oss finnes skrifvet mot materialismen. Däremot afstå vi alldeles från försöket att objektivt inrangera Rydberg i en rangskala öfver världens tänkare. När svenskarne göra något dylikt — vanligast med det resultatet, att våra egna främste män äro särdeles obetydliga — är det blott fruktlösa försök att se med ett slags världsomfattande ögon, som lånas från en imaginär utländing in abstracto. Om vi, med begagnande af de ögon, som stå oss till buds, d. v. s. våra egna, betrakta Viktor Rydbergs lifsåskådning, finna vi hos honom en sällsynt förening af religiös, moralisk och estetisk bildning, och hans tankar få sin personliga halt från en djup tro på de ideala faktorernas objektiva realitet.

Öfver vår svenska religionsforskning från teologiskt håll synes hvila ett olycksöde, som alltid åstadkommer, att den kommer sent med i tankeströmmen — vanligen på den sista vågen. Då Rydberg höll dessa föreläsningar, hvarmed vi nu sysselsatt oss, gnagde man hos oss ännu på de Hegelska benen. Både Rydbergs gamla antagonister i Lund och hans främste teologiske motståndare A. F. Beckman voro till sin filosofiska och vetenskapliga bildning Hegelianer. Först i närvarande tid äro vi i färd med att få in i vår teologi den

tankeströmming, som formats under inflytandet af nykantianismen, Lotze m. fl. — d. v. s. samma tankeriktning, som hos Viktor Rydberg vann en nationell representant. Men nu få vi naturligen tankarne mera genuint tyska. Man kan därför knappt tillbakahålla den fromma önskan, att Rydbergs enligt vår mening djupare åskådning fått inverka något för tjuge år sedan. Men — som sagdt — vårt öde ville det icke. Hans föreläsningar blefvo kvar i hans gömmor; och hvem vet ifall de fått verka något, äfven om de kommit ut inför offentligheten. Teologien hade efter all sannolikhet ignorerat dem. Ty det är nu en gång fäderneärfd sed hos vår svenska teologi att alltid gå öfver Östersjön efter vatten.

J. A. Eklund.

NAPOLEON HOS DE SLAVISKE DIGTERE[1].

(Af S. Holst Jensen).

Af det forrige aarhundredes store skikkelser er der ingen, hvis navn ved siden af lord Byrons har havt en stærkere og mere magisk klang i slavernes øren end Napoleons. Romantikens napoleonslegende fandt intetsteds mere devote og begeistrede troende end blandt de slaviske nationer. Heines napoleonskultus har intet at si mod Mickiewicz' og Krasinskis.

Hos *Adam Mickiewicz*[2]), denne store aand, den største, de slaviske folkeslag overhodet har frembragt, «det blødende polske folks hjerte»[3]), staar beundringen for Napoleon, hvis navn i lang tid var alle polakkers løsen og standart, i forbindelse med en personlig barndomserindring, som havde grebet ham paa det allerdybeste og aldrig blev udslettet af hans sjæl. Som 13-aarig gut var han nemlig vaaren 1812 vidne til den store verdensbegivenhed: Napoleons tog til Rusland, da de hvide polske ørne blanded sig med de gyldne franske. Fra Nowogrodeks kirketaarn saa han den venstre fløi af Napoleons vældige armé under Jerôme Bonaparte og fyrst Poniatowski, ialt 70,000 mand, nærme sig. For første gang saa han ogsaa da de berømte helte Dombrowski og Kniaziewicz. I hans forældres hus opslog Napoleons bror, kongen af Westfalen, sin residens, og i hans følge var en gammel eskadronschef, der saa op til Napoleon som til en gud, saa at han endog svor ved hans navn. Af denne gamle hugaf hørte gutten en hel del historier om Napoleons magt og storhed. Fra da af var han napoleonist med liv og sjæl. Hvor mægtigt det indtryk var, som Mickiewicz i de dage modtog, viser sig bedst af følgende strofer fra hans berømte

[1]) Brudstykke af et større arbeide.

[2]) † i Konstantinopel af Kolera 1855.

[3]) *Adalbert Cybulski: Geschichte der Polnischen Dichtkunst in der ersten Hälfte des laufenden Jahrhunderts,* Bd. I, Posen 1880, s. 119.

epos «*Pan Thaddæus*», som *Georg Brandes* kalder «det eneste lykkede episke digt, vort aarhundrede har frembragt»[1]), og hvorom dets svenske oversætter litteraturhistorikeren og slavisten *Alfr. Jensen* endog siger, at «man maa gaa helt tilbage til Homer for at finde dets lige»[2]):

> År *tolf!* Hur oförgätligt du blifvit oss alla!
> Dig krigets år soldaten ännu plägar kalla,
> och bonden skördeåret. De gamle dig prisa,
> och än du lefver kvar i folkets enkla visa.
> Af himmelska tecken du blifvit förspådt,
> och många dofva rykten dig re'n föregått.
> Vid glans af din vårsol vardt Litwas son betagen
> af sällsam bäfvan, liksom för yttersta dagen —
> en aning som sig röjde i löjet och tåren.
>
> — — — — — — — — — — — — — — — —
> — — — — — — — — — — — — — — — —
>
> O vår! för ögat än du oförgätlig står,
> du minnesvärda krigsvår, du skördarnas vår!
> Säll den, som dig fick skåda, hur ymnigt du strödde
> din grönska och din blom, hur af kämpar du glödde,
> hur full af förhoppning, hur rik på ärans lager!
> Dig ännu jag skådar liksom en drömbild fager.
> Fast ofri född och bunden re'n från späda åren,
> så skön som då jag aldrig se'n dess funnit våren[3]).

Det store digt er i tiden henlagt til slutningen af 1811 og begyndelsen af 1812, da Napoleons hærtog mod Rusland vakte en stormende begeistring i polakkernes sind og reiste dem til ny kamp mod deres arvefiende:

> Med glädjetårar skrek man vid blixtrande bloss:
> Gud är med Napoleon! Napoleon med os![4])

Mickiewicz' napoleonsbeundring gaar som den røde traad eller rettere den varme blodstrøm gjennem dette mærkelige digt. Især

---

[1]) *G. Brandes: Indtryk fra Polen,* Kjbhv. 1888, s. 329.
[2]) Se *Alfr. Jensens* studie over digtet i «*Finsk Tidskrift*» 1897.
[3]) *Adam Mickiewicz: Herr Tadeusz eller den sista utmätningen i Litwa.* Öfvers. af Alfr. Jensen, Stockh. 1898, s. 317, 320.
[4]) *Herr Tadeusz,* s. 320.

er dets slutning gjennemglødet deraf. Det er hint barndomsminde, som for Mickiewicz har været den mægtigste inspiration til denne klassiske epopee, hvor digteren opruller et saa storslagent nationalt kulturmaleri.

Af impulsiv og vækkende betydning har dog ganske vist ogsaa de forelæsninger været for ham, som han 1829 hørte i Berlin over revolutionen og Napoleon af den berømte jurist *Eduard Gans,* denne «bevægelige ildaand», som Heine kalder ham i sine «*Denkworte über Ludwig Markus*». Særlig har udentvil en udtalelse af Gans slaat ned hos ham og øvet sin manende og stimulerende virkning. Gans talte om Napoleon i de 100 dage og fremstilled ham under hans jættekamp mod hele Europa som en krigens gud, en titan, der endnu engang havde tat verdenshistorien paa sine skuldre. Det vilde være, sa han, det mest storartede stof til et moderne epos: alle Europas folk, ligesom fordum de græske stammer foran Ilium, kjæmpende sammen i en fælles kamp mod det ene verdenshistoriske folk, mod *den ene mand,* der stod i spidsen for dette folk. «Men blandt de nulevende digtere kjender jeg ingen anden, som kunde besynge noget saa stort som dette, end ham, som til min ære er tilstede ved denne forelæsning, et medlem af det folk, som kjæmped til det sidste ved heltens side, og en sanger, der ved sine tidligere frembringelser har lagt for dagen, at han er istand til værdig at besynge et saa ophøiet indhold».

Mickiewicz' beundring for Napoleon faar efterhaanden en mere og mere mystisk karakter. Napoleons skikkelse antar i hans øine rent overmenneskelige dimensioner. Han er den store gaade, det uudgrundelige fænomen i menneskeslægtens historie, en guddommelig aabenbaring, en halvgud, forløberen for en ny Messias, om ikke denne Messias selv. Hans fald er en martyrdom, St. Helena et Golgata. Det er af stor psykologisk interesse at høre, hvad Mickiewicz, som aldrig glemte sin første kjærlighed, men var den tro indtil sin sidste stund, endog saa sent som 1843 udtaler om Napoleon. Som professor ved *Collège de France* i Paris holdt han 1840—44 en række forelæsninger, der senere blev udgit, over slavisk litteratur. Behandlingen er meget uvidenskabelig, og det hele er væsentlig kun en lyrisk-episk rhapsodi. Den første halvpart indeholder dog mange udmærkede ting, mens den anden er fuld af bizar mystik og fanatisk begeistring for panslavismens idé, dette «afmagtens barn», som den fremragende polske litteraturhistoriker

Cybulski kalder den[1]), denne fantasi, som «begyndte med antikvariske abstraktioner og i den første tid var en romantisk idealisme, men lidt efter lidt under begivenhedernes indflydelse antar en politisk skattering»[2]). I disse forelæsninger siger Mickiewicz om Napoleon bl. a.: «Han øved en uhyre indflydelse paa de slaviske lande. Denne indflydelse er langt større end den, hans politik har fremkaldt. — — — Napoleons person var den kraft, som yded modstand mod det forgangne aarhundrede. Han har sammenfattet tidsalderens kraft, storhed og magt i sig, men ogsaa tilintetgjort alt, hvad der var usandt og tilfældigt. Det 18de aarhundredes hovedfeil var det aldeles utæmmelige letsind, hvormed man søgte at forklare og tyde alt. For de daværende mennesker gaves der ingen hemmelighed mere. De havde til forklaring af ethvert fænomen allerede sine systemer færdige. Men nu lod forsynet en saa gaadefuld mand komme tilsyne, og alle intelligensers kraft maatte ydmyge sig for ham. Man spurgte hverandre uden at finde svar: hvorfra kommer denne mand? Hvad har han at udrette? Hvad er hans mission? Og allerede det var for menneskeheden en stor velsignelse: at den blev tvunget til at overveie og anstille betragtninger, at der blev stillet den en gjenstand for øie, som ikke lod sig forklare. Napoleon kaldte ved sine seire, sine love, sine overordentlige evner hos det 18de aarhundredes mennesker, som ikke mere var istand til at beundre noget, beundringsfølelsen med magt frem igjen i deres sjæle. — — — De partier, som stod fiendtlig ligeoverfor hans magt, blev staaende ved den mening, at han var et resultat af revolutionen. Denne mand kunde ikke, hvis vi skal benytte kemikerens sprog, være noget resultat, fordi han ikke i mindste maade havde indladt sig paa de revolutionære kombinationer, aldrig havde tilhørt den revolutionære bevægelse i Frankrig, ja endog ikke var nogen vestens mand. Der gives intet i ham, som betegner en galler, germaner eller slaver. Han besad hverken det franske vid eller den slaviske godmodighed. Viddet, det træffende var ganske fremmed for ham. Han er den eneste franske monark, som ikke blev regnet for at være vittig, den eneste som hele sit liv igjennem ikke har lavet en spøg, ikke engang har

[1]) *Adalb. Cybulski: Gesch. der poln. Dichtkunst*, Bd. 1, s. 33.

[2]) *A. N. Pypin* und *V. D. Spasovic: Geschichte der Slavischen Literaturen*, übertr. von Traugott Pech. Bd. 1. Leipzig 1880, s. 48.

efterladt et eneste *bon mot*. I denne mands karakter og genius var der, som allerede nogle franske forfattere har anmærket, noget østerlandsk. Han elsked østen. En uforklarlig tilbøielighed drog ham til denne verdensegn. Ofte udtalte han, at store mænd fødes kun i østen, og at enhver, som har gjort epoke, har faret gjennem østerland. Denne tro var det, der drev ham til Ægypten. — — —

Fordi han var uforklarlig, derfor fatted englænderne et instinktmæssigt had til ham. Dette folk, som vil forudse alt, vinde slag ligesom schakpartier, og lar alt bero paa jordisk magt og beregning, har ved synet af en uudgrundelig mand, der tog al kraft af sig selv og lod den udstrømme omkring sig, saa at si med et vink skabte store mænd, kaldte uhyre hære ligesom frem af jorden og styrted det ene folk efter det andet, — denne nation har ved synet af en saadan mand anet et væsen, som stod i skarp modsætning til dens egen tilværelse, og fordi den ikke kunde begribe ham, vilde den bevirke hans undergang. England var ansigt til ansigt med Napoleon grebet af en forfærdelse som den, der griber et vantro menneske, naar han ser en aand. — — —

Endog andre landes beboere saa i denne mand noget overmenneskeligt. Goethe, en af de viseste mænd, et af Europas største genier, voved neppe at tale om ham (!). Midt iblandt de paa Napoleon forbitrede tyskere æred han ham saa høit, at han næsten havde sky for at nævne hans navn. Han saa i ham repræsentanten for en større og for menneskeheden værdifuldere idé end alle de tyske filosofers inventioner og bøied sit geniale hode for ham. Den berømte historieskriver Johs. von Müller, som ikke kunde like franskmændene, — som tilbragte hele sit liv med at udrydde den franske indflydelse i Tyskland og tjente Østerrig og Preussen bare for at ophidse dem mod Frankrig, denne samme mand erkjendte i Napoleon, bare efter den første samtale med ham, skjæbnens mand. — — —

Men har hans tanke naaet sit maal? Eller er den død med ham? Var dette menneske kun en mægtig monark, en dygtig feltherre, en ærgjerrig aand, som for et øieblik rysted verden?

Uvilkaarlig blir man her mindet om Cæsars historie. Cæsar syntes i politikernes, de daværende partimænds, i Ciceros, Brutus', Katos øine ikke at være noget mere end et behændigt, genialt og ærgjerrigt menneske. Og dog var folket, det hele folk, uden at vide hvorfor, Cæsar hengiven, til stor fortrydelse for Cicero, som

klager over dette forhold. De fremmede, undertvungne folk, der forbanded Rom og senatet, æred Cæsar og gik med ham mod Rom og verden. Denne Cæsar syntes for Virgil og Horats at være ubegribelig. Det var ikke smigreri, naar de kaldte ham bestemmelsens mand. Sueton, en grundig historiker, en fremragende og indflydelsesrig forfatter, saa i Cæsars karakter det guddommelige forbillede. Mens de romerske anførere endnu kun var strategikere og taktikere, udforsked Cæsar gamle traditioner, lytted til indskydelsen og fulgte sit instinkt. Man beskyldte ham endog for, at han undertiden kun foretog felttog for at opfylde, hvad han havde drømt. Det er bekjendt, at en astrolog af den drøm, han engang havde havt i sin ungdom, spaaed ham verdensherredømmet. — — Cæsars endeligt ligned Napoleons. — — Han var sendt for at forberede en anden, en *sædelig* herskers, Jesu Kristi, vor frelsers komme. Alle historieskrivere, endog de vantro, er i den henseende enige, forsikrer enstemmig, at Roms herredømme, folkenes sammenslutning under det romerske keiserdømme, og Cæsars jernnæve har banet veien for kristendommens fremadskriden. Napoleon gik ogsaa, 1800 aar senere end Cæsar, foran og brød bane for den kristelige tanke. — — Denne mands fremtræden og fald er forjættelserne om en ny epoke, der for vor tid vil være det, kristendommen var for hedendommen. — — — De, som venter en revolution, haaber kanske paa en ødelæggelse, en udryddelse af kristendommen. Men kristendommen har slaat dybere rødder i folkenes hjerter, end det synes, og eier et evigt liv. Napoleon begynder en evolution, en udvikling; ti enhver udødelig sandhed udvikler sig og vokser, og bestemmelsens mand, Frankriges og saa mange af slavernes heros, er tillige den fane, hvorom de af ham beherskede folks fremtidige forening finder sted, deres aandelige forening i den idé, som vil være begyndelsen til en sædelig og religiøs evolution»[1]).

Den parallel, Mickiewicz drar mellem Napoleon og Cæsar, finder vi igjen hos grev *Zygmunt Krasinski*[2]), denne kjæmpende grubler og fornemme sjæl, der var lutret i store lidelser. I fortalen til sin af Dante paavirkede lyrisk-filosofiske digtning «*Przedswit*»

[1]) *Adam Mickiewicz: Vorlesungen über slawische Literatur und Zustände* (Gustav Siegfrieds tyske udgave). 2ter Theil. Leipzig und Paris 1843, *passim*.

[2]) † i Paris 1859.

(Morgendæmring)[1]), hvor han ligesom Mickiewicz apoteoserer den polske nation som det af Gud udvalgte folk, af hvem en ny Messias skal fremgaa[2]), eller som selv skal være denne Messias og spille hovedrollen blandt alle verdens folk som deres fører, siger han: «Cæsars tidsalder er vendt tilbage igjen i Napoleons. Og den kristne Cæsar, der er sin forgjænger overlegen ved nitten aarhundreders arbeide, og som havde en fuldstændig klarhed over sig selv og det maal, for hvilket den guddommelige haand, der leder historiens gang, har sendt ham, har døende paa sit forvisningssteds klippe sagt: «Fra mig vil man regne begyndelsen til en ny tidsalder». Dette ord indeholder en hel aabenbaring angaaende ham og fremtiden».

Ogsaa hos den tredie af Polens digterfyrster *Julius Slowacki*[3]), en genial, men dæmonisk natur, der minder adskillig om Friedr. Nietzsche, er Napoleon et gigantisk væsen med overmenneskelige omrids. I Slowackis patriotiske, men meget pessimistiske drama «*Kordjan*», hvor han kalder Polen «verdens Winckelried», skildrer han sin egen tidsalder som graa og farveløs, lig den 7de skabelsesdag. «Paa den 6te dag dannede Gud Napoleon. Nu er det den 7de: Gud lægger hænderne i skjødet, hviler, skaber ingen».

Under napoleonskrigene stemte mere end *en* polsk Tyrtæus sine strenge til den nye Cæsars pris, til hvem det hele folk skued hen med spændt haab og forventning. *Kajetan Kozmian* († 1856),

[1]) Oversat paa svensk af *Alfr. Jensen* i «*Finsk Tidskrift*», mars 1901.

[2]) Mickiewicz, denne «granitobelisk i ørkenen» (Krasinskis ord om ham i et brev fra 1840), var i længere tid meget tilbøielig til at se en saadan Messias i den forskruede og arrogante sværmer *Andreas Towianski* († 1878), der havde en stor og meget uheldig indflydelse paa ham, og af hvem endog en saa skeptisk aand som *Julius Slowacki* lod sig bedaare. Towianski skal ha havt et meget distingveret ydre, som minded dels om Napoleon og dels om Runeberg. Selv *George Sand* blev imponeret af ham. Ikke faa af de polske emigranter i Paris var, ialfald for en tid, aldeles bedaaret af hans «messianisme», bl. a. de to romantikere af den ukrainske digterskole *Seweryn Goszcynski* († 1878), forf. til det byronistiske bloddryppende epos «*Slottet i Kaniow*» (delvis overs. af Alfr. Jensen i hans 1899 i 300 eksemplarer udk. «*Polska Skalder*») og *Bohdan Zaleski* († 1886), som Mickiewicz kaldte «sin nattergal», en digter, hos hvem det polske folks dybe religiøse inderlighed især træder stærkt frem, navnlig i hans to lyriske epos «*Den hellige familie*» og «*Steppens aand*».

[3]) † i Paris 1849.

Polens poetiske georgiker, besynger ham i en ode, fuld af svulmende retorik. *Franz Wezyk* († 1862), den nationale tragedie «*Glinski*»'s forfatter, svinger sig op mod skyerne i begeistring for ham. *Anton Gorecki* († i Paris 1861), især berømt ved sit digt «*Fædrelandsforræderens død*», som ethvert polsk barn kan udenad, er ligesaa betat.

Denne polakkernes romantiske napoleonskultus er desto mærkeligere, naar man ved, hvorlidet de i virkeligheden havde at takke Napoleon for. Han var falsk og troløs mod dem fra begyndelsen til enden, fuld af gyldne løfter, som han stadig sveg. De var det misbrugte og mishandlede offer for hans egoistiske politik. 1797 opretted general *Dombrowski,* som havde deltat i Kosciuszko's reisning, «de polske legioner», der i national uniform, men med fransk organisation kjæmped sammen med den franske republiks hære under Bonaparte. Dombrowskis ildfulde opraab fulgtes af mange tapre krigere. De samled sig om ham i Lombardiet og glimred fra nu af i de napoleonske hæres forreste rækker. En af de berømteste af dem var general *Karol Kniaziewicz,* der navnlig udmærked sig i det romersk-neapolitanske felttog 1798—99 og ved Moreau's og Richepanse's side i det blodige slag ved Hohenlinden 1800. Men hverken Dombrowski's eller Kniaziewicz' tjenester eller de ofre af liv og blod, som legionerne bragte den seirrige feltherre og magthaver, var istand til at bevæge denne til et eneste skridt, der kunde blive til velsignelse for Polen. Ved freden til Luneville 1801 var det, som det ikke eksisterte. Det og dets sag blev fuldstændig ignoreret. Og kort efter blev en stor del af den polske hær, den saakaldte Donaulegion under fyrst Jablonowski sendt til San Domingo for at kjæmpe mod negerhøvdingen Toussaint L'Ouverture, der havde reist sig mod det franske herredømme. Størsteparten af dem bukked under for den gule feber. Da krigen med Preussen og Rusland brød ud 1806, stilled Dombrowski sig paany til Napoleons tjeneste og rykked med sine polske skarer umiddelbart efter slaget ved Jena ind i Posen. Men heller ikke denne gang fulgtes Napoleons løfter af nogen tilsvarende handling. Tvertimod burde nu selv de største sangvinikere ha faat øinene op for, at Polen intet havde at vente af den franske Cæsar, at dets skjæbne var ham fuldkommen ligegyldig, og at det, som det er blit sagt, kun var et underordnet værktøi, et kompensationsmiddel, anvendeligt i politiken. I freden til Tilsit 1807 blev Rusland skaanet.

Af det polske landomraade, som Preussen havde erholdt ved Polens delinger, men som det nu, med undtagelse af Vestpreussen, maatte afstaa, opretted Napoleon «*hertugdømmet Warschau*», der overlodes til Frederik August 1. af Sachsen som et arveland i hans familie. Ved Wiener-freden 1809 forøgedes det nye hertugdømme ved Østerriges afstaaelse af Vestgalizien. Men dette hertugdømme Warschau var og blev alt andet end en opfyldelse af polakkernes drøm: et selvstændigt Polen. Det var et politisk misfoster, en fransk vasalstat, som skulde tjene Napoleons planer, disse planer, hvori Polens frihed og selvstændighed aldrig havde nogen plads. *Franz Salesius Dmochowski,* den polske litteraturs Laharpe, refererer i sine erindringer følgende betegnende samtale. En fremmed, der kommer til Polen, spør:

«Hvad er dette for et land?»

«Hertugdømmet Warschau».

«Hvem regjerer her?»

«Kongen af Sachsen».

«Hvad er det for militær, man har her?»

«Polsk».

«Hvilke love gjælder her?»

«Franske».

«Hvilke penge?»

«Preussiske».

«Det er jo som ved taarnbygningen i Babel», svarer den reisende.

En mand var der dog, som ikke havde ladet sig bedaare af Napoleons fraser, det var *Kosciuszko.* Han gjennemskued ham og vilde intet ha med ham at gjøre. Selv om man vilde forsøge at tvinge ham med magt, vilde han ikke opfordre sine landsmænd til at slutte sig til hans faner eller selv kjæmpe under ham. Alligevel var Napoleon falsk og skamløs nok til at sætte den berømte frihedshelts navn under sin proklamation til polakkerne, da han trængte deres soldater til sit russiske felttog. Det stakkels bedragne folk havde aldrig kunnet løsrive sig fra den tanke, at i hertugdømmet Warschau laa spiren til et frit og uafhængigt kongerige Polen, en spire, som vilde sætte blomst og frugt, naar det næste sammenstød mellem verdensherskeren og det mægtige zarrige skede. Og da saa Napoleon 1812 udstedte hin proklamation og høitidelig erklæred. idet han drog over Niemen, at hans felttog mod Rusland var «den

anden polske krig», iled polakkerne, fulde af begeistring, til hans faner. Prins *Josef Poniatowski,* en brorsøn af Polens siste konge, og general Dombrowski førte nye talrige hærskarer i kampen, der stred ligesaa tappert ved Smolensk og Borodino som paa Tysklands, Italiens og Spaniens slagmarker. Hvor slaaende er ikke modsætningen mellem polakkernes trofasthed og Napoleons troløshed! «Atter og atter», siger Brandes, «gav han dem tilsagn, han aldrig tænkte paa at holde; atter og atter ofrede polakkerne i skarer, ja i hære, deres blod for ham. Endnu paa Napoleons ensomme slædefart under tilbagetoget fra Rusland ledsagedes han fra Smorgoni i en kulde af 28 grader réaumur af hundrede polske lansenerer, der frivilligt tilbøde deres eskorte om aftenen og af hvilke næste morgen kun 36 var tilbage»[1]).

For polakkerne — som ogsaa for sydslaverne — var Napoleon befrieren og forløseren. Det menige russiske folk saa vistnok ikke noget saadant i ham. For dem var han tvertimod undertrykkeren og voldsmanden. Men ogsaa i *deres* forestillinger stod hans person i et gaadefuldt, mystisk og uforklarligt skjær. Bonden og den simple soldat holdt ham for en troldmand. Det var en almindelig folketro, at han kunde anta de forskjelligste skikkelser, og der gik mange forunderlige historier herom. Han og *Suvorov*[2]), der ogsaa sagdes at forstaa sig paa troldomskunster, skulde oftere ha maalt sig med hverandre i tvekamp. Engang forvandled Napoleon sig til en løve, men Suvorov gjorde det samme. Da greb Napoleon til en ny list: han gjorde sig til en ørn. Suvorov vilde nu gjerne, for sikrere at kunne betvinge ham, bli til en tvehodet ørn; men det turde han ikke uden først at bede zaren om lov. Keiser Paul blev imidlertid saa fortrydelig over et sligt hovmod, at han berøved ham alle hans ærestegn[3]). I «*Pan Thaddæus*» lægger Mickiewicz den gamle ægte moskovit kaptein Rykow følgende ord i munden:

O Bonaparte den skurken!
Om vi ei haft Suvorov, han stukat oss hade.
Vid marsch mot fransoserna i ledet man sade,
att Bonaparte trollar. Suvorov och var hållen
för trollkarl. Så stodo emot hvarandra trollen.

[1]) *Georg Brandes:* Indtryk fra Polen, s. 188.

[2]) Den gamle gjængse skrivemaade «*Suvarov*» er urigtig. Den hidrører fra navnets russiske udtale.

[3]) Sign. *Adam Mickiewicz: Vorlesungen,* 2 Th. S. 327 fg.

Hvad hände i ett slag? Man sökte Bonaparte.
Men han till räf förvandlats: Suvorov vindthund vardt.
Så Bonaparte kröp in i ett kattskinn härnäst
för att med klorna klösa: Suvorov blef häst.
Hvem skulle i längden kunna reda sig bäst? — —[1])

I det russiske folks øine var Napoleon uovervindelig af menneskehaand. Det var ikke menneskelige hærførere, som fældte ham. Det var *Jevo prevoschoditielstvo Jeneral Maros* og *Jevo prevoschoditielstvo Jeneral Golod* d. v. s. hans ekscellence general Frost og hans ekscellence general Hunger. Keiser Alexander gav folket ret heri og kunde vist ogsaa trygt gjøre det.

Blandt den dannede klasse i Rusland var det meget almindeligt at anse Napoleon for antikristen. Den lærde professor *Gezel* i Dorpat fremlagde endog for undervisningsministeriet i en embedsmæssig indberetning en afhandling, hvori han ved kabbalistiske beregninger søger at bevise, at Napoleons navn var tallet 42 og betød antikristen. Digteren *Dershavin*, i hvem Katarina 2's tidsalder saa levende afspeiler sig, anfører dette i en note til en af sine religiøse hymner, hvor han i et apokalyptisk sprog betegner Napoleon som dyret i aabenbaringen. Anderledes med en stor del af den liberale ungdom. Hos dem var der meget af det romantiske sværmeri for Napoleon. Ogsaa de mente, at han havde en stor mission ovenfra og var en «skjæbnens mand». *Alexej Chomjakov* († 1860), en af slavofilernes mest fremragende førere, lyrisk og dramatisk digter og desuden forfatter til en mængde historiske, sproglige, filosofiske og især teologiske værker, taler om Napoleon i et poetisk sprog og i pleonastiske udtryk, som minder stærkt om Polens udødelige sanger:

«Napoleon! Hverken folkets kraft eller udlandets vilje har hævet dig og sat kronen paa dit hode. Du har hersket, kjæmpet, seiret, og salvet dit hode af egen kraft.

Ikke menneskenes kraft har styrtet dig. Heller ikke saa man en medbeiler opstaa, som var dig lig. Men han, som har optrukket grænserne for oceanet, har ogsaa knust dit sværd i slagene.

Forsvundet er stjernen bag skyerne paa den formørkede himmel. Den menneskelige storhed er falden sammen til støv. Sig,

[1]) *Mickiewicz: Pan Thaddæus*, Alfr. Jensens overs. S. 20.

begynder ikke alt den nye morgen at dages? Vil ikke den nye grøde spire frem af asken? Tal et ord! Verden venter i angst og længsel paa et vældigt ord, en mægtig tanke».

Det er et af Mickiewicz' mystisk bizarre indfald, naar han vil føre *Puschkins*[1]) aandelige fødsel eller vækkelse tilbage til Napoleon med Byron som mellemled. Thi Napoleon var det, som efter hans mening gav Byron hans vækkelse[2]). Men ogsaa Puschkin sværmed for Napoleon. Han gjorde det allerede, mens han gik i lyceet i Tsarskoje Selo. Og hans sværmeri vared, indtil han brød med sin ungdoms idealer og fra demokrat og frihedsmand blev en ydmyg og lojal tilhænger af zarismen. I sin bekjendte ode til Napoleon slutter han med følgende begeistrede ord:

«Lad skjændselens brændemærke være trykt paa det menneskes pande, som kan understaa sig til at smile haanlig ad *hans* skygge, hvem man har frarøvet den keiserlige krans!

Pris være ham! Han har vist Rusland dets store bestemmelse. Han har ud fra sin landflygtigheds mørke forkyndt verden den evige frihed».

Ogsaa hos *Lermontov*[3]), denne stolte, fribaarne aand, finder vi den samme ekstatiske beundring for Napoleon, den samme tro paa hans mission, ogsaa for ham staar han som det mystiske, uudgrundelige væsen. I det korte vers «*Ved Napoleons død*» siger han (jeg anfører *Fiedlers* tyske oversættelse):

Kalt hört dein Geist der Nachwelt Schmähn und Loben.
Du, Mann des Schicksals, warst der Menschheit Los;
Dich konnte stürzen nur, wer dich erhoben,
Und ewig bleibt das Grosse gross!

I digtet «*St. Helena*» hedder det:

Ein Opfer des Verrates musst er sterben
Wie er gelebt, laut des Geschicks Gebot —
Er hatte keine Ahnen, keine Erben,
Und starb, besiegt, den Heldentod!
Er war des Zufalls Kind, es glich sein Streben
Der Elemente rätselvollem Drang,
Und ein Geheimniss bleibt sein Seelenleben,
Der Aufgang seines Sterns und Niedergang!

[1]) Faldt i en duel 1837.
[2]) *Adam Mickiewicz: Vorlesungen*, 3ter Th. S. 34.
[3]) Faldt i en duel 1841.

Og i det mandige og storslagne digt «*Napoleons aske i Paris*», hvor han udøser sin haan og harme over «*la grande nation*», dette «jammerlige folk», siger han til franskmændene om Napoleon:

Wer war dein Retter, da an Rettung niemand glaubte?
Gott selber sandte dir den Auserwählten zu,
Ganz Frankreich kürte ihn zu seinem Oberhaupte,
Und was er lebte, lebtest du!
Du schöpftest neue Kraft aus seiner Riesenstärke,
Sein Purpurmantel war dein Schutz und Heiligtum,
Und stumm und zitternd sahn die Völker seine Werke —
Sein war die Macht und dein der Ruhm!
Sein Ruf durchflog die Welt. Doch fern vom Heimatlande
Stand er vereinsamt, kalt, mit ungebeugtem Mut —
Vor dem bezwungnen Wien und in Ægyptens Sande,
In Moskaus Frost und Flammenglut.

TOPOGRAFISK LITERATUR I VORT LAND, ISÆR I ÆLDRE TID. ET TOPOGRAFISK SELSKAB.

Som bekjendt udmærkede den sidste halvdel af det forrige (d. e. det 18de) aarhundrede sig ved den store interesse som vaktes for studiet af naturvidenskaberne. I nøieste forbindelse hermed stod en lignende, maaske endnu større interesse for de forskjellige praktiske bedrifter, hvor resultaterne af den nye retning i videnskaben skulde vise sig, samt for fædrelandet selv med dets næringsveie, dets forskjellige forholde i den ene og anden retning, dets historie o. s. v. Denne nyvaagnede interesse for fædrelandet og dets økonomiske fremgang kom snart til at sætte varige merker i datidens literatur; der opstaar en periode, hvor man interesserede sig meget for, hvad man kalder topografisk literatur, de beskrivelser af større eller mindre egne af landet. Det er en hel række af ofte omfangsrige og betydningsfulde verker, som i denne tid ser lyset. Begyndelsen gjorde den flittige forfatter paa bispestolen i Bergen med sin *Norges naturlige historie*, et merkeligt verk, der indeholder mangt og meget. Selv om den høit anseede forfatter ikke havde indtrængende lagt presterne paa hjertet at studere naturen og nytte, hvad de maatte finde, paa bedste maade — efter biskopens eksempel — kan vi være forvissede om, at han vilde have fundet efterfølgere i mindre maalestok. Han var jo netop tidens mand, hvem de fleste saa op til, lige bekjendt baade for sin fromhed og sin videnskabelige dygtighed. Saaledes indleder Pontoppidan den nye retning i vor literatur, den lange række af topografiske verker, der staar for os som levende vidnesbyrd om, hvad der rørte sig i tiden.

Først er at nævne Hans Strøms beskrivelse af Søndmør (1762—69) i to kvartbind, et ypperligt verk for sin tid og endnu af stort værd. Senere udgav den samme forfatter sin *Ekers*

beskrivelse (1784), der dog ikke kan maale sig med det førstnævnte. *Jens Møller,* der var sogneprest i Tønsberg, skrev en *beskrivelse over Tønsberg by* (1750) og senere en beskrivelse over *Jarlsberg provsti* (1774). *Jakob Wilse,* sogneprest til *Spydeberg* og siden til *Eidsberg*, skrev *Spydebergs beskrivelse* i 3 bind foruden anhang (1779—80), et fortrinligt verk. Nogen tid efter udgav han sine *reiseiagttagelser i nogle af de nordiske lande,* ligesaa fortrinlige i sit slags som hans førstnævnte verk. Senere udgav han i Topografisk journal en beskrivelse af Eidsberg foruden flere andre skrifter. Fra Telemarken haves flere beskrivelser. Saaledes skrev *Bartholomæus Herman Løvenskjold* paa Borrestad beskrivelse over *Bratsberg amt og Skien* (1784), der staar ikke meget høit, men dog indeholder mange værdifulde oplysninger. Presten *Hans Wille* i Seljord skrev sin *beskrivelse over Seljord* (1786), et af de bedste verker i sit slags fra denne tid. Han skrev ogsaa en beretning om en reise i Telemarken, hvoraf dog kun 1ste hefte er trykt (1800). Johan Lund skrev en *beskrivelse over øvre Telemarken* (1785). Hjorthøy, sogneprest i Froen, beskrev *Gudbrandsdalen* (1785—86). Fredrik Thue skrev en *beskrivelse over Kragerø* (1789) foruden en *beskrivelse over Fredrikshald* og en over Kristiansund i Topogr. journal. Knut Leem udgav en *beskrivelse over Finmarkens lapper* (1767). Ferdinand v. Haxthausen skrev om *Kongsbergs sølvverk* (1776). C. Pontoppidan udgav det *Finmarkske magasins samlinger* (1791). I Hardanger skrev M. Schnabel, pers. kap. i det nuværende Ulviks prestegjeld, en *beskrivelse over Hardanger,* udgivet af Hans Strøm 1781. Det er et ufuldendt arbeide, der indeholder meget af værd. Dette er nogle af de vigtigste forfattere. Herhen hører ogsaa nærmest det stort anlagte verk, som sekretær i det danske kanselli Jessen ved den senere sogneprest Steenbuchs hjælp paabegyndte om Norge, men hvoraf kun 1ste bind udkom.

Ogsaa en del andre skrifter bør regnes hid, saaledes nogle reisebeskrivelser, hvoraf et par ovenfor er nævnt. De ypperste af dette slags var dog: *Schøning, reise gjennem Norge,* hvoraf 2 hefter udkom 1778—82. Det øvrige ligger i manuskript i Kjøbenhavn og venter paa at skulle udgives. Det er i visse henseender den mest indholdsrige reisebeskrivelse fra vort land, som findes, og det er beklageligt, at den ei skal kunne komme for offentligheden. Noget senere reiste Christen Pram med offentlig understøttelse gjennem landet og har ligeledes leveret en omfangsrig beskrivelse

af, hvad han saa og lærte paa reisen; brudstykker udkom i datidens aviser, men forøvrigt henligger den i manuskript i Kjøbenhavn. Denne reiseberetning er vistnok ikke saa godt skreven og heller ikke præget af den overlegne sagkundskab og videnskabelige evne som den foran nævnte; men den er dog af overmaade stor interesse. Det er særlig landets næringsveie og dets økonomiske udvikling, denne forf. har for øie, og han leverer her et rigt stof til vort lands historie paa denne tid. Fredrik Snedorf reiste i 1790 gjennem landet til Trondhjem; beskrivelsen af denne reise er i den sidste tid udkommen (udg. af Øverland, Trondhjems videnskab. selsk. skr.) og fortjener at læses.

Sin høieste udvikling naaede dog denne retning inden vor literatur, da den affødte det topografiske selskab. Den 1ste april 1791 udstedte en del mænd, deriblandt H. Strøm, Wilse, J. Müller, A. Bull m. fl., en indbydelse til at danne et topografisk selskab, der skulde have til formaal at samle og udbrede en nøiere kundskab om Norge, end man hidtil havde. Selskabet skulde bestaa af *korresponderende* medlemmer, der forpligtede sig til at levere beskrivelse over et distrikt, et sogn, en by, et verk o. s. v, og *ekstraordinære,* som kun forpligtede sig til at indlevere til selskabet saadanne bidrag til kundskab om landet, som omstændighederne maatte opfordre dem til. Som mønster paa en beskrivelse opstilledes Willes beskrivelse over Seljord og der tryktes et schema, hvorefter de forventede beskrivelser ønskedes indrettede. Hovedsagen i disse skulde lægges paa det rent geografiske, det physiske og økonomiske. Af historie og lignende nævnes kun *preste-historie.* Tidens eiendommelige retning fremtræder saaledes klart i det opopstillede schema. Det, man særlig vil arbeide for, er at lære landets natur, dets næringsveie m. v. at kjende. Hvad vi i nutiden især vil søge i et saadant verk, indtager her en mere underordnet plads. I virkeligheden viser det sig ogsaa, at det netop var de nævnte sider, som forfatterne fortrinsvis behandlede. Ogsaa beskrivelser fra ældre tid vilde man udgive, ligesom man ogsaa vilde rette sin opmærksomhed paa naturhistorien i almindelighed eller en eller anden gren af den i besynderlighed etc. Man var nøisom i de dage, naar det gjaldt naturvidenskaben!

Den indbydelse, som de nævnte mænd fremlagde, aander en levende kjærlighed til fædrelandet og lyst til at bidrage til at fremme dets vel; det gjør godt endnu den dag idag at læse den.

Vore fædre var vant til at ofre paa fædrelandets alter, og man faar ogsaa her et levende indtryk af, at de var villige til at bringe offer. Medlemmerne betalte ved optagelsen 5 rgd., senere 3 rgd. aarlig.

Det var en lysende periode i den topografiske literatur, som oprandt i Norge ved stiftelsen af dette selskab. Det viste sig, at den opfordring, som var udgaaet, fandt gjenklang i mange hjerter. Der strømmede ind beskrivelser i mængde, ældre og yngre, foruden andre afhandlinger. Der udkom ialt 34 hefter eller 10 bind af selskabets skrifter under titel: Topografisk journal for kongeriget Norge. Her findes beskrivelser over en række prestegjelde og større distrikter samt afhandlinger om næringsveiene m. m. Selv digte forekommer til denne eller hin egns pris. Det er embedsmænd i forskjellige stillinger, som i almindelighed optræder som forfattere, og især gjør presterne sig bemerkede. Beskrivelsernes værd er naturligvis meget forskjelligt; der er enkelte, som er udmærkede, og andre, som er tarvelige; men for eftertiden er de i sin helhed af ubetaleligt værd. Jeg skal, foruden dem som ovenfor er nævnt, kun pege paa: *Hoff, beskrivelse over Fredrikshalds by med Idde og Bergs prestegjeld; Sporring, relation angaaende Finmarken; Egenæs ved Stavanger, digt af Zetlitz; beskrivelse af Lister og Mandals amt af amtm. Holm; beskrivelse over Kristians amt af amtm. Sommerfelt; H. Bassøe, beskrivelse over Rakkestad sorenskriveri og navnlig Rakkestad prestegjeld; beskrivelse over Trysil* af sogneprest *Axel Chr. Smitt; beskrivelse over Aure prestegjeld* af *N. G. From. Hammer, beskrivelse over Hadeland; beskrivelse af Finmarken af amtmand O. H. Sommerfelt; beskrivelse af Sætersdalen* af *R. Gjellebøl; Nummedals fogderi* af oberst *v. Sommerschild; Krogh, Vesteraalen og Lofoten; Arentz, beskrivelse over Søndfjord; Jomfrulands beskrivelse* i vers; *Ringeriges beskrivelse af Iver Wiel* o. s. v.

Selskabet havde omkring aar 1800 132 medlemmer; de fleste var prester, dernæst en del andre embedsmænd; kun 5 var borgere i by, 2 studenter og ingen bonde eller godseier. I 1808 er biskop Bech selskabets vice-præses og har som saadan fremlagt en beretning om selskabets virksomhed i det forløbne aar. Medlemmernes antal var da gaaet ned til 93, selskabet var *af næsten fuldkommen død gjenvakt og paany organiseret.* Men det vilde ikke gaa; under uroligheterne i 1808 standsede dets virksomhed.

Det gik senere ind i det i 1809 stiftede selskab for Norges vel, der i 1811—13 udgav 2 bind: Topografisk-statistiske samlinger. I det sidste findes Nordfjords beskrivelse af J. A. Krogh, sogneprest i Daviken, en af de bedste beskrivelser vi har.

Hermed standsede arbeidet. Tiden var ikke gunstig for et saadant arbeide længere. Imidlertid kom der dog senere enkelte mindre beskrivelser, der fandt plads i tidsskriftet Budstikken. En hel del manuskripter, som var indkomne til det topografiske selskab, gik siden over til selskabet for Norges vel, og der er grund til at antage, at der endnu findes en god del af dem i selskabets arkiv.

Sin afslutning naaede denne periode med sorenskriver Krafts store verk: Topografisk statistisk beskrivelse over kongeriget Norge 1820 fl., er verk, der endnu er af betydeligt værd i enkelte henseender. Fortjenesten herfor tilkommer dog for en stor del hans medarbeider, den lærde J. C. Berg, der gav ypperlige historiske bidrag.

Siden den tid har sandsen for topografisk literatur i vort land ikke været meget stor. Dog er der nu og da og især i den senere tid kommet en eller anden bygdebeskrivelse, oftest af en prest. Over Hardanger har A. Haukenæs leveret flere bind, mindre beskrivelse, væsentlig bygdesagn.

Om alle disse bygdebeskrivelser maa det desværre siges, at de er som regel temmelig tarvelige og staar langt tilbage for enkelte af de ovenfor nævnte. Man har oftest indskrænket sig til at behandle en enkelt eller enkelte sider; især spiller prestehistorier en stor rolle. Nu, disse har sin store betydning, og skrifterne forsvarer derfor ganske vist sin plads, naar de ellers er af værd. Men ofte er ogsaa det historiske værd ringe; der mangler grundige forstudier. Men dette er en naturlig følge af de elendige forhold, hvorunder vor literatur lever. Nu vil den opvoksende slægt og som oftest ogsaa de ældre kun læse den nyeste skjønliteratur; at læse, hvad der kan belære og udvikle aanden, tænker kun faa paa. Følgen er igjen, at medens enhver, der skriver det elendigste vaas i skjønliterær retning, er sikker paa at finde en forlægger, der betaler ham et nogenlunde rimeligt honorar, maa enhver videnskabsmand eller andre forfattere, der skriver noget til belærelse, prise sig meget lykkelige, om de kan finde en saadan, der vil forlægge deres arbeide uden nogen godtgjørelse. Det er da ikke at

undres over, at ingen vil anvende tiden til langvarige undersøgelser og lignende. Og dog er just skrifter af topografisk indhold overmaade værdifulde; jeg behøver i saa henseende kun at pege paa enkelte af de ovenfor nævnte. Det er selvsagt, at topografiske skrifter maa anlægges anderledes nu end i forrige aarhundrede. Hvad det nu gjælder, er ikke det, som udgjorde den største del af indholdet i hine skrifter; alt dette vil man nu som regel finde behandlet paa andre steder. Det maa f. ex. betegnes som overflødigt at behandle udførlig hver enkelt bygds flora eller dyreverden; det er tilstrækkeligt at paapege, hvad der er nyt eller eiendommeligt for stedet. Derimod er der andre sider, som tiltrænger en saameget grundigere behandling, og det er netop dem, som man ikke kan vente at finde behandlede andensteds eller i hvert fald ikke i den udstrækning som her. Hertil hører bygdens historie, ikke blot presternes, men den hele bygds. Hvor meget vilde der ikke være at udrette her for mænd, der havde de fornødne betingelser. Hid hører fremdeles alle de gamle bygdesagn, fortællinger om enkelte mænd, slægter og gaarde, folkeviser, folkeeventyr, beskrivelser af gamle mindesmærker og oldtidslevninger, gamle optegnelser, gamle brevskaber m. m. Hertil kommer beskrivelse af mærkelige steder, af de enkelte gaarde o. s. v. Man ser, at det ingenlunde vil mangle paa opgaver, om man end rigelig beskjærer de gamle fordringer.

Og det var tanken, idet jeg satte mig til at skrive ovenstaaende, at jeg vilde opmuntre især yngre mænd, prester, lærere og andre, at optage dette arbeide og lægge god villie ind i det. Den, som det gjør, høster maaske liden tak af sin samtid; men det er sikkert, han tjener sit fædreland, og der vil komme en slægt, som vil paaskjønne hans arbeide. En af vore prester, sgpr. Olaf Holm, rettede fornylig en appel til presterne i denne henseende, og jeg vilde gjerne lægge ogsaa mit ord til, skjønt det har saa liden vægt, og bede dem at anvende enkelte af sine fristunder paa at samle alt, hvad de kan overkomme, i sin menighed af gamle traditioner. Endnu er der paa mange steder ikke saa lidet igjen; men snart vil det være tabt for stedse.

Men som før paapeget, der er liden opmuntring til denne slags arbeider. Vi trænger til en forening eller et selskab i lighed med det topografiske selskab for 100 aar siden. Skulde det ikke være muligt at faa en saadan forening istand? Ja jeg ved

saa vel, at der er mange selskaber og foreninger før, og jeg tror, oprigtig talt, at det ikke var saa stort et savn, om der var færre. Men at gjøre noget for at fremme kjendskabet til vort fædrelands historie, dets minder, dets gamle digtning, kunst m. v. og paa den maade søge ogsaa at opflamme kjærligheden til alt, hvad der er eiendommeligt for vort land, for alt nationalt, det er en stor opgave, som nutiden ikke bør lade ligge. Skulde ikke mange varmtfølende mænd og kvinder blandt os ville være med her? Jeg har det haab.

I den sidste tid har som bekjendt et stort verk begyndt at udkomme: *Norges land og folk,* hvortil storthinget aarlig bevilger. Dette verk er blevet bedre og bedre, og jeg vil særlig pege paa det sidst udkomne: *Bratsbergs amt* af professor Am. Helland; det indeholder en mængde oplysninger og træk just fra det omraade, jeg her omtaler. Man kunde synes, at man kan lade det bero hermed; vi trænger intet videre. Enhver vil dog let forstaa, at dette verk har andre opgaver at løse, som er saa store og vigtige, at de maa lægge beslag paa forfatteren og rummet; det er kun løseligt, at de enkelte bygders historie, folkesagn o. s. v. her kan behandles, og det gjør saaledes ingenlunde et arbeide som det, jeg ovenfor har opmuntret til, overflødigt. Tvertimod synes det netop at maate lægge os det endnu nærmere. Nu optrækkes de store grundlinier, de store omrids tegnes, men detaljerne inden disse trænger dygtige «detaljører i marken» til at udfyldes.

Og ikke blot nye arbeider skulde denne forening søge at fremme. Vi har mange ældre som et par ovenfor nævnte, der fortjente at udgives. Det er harmeligt, at saadanne verker som Gerh. Schønings reiseberetning skal henligge utilgjængelig for de fleste. Og der er flere andre, som ogsaa kunde gjøre krav paa at komme for lyset.

Fik vi derfor en topografisk forening i lighed med den historiske forening, og den vandt nogen tilslutning, hvad jeg sikkert haaber, dersom den lededes godt, saa skulde vi baade faa se mange ældre beskrivelser, reiseberetninger og lign., som det vilde være mange en glæde at lære at kjende, og vi vilde faa se, at lysten og kanske ogsaa evnen endnu findes til at udgive nye beskrivelser.

Lad mig til slutning faa lov til at gjøre til mine og henvende til nutiden de ord, de fædrelandssindede mænd udtalte i sin indbydelse til at stifte et topografisk selskab i 1791: «Intet rige

frembyder flere forskjelligheder af natur, folkekarakter, vaner og sæder end vores. — — Hvor rig er den uarbeidede mark, som aabner sig for philosofen og manden, som søger bidrag til folkehistorien, og hvor gavnlig skulde den kundskab blive, som vi skjønt sildig ved slutningen af det attende (nittende) aarhundrede indhentede om os selv. Vi skulde lære at kjende landets fordele for at sammenligne dem med andres mangler og derved nære fædrelands-kjærlighed i vort bryst. — — Det er en tribut, moderlandet har ret til at fordre af sine sønner; det er sildig skjønsomhed paa de velgjerninger, vi endnu uskjønsomme oppebære. Ikke ville vi have levet uden at gavne som borgere i den stat, vi fødtes. — — — og ikke tro vi, at tingen indeholder saadanne vanskeligheder, der kunde afskrække nogen, som ei aldeles mangler fornøden indsigt og erfarenhed, fra at forbinde sig til et saa ædelt foretagende; thi mænd af evner gruer ikke for arbeidet, *labor ipse voluptas*».

O. Olafsen.

STUDENTERMØDET PAA LECKÖ.

Om det 6te nordiske studentermøde med kristeligt program, som afholdtes paa *Leckö slot* ved Venern i ugen 11—18 aug. d. a., har aviserne allerede bragt tildels udførlige meddelelser. — Hvad der i disse linjer vil kunne bydes, er derfor kun en kort oversigt og et par bemerkninger — nærmest nogle spredte indtryk og erindringer fra en enkelt deltager i et rigt og langvarigt møde.

For nordmænd, der som unge studenter kanske for første gang overskrider grænsen af et land med «hytter og hus og ingen borge», har det jo straks sin interesse at faa se og betræde en gammel kongeborg som Leckö slot med minder fra navne som *Karl 12* og *Magnus Gabriel de la Gardie*. Og der var unegtelig en vis blanding af middelaldersk romantik og moderne kultur over hele denne store labyrinth med dens 240 rum, nu da den, efter i aarrækker at have staaet tom og ubeboet, pludselig blev befolket af over 400 academici. — To stemningsbilleder har da ogsaa sikkert fæstet sig hos de fleste af mødets deltagere, og er allerede kommet til orde i skrift. Det ene er dette: Slottet om aftenen — seet helst lidt paa afstand, fra en baad paa Venern eller fra skoven nærved — straalende som et eventyrslot, for første gang i sit 600-aarige liv oplyst af 150 elektriske glødelamper. Det andet: En skare unge mennesker — om kvælden fredelig samlede i borggaarden, «hvor i fordums tid de fyrige hingste stampede mod brostenene» — syngende sang efter sang og tilslut altid:

«Tider skal komme, tider skal henrulle,
slegt skal følge slegters gang,
aldrig forstummer tonen fra himlen
i sjælens glade pilgrimssang».

Men til et helhedsindtryk af livet paa Leckö-mødet hører ogsaa de lyse minder om en seiltur paa Venern i solskin og frisk bris, eller om en flok sportsmænd ivrig beskjæftigede med sit kugle- eller

boldspil — saaledes som man kunde se det og være med paa det i de ledige eftermiddagstimer — eller om «revelj-komitén» alias *Nils Jacobssons* kjendte skarpe trompetstød efterfulgt af et morskt: «Brandkåren har öfning!», hvilket betød saa meget som, at en flok haandfaste karle nu havde at begive sig til den store pumpe nede ved stranden for derfra at sørge for slottets daglige vandforsyning. Revelj-komitén var en af de personer, man altid synes er morsomme, skjønt man aldrig kan sige hvorfor. Han blev alles yndling tiltrods for sit hverv hver morgen kl. 7 at maatte afbryde den kvægende søvn ved paa sin trompet at spille en af nationalsangene eller en anden kjendt melodi. Man var meget spændt paa, hvilke toner han vilde vække os med den sidste morgen, da vi maatte op kl. 4. Han spillede «Sof i ro!»

Af størst betydning i retning af at fremme kameratskab og fællesaand var maaske *maaltiderne* under det store telt i indre borggaard, hvor præsentationen florerede og samtalen bruste som et hav, og ved siden heraf *udflugten* til Kinnekulle, hvor ikke engang det silende regnveir kunde dæmpe humøret.

Men hvad der i første række gav mødet dets præg, var naturligvis *deltagerne selv* og den maade, hvorpaa de forskjellige grupper inden disse var repræsenterede. Der var nu først de 60 «ældre deltagere», 15 fra hvert land, blandt hvilke mødets kjendte navne befandt sig: Erkebiskop *Ekman,* grev hofchef *Moltke,* baron *Nicolay,* professorerne *Rudin, Petersen, Sucksdorff, Stave, Pfannenstill, Jacobsen, Michelet* og *Brun* foruden 6 docenter og doctorer (hvoriblandt *Fries, Hjelt, Kolmodin* og *Lydia Wahlstrøm*); rektor *Beskow;* 24 prester (deriblandt *Gustav Jensen, Eckhoff, Skovgaard-Petersen, Albin Holm);* 6 læger, hvoraf 3 kvindelige. — De kvindelige studenter deltog ialt i et antal af 83. — Af mødets 414 deltagere var 156 svenske, 118 danske, 97 norske, 38 finner, 5 islændere; desuden englænderen *Ernest V. Paget* og perseren *Baba M. Knanishu.* — Kun for de ældre deltageres vedkommende var der paa forhaand sat et maximumstal. Hvad de øvrige «grupper» angaar, var det ganske interessant at se, hvor rimelig og naturlig fordelingen ganske af sig selv var bleven. Det eneste, man kunde have at «udsætte», var, at der var vel faa finner, vel mange theologer (189) og vel faa af aarets nye studenter (28). — Ikke saa, at man gik der med nogen gruppebevidsthed. Nei, dertil var enhedsfølelsen for sterk. Der var forskjelligheder nok til at enhver kunde beriges der, hvor han trængte

det mest, men ogsaa kameratskabsfølelse og gemytlighed nok til at alle kunde føle sig som studenter, og fremfor alt fællesaand nok til at alle kunde føle sig baarne af denne forunderlige kraft, som ligger i et intenst kristent fællesliv — en kraft, som intet andet end kristendommen kan give; thi ingen anden aandsmagt kan paatage sig at holde en saa stor skare unge mennesker samlet hele 8 dage i renhed og harmoni. — Her kunde man fristes til at tilraabe kristendommens modstandere: «Gjør os det efter!»

Men med alt dette har vi endnu ikke berørt det vigtigste ved mødet: «*Forhandlingerne*». Disse kan deles i 3 hovedgrupper: Bibelstudieserierne, de væsentlig theoretisk-belærende formiddagsforedrag og diskussioner og de egentlig opbyggelige taler (herunder indbefattet aabnings- og afslutningsprædikenen, skriftetalen og de 7 aftenmøders «aandelige foredrag»).

1. *Bibelstudieserierne* betegner et stort fremskridt fra de foregaaende studentermøder, hvor man i høiden har havt en enkelt eller et par bibeltimer. Et bevis paa, hvor sterk en trang der er blandt de kristelig interesserede studenter til at lære, hvorledes man skal læse i bibelen, er, at næsten samtlige mødets deltagere benyttede sig af den herved givne anledning dertil. Et spørgsmaal tør det være, om det lykkedes alle lederne at indføre sine tilhørere i en god og frugtbringende *methode,* som disse senerehen ved selvvirksomhed kunde nyttiggjøre sig. Men i ethvert fald er det af stor betydning, at vore egne mænd nu er begyndt at tage sig af denne sag, medens studenterne hidtil kun har været henviste til engelske forbilleder.

2. *Foredragene* indtog en fremskudt plads paa programmet. Flere af dem var rent ud mesterverker, hvad klarhed og dybde angaar. To træk tør betegnes som fælles for dem alle: paa den ene side et paa personlig erfaring og iagttagelse bygget *alvor* (vi kan her eksempelvis nævne prof. *Petersens* foredrag: «Hvad udgjør livets kraft?», prof. *Sucksdorffs* om sedelig renhed og rektor *Beskows* om de sociale spørgsmaal) — og paa den anden side et velgjørende *frisind,* saaledes som det traadte en imøde gjennem pastor *Gustav Jensens* klargjørelse af forholdet mellem religiøsitet og kristendom, gjennem prof. *Staves* paavisning af «bibelkritikens» positive betydning for troeslivet eller gjennem pastor *Carl Kochs* fine og om afklaret tænkning vidnende bemerkninger om de ikkekristne religioners utilstrækkelighed.

Diskussionerne var levnet et forholdsvis indskrænket rum, men vandt kun derved i friskhed og liv. Som *diskussion* betragtet var vel den af pastor *Nordentoft* indledede («Hvorfor kommer saa faa studenter til tro paa Kristus?») den værdifuldeste. De 2 andre blev nærmest en række udtalelser i tilslutning til de respektive indledningsforedrag, pastor *Gustav Jensens* og rektor *Beskows*.

Den første del af ugen var viet indadvendte emner, idet mandagen søgte at pege paa *livets kraft* og dens udslag: troen og en sedelig vandel, tirsdagen viste kristenlivets seier over religiøsitetens halvhed og «bibelkritikens» anstødssten, medens onsdagens diskussion søgte at klargjøre de indre grunde for, at ikke flere studenter naar helt frem til Kristus. Torsdagen søgte saa gjennem de korte taler under udflugten til Kinnekulle at hæve blikket udover mod den store internationale kristelige reisning blandt studenterne, medens fredagen og lørdagen, de sociale spørgsmaals og missionens dage, førte det endnu længer, udover mod nøden og elendigheden derude blandt de myldrende folkemasser, som skriger om hjælp, og søgte at pege paa de kolossale opgaver, som ligger der og venter paa sin løsning, men ogsaa paa de store, vinkende maal: *Underklassen i høide med overklassen!* og — *Verdens evangelisering!*

3. Som en særskilt hovedgruppe nævnte vi *de opbyggelige taler*. Man kan her, om noget sted, sige, at enhver havde anledning til at faa netop det, han trængte. De omspændte hele den skala af religiøse stemninger, som ligger mellem, hvad pastor *Skovgaard-Petersen* i sin afslutningsprædiken kaldte kristenlivets 2 poler: tryghedens fare paa den ene side og forsagthedens paa den anden, og de talte til en saavel med det stille, næsten fortrolige vidnesbyrds stemme, som med autoritetens myndighed — slig som unge studenter maatte føle det, naar Sveriges erkebiskop manede dem til at søge, hvad der tjente til deres fred. — Som den røde traad gjennem alle mødets forhandlinger kan betegnes den tanke, som fandt sit udtryk ved dr. *Fries'* aabningstale om de grækere, som ønskede at *se* Jesus, og som fandt sin afslutning i ordene: «Vi skal se ham som han er». Da baron *Nicolay* paa sin stille og enkle maade havde talt over disse ord, opløste forsamlingen sig i bøn.

Saaledes endte mødet, og i denne stemning var det, man begav sig til grev *Rudenschiölds* nærliggende bosted for at bringe gamle *Gunnar Wennerberg* den studenterhyldest, som skulde blive hans

sidste. Paa en merkelig maade blev dette et eiendommeligt plus til det ellers saa rige møde. Og aldrig vil den stund gaa deltagerne af minde, da de stod der ude i haven og sang sin tak og sin kjærlighed ind til ham, den ypperste repræsentant for den forrige generations studenter, medens han selv sagte nynnede med og vinkede dem til afsked. —

Skulde vi tilslut søge at samle, hvad vi kan kalde mødets betydning, vilde vi kunne udtrykke det saaledes:

For *deltagerne* betegner mødet en rig tid, rig paa forskjellig maade for de forskjellige — vistnok ogsaa for dem, der kom til det uden synderlige forudsætninger til at kunne nyde godt af det —, men for alle en bekræftelse paa, at den, som først søger Guds rige og hans retfærdighed, ogsaa vil blive tillagt alle andre ting, som tjener til hans sande udvikling, baade tanker og indtryk og minder og venner.

For *det store kirkefolk* udover Norden, som med tak og glæde har fulgt dette møde, er det et udmerket nutidseksempel paa kristendommens overlegenhed og det paa en 3-dobbelt maade: I *moralsk* henseende netop fordi ingen anden aandsmagt kan paatage sig at holde en saa stor skare unge mennesker samlet paa en saadan maade; i *intellektuel* henseende fordi man aldrig med ikke-religiøse emner vilde kunne holde en saa forskjellig sammensat forsamling i aande og spænding en hel uge; i *human* henseende fordi de nordiske lande for tiden ikke ellers har noget saa æsthetisk rigt og sundt studenterliv at opvise som paa disse møder med kristeligt program.

P. B. D.

AANDSLIVET I EUROPA.

XIV.

I Rusland har en ny forfatter netop optraadt. Hans egentlige navn er *Peschkov,* men han skriver under pseudonymet *Maxime Gorki.* Paa russisk betyder gorki bitter. Han er i egentlig forstand en folkets mand. Som arbeider har han under mange omskiftelser streifet vide om langs Wolgas bredder og ved Det sorte hav. Han er født i Nischnei Nowgorod i aaret 1869. Hans fader døde før guttens fødsel, og hans moder, som giftede sig paanyt, fik ham anbragt hos en skomager. Den fremtidige forfatter kunde da hverken skrive eller læse. Han forlod snart skomagerverkstedet og kom ombord i et dampskib som underkok. Derefter blev han bager; og det var paa dette tidspunkt, at han lærte at læse af nogle studenter, som han havde gjort bekjendtskab med. Saasnart Gorki kunde læse, besluttede han sig til at søge døden. Efterat selvmordskrisen og den moralske kamp var overstaat, blev Gorki poteteshandler og endelig arbeider i havnene langs Wolga. Han blev aldrig længe paa samme sted, men befandt sig næsten altid paa vandring. Han sees snart paa Krim, i Kaukasus, i Ukraine og ved floden Don. I 1899 opholdt han sig i Tiflis og indsendte da til en lokal avis en fortælling, som, skjønt svag i gramatikalsk henseende, var fuld af fantasi. Atter kom han til Nischnei Nowgorod og blev der bekjendt med skribenten Korolenki, høit anseet i Rusland, blandt andet som forfatter af «Den blinde musiker» og som den virkelige direktør for revuen *Rovskoïe Bogatsro* (Den russiske rigdom) i St. Petersburg. Fra dette tidspunkt daterer Gorkis karriere sig. Han skrev nu noveller og fortællinger i stort antal og i meget kort tid, og blev berømt i Rusland.

Gorki er i besiddelse af et umiddelbart og personligt talent. Han har ingen skole gjennemgaat og er sig selv. Goethe har sagt: «Livet er interessant, fra hvad kant man ser det». Gorki

skildrer for os særlig den russiske landstryger, den saakaldte *bossiaky* (barfod). Denne verden kjendte han; og skikkelserne i hans fortællinger er sande, levende; de er forfatterens kamerater. Hans eventyrlige og omvankende liv har bragt ham i berøring med en mangfoldighed af det russiske folks største originaler. Fremfor alt kjendte Gorki arbeiderne i havnestæderne, de gamle mujiker, omstreiferne paa landeveien. Deres fysiognomier, sprog, stillinger, tanker, drømme, filosofi, alt kjender han. Undertiden virker det aktuelle præg pinligt, og altid sørgeligt. Blandt disse mennesker findes fortabte væsener, alkoholister, men ogsaa enfoldige, man kan næsten sige, store sjele. Samtlige er de, hver i sin genre, et produkt af aarhundreders tyranni, hvorigjennem mennesket er omskabt til maskiner eller dyr. Man forbauses dog over at se, hvormegen poesi, følelse, kjærlighed og endog moral disse omstreifere er i besiddelse af. Aaget og knutten har ikke helt formaaet at ødelægge mennesketrækkene.

Gorkis stil er trods skjødesløsheder og ufuldkommenheder kraftig og bøielig, poetisk og farverig. Udtrykkene er altid improviseret og varmet af belivende tanker; han har set alt, hvad han fortæller. Alle hans skildringer af land og hav er frugt af egne iagttagelser under lange vandringer. Hans reiser har foregaat tilfods. Det store nye i Gorkis digtning er indførelsen i den russiske literatur af landstrygeren eller omstreiferen. Siden Turgenèffs: En jægers dagbog, har nok russiske forfattere studeret *mujiken* (bonden), men saa langt som til landstrygerens liv har de endnu ikke naaet. Landstrygeren er ikke længer en mujik; han er den forhenværende mujik, jaget fra gaard og grund af de svære skatter, en mand udenfor landsbyens samfund. Han har hverken landsby, familie eller hus mere. Om morgenen ved han ikke, hvad der kan ske om dagen, og om dagen ikke, hvor han skal tilbringe natten. Har han arbeide, er dette altid haardt og grovt. Blandt disse landstrygere finder man forhenværende studenter, typografer, skolelærere, diakoner, adelsmænd. Hver enkelt af disse har bevaret noget af sin fortid og sin oprindelse. Fortidens forskjel rivaliserer med nutidens lighed. Omstreifernes skarer rekruteres dog for størsteparten af bønder.

Gorki har gjort umaadelig lykke, og dette skyldes visselig hans talent. Han har ogsaa forsøgt at beskrive folk af de høiere klasser, men dette har ikke lykkedes for ham. Saasnart han for-

lader sit egentlige felt, svigter hans talent ham. Hans roman: *Foma Gordien,* skildrer smaakjøbmænd fra Wolgaegnene paa en overordentlig original maade. Forrige aar paabegyndte han en roman: *Mujiken,* men siden er forfatteren forsvunden. Han har igjenoptaget sit omvankende liv. Der er noget foruroligende i Gorkis skjæbne. Der er fare forbunden med at indvies i denne pinte sjels skiftende hemmeligheder, som intetsteds finder lindring og hvile.

Den inderste mening med Gorkis verk er udtrykt i en af hans fortællinger: Ørnen og Snogen. Snogen, som kryber langs jorden, kan ikke forstaa den glæde, ørnen føler ved at sværve i luften saa høit at det hænder, at den støder an mod fjeldtoppene og styrter i afgrunden saaret og med knuste vinger. Det er som hele naturen triumferende synger denne melodi: «Ørn! Du bukker lemlæstet under i kampen, men tider vil komme, da draaberne af dit varme blod skal tændes som livsfunker og indgyde hjerterne ønsket om frihed og lys!» Rusland, og fremfor alt det unge Rusland, kan ikke falde i søvn eller finde sig i slavens kaar, som en ørn vil den sværve over sin elendighed. Gorkis fortjeneste er at vække, rykke op af sløvheden. Det er selvsagt, at det endnu er for tidligt at udtale nogen bestemt dom over hans arbeide. Trods sin ungdom lover han meget, og vi kan, fra hans pen, vente literære arbeider, fulde af kraft og varig interesse.

Ossip Lourié.

DEN MODERNE INDIFFERENTISME OG KIRKEN.

Foredrag ved den 10de almindelige lutherske konferens i Lund 4de septbr. 1901 af Thv. Klaveness.

Hvorfor gaar ikke vore mænd i kirke? Og hvad skal vi gjøre for at drage dem did?

Hvilken prest har ikke gjort sig selv dette spørgsmaal, ofte, med smerte?

Naturligvis — der er mænd som gaar, ogsaa unge mænd, ogsaa dannede mænd, mænd som det i alle henseender er en ære og en glæde at have under sin prækestol. Men saa faa! Hele lange bænkerader med kvinder, især gamle kvinder, og saa en enkelt mand hist og her.

Hvorfor er der saa faa mænd?

Ganske vist — der er mænd som lever slig, at svaret giver sig af sig selv. Og der er saavel kvinder som mænd, der har taget et gudløst liv i arv fra gudløse fædre. De er vokst op i det; de har aldrig vidst af noget andet; den religiøse drift er aldrig blevet vakt; evnen til at modtage religiøse indtryk er aldrig blevet brugt. Den er derfor visnet. Enhver evne som ikke bruges, visner jo. De har ingen forstaaelse, ingen sans, ingen følelse for det religiøse.

Ak, vor i aandelig saavelsom i timelig henseende saa uforsvarlig forsømte arbeiderbefolkning, hvormange millioner af slige mennesker har ikke den fostret! Men ogsaa i de andre stænder findes de, lige op til de øverste.

At slige mænd ikke gaar i kirke er selvfølgeligt nok.

Men det er ikke bare dem, som ikke gaar. Hvem af os kjender ikke mænd: oplyste, samvittighedsfulde mænd, mænd, som vi i alle dele maa se op til og høiagte, mænd, som i de afgjørende

øieblikke i livet, ja i selve døden, viser et alvor som bringer os til at mindes det ord: denne er sandelig ikke langt fra Guds rige. Men i kirke gaar de ikke, ialfald *meget* sjelden.

Det er en fare i dette. At det er en fare for disse mænd selv, er selvsagt. Men det er en fare ogsaa for samfundet. Hvor manden gaar foran, følger gutten efter; for guttens ideal er manden. Derfor ser vi ogsaa vore prægtige unggutter sjelden i kirken. Og endnu værre: hvor manden gaar foran, gaar tilsidst kvinden efter. Man stille kvinden saa selvstændig man vil, det hjælper ikke: manden har altid været og vil altid blive den toneangivende i verden. Kvinden fornegter aldrig sin ribbens-natur; hun følger manden — tilsidst. Vi har allerede en hel del kvinder af samme slags som de mænd jeg nævnte, prægtige kvinder, som — ikke gaar i kirke.

Det værste er, at naar vi nøiere undersøger sagen, saa finder vi, at de mænd og kvinder vi nu taler om, de holder sig borte fra kirken, ikke af sløvhed og slendrian, men — af princip. Ikke saa at de foragter religion eller negter troen paa Gud eller paa Kristus. De har respekt for religion, og de negter intet. De angriber hverken kirken eller kirkelæren eller gudstjenesten eller prestestanden eller noget saadant. De lader det altsammen staa ved sit værd. De forbeholder sig kanske engang, om deres livsudvikling skulde føre det med sig, at gjøre brug af dette. Men *for tiden* vælger de at holde sig fjernt fra det altsammen. De gjør dette valg med mere eller mindre bevidst bestemthed. Og de gjør det, fordi de ikke kan andet. De synes ikke de magter religionen, saaledes som den træder dem imøde i kirken. De indser ikke der er nogen mulighed for; at de — nu ialfald — kan komme nogen vei med den.

Som man vil forstaa, er dette mennesker med en vis dannelse. Det er mennesker med *modern* dannelse; kanske vil man trøste sig med at modern dannelse er noget elendigt tøieri, som ikke har stort at betyde, saa sagen slet ikke er saa farlig. Det vilde være meget daarlig tænkt. Hver tid har *sin* dannelse, det vil sige: den dannelse som hører tiden til. Denne dannelse alene *lever* i tiden. Al anden dannelse, som maatte findes, er død eller døende. Det er altsaa den *moderne* dannelse — og den alene — som *lever* i vor tid. Og denne *moderne* dannelse, som i vor tid har livets kraft og livets ret, den har en magt som ingen dannelse

før den har havt. Den har nemlig en merkværdig evne til at brede sig ud. I bondegaardene og i husmandsstuerne, paa verkstederne og i fabrikkerne — ikke mindst i fabrikkerne — der arbeider, der kjæmper man i vor tid af al magt for at tilegne sig den moderne dannelse. Og det lykkes i høi grad. Den moderne dannelse holder paa at blive almendannelse i ordets fulde betydning. Men derfor er det en desto betænkeligere sag, at den fører det med sig, at man ikke gaar i kirke. Det er vore folks, det er vor kirkes *fremtid* det her gjælder.

Hvorfor gaar moderne mennesker ikke i kirken?

Det ligger nær at svare: de er vantro, de er gudsfornegtere. Naturligvis, der gives dem som er det. Men de er det slet ikke alle. De fleste er det ikke, og alligevel gaar de ikke i kirke. Som jeg alt har sagt: de magter ikke religionen, saaledes som den træder dem imøde i kirken.

Lad os forsøge at sætte os ind i deres stilling, og under dette forsøg lægge kappe og krave og hele vor teologiske habitus af. Lad os forsøge at tænke og føle som moderne mennesker.

Det er mennesker som lever det moderne kulturliv, vi har for os. De er fængslet af de sterke interesser, som erhverslivets umaadelige udvikling i vor tid, fører med sig, kjæmper kanske ogsaa nutidens svære kamp for tilværelsen. De er med i det politiske liv og de sociale bevægelser, enten begeistret for nutidens arbeide for at skabe friere og retfærdigere samfundsordninger med opreisning af de undertrykte og tilsidesatte i samfundet, eller fulde af iver for at holde igjen, at ikke folkets rødder i fortiden skal slides over, og samfundet komme til at staa rodløst og fortørke. De nyder nutidens kunst, som, hvad man end forøvrigt vil sige om den, har det ubestridelige fortrin fremfor enhver foregaaende tidsalders, at den ligger det virkelige menneskeliv meget nærmere, og derfor ogsaa øver en langt større indvirkning paa livet. Endelig: de nærer sin aand med nutidens videnskab, som gjennem skolen og populære skrifter og foredrag mere og mere bliver alles eiendom. Og her har vi den faktor som har den høieste betydning. Det er nutidens videnskab som bestemmer nutidens maade at tænke og føle paa, og det i en retning som gjør det ikke saa lidet vanskeligere for nutidens mennesker at modtage religiøs paavirkning. Nutidens videnskab har nemlig skrevet de to ord: empiri og causalitet med uudslettelige træk ind i den almene bevidsthed.

Det moderne menneske vil ind til *virkeligheden*. Og det kjender ingen anden legal vei ind til virkeligheden end *erfaringen*. Hvad det ikke har erfaret som virkelighed, eksisterer ikke for det. Og den virkelighed det har erfaret, er en uafbrudt og uafbrydelig række af *aarsager* og *virkninger* som præcis svarer til hverandre. I denne kjede føler det sig selv som et led. Tro paa en levende Gud som hører bønner, har ikke let for at finde plads i en saadan bevidsthed. «Det er, siger Høffding[1]), ikke saameget de resultater, til hvilke videnskaben er kommen, der bevirke striden mellem videnskab og religion og betinge det religiøse problem, som det er den hele tankegang, den hele intellektuelle habitus, erfaringsvidenskaben har fremelsket hos dem, der udvikle sig under dens indflydelse».

Med hvilke øine maa nu disse moderne mennesker se paa nutidens kirke? Allerede det støder dem tilbage, at de derfra uafladelig hører klager over tiden og anklager mod tiden. Slige klager og anklager er jo den kirkelige forkyndelse fuld af. I de menneskers ører, som lever med i nutidens kulturliv, lyder disse klager uretfærdige og kjedsommelige. For de ved, at er der end meget ondt i tiden, saa er der ogsaa meget godt — saameget godt, at om prædikanterne blev hensat i en foregaaende tidsalder, da vilde de bede inderlig om at faa lov til at vende tilbage til den saa haardt anklagede nutid.

Endnu mere støder det et modernt menneske tilbage, at kirkens mænd gjennemgaaende er saa ængstelige. De ængstes for den frie forskning, især for den frie videnskabelige undersøgelse af bibelen og dogmerne. Taaler da ikke disse at undersøges? De ængstes for friheden — den religiøse, politiske, sociale. Har da ikke friheden bragt Europa umaadelige fremskridt, ikke bare materielle, ogsaa moralske? — De ængstes ikke bare. De gjør modstand. Gang paa gang har det gjentaget sig, at den ihærdigste modstand mod sandheder som videnskaben bragte for lyset, eller mod politiske og sociale reformer som tiden krævede, kom fra kirkelig side. Gang paa gang saa man kirken kjæmpe ihærdig for det bestaaende, skjønt dette aabenbarlig var ormstukket og raaddent.

Det svækker ogsaa respekten for kirken, at nutidens kirkeliv

[1]) «Religionsfilosofi», side 28.

pulserer langt svagere end kulturlivet. Den profane literatur frembringer næsten hvert eneste aar verker som læses og studeres hele verden over, for de bringer nye ideer i omløb eller fortæller om nye epokegjørende opdagelser. Det hænder omtrent aldrig paa teologiens omraade. Hænder det der, kan man næsten være viss paa, at *kirken* ikke vedkjender sig det. Den danske kirke har i det sidste aarhundrede frembragt to heroer paa aandslivets omraade: Grundtvig og Kierkegaard; men de er forlængst borte, og — begge laa de i kamp med den officielle kirke. I det hele taget driver nutidens kirke det ikke høiere end til nogen faa middelmaadige forfattere, og et utal af bog- og versmagere, hvis religiøse betragtninger, fortællinger og digte nedsætter kirken i moderne menneskers øine ved deres aandløshed.

Intet af dette er dog hovedsagen. Hovedsagen er forkyndelsen. Det er den som især jager det moderne menneske fra kirken. Hvorfor? Formen og udførelsen kan ofte være slig at den jager. Især den nedarvede prækenjargon og prækentone. Men ikke bare formen og udførelsen. Ogsaa indholdet. Ikke indholdet i sin helhed. Ogsaa det moderne menneske kan fornemme toner deri som drager og lokker. Men disse toner overdøves af det som han viger tilbage for. Hvad er da det?

For det første er det de trinitariske og kristologiske dogmer, saaledes som de foreligger formet i den officielle kirkelære. Intet menneske i nutiden, som ikke ved speciel teologisk uddannelse er sat istand til at vurdere disse dogmer efter deres historiske tilblivelse og finde sandhedskjernen i dem, formaar at forbinde noget virkeligt begreb med dem. For al modern tænkning er de absolut utilgjængelige. Og tænke maa nu engang det moderne menneske. Det kan ikke lade det være.

Kanske det moderne menneske har endnu vanskeligere for at finde sig tilrette med det, som faktisk optager størst rum i forkyndelsen: forsoningslæren i forbindelse med saliggjørelsens orden. Det er det mindste, at det umuligt kan forlige det gamle dogme om *satisfactio vicaria* med sine begreber om ret og retfærdighed, skjønt det er slemt nok. En tidsalders begreber om ret og retfærdighed er jo dens etiske ideal. Værre er det dog, at her er en floke som almindelige mennesker ikke kan greie. Det ene øieblik hører de, at Kristus har gjort og lidt *alt* i deres sted, saa de selv ikke skal gjøre noget til sin frelse uden bare at tro sig frelst

ved Kristus. Det andet øieblik hører de, at de maa tage sig iagt for at bedrage sig selv; frelsen er slet ikke saa ligetil; for at frelses maa man gjennemgaa en proces som bestaar af en række led: opvækkelse, omvendelse, retfærdiggjørelse, gjenfødelse, helliggjørelse. Det er ikke bare almindelige mennesker som ikke kan greie dette. Fromme, religiøse mennesker greier det heller ikke. Vi har en mængde fromme mennesker under vore prædikestole, som uafladelig kastes frem og tilbage mellem frygt og haab. I det ene øieblik trøster de sig ved at Kristus har gjort alt for dem. I næste øieblik spørger de med tvil og frygt: er jeg virkelig gjenfødt. Hvilken tortur for tusender af ærlige samvittigheder, som her aldrig kommer til ro! Er det underligt, om mange foretrækker at unddrage sig pinen ved at holde sig borte?

Hvad er det vi her staar ligeoverfor? Jo, det er det svælg som har dannet sig mellem kulturen og kirken. Medens kulturen stadig har gaat sin gang fremad, er kirken blevet liggende tilbage i det 17de aarhundredes ortodokse dogmatik og det 18de aarhundredes pietistiske livsideal. Med andre ord: den er blevet liggende tilbage i en forgangen kulturperiode. Derfor har det moderne kulturmenneske saa vanskelig for at finde sig tilrette i den.

Lad mig for at forklare min mening pege paa et eneste punkt: inspirationen. Ingen videnskabelig teolog hylder længere den gamle mekaniske inspirationsteori. Videnskaben — altsaa kulturen — har for bestandig gjort af med den. Men teologien har ikke magtet at skabe et nyt inspirationsdogme, som har formaad at slaa igjennem. Teologien vakler og famler. Følgen er at den gamle inspirationsteori, skjønt opgivet af teologien, hersker i menigheden, i forkyndelsen og i barneundervisningen, og paadrager stadig kirken beskyldning for, at den lærer hvad den ikke længer tror.

Der er en nødvendig forbindelse mellem kirke og kultur. Kirken kan hverken tænke eller tale uden at hente metode og form fra kulturen. Henter den dem ikke fra sin egen tids kultur, saa henter den dem fra en forgangen tidsalders.

Oldkirken tilegned sig den antikke kultur, hented fra den metode og form og en fylde af tanker, som den smelted sammen med evangeliet. Dermed gav den tiden dens kultur tilbage som en kristelig verdensanskuelse, der erobred tiden. Reformationstidens kirke gjorde noget lignende med sin tids kultur (humanismen). Nutidens kirke har ikke magtet dette. Der er gjort forsøg. Rationalismen, den

spekulative teologi og den ritschelske teologi var slige forsøg. Men ingen af dem slog igjennem. Den som var nærmest ved at slaa igjennem, var i sin tid rationalismen. Den var virkelig nær ved at erobre baade kirken og tiden. Men kirken besinded sig paa, at den her holdt paa at ofre selve «evangeliet» paa kulturens alter, og den rygged forfærdet tilbage til den position den havde indtaget før rationalismen brød ind. Der har den siden holdt sig. Det kirkelige liv i det 19de aarhundrede har været reaktion. Reaktionen har havt sin berettigelse og bragt sin velsignelse. Men man lever aldrig ustraffet paa reaktion. Livet tillader ikke tilbageskridt. Det kræver altid fremskridt. Fordi kirken har levet paa reaktion, har kulturen gaat sin gang uden den, og følgen har været en tiltagende religiøs indifferentisme blandt de dannede.

Hvorledes skal nu kirken møde denne indifferentisme?

Konsekvensen af det jeg har sagt, skulde synes at maatte være denne: kirken skal tilegne sig nutidens kultur, formæle den med evangeliet og give tiden den tilbage som en kristelig verdensanskuelse for vor tid.

Dertil kræves imidlertid noget som vi ikke raader over: et religiøst geni som Augustin og Luther, et geni aandsmægtigt nok til at favne hele vor tids svulmende kultur og give den Jesu Kristi daab. Et saadant geni maa sendes ovenfra. Men kirken maa bede om det. Bare nutidens kirke havde saa vidt syn, at den virkelig bad om det! Men jeg er ræd den altfor gjerne nøier sig med middelmaadigheden.

Imidlertid — vi kan ikke lægge hænderne i skjødet, mens vi venter paa geniet. Vi maa bruge ogsaa de ringe dage til arbeide. Spørgsmaalet er, hvorledes vi, som vor stilling nu engang er, skal møde indifferentismen.

Svaret maa være: vi skal forkynde evangeliet, og derved om muligt vinde indifferentismen for Kristus.

Det siger sig selv. Hvad andet skulde vi vel gjøre?

Men — de vil jo ikke høre. De kommer jo ikke i kirken. Hvad griber vi saa til?

Det ligger nær at gribe til tvang og pres. Staten har før laant kirken sin arm til pres paa de indifferente. Og den gjør det tildels fremdeles. Vi har havt — og har tildels endnu —

tvungen konfirmation og første altergang, tvungen katekisation eller husforhør, tvungen vielse, tildels ogsaa tvungen kirkegang (f. eks. soldaternes). I vor tid drager imidlertid staten sin arm mere og mere tilbage. Skal vi holde paa, klynge os til den? Nei. Det sømmer sig ikke for Jesu Kristi kirke at tigge staten om hjælp til at holde folket ved evangeliet. Lad staten drage sin arm tilbage; vi kan, vi *skal* klare os uden den.

Hvorledes?

Vi skal forkynde evangeliet slig, at forkyndelsen ved sin egen aandsmagt drager de indifferente til sig. Vi skal præke slig, at de *maa* høre.

Det er en stor vildfarelse, naar man mener, at det opnaas ved at dundre sterkt med helvede.

Lad os dog gjøre os det rigtig klart, at vi ikke kan hverken tvinge eller skræmme nogen til tro. Børn og de som staar paa barnets umyndige standpunkt kan vistnok paavirkes — ogsaa religiøst — ved tvang og skræk. Det kommer nu an paa, om en slig religiøs paavirkning har noget værd — et spørgsmaal, vi dog ikke vil dvæle ved nu. De mennesker vi her har med at gjøre — de moderne kulturmennesker — de er ikke børn. Kulturen har udviklet dem til personlig selvstændighed. Og det er der ikke noget galt i. Vi mennesker skal slet ikke altid være umyndige børn. Vi skal udvikles til mands modenhed. Men et modent og myndigt menneske lader sig hverken kommandere til tro eller skræmme til tro. Han tænker, maa tænke og *skal* tænke frit. Han tror derfor kun det, som har bevidnet sig for hans samvittighed som sandhed. Og han *kan* ikke tro noget andet. Selv med helvede for øie kan han det ikke.

Det siges ofte, at vi *skal* tage fornuften fangen under troens lydighed, det vil sige: vi *skal* tvinge os selv til at tro. Man mener nok, at man anfører apostelen Paulus's ord 2 Kor. 10, 5, naar man taler saa. Men man behøver bare at se paa stedet og den sammenhæng det staar i, for at overbevise sig om, at det er en feiltagelse. Det Paulus der siger er, at han ved sin prækens overbevisende kraft slaar alle indvendinger mod evangeliet til marken, og vinder menneskene for Kristus.

Vær saa god: gaa hen og gjør ligesaa! Det er dette *vi* skal gjøre, vi som forkynder evangeliet. Det er dette som er vor opgave: ikke kommandere eller skræmme til at tro, men prædike

evangeliet slig, at det ved sin egen indre sandheds kraft drager — selv de moderne kulturmennesker — til sig, og overbeviser dem om sin sandhed.

En svær opgave. Hvem er dertil dygtig?

Det er efter min mening ikke muligt endog kun tilnærmelsesvis at løse denne opgave uden at vor forkyndelse forandres.

Feilen ved den almindelige forkyndelse er at den svæver over tilhørernes hoveder. Den sætter som sit maal at udvikle det kirkelige læresystem for dem, saa de kan tilegne sig det. Men dertil mangler de de nødvendige forudsætninger. Især gjælder dette om de mennesker, som lever og aander i en anden kulturperiode end den hvori dette system blev til. Forkyndelsen gaar uforstaat hen over deres hoveder, og de kjeder sig og gaar tomme hjem og kommer ikke igjen.

Vi maa stige ned baade fra det ortodoxe lærdomskateder og fra den pietistiske fromhedspiedestal, midt ned mellem nutidens mennesker. Vi maa sætte os med broderlig sympati ved deres side, og lytte til deres tanker og følelser. Deraf maa vi slutte os til, hvad de kan tage imod af religiøs sandhed, og hvorledes den maa forkyndes for at blive modtaget. Baade Jesus og apostlerne har handlet saaledes. De gjorde sig ikke op et læresystem, som de kasted ud over sine tilhørere, uden hensyn til enten disse kunde tilegne sig det eller ikke. Men de gav den religiøse sandhed, som de fandt tilhørerne kunde «bære» (cfr. Johs. 16, 12. 1 Kor. 2, 1 f. 6). Derfor er Jesu folketaler i Galilæa meget enkle, enklere end hans taler til disiplene — især de Johanneiske. Ligesaa er apostlernes missionstaler i Acta enklere end deres breve. Og mellem apostlerne indbyrdes — hvilken forskjel mellem Paulus, Jakob og Johannes, ikke bare i ord og udtryk, ogsaa i indhold. Maa der ikke have været en betydelig forskjel i indhold mellem Jakobs og Paulus's forkyndelse? Har ikke hensynet til tilhørerne — delvis ialfald — været medvirkende til det?

Man gjøre sig dog engang det spørgsmaal: hvad har den store flerhed inden min menighed forudsætning for at kunne tilegne sig af religiøs sandhed? Specielt spørge man sig selv: hvad har moderne kulturmennesker forudsætning for at kunne tilegne sig af religiøs sandhed?

Det bliver ikke meget. Deres forudsætninger er smaa. Skulde det saa ikke gaa an at rette sig derefter? Istedetfor et system

som er frugten af aarhundreders teologiske arbeide, indskrænke sig f. eks. til det nye testamente, eller til Jesu synoptiske forkyndelse? Det blev en «indrømmelse» til tiden. Skulde den ikke være tilladelig? I Jesu aand? Skulde ikke et milligram religiøs sandhed levende tilegnet være mere værd end et helt læresystem uforstaat og utilegnet?

Vil vi samle og vinde nutidens kulturmennesker, da maa vi se til at finde hjertepunktet hos dem. Det er ikke saa vanskeligt at forstaa, hvor det maa søges. Som vi alt har set, har nutidens videnskab præget aarsagsloven dybt ind i nutidens bevidsthed. Derved er den antikke tro paa skjæbnen vendt tilbage i en ny og forfærdeligere skikkelse. Det moderne menneske føler sig under en enevældig magt, som med jernhaard konsekvens lader det høste ikke alene hvad det selv har saad, men ogsaa hvad dets fædre tiderne op igjennem og samfundet rundt omkring det har saad. Det føler sig derfor saa knuget og trykket, at livet holder paa at blive det en byrde. Livslysten og livskraften er i en forfærdelig synken.

Man kan være viss paa, at en slegt som er slig stillet, sukker i løn efter et faderhjerte at lægge sig ind til med sin kval og sin smerte. Dette suk kommer ogsaa ofte for dagen i den moderne skjønlitteratur. Denne er i det hele taget et speilbillede af tiden, som ingen prest, der vil lære sin tid at kjende, bør undlade at benytte. Lad mig nævne et vidnesbyrd af nyeste datum: Geierstams yndige «Boken om Lillebror». Geierstam har dybere end de fleste følt det skrækkelige fatum som ligger over slegten (cfr. hans «Vilse i lifvet»). Det er derfor saa betegnende, at i «Boken om Lillebror», som han har skrevet med sit eget varme hjerteblod, der træffer vi ham gang paa gang bedende, skjønt han ikke tror paa nogen Gud. Ja, da Lillebror er død og endnu værre ulykker truer, da «böjer jag knä vid hans kista, jag som icke vet för hvem jag böjer knä, eller till hvem jag skall bedja».

Hvad skal vi nu forkynde en slig slegt? At dens elendighed har sin grund i, at Gud tilregned slegten Adams synd, men at Gud derpaa har tilregnet Kristus Adams og al menneskenes brøde, og Kristus har tilegnet sig den og betalt for den ved at lide straffen og opfylde loven i slegtens sted; denne betaling maa vi tilegne os i troen, saa tilregner Gud os den i retfærdiggjørelsen? Hvad værd man end vil tillægge dette system af tilegnelser og til-

regnelser, maa dog enhver indrømme at det er det modsatte af enfoldigt.

Men kristendom skulde dog vel være enfoldig. Menneskene — ogsaa de moderne mennesker — maa have noget enfoldigt, skal de kunne tro paa det. Det er det enfoldige de tørster efter. Jesu forkyndelse for Galilæas bønder var enfoldig. Hvad, om vi forsøgte med den? Paa vor tids sprog tænker jeg vi kan gjengive den saa: det faderhjerte I sukker efter, I børn af det tyvende aarhundrede, det er at finde; den magt som styrer verden, og hvis jernhaarde konsekvens I føler, den har et saadant hjerte. Saa jernhaard den føles, saa er den dog ingen blind skjæbne; den er fader; en hellig fader, som vil at hans børn skal blive fuldkomne og derfor straffer deres synder og opdrager dem strengt — som aarsagsloven viser —; men dog *fader,* som tilgiver det angrende barn — tilgiver alt, tilgiver helt og fuldt — og trøster det lidende barn og velsigner det lydige barn og opdrager det for sit rige. Dette er Jesu evangelium. Det har han forkyndt med sin mund og sit liv; ti han leved dette forhold til Gud som han forkyndte. Føier vi saa hertil, at han besegled denne sin forkyndelse med sit blod paa korset, og Gud besegled den ved at reise ham op fra de døde og sætte ham ved sin høire haand, hvorfra hans aand udgaar og besegler den i alle deres hjerter som aabner sig for den, saa den er og bliver en guddommelig bevidnet sandhed, da har vi af den apostoliske forkyndelse taget med det, som ingen bibelkritik og ingen exegese vil gjøre tvilsomt, og vi har vist slegten det som er evangeliets kjerne og stjerne: Guds faderhjerte, opladt og aabenbaret for os i Jesus Kristus, sønnen den enbaarne.

Jeg beklager, at den i mange henseender fortræffelige Harnack ikke har kunnet tilegne sig menighedens tro paa Jesus Kristus som Guds enbaarne søn, undfangen af den Helligaand og opstanden tredje dag fra de døde. Uden denne tro bliver Guds aabenbarelse i Kristus kun en relativ sandhed. Men det relative kan vi ikke hvile i med fuld tryghed. Det relative er nemlig altid omskifteligt og forgjængeligt. Men det vi skal hvile i, maa være uforanderligt og evigt. Gud maa *selv* være kommet os imøde og have aabnet sit hjerte for os, skal vi kunne være urokkelig visse og trygge. Det er dette som er sked i Kristus og som evangeliet forkynder.

For at bane dette evangelium vei til hjerterne, gjælder det at

kalde paa den trang til et himmelsk faderhjerte vi nys talte om. Det gjælder at gjøre denne trang rigtig levende, om muligt til et skrigende begjær. Det ligger nærmest at bruge menneskelivets nød dertil.

Her kommer jeg til en stor mangel ved den almindelige forkyndelse. Den holder sig altfor ensidig til syndenøden. Man taler ikke synderlig om anden nød. Ja, man udelukker dem, som ikke kjender denne nød, fra evangeliet og fra Kristus.

Derved støder man en mængde mennesker bort fra Kristus, ud i indifferentisme og vantro.

Syndenøden er ganske vist den sværeste nød, ja roden til al anden nød. Det er ogsaa vist, at ingen lærer at forstaa evangeliet *ret*, før han har lært syndenøden at kjende. Men dermed er det ikke sagt, at syndenøden er den nød man først skal tale om; end mindre, at det er den nød man udelukkende skal tale om.

Almindelige mennesker kjender lidet til syndenød. Det kan ikke være anderledes. Ingen kan erkjende mere af sin synd end han erkjender af sin pligt. Saalænge derfor ens sedelige ideal ikke ligger høiere, end at en saa nogenlunde gjør det fyldest, saa føles ingen egentlig syndenød. Men der er anden nød som føles: kampen for tilværelsen med al dens møie og alle dens kvaler, nervøsitet og andre legemlige lidelser, ulykkelig kjærlighed etc. Den nød taler vi prædikanter for lidet om.

Der sidder vore tilhørere trætte af slid, plaget af næringssorger og andre bekymringer, med overanstrængte nerver, med hjerter som bløder af saar livet har slaat. De har søgt ind under kirkens hvælv for der at finde trøst og lægedom. De kommer kanske søndag efter søndag. Men sjelden eller aldrig faar de høre et ord om den nød de lider under. En sjelden gang tales der kanske lidt om næringssorger. Sjeldnere om slidte nerver og nedbrudt helse. Og ingen præker om kjærlighedssorg. Og dog sidder der under vore prækestole hele skarer, især af kvinder, som gaar med et brustent livshaab og et sugende savn i sjælen — savn af den kjærlighed man i ungdommen vented paa, men aldrig mødte! Men altid prækes der om den nød de fleste kjender mindst til: syndenød. Er det underligt, at mange da tænker som saa: kirken er ikke for *os*; den forstaar ikke *vore* lidelser; den har ikke noget hjerte for *vore* kvaler.

Der skal i kirken tales om *alle* menneskelige lidelser. Der

skal særlig tales om de lidelser, som vor tid er rigest paa. Ogsaa her skal vi raadføre os med skjønliteraturen. Der skal tales med medfølelse, saa Jesu ord: jeg ynkes inderlig over folket, toner ud af forkyndelsen. Og der skal gydes lægedom i saarene. Vi skal ikke være bange for at række de lidende evangeliets trøst. Lad dem faa høre, at der er en fader i himlene som ynkes over deres jammer og som kan og vil lede alt til det gode. Lad dem faa høre Jesu ord Matt. 5, 4. 11, 28 f. etc. Lad disse ord faa lov til at gjælde bogstavelig og ikke blive spiritualiseret bort.

Dog — der skal ogsaa tales om syndenød. Og da det nu er saa, at syndenød kjender de fleste lidet til, bliver det en vigtig opgave for forkyndelsen at aabne menneskenes øine for denne nød.

Hvorledes sker det?

Jeg maa atter rette en anklage mod den almindelige forkyndelse. Den vil bringe menneskene til erkjendelse af deres syndenød, ved at docere dogmet om menneskenaturens totale fordærvelse, og kræve at saa fordærvet *maa* man føle sig, ellers bliver man ikke frelst.

Dogmet om menneskets totale fordærvelse kan imidlertid ingen tilegne sig i sandhed uden som frugt af en livserfaring. Den som ikke har gjort en saadan erfaring, kan nok, hvis han er anlagt derfor, ved sterke paatryk suggereres en vis forestilling om noget forfærdeligt, som gjør ham forskrekket og bringer ham til at græde og bede. Men en slig suggereret syndeskrek og helvedrædsel har intet med syndserkjendelse at gjøre. En kan være til det yderste forskrekket, og alligevel ikke have faat øie paa en eneste af sine virkelige feil og feiltrin. Ja, en kan undskylde og negte aldeles aabenbare synder, samtidig med at man græder og skriger over hvor stor synder en er. Enhver *virkelig* syndserkjendelse begynder med de enkelte paatagelige og paavislige feil og feiltrin som en ser hos sig. Men dem faar man ikke øie paa derved at menneskenaturens totale fordærvelse bliver malt en for øie, selv om den bliver malt aldrig saa sort. Det er en anden vei vi her maa gaa.

«Ved *loven* kommer syndens erkjendelse». Men loven er ikke det samme som dogmet om menneskets totale fordærvelse. *Loven er moralen.* Den legale vei at virke syndserkjendelse paa er at forkynde moral, slet og ret kristelig moral. Vi maa gaa ind i menneskelivets forskjellige forhold, de indre som de ydre, og vise

hvad Jesus har lært her er Guds vilje, og hvorledes det stemmer med vor egen samvittighed, ligesom det ogsaa udvikler vort menneskevæsen og gjør vort liv rigt og godt. Vi maa pege paa forsyndelserne mod denne Guds vilje, og vise hvorledes de ødelægger menneskevæsenet og herjer livet. Syndens udvikling indtil forhærdelse og fortvilelse maa skildres klart og sandt. Derved skal nutidens mennesker lære at forstaa det svære ord «fortabelse». Aarsagsloven kommer os her fortræffelig til hjælp.

Paa denne maade faar vi vore tilhørere i tale, selv de mest moderne. Moral, moralsk udvikling og moralske værdier har de allesammen nogen forstaaelse af. Det gjælder bare at faa udviklet deres forstaaelse, saa de faar øie paa det moralske krav i hele dets vidde, og følelse for dette kravs ubønhørlige og uafviselige alvor. Saa kommer de nok til syndserkjendelse.

Men da maa vi ikke, som mange gjør, uafladelig undervise om, at Guds lov er saa svær at almindelige mennesker ikke kan opfylde noget af den. For det første er det ikke sandt. Selv hedningen kan «af naturen gjøre hvad loven kræver» (Rom. 2, 14), og alle som lever inden en kristen menighed, hvor aandens kræfter virker, kan det endnu bedre. For det andet er det en fordærvelig tale. Vi gjør paa den maade loven virkningsløs. Præker vi det ind i folk, at Guds lov kan de umulig holde det mindste af, da lader de loven ligge uden at forsøge sig paa den; ti hvem vil forsøge det umulige? Og de gjør det med den største sindsro. De trøster sig med det ord: *ultra posse nemo obligatur*[1]). Paa den maade kommer de aldrig til syndserkjendelse. Naar Paulus siger, at syndserkjendelsen kommer ved loven, da mener han ikke at den kommer ved bare at *høre* loven. Han mener naturligvis, at den kommer ved at man *gjør* det loven befaler. Det er under et liv i lydighed mod Guds vilje, at et menneske lærer at kjende baade sin afmagt og sine onde anlæg. Jesus forkyndte derfor heller ikke loven paa den maade at han sagde: det og det er Guds bud, men det kan I slet ikke gjøre. Han sagde tvertimod kort og godt: gjør dette, saa skal du leve — og saa lod han tilhørerne selv gjøre sine erfaringer.

Denne vor moralforkyndelse skal omspænde det hele menneskeliv. Ligesom forkyndelsen skal vise medfølelse med alle menne-

[1]) Ingen pligter mere end han orker.

skenes lidelser, saa skal den ogsaa vise interesse for alt deres arbeide, og aabent syn for de guddomstanker som gjennem dette arbeide virkeliggjør sig. Vi maa komme bort baade fra den pietistiske bornerthed i bedømmelsen af kunsten og fra den klerikale tilbøielighed til at forkjætre det politiske og sociale fremskridt. Er Jesus menneskesønnen, da vil han en fuld og fri udfoldelse af alle de rige muligheder, Gud har lagt ned i menneskeværesnet og menneskesamfundet. Kirken maa derfor hilse denne udfoldelse med glæde. Men selvfølgelig er den betinget af, at de love følges som Gud selv har givet. Hvor renhed, retfærdighed og barmhjertighed virkelig trædes under fødder og samfundet trues med forgiftning, der skal kirken raabe et varsko, som kan høres og forstaas. Det gavner ikke kirken, men det røver den respekt og tillid, naar den forsigtig og pyntelig undgaar at nævne synden ved dens fulde navn.

Men først og sidst maa der ud fra forkyndelsen lyde et levende vidnesbyrd om en fuld syndernes forladelse for alle som vil gjøre Guds vilje og derfor angrer sin synd, og et indtrængende kald til enhver: kom i Jesu navn med dine feil og feiltrin og bed om forladelse, saa har du forladelse, og dermed fred og haab.

I dybeste grund er det dog intet vor tid — som enhver tid — sukker inderligere efter end frelsesvished. Jo mere gjærende og famlende den er, des dybere er dens trang til en fast grund at bygge sin fortrøstning paa for tid og evighed. Først derved faar livet værd og personligheden holdning og fasthed. En slig fast grund skal vi give den, idet vi lader Jesu person og liv og død og opstandelse forklare den Guds hellige forbarmende faderkjærlighed.

Der kan være dem som vil kræve mere af kristendommens mysterier, end det jeg her har antydet. Jeg siger heller ikke, at enhver prest skal under alle omstændigheder indskrænke sig til dette. Har han mere som er hans personlige eiendom og ikke bare oplagret lærdom, og er han viss paa at han har tilhørere som evner at modtage mere, da give han mere. Jeg vil kun sige to ting. For det første: den som vil samle nutidens indifferente skarer om sin forkyndelse, han faar efter min mening indskrænke sig væsentlig til dette enkle, jeg her har antydet; de har ikke forudsætninger for at modtage mere. Dernæst: en stor mængde selv af vore flittigste og frommeste kirkegjængere magter ikke

mere. Vor kunstige exegese og komplicerede dogmatik gaar høit over deres hoveder. De sukker i løndom efter en enklere, mere praktisk forkyndelse.

I det referat som jeg har leveret af mit foredrag til brug for de tyske brødre, har jeg behandlet endnu et par punkter. Jeg har imidlertid overskredet min tid og vil derfor gaa disse punkter forbi. Jeg vil bare faa lov til at sige: lad os komme bort fra prækenjargonen og præketonen, og begynde at tale om Gud jevnt, naturlig og ligefrem, som almindelig dannede mennesker ellers taler. Lad os ogsaa lære noget af den moderne skjønlitteraturs knappe, klare, konsise form. Den pastorale bredde virker noksaa kjedsommelig i længden.

Endnu et lidet ord til slutning.

Brødre, jeg anbefaler eder det moderne kulturmenneske. Jeg anbefaler det til eders sympati og til eders særlige pastorale omsorg. Det har ganske vist sine mindre gode sider. Men for det første er det blevet som det er ved kulturudviklingen, og den raar ingen for. For det andet har det ogsaa sine fortrin. Fordi det er selvstændigere, er det ogsaa sandere end fortidens mennesker. Jeg er sikker paa, at lykkes det os at vinde det for Kristus, da vil det fremstille en fuldere kristendom end den gamle. Det lader sig dog ikke negte, at den gamle kristendom ikke saa sjelden bestod i kristelige former, der dækked over sjælsraahed og egoisme.

I ethvert fald — det moderne kulturmenneske er nu engang der, og Herren siger til os: vind det for mig og for mit rige. Det er vor opgave. Og det er en stor opgave. For det er det moderne menneske som — menneskelig talt — eier nutiden og kommer til at bestemme fremtiden. Vinder vi det moderne menneske, da vinder vi tiden for Herren.

Men da maa vi elske det. Vi vinder kun den vi elsker. Lær at elske det moderne menneske! Lær at elske det med alle dets skrøbeligheder, alle dets lidelser, al dets gjærende uro og al dets spørgende tvil. Det er ofte blevet uretfærdig dømt af os. Og det er ofte blevet ubillig saaret. Lær at elske det!

Vi lever i en kritisk tid. De sidste rester af de gamle autoritative umyndighedens tider forsvinder, og den personlige selvstændigheds nye tid skrider ustanselig ind. Vort kald, brødre, er ikke at synge gravsalmer paa den kirkegaard, som gjemmer de forgangne tidsalderes ben. Vort kald er friskt og freidig at møde

den nye tid og døbe den med Jesu Kristi Helligaand. Den som lægger haanden paa plogen og ser sig tilbage, er ikke skikket for Guds rige. Lad os ikke se os tilbage til de forgangne tider og slegter for at kalde dem tilbage. De er forgangne, og de vender aldrig tilbage. Lad os ære deres minde og udnytte den aandelige arv de har efterladt os, til vor aandelige vekst. Men altid *se* fremåd og *skride* fremad. Altid sætte plogen trøstig i jorden for at pløie nyt land.

Dog — ikke ved magt, og ikke ved kraft, men ved Herrens aand. Vi trænger en ny Aandens udgydelse. Som hver enkelt faar af Aandens fylde det som svarer til hans individualitet, saa faar ogsaa hver tidsalder af Aandens fylde det som svarer til dens særegne karakter og særegne opgaver. Den som beder, han faar. Ingen anden.

Lad os bede om at faa af Aandens fylde det *vi* trænger for at forstaa *vor* tid og føle for den og finde veien ind til dens hjerte. Aa — en prestestand salvet af Herrens aand til at forkynde evangeliet for vor tids børn!

Emitte, domine, spiritum tuum, et creabuntur[1]).

[1]) Send din aand, Herre, og der skabes dig tjenere.

UR SVERGES MODÄRNA SKÖNLITTERATUR.

Af J. Wallinder.

V.

V. von Heidenstam: Heliga Birgittas pilgrimsfärd.

Stockh. A. Bonnier 1901.

Det är en rätt vansklig sak att hafva gifvit ut en sådan bok som «Karolinerna»*), ty hvad som därnäst kommer ur samma penna, möter gifvetvis särdeles höga förväntningar. Och om sådana förväntningar icke uppfyllas, är man så lätt benägen att anse författaren med hela sitt författarskap en gång för alla stadd på regress. Men detta torda vara orättvist. Ty det finns hvarken skrifven eller oskrifven lag på, att ett senare opus alltid skall stå högre än ett föregående eller ens lika högt.

Att säga något mindre fördelaktigt om V. von Heidenstam tyckes inom vissa litterära kretsar icke vara tillåtet, och då en litteraturanmälan i alla händelser blir något mer eller mindre subjektivt, som svårligen kan vindicera åt sig en allmängiltighetens och nödvändighetens bevisstyrka, så är det äfven en rätt vansklig sak att här sitta och påstå, att «Hel. Birgittas pilgrimsfärd» icke går upp emot «Karolinerna». Men på samma grund och med samma inrymmande är det också vår obestridliga rätt att hysa och uttala detta omdöme. Vi hafva blifvit något besvikna på «Birgitta», men vilja därmed för ingen del fälla en yttersta dom öfver V. v. H.s skaldskap; det står sig mycket godt i alla fall, äfven i vårt anspråkslösa omdöme, och hans «Birgitta» förnekar ingalunda den kända mästarhanden.

Hvad först angår val af ämne, så är detta gjordt i samma svenska och storslagna smak som valet af «Karolinerna». Heliga Birgitta är Sverges egentligen enda medeltidsminne af världshistorisk

*) Anmäld i februarihäftet 1900.

betydelse, men både såsom nationellt och världshistoriskt är det rikt och skönt. Det har emellertid en helt annan milieu och kräfver naturligtvis för sin behandling en helt annan stämning än t. ex. det Karolinska ämnet. Vid dettas behandling har V. v. H.s skaldesinne avancerat från hednisk hellenism i hans tidigare författarskap till en i vårt tycke ganska äkta karlavulen ortodox fromhet; i Birgittaämnets behandling har författaren måst förflytta sig in i medeltidsgotikens extatiska, skymningsstämda själslif. Han har måst göra det, och han har gjort det, men icke så bra, som han förra gången lyckades finna den rätta tonen till Karlasagans symfoni. Detta sistnämnda var väl också lättare för Heidenstams naturell än det andra. För den, som kommer från Hellas och orienten och från åttiotalslitteraturens njutningsdyrkan, är vägen redan ganska lång till det Karolinska kanondundret och den manligt kärfva självuppoffringen för Gud och konungen; fram till medeltidsaskesens bleka hänförelse är vägen för tanke och sinne kanske *allt för* lång för att medhinnas på ett årtionde.

«Hel. Birgittas pilgrimsfärd» röjer redan på de första bladen sin författares kända, markerade skaldeindividualitet: en genial blick på naturen med särskildt sinne för dess mäktiga och vilda yttringar, djärfva, oförmodliga penseldrag och en subjektivitet i uppfattningen, som skulle göra målningen osann, om en annan pensel toge sig för att kopiera taflan. Det är norra Vettern, författarens egen hembygd, ej långt från Vadstena, med sina gamla vördnadsvärda Birgittaminnen, som utgör den naturfond, mot hvilken den respektbjudande Birgittagestalten träder fram, först svept i ett vålnadslikt och skrämmande dunkel, sedan småningom uppklarnande till allt tydligare drag, som undergå sina skiftningar allt efter det historiska förloppets faser.

När Birgitta här först möter oss, har hon emellertid en dryg del af sin historia bakom sig, ja, de flesta skedena däraf: sin barndom med dess visioner och drömmerier; sin ungdom såsom lagmannen och riddaren Ulf Gudmarssons maka, hvarunder hon, i öfverensstämmelse med sin förnäma börd och sitt lika förnäma gifte, på sitt på en gång praktiska, urbana och sedesträng sätt förde stor stat på något af mannens gods; sitt lif som hofmästarinna vid den unge kung Magni och hans ännu yngre drottning Blankas barnsligt muntra hof, där hon, den allvarliga kungafränkan, hade en dryg, ofta fruktlös möda att hålla lifsglädjen inom anständiga

skrankor; sin mogna kvinnoålder med dess kräfvande modersplikter mot en hel rad uppväxande söner och döttrar; sin första färdetid med pilgrimsresorna till Trondhjem och San Jago och det småningom skeende återvändandet till den första ungdomens idealer — icke så, att hon någonsin hade öfvergifvit dessa, men så, att hon först på sin ålders kulmen kände sig kallad och redo att på ett praktiskt, energiskt sätt gifva sig helt åt deras tjänst genom att samla sina krafter på uppbyggandet af ett viss heligt verk, som skulle kunna äga bestånd för kommande åldrar och bli en fostrande härd för dygd och fromhet, ett värn åt Sverge och den heliga kyrkan mot upplösningens och depravationens anstormande krafter.

Allt detta har hon bakom sig, då hon först möter oss i V. v. H.s bok. Hon är nyligen blifven enka och står på tröskeln till ålderdomen. Vadstena klosterstiftelse, som sedan skulle komma att föreviga hennes namn, var redan utarbetad i hennes hjärna, och en hel del medel voro redan samlade eller «tecknade» för ändamålet. Hennes husbonde hade gått till Gud, och barnen behöfde henne icke nu mera såsom förr. Så realiserade hon då sina ägendomar i Sverge eller lämnade dem i trogna händer, samlade några själsfränder omkring sig och gjorde sig redo att vandra till Rom för att skaffa påflig sanktion åt sin klosterorden. Och vandra gjorde hon — för att icke återkomma hem, förrän efter ungefär 1/4 sekel hennes stoft af Linköpingsbispen mottogs i Söderköping och därifrån under klockringning och i procession fördes genom hela Östergötland till sitt hviloläger i Vadstena kyrka.

Birgitta var fri att lämna Sverge och kände sig fri. Ett band hade hon dock svårt att slita, men det var ett band, som väl ingen kvinna i vår tid skulle hafva känt som band eller ansett sig pliktig att slita: för henne, den stränga kvinnan från askesens tid, var det ej nog att genom döden hafva mistat Herr Ulf; för att lefva helt för sin himmelska kallelse, måste hon också slita ur sitt hjärta kärleken og kärlekens minne af den saknade maken. Det är en rörande tragisk situation, då hon, under försäkran om, hurusom Herr Ulf varit henne kärare än allt kärt på jorden, drager vigselringen af sin hand och kastar den i Vetterns vågor, till ett uttryck af att intet jordiskt finge hänga kvar vid hennes hjärta. Ej mindre tragisk är den konflikt, som knyter sig till hennes älsklingsdotter Katarinas korta kärlekssaga.

I sina flickår hade Katarina blifvit förenad i ett platoniskt

äktenskap med en tysk riddare Egard, som flyttat öfver till Sverge. Egard var sjuklig och tycktes gå en tidig, oundviklig död till mötes. Det synes, som om Birgitta gillat detta äktenskap, blott för så vidt det förblefve platoniskt. Nå väl, så lär ha skett, såsom nämndt är. Men i så fall hade det varit minst sagdt inhumant att gå döden i förväg med att slita den hängifna unga hustrun från den älskande makens sida. Det var dock just detta Birgitta gjorde, i det hon med sin oemotståndliga personliga auktoritet förmådde Katarina att lämna sin snart sagdt döende make och följa modern till Rom för att i hennes spår och sällskap gå att dö från kött och värld och blifva en himmelens brud. Författaren låter förstå, hvilken bitter tragisk konflikt detta innebär mellan tvänne böjelser eller viljor så väl hos den offret kräfvande modern som hos den offret bjudande dottern.

Birgittas hela historia är en väfnad af sådana konflikter mellan humanitet och religiositet. Det är medeltidens väldiga inre kamp, speglad i en representativ personlighets lif såsom i en brännpunkt. Från 20:e århundradets horisont är det icke möjligt att med tillbörlig sympati fatta denna tragik; det måste ske från medeltidshorisont. Utan historiska förutsättninger blir därför V. v. H.s bok ej hälften så njutbar som annars. Ty författaren gör sig ej allt för stor möda att föra läsaren in i de historiska förutsätningarnas milieu. Detta behöfver ej vara ett fel, ej ens en brist, ty författaren har onekligen rätt att välja sin publik. Blott att han satt *sig själf* med en tillräckligt innerlig uppfattning in i denna milieu — that is the question! Vi äro dock ej säkra på detta. Ty i så fall borde ur Birgittas historia något mera af rosendoft och sommarvärme slagit oss till möte, ej så öfvervägande fuktiga och kalla klosterångor; och färgskalan skulle i så fall tett sig rikare, ej så helt och hållet i hvitt och svart. Vi äro icke heller säkra på, att det af författaren ofta uttalade ordet, att Birgitta alltid älskade den *raka* vägen och följde denna, är det bästa motto på hennes lif; kan man icke lika väl säga, att hennes lif visar mycket starka oscillationer? Och kunde det just vara annorlunda i en så bruten tid, i hvars *alla* intressesfärer Birgitta ville gripa in? Eller, om oscillationerna på denna tidpunkt af hennes lefnad voro utjämnade, ja, då beklaga vi, att ej författaren börjat sin Birgitta-historia i ett långt tidigare skede, så hade den utan tvifvel blifvit ännu rikare och intressantare, men naturligtvis också mera kräfvande.

Vi undra vidare, om skalden-målaren tillräckligt mycket doppat sin pensel i det rika färgförrådet af sierskans egna «Revelationes», hvilka med sin yppiga prakt, sin fina känslighet och sin stora bildrikedom (af en kännare jämförd med Tegnérs) på en gång äro mättade med medeltidens karaktäristiska mystik och visa en naturiakttagelse, som kan betraktas som en begynnande renässans. Den religiösa mystiken är nog icke V. v. H.s styrka, men det är väl ändå den, som är grundtonen i Birgittasagan.

När C. D. af Wirsén i en anmälan af «Birgittas pilgrimsfärd» anmärker, att däri finnes för litet af det blomster, som heter «Kristi korsblom», så visar han därmed icke en trång pietistisk synpunkt, utan häfdar helt enkelt den rätta lokaltonen, som i fråga om Birgitta utan tvifvel ligger i denna sympatiska känslighet och fromma innerlighet, som betecknas af Kristi korsblom, och som mer än i V. v. H.s bok torde hos B. motväga sträfheten och strängheten. Bokens slutord äro: Så somnade hon för alltid, «den fruktade och stränga, den ljufliga och fromma». Det är dock i vårt tycke betydligt mera af de förra attributen än af de senare, som kännetecknar den Heidenstamska Birgittabilden. Vi undra för vår del, om ej motsatsen varit bättre. Skulle detta ock till äfventyrs — hvilket vi ej våga afgöra — varit mindre historiskt riktigt, så hade det åtminstone varit mera poetiskt skönt. Och om skalden V. v. H. härutinnan verkligen ansett sig skyldig att framför allt vara trogen en sin historiska uppfattning, så är det nästan skada, att han ej fått byta roll med dansken Fr. Hammerich, hvars gamla historiska monografi «Den hellige Birgitta og Kirken i Norden» på oss gör ett rent af mera poetiskt totalintryck än den här anmälda svenska boken.

Men vi återvända till handlingen. Birgitta går till Rom, och i hennes sällskap dottern Katarina, biktfadern magister Petrus m. fl. Den makt, hvarmed hon nu som alltid leder sin omgifning och imponerar på hög och låg, gammal och ung, man och kvinna, låter författ. mag. Petrus skildra i en visserligen icke vacker, men så mycket mer talande bild, och detta öppet till Birgitta själf, som varningsord mot hennes skötesynd: stoltheten. Han liknar henne vid bläckfisken, detta djupets gråbleka vidunder med sina två kloka och grubblande människoögon, med hvilka han spejar efter andra hafvets djur som nalkas; så snart ett kryp kommer i hans närhet, löser han några af sina många långa armar, som annars ligga

liflöst slingrade om hvarandra som en knippa af ormar, han sträcker ut dem och fångar in det lilla krypet, hvarpå han åter samlar sig och försjunker i grubbel med sina stora trolska ögon stirrande mot stjärnorna. Hvad bläckfiskarna äro för musslor och krabbor, säger magistern, det äro de stora männen och kvinnorna för oss människor. Allt lefvande, som kommer i deras närhet, sluka de och krossa, och sedan ringla de sig åter samman och sätta sig och beskåda stjärnorna. — Det låter säga sig och är icke utan grund myntadt på Birgitta.

I «den eviga staden» var nöd och elände af hvarje slag: «digerdöden» rasade där just då (1349—50), adelsätterna Colonna och Rienzi kifvades med sina partier om makten, segrade och besegrades skiftevis, medan «påfven Klemens satt i Avignon med en kvinna på hvardera knäet» (Babyloniska fångenskapen). Det var mer än nog af nöd för Birgitta att söka lindra, mer än nog af synd att bestraffa, att sörja öfver och att bedja om nåd för. I Rom stannade Birgitta lifvet ut, i öfver 20 år, omgifven af en liten svensk koloni och med sitt hus alltid öppet för nordiska gäster; hon liknade till gagnet något en nutida skandinavisk konsul.

Bland sierskans omgifning låter författ., som naturligt är, den unga Katarina fängsla vårt intresse mest. Hon hade från en älskad makes sotsäng följt sin moder på pilgrimsstråten till martyrernas stad och på vägen till helgonens paradis; hon hade följt henne, dragen af det där oemotståndliga andedjupet i hennes blick och af öfvermakten i hennes nitälskande vilja. Men det fagra, glada Katarina-barnet var ännu icke på långt när det helgon, hvartill modern ansåg henne kallad. Mången bitter strid stod ännu åter att genomkämpa inom henne mellan det lefnadsfriska naturbarnet och helgonviljan, mången tår och månget trotsigt misshumör kostade det ännu att afstå från den och den röda hufvan, som klädde så godt, från det och det sköna smycket, från det och det nipperskrinet med sina kära, kära minnen från hemmet i norden, innan världens väsende var dödt i detta lilla sympatiska flickhjärta.

Den afgörande brytningen låter skalden ske på ett psykologiskt snillrikt sätt. Folktribunen Cola di Rienzi hade för tillfället svingat sig upp till herre i Rom och gaf en fest för att tjusa folket och förhärliga sin makt. I denna fest nödgade Birgitta sin dotter att deltaga, till dennas stora förvåning och äfven mot hennes vilja — hur mången gång förr hade hon ej tvungits att sitta inne

och ej ens drista sig att se ut genom fönstret, när något grant och lysande, någon ståtlig riddersman passerade på gatan! Nu måste hon mot sin vilja styra ut sig i öfverensstämmelse med sitt världsliga stånd och gå på kalas! Men kalaset gaf ej mycken fröjd åt Katarina: fåfängan, osanningen, synden voro här för ohöljda för att icke kvälja henne, och när den granne kavaljeren, som stod och uppvaktade bakom hennes stol, till sist lutade sig ned och gjorde sin kärleksförklaring, anhållande om ett ögonblicks rendez-vous, då var det, som om förtrollningen löstes med ens och lilla Katarina kände, hvilken värld hon egentligen tilhörde: hon steg beslutsamt upp och gick hem, hon drack i förbifarten med flata handen ur borggårdens springbrunn och utbrast: «Jag mådde illa, men nu är jag frisk igen . . . frisk som mor där hemma!» Uppkommen på sin kammare, lämnar hon åt magister Petrus sin kära guldkrona, beder honom sälja den åt guldsmeden och gömma pengarna till de fattigas behof — «men nämn intet därom till mor!» Så lade hon sig på sin slitna stråmatta, drog om sig det lappade täcket och somnade strax. «Mor, snälla mor, mor!» sade hon allt emellanåt under sömnen.

Morgonen därpå klippte hon af sin vackra hårfläta nära intill hufvudet, stack med en nål hundratals små hål på sina blomstrande kinder, gned in dem med en giftig örtdekokt och gick att spegla sig i den regnfyllda amforan på gården. Hon såg, hur skinnet blef brunt kring de små stuckna hålen, och hur det drog ihop sig i otaliga små fina rynkor som på en 60-årig gumma. Hon tog ett evigt, resolveradt afsked af sin ungdom och sin skönhet. — Så gick det till, att den heliga Birgitta «fick ett barn mindre och en syster mer».

I helgonsagan står Sancta Catharinas af Sverge älskliga bild tätt sluten intill moderns mäktigare gestalt, liksom rosenknoppen skuggas af den fullgångna, doftande rosen på samma stjälk. Och i V. v. H.s Birgittasaga är det ej utan, att den unga knoppen intresserar oss nästan mer än själfva rosen, denna föröfrigt så skönt besjungna

rosa rorans bonitatem,
stella stillans claritatem,
Brigida vas gratiæ.

Åtminstone är det mera handling, mera historisk utveckling hos Heidenstams Katarina än hos hans Birgitta. Formellt taget

är häremot knappt något att anmärka. Boken heter «Heliga Birgittas pilgrimsfärd», och den titeln lofvar ju icke, att Birgittas person ovillkorligen skall väcka mer intresse och mer sympati än någon annans inom titelns ram. Men vi kunna ej underlåta att fråga, om ej *ännu* mera af handling, *ännu* mera af lifshistoria, *ännu* mera af tragisk kollision hade kunnat och bort komma fram, om författ. begagnat sig af det historiska och legendariska materialet rörande Birgitta själf proportionsvis lika mycket som motsvarande material rörande Katarina. Boken hade i så fall blifvit kanske dubbelt så stor, d. v. s. kvantitativt blifvit ett motstycke till «Karolinerna». Så mycket bättre. V. v. H. skulle, om han haft eller gifvit sig tid därtill, skänkt sitt folk och sitt lands litteratur en *ännu* rikare gåfva af en ännu rikhaltigare Birgittacykel.

Birgittas hufvudintresse i Rom var att förmå påfven ändtligen återvända från sitt Avignonska Babylon och att bekräfta hennes klosterregel eller, nogare bestämdt, det ena i sammanhang med det andra. Tålamod kräfde det, men det lyckades omsider. «Hur sorlade icke menigheten på Ängelsbron, och hur klingade icke silfverbasunerna framför den Vatikanska basilikans trappa! Den långa natten var förbi. Urban V, den nye påfven, red öfver Roms gator, och barhufvad ledde kejsaren hans hvita passgångare vid betslet.» . . . Men han tänkte nog icke «på Birgitta, som hade manat och hotat och segrat». Icke blef heller Birgittas glädje lång: Urban återvände snart till Avignon. Men i sista stunden hade hon bemannat sig och lupit efter den bortfarande påfven och, ansikte mot ansikte med honom, skrämt honom att skrifva under klosterregeln — utan pengar, annars vore Guds stadfästelse henne nog.

Så hade hon då icke lefvat förgäfves. Vadstenastiftelsen var betryggad. Och hade skalden velat låta sierskan se dess framtid, så hade han kunnat få fram en vacker tafla öfver en plantskola till det sjunkande fromhetslifvets regeneration, särskildt genom påverkan af de högre samhällsklassernas kvinnor och därmed hemlif, samt ett slags nordisk akademi, som mot medeltidens slut dref bibliska och litterära studier, hvilka godt kunna räknas bland reformationens förberedelser, och som gjorde Östergötland till en moderbygd för svensk litterär odling, så att än i dag det svenska riks- och litteraturspråket bär sin gifna prägel af östgötiskt bygdemål (i förening med upländskt och södermanländskt). Ja, skalden

skulle ha kunnat låta Birgitta sia om en tid, då klosterinstitutionen i Sverge sedan 70 år tillbaka varit upphäfd, men icke desto mindre Birgittinernunnor sutto kvar i Vadstena; reformationens ofta så hårda händer nändes icke röra vid Birgittas stiftelse, så länge ännu en Vadstenanunna lefde (de sista dogo på 1590-talet).

Men om V. v. H. icke gjort något af allt detta, så har det nog varit på goda grunder. Han slutar i stället sin bok helt enkelt och naturligt med Birgittas resa till Jerusalem och strax därpå timade död i Rom. Öfver Neapel och Cypern gick, som historien vet, hennes väg till det heliga landet. Under skeppsbrott och faror bland råa människor stod den åldriga heliga, behärskad och lugn, «integra vitæ scelerisque pura», nu mer blid och ljus än i forna år, men därför icke mindre imponerande på en ofta ganska brutal omgifning. Hos Franciskanermunkarna i Jerusalem tog Birgitta in med sin oskiljaktiga Katarina. Skönt skildrar författ. den natt, då Katarina i klostercellen vakar med den slumrande moderns hvithåriga hufvud i sitt knä. Månen kastar sitt ljus öfver det vördnadsvärda hufvudet, och dottern tycker ljuset taga form af en gloria och färga hennes slitna kåpa i klaraste himmelsblått. Hon rädes och väcker i förskräckelsen modern. Hon vågar säga, att hon sett ett syn, som tydde på, att den gamlas dagor voro räknade, men hon vågar icke meddela synens himmelska härlighet. Och än mer rädes hon och trycker sig mot väggen, då ljusskenet börjar att från modern flytta sig mot henne själf. — «Mor, när du kommer bland de heliga . . . bed då för mig och för alla dem, som ropa efter oss ur grafvarna, och för hela vårt folk och land. Bed för oss!» — «I evighet skall aldrig den bönen tröttna på min mun.»

Bruten af resans mödor och extasens spänning lades den 70-åriga strax efter återkomsten till Rom ned på sjukbädden. «En tiggerskas två tomma händer» räcker hon mot den himmelska brudgummen, när han, medan morgonmässan sjöngs i rummet näst intill, hämtade bruden från ett jordelif, öfvermåttan rikt på strid och seger, på möda och sällhet. — — —

När vi läsa igenom, hvad vi skrifvit om Birgittas pilgrimsfärd, finna vi, att det med sina anmärkningar och frågetecken möjligen skulle kunna uppfattas nästan som en afrådan från att läsa boken. Men det har ingalunda varit meningen. Tvärt om anse vi boken, som i mångt och mycket står öfver vårt beröm, trots ett och annat, som *vi* sakna däri, vara fullt värd att blifva känd äfven af norska läsare, så väl på grund af själfva ämnet som ock det höga litterära värdet. Och detta ej minst i den nordiska brodertankens intresse, hvari ju äfven ligger ömsesidig kännedom och förståelse af hvarandras historia och litteratur.

LIDT OM BØRNS OG UNGDOMMENS UDVIKLING I OG UDENFOR HJEMMET.

Under den sidste tids kamp og rastløse virken udefter i praktisk retning, som ogsaa gjør sig gjældende i børneopdragelsen og ungdomsudviklingen, stiger uforvarende op en anelse om fare, om forlis i høiere forstand. De maal, der sættes ungdommen, er jo i regelen store og opnaaelsesværdige. Hvorfor naaes de saa sjelden, hvorfor bringer de saa ofte skuffelse? Fordi der fra først af ikke bygges paa klippen, fordi den religiøse idealitet blir sat ud af betragtning som noget for barnet uforstaaeligt og *indtil videre* uvæsentligt. Og dog *maa* den være udgangspunktet, hvorfra alle andre straaler bryder frem. For forældre maa det staa klart, at deres barns tilværelse sætter sit spor gjennem slegter og generationer, ja, endog indover evighedens grænser. Hjertets renhed og glæde, aandens anelsesfulde stræben hen mod en høi, ideal lykketilværelse udenom den jordisk-praktiske maa være den gyldne traad, der som sol og glitter ubevidst slynger sig gjennem barnets sanseindtryk, bestraalende dets fagre ungdoms vei. Denne skjønne, trygge grund *maa* der bygges paa, hvis opdragelsen senere hen i alle sine enkelte forgreninger skal bære den bedste frugt.

Derfor maa forældrenes eget liv, hvortil børnene ser hen som sit store exempel, hvile klart og fast paa denne grund, det maa i ord som i gjerning være en erkjendelse af eller en kamp for det religiøse ideal i enhver form. Hvor nænsomt og ømt forstaaende kan de da ikke aabne det tendre hylster om barnets sjel, saaat livets aand, som gløder og bævrer i det mindste blad, gjennem fuglens glade trille, i hundens bønlige øie, eller som skjælver gjennem fars og mors tunge suk over det onde, sænker sig dybt og uforglemmeligt ned i barnesindet! Hvilken lykke at faa lov at opdrage og lede et menneskeliv med denne stolte baggrund af en høiere tilværelse, der venter det lille opadstræbende menneskebarn. Hvorledes kan nogen mor ville bytte bort denne gjerning

med nogen anden i verden? Men mange forældre nu i tiden er saa optaget af det sociale livs reformvæsen og deres praktiske udvikling paa alle omraader, at deres egen og deres børns aandelige tilværelse ligger som «det mørke fastland», ukjendt og uopdaget for dem. Der *kan* lægges for meget vegt paa den praktiske personligheds uddannelse. Forældre, især moren, maa fra sin reformstræben udenfor hjemmet levne sig tid til at uddanne sine børns hjerte og gemyt ligesaavel som sit egæt. Men nu vil *alle* lægge sit besyv til verdenskulturen, *alle* vil aagre med sit talent, hvor lidet det end er, *alle* vil frem og konkurrere i kampen for tilværelsen, denne kamp, der, hvis den stod løsrevet fra de høiere elementer i vor natur, vilde aldeles blotstille dyret i os.

Alle disse velgjørenhedsbasarer og bidragkomitéer, som fornemmelig kvinderne har æren af, barmhjertighedsanstaltmageri i alle retninger, kan dog ikke skjule over det ene nøgne faktum: den tiltagende *personlige* nydelsessyge, mangel paa *personlig* selvfornegtelse, ulidelig *personlig* kjede og hjertetomhed, med andre ord, uagtet al vor løben, jagen fra det ene møde til det andet, udaf en forening ind i en anden, er dog tidens slegt uden religiøs idealitet, denne, der som en livsens sang formaar at gjennemstrømme vort hele væsen og løfte selv vort ubetydeligste arbeide op i en høiere sfære for der at skjænke det sin indvielse.

Al denne hurtig-jagende og paagaaende reformbevægelse udadtil sker adskillig paa vor indre personligheds bekostning. Man fortaber sig i de ydre cirkler af den uhyre verdenskultur og fjerner sig mere og mere fra det centrale, kjernen, det, som giver beaandelsen: Gud og hjemmet. Man foretar i massevis reformer paa skolernes omraade, men den *personlige* religionens forkyndelse blandt eleverne taber dag for dag i begeistring og styrke. I bygderne lurer lærerne sig efter gutterne for at spore op alle deres gale streger, men hvad hjælper det, naar ungdommens utæmmede frihedsfølelse løsslippes paa alle kanter, og viljen til renhed dør bort af mangel paa skjønne idealer? Religionen tar man nutildags vistnok med paa slæbet som noget underforstaat, selvfølgeligt noget, lignende en besværlig samvittighed, men aldrig blir den paa den maade nogen manende kraft. Heller ikke, naar man præker den for børnene som tør, sedelig moral, som den passende og med borgerlige love mest forenelige moral. Nei! Den religiøse idealitet maa op i høisædet baade paa skolebænkene og i privatlivet; vi

voxne maa fornemmelig søge den realiseret i hjemmet. I erkjendelsen af dens dybe betydning og værd, i følelsen af dens umistelighed for os selv maa vi gjennem dens stille indflydelse skabe børnene et hjem fuldt af velklang og harmoni, hvor ikke *blot* nyttemoralens ensformige hammerslag lyder for deres øren, jegets egoistiske uddannelse til en praktisk lønnende og uafhængig stilling, men ogsaa hengivelsens glade toner i tjenstvillig opofrelse *for hverandre,* i villig deltagelse i den simpleste huslige gjerning, naar man derved kan lette en tjeners eller et andet medlems byrde. Kundskaber og praktiske færdigheder bør erhverves inden en vis grænse, saavidt som børn har evner og anlæg; tar man formeget med, blir det hele let overfladisk. Men deres hjertelag kan aldrig nok udvikles, og man maa fra først af vænne dem til selvfornegtelse og selvopofrende handlinger, forat de senerehen skal forstaa deres betydning og finde sin glæde i dem. Saaledes som bybørn f. ex. «dresseres i frihed og kultur», forstaar man let, at deres forfinede og egenkjærlige natur forsøger at tilvende sig de for dem liggende livets goder i størst mulig udstrækning. Børn maa ledes, og adgangen til at lækkre sig og flotte sig baade i glæder og klæder bør ikke stilles dem saa aaben. Hvad under, at der i fattige tjenestepigers hjerter vaagner misundelse og had mod husets unge døttre, der fiffer og fraadser i pragt og fornøielser, mens de selv kun maa fjerne smudset bort fra deres vei. End om disse unge fifdamer selv pudsede sine sko og ordnede sit og søskendes toilet; end om de tørrede støv, redede sin seng og satte sit værelse istand, førend de gik ud forat spadsere og fornøie sig! Saa fik de da ogsaa den glæde mere, at deres trætte og udmasede tjenestepige, som ellers maatte udføre disse ting, kunde samtidig med dem selv faa tage sig en times hvile eller forfriskelse over middagen. Og mon ikke pigen vilde føle sig glad, taknemmelig og inspireres til fordoblet troskab og velvilje mod sit herskab?

Jeg ved en ung dame, datter i en fornem og elskværdig familie, der mangen søndag reiste en mils vei til sæteren og overtog tjenestepigens arbeide, at melke kjørene og ansvare dem for dagen paa fjeldstølen, forat budeien kunde faa reise til kirke. Denne unge dame var aandfuld og belæst, hun beklædte ogsaa en skolepost, men hun havde dog ikke forsmaaet at lære sig dette simple, praktiske og nyttige arbeide at stelle kreaturer med orden og omhu, og da hun havde mange yngre søskend, der stadig søgte

raad og hjælp hos hende, havde hun ogsaa gjennem aarene lært sig til at arbeide paa sig selv i velvillig taalmodighed og selvfornegtelse. Hun udfyldte hvilketsomhelst rum i huset, naar hjælp behøvedes. Hun ikke alene *kunde*, men hun *vilde* være alt for alle. Hun var besjælet af den rette religiøse idealitet; den kastede en glans over hendes nyttige, arbeidsomme liv og en skjønhed over hendes bramfri person, som ikke findes hos den mest straalende baldronning.

De unge børn i huset, baade gutter og piger, maa drages ligesom med *hjertet* ind i de hjemlige sysler. Fortæl smaapigerne, hvilken stor hjælp det vil være for Ane kokkepige, hvis de pudser knivene og vasker op kaffekopperne, og de vil med liv og lyst danse ud i kjøkkenet for at vise sin duelighed; fortæl dem ogsaa, at de selv let kan komme til at arbeide og stræve ligesom Ane ude i kjøkkenet, og da er det hyggeligt, hvis en liden smaapige kan hjælpe til. Barnets øie ser alvorlig og spørgende op i dit, mens ordene sænker sig i dets sind, og aldrig blir knivene saa blanke som den dag.

Ved at gjennemgaa slige smaa huslige kursus fra tidlig alder af, mon ikke smaapigernes huslige interesse og ordenssands derved vilde uddannes, saaat de senerehen med lethed vil kunne udfylde en husmors vanskelige stilling og oplære tjenestepigerne til det samme? Den interesse hos barnet, som blir tidlig vakt, fæster dyb rod, og «det huslige» er jo et specielt kvindefag, som det er af vigtighed at udvide og oparbeide til samme ideelle høide som alle andre fag i kulturlivet. Lad disse døttre, hvis tid gjennem ungdommen optages af studier, examiner og alskens kundskaber, heller sløife et læsefag og ofre de timer paa en grundig huslig uddannelse under morens øine. Hjemmet bør absolut gjøre fordring paa dem nogle timer hver dag, saaat de kan lære at forstaa omfanget og betydningen af husligt arbeide, og at det smager bedst at høste, hvor man selv er med at saa. Unge piger bør ikke opvartes i hjemmet som «lady», men opvarte baade sig selv og de øvrige. Nu gaar jo forældre formelig paa tæerne for dem, for at skaffe dem det fint og bekvemt nok. At opdrages til at kunne tjene sig selv under smaa og store behov styrker uafhængighedsfølelsen. Det er ikke blot den selvhjulpenhed, der resulterer i en anseet lægestilling eller god kontorpost, som bør være eftertragtelig for unge, kundskabstørstende kvinder, men først og fremst sikker,

selvhjulpen duelighed i de smaa, nærliggende ting, som daglig kræver opmærksom, hjemlig pleie og omhu; denne selvhjulpenhed med hensyn til ens egen person, saa man aldrig er raadløs eller plager andre, kan, saa lidet betydningsfuldt det end synes os, mangengang skjænke frihed til valg under store kriser i livet. Hvor mangen ung piges ubehjælpelighed i smaating har ikke skabt hendes livs ulykke og gjort hjemmet til en tvistens og uhyggens valplads? Ialfald bag kulisserne!

Og hvilken lynende ironi klinger ikke gjennem disse avertissementer efter piger, «som kan lave mad», mens husets egne døtre ikke kan stege en kylling eller endog tilberede den tarveligste ret. Vaagn op, mødre! Det bør absolut fordres af døtrene, at de ialfald ofrer noget af sin tid i og for det fælles hjem, indtil de engang kommer saavidt, at de magter sin egen opgave enten som hustru eller som enlig faguddannet kvinde. Ikke mindst i sidste tilfælde trænger hun at kjende et velstelt hjems «hemmelighed», ti denne kundskab vil da hjælpe hende til at berige og forskjønne hendes eget hjemlige tilflugtsted, naar hun træt og *ene* vender tilbage fra sin virksomhed ude i verden. — Uddannelse i kogekunst staar jo nu paa dagens programliste som fag og reform, og man kan vente udmerkede resultater, men dette viser mere end noget andet, at opdragelsen *har* været tilbageliggende paa dette punkt; det er *hjemmets* ærefulde pligt og ret at skjænke børnene den huslige visdom saaatsige med modersmelken, endvidere jevnt og naturligt at udvikle de kulinariske kundskaber hos de unge damer i den grad, at nogen speciel faguddannelse blir overflødig undtagen for dem, der skal benytte stillingen embedsmæssig som bestyrerinder eller lignende. Med andre ord: sand huslighed maa ikke blot optræde sporadisk, men gaa ind i kjød og blod paa Evas døtre som en medfødt, naturlig, fortryllende kvindelig egenskab.

Tolvaars gamle gutter bør ikke kommandere den overlæssede tjenestepige til alle ting. Lær disse kjække verdensborgere at vurdere andres tid ligemeget som sin egen. Lad dem selv børste sine klæder, sko, lægge i ovnen, ligesaa godt som at fare ud paa gaden og slaas med kamerater.

Jeg saa en skoleelev engang give pigen en vældig ørefig, fordi hun ikke kom tidsnok med kaffen til hans majestæt. Han var opdragen i et luxuriøst hjem, havde faat, hvad han pegte paa, og gjorde ikke andet end hvad han havde *lyst* til. Slige

barbarismer maa opragelsen aldeles kunne forebygge ved at lære gutten den samme hensynsfuldhed mod andre, som han fordrer af dem. Desuden bør han lære at indse den praktiske hensigtsmæssighed i, at byrderne i et hus fordeles, og at en lang, ulænkelig skolegut, der af bare kjedsomhed gaber og strækker sig i det uendelige, har særdeles godt af at bære ind veden til ovnene, springe ærind for mor, ordne papas kontor, hans aviser, til han kommer hjem, idetheletaget gjøre efter sin evne lidt nytte og hygge i det hjem, som skaffer ham alt. Man behøver blot at *vænne* en godhjertet og elskværdig gut til slige smaa opofrelser, saa finder han tilslut sin største glæde i dem, faar smag for hjemmet og afsmag for egenkjærlige spilopper.

Desuden, vore evadøtre streifer nu i tiden betænkelig bort fra de traditionelle enemerker, studenterdusken slænger flot om de yndiges nakker, de vil muligens ta hævn for de millioner gange millioner knapper, de har syet i, siden verdens skabelse. Det er tilraadeligt, saaledes som aspekterne nu tegner, at gutterne lærer sig til at bruge naal og traad til husbehov, saa de i en snarvending kan sy i sin egen vesteknap, uden at hele huset blir sat paa ende. Derfor behøver de jo ikke at blive hverken skrædder eller skomager, hvis de har mere lyst paa den biskopelige værdighed. Det er blot det, at kunsten er let at lære, og skjønt gutter viser saadanne hjemlige færdigheder fra sig med overlegen foragt, kunde de let engang paa livets bølge komme i en noksaa miserabel situation, hvis de ikke kan sy i sine egne knapper. Disse livlige smaa tingester er meget uberegnelige, tar hverken hensyn til tid eller sted. Naar man tror dem allerbedst, springer de pludselig som granater ud af kroppen paa verdens mandlige individer, og ve disse, hvis de ikke korrekt og videnskabelig kan befæste de livlige væsener. Pusler de altfor længe, vil sandsynligvis et jernbanetog eller to løbe fra dem, mens de ligger «veirfast» paa hotellet

Ak! denne ubehjælpelighed i smaating er mangengang ligesaa skjæbnesvanger for «skabningens herre» som for dens «mesterverk», og de verdenserobrere, der ikke selv kan sy i en manglende knap, har visselig intet haab om at indskrives blandt de «store udødelige», ti den trods, ærgrelse og sorte fortvilelse, som i den anledning huserer i deres indre regioner, gjør det fuldstændig af med deres «storhed».

Aldrig bør husets børn faa lov at sige: «Det kan pigen

gjøre», i den tone, somom de selv var for *gode* til det arbeide. De bør jevnlig erindres om, at arbeide i det hele taget er en fællespligt, og at det simpleste, praktiske arbeide er ligesaa fint og nyttigt, den gang det paakræves, som et høiereliggende, der for øieblikket ikke tiltrænges, altsaa, at intet moralskt sundt og nyttigt arbeide kan forringe endog en adelsmands person.

Men paa den anden side maa man vel vaage over, at ikke børnene *for kammeratskabs skyld og mangel paa høiere sysselsættelse* slaar sine interesser *sammen* med tjenernes. Hvor mangen embedsmands søn paa landet har ikke *ubegrænset* faat lov at deltage i tjenesteguttens daglige gjerning, af egensindig lyst har han ogsaa deltaget i hans maaltider. Tilslut tilbringer han alle sine aftener og fritimer nede i borgstuen, deltar i kortspil og simpel passiar. Slige gutter ender i regelen som aandelige og moralske vrag.

Smagen har uhyre let for at forraaes hos ungdommen, derfor — derfor *maa* de ideelle sysler have første rang under opdragelsen, selv om det sker paa den praktiske nyttemorals bekostning, ellers kommer vi til, tiltrods for de sidste aarhundreders glimrende kultur, der netop er opblomstret ved hjernespændte mænds og kvinders utrættelige arbeide, atter at synke tilbage til raahedens og sløvhedens tidsalder.

Det er nødvendigt, at der er sande og store kulturbærere i et samfund, slige personligheder, som kan bære tankerne frem i liv og form. Deres udvikling maa gaa i den retning, og de kan ikke udelukkende opofre sig paa nyttemoralens alter. Men nyttemoralen beaandes af dem, og dette vil komme de mindre begavede og evnerige i samfundet langt mere tilgode end ved for hastig udjevning af privilegier, stillinger, rettigheder, som kun faar sit værd ved den maade, hvorpaa de benyttes.

Fremtrædende forskjel i aandsevner, forskjel i modtagelighed for aandsdannelse og høiere karakterudvikling vil til enhver tid gjøre det tvilsomt, om samfundsklasserne kan smelte sammen paa nytte-moralens bud. Det vilde rimeligvis blive til, at de bedste, mest aandsdannede sank ned til middelmaadigheder af mangel paa ren og sterk aandsatmosfære, og hvem skulde da løfte samfundet op i høiere lag? Alt vilde stagnere eller, endnu værre, gaa tilbage.

Blandt tjenerklassen er der nu en masse individer, der af længsel efter frihed og lighed sprænger alle baand for at opnaa rettigheder, som de endnu ikke er skikkede til at benytte. Føi dig

ikke efter de uforstandiges skrigen og raab paa goder, der paa deres nærværende udviklingstrin ikke vil skaffe dem den sande lykke. Da vil forholdet snart blive slig, at husmoderen maa vaske gulvene, mens pigen gaar paa koncerter eller andre fornøielser. En enkelt gang kan saadant hænde, men ikke som regel. Vi gjør ikke vore tjenere noget godt med at løfte pligterne fra deres skuldre, saa de i sine pufærmer og parasoller flyr tilveirs og med skadefro blik fryder sig over, at vi plages i deres sted.

Det vi har at gjøre er: paa den religiøse idealitets grund at lære dem, hvori den sande frihed bestaar, og hvad den fordrer af dem; at belyse deres tjenende stilling som en samvittighedssag og et af Gud skjænket æreshverv, der kan smykke dem med sjæleskjønhed og pligttroskabens lykke; er vi ikke alle tjenere i hver vor stilling, og gjælder ikke de samme strenge etiske love for os som for dem?

Endvidere skal vi og husets børn lette dem i det daglige stræv, hvori vi kan, forskjønne deres liv paa rette maade og gjøre dem tilværelsen under vort tag til saa kjært et hjem, at de nødig og kun med smerte vil forlade det. Til dette vil vor religiøse idealitet begeistre os, ti gjennem den ser vi paa vore tjenere med et ganske andet blik end gjennem nytte-moralens lorgnet, der vistnok kan skjænke syn paa uretfærdighed og gamle misgreb, men den formaar ikke at tænde kjærlighedens lys i vort øie, og derfor udslukkes hellerikke hadet og trodsen i vore tjeneres, selv om vi sætter dem til vort eget bord.

Fornemmelig har børnene i huset let for at tilvende sig tjenernes hjerter, og forældre kan ikke nok indprente dem, at de bør behandle dem med venlig høflighed som sine ligemænd i menneskeværd og som aspiranter til hver livsværdi og sand livsglæde, som de er modtagelige for. Disse flinke, i ydre moral velopdragne børn taber intet hverken af sin dannelse eller aandelige kapital ved efter bedste skjøn at dele den med de mindre vellærte, men der vil spire frem en sød, varm følelse i deres hjerter for de smaa og længselsfulde i samfundet, og børnenes egen karakter vil styrkes og forædles under disse tidlige forsøg paa at retlede og hjælpe dem, som kan mindre end de selv. Børnene bør ikke vænne sig til ligegyldig at slænge en avis eller tvilsom roman ud paa pigens bord til hendes tidsfordriv. De maa læres til, *af agtelse for hende*, at vælge smuk og sund læsning, passende for hendes aandelige

habitus, ti disse i intellektuel henseende saa lidet fæstnede mennesker maa ledes med stor varhed og omhu, hvis vi, der foreløbig staar over dem, vil have den tilfredsstillelse at se dem nærme sig vort standpunkt baade i dannelse og udvikling.

Man bør lægge en dæmper paa pigens lyst til varietéfornøielser og tvilsomme baller, hvorimod tjenerforbund og arbeiderforeninger til en vis grad kan gavne og glæde hende; men en ligesaa stor kjærlighedsgjerning er det, at de unge børn giver hende en skrivetime hver dag, saa hun kan lære at sende ud i verden et feilfrit brev eller gjengive sine tanker i en smuk form, eller hvad bedre er, man kan under den private, daglige omgang skjænke hende mange skjønne tanker, som langt mere vil udjevne kløften mellem hende og hendes husbondsfolk end al verdens foreninger, der vistnok med sine love og foranstaltninger har til hensigt at forbedre tjenernes *ydre* kaar; men ogsaa her gjælder det som i mange andre slags foreninger, at hvor selvbjergningen og nyttemoralen i menneskerettighedernes navn slaar ud sit vide banner, dør ofte sand religiøs idealitet.

At kave til sig ret og frihed i det uendelige, at greie sig selv, hvorledes det end gaar de andre, at tjene penge, flotte sig og nyde livet paa de forskjelligste maader for at hævde selvets ret er grundtrækkene i tidens livsvisdom gjennem alle klasser, en naturlig frugt af selvbjergningens ubegrænsede moral.

Der var en, som sagde: «Det er saligere at give end at tage!» Ingen har som han hævdet selvets ret og selvets storhed. Lad os grunde over disse hans ord sent og tidlig, og lad os lære vore børn og tjenere at forstaa deres skjønne hemmelighed. Da først vil der blive samarbeide paa jorden og i hjemmene; og da, naar vi har lært dem, at ved at tjene hverandre tjener vi bedst os selv, vil livet faa en ganske anderledes storslagen betydning for dem, end naar deres tanker uafladelig kredser om, hvad der kan gavne og glæde deres egen lille person.

Men hjemmene, der skal fostre denne unge, sterke slegt, som kommer til at erobre jorden og — himlen, maa være disse lyse, venlige boliger, hvor der høres som et sus af palmer, som en sang om lykke og evigt haab. Aands- og hjertedannelsens friske atmosfære fylder huset med glade interesser, der deles af alle. Sure miner og vrantne ord viftes bort som tomme skyer, og lig solblink tindrer atter smil om mund og øie.

Det er herligt, naar forældre er kundskabsrige og belæste, men det er ikke netop det, som maa til for at fængsle barnets interesse ved hjemmet og dets arbeide, hellerikke rigdom, luxus eller store forhold er tryllemidlet. Nei, det er noget ganske andet, mere dybtgaaende, mere uudsigeligt.

Vi voxne, forældre, søskend, og saa disse trofaste veteraner fra livets arena, onklerne og tanterne, har en stor og manende opgave ligeoverfor de unge, den: at gjøre det høit og lyst under taget i de smaa og store hjem, saa der dufter ligesom af vaar, blaaveis, løste elve og af viddets salte sjøsprøit. Herhjemme i denne friske, aandelige natur kan da vore ynglinger og piger med al sin unævnelige længsel hvile ud i renhed, godhed og kjærlighed. Og hvor de vil voxe! Voxe sig dybt og uslidelig ned i hjemmets jordbund, bredende sine blomster- og frugttunge grene vidt udover, løftende sine stolte kroner op mod Guds straalende himmel! Ja, glade lykkelige ungdomsskarer vil juble sig gjennem verden, uden had og uden misundelse, frem mod det rige, hvor selv det mindste og ubetydeligste arbeide blir værdsat, men kun efter den aand, der bærer det.

Forældre maa først opdrage sig selv, udvikle sin aand, beherske sine slette instinkter og vaner, da først og kun da vil det lykkes dem at opdrage børn til nyttige og gode mennesker, til en yngre og skjønnere reflex af det bedste i dem selv.

Ulrikke Dahl.

„LIVSSYNET".

(Olaf Holm.)

I.

For nogle aar tilbage var det megen tale om «livssynet». Ordet kom især frem i politiken. Det ene parti forsvarede det, det andet nærmest lo ad det, men ingen *forklarede* det. Det kunde kanske have sin betydning at anvende nogle linjer paa en saadan forklaring.

Naar et menneske har levet nogle aar, saa tvinges han af og til, at gjøre en liden stans paa sin vandring. Der dukker da gjerne op et spørgsmaal som dette: men hvorfor lever du nu egentlig? Hvad er meningen med dit liv? Hvad er meningen med folkenes liv, hvad er meningen med verdens liv? Har det hele gjort sig selv? Forløber alt i en ustanselig paahinandenfølgen, eller er der en Gud til, som baade er ophavet til det hele og som styrer det? Se, disse og lignende spørgsmaal kommer af sig selv. Det vilde være en stor «lykke», om de kunde undgaaes, det er vor «ulykke», at de ikke kan undgaaes. Om man vil kvæle dem i brændevin, borteskamottere dem i kvinder eller bortfilosofere dem i tænkning, der bliver dog altid noget tilbage, som forlanger et svar, en bestemt afgjørelse. Alle har hørt tale om det Kierkegaardske «Enten-eller». Det er heri, dette netop bestaar, og det hører netop til det mest menneskelige i os, at dette valg maa træffes. Af maaden, hvorpaa jeg træffer dette valg, afhænger min indre ro, min karakters udvikling og formning, mit forhold til mine medmennesker, mit forhold til tid og evighed. Materielt talt, er dette punkt i min person saa lidet, at ingen lupe vil kunne opdage det, aandelig talt er det det egentlig bærende i min person, saalænge jeg lever.

Af dette valg afhænger nemlig baade det, vi kalder tro, og det, vi kalder vantro, og man kan sige, at om disse to punkter svinger hele verdensudviklingen.

Jeg tvinges altsaa til en gang at vælge, eller at indrette mig paa det ene eller det andet. Vælger jeg, eller rettere, bekvemmer jeg mig til, uafhængig af alle beviser og blot dreven af min trang til at finde hvile, at tro, baade at der er en Gud til, og at mit liv *sandsynligvis* — det gaar ofte smaat i førstningen — skylder en Gud sit ophav, kommer jeg til at se alt under evighedens synsvinkel. Det falder da senere forholdsvis ikke vanskeligt at tro baade paa et *evigt* liv og muligheden af under visse betingelser for mig selv at gaa ind i dette. Her er en begyndelse til det, vi kalder «livssynet». Det er altsaa den synsvinkel, jeg tilsidst har fundet mig lykkeligst ved at se livet under.

Man vil ogsaa let forstaa, at da dette syn er i dybeste forstand personligt, maa det ogsaa for mig faa en ganske betydelig værdi. Man huske bare paa, at da det er *livet,* altsaa den inderste kjærne i mig selv, som skal bæres op af denne betragtning, kan jeg ikke lægge den af og tage den paa, som jeg tager paa en anden frak, men den sidder der som et moment i min karakter, og ved livsudviklingen indarbeides og styrkes dette moment mere og mere. Deraf tilsidst endog det, vi kalder fanatisme, og der i hin inderste kjærne grunden til alle religonskrige. «Fanatikerne» føler, *føler personligt*, at deres modstandere vil tage noget meget vigtigt fra dem og derfor slaaes de paa liv og død. Naar et religiøst samfund flokker sig sammen for med næb og klør f. eks. at forsvare et gammelt gudebillede, eller inden den kristne kirke en del bogstavtroende bliver ganske fanatiske f. eks. for opfattelsen af et dogme, saa skyldes ikke denne fanatisme selve denne form, gudebilledet eller dogmet, men det er noget personligt med i spillet. Man føler, det er ikke maaske blot gudebilledet eller det kjendte ord i den gamle formel, eller *overhovedet* den gamle formel, man bliver berøvet, men ligesom ogsaa lidt af sit jeg, der hænger ved gudebilledet eller formlen. Det er «livssynet» som berøres, enten man saa er sig dette bevidst eller ikke.

Og jo mindre oplysning der er i et saadant samfund, desto større bliver i tilfælde «fanatismen», thi desto lettere identificerer man symbolerne med guddommen selv, thi desto *mere*, tror man, deres modstandere vil berøve dem.

Heraf ogsaa vanskeligheden af at reformere i alle mindre oplyste, religiøse samfund, noget, som den mere forstandige og oplyste præst nok ofte faar føle.

Men lad os vende tilbage til «livssynet» igjen.

Det er klart, at, har jeg for alvor faaet begrebet Gud ind i min livsbetragtning, da *maa* han ogsaa komme til at sætte sit stempel paa denne. Uagtet vi endnu ikke fra kristelig standpunkt har talt om, hvad rolle Kristi person kommer til at spille i denne min livsopfatning, saa lad os dog indtil videre sige, at fra det øieblik, jeg er bleven enig med mig selv *om, at Gud nu skal være med,* maa han naturligvis faa en vis indflydelse paa mit livs levelse. Som i kjærligheden. Fra det øieblik, jeg elsker, faar denne anden en bestemmende indflydelse paa mit liv, i mange tilfælde, som bekjendt indtil galskab. Noget lignende i forholdet til Gud. Er «livssynet» begyndt at udfolde sig derhen, at der i livet skal regnes med og tages hensyn til Gud, eller rettere sagt, han *tvinger* mig til at tage hensyn til sig — sammenlign ord som dette, «Kristi kjærlighed tvinger mig» — gaar hele min udvikling væsentlig opad og fremad. Opad, eftersom jeg altid ovenfra henter kraft til at holde mig oppe i livet her, og fremad, som evigheden ligger foran mig som livets egentlige endemaal. Jeg klemmes da ikke sammen som i et enkelt nu hernede, men livet faar uendelig lyse vidder foran sig. Jeg er en pillegrim, som det heder med et gammelt velkjendt udtryk, men uden at jeg deri behøver at lægge noget mere eller værre, end at jeg ser livet som noget, der ikke har sit maal i sig selv, men faar sin høieste blomst og udvikling i evigheden.

Det er dette — som indtil videre ialfald — er det væsentlige i det kristelige «livssyn» — og hvad betydning dette har for det nærværende liv, og vores alles jammer og nød her paa denne jord, vil enhver kunne skjønne, naar vi gjør opmærksom paa, at det er nu 1900 aar, hvori dette syn har behersket ialfald den livskraftigste og mest arbeidende del af verden, og at der skal mere end en slump negativ filosofi, ja mere endog end et vanvittigt sansebegjær til at faa det ud af verden igjen, af den grund, at til dette haab klynger tilsidst ethvert menneskehjerte sig. Vi kan æde og vi kan drikke, vi kan med rette og med urette yde vort bidrag til slægtens udvikling, vi kan gjøre erobringer hid og erobringer did paa alle naturens og aandens felter, men, saalænge enden paa det hele bliver kun den: der blev saa lidet af det, det hele var saa fattigt, armodsligt og tomt, saalænge lyser kristendommen med sin

verden af haab, fred og hvile over det hele, og saa længe maa vi have den. Det er ikke menneskene, som er uundværlige for kristendommen, men det er kristendommen som er uundværlig for menneskene, thi den er det eneste, der giver et haab i vor uendelige nat.

For denne betragtning faar livet et ophav, saavelsom en styrer og en afslutning. For enhver anden faar det intet ophav, ingen styrer, ingen afslutning. Her befries jeg baade for den altid tilbagevendende tanke: hvorfra er du? for den bængstende: gaar det godt, som det nu gaar? og den ofte fortvivlede: hvor lander du henne? Fra kristeligt standpunkt bærer Gud alt dette, og, seet i den 1ste troesartikels lys bærer Gud det hele som *fader*, verdenshistoriens skjønneste udtryk. Man forstaa, hvilken høide dette bærer op mod. Tryg for alt, tryg med hensyn til *mit* liv, til *mines* liv, tryg med hensyn til mit folks liv, tryg med hensyn til verdensudviklingens forløb. *Jeg* faar noget at leve for, folkene faar noget at leve for, verdensudviklingen faar et endemaal. Det er dette, at alting faar et endemaal — at alle eders hovedhaar ere talte, som det saa anskueligt heder paa bibelens maal — som danner et saa usigeligt beroligende moment i dens liv, hvem Vorherre overhovedet har hjulpet frem til denne evige tryghed, i modsætning til den marvstjælende angst, som altid vil betage den, der aldrig er kommen til ro med spørgsmaalet, om hvorfor han overhovedet lever.

Det kristelige «livssyn» er et stort og straalende livssyn, mere stort og straalende, end nogen pen kan udsige.

Saa, — grunden til den foragt, der i sin tid i avispolemiken blev dette tildel, skriver sig væsentlig derfra, at d'hrr. foragtere egentlig ikke har vidst, hvad de talte om. Nu skal jeg ogsaa til deres undskyldning lægge til, at saaledes som dette «livssyn» oftere har udfoldet sig her hos ogsaa inden deres kredse, som kraftigst har forsvaret det, skal just heller ikke have bidraget stort til at vække den mere tænksomme del af vor befolkning til interesse for den kristelige tro. Den mørke fortvivlelse, der til den sidste tid har lagt over forkyndelsen, har faktisk ikke havt stort at gjøre med det store, straalende haab, der lyder os imøde fra de 3 troesartikler. Disse bærer nemlig i sin helhed alle momenter i det kristelige «livssyn», men disse er udtryk for lysets og haabets seier i verden, ikke for mørke og fortvivlelse.

II.

Jeg sagde, at spørgsmaalet, om hvilket livssyn jeg skal tillægge mig, melder sig i det øieblik, jeg selv *tvinges* til at opgjøre mig dette, og at det da staar i min magt at antage eller forkaste. Jeg har nu talt om, hvad følgen bliver, hvis jeg antager. Jeg vil endnu sige et par ord, om hvad følgen bliver af at forkaste.

Forkaste? Hvem gjør egentlig det for alvor? Absolute fornegtere gives der efter min mening ikke. Kan overhovedet et menneske blive djævel, vil dette være ham forbeholdt bag graven. Jeg siger absolute fornegtere gives der ikke. Jeg tror nemlig — f. eks. ved døden —, at det, at skulle gjøre sig fortrolig med den tanke, nu er der intetsomhelst haab for dig længere tilbage, byder det menneskelige hjerte saa forfærdeligt imod, at ingen vover at staa resikoen af en fuld fornegtelse. Jeg hører rigtignok, at Henrik Heine skal have raabt, idet døden nærmede sig:

> «Mach auf, mach auf der Hølle Thor,
> denn Heinrich Heine tritt hervor!»

men jeg har aldrig seet det nogensteds med mine egne øine, og da forbeholder jeg mig ialfald endnu ikke at tro det. Jeg tror, i det øieblik kryber de allerfleste til korset, selv om de ligger med en hemmelig tanke, om at ingen skal faa vide det.

Men hvad bliver saa følgen, om jeg her forkaster dette livssyn? Man skulde kanske kunne gjøre sig op et selv, og saa forsøge at kunne leve paa dette? Det blev nok, somom en mand vilde klatre til himlen ved stadig at fæste en traad, han forsøgte at klatre efter, høiere og høiere op selv. Med andre ord, det blev komisk, det blev intet. Det er ikke saa ligetil dette, at gjøre sig op en livsanskuelse selv, og saa, vel at mærke, *skulle leve efter den*. I Ibsens «Keiser og Galilæer» er der forsøgt paa noget saadant, idet mystikeren Maximos har forsøgt paa at meddele os en verdensanskuelse paa det bekjendte ord: alt er spil og leg. Ja, saa ser det ofte ud, somom alt kun var spil og leg og at alt var et ubønhørligt urværk, der var sat igang fra evigheden af, og saa gaar det paa det vis, — ingen kan sige hvorlænge — mens menneskehjerterne mases sammen derunder, omtrent som man nordpaa maler sild til guano. Men hvem *tror* paa dette. Hvem tror *for alvor*, at et menneske ikke er bestemt til andet end til at

afgive stof for en saadan tilværelsens guanofabrik? Ingen tror det, ærede læser. Jeg kunde fristes til at sige, absolut ingen, thi den hele betragtning beror paa en opfatning af lederens aand — han hede nu, hvad han hede vil — som saa grusom, at hele verden vilde ryge op af bare forbandelse mod ham, hvis menneskene *for alvor* skulde begynde at mærke, at han ikke skulde havt anden tanke med at skabe dem. Derfor tror jeg, som sagt, at der ogsaa hos tilhængerne af denne verdensopfatning, ret som det er, sker dem en streg i regningen. Det er, naar de af og til faar trang til at græde, det er, naar en almindelig medfødt lykketrang spiller dem det puds at fortælle dem, at ogsaa de bærer paa et menneskeligt hjerte.

Dertil kommer, at en saadan verdensopfatning paa ingen maade kan erstatte et religiøst livssyn. Et virkeligt religiøst livssyn, altsaa saaledes som jeg nys har tegnet det, med grebethed og saadant, det er et livssyn, som ligger mig saa at sige i blodet, det er bestemmende for mig, og har indflydelse paa udfoldelsen af min karakter. Det er her ikke tilfælde. Tror man f. eks., at det var muligt at gjøre et eneste menneske lykkeligere, endsige reise en falden synder op, ved at fortælle denne: alt er spil og leg. Bered Dem paa Deres skjæbne. Ak, intet tænkende menneske tror noget saadant. Eller hvad bevis har man for, at filosofer er *bedre* mennesker end andre? Intetsomhelst. Forstaar jeg den intellektuelle aandsvirksomheds store tilbøielighed til at løbe ud i ensidighed og opblæsthed ret, trænger de folk mere end andre til at mindes om ordet om, at stelle sig saa, at man ikke tager skade paa sin sjæl.

Saa, at tro, der skulde gives et «livssyn» ved siden af kristendommens — naar jeg ved kristendommens i dette øieblik forstaar det almindelige, religiøse, verdenshistoriske — er bare en indbildning. Enten faar man derfor akceptere dette eller man faar finde sig i som manden med snoren *tilsyneladende* at stige, men i virkeligheden at synke. Men hvad bliver saa resultatet af livet? Ingen ting. To verdeners berømmelse for den originaleste tanke eller det smukkeste digt? Ingen ting. Hjertet siger: mere, mere, der maa kunne leves *over* graven. Ja, her kommer kristendommen ind med sit livssyn.

Dette er dog de forholdsvis dybe og respektable aander, som tager tingen paa det vis. Der er andre, der ikke engang bryder

sig om at filosofere sig op en stump fatalisme at leve paa. De tager hele livet som en spøg, derfor søger de ogsaa at holde sig enhver alvorlig tanke fra livet. De er nu engang paa det rene med, at livet er en komedie, og saa søger de ogsaa at se det an som en komedie. Her er latteren i høieste mode, ikke den himmelsk dybe, men den dæmonisk lave. I visse litterære kredse i den danske presse, læste jeg forleden dag i en avis, staar en mand, «som kan gjøre en god overskrift», i høi kurs og betales rundelig for sine vittigheder. Man «gjør en god overskrift» af staten, familielivet, ægteskabet, evigheden. Tilsidst er maaske mit hele liv forvandlet til en eneste «overskrift», maaske endog en meget pikant og straalende «overskrift», — jeg mener, mit liv saa særdeles galant og prægtigt ud, men det vår uden indhold.

Jeg begriber ikke, at der er mennesker, som kan leve paa denne maade. Hvor det maa være udhulende, aandeligt enerverende og i høieste grad karakteropløsende. Og hvorfor alt dette? Man har ingen verdensanskuelse, intet «livssyn».

En grovere udgave af denne samme livsanskuelse eller ikke-livsanskuelse er det, at lade det staa til paa sanselighed og kvinder. Det ligger ikke for mig at beskjæftige mig med dyr, men skal jeg overhovedet sige min mening om denne maade at tage begrebet livsanskuelse paa, maa det vel nærmest blive at tænke paa et vandrende skelet, der ingensteds finder en plet at hvile sig paa, thi en urolig samvittighed følger ham altid i hælene med sit: Forspildt, forspildt! Nu ja, vi skal bevare haabet saalænge som muligt, men jeg kan ikke tænke mig nogen opfatning af livet, der i den grad tilsidst ulykkeliggjør og forfærder mennesket som denne. Den maatte vel nærmest kunne kaldes helvedes livsanskuelse.

Saa er der endnu en betragtning af livet, jeg maa nævne, før jeg slutter disse bemærkninger om en saare vigtig ting, og som ser overmaade *respektabel* ud. Den meldte sig ogsaa i begyndelsen af dette aarhundrede med en anseet filosofs navn. Jeg tænker paa den saakaldte positivisme og dennes fader August Comte. Efter positivismen skal intet «troes», som ikke kan bevises. For en skrøbelig livsanskuelse, skjønt det ser saa overmaade bastant ud, dette, aldrig at ville «tro» andet, end hvad man kan tage og føle paa! Ja, kunde man ekspedere alle tilværelsens gaader ud af verden paa det vis, saa vilde jeg opfordre alle tænkende mennesker til at gaa over til positivismen imorgen.

Men sagen er den, det er netop de *tænkende* mennesker, de, som ser med 2 øine og ikke med et, som ikke kan klare sig med dette livssyn. Jeg betvivler ikke, at en, som var særlig anlagt for det faktiske, kunde bilde sig ind, at han aldrig holdt sig til andet end til kjendsgjerninger, men mon ikke ogsaa her, ialfald med aarene, skulde komme ind et: er det rigtig stort, det store? Mon ikke ogsaa her skulde kunne komme spørgsmaal som disse, hvorfra, hvorhen og hvorfor, og da er man jo straks udenfor det faktiske. Sagen er, mange tror virkelig, de skal kunne klemme sin sjæl ind mellem saadanne masser af støv — thi alt andet er dog tilslut ikke alle vore fakta — at man ligesom faar betaget sjælen enhver udsigt til evigheden. Jo put! sa', som bekjendt, Per til kongen. En dag har man drevet den tilvægs med de klareste beviser for at der «hverken er aand eller engel», et øieblik efter et: Se, saa, idag flytter vi, sagde nissen. Og *denne* nisse, det er netop menneskesjælens evige ironi over al jordlivets tomhed, dets kunst, dets videnskab, dets glæder, den hører ikke op at tale, før sjælen, som dens bestemmelse er, hviler i Gud, før den har faaet det «livssyn», som ene holder.

NORSK NATURRELIGION OG NATURMORAL.

I. Natur og tro.

Vort folk er af naturen religiøst, af naturen i dette ords almindelige mening. Det er jo ogsaa over hele kloden slig, at landenes natur merker folkenes religiøsitet og for en større og mindre del ogsaa religionerne, kristendommen ikke undtaget. Det har saaledes ofte nok været fremhævet, hvorledes Nord-Europas protestantisme bærer merker af nordens natur og katolicismen af sydens sol og farver.

Dette maa forresten tages med salt. Intet fornuftigt menneske vil paastaa, at Europas natur har merket, endsige frembragt, protestantisk og katolsk kristendom i den grad som f. ex. naturen har merket og frembragt religioner borte i Indien og Sibirien. Men sikkert nok har den i *nogen* grad sat sit præg paa de forgreninger og skud og vanskud, som kristendommens Ygdrasil gjennem tiderne har vokset sig til, og vel ogsaa paa den oprindelige kristendom i Jødeland, idet naturen merker folkene og folkeaanden og religionsstifterne og reformatorerne, og dermed ad omveie religionerne.

Hvor stor eller liden indflydelse naturen nu har havt over religionsstifterne og deres religioner, fra de mest jordbundne naturreligioner og himmelhøit opover til den frieste af aandsreligioner, sprunget ud af Jesu høie, frie, gudgivne, selvtilkjæmpede religiøsitet, sikkert nok er det, at mater natura alle dage har havt og til dagenes ende vil beholde den sterkeste indflydelse paa *religiøsiteten* o: folks personlige forhold til religionen, den umiddelbare maade at tænke og føle i de høieste ting. Det er nok ikke mange lande, hvor en greiere kan se det end hertillands. For det kan iagttages, at mor Norge ikke bare har opdraget sine børn for protestantisk religiøsitet, fødte protestanter og stribukker og kaldkloke jurister som vi er, men at hun til og med har sin egen religiøsitet, som hun gir os ind, en religiøsitet, som undertiden er paa vei til at omsætte sig

i ydre, objektiv religion. Hvad protestantismen, kristendomstræets friskeste gren, ikke har af katolicismens ydre rigdom, erstatter naturen os i religiøsitetens, i dens kraft og i dens mangfoldighed. Den er nemlig ikke én stereotyp for hele det norske folk, men skifter mangfoldig efter de forskjellige landsdele. Skjønt religiøsiteten som saa meget andet ogsaa er individuelt forskjellig efter kjøn, alder, temperament, dannelsestrin, vil den dog gjerne bære et folkeligt fællespræg. Fællespræget er der lidet af hos os, derfor er det ogsaa næsten umuligt at sige noget om en samlet norsk religiøsitet. Den gudelige tænke- og følemaade er ligesaa mangfoldig i dette land, som landet og folket er mangfoldigt. Der er jo saa mange lande i dette land, mindst tre: Nordland, Østland og Vestland. Og vort folk er mere end et, mindst tre: mongoler i Finmarken, kelter (kortskaller) paa Strilelandet, resten germaner. Men den germanske del falder igjen i en mængde enkeltracer: østlændinger og vestlændinger, nordlændinger og trøndere, søndfjordinger og sogninger, smaaleninger og hallinger. Der er vel ikke tvil om, at en finsynt og lydhør undersøgelse vilde finde ligesaa mange tilsvarende religiøsiteter, en mongolsk, keltisk, germansk, nordlandsk, trøndersk o. s. v.

En slig undersøgelse bygd for bygd er ikke min sag, spørgsmaalet om forbindelsen mellem religiøsitet og *race* lar jeg ligge, vil kun friste at pege paa lidt af sammenhængen mellem religiøsitet og natur. Et storartet arbeide venter her paa vore prester og religionsfilosofer: at eftervise og udnytte denne sammenhæng. Af et par artikler i Luth. Kirketid. kan en merke, at arbeidet ogsaa saa smaat er begyndt. Som vi nu har landet opmaalt og undersøgt og kartlagt paa alskens vis, geografisk, geologisk, etnografisk, politisk o. s. v., vil vi maaske ogsaa engang faa religiøsiteten kartlagt med lige saa mange farver som religiøsiteten i de forskjellige landsdele er forskjellig farvet.

*

Det er en vel kjendt ting, at kirkesøgningen falder yderst forskjellig omkring i landet. Men det lover lidt bedre for fremtiden, at vi nu mere og mere blir klar over, hvad det stikker i.

Det er en vel kjendt historie denne: Den veirbidte kirke deroppe ved Nordhavet er overfyldt, saavist som søndagsgudstjenesten kommer, skjønt prædikanten ikke er noget ualmindeligt. Og me-

nigheden synger slig, at baade klokke og orgel og den tudende vinden der udenfor drukner i tonehavet. En tid efter forretter den samme prest i en østlandsk fladbygdkirke. Tomme bænke griner mod ham, og sangen er slig, at Arne Garborgs Haugtussa vist der fik ideen til gumlemaal. — Hvordan i alverden kommer denne skrigende forskjel? maa den brave, slet ikke ubegavede prest spørge. — Er østlændingen saa meget mere grundfordærvet end nordlændingen? Langtfra, efter menneskeligt hverdagsmaal er han saa gjennemgod og hyggelig. — Eller er nordlændingerne saa naive og uoplyste, eller er det mest for at træffe kjendinger, høre nyt og afgjøre forretninger, at de søger kirken? Ingen af delene, allermindst det første. Afstængtheden og trangen til at se og høre fylder uden tvil mange kirkestole, men langtfra alle. — Hvad er saa grunden? — Jo, grunden, min brave forundrede hr. pastor, er den, at menigheden deroppe er saa sterkt religiøst anlagt og den hernede saa svagt. Det kjendes paa salmesangen, som er religiøsitetens og de religiøse anlægs termometer, mere paalidelig end kirkesøgningens. — Og hvordan er nordlændingerne blet saa religiøse eller religiøst anlagte? Svar: de har været under sterkere religiøs paavirkning. — Af hvem? Peder Dass? — Aa, saamen. Men denne storslagne prest vilde ikke ha sat slige uslettelige merker, om han ikke hadde havt saa flinke embedsbrødre, hvis navne forresten aldrig er kommet i prestekalenderen: havet, veiret, uveiret, stormen, midnatssolen, middagsmørket, ensomheden, de utrygge livsvilkaar, rideture paa baadhvælvet i stormnatten.

Men naar sammenhængen med det gamle, fortvilede presteproblem: sterk og vag kirkesøgning, for en stor del er denne, følger heraf videre, at den større og mindre religiøsitet ikke altid har et tilsvarende større og mindre værd. Saa smukt det er, naar kirkefolket der oppe eller der vest arbeider sig frem til kirke i rusket veir, det er ikke særlig dem at takke. Og naar østlændingen lar sig skræmme af en regnskvæt fra en fire kilometers karjolreise, saa er det lidet tiltalende, men paa en maade heller ikke noget at klandre. Høiere magter — naturmagter — griber her ind og fylder eller tømmer kirkerne. Østlændingen har saa svært for den fire kilometers karjolreise, fordi det bare er fire kilometers karjolreise, og kystfolket basker sig frem i baad de lange veie, fordi de lange veie og den barske natur driver dem til det.

Hvorfor kan naturen virke slig paa frie menneskers religiøsitet?

Det beror paa religiøsitetens eget væsen. Det inderste i den er følelsen af egen afmagt og Guds almagt. Religionens personlige grundlag er angsten. Angsten aabner for naturmagternes indflydelse.

Fra først af er afmagtsfølelsen ikke af særlig etisk art. Naar barnet ber, er det vel tiest for et eller andet materielt godes skyld. Ligedan med et ungt folk. Naar de gamle vikinger bloted og bad, var det just ikke fordi de følte sig trykket af sine synder. Den afmagtsfølelse, som fører til religion, er oprindelig af noksaa uaandig art. Den moralske kommer senere til. Vi husker sagtens det nogen og hver fra vor egen barndom, og vi husker det som folk fra vor gamle gudelære, som var normannafolkets vaaknen til etisk bevidsthed om godt og ondt, straf og løn. Saa kom kristendommen og uddybed disse ideer og skjærped den moralske afmagtsfølelse ved læren om det radikale onde og Jesu død. Men der er endnu nok igjen af den oprindelige afmagtsfølelse, angsten for brødet, huset, gaarden, livet, hos store dele af vort folk, foruden hos alle enkeltmennesker her og der. Først gaar den materielle angstfølelse foran den etiske og bryder vei for den, siden gaar de sammen og bryder vei for kristendommen ind i folkesjelen, bygdesjelene og enkeltsjelene. Den sande kristendom hos det norske kystfolk ligger paa disse tre grundstene: følelsen af naturens overmagt, egen afmagt og skaberens almagt. Den del af folket, som lever mest under angsten, kjender ogsaa mest til freden som overgaar al forstand. Indlandets større tryghed frister til døsighed. Den skralle jord og de herjende naturmagter, regn, tørke, storm, hav, minder strandfolket meget flittig om «Storemannen» oppe i himlen og vesalmannen i fiskerhytten. Imens sidder østlandsbonden paa sin tue noksaa tryg. Greier han «hy'petikken», er der tiest ikke noget særlig at frygte fra «Regneren» og tørken, endda mindre fra stormen og havet. Han ser sjelden eller aldrig døden og evigheden i øinene, har aldrig sat paa baadhvælvet. Livsvilkaarene har forholdsvis lidet af angsten over sig, saa meget mere af den brede tryghed og det matte behov for Gud.

Det ved naturen, som skaber religiøst behov, er saaledes aabenbart ikke særlig dens skjønhed og ynde — østlandsbygderne kan sagtens være pene —, heller ikke dens storslaathed. Indre Sogn er imponerende nok, men ytresogningerne er uden tvil mere religiøst anlagte. De religiøsitetstiftende naturmagter er aabenbart

særlig de voldsomme, lunefulde, uberegnelige, ængstende, ødelæggende.

Hvis nogen vilde kartlægge den norske religiøsitet efter dens *styrke,* maatte farverne fordeles omtrent slig: langs kystlinjen opover «den mørke kyststribe» til og med Nordland lyst. Saa en mindre lys stribe midt opefter landet, fra de indre fjordbygder i vest svagt aftagende i lyshed nedover de østlandske dalfører, resten af landet henimod graat.

*

Men det vilde ikke være fuldt saa letvindt at ta op et Norgeskart over religiøsitetens *indhold.* Den er sikkert ligesaa mangfoldig som landet og folket og folkelynnet i dal og fladbygd, ved hav og fjord og fjeld. Af forskjellige gode grunde kan der her bare peges paa endel almindelige spredte foreteelser, ikke fra følelseslivet — dertil er det for vanskeligt at faa tak i —, men fra norskt religiøst forestillingsliv, særlig Gudsforestillingerne, da naturens indflydelse her springer mest umiddelbart i øinene. Vi kan her se den merkelige foreteelse, at naturen ikke indskrænker sig til at disponere for kristendommens religiøsitet, men saa smaat optræder konkurrerende med kristendommen.

Ret betegnende er det Gudsnavn, som til hverdags bruges af kystfolket: «Storemannen». Storemannen er altid mere eller mindre bevidst subjekt i deres ytringer om veir og vind. Sjelden nævnes han ved navn — dertil er pieteten for stor —, subjektet er som tiest det forunderlige «han», kanhænde en forvildet grammatikalsk rest af gamle naturguder. Halvt personligt, halvt upersonligt, ogsaa helt upersonligt mangesteds kan «han» gives de mest ulige prædikater. «Han er fin», «han er fæl». Men at «han» ogsaa kan være rent personlig tænkt, merker man i ytringer om veiret som den: «Han er god mot os nu um dagorne», endda tydeligere ofte i mindre smukke veirprædikater, idet pronominet undertiden maa tjene som dække over ytringer af indædt forbitrelse mod nominet Storemannen, som lager det saa forkjert med veir og vind mange gange. «No kjem han fin att», «han lagar det godt fyr os no», «aldrig skal han halda upat helder, trollet». Sit venia verbo: man mener hesten, men slaar paa skjækerne.

Naturbørn som kystfolket for en stor del er, med en svare naiv opfattelse af det guddommelige forsyn, maa de ofte synes, at

Storemannen er lidt urimelig. Men svært sjelden høres ligefremme oprørsytringer. De resignerer, klynger sig saa meget fastere til Storemannen — eller til nogen anden. Ganske rørende er det at lægge merke til vesterpaa, naar et tordenskrald ryster huset: hænderne folder sig, og mundene hvisker «jysss bevare os». Men denne smukke fremsyning af religiøsitet røber ogsaa folks hemmelige tanker om Gud. Ikke «Gud bevare os», men den forsonende Jesus skal bevare mod den vrede Gud.

Slig som naturen lar fiskerfolket se ham, maatte han bli Storemannen: stor, mandig og vældig som havet og himlen, og med ikke lidet af storkarens egenskaber, lunefuld og vilkaarlig — som veiret, gavmild — som havet, streng — som tordenen og stormen.

Disse naturgivne Gudsforestillinger, som holder sig nede paa bunden af folks tanker trods bibel og salmebog og katekisme og Pontoppidan og prest og klokker, kan ha sine sterke og svage sider. Havfolkets Gud er svært gammeltestamentlig, minder mere om Sinais end den som lærtes paa «bjerget»; men saa staar der ogsaa respekt af ham. De østlandske fladbygders Gud stemmer mere med evangelierne. Men han er lidt for godslig, minder adskillig om østlændingen selv. Han ytrer sig mat, og forsaavidt østlandsbonden merker noget til ham, er det nærmest som de rige jorders og skogers Gud, den velstaaende og godslige far, som ikke tar det saa altfor nøie med sine børn dernede paa jorden, naar de ikke forsømmer kirken til jul, paaske og konfirmation. Havfolkets Gud har ikke meget af faderen i sig, saa meget mere af Storemannen, uveirets, stormens og havbrakets energiske Gud, som gir lidet og kræver meget. Et ganske godt udtryk for den religiøse forskjel mellem Østland og Vestland er folkeprækenen. Det er ikke for ingen ting, at Vestlandet har gjort saa meget af dommedagsprædikanterne. «Som folket er, saa er og dets prest». Men Østlandets ypperste folkeprædikant var H. N. Hauge fra Tune i Smaalenene.

Det kan vel ikke være tvil om, at den som raaded over et mere indgaaende kjendskab til de enkelte landsdele, vilde kunne konstatere ligesaa mange ulige, ialfald nuancerede Gudsforestillinger.

Skjønt den samme bibelens Gud forkyndes over hele Norge, og kristendommen er 900 aar gammel i landet, holder bygdelagene

merkværdig trofast paa sine naturgivne gudebilleder. Egentlig ikke saa merkværdigt endda. Presten prædiker sin Gud hver syvende dag, livet og naturen sin hvereneste dag.

II. Natur og overtro.

Saa længe naturen indskrænker sig til at være kristendommens tjener, gjør den bra tjeneste. Vor lange kyststrækning er at ligne med Johannes den døber, som bereder veien for den større. Havet har altid været kjendt som en ypperlig, bodsprædikant. Mindre heldig er naturen, naar den optrær rent for egen regning som religionsstifter. Det blir aldrig andet end fusk og *overtro*.

Af den findes der en mængde endnu i dette land, og slet ikke bare hos sjømænd og fiskere. Forresten er at lægge merke til, at ogsaa den optrær i vekslende styrke og indhold efter landets natur. Hedensk overtro og kristelig tro opviser i saa maade analoge foreteelser.

En overgang fra kristentro til overtro betegner *lagnan*. «Det var vel so laga», «det skulde vel so gjerast», eller de filosofiske søndfjordingers «skal han døy, so skal han døy, og skal han ikkje døy, so skal han ikkje døy», er ofte ligesaa meget udtryk for hedensk livsanskuelse som for kristelig, udtryk for en dunkel tro paa en endnu dunklere lagnadsguddom ved siden af eller over Gud, en tro som rimeligvis er kommet op ved iagttagelsen af naturlovenes og livslovenes urokkelighed. Man skal lægge merke til, at det er langs kystlinjen man træffer den fatalistiske livsanskuelse renest. — Og saa er det foruden den hemmelighedsfulde lagnan, snart hedensk og snart kristelig, de mange andre mere haandgribelige livsmagter, mere og mindre ukristelige allesammen, de som er fælles for hele landet og de som raader for enkelte landsdele, fra Østlandets gemytlige nisse til Nordlandets draug. Det er ganske merkværdigt, hvordan de ved at holde sig de urgamle vætter og uvætter. Borte i Sogn ved jeg en kone, som altid pleier at mumle, naar hun skal tømme et eller andet varmt ud for bakken: «Akta dikka de saa und'e». Det gjælder at staa paa god fod med de underjordiske. I Smaalenene har en af mine venner ganske nylig set nissen, skjønt jernbanelinjen gaar lige forbi mandens stuedør. Sammesteds tror mange endnu fuldt og fast paa folk som kan «binde varmen». En saa nok til det under skogbrandene

ifjor. Borte ved vestlandsfjordene er det endnu paa sine steder skik at lægge en smørklat i vinduet for solen, første dag den kommer tilbage efter en tyve ugers fravær. Solguden skal ha sit offer.

Al denne overtro er vistnok en sidste udløber af ældgammel naturreligion. Og som sig enhver religion hør og bør, mangler heller ikke denne sin kultus: der ofres, der varskues, der koges nissegrød, der trolles, der gjøres aat fort væk endnu i dette land, og det slet ikke bare af gamle kaller og kjærringer.

De mange mere eller mindre troldelige gjengangere kunde fremstaa i en tid, da ingen kristendom eller oplysning la hindringer iveien for dem. De har kunnet bevæge sig ind i aaret 1901, dels fordi naturens vælde uforanderlig er den samme, dels vel ogsaa, fordi kristendomsforkyndelsen ikke har forstaat, hvad der gav disse væsener deres berettigelse: naturens evne at skabe religioner hos naturmennesket og de tilknytningspunkter for kristendommen og dens første artikel, som den tilbyder. Istedetfor at kristendom og natur skulde virke sammen — de er jo ogsaa af fælles ophav —, er de kommet op at strides om religiøsiteten. Fordi naturen ikke helt ud fik lov at være kristendommens Johannes, tog den sig fore at virke for egen regning med en hær af vætter og uvætter.

At dens første skabninger, de mægtige æser, allerede i første sammenstød bukked under for kristendommens ene Gud eller gik op i ham — det gode i dem, som det ogsaa fra først af var kommet fra kristendommen —, beviser dennes vælde. Men at naturen ogsaa er ganske mægtig, bevises deraf, at *jotnerne* har kunnet holde sig ved siden af kristendommens dæmoner. Men allerbedst syner den sin magt derved, at ogsaa forholdsvis gode vætter har kunnet holde sig og nye fremstaa.

Hvis det kunde tænkes, at befolkningen ude paa de yderste øer i Vesterhavet paa en eller anden maade blev fratat kristendommen, vilde de straks vide at skaffe sig en ny religion. De mystiske livsmagter, gamle og nye guder, vilde fluksens holde sit indtog og komme til hæder og værdighed igjen.

Fiskerfolket der borte kan til nød bli fritænkere, ateister aldrig.

III. Natur og moral.

Det vilde være en værdig opgave for religionsfilosofiske prester at fortælle os menighed for menighed, bygd for bygd, hvad og

hvor meget religionen har af natur og kristendom. Det vilde ogsaa være overmaade interessant, om de med det samme kunde fortælle os, hvordan religionens dobbeltindhold, det naturgivne og det aandsgivne, *forholder sig til sig selv*: hvordan natur og overnatur sætter hverandre stevne i de religiøse anlæg, strides om dem, eller forliges og hjælpes ad med at udvikle gudsfrygt. Af forskjellige grunde maa vi her indskrænke os til en liden almindelig oversigt over forholdet.

Der er to slags forhold mellem religionens dobbeltindhold. Der er et bra forhold og et mindre bra, eller endog ligefrem slet.

Hos reflekterende mennesker, som i kraft af reflexionsevne og kundskaber staar friere overfor indflydelse, kan de to livsmagter forliges udmerket i én samlet harmonisk religiøsitet. Den kontingent, som naturen yder til en tænkende nutidskristens gudsfrygt, er, foruden den ubevidste indflydelse, som ingen kan eller bør verge sig for, særlig *symbolerne*. Kun for en mindre del, og det ad omveie — kristendommen — gir den nutidsmennesker aabenbarelser fra himlen og beviser for en personlig Guds existens og væsen. Vort vidunderlige Norge eier et utømmeligt rigdoms dyb af slige symboler, som venter paa at bli udnyttet i salme og prædiken mere end vi før har gjort det. Lignelsen var alle dage religionens organ.

De to magter viser sig mangesteds at forliges bra ogsaa hos mindre oplyste befolkningslag, særlig der, hvor naturen er spak eller dens Gudsaabenbarelse falder sammen med kristendommens, som i det østlandske, uden at den samlede sum af religiøsitet er i forhold til livsmagternes skjønne endrægtighed.

Paa det kirkeglade Vestland er fromheden mere sterk end harmonisk. Som før pegt paa er den temmelig tvedelt, ja mangedelt, har plads paa engang baade for Storemannen og evangeliernes Gud og troldelige smaaguder. Denne delthed vil der kunne raades bod paa, naar presterne for alvor blir klar over, hvilken udmerket medhjælper de har i naturen — ørkenrøsten uden ord, religionsstifteren, presten, som gir sin vidtstrakte menighed ikke bare religiøse symboler, men ligefremme Gudsbeviser og aabenbarelser af skaberens existens, vilje og stemninger. Naar forkyndelsen blir klar over den folkelige tankegang, som ofte er meget vanskelig at faa tag i, og denne tankegangs relative ret, vil ogsaa overtroen miste sin rod. Som i gammel tid vil det brugbare i naturvæsenerne

gaa op i kristendommen. Overtroen hænger uden tvil delvis sammen med forstaaelsesløshed hos de religiøse ledere.

Men der borte paa det samme Vestland kan vi ogsaa iagtta den merkelige foreteelse, at livsmagterne er kommet op i vild kamp om menneskesindet. Det ser vi i den bekjendte vestlandske pietisme. Og kampens resultat er naturens død. Mangesteds har det lyktes en snæverhjernet og trangbrystet kristendom at bli eneraadende over religiøsiteten og at dræbe de mystiske naturvæsener — pietister er almindelig ikke overtroiske — og det som værre er, at dræbe naturen selv, hele Guds skabte deilige verden og med den hele menneskeverdenen og menneskelivet. *Her* er uden tvil roden i den pietistiske tænkemaade. Naar pietisten betragter Guds verden som noget fremmed og ligegyldigt eller farligt, hvordan kan han saa forstaa menneskenes verden og dens herlighed? Men naar det bærer til stykket, kan selv ikke de mest skakkjørte bygder borte ved Stavanger verge sig helt mod naturens indflydelse. Fordi den ikke agtes efter fortjeneste, hævner den sig ved at la sine tjenere, stormen, skodden og havbraket, gjøre disse menneskers kristendom om til en mørk og trøstesløs dommedagsreligion. Naturen har ikke saa rent tabt slaget endda.

Et noget tilsvarende fænomen kan iagttages paa et ganske andet hold, nemlig: fritænkeriet. Som den pietistiske religiøsitet er ensidig dannet af en formentlig kristendom, har den fritænkerske religiøsitet gjerne sin hovedkilde i naturen, som tar pladsen, naar fritænkeriet har vist kristendommen ud. Der er vel ikke tvil om, at den moderne og forresten overmaade glædelige venden tilbage til naturen hos mange har et snev af religion over sig. Vort land er halvveis blit en naturdyrkelsens domkirke, hvortil alverden sogner. Naturdyrkelsens prester er digterne og malerne, dens Gud den store Pan. Om denne Pankultus ikke staar kristendommen fuldt saa fjernt som enkelte andre nutidskultuser, kan den selv i sin bedste skikkelse ikke naa høiere end til en art poetisk panteisme. Den store Pan staar i religiøst værd umaadelig under Storemannen, omend den æstetiske panteisme sammenlignet med folkets naive polyteisme betegner et fremskridt.

*

Jeg kan ikke afslutte disse spredte reflexioner, som forresten mere er tænkt som spørgsmaal end som svar, før jeg har pegt paa

den forbløffende foreteelse, at det sterkt religiøst anlagte Vestland ikke er noget forud for Østlandet i moral. Snarere ligger det noget tilbage, stort seet da. Østlandsmenighedernes moralske tilstand er som regel langt bedre end kirkesøgningen. Og de kirkeflittige vestlændinger kan være noksaa svære til at jukse i kjøb og salg. Her er folk mere religiøse end moralske, der mere moralske end religiøse. Matematisk udtrykt kan man uden altfor stor usandhed konstatere et omvendt proportionalt forhold.

Hvordan forklares denne foreteelse? Som udenomsforklaring fortjener at nævnes, at østlændingerne længere har været under indflydelse af kultur. Om de for det meste endnu ikke er kommet saa langt, som en skulde vente, har de iallefald faat mere af den ydre afslibning og dermed ogsaa mange af den moralske dannelsesløsheds værste kanter rubbet af.

Som udenomsforklaring tør ogsaa nævnes, at østlændingens konservative naturel har faat mere med af den moralske arv fra H. N. Hauges tid. Et renset folkeliv pleier jo være det blivende resultat fra de store vækkelser.

Men den afgjørende grund stikker dybere, den er ogsaa her uden tvil naturforholdene. Eller rettere, de arbeidsvilkaar som følger med dem.

For fremdeles at holde os til de skarpeste modsætninger: Fiskerfolkets utrygge kaar kan nok elske frem de religiøse anlæg, men virker ikke i samme grad heldig paa moralen. Mangesteds skifter livet mellem slit og slæng, god raad og trange tider. Østlandsbøndernes jevne velstand og jevne arbeide virker heldigere paa moralen. Skulde man ikke ramme endel af sandheden ved at sige, at naar østlændingen faar mere af arbeidets velsignelse, faar vestlændingen rigeligere af religionens?

For arbeidet gir ikke bare mad, drikke, klæder, sko, hus, hjem o. s. v. og alt det som godt er, men det gir livsglæde, karakter, personlighed, *moral*. Naturen virker moral gjennem arbeidet, religiøsitet gjennem angstfyldte livsvilkaar.

Mor Norge bærer sig noksaa underligt ad mod sine barn. Mod kystbarnet er hun rundhaandet med religiøsitet, men kniber af paa moralen. Paa solskinsbarnet i de aabne bygder bruges en ganske modsat opdragelsesmetode.

— Saa, naar spørges om natur og *skikkelighed*. Men naar det gjælder moralegenskaber som energi, seighed, taalmodighed, tør nok forholdet være et andet igjen.

R. Gunnarson.

TO DIGTE.

I.

Den visne rose.

Igaar
endnu du stod
smilende — prægtig,
straalende — mægtig,
blussende rød,
da jeg haven forlod!

Idag
hænger du mat,
vissen og saftløs,
falmet og kraftløs,
svindende brat
i den evige nat!

Rose! —
Synk kun i grav!
Husk du fik være
din skaber til ære
hele dit liv!
— Gaa kun freidig i grav!

Døden —
efter et liv
dig Herre til ære
man let kunde bære!
Hjælp mig dertil
og kræfterne giv!

II.

Min enkle sang.

Du beder mig ikke synge!
Min røst er jo brusten og trang;
og dog maa min tanke gynge
i solskin og vaarfrisk sang!

Du spotter kanhænde min glæde
ved blomster i skog og paa vang
og haaner min spinkle og spæde
ukunstlede frydesang!

Men likevel skal den lyde
fra gry til den sildige kveld,
det er den tak, jeg kan byde
for livslykkens flommende væld.

Og Herren, som aabned' mit øie
for Himmerigs skjønhed paa jord,
vil naadig sit øre bøie
og lytte til sangens ord.

Christen L. Dahler.

NYE BØGER.

E. Schrenk: *Tanker over egteskabet.* (Oversat fra tysk, Steen'ske bogtrykkeri og forlag). Forfatteren, der er prest i Barmen og har 40 aars erfaring som sjælesørger, er kommen til den overtydning, at en stor del af al den elendighed, han i sin lange prestetid er bleven vidne til, har sit udspring fra uvittige ægteskaber. Han har derfor skrevet sin lille bog — paa 64 smaa sider — for at advare mod saadanne. Det er hjertelig og forstandig tale, for største delen det samme, som enhver from prest ønsker at faa indprentet ungdommen og dens forældre og raadgivere ved indgaaelsen af dette vigtige skridt i livet. Men der er nogle faa sider i bogen, som jeg vil faa lov at gjøre særlig opmærksom paa, da forfatteren der afviger, og med rette afviger, fra den vanlige tankegang.

Disse sider handler om den ugifte stand, som han mener, at baade Paulus og Christus selv sætter særlig pris paa. Forf. takker for sit eget vedkommende Gud, fordi han «af erfaring kjender velsignelsen af en lykkelig ægtestand». Og han hævder med fuld bestemthed, at det er «en stor fortjeneste ved reformationen, at den atter bragte det christelige ægteskab i ære og stillede det urigtige og farlige ved den *lovmæssige* ugifte stand i det rette lys ved at afdække de betænkelige følger af samme». Han sætter en from, christelig moder saare høit; han dadler det, naar ugifte christelige «søstre» mangler øie for det christelige familielivs herlighed, og han kalder det et vidnesbyrd om ubesindighed, naar man af en from moder kræver, at hun ved siden af sin nærmeste opgave skal optage arbeide for «Guds rige». «Det er et ægte arbeide for Guds rige, naar en christelig moder vel forestaar sit hus og er et godt exempel for sine børn. Hvis vi havde flere gudfrygtige mødre, vilde mange saakaldte arbeider for Guds rige være overflødige.» Og ligesaa peger han klart og alvorligt paa de farer og fristelser, som følger med den ugifte stand, ogsaa naar man vælger den for at følge Guds vilje. Men med alt dette holder han afgjort

fast paa, at naar mennesker vælger at leve ugift for himmeriges riges skyld, for uhindret af familiepligter med al sin tid og kraft at kunne tjene Herren, saa maa man «glæde sig derover, naar det sker paa den rette maade». «Naar der i vor evangeliske kirke, kanske som følge af cølibatet i den romerske, neppe er sand forstaaelse af ugift stand, da er dette ikke ganske rigtigt. Vor Frelser har ved sit eget liv helliget den enlige stand.» «Havde vi mere aandsliv i vore menigheder, vilde uden tvivl flere evangeliske christne for himmeriges riges skyld bestemme sig for den enlige stand. Paulus forblev ugift for himmeriges riges skyld, og han havde som familiefader visselig ikke kunnet udføre halvdelen af det arbeide, som han gjorde. Vilde vi tænke os det ikke-evangeliske romerske cølibat afveien, vilde der dog være rum nok for foreninger af enlige arbeidere for Guds rige, en altid tjenstfærdig armé for den Herre Jesus Christus, som dog ikke var bunden ved noget løfte.»

Som exempler paa fremragende mænd inden den evangeliske kirke, der har levet ugift, nævner han Tersteegen og Michael Hahn (Würtembergs Hans Hauge). Og som en christelig opgave, der næsten med nødvendighed *kræver* ugift stand, peger han paa diakonisse- (og diakon-) gjerningen.

Ogsaa Harnack udtaler, at et evangelisk munkedømme baade er tænkeligt og høilig paakrævet. Ogsaa han peger i denne sammenhæng paa diakonisse-væsenet, og tilføier, at vi maa faa meget mere af samme slags. Men forøvrigt har den forfatter, vi her har at gjøre med, vist lidet slægtskab med Harnack, lidet af hans lærdom og lidet af hans overlegne dygtighed. Han lader til at være en gammel og gammeldags tænkende mand, men af paalidelig tro og fromhed.

Chr. Br.

Evangeliet forkyndt for nutiden, en aargang prækener af Thv. Klaveness. Bogen kom ud ifjor, og nu i disse dage kundgjøres allerede udgivelsen af andet oplag. Det er nutidens dannede mennesker, Klaveness særlig søger at faa i tale. Og som de flokker sig om hans prækestol, saa viser det sig da ogsaa, at de sætter pris paa hans skrevne ord. Det han forkynder, er ikke andet end gammel christen tro; men det naar nutidens dannelse, fordi troen her gaar sammen med moderne theologi og moderne tænkning i det hele. Det er den gamle tro, som taler nutidens sprog.

Det er Jesus Christus, det hele dreier sig om, Jesus Christus, som bringer Gud faders kjærlighed ind i hjerterne paa nutidens gjærende, tvilesyge, forpinte slegt, som paa tidligere slegter, som kalder til alvor, og som gjenopretter den sædelige kraft.

Der gaar en freidig tone igjennem disse prækener, vel skikket til at styrke den svage tro hos de mange sukkende, mismodige christne i vore dage. Og de aander et lyst, et meget lyst syn paa vor tid, vidt forskjelligt fra det, som vi er vante til at høre i vore kirker. Men ved siden deraf har forfatteren dog tillige aabent øie for tidens brøst, og særlig ogsaa for manglerne ved dens christendom og christendomsforkyndelse, og han sukker inderlig efter vækst og efter rigere aandsudgydelse baade for sig selv og for den hele kirke.

Det er et klart hoved, en skarp tanke og en stærk vilje, som taler til os ifra denne bog. Forfatteren staar over Gustav Jensen i mandig kraft, men naar ham ikke i dybde og inderlighed, i finhed og skjønhed.

Om Jesus Christus er det, alt dreier sig, som sagt. Men det er mere om den Jesus Christus, som *forkynder* os Guds naade, end om den, som *forhverver* os den. Den sonende kraft i hans lidelse og død blir visselig forkyndt, og ofte forkyndt, men dog ikke med den styrke, som af den ældre skole. Veien til den vækst og fremgang, som forfatteren saa oprigtigt bekjender sin trang til, gaar sikkert for ham, som for andre af «den ethiske forkyndelses» mænd, gjennem en dybere tilegnelse af Christi lidelse og død.

Chr. Br.

Olaf Hansen: *Ny-islandsk lyrik, oversættelser og studier.* Kjøbenhavn 1901. J. Frimodts forlag.

Dette er et meget tidsmæssigt verk, et verk, hvortil der længe har været en overmaade stor trang, og som derfor bør modtas med tak og glæde.

Herhjemme kjender vi desværre altfor lidet til den moderne islandske digtning. For de fleste staar den snarere som noget, der ikke existerer, en *tabula rasa*. At Island i gamle dage har havt en rig litteratur, som endnu læses og studeres over hele den germanske verden, det ved alle. Men at der i dette fattige, fra den europæiske kulturstrøm saa isolerede og afstængte «Ultima Thule» den dag idag er en litteratur, som er værd at kjende, en litteratur, der har frembragt digtere, som endog fortjener en ikke ringe plads

i verdenslitteraturen, det er nyt for de allerfleste. Naar *Chr. Richardt* synger om Island:

«Eddaland og sagalukke!
Vølvens amme, Snorres vugge!
Gunnars, Egils, Gudruns land!»

da har han dermed udtrykt, hvad der igrunden er det eneste, den store flerhed af nutidens mennesker ved om Island, ikke blot i Danmark, som dog paa grund af det forhold, hvori det staar til det fjerne øland, skulde føle sig forpligtet til at vide noget mere om det, men ogsaa hos os, hvor forpligtelsen i saa maade skulde føles endnu sterkere, fordi jo forholdet her er et dybt og nært slegtskabsforhold, saa dybt og nært som mellem mor og datter.

I Tyskland har man længe gjort skam af os i henseende til indgaaende kjendskab til Islands nyere litteratur. Mænd som *Ph. Schweitzer, Alexand. Baumgartner, Carl Küchler* og *I. C. Poestion* har behandlet den i udførlige fremstillinger. Navnlig har den sidste, denne utrættelige forsker paa den skandinaviske litteraturs og sprogvidenskabs omraade, i sit voluminøse verk «*Isländische Dichter der Neuzeit*», der er forsynet med en righoldig poetisk antologi i tysk oversættelse, leveret en meget fortjenstfuld haandbog i den nyislandske litteraturs historie. Ogsaa den tyske forfatterinde *Marg. Lehmann-Filhès* har oversat et udvalg af nyislandsk lyrik.

Olaf Hansen har gjort sig fordelagtig bekjendt som digter. Han udgav 1897 en lyrisk samling, der viser ham som en original og selvstændig kunstnerisk personlighed og en fin psykolog. Især kommer dette frem i digtet «*I landet Nod*», hvor han lar Jubal, «far til alle dem, som spiller paa citar og fløite» (1. mos. 4, 21), fortæres af længsel efter det tabte Eden. To aar efter udkom hans «*Tre folkeviser*», hvor han har git gamle, kjendte sange som den om «Agnete og havmanden» ny dragt og nyt liv, men hvor det nyes skjønhed og finhed dog er i den inderligste overensstemmelse med det gamles enkle simpelhed og dets monotont vemodsfulde, længtende og drømmende grundtone.

Det foreliggende arbeide af ham er udgit af «*selskabet for germansk filologi*», der har sat sig til opgave at udbrede kjendskab til de germanske folks aandsliv, særlig de nordiske folks udenfor Danmark. Bogen indeholder et udvalg af Islands bekjendteste moderne lyrikere. Dens hensigt er at gi et «indblik i det stem-

nings- og tankeliv, der har rørt sig paa Island i det nittende aarhundrede». Denne hensigt er ogsaa naaet, om det end maaske kunde hænde, at den vilde være naaet endnu fuldstændigere og bedre, hvis oversætteren havde medtat ogsaa digtere som Dettifoss', det islandske Niagaras, ulykkelige sanger, den begavede *Kristján Jónsson,* Islands eneste lødige repræsentant for verdenssmerten, og Páll Olafssons yngre bror *Ján Olafsson*, frihedens og fremskridtets energiske forkynder og forløberen for den islandske realisme. Olaf Hansen er en dygtig oversætter. Man kan se, at han baade er digter og sprogmand. Den lethed, hvormed han tumler med de gamle islandske versformer og «kenningar», er ganske forbausende. Og med stor virtuositet forstaar han at la alliteration og assonans komme til sin ret, dette som alle islændere betragter som en hellig arv, saa hellig, at ingen islandsk digter endnu har havt mod og selvstændighed nok til at bryde ud af denne konservatismens trældom og sætte sig udover den slaviske brug af dette stereotype obligate apparat, selv om han skriver et digt, der ikke alene i sit indhold, men endog i sin form forøvrig, er aldrig saa moderne.

Olaf Hansen indleder sine oversættelser med et originalt og karakteristisk digt, hvor han skildrer sin natlige jakobskamp med sprogets gud:

«Jeg beder dig om seier,
til hjælp jeg trænger nu.
Jeg bringer, som jeg pleier,
til offer al min hu.

Ræk mig de støtte stave
og rimets fulde ord,
men først din bedste gave,
den strammende rytmesnor.»

Og hans kamp er blit kronet med seir. Sprogets gud har hørt hans bøn og git ham sin velsignelse. Jeg ved ikke, hvilke af hans oversættelser jeg skal gi fortrinet. Maaske naar han høiest i sin tolkning af Islands Bellmann, *Páll Olafsson*, med hans djærve lune og hans stille, gemytlig inderlighed, ligesom han ogsaa i sin fordanskning af denne rimkunstner og mester i at behandle de vanskeligste strofeformer lægger en stor formel begavelse for dagen. Hans gjengivelse af *Bjarni Thorarensen,* den islandske poesis største genius — Olaf Hansen sammenligner ham med Hauch, og der er visselig adskilligt slegtskab; mig minder hans kunstnerindividualitet sterkt om Michelangelo og Beethoven — vidner om

ikke ringe evne til at faa originalens eiendommelige kraft og dybde frem. Dog kan hans oversættelse af Bjarni Thorarensens to storslagne digte «*Oddur Hjaltalin*» og «*Sigrunarljóð*», noget af det skjønneste, som den moderne digtning i det hele har frembragt, ikke maale sig med *Kr. Arentzens* og *Carl Rosenbergs* [1]), hvor navnlig formens plastiske renhed og skjønhed er langt større.

De digterkarakteristiker, hvormed oversætteren har ledsaget sit udvalg — man kunde kanske rettest kalde dem litterære medaillon'er — er interessante og rammende. Udentvil er det portræt, han gir af *Benedikt Grøndal* med hans eiendommelige digterfysiognomi, perlen blandt dem alle. Jeg kan ikke la være at anføre, hvad han skriver om Grøndals for et aar siden udkomne «*Kvæðabók*», hvor digteren har samlet det bedste og betydeligste af sin lyriske produktion, en bog, som den gamle polyhistor — han er foruden digter ogsaa sprogforsker, arkæolog, naturkyndig og maler — hvem jeg lærte at kjende i Reykjavik og siden har staat i brevveksling med, sendte mig ifjor høst: Han «anslaar mange forskjellige tonearter. Snart er han romantisk fin, snart gammeldags humoristisk, snart patriotisk — snart ved man, hvor han vil hen, snart ikke; hans billedsprog bliver mørkt. Han sætter det burleske i samme ramme som det høistemte, som gjaldt det for ham om ikke at betages af sin egen stemning. I et øieblik besynger han Dante, i et andet Mahomed, Konstantinopels betvinger, i et tredje en islandsk sagafigur, i et fjerde en af landets samtidige betydelige mænd, i et femte Napoleon den tredje. Snart benytter han de gamle islandske verselag, snart fremmede. Der findes i bogen en polyglot vise, som først blev trykt i Korsaren. Et digt til Ole Bull begynder i fornyrðislag og ender — vær saa artig — ikke blot i disticha, men i disticha paa latin:

Obstipuit quondam, rabie spoliatus acerba
Cerberus, et tacitus constitit ille loco.

Ogsaa fra en græsk myte, den om Prometeus, har han hentet stof. I smukt klingende, festlige strofer lader han Jupiters sterke søn føre det lidende og tænkende menneske til de herlige himmelske sale. Og selv erindrer han om en figur fra samme sagnverden, nemlig om Proteus. Han er foranderlig som denne, han er ikke let at faa fat paa. Hvorledes er det? Lykkedes det ikke tilsidst at holde Proteus

[1]) Se «*Europæiske digte, udg. af Alfr. Ipsen*». Kjbhvn. 1883.

fast? At Benedikt Grøndal er en digterskikkelse bevises bedst ved, at der er digte i hans bog, man vender tilbage til. De har deres eget præg. Man «forstaar» dem kanske ikke altid, men de klinge saa fagert, at man gerne vilde kende dem ud og ind. Mangen lille vise har fastholdt øieblikkets sarte stemning; blandt dunkle og ukendelige billeder ligger der lyse og lignende, og de dunkle kan have et dragende skær. Imponerer tanken selv ikke altid ved dybde, har den dog altid faaet et pompøst udtryk. Han har glædet sig for meget over livet og naturen, siger han, til at der skulde komme lutter ynkelige sørgesange ud deraf. Af mindets lyse blomster har han nu samlet en krans. For yngre øine er adskillige af dem livløst blege, men der er ogsaa mange, der har glans endnu — rosenskær og liljelød».

Lad mig præsentere læserne en af disse blomster, som ved Olaf Hansens omplantning i dansk jord ikke har tabt noget af sit skjær og sin lød. Det er «*Nattergalen*» *(nœturgali)*:

Der ruller bølger blidt mod bred
fra sundet det sølverblaa.
Der synger en fugl i en blomsterbusk,
jeg hører den deiligt slaa.
Og det er nattergalen
med tusinde trillers slag;
mod nord den stadig stirrer hen
ved kvæld og lysen dag.

Jeg kan den sang, den synger:
Du ø i demantskær!
Mod trygt hos dig at sidde
forladt jeg længes her.
Og maanen ler til sølverblad
og ler til pigekind —
men dig jeg gjerne vilde se
i alt dens fulde skin.

Olaf Hansens bog er fortræffelig skikket til at vække den varmeste interesse herhjemme for *det* lands nuværende poetiske litteratur, som staar os saa nær, og gjøre denne litteratur kjendt og kjær for os. Og naar *Georg Brandes* skriver om dette arbeide af den unge danske forfatter, at derved «begyndelsen er gjort til et værk, som bør indlede en frugtbar indbyrdes paavirkning mellem islandsk og dansk skjønlitteratur», saa vil jeg gjøre hans ord til mine, idet jeg for anledningen ombytter «dansk» med «norsk».

S. Holst Jensen.

Rettelse. I forrige hefte side 425 linje 10 fra oven staar: *foreslog* felttog, skal være: *foretog* felttog.

HALVGLEMTE TING I EVANGELIET.

(Af Chr. Brunn).

Vi har alle, tænker jeg, en følelse af, at der er noksaa stor forskjel mellem christendommen i vore dage og i den apostoliske tid, og at forskjellen ikke er til fordel for os. Vi gjør os kanske ikke rede for, hvad det er forskjellen ligger i; men vi er overtydet om, at den er der. Vi kan lære at se, at der fandtes store skrøbeligheder ogsaa inden aposteltidens menigheder. Men indtrykket bliver der alligevel: vi staar tilbage, sørgeligt tilbage. Og vi tvivler ikke paa, at dette er en ulykke for hele menneskeslægten, og at alle de onder, tiden lider under, nærmere eller fjernere staar i sammenhæng med denne ene store ulykke.

Jeg skal faa lov at pege paa *noget* af det, som forskjellen viser sig i. Det gjør mig ondt, at der ikke er andre, som gjør det, med bedre ret end jeg. Jeg skammer mig ved at skulle til med det. Men da der for tiden vist er liden udsigt til at andre vil gjøre det, tror jeg dog, det er rettest, at det blir sagt.

Først er det dette med *rigdommen*. Aposteltidens christendom var en religion for fattige og smaafolk. En og anden rigmand fandtes der nok, som sluttede sig til. Men saa gav han ogsaa gjerne sit gods til de fattige, og blev selv som de andre. Endnu omtrent 200 aar efter Christus kunde en af kirkens ypperste lærere føle trang til at skrive en bog om, at ogsaa en rig virkelig kan blive salig. Nu er christendommen bleven, vel ikke netop de *riges*, men afgjort de *velstaaendes* religion. Og i mange af Christianias kirker er de fattige næsten ikke til at opdage iblandt de velhavendes mængde. I nutidens store verdenskamp mellem capital og arbeide har capitalen kunnet gjøre regning paa christendommen som sin tryggeste forbundsfælle. Og denne tidens christendom har da ogsaa lagt en meget stærk dæmper paa Jesus Christus's og det nye testamentes skarpe ord om rigdommen og de rige. Vore tilhørere er overmaade vel indøvet i den tanke, at slige ord «ikke

er bogstavelig at forstaa». Dengang da Jesus havde sagt til den rige unge mand, at han kunde sælge alt, han eiede, og give det til de fattige, tilføiede han jo, at det er lettere for en kamel at gaa igjennem et naaleøie, end for en rig at komme ind i Guds rige. Det føltes dengang som et svært, ja et frygteligt ord. Disciplene, som jo slet ikke var rige, og ikke for egen regning behøvede at tage sig tingen saa nær, blev endda «overmaade forfærdet», heder det. Og den rige selv gik bedrøvet bort. *Vore* rigfolk blir siddende aldeles roligt i kirken, naar dette evangelium læses op, og der er ikke det ringeste tegn at merke til, at de blir «forfærdet». De er trygge paa, at det ikke er saa farlig ment.

Aposterne stakkar! vidste ikke bedre end at forstaa Jesu ord, som de lød. Og han lod dem blive i denne «bogstavelige» forstaaelse, dem og eftertiden med dem. En vis frygt for rigdommen har holdt sig aarhundrederne ned igjennem. Men nu er den, i alle fald hos os, saa temmelig bortdunstet.

Christus har aldrig paalagt *alle* at sælge alt sit gods og give det til de fattige. Hans apostler heller ikke. Og i menigheden i Jerusalem, hvor det saa gjennemgaaende blev gjort, blev det gjort som en fuldstændig fri sag. Men naar Christus selv levede som en fattig mand, og naar hans apostler «forlod alt» og delte hans fattigdom, da er et saadant liv derved stillet op som det høieste, som det vinkende maal for det «frivillige folk». Og der blir en ikke ringe forskjel mellem en christendom, der som oldkirkens lever i fuld og klar bevidsthed under dette ideal, og hvor de rige med frygt og bæven tænker paa «naaleøiet» — og en, hvor det klinger som en halvglemt saga, at nogen har givet alt sit gods til de fattige, og hvor de rige længst har glemt at «forfærdes» over «rigdoms bedrag» og «mammons» magt.

Og er fattigdommens ære halvveis glemt, saa er det samme endnu mere tilfældet med den ugifte stands. Luther, der saa vældig nedslog de papistiske tvangsbud i dette stykke med deres gruelige følger, og som indlagde sig saa store fortjenester ved at aabne prestegaardene for et godt og vakkert familieliv, var alligevel ikke blind for den ugifte stands fortrin. Det er sjelden, siger han, at en mand *kan* leve kydsk uden at være gift. Men har man faat denne «sjeldne gave», saa kalder han det stadig en «naade», dersom man da ikke hovmoder sig over det. Saadanne kan udelt hengive sig til evangeliets tjeneste; han kalder dem for

«høie, rige aander» og siger, at de er som «engler paa jorden». Naar man vil forbyde *dem* at gifte sig, som ikke har faat denne «sjeldne gave», saa stempler han det visselig stadig som «djævlelære» efter Paulus's ord i første Timoteus-brev (4, 1). Men han er fuldt paa det rene med, at baade Paulus og Jesus selv lærer, at der findes mennesker, som har faat den naade, at de for himmelrigets skyld kan leve kydsk som ugifte, og at dette er et gode. Og et af reformationstidens store bekjendelsesskrifter (det andet helvetiske) lærer ligefrem, at disse mennesker er mere velskikket end andre til at «sysle med de guddommelige ting».

Og derom burde der da efter det nye testamentes lære og efter oldkirkens historie heller ikke kunne være tvivl.

Hos os er imidlertid denne ting saa fuldstændig glemt, at da der her i byen for nogle aar siden var tale om at faa Gustav Jensen til biskop, og da der blandt presterne saa godt som var enstemmighed om dette ønske, da var den eneste — men ogsaa, som man mente, temmelig vægtige — betænkelighed jeg hørte fremført, og mange gange fremført, den, at han ikke var gift. — Jeg maatte tænke ved mig selv: hvad mon en Ambrosius eller Augustin vilde have sagt, dersom de havde hørt vore presters tale om denne sag?

Er den papistiske ordning, set i kirkehistoriens lys, en gruelighed, saa er den protestantiske tankegang, i alle fald som den kommer til orde hos os, en latterlighed, en blødagtighedens og de forkjælede tilstandes latterlighed.

Den tredie af de halvglemte ting er fasten. Endnu i vore forældres tid var det en temmelig udbredt skik, at man fastede den morgen, da man skulde gaa til Herrens bord. Nu kjender jeg næsten ingen, der gjør det. Som vi ved, stammede denne skik ligefrem fra Luther selv og hans lille katekisme, der kalder det «en smuk udvortes tugt», at de som vil modtage sacramentet, i forveien bereder sig ved faste. Og Luther holder i det hele temmelig stærkt paa fasten, saa meget han end maatte modsætte sig den papistiske lovmæssighed ogsaa paa dette omraade. Det samme er tilfældet med Kalvin. Luther siger i sin udlæggelse af 1 Kor. 7, 5 ligefrem: «Til stærk bøn hører ogsaa en stærk faste». Og for denne paastand har han støtte i hele kirkens tidligere historie saa vel som i det nye testamente. Paulus faster, Barnabas faster, og det har tydelig nok været almindelig skik blandt den tids christne. Men fremfor alt ved vi jo, at Jesus selv fastede, vi

kan vel sige: som ingen anden. Og lige saa vist som han fordømmer den faste, der øves «for at ses af menneskene», ligesaa sikkert forudsætter han, at hans venner til tider skal komme til at faste. Han siger, at til de største kraftesgjerninger kræves der «bøn og faste». Og han lærer, at den rette faste hører med blandt de ting, som vor fader, der ser i løndom, vil betale os aabenbart.

Er der længer nogen her i landet, som skjøtter om denne betaling? Den «forvending af ansigtet», som engang ledsagede fasten og skjæmte den ud, den har vi sandelig nok af. Fasten selv derimod er glemt.

Men skal det betales os, naar vi faster paa rette maade, saa blir det vel ogsaa «betalt», naar fasten blir fuldstændig glemt og forsømt. «Til stærk bøn hører ogsaa en stærk faste», siger Luther, som forstod sig godt paa stærk bøn. Blandt os er bønnen vist i det hele *temmelig* lidet «stærk». Mon ikke det skulde have *nogen* sammenhæng ogsaa med den glemte faste?

Den frivilligt valgte fattigdom, det at give sit gods ifra sig, fasten og det ugifte liv for himmelrigets skyld hører til de ting i evangeliet, som halvt eller mere end halvt er glemt iblandt os. De hører alle ind under det, man kalder forsagelse, det som er ubehageligt for kjød og blod. Vi vil ikke give slip paa livets behageligheder. Vi bryder odden af christendommens sædelige ideal. Og der er ingen, som savner den funklende spidse.

Jo — hele verden savner den. Thi hele verden er sunken dybere ned i blødagtighed og nydelsessyge og de laster som følger med dem, end den vilde have gjort, dersom det christelige ideal havde faat lov at lyse ind i den med ufordunklet glans.

Evangeliets svar til bohemen er det, at det lærer mennesker at leve ugift for himmelrigets skyld. Dets svar til den slette side af socialismen — thi socialismen har ogsaa en god side — er det, at det lærer mennesker at bortgive alt sit gods for at have en skat i himmelen. Dets svar til de christnes lunkne og matte bønner og til hele verdens religiøse ligegyldighed og slaphed er, at det lærer os at faste. Dersom dette evangeliets tredobbelte svar praktisk var blevet gjort gjældende i verden, vilde hverken bohemen eller guldtørsten eller indifferentismen havt den magt som nu. Og jeg indser virkelig ikke, hvorledes verden skal kunne hjælpes op af den overcivilisationens, nydelsessygens og blødagtig-

hedens sump, som den nu synker dybere og dybere ned i, paa nogen anden vei.

Romerkirken har ikke saaledes haandgribeligt brudt odden af idealet som vi. Den har indskrænket sig til at gjøre den uegte. Thi det christelige ideal blir i sin inderste grund noget andet, end det var, i samme øieblik, som det fra idealets frihed synker ned i lovmæssighedens og det regelbundnes tvang. T. ex., naar den frie faste efter aandens drift i sorgens og i glædens høit stemte tider, blir til dum pharisæisk regelmæssighed «to gange i ugen». Eller endnu værre, naar det frit overtagne ugifte liv blir til et løfte, som kanske lige fra guttedagene af binder for livet.

Jeg tvivler ikke paa, at der indenfor Romerkirkens klostre og presteboliger findes adskillige *enkelte,* som har arbeidet og kjæmpet sig igjennem lovmæssighedens skal og frem til frihedens kjærne, og hvem Gud derfor ogsaa engang vil «betale aabenbart» for deres faste og øvrige forsagelse. Men saa længe de ikke vinder kraft og mod til at løfte aaben indsigelse imod al den tvang, der omgiver de forsagelsens institutioner, som de lever i, saa blir det ikke idealets frie glans, men lovmæssighedens overkalkethed, der fra klostre og presteboliger lyser ud over de romerske lande.

Forsagelsen maa være fri, dersom den skal duge. Hver enkelt maa ikke i nogen af de enkelte retninger gaa længere, end han af frivillighedens aand føler sig dreven til.

Inden protestantismen har Søren Kierkegaard, til trods for al sin uklarhed og overspændthed, alligevel vældigt slaat til lyd for forsagelsens aand og for de halvglemte ting i evangeliet. Og nu tegner det jo til, at hans røst skal blive mere paaagtet, end den hidtil har været.

Der er endnu en ting, som vel bør nævnes i denne sammenhæng, men ogsaa blot *nævnes.* Det er det nye testamentes lære om kirketugt. Mens de ting, som før er omtalt, vender sig til de enkelte, og derfor straks kan tages fat paa af hvem som vil, kræver gjenoprettelsen af kirketugten dybtgaaende ændringer inden det hele samfund. Men man føler nok, at ogsaa den, paa sin vis, trækker til samme kant som alt det øvrige, der her er nævnt.

UR SVERGES MODÄRNA SKÖNLITTERATUR.

Af J. Wallinder.

VI.

Annie Qviding: Hvidehus.
— — Natt m. fl. dikter.

Stockh. H. Geber 1899.

När man läser en bok af Annie Qviding, är det nästan, som om man blefve förd tillbaka en 20—30 år i tiden, tillbaka till våra föräldrars och vår barndoms tid, «den gamla goda tiden» i litteraturen, då man icke hade något öfverflöd på sådana där öfverraskande, bisarra, gnistrande skaldefenomen, som förklarade alt, hvad tradition, häfd och sed hette, för en ruttnande barlast, som måste kastas ut ur tidens skepp, för att det utan hinder må ila till frihetens, snillets och den för alla ordinära människor obegripliga skönhetens förlofvade land; «den gamla goda tiden», då man var glad åt en bok, som var «god» och «rolig» på en gång, och då en anständig förläggare icke tryckte något, som ej en familjefader med godt samvete kunde läsa högt, i hvilken krets som helst *äfven utan* att noggrant läsa igenom det på förhand. Sedan kom den hypergeniala, hypermodärna, anti-«banala», problemställande, pikanta, rosenrasande öfvermänniskolitteraturens tid, som med skärande fanfarer blåste in frigörelsen från moralens, logikens och religionens band — dekadens och fin du siècle. Men det finns ändå en outrotlig fond af besinning och ofördärfvad etik på bottnen af vårt släkte: under fin-du-siècle-litteraturens årtionden har under den breda strömmen af litteratur för dagen flutit en liten strömfåra af blygsam, men normal litteratur, som visserligen icke i allmänhet kunnat glädja sig åt att ha det *skapande snillets* öfverlägsenhet på sin sida, men som ändå varit nog att vidmakthålla kontinuiteten mellan ett normalt förflutet och ett normalt tillkommande. Och när Annie Qvidings böcker började se dagen i

oförfärad opposition mot den smak, som satt sig i högsätet, så befanns det, att de fingo läsare, tacksamma läsare och många läsare, hvilka synbarligen icke låtit sig tillintetgöras af de många öfverlägsna dumhetsförklaringar, som haglat öfver deras hufvud.

Men hon är väl rysligt reaktionär, Annie Qviding? Förmodligen skulle hon själf alls icke rädas för denna etikett, lika litet som för någon annan sådan där abstrakt etikett; och för vår del bry vi oss ej om att direkt besvara frågan; vi uttala i stället, att A. Qv. hvarken älskar det gamla, för att det är gammalt, eller — och det ännu mindre — det nya, för att det är nytt. Och då det nya med friskt humör för sin egen talan, medan det gamla tiger i sin graf eller i privatlifvets reserverade vrå, har hon tagit sig före att säga till dess favör allt, som med rätta sägas kan. Hon menar, att vi ej ha råd att försmå, hvad fädren gifvit oss i arf, ej råd att låta förvittra i glömska de piedestaler af goda verk och institutioner, som de lagt under våra fötter, och med hvilka piedestalers förfall vi själfva sjunka nedom deras nivå.

Det sätt, hvarpå A. Qv. för gamla misshandlade och föraktade idéers talan, är alls icke antikveradt. Hon är i det formella så modärn, som vi någonsin önska. Hon är alls ingen efterliggare, som låtit 30 år af tiden gå sig förbi utan att taga kännedom därom eller lärdom däraf. Hon tumlar visserligen icke sin pegas i stora volter åt höger eller vänster, i halsbrytande karriärer eller i öfverraskande hopp, som komma åskådaren-läsaren att svindla och tappa bort vägen; men i ett måttfullt, jämnt och raskt skridt rör sig hennes framställning efter en normal logiks takt, med energiska, men behärskade känslor och med en etisk indignation, som är uppfriskande och verkar befriande. Detta jämna, aldrig afmattade skridt håller henne på det hela taget uppe i höjd med hvilken annan samtida författare som helst, äfven dem, som ryckvis kunna «taga högre hinder» än hon.

(Att vi lånat några bilder från ridbanan, skulle åtminstone författ. själf ej förtänka oss. Såsom skånska, och såsom den där låter sina romaner spela i Skåne, illustrerar hon sina skildringar gärna med ridhästar. Det är synbarligen en rekreation för henne att göra så emellanåt under sitt skrifvande, och det hör ju onekligen med till den skånska lokaltonen. I hennes första roman vimlar det af *både* hästar och hundar; i den sista äro alla

hundarne försvunna och endast hästarne kvar — väl, att det ej blef tvärt om!)

I sin första roman, «Hvidehus», utvecklar A. Qv. adelsskapets ursprungliga idé. Adelsståndet, chevaleriet, skulla vara en élit ur massorna, kallad att gå före dem i striden för ära, tro och heder. Adelssläkternas förpliktelser till sig själfva, till hvarandra, till förtid och till eftervärld, förpliktelser i solidaritet och täflan, voro sporrande och fostrande krafter till det goda, hvilka lätt flyta ud och försina i en allt utjämnande tid utan relief och distinktioner. Nu är adelsskapet blott ett minne eller ett mer eller mindre dekorativt monument. Men vår författ. tror, att under det monumentet ligger gömdt mycket, som vore värdt att lefva än, åtminstone tills man finge det ersatt af något bättre. A. Qv. tänker nämligen alldeles för fritt och självständigt för att utan vidare sätta likhetstecken mellan förändring och förbättring.

På Hvidehus residerar fideikommissarien Augustin Hvide af gammal adel från långt tillbaka i Skånes danska tid. Han är icke idealist och icke af författ. idealiserad; han är en praktisk, prosaisk realist, utrustad med skåningens kända flegma och högvälborenhetens grundliga konservatism. Till Hvidesläktens för honom rent af heliga traditioner knyter han förhoppningar och sträfvanden om en allt bättre och bättre framtid för den. Adelsskapet är för honom ej så mycket en förmånsrätt som ej snarare en djupt känd förpliktelse. Att åt sin lille son lämna i arf ej blott stamfädrens slott och ägor i förbättradt skick, utan ock och framför alt ett ideelt arf af ädla grundsatser och föredömen och en okränkt tradition af heder och pietet för allt, som i alla tider bör vara människorna dyrbart, det känner Augustin Hvide som en helig uppgift, honom lämnad af historiens genius. Så till vida blir han också en idealist i etisk mening. Ja, det utsäges därför t. o. m., att han, som i sin torra prosa sticker af så bjärt mot sin mer och mindre poetiskt modificerade omgifning, stundom i handling träder fram som den ende sanne idealisten och, i sin obönhörliga protest mot de «modärnaste» nyheterna, rent af som den ende riktigt «originelle» och kärnfriske i hela sällskapet. Visst är, att han är en ypperligt gjord typ och mycket «trolig»; visst är också, att han ovillkorligen vinner läsarens sympati — om ej denne förut är fången i en allt för exklusiv politisk och estetisk smakriktning.

Mot den gammaldags aristokratin sätter författ. i denna bok den modärna plutokratin, som vid denna jämförelse naturligen gör en högst antipatisk figur. Fideikommissariens yngre bror Clas, en ej så litet vansläktad ättling af Hvidesläkten, inlåter sig, i följd af självförvållade ekonomiska svårigheter, i kompromisser med dagens laxa affärsmoral och glider rätt långt ut på det lutande planet, till stor sorg för brodern, som håller Hvidenamnets heder i sådan helgd. Så kommer grefve Clas under en vistelse i Paris händelsevis att höra en ung vältalig dominikanermunk predika och blir ofrivilligt gripen däraf. Han lyckas aldrig komma ifrån intrycken af denna väldiga predikan, som jämte broderns ridderliga handlingssätt omsider blir en kraft till etisk räddning för honom. Munken och hans predikan beskrifvas och refereras mästerligt, såsom af en, hvilken studerat Frankrike och katolicismen med vaken blick på ort och ställe, och som vetat att uppskatta *det bästa*, som hon funnit hos bådadera. Icke ligger det något orimligt, ej ens osannolikt i denna predikan och dess verkan, men vi kunna ej underlåta att tycka, att, då det i samma kapitel talas om gamla prosten där hemma, grefve Clas' vänlige, jovialiske konfirmationslärare, författ. lika gärna kunde ha låtit *honom* säga några okonstlade sanningens ord i sockenkyrkan, ord som kunde ha fått samma verkan som den franska munkens. Oss synes det icke hafva varit nödigt att här fara öfver ån (= hafvet) efter vatten, så mycket mindre som, hvad man än må säga om de skånska prostarna, ej bruka de just vara anlupna af hypermodärna idéer. Det kunde ju också passat godt att någon gång låta Sverges «andra stånd» vid sidan af det första prestera något af bevarad kraft och nedärfdt värde från sin förtid. — Men detta må nu vara sagdt i förbigående.

Både i Hvidehus och i sin sista roman häfdar A. Qv. med öfvertygelse och styrka äktenskapets helgd och utskämmer med prisvärd obarmhärtighet tidens lättsinniga skilsmässor och lika lättsinniga förbindelser för dagen, med eller utan lånad sanktion af kyrka och stat. Hon är stor tack värd för sin karaktäristik af dessa litteraturens och konstens estetsnobbar och deras lärlingar, blötdjur utan moralisk ryggrad, och som ersätta sin brist på form och hållning med kuriösa, sensuellt irriterande ljus- og skuggeffekter, i hvilka rätt och orätt, dygd och last dansa om hvarandra och byta roller, allt efter som ödet vill och lusten faller på. Det är vederkvickande att föras tillbaka «diesseit gut und böse»

och att i verkligt skönlitterära alster påminnas om, att det ändock finnes människor med vilja och viljeansvar, och som orka sätta in sin energi i sedebudets tjänst och sålunda skapa åt sig en etisk lifslycka.

I romanen «En droppe ur hafvet» är äktenskapsproblemet kanske än ytterligare skärpt, d. v. s. gör sig gällande med ännu större energi, likasom adelsskapsidén där är vidgad till nationalitetsprincip. Om vi förstå vår författ. rätt, utgör i hennes tanke den gamla bördsaristokratin en förutsättning och förberedelse för 19de seklets nationalitetsprincip, liksom denna i sin ordning och efter sin art måste göra sig gällande i sanning och kraft för att sålunda bereda ett konkret och realt underlag åt framtidens folkförbrödringsprincip, om nämligen denna skall blifva något annat och mera än ett deklamationsnummer.

Vi konstatera med stor tillfredsställelse, att A. Qv.s sista roman hittat vägen till norska läsare och norska hem och redan finnes anmäld i denna tidskrifts senaste majhäfte. Och vi konstatera med samma tillfredsställelse, att den bokens norske anmälare har en uppfattning, som vi i alla afseenden dela. Vi ha ingen anledning att till hans anmälan göra något tillägg eller någon erinran. Om den äldre systerromanen «Hvidehus» skulle vi blott vilja tillägga, att hon är sin yngre syster mycket lik och använder, om ej samma, så åtminstone mycket snarlika typer. Med glädje påstå vi, att den äldre systern kanske är en smula svagare än den yngre — «med glädje», ty det är ju godt, om man hos en ung författare kan inom loppet af två år spåra tecken till mognad och ej tvärt om. Vi ha dock hört äfven en annan smak uttalad i jämförelsen mellan de båda böckerna. Och «de gustibus non est disputandum».

* * *

Annie Qviding har också skrifvit i bunden form, och detta lika framgångsrikt som i obunden. «Natt jämte andra dikter» är titeln på ett versifieradt häfte å några och nittio sidor, som hon publicerade samma år som Hvidehus. Det är allt igenom vackra verser, dikter som i fråga om språkbehandling, tankeklarhet och metrik knappast synas oss lämna tillfälle till någon anmärkning. Hvad innehållet angår, rör sig skaldinnan inom ungefär samma tankesfär

som romanförfattarinnan. Inspirationen är varm och ren, känslan innerlig och hög, och det poetiska värdet öfver hufvud särdeles högt.

«Natt» omfattar halfva boken och är inspirerad delvis af Goethes «Faust», delvis, synes det, af Viktor Rydbergs «Prometeus och Ahasverus», kanske äfven af hans «Grottesång». Poemet gör ej anspråk på synnerlig originalitet, men är såsom ett sekundärt inspirationsalster högst lifligt och kraftigt «kändt» och verkar storslaget.

En amerikansk tidningsreporter träffar på ett nattkafé i Paris händelsevis själfvaste Mefisto, som slår sig på ett långt, ingående, i all önsklig grad infernaliskt samtal med honom om vår tids art och lynne. Som man kan vänta, ser Mefisto tiden an med mycket blida, förhoppningsfulla ögon. Den unge reportern tycker nog sällskapet är något rysligt, men det ger honom i alla händelser en godbit för hans blad, och han besluter sig för att bemanna sig och hålla ut i dialogen. . . Således tycks den Onde verkligen finnas till!

«Mefisto här, och ingen Gud i skyn!
Hvem tänkte, trodde, när man ref den bro,
Som gick till ljusets Gud, at denne stannat?»

För att göra tillräcklig lycka med sin notis om det öfverraskande sammanträffandet, beder reportern honom om svart på hvitt . . . «ett litet intyg att ni existerar, så klart, att vi bli alla tvifvel kvitt».

Men Mefisto svarar afböjande:

Är ej min existens ännu bevisad,
så fan jag är, jag intet medel vet».

Så beskrifvar M., hur bra han har det i en ateistisk republik, i en frigjord sinnevärld. Att man ej ger honom någon öppen hyllning eller några härskarattribut, smärtar honom icke, ty han frågar ej stort efter attributen, sen han blifvit gammal nog att se till saken. Han trifves t. o. m. allra bäst incognito, i skumrasket. Men nog är världen bra dum, som tror, att den med samma slag kan träffa Gud och Satan; å nej, den värld, som afsatt Gud, kan alltid vara trygg att äga Satan kvar,

och han «på världsteatern bäst agerar,
när på programmet ej han figurerar;
och lätt bedras publiken — ack, hur lätt!

Om blott jag lägger af min vanda plym,
hvem känner mig väl då på, hvad jag säger?» — —

Bland bokens andra dikter märkas särskildt ett par med franskt ämne. A. Qv. älskar Frankrike, men *icke* revolutionens, 19:de århundradets, trikolorens Frankrike, utan Sankt Ludvigs, Notre-Dames och den hvita liljefanans Frankrike. Därför strängar hon sin lyra hvarken för Girondisterna, Napoleon eller Gambetta, utan för — Henrik af Chambord och Notre-Dame de Paris. Att besjunga den härliga Notre-Dame tycker man visserligen ej är långsökt; det står där, det sköna minnet från St. Ludvigs och korstågsentusiasmens tid, en underlig anakronism midt i våra dagars la Cité, men en anakronism, som sannerligen icke låter skämma ut sig af omgifningen. Skaldinnan ser Notre-Dame speja genom dimmorna

och bida, att det skall hända mig,
att, Herren Gud till behag,
min syster i Reims skall sända mig
min krönte konung en dag.
— — — — — — — — — — —
Jag tänker mig honom kommande
en vårlig morgonstund,
när hvita liljor blommande
slå ut kring jordens rund.

Och jublande mina ringare
då ringa i himlens höjd,
till dess hans gnäggande springare
sig stegrar af idel fröjd.
— — — — — — — — — — —

Till ämnet nära besläktad med denna dikt är «Fleur de lys», ägnadt åt minnet af Henrik, grefve af Chambord, den siste Bourbonen. Det är ett val af ämne, som synts mången både långsökt och befängdt. Men hvarför det? Likgiltigt för öfrigt, hvem och hurudan Henrik af Chambord var, storartad och värd en sång var i alla fall den ridderliga karaktärsfasthet, hvarmed Henrik, sina traditioner trogen, afslog att byta bort sina förfäders hvita liljefana mot trikoloren — och sålunda offrade sitt kungadöme (ty så gick det i verkligheten till i midten af 70-talet).

«Du är glömd i hjältesånger,
och din enkla grafskrift är,
att den siste af Bourboner
aldrig svikit sitt baner».

Man kan fråga: när våra tiders liberalism och demokrati en gång spelat ut sin roll i historien, skola de veta att falla med större ära än «Henrik V», grefve af Chambord? — —

Man tänker ju gärna, att Annie Qvidings lifsåskådning är mycket pessimistisk. Dock visar hon en icke blott resignerad, utan t. o. m. glad och förtröstansfull uppsyn, åtminstone i sina prosadikter. *Huru* hon kan göra det, får måhända tills vidare betraktas som hennes hemlighet. Hennes idealer ha haft sin blomstring i en svunnen tid, och hon lär väl icke kunna tro, att det låter sig göra att vrida historiens hjul tillbaka. Dessa idealer kunna lefva länge än och uppamma hjältar och hjältinnor i det personliga, privata lifvet, men skola de än en gång kunna slå igenom till social och världshistorisk betydelse? I *samma dräkt* som förr skola de åtminstone icke kunna det, och om nutidens idealer icke kunna båta och rädda släktets framtid, *huru* tänker hon sig, att det evigt giltiga i forna dagars nu försmådda principer skall stå upp ur sin graf och gifva nytt lif och räddning? Hon måtte någonstädes i sin diktnings lönnlådor ha ett svar på det spörsmålet. Men vi ha ännu ej fått riktig syn på det. Har hon månne själf nyckeln till denna lönnlåda? har hon begagnat den för egen del? Och i så fall, skulle hon vilja i en kommande bok gifva oss klarhet öfver vår undran? Vi vilja motse detta med oskrymtadt intresse. Och vi äro i denna punkt optimister, ty fröken Qviding är en *ung* författarinna, som bör hinna med mycket ännu.

CHRISTENDOMMENS FORHOLD TIL FRIHED, LIGHED OG BRODERSKAB.

«*Frihed, lighed og broderskab!*» Dette lyder i manges øren nærmest som en krigersk fanfare, som et klingende slagord, enten til begejstring eller til forskrækkelse, enten saaledes, at man tænker sig det indeholdende alt ædelt, stort og herligt, alt haab og fremskridt, eller saaledes, at man tænker sig det indeholdende alt ondt, raat og forfærdeligt, voldsomhed og oprør, — i begge tilfælde uden at man gjør sig nøjere rede for, hvordan det dermed hænger sammen.

Naar man nu ikke kan nøjes dermed, men vil tage det gamle slagord for sig til lidt nøjere betragtning, og da, som rimeligt er, først tager for sig den af de tre, som altid nævnes i spidsen for de andre, og spørger efter, hvad «***frihed***» egentlig er for noget, da mener jeg, at svaret maa blive dette, at frihed, i denne sammenhæng set, nærmest er et *negativt* begreb, ɔ: «Frihedens» gjerning er ikke at *give,* men at *borttage,* navnlig borttage hindringer. Friheden har ikke det at gjøre at skabe, at frembringe, men den har det at gjøre at bane vej for det, som allerede er, bortfjerne det, som vil stille sig i vejen for det, saa at det kan komme til at røre sig, udfolde sig efter sin natur og faa alle sine muligheder frem, kort sagt *leve.* At blive fri er at blive *løst*, blive af med det, som snærer og trykker.

Dette er naturligvis ikke saaledes at forstaa, at frihed bestaar i at faa *alle* baand løst; løsning af alle baand vil ikke blive frihed; men det er saaledes at forstaa, at frihed bestaar i, at *det aandelige liv faar lov til at røre sig uden ydre baand.* Frihed er frihed for *aand.* Og vel at mærke for *enhver* aand. Ikke blot for de aander, som man selv er i forbund med, men «frihed for alt, hvad der stammer fra aand, frihed for Loke saa vel som for Thor.»

Frisindet er derfor den, der under alt aandeligt liv ydre frihed til at røre sig, ogsaa *det* aandelige liv, som han selv anser for at være af det onde, og som han bekæmper paa liv og død. Den frisindede vil føre sin krig mod de onde aander, mod Loke og alle hans hjælpere, men med aandelige vaaben, og hvis nogen vil komme ham til hjælp med vaaben, som ikke er aandelige, med vold og brutale midler, saa vil han frabede sig en saadan forbundsfælle, ja han vil et øjeblik stille sig ved sin aandelige modstanders side for at bekæmpe den, der vil være hans forbundsfælle paa den maade. *Frisindet* er den, der, fordi han kræver for sig selv lov til at leve sit eget liv efter sin ejendommelighed og bruge sine kræfter uden hinder og bekjende sin overbevisning, ogsaa af hjertet under andre lov til det samme og vil gjøre alt, hvad han kan, forat hjælpe dem dertil — og vil dette ikke blot, saa længe han hører til oppositionen og staar i det kæmpende mindretal, men vil det samme ligesaa ivrigt, ja om muligt endnu ivrigere, naar hans opposition har seiret, og han er kommen paa det herskende partis side — som den engelske statsmand, Macaulay fortæller om, som havde den skæbne altid at være paa oppositionens side, fordi han, hvergang hans parti havde sejret og vilde misbruge sin magt til aandelig vold, maatte tage afstand fra det og gaa over paa modpartens side forat forsvare den imod tyranniet.

Men frihedens rette venner kan umulig glemme, at frihed til at leve, udfolde sine muligheder og naa sit maal indeholder ikke alene dette, at der ikke *direkte* lægges baand paa det aandelige livs rørelser, at der gives samvittighedsfrihed og talefrihed ja, at ingen alvorlig overbevisning spottes eller smædes. Thi vi mennesker er nu engang ikke bare aand, men ogsaa *legeme* og lever i en fysisk og haandgribelig verden, som vi er afhængige af, og som vi ikke et eneste sekund kan hæve os over. Skal derfor friheden blive mere end en talemaade, hvormed man spiser folk af, naar de forlanger at leve, saa *maa friheden være ikke blot fri adgang til den aandelige verden, men ogsaa, ja først og fremmest, fri adgang til den materielle verden,* den *jord,* hvorpaa og hvoraf alle mennesker lever. Dersom man tænkte sig, at nogle faa mennesker, nogle tusinder eller millioner, vilde sige til den øvrige menneskehed: vær saa god, i skal være ganske frie, i skal have tænke- og tale- og presse- og stemme- og religionsfrihed, saa meget i vil, ingen vil der lægge eder et halmstraa i vejen, i maa danne eders

aand og hjerte ganske efter behag, i maa gaa hen og blive saa kloge og kundskabsrige og oplyste, som i har lyst til — men jorden er vor, — vi har ikke i sinde at forhindre eder i at vandre paa jorden, tværtimod vi ser endogsaa meget gjerne, at i er der, for vi kan ikke godt undvære eder, men ejendomsretten til jorden forbeholder vi os, den jord, som alle skal leve af, og hvis i andre vil have del i noget af det, som kan bringes ud af jorden, saa skal i aflevere en part af det, som i med eders arbeide bringer ud af den, til os, som er jordens ejere. Kunde man tænke sig en saadan ordning, og det kan man meget let, thi det er netop den nærværende ordning paa vor klode, — saa var dermed friheden bleven saaledes beklippet, at den under visse forhold blev yderst lidet værd.

At sige til en befolkning: Vær saa god at udvikle dig aandeligt, men materielt skal du være bunden, afhængig af os faa, som er de store, i henseende til det sjælelige liv da har du frihed til at gro og blomstre, men med hensyn til dit timelige udkomme maa du finde dig i at visne, det er at gjøre nar ad folk. Det er endnu aldrig set, at det har lykkedes en timelig dybt sunket, forarmet befolkning at udfolde et rigt, kraftigt og ejendommeligt aandsliv. Og selv om man ikke gaar saa vidt, at man holder det brede lag i befolkningen nede paa sultefode, enten fordi man frivilligt under det bedre kaar, eller fordi man af omstændighederne tvinges til at tilstaa det mere, — saa staar det dog fast, at saa længe der er nogensomhelst indskrænkning i menneskers frihed til at arbeide og til at beholde det fulde udbytte af deres arbeide, saa længe det ene menneske under et eller andet paaskud kan afkræve det andet nogen del af det, som han har frembragt, saa længe er friheden ikke fuldt gjennemført her i verden, saa længe har frihedens venner endnu noget stride for at faa frem til sejr.

Dette angaaende «friheden.» —

Men nu er at bemærke, at denne frihed bør være *alles*. Alle har samme ret til den. Og der er vi saa ved det andet af de tre stikord, ***ligheden***. *Lighed er alles lige ret til at leve deres eget liv uforhindret.* Lighed er *ikke* det, at alle mennesker siger du til hinanden og behandler hinanden som kammerater. Lighed er ikke det, at alle mennesker er ens, at den ene ikke rager op over den anden, heller ikke det, at den ene ikke har noget at sige over den anden, heller ikke det, at den ene ikke maa tjene mere end den

anden. Dette vilde i hvert fald ikke være en lighed, der kunde gaa i spænd med friheden. Den vilde tværtimod være frihedens uforsonlige fjende, og jo mere frisindet et menneske var, desto mindre vilde han kunne finde sig i en saadan karrikatur af ligheden.

Men dette er ligheden, at alles ret til at leve respekteres i lige grad, at hvad forskjel der saa end ellers er og maa være paa mennesker og paa deres stilling og vilkaar, der i saa henseende ingen forskjel gjøres, ingen forskjel paa kongen og arbeidsmanden, paa Göthe og hans vaskekone.

Men det, som bærer ligheden, er ***broderskabet,*** fællesskabsfølelsen, dette at man fornemmer sig selv ikke som enkeltvæsen, optaget af sig selv og sit eget, men som samfundsvæsen, optaget samtidig af det, som er alles, kæmper ikke blot for sig selv, men samtidig ogsaa for alle — ja ikke blot for sin klasse — ja tilsidst ikke blot for sit folk, men for alle, — siger ikke blot jeg, men ogsaa vi, — og lader dette «vi» blive saa omfattende som mulig. Men kærnen i al samfundsfølelse er *kjærlighed, næstefølelse,* lyst til at sætte sit eget tilside for andres. Broderskabet iblandt menneskene lever ikke af noget andet end kjærligheden, kun den kan skabe et virkeligt fællesskab. Klogskab, klogtig beregning, egenkjærligt ræsonnement kan aldrig gjøre det. Overvejelser om, at det er det fordelagtigste at holde sammen, kan maaske skabe sammenslutning, men ikke samfund, ikke broderskab. Det kan intet andet gjøres end dette forunderlige, som vi christne kalder kjærlighed, og somme moderne filosofer kalder «altruisme», dette gaadefulde, som ikke kan defineres klart og ikke kan gjennemskues og begrundes fornuftigt, og som ikke er resultat af overveielser og undersøgelser, men som *er* der og bryder frem i menneskelivet og afnøder alle dem, der møder det, ærbødighed som det menneskeligste af alt, den uegennyttige glæde ved at glæde andre. Den alene kan frembringe paa jorden noget, der kan kaldes broderligt fællesskab. Og den er det derfor, som al frihed og lighed hviler paa. Tag kjærligheden bort fra jorden, saa er friheden og ligheden landflygtige med det samme.

Det skal alle de vide, som gjerne vil nævnes blandt de frisindede mennesker, at det at være en *virkelig frihedsmand* det er det samme som at *elske* mennesker høit. Vi er frisindede i samme grad, som vi elsker, og elsker vi ikke menneskene, saa er al vor

tale om frisind kun hyklerske talemaader. Kjærligheden er altid frisindet, men egenkjærligheden er altid tyrannisk.

Altsaa: Frihed til at *leve* sit *eget* aandelige liv uforhindret (hvortil ogsaa kræves, at de ydre kaar, som dertil hører, er tilstede) — og *alles* lige ret til at nyde denne frihed, og broderlig *villighed* (saaledes som kun kjærligheden frembringer den) til at indrømme hinanden denne ret, — det er det, der ligger i det gamle slagord: Frihed, lighed og broderskab.

Men dette er aabenbart ***gamle christelige tanker,*** ikke blot tanker, som godt og smukt *forliger sig* med christendommen, men tanker, som christendommen først har tænkt og *sat ind* i verden. Det er vel en selvfølge, at der ogsaa *før* christendommens dage fandtes saa at sige ruiner af disse tanker i verden imellem de øvrige ruiner af det evige menneskeliv fra paradis, men det blev sjeldent til klart udtalte tanker, og det blev aldrig til livskraftige tanker, der kunde føre noget igjennem.

At mennesket har ret til at leve sit *eget* liv uforhindret, — at der i saa henseende *ingen forskjel* er paa de største og mindste, paa keiseren og slaven, paa geniet og den enfoldige, og at alle mennesker er bestemte til at være *brødre*, det kunde maaske en eller anden ædel hedning ane og ogsaa udtale mere eller mindre tydeligt, men det var hos alle folkeslagene i den hedenske verden tanker saa stik imod den almindelige tankegang, at man godt kan sige, at de var igjennem alle de hedenske aarhundreder fremmede, ufrugtbare tanker, der ingen magt kunde faa. — Den ***antike*** *verden* havde ingen respekt for det *enkelte* menneske og hans ret. For den var staten alt. Statens blomstring, dens styrke og magt, kun derom spurgtes der. For staten kunde alt opofres; hvad gjorde det, om hundreder af enkeltmennesker gik timeligt og aandeligt til grunde, naar kun staten blomstrede derved. Derfor havde den antike verden ingen forestilling om *frihed for aand*. Trosfrihed, samvittighedsfrihed var for den en ukjendt forestilling. At det enkelte menneske har ret til at hævde sin overbevisning og leve efter den tiltrods for hele samfundet, og samfundet ingen ret har til at tvinge ham til at fornægte den eller fortie den, det forstod man ikke, ja da tanken derom opstod, fandt man, at den var en farlig, samfundsfarlig, revolutionær tanke, som burde slaaes ned. Det var først christendommen, der begyndte at føre denne tanke ud i virkeligheden. Det var de christelige tænkere, de christelige

apologeter, der første gang i verden slog højtideligt til lyd for tanken om samvittighedens frihed, for dette, at statsmagten har intet at befale med hensyn til religionen, at menneskets forhold til Gud er et personligt anliggende, som ubetinget skal respekteres, — at, som Tertullian udtrykte sig, «det er imod al religion at tvinge til religion». Hvad der er i verden af samvittighedsfrihed, af agtelse for andres overbevisning, det har sin kilde i christendommen.

Og den antike verden med sin mangel paa respekt for det enkelte menneske havde ikke anelse om, at der kun er *en slags* mennesker til, og at den ene derfor ikke har mere ret til at leve og røre sig frit, end den anden. For den var uligheden ikke en uretfærdighed, ja end ikke en beklagelig nødvendighed, som man nu engang maatte finde sig i, men en naturlig tilstand, som der intet var at sige imod. Slaveriet var det sociale livs grundvold, betingelsen for, at samfundet kunde trives, og den, der havde forsøgt at rokke derved, vilde være bleven betragtet som en mistænkelig mand, en oprørsk, revolutionær, ildesindet og farlig mand, som ikke kunde taales. Og naar overklasserne trykkede underklasserne, og erobrerne udpinte de overvundne til de yderste grændser, da var der intet i tidens samvittighed, der rørte sig og blot saa meget som hviskede om, at dette var skammeligt.

Og den antike verden havde ikke anelse om, at alle mennesker hører til et *broderskab.* At menneskene er bestemte til at være brødre, at deres opgave ikke er den at kæmpe sammen og rives om magten og trykke hinanden ned, men den at være hinandens hjælpere og venner, at en fremmed ikke er det samme som en fjende, at det ene menneske har krav paa det andet menneske, blot fordi han er menneske, derom vidste man ikke noget. «Begreb om pligt eller ansvar overfor andre, der stod udenfor statssamfundet, eksisterede ikke,» siger B. Kidd i en omtale af de græske oltidsstater, «moralen var af den snævreste, mest egoistiske art, den naaede ingen steds hos grækerne noget begreb om humanitet.»

Det er christendommen, der har lært verden, hvad den ved om dette. Da evangeliet gik ud over verden, var dette nyt paa jorden, i syd som i nord.

Og at det blev christendommen, der kom til at føre disse tanker frem, det er naturligvis ***ikke tilfældigt.*** Disse tanker hænger nemlig paa det nøjeste sammen med det, som er christendommens dybeste indhold, og som ikke forefindes saaledes nogensteds udenfor

christendommen, nemlig troen paa, at *Gud elsker menneskene* ikke blot som masse og samfund, men som enkeltvæsener. *Fordi Gud elsker menneskene,* derfor maa det enkelte menneskes aandelige ret ikke krænkes, og det ligesaa lidt naar det gjælder smaa, som naar det gjælder store. Er ethvert menneske Gud ***uendelig*** dyrebart, saa har det store geni ikke mere ret til at leve og udfolde sig efter sine ejendommeligheder, uden ydre tvang og hinder, end det ubetydeligste og enfoldigste menneske, der paa maa og faa kan tages ud af den store flok. *For verden* har det mere at sige, at *Göthe* faar frihed til at blive det, han skal, end om hans vaskekone faar frihed til at blive det, hun skal, — men *ovenfra* set og maalt med Guds maalestok ligger der samme vægt paa de to mennesker, thi hvor stor forskjellen imellem dem er, saa er ligheden dog langt større. Den ene har sit geni, den anden har sin enfoldighed, men begge har de en menneskesjæl, bestemt til at leve Guds evige liv, — og overfor det, hvad betyder saa dette med geniet og enfoldigheden. Er ethvert menneske uendelig meget værd for Gud, saa er der tilsidst kun *en slags* mennesker til, og den ret man har villet hævde for de saakaldte *overmennesker* til at nedtræde andre forat hævde sig selv, forbruge andres liv og lykke for selv at kunne leve, den er i virkeligheden den højeste uret. — Det er begrundelsen af menneskets frihed og ret. *Det enkelte menneskes frihed og ret til at leve kan i virkeligheden ikke begrundes ud fra noget andet.*

Dersom hvert enkelt menneske ikke havde en uendelig værdi i sig selv, da vilde det være umuligt at stille nogen fornuftig indvending op imod overmenneskemoralen, som er al friheds og ligheds og broderskabs absolute modsætning; da vilde der ikke kunne anføres nogen rimelig grund til, at de stærkere, de klogere og i alle henseender overlegne ikke gjorde sig gjældende paa de svageres bekostning; thi hvad ret har det mindre værdifulde til at hævde sig overfor det mere værdifulde? Men slaaes det fast, at det ene menneske er væsentlig set ikke mere værdifuldt end det andet, fordi *ethvert* menneske er *uendelig* værdifuldt, da stiller sagen sig meget anderledes.

Derfor viser det sig ogsaa meget tydeligt, at i henseende til agtelse for de enkelte mennesker og deres ret er der endnu en *overordentlig forskjel imellem de samfund, som er blevne paavirkede af christendommen, og dem, som endnu staar udenfor dens paavirkning.*

Hvor langt man end ogsaa der er fra at have naaet idealet, hvor meget af barbariet man end har ført med sig ogsaa derind, saa er der jo dog uden modsigelse ingensteds i verden, hvor menneskers ret blot tilnærmelsesvis agtes saaledes, som i de christelige lande. Man kan blot tænke paa fænomener som den afrikanske slavehandel og det indiske kasteväsen og de tyrkiske myrderier.

Men indenfor de christnede folkeslags landemærker vil det atter vise sig, at i samme grad som man der kommer i et ***ligegyldigt*** *og koldt eller endog* ***fjendtligt*** *forhold til christendommen med dens enestaaende kraftige begrundelse af det enkelte menneskes ret til frihed, i samme grad vil ogsaa arbeidet for menneskers friggjørelse forhindres og tage skade.*

Det kan vel særdeles godt tænkes, og historien har ogsaa adskilligt af den slags at paavise, at mennesker, som personligt er langt fra christendommen, ærligt og vel ment kaster sig ind i kampen for menneskelig frihed; thi man kan praktisk vedblive at hænge ved adskillige af christendommens idealer, ogsaa længe efter at man har brudt med dens tro og dens haab, og det er i det hele ikke noget, der gaar i saa stor en fart, som visse folk tror, at faa mennesker i christenheden grundig afchristnede, ja man kan være, hvad man kalder rasende fritænker og gudsfornægter og endda have en hel mængde gamle christendomsrester siddende i sig endnu. Men *løsriver* man ideerne fra den grund, hvoraf de er voksede, og forsøger at omplante dem paa en grund, som ikke passer til dem, saa vil det *hævne* sig. Det vil da gaa med dem, som det gaar med træer, der tages op og sættes i en jordbund, der ikke svarer til deres natur, de gaar ikke strax ud, de kan holdes i live en tid lang, ja de kan ogsaa skyde løv i nogle aar og sætte nogle blomster, men det bliver blegt løv og syge blomster, og bliver det til frugt, saa bliver den sparsom og tarvelig.

Derfor kom der ikke mere ud af *den franske revolution,* end der gjorde. Jeg skal ikke indlade mig paa at paastaa, at der ikke kom *noget* ud af den. Det frihedstræ, den plantede, har virkelig baaret blade og blomster, men de blev hverken saa skjønne eller saa mange, som det var bleven ventet, og som man maatte vente, naar man saa den kraft og begejstring, som den tog fat med. Og hovedgrunden dertil ligger uden tvivl deri, at revolutionen vilde gjennemføre christelige ideer uden christendom, og derved tog den paa forhaand det meste af kraften fra sit eget

arbeide, derved svækkede den i en betænkelig grad det, som var forudsætningen for, at dens arbeide kunde lykkes, nemlig tidens sands for det, som den vilde slaa til lyd for, friheden, ligheden og broderskabet. *Thi det som er kærnen i al sands for frihed, lighed og broderskab det er respekten for mennesker*, agtelsen for menneskers ret til at leve deres eget liv uden hinder. Men den lever tilsidst kun af troen paa Gud og hans kjærlighed til mennesker. Dersom man ikke ved, hvor højt Gud elsker mennesker, saa ved man heller ikke, hvor meget et menneske er værd, og saa ved man heller ikke, hvilken himmelraabende misgjerning det er at herske tyrannisk og uretfærdigt imod ham. Dersom mennesket kun er et dyr, som Holbach og la Mettrie sagde, er han kun en tænkende maskine, som materialisterne paastod, eller er han en bølge paa et stort hav, der et øieblik stiger frem for saa at synke ned igjen, som Pantheisterne talte om, eller er Gud, hvis han da er til, for ophøiet og fjern til at styre for et lille menneske og hans skjæbner, som Voltaire og deisterne paastod, — ja saa er et menneske heller ikke under alle omstændigheder noget saa særdeles kosteligt og værdifuldt, som der skal tages saa store hensyn til, men kan være noget meget ubetydeligt, som man ikke bør betænke sig paa at skyde tilside, hvis han er i vejen, ja helt at knuse, hvis det skal være saa. Jeg kan her minde om den bekjendte *anekdote* om Göthe, til hvem der kommer en mand betynget af næringssorg, med anmodning om at blive hjulpen til en stilling. G. beklager, at han kan ikke hjælpe, og manden siger: Ja hvad skal jeg da gribe til, man skal jo da leve, hvortil G. svarer: Jeg indser ikke nødvendigheden deraf. Dette er betegnende. Hvad ret har det enkelte og ubetydelige menneske til at existere. Overmennesket har ret til at leve, ham kan verden ikke undvære, men den forulykkede student, eller hvem han er, ham kan verden særdeles godt undvære, lad ham gaa sin vej, hvis der ikke er plads til ham, han vil ikke blive savnet. Dette *er* ikke alle fritænkeres tankegang, men det *vilde være* det, hvis de var konsekvente. *Fritænkeriet er altid aristokratisk.*

Der er vi igjen ved den *antike* tankegang, den gamle hedenske betragtning, der gaar ud paa, at den enkelte gjælder kun lidet, samfundet, staten er alt. Og jo længer man kommer frem i den franske revolution, desto mere mærker man det, at det er denne i bund og grund aristokratiske tankegang, der gjør sig

gjældende. Det er den, der faar Danton og Robespierre til at lade de mange hoveder falde paa Paris' offentlige pladser som ofre paa republikens alter, og det er igjen den, der siden faar Napoleon til koldsindigt at lade blodet flyde i strømme paa alle Europas og Afrikas valpladser. Hvad vægt laa der paa de enkelte personer og deres velfærd, naar kun Frankrig blev stort og mægtigt, hvad gjorde det, at frie folk blev underkuede og gjort ulykkelige, naar kun Paris blev verdens hovedstad, ligesom Rom havde været det i gamle dage. Altsammen i den stejleste og uforligeligste modstrid med det, som havde staaet paa revolutionens fane fra først af: Frihed, lighed og broderskab.

Da revolutionen med disse christelige ideer paa sin fane vendte sig *imod* christendommen som sin fjende, da bar den sig ad som en mand, der sætter sig paa en gren og derefter giver sig til at oversave grenen indenfor det sted, hvor han sidder.

Og alle lignende forsøg vil det gaa med paa samme maade.

Jeg vil nødig miskjende *socialdemokratiets* fortjenester. Jeg er overbevist om, at der er adskilligt i den nuværende samfundsordning, som ikke fortjener en bedre skæbne end den gamle, som mændene af 1789 hamrede løs paa, og som ogsaa engang vil falde. Og jeg skal være den sidste til at nægte, at den begejstring og udholdenhed, hvormed der fra den side er bleven arbeidet forat løfte underkuede befolkningslag op, har baaret frugter. Men jeg er ikke mindre overbevidst om, at den holdning, som socialdemokratiet, under et set, har indtaget til christendommen, og som unægtelig hele verden over er afgjort fjendtlig, har skadet og skader dette dets frigjørelsesarbejde i en uberegnelig høj grad. Ja jeg tror, at dersom det skulde lykkes, hvad mange haaber, at skille folkets store mængde fra christendommen, hvilket sikkert endnu langtfra er lykkedes, saa var derved det, som socialdemokraterne kæmper for og haaber paa, alles frihed og lige ret til at leve, uigjenkaldelig tabt. Dør christendommen ud i verden, da er dermed ogsaa slaaet fast, at de stærkeste og mest hensynsløse skal herske, og de andre skal underkues og holdes nede, — og det vil aldrig blive anderledes.

Thi, som før sagt, fritænkeriet er efter sit væsen altid aristokratisk, og der er intet mere meningsløst end dette, at demokratiet gaar hen og støtter sig til det. Det er i virkeligheden ganske selvmorderisk.

Jeg ved naturligvis nok, at man herimod vil gjøre den *indvending,* at det jo dog tidt har vist sig, at de christne slet ikke var saa ivrige for at kæmpe for de underkuede og lægge sig i selen for disse ideer, som jeg kalder christelige, friheden, ligheden broderskabet, men at de mange gange, naar det gjaldt derom, har ligget langt tilbage for folk, som ikke var christne, ja at de tidt og ofte har mere hindret end fremmet frihedens sag paa jorden. Og det skal jeg ikke gjøre noget forsøg paa at nægte; kirkens synder i saa henseende er sandelig store og mange nok.

Men forklaringen derpaa er *ikke* den, som adskillige vil give, at christendommen i grunden er umenneskelig og frihedsfjendsk eller i alt fald ligegyldig overfor den menneskelige frihedskamp. Forklaringen er den, at de christne ofte kun har været lidet christelige og har ført saa meget gammelt hedenskab ind i kirken for der at knæsætte det og kæle for det, at det undertiden har været vanskeligt nok at faa øje paa virkelig christendom i den.

Og det som der da først og fremmest maa henpeges paa, det er den usalige tilbøjelighed, som fra ældgammel tid har været at finde blandt christne, til, tvert imod deres herres og mesters anvisning, at gjøre hans rige paa jorden til et ***rige af denne verden,*** — en tilbøjelighed, som naturligvis ogsaa har været tilstede tidligere, men som først brød frem i al sin uchristelige verdslighed fra det øjeblik af, da de christne blev de mægtigste og de fleste i det romerske rige, — *det har været ulykken,* at den kirke, som havde levet i tre aarhundreder frit af evangeliets kraft i kamp med statsmagterne, kastede sig i det 4de aarhundredes begyndelse med henrykkelse i denne statsmagts arme og frydede sig over at være under den mægtige kejsers beskyttelse. *Det førte til, at dens frisind gik tabt.* Den kirke, som i de tre første aarhundreder havde kjæmpet mandelig og indtil døden for samvittighedsfriheden, det enkelte menneskes frihed og ret til at leve uhindret, den fandt sig roligt i, at den romerske kejser i aaret 380 højtideligt gjorde ende paa samvittighedsfriheden i det store rige ved at paabyde alle sine undersaatter at tro det samme, som Roms biskop troede, og sætte straf for kætterier. D. v. s. de gamle *hedenske* grundsætninger, hvorefter den enkelte ingen ret havde overfor samfundet, og statsmagten havde ret til at gribe ind, ogsaa hvor det gjaldt menneskenes gudsforhold, de holdt igjen deres indtog i den christne kirke og det med fuld musik. Og der var ikke mange, der saa,

hvor slet de passede der, der mærkede, hvor de skreg og skurrede imod de grundsætninger, der bærer hele christendommen. Der lyder en enkelt indsigelse, da den første kætterhenrettelse finder sted, Ambrosius og et par andre raaber gevalt, men ingen agter paa dem, og siden tier al modsigelsen stille. — Og da længere hen i tiden den romerske biskop arbejder sig op til at være en større magt end selve kejseren og lægger baade kejsere og konger under sin fod, da sker der i saa henseende ingen forandring. Kirken er falden for den fristelse, som dens herre stod ovenfor, den at gjøre knæfald for onde aander for derved at vinde alle verdens riger. Den finder det mere stort at true og tvinge, skræmme og imponere verden og sidde som folkenes beherskerinde end at leve i verden som verdens ydmyge tjenerinde, — den vil ikke nøjes med at føre aandens sværd og vinde stilfærdige sejre i aandens verden, erobre hjerter og sjæle, den vil bruge ogsaa det verdslige sværd til at slaa løs med, hvor den ikke kan sejre paa anden maade. — Og hvor fast dette kommer til at sidde i christenheden, det lægger sig bedrøveligt for dagen, den gang da reformationen, som har paany efter mange aarhundreders forløb reist den aandelige friheds banner, og som har med en røst, der minder om den gamle kirkes røster, talt mandeligt imod aandstyranniet og for et christenmenneskes frihed, — ender i den fuldstændigste fornægtelse af friheden, i et statskirkevæsen saa haardt og uaandeligt som muligt — og selv en mand som Luther ikke kan eller tør gjennemføre sine frihedstanker, da det kommer til stykket, — en ulykke, som de protestantiske statskirker ikke har helt forvundet den dag i dag.

Derfra stammer den mangel paa aandeligt frisind, som der har været saa sørgeligt meget af i kirkelige kredse indtil nu. — Og der er sagtens ogsaa forklaringen paa, at da de store og mægtige kampe i dette aarhundrede for underklassernes økonomiske frigjørelse brød frem, da fandt disse kampe i altfor ringe grad støtte hos kirkens mænd, hos de christne. Jeg siger ikke, at de slet ingen støtte fandt der. Jeg behøver blot at nævne navne som Kingsley og Morris og Ludlow. Men de fandt ikke den støtte der, som de burde have fundet. Og det kom sikkert hovedsagelig af, at kirken havde ladet sig friste til at gribe efter en jordisk herskerstilling overfor folkene og forat vinde den havde fundet sig i at blive trælkvinde hos jordens mægtige. Istedetfor sin oprindelige,

frie og glade uafhængighed havde den mere eller mindre faaet trællekaar, var bleven nødt til mere eller mindre at gaa de mægtiges ærinde og var bleven uskikket til saa kraftig, som den burde, at være de svages og smaas talsmand og forkæmper. Jeg beskylder dermed ikke kirkens mænd for nogen bevidst kryben for de mægtige eller nogen beregnende servilitet overfor de store, men den afhængighed, hvori kirken var kommen til dem, der var ovenpaa i verden, medførte, at selv om dens mænd stræbte efter at blive frisindede og fordomsfrie nedad som opad, saa *maatte* det blive uhyre vanskeligt for dem, og det er intet under, at det ikke lykkedes de fleste af dem synderlig godt.

Det maa da blive kirkens opgave, som alle dens gode børn maa hjælpe den med at løse, at komme op af det syndefald, som den gjennem tiderne har gjort, grundig slippe sine gamle lyster til at være et rige af denne verden, ikke søge sin styrke i at have rygstød hos regjeringerne, men at have sin herres ord at bygge paa, — og blive virkelig frisindet. Og hvis den ikke kan naa dette uden ved at blive en frikirke, — ja saa maa den ogsaa blive det. — Der er maaske ogsaa her til lands ting, som tyder paa, at vi i saa henseende er ved at rette os noget. Vi har jo i vort folk havt den lykke at eje en mand som *Grundtvig,* en mand, der vidste hvad frisind er, og det skulde da vel ogsaa kunne mærkes i vort folk, at en saadan mand har levet i det. Ja hvis den danske kirke ikke vilde fornægte, men følge denne sin store fører i dette aarhundrede, saa var det muligt, at den i henseende til aandeligt frisind kunde komme et stykke forud for adskillige andre protestantiske landskirker, f. ex. den tydske, og komme til at føre an paa det omraade. Og det kunde blive af største betydning baade for vort folk og vor kirke. Et lille folk som vort kan ikke komme op ved siden af de store folk, naar det gælder om at øve glimrende bedrifter, — det er henvist til at udmærke sig blandt folkene ved bedrifter af en mere stilfærdig art. Men dersom det kunde komme dertil, at der var mere virkelig sands for frihed og ret, mere af virkeligt frisind og lighedsfølelse her tillands end andetsteds, og at dette frisind og denne lighedsfølelse havde sin fasteste borg i den christne menighed i landet, saa vilde det forøge vort folks levedygtighed, og det vilde blive Guds riges sag i det til største fremme.

Men skjøndt nu saaledes kirken paa grund af sin lidet vær-

dige afhængighed af denne verden har lidt af en afmagt og svækkelse, som kan mærkes paa alle omraader, ogsaa paa det, som vi her behandler, saa vil det dog vise sig, naar man ser nøjere efter, at *det som har fundet sted paa jorden af virkeligt* ***fremskridt*** *for menneskers frihed og ret til at leve, altid staar i nøje* ***sammenhæng*** *med christendom og er i dyb gjæld til den.* Hvis nogen vil sige, at i hvert fald det, som i dette aarhundrede har fundet sted af saadanne fremskridt, har fundet sted under modsigelse fra mange christne og under stor ligegyldighed fra endnu flere, saa er det vistnok rigtigt. Men dersom man vil sige, at disse fremskridt har fundet sted uden christendommen, ja paa trods af den, at fremskridtene ingenlunde er i gjæld til christendommen, men tværtimod skylder den, at de er blevne standsede eller sinkede, — saa vilde det være meget kortsynet og meget uretfærdigt. Thi christendommen er en magt, der udretter noget, ogsaa naar de christne gjør den liden ære, den er en magt, der ogsaa i kirkens afmagtstider virker ganske stille i de dybe grundvolde, og en magt, hvis indflydelse rækker langt ud over kredsen af dem, der er dens afgjorte og ivrige bekjendere.

Det kan jo ikke nægtes, at der i dette aarhundrede *er skeet fremskridt* og det meget betydelige i henseende til de kaar, hvorunder menneskelivet leves paa jorden. Det ene snærende baand er blevet løst efter det andet, og den ene hæmmende skranke efter den anden er bleven væltet, og det ene lag i samfundet efter det andet er rykket frem forat tage del i det friere og kraftigere liv, der levedes i de samfundslag, som stod over dem. Men vil man undersøge, hvorledes det er gaaet til med disse fremskridt, *hvad det er, der har været drivkraften i disse fremrykninger,* saa vil man maaske finde noget, som de fleste ikke havde ventet at finde.

De fleste vil være tilbøjelige til at sige, at disse fremrykninger af hidtil underkuede samfundslag til bedre kaar hovedsagelig eller endog ganske skyldes *egoistiske* motiver, skyldes dette, at disse underkuede lag trænger paa forat faa deres del i livets gilde, og at de andre, overklasserne, kun viger tilbage for dem, fordi de er nødte til det, fordi de ikke længer har magt til at hævde deres stilling. Men dette slaar ikke til. At saadanne egoistiske motiver er tilstede, er selvfølgeligt, men de er ikke de eneste og neppe engang de stærkeste. Det er vistnok rigtigt, hvad B. Kidd

siger, («den sociale udvikling») at de kraftigste motiver under denne fremrykning for underklasserne, de der egentlig har bevirket fremrykningen, har altid været «*altruistiske*» *motiver,* medfølelse, næstefølelse. Saadanne motiver har altid været stærkt tilstede hos de fremadstormende *underklasser,* naar de krævede frihed og ret. Drivkraften hos dem har ikke blot været de enkeltes egoisme (*jeg* vil frem!) men ogsaa i høj grad den indbyrdes medfølelse hos de kæmpende, dette at man havde medlidenhed ikke blot med sig selv, men ogsaa med hinanden og ønskede at hjælpe ikke blot sig selv, men ogsaa sine kamerater fremad. Denne indbyrdes medfølelse og medlidenhed er at finde baade i den franske revolutions storme og i vore dages mere stilfærdige arbejderbevægelser. Og det er i høj grad den, der har givet og giver de kæmpende den begejstring for kampen og udholdenhed under kampen og redebonhed til selvopofrelse, som nødvendigvis maa være tilstede der, hvor en sag skal vindes. Men saadanne motiver har ogsaa i ikke mindre grad været tilstede hos de tilbagevigende *overklasser*. Naar overklasserne lidt efter lidt er veget tilbage for de fremtrængende underklasser og har opgivet saa den ene og saa den anden rettighed til fordel for dem, da er det ikke sket alene, fordi det var dem umuligt at holde paa dem længere, men vistnok aller mest, fordi de frivilligt slap dem. Vi kan der tænke paa noget saa forunderligt som det, der skete hin mindeværdige nat i den franske stænderforsamling 4de august 1789, da de tilstedeværende repræsentanter for Frankrig, som for største del netop tilhørte overklasserne, under stor begejstring kappedes om at ofre deres privilegier til fordel for folket. Og selv om verdenshistorien ikke kan opvise mange optrin saa dramatiske som dette, saa er det, der skete den 4de august dog ikke andet, end hvad der i det stille er sket ved mange andre leiligheder og sker endnu overalt i den christnede verden. Det er bleven sagt, at den sejr, som tredie stand vandt i 1789, den havde den allerede forinden vundet i sine modstanderes hjerter og samvittigheder. Men det samme kunde siges om de fleste andre sejre af den art. Vi kan tænke paa det, der skete 1788 her hjemme med landbostandens frigjørelse. Det var jo ikke de undertrykte, der med vold tiltvang sig frigjørelsen, men det var de herskende, som overvundne i deres samvittighed opgav deres monopoler og særstilling for de andre. Eller vi kan tænke paa de love, hvormed det engelske parlament i dette aarhundrede har

udvidet valgretten og kaldt store skarer af underklasserne frem til delagtighed i landets styrelse. Det var en frivillig lukken op for dem, der var udenfor, thi i parlamentet, som vedtog lovene, sad der vel den gang neppe nogen mand, som selv hørte underklasserne til. Og selv om dette ikke allevegne er saa fremtrædende, saa er det dog allevegne at spore. Derom siger fyrst *Krapotkin:* «Jeg har lagt mærke til, at ingen revolution — den være sig fredelig eller voldsom — nogensinde har fundet sted, uden at de nye ideer har gjennemsyret endog selve den klasse, hvis økonomiske og politiske privilegier den angriber.» Dersom det kunde tænkes, at næstefølelsen og medfølelsen forsvandt hos det herskende lag i et folk, og at de, som sad inde med den største magt og de største kundskaber og de fleste penge, ganske hensynsløst uden ringeste betænkelighed og mindelse af samvittigheden vilde holde paa det, de sad inde med, og ikke udlevere et gran af det, før de blev tvungne til det med magt, — saa skulde de andre saa vist ikke komme langt med deres krav — det skulde i alt fald gaa ganske anderledes langsomt og smaat, end det nu har gaaet.

Den stærkeste drivkraft til de fremskridt, friheden og retten har gjort i vore samfund, det er og bliver *kjærligheden* til mennesker. Men at kjærligheden til mennesker hænger nøje sammen med tro paa, at *Gud elsker* mennesker, det kan ikke være tvivlsomt for christne, og at man skulde skaffe mere ind i verden af agtelse for andres ret til at leve og af broderlig villighed til at indrømme hinanden denne ret, hvis man fik menneskene lært, at der er ingen Gud, i hvert fald ingen, der elsker dem og taler til dem og gjør noget for dem, — mon der er ret mange, der for alvor tror det.

Der er maaske *nogle*, der tror det. Der er i *J. P. Jacobsens* «Niels Lyhne» et sted, hvor bogens helt siger: «Den uhyre kjærlighedsstrøm, der nu stiger op mod den Gud, der tros, — naar himlen er tom, da vil den bøje sig hen over jorden, med elskende gang imod alle de skjønne menneskelige egenskaber og evner, som vi har smykket guddommen med forat gjøre den vor kjærlighed værd: Godhed, retfærdighed og visdom». Og der er maaske andre, der endnu drømmer lignende drømme. Men det er og bliver drømme. Den tanke, at den kjærlighed, der stiger op til Gud som tak for den klærlighed, der er steget ned fra ham over jorden, skulde være ufrugtbar for menneskelivet, et tab af kjærlighedskraften for den jord, hvorfra den opstiger, den er saa fuld-

komment stridende imod al erfaring, imod al historie, den er saa *uvirkelig*, at det er underligt at møde den hos en skribent, der vil bære navn af virkelighedsdigter. — Nei, menneskene lærer ikke at elske hverandre højere og agte hverandres ret mere, derved at de faar lært, at himlen er tom, og at der er ingen Gud til, der elsker mennesker og taler til dem og gjør noget for dem.

Men at Gud elsker menneskene og gjør noget for dem, det er der ingen, der kan tale om med den myndighed, som christendommen.

Det bliver dog derved, at christendommens sag paa jorden er ogsaa fremskridtets sag og frihedens sag.

E. Koch,
præst.

BREF FRÅN FINLAND.

Helsingfors den 4 okt. 1901.

Länge hade väntan på värnepliktsfrågans slutliga lösning trykt alla sinnen. Och omväxlande hotande och förhoppningsfulla rykten höllo enhvar i spänning, då slutligen den 12te juli, just när de ljusare ryktena åter började få vingar, afgörandet fäll: En värnepliktslag olik den, som ständerna godkänt, men nästan alldeles öfverensstämmande med den ryska, skulla införas i Finland. Visserligen hade man egentligen icke haft någon anledning att hoppas på en lycklig lösning af denna fråga, men i alla fall följdes afgörandet af bestörtning och sorg öfver alt i landet.

Nu hade således det afgörande skett, som skulle bringa så många förvecklingar, så mycken oreda och olycka i sitt spår. Nu hade kejsaren-storfursten fattat sitt beslut och i strid med landtdagens yrkan afgjort, att en olaglig värnepliktslag skulle införas i Finland. Visserligen förekomma i det manifest, som åtföljer den af honom fastslagna värnepligtslagen, tal om lättnader, som genom dessa nya bestämningar skulle komma det finska folket till godo. Men dessa lättnaders rätta värde framträder tillräckligt tydligt för att detta försök «att lura bönder», skulle lida fullständigt nederlag. Hvilka värkliga lättnader manifestets ordande om att *tilsvidare* endast 500 man årligen skulle inkallas till krigstjänst, kan innebära, framgår vid en blick i den samtidigt utfärdade s. k. nya värnepliktslagen. Ingen gräns utsättes där för årskontingenten utan sägas det, att dess storlek årligen skall fastställas väsentligen af ryska myndigheder och oberoende af folkrepresentationen; och tillika föreskrifves att öfverskottet öfver de 500 man, som årligen behöfvas för finska gardesbataljonens och dragonregimentets komplettering skulle få stickas in i ryska trupper inom eller utom Finland. Hvad detta innebär har jag redan i et tidigare bref omtalat.

Att därför kejsaren-storfurstens beslut vakte allmän ovilja och sorg, är klart, så mycket mer som det står i fullständig strid med våra grundlagar. Såsom man emellertid kunde vänta af senatens nuvarande sammansättning promulgerade densamma det oaktadt dessa aktstycken. Enhälligt var senatens beslut att promulgera dock icke häller nu. Fyra senatorer vägrade att medvärka till detsamma. Men dessa blefvo kort därpå afskedade «för att de icke åtlydt H. M.s befallning». Deras platser skola väl besättas med lydigare redskap. Samtidigt med sitt beslut om promulgationen beslöt senaten sin vana trogen att ingå till monarken med en hemställan om — «ett lugnande *ord*». På denna hemställan svarade H. M., karakteristiskt nog, att han «ej finner för närvarande lämpligt at till det finska folket rikta en ny försäkran om bevarandet af dess lokala institutioner. På Hans Majestäts goda afsikter i detta afseende tvifla icke hans trogna undersåtar, och oroande farhågor som af illasinnade människor kringspridas bland befolkningen, ådagalägga nödvändigheten af ordningens ytterligare säkerställande genom administrativa åtgärder».

Hvari dessa åtgärder komme att bestå, vet man ännu icke, men det talas om att generalguvernören skulle erhålla rätt att utan dom och ransakning förvisa misshagliga personer till Sibirien eller det inre af Ryssland. — Således skulle man äfven i detta afseende sträfva efter att närma oss till Ryssland, där mänskligheten redan länge lidit under trycket af ett dylikt administrativt, barbariskt godtycke. Det återstår dock ännu att se om man värkligen skall drifva «närmandet» ända därhän.

Promulgationen af en lag i Finland sker icke blott därigenom, att den genom senatens försorg införes i de officiella tidningarna, utan därtill hör äfven lagens uppläsande i landets kyrkor. Det var således mot prästerna, som allas blickar nu riktades. Skulle de veta att fylla sin plikt och genom att enigt vägra uppläsendet af dessa olagliga stadganden, värdigt protestera emot våldet? Från många håll inlupo också snart underrättelser, att än den ene, än den andre prästen meddelat senaten, att han af sitt samvete ansåg sig förhindrad att uppläsa de nämda aktstyckena. På en del orter hade församlingen, då prästen skulle börja uppläsandet, protesterat däremot, samt aflägsnat sig ur templet. Huru många af vort lands präster på ofvannämdt sätt vägrat sin medvärkan till lagbrottet, har man dock ännu icke fullständiga uppgifter om.

En af dem skrifver till senaten, att han redan 1899 förklarat sig icke kunna uppläsa februarmanifestet, emedan det «vill på ett olagligt sätt förändra Finlands statsskick», någonting som «af strafflagen stämplas som högförräderi». Hans samvete förbjuter honom af samma skäl att uppläsa de nya värnepliktspåbuden, «ity att apostlarna lärt oss, att man bör mera lyda Gud än människor och vår Herre Jesus Kristus själf befalt oss gifva kejsaren hvad kejsaren tillhörer och Gud hvad Gud tillhörer».

Men dessa protester voro dock ej till fyllest. Man längtade efter att mera allmänt få visa sin tanke om detta nya lagbrott, denna nya rättskränkning.

Redan i början af augusti sammankommo en mängd medlemmar från föregående landtdagar för att öfverlägga om hvad ställningen kräfde. Enhälligt stannade man vid åsikten, att Finlands folk ej kunde med tystnad mottaga den nyss utfärdade s. k. värnepliktslagen. Rättframt och klart måste det uttala, hvad det tänkte om grundlagsbrottet. En delegation tillsattes, protesten affattades och i början af september spreds den ut öfver landet. Liksom i mars 1899 samlades öfveralt i landet namnteckningar under protesten. Och liksom då var man öfveralt villig att med sitt namn understöda det fattade beslutet. — Om sommaren tar dock en sådan insamling betydligt mera tid i anspråk än om vintern, emedan landtbefolkningen så stor del af dagen befinner sig på utarbete. Det gälde altså att söka upp folket ute på fälten, som ofta ligga långt ifrån gårdarna, eller också att i segelbåt färdas ute bland klippor och skär för att finna rätt på dem, som voro sysselsatta med fiske. En stor del af den manliga skärgårdsbefolkningen befann sig för öfrigt paa långresor och blef således als icke i tillfälle att vara med.

Ganska snart började dock fullskrifna protestark anlända från alla håll. Och det ena tusentalet namn lades till det andra. Protesten inlämnades den 30te september, och har blifvit undertecknad af 473,280 namn. Åter har således närmare en half million fullvuxna medborgare och medborgarinnor öppet protesterat emot lagbrott och kränkningar. Protestens ordalydelse är följande:

«Stormäktigste, allernådigste kejsare och storfurste!

E. K. M.ts beslut i frågan om ändring af Finlands värnepliktslag har öfveralt i detta land väckt bestörtning och djupaste sorg.

De påbud, hvilka af E. K. H. den 12 juli (29 juni) detta år stadfästats såsom manifest och lag om värnepligt, utgöra en genomgripande kränkning af storfurstendömets grundlagar samt af dyrbara rättigheter, som i kraft af lagarna tillhöra det finska folket och de enskilda medborgarne i landet.

Enligt grundlag kunna bestämningar angående medborgarnes skyldigheter för landets försvar icke utfärdas annorlunda än med ständernas samtycke. I enlighet härmed har värnepliktslagen af 1878 tillkommit genom sammanstämmande beslut af kejsar Alexander II och ständerna. Under Alexander III.s regjering vidtogos åtskilliga ändringar i denna lag, men aldrig utan ständernas medverkan. Nu däremot har utan ständernas bifall förklarats, att 1878 års lag upphör at gälla, og de i dess ställe utfärdade nya författningarna äro helt och hållet afvikande från ständernas beslut vid urtima landtdagen år 1899.

En af de vigtigaste rättigheter, som tilkomma hvarje finsk medborgare, är den att lefva och verka under hägnet af Finlands lagar. Nu skall denna rättighet beröfvas tusende och åter tusende finska medborgare, i det den nya värnepliktsförfattningen ålägger dem att tjena i ryska trupper. Och värnepliktens fullgörande förvandlas till ett lidande för de landets söner, som intvingas i trupper, där rådande språk, religion, seder och lefnadsvanor äro för dem främmande.

De nya författningarna upphäfva all laglig begränsning af det årliga uppbådets omfattning. Dessutom saknas i dem hvarje erkännande af ständernas i grundlag stadgade rätt at deltaga i militärbudgetens reglering.

Till och med landtvärnet göres, i strid med grundlagsstadganden i 1878 års lag, helt och hållet beroende af krigsministeriets förfogande.

Intrycket af sådana stadganden mildras ej genom de i manifestet tillkännagifna lättnaderna under en tillsvidare obestämd öfvergångstid, då uppbådets temporära minskning är afsedt att efterföljas af obegränsad utskrifning till rysk krigstjenst.

Finlands folk har icke begärt någon lindring i sin nuvarande militärbörda. Ständerna, som uttalat folkets tankar, hafva ådagalagt dess beredvillighet att efter måttet af sina krafter öka Finlands bidrag till rikets försvar, under bibehållande af den finska militärens rättsliga ställning såsom finsk institution.

I motsats härtill påbjudes genom de nya författningarna, att de finska trupperna skola till största delen upplösas; att vid de få återstående truppafdelningarna ryska officerare skola få anställas; att äfven underofficererna vid desamma måste beherska ryska språket, hvarigenom finska värnepliktige isynnerhet af allmogeklassen från dessa platser utestängas; att dessa trupper skola ställas under ryska förvaltningsmyndigheter; samt att de äfven i fredstid kunna förläggas utom Finland.

Dessa påbud, som icke innebära en reform, utan afse en förstöring af Finlands nationalmilitär, röja ett misstroende, hvartill det finska folket under en snart sekellång förening med Ryssland icke på något sätt gifvit anledning.

I den nya värnepligtsförfattningen förekomma äfven uttryck, som utgöra ett förnekande däraf, att det finska folket har ett eget fädernesland och att de som tillhöra detta land äro finska medborgare. De syften, som häri framträda, äro oförenliga med det finska folkets ovilkorliga rättighet att i föreningen med Ryssland bibehålla den politiska ställning, som år 1809 blifvit Finland orygglig tillförsäkrad.

Tunga bekymmer hafva under de senaste åren hopats öfver vårt land. Gång efter annan har man nödgats erfara, att stadganden i landets grundlagar blifvit åsidosatta, dels i lagstiftningsåtgärder, dels genom vigtiga embetens besättande med ryska män. Förvaltningen har blifvit ledd på ett sätt såsom vore dess uppgift att rubba lugnet och ordningen, hindra allmännyttiga sträfvanden samt framkalla ovänskap mellan ryssar och finnar.

Den tyngsta olyckan är dock den som drabbat landet genom de nya författningarna om värnepligten.

Ständerna hafva i sin underdåniga svarsskrifvelse af den 27 maj 1899 utförligen redogjort för den ordning, som enligt Finlands grundlagar bör iakttagas vid stiftande af värnepliktslag, samt därvid framhållit, att därest ny värnepliktslag utfärdas i annan ordning, en sådan lag, äfven om den i följd af yttre tvång skulle efterkommas, icke skall kunna erkännas såsom rättsgiltig, utan för Finlands folk framstå såsom endast ett maktbud.

Hvad ständerna sålunda uttalat är fortfarande det finska folkets rättsuppfattning, som icke kan genom något maktspråk förändras.

Af påbud, som strida mot landets lag, måste synnerligen betänkliga följden befaras. För tjänstemän och myndigheter uppstå

pinsamma pligtkollisioner, då de af samvetet manas att icke efterkomma sådana påbud. De skaror af arbetsdugliga samhällsmedlemmar, hvilka redan förut af fruktan för de hotande förandringarna drifvits att utvandra, skola ytterligare ökas, om de nu utfärdade författningarna tillämpas.

De nya värnepliktsförfattningarna och andra åtgärder, riktade mot det finska folkets rätt till egen politisk och nationell tillvaro, kunna icke undgå att rubba förtroendet mellan monark och folk äfvensom framkalla ett växande missnöje, en allmän känsla af betryck och osäkerhet samt oerhörda svårigheter för samhället och de enskilda i arbetet för landets väl. Andra botemedel häremot gifves det ej, än att de nämnda påbuden varda ersatta genom en under ständernas medverkan stiftad värnepliktslag samt att grundlagarna äfven i öfrigt varda i landets styrelse fullständigt beaktade.

Finlands folk kan icke upphöra att vara ett folk för sig. Sammanslutet genom gemensamhet i historiska öden, rättsåskådning och kulturarbete, skall vårt folk förblifva trofast i kärleken till sitt finska fädernesland och sin lagbundna frihet och skall icke svikta i sin sträfvan att värdigt fylla den anspråkslösa plats i nationernas led, som försynen ått detta folk anvisat.

Och lika fast som vi tro på vår rätt samt vörda lagarna som stöda vårt samhällslif, lika visst äro vi öfvertygade därom, att Rysslands mäktiga enhet ej kan lida någon skada däraf, um Finland styres enligt de grundsatser som utstakades år 1809, så att detta land kan känna sig lyckligt och lugnt i sin förening med Ryssland.

Inom landets samtliga kommuner och alla folkklasser har det käuts såsom en fosterländsk pligt att vända sig till E. K. M. med en sanningsenlig och osminkad framställning af sakläget. Vi hafva särskildt framhållit, att de senast utfärdade författningarna om värnepliktен, såsom stridande mot storfurstendömets högtidligt bekräftade grundlagar, icke kunna erkännas såsom rättsgiltig lag. I det vi tillägga, att värnepliktstungans egen innebörd väger mindre för Finlands folk, än förlusten af fasta rättsnormer och laglig trygghet i denna vigtiga angelägenhet, anhålla vi underdånigst, det täcktes E. K. M. i nåder egna de i denna framställning berörda frågorna det öfvervägande deras allvarliga beskaffenhet påkallar.

Framhärda etc.»

Hvilken värkan den kommer att medföra, är svårt att förutsätta. Men om ock dess inflytande för närvarande blefve intet, eller t. o. m. komme att förefalla skadligt, skall den dock såsom en klar och tydlig gensaga af hela folket ha sin stora betydelse i en framtid, då Finlands ställning kommer att regleras på annan bas än våldets.

Nordbo.

PASTOR VILHELM BECK,

f. den 30te december 1829, d. den 30te september 1901.

Det har gjort et meget stærkt indtryk paa saare mange i Danmark, da det budskab lød ud over landet, at den danske indremissions gamle formand, pastor Vilhelm Beck, var bortkaldt i morgenstunden den 30te september, og hans død vil føles som et meget stort tab. Uventet kom budskabet dog ikke; man vidste, at døden efter al menneskelig beregning snart maatte komme, ja alt længere tid før saa det ud, som om den sidste stund var nær, da der atter indtraadte en foreløbig bedring. Pastor Beck havde været svag i flere aar og derfor besøgt udenlandske badesteder om sommeren, men den øvrige tid havde han dog været i stadig virksomhed. Det var en hjertesygdom, der endte hans liv. Vel var han naaet noget ud over de syv gange ti, «støvets aar», men i vore dage varer jo ikke blot livet, men ogsaa arbejdskraften, meget ofte langt ud over denne alder, saa Becks mange venner havde vel tidligere ventet og haabet, at de skulde have beholdt ham meget længere iblandt sig; dog er de vel taknemlige over, at den afdøde blev fri for en lang svagheds- og uvirksomhedsperiode, der sikkert vilde have været meget svær for hans rastløse aand. Vemodigt var det, at han netop skulde være dødssyg, da den første nordiske indremissionskongres blev afholdt i Danmark; hvor stor en glæde vilde det ikke have været for ham at deltage i den!

«Det sete afhænger af øjnene, der ser», siger et gammelt ordsprog, og der var vel ikke mange mennesker, paa hvem der blev *set* i den grad forskelligt som paa V. Beck, og der blev set meget paa ham og talt meget om ham; de forskellige opfattelser af ham gik lige fra den blindeste beundrings overvurdering til den bitreste uviljes frakendelse af alt godt. Om ét er dog ganske sikkert alle enige: at han var en mærkelig mand, en højst ualmindelig mand. Allerede hans udseende og ydre fremtræden var

meget ejendommelige. Han saa aldeles ikke ud som en præst, snarest vel som en krigsmand, og han lagde mindst af alt an paa et præsteligt præg. For mange aar siden blev han engang antaget at være en berider, da man vidste, at der var et beriderselskab paa egnen, og den slags ting har sikkert moret ham. Han havde dertil noget klogt, skarpt og gennemtrængende i sit blik, som ikke let vil glemmes. Meget ejendommelig var ogsaa hans maade at tale paa i foredrag. Han talte altid meget langsomt og standsede mellem ordene, selv i diskussioner, hvor tiden var knap, og saa havde han et højst mærkeligt tonefald. Det var maaske naturligt, om det end ikke lød saaledes, men meget uheldigt var det, naar andre efterlignede det.

Alle maatte forbauses over hans vidunderlige arbejdsevne. Foruden at sørge for sine egne menigheder holdt han til alle tider møder rundt omkring i landet, ved hvilke han i almindelighed talte omtrent to timer; han var leder af hele den vældige virksomhed: den danske indre mission, og redaktør af flere blade, og dertil kom mangfoldige andre ting, som han var medvirkende i. Han var i 16 aar i bestyrelsen for «Dansk missionsselskab», i de sidste aar i bestyrelsen for «Menighedskonventet», i mange aar i bestyrelsen for et børnehjem i København, og han tog stadig del i møder og forhandlinger. Det synes umuligt, at hans egne sogne ikke maatte blive forsømte ved de mangfoldige rejser omkring i landet; man paastaar dog, at de ikke blev det. I de senere aar havde han kapellan. Ligeledes siges det, at han altid havde været saare meget for sit hjem, sin hustru og sine mange børn, hvad ogsaa hans sønner udtalte ved hans jordefærd. I hans prestegaard samledes mange; der udvistes stor gæstfrihed, og Beck var altid en livlig og elskværdig vært. Gæsterne fik aldrig indtryk af, at han havde travlt, hvor meget der end paahvilede ham; der var intet forjaget og uroligt over ham. Da han engang for mange aar siden havde besøg fra København, sad han og talte livligt det meste af lørdag aften. Først meget sent sagde han, at han maatte gaa ind i sit værelse, da han nu skulde tænke paa sin prædiken til næste dag. Om søndagen havde han saa efter gudstjenesten i begge sine kirker forsamling i en gaard i sognet, men han syntes aldeles ikke træt.

Som prædikant havde B. mærkværdig vækkende evner. Han forstod at gribe sine tilhørere, at tale til deres sjels inderste.

Derfor er det vist et overmaade stort antal mennesker, der ved hans forkyndelse er blevne vakte til syndserkendelse og tro, og som opvækkelsesprædikant har han uden tvivl havt en ganske overordentlig stor betydning for den danske kirke. Mærkeligt var det ogsaa, at hans tale kunde være saa fængslende, at han kunde fastholde opmærksomheden i to timer. Dette kom vel noget af det dramatiske liv, der var over hans prædikener. Nogle fandt dem dog altfor dramatiske, og der var i det hele meget i dem, der frastødte mange og *maatte* gøre det. Der var saare meget, der stødte skønhedssansen, og der var haarde domme i plump form, som naar han f. ex. omtalte pave Leo som «den gamle løgnhals i Rom», eller kaldte de prester «nogle tossehoveder», der havde en noget anden opfattelse af den hellige nadvere end han. Det var hans tilbøjelighed at fremkomme med skarpe domme i saa grel en skikkelse som muligt, og han har vel aldrig brudt sig om at bekæmpe denne tilbøjelighed; det laa vel noget i, at han saa tidligt blev den beundrede leder. Han var ogsaa i besiddelse af megen humor, og det kom stærkt frem i hans prædikener, men mange vilde synes, at det kom for stærkt frem og ikke var paa sin rette plads der.

Men om der for mange var meget stødende i Becks forkyndelse, drog den andre med en forunderlig magt, og han vandt de mange baade ved sin prædiken og ved sin personlighed. Der fortælles exempler paa, hvorledes modstandere let og hurtigt blev vundne. En ung pige, der havde været husjomfru paa den før omtalte gaard, havde paa det sted, hvortil hun kom derfra, fortalt meget om, hvor stor en uvilje familien havde mod pastor Beck. Hun blev da aldeles betagen af forundring ved at høre, at Beck havde holdt forsamling paa gaarden og stod i det venligste forhold til beboerne; der var kun gaaet kort tid, siden hun var der, og hun vilde strax ikke tro, hvad hun hørte; hun havde anset det for umuligt.

Det synes ogsaa, at B. kunde udrette meget i personlig omgang med aandelig anfægtede. En yngre kunstner var legemlig og aandelig nedbrudt og led af anfægtelser, saa han var paa grænsen af sindssyge. Man raadede ham til at tage til Ørslev, og et kort samliv med B. gjorde underværker; han kom til fred og tog bort som et helt andet menneske.

Endelig var B.s evne som organisator ganske overordentlig; som leder af indremissionen i Danmark vil han vist være ganske

uerstattelig. Hans viljekraft har været mærkelig stor, men han attraaede da ogsaa at herske. Man vidste det, og da han for mange aar siden blev valgt ind i bestyrelsen for «Dansk missionsselskab», sagde en ven af selskabets daværende formand med træffende vid til denne: «For stor jarl, for stor jarl!» Med alle sine betydelige evner og sin vældige viljekraft havde B. dog sin store begrænsning. Var der vækkende kraft og dramatisk liv i hans prædikener, savnedes det dybe kundskab til sjælelivets rørelser, den psykologiske sans, blikket for de underlige modsigelser i menneskesjælen; det var altid det stærke «enten—eller», det skarpe skæl mellem troende og vantro. Dertil viste han sig ofte meget overfladisk. Han syntes ikke at have grundige kundskaber, og det er jo rimeligt nok, at en mand, hvis liv i den grad gik op i udadgaaende virksomhed, ikke havde tilstrækkelig tid til at udvikle sig selv. Han begik da tidt fejltagelser, idet han ikke bekymrede sig synderligt om, hvorvidt han var hjemme eller ikke i den sag, han omtalte. Dernæst saa man det mærkelige, at den mand, hvis udtalelser var — man kan vel sige — saa æggende stærke, ofte gjorde store omsving i sit standpunkt og sine anskuelser, idetmindste i de senere aar. Dette er naturligvis i sig selv ingen fejl; mangfoldige alvorlige mennesker har skiftet standpunkt i aarenes løb, og det er rigtigt at udtale det, men de store omskiftelser bliver farlige, naar de foregaar hos en mand, der er aandelig fører og leder for de mange. Det var uheldigt, at B. saa stærkt havde slaaet det fast, som han selv senere kom bort fra. Saaledes havde han f. ex. mange gange stærkt udtalt, at der *maatte* være en bestemt omvendelse i enhver kristens liv, og dette er blevet gentaget atter og atter, tidt med største skarphed, af hans tilhængere og disciple. I sine sidste aar kom B. til et andet syn, og det var glædeligt nok; *da* betonede han, at mennesker kan blive i deres barnetro, og at der da ikke kan være tale om en omvendelse; men hans første anskuelse har i den grad slaaet rod hos indremissionens retning i det hele, at den vist i mange tilfælde gør skade.

De mørkeste skyggesider hos B. var hans storslaaede ensidighed og hans haarde domme. Disse forekom, som før nævnt, allerede i hans prædikener, naturligvis i langt højere grad i hans polemik. De kunde tidt synes meget skaanselløse og ukærlige, ligesom de ofte fremkom i en meget grov form. Saaledes var

hans domme over den romersk-katolske kirke helt utilladelig haarde, hvad vist mange vil være enige med mig i; han gjorde *alt* der til sort i sort, og saa kendte han dog vist kun meget overfladisk det, han fordømte. Ogsaa overfor anderledestænkende i sit eget hjemland og sin egen kirke kunde han være meget hvas og uretfærdig. Dog kan det vel være, at sindelaget var bedre, end ordene lød; naar han havde udtalt sig, var bitterheden vist borte, om der overhovedet *havde* været nogen bitterhed. Egentlig saarende var hans polemik da heller ikke i almindelighed; han hørte ikke til dem, der med fin kunst finder modstanderens svage sider og ubarmhjertig blotter dem; han slog snarere løs i aandelig forstand, som vore gamle forfædre gjorde det i den fysiske kamp. Der var vel ogsaa hos ham noget af de gamle nordboeres kærlighed til kampen for kampens egen skyld; han var altid slagfærdig, men kunde efter kampen være meget venlig overfor dem, han havde angrebet. De af hans modstandere, der havde en levende sans for det humoristiske, fandt et stærkt forsonende element i Becks friske, djærve lune, der næsten altid kom frem i hans stridsartikler. Han kunde da ogsaa selv godt finde sig i at blive latterliggjort. Medens en Søren Kierkegaard ikke blot følte sig paa det dybeste saaret, men ligefrem forpint og opreven ved at blive latterliggjort i «Korsaren», morede en Vilhelm Beck sig ved at se sig selv karrikeret i vittighedsbladet «Puk». Man ser her den store forskel mellem personlighederne. Den store, ensomme tænkers natur var langt finere og dybere, den muntre landsbyprests uendelig langt friskere. En gæst blev noget forundret ved at finde «Puk» paa Becks bord i præstegaarden og spurgte, om han virkelig holdt det blad. «Ja, skulde jeg ikke holde det?» svarede han muntert; «det holder saa meget af mig».

Forunderlige modsigelser var der hos denne mand. Medens han i sine anskuelser, i det mindste i tidligere aar, nærmest var pietist og delvis fordømte de saakaldte «mellemting», var han i al sin færd og tale fuld af spøg, ja syntes neppe at *kunne* lade være med at blande spøgen ind selv der, hvor den passede saare daarligt.

Beck var, som det tidt er blevet sagt, en ægte dansk mand, og han havde megen kærlighed til sit fædreland og sit modersmaal. Det var dog mest i de senere aar, at dette ret gav sig udtryk, men da var det varmt og stærkt. I det politiske blandede

han sig, saa vidt jeg véd, aldrig. Da de politiske bølger gik meget højt her i landet i firserne, og han klart saa det demoraliserende i det politiske partisyn til begge sider, raadede han alle sine venner og tilhængere til slet ikke at møde til valg af rigsdagsmænd. Det kunde dog neppe ansees for heldigt, om dette radikale raad var blevet fulgt i meget stor udstrækning, men det er ret karakteristisk for det exklusive og ubegrænsede hos Beck.

Det var ikke en *ideal* skikkelse, der nylig blev kaldt bort fra den danske kirke, men en sjelden mand, en kampens, arbejdets og viljens mand, som der kun findes faa, stærk i dyder og stærk i fejl, der fik naade til at udrette store ting. Meget vil han savnes, og vanskelig kan han erstattes. Ved hans jordefærd mødte 5,000 mennesker, og mange røster lod sig høre, deriblandt Sællands biskop. Becks venner glædede sig inderligt over biskopens tilstedeværelse og skønne, dybe tale.

Det var ret mærkeligt at se den sympati, hvormed Beck i det hele blev omtalt efter sin død i blade af de forskelligste farver; han havde dog i sit liv været genstand for saa mangfoldige angreb. Selv i den kristendomsfiendske københavnske «Socialdemokrat» var der anerkendende ord, og dadelen var forbavsende spagfærdig. Det laa vel ikke alene i, at døden mildner; det havde vel noget sin grund i det meget omtalte, at Beck var saa ægte dansk i sind og tanke, i lyssider og skyggesider.

Oktober 1901.

Theodora Mau.

I HELHEIM.

H. Aschehoug & co.s forlag.

Garborgs nye bog er en sang om underverdenen. Som Dante i Divina Comedia farer han først ned i Hades for siden at stige op til paradisets porte. Og hvad han har seet og hørt, males i ord og billeder med en sprogets betagende magt, som i sin art noget nær synes uovertræffelig.

Garborg har her utvilsomt leveret et betydeligt kunstværk, i visse henseender endog betydeligere end noget af, hvad han før har frembragt.

Det indeholder en rigdom af tanker, dybe, vegtige og originalt formede. Man behøver ikke under læsningen at søge efter en tankeperle. De ligger der i overstrømmende rigdom. Og alt dette veksler med rammende karakteristiker, malende skildringer og digteriske syner.

Derfor er bogen heller ikke læst paa nogle faa timer. Man læser den om igjen og om igjen og altid med større glæde og rigere udbytte.

Og med hensyn til sprogbehandlingen og hvad der i det hele hører med til den ydre teknik, beredes læserne den samme æstetiske nydelse som forhen hos denne forfatter. Med mesterlig dygtighed har han forstaaet at variere verseformen efter det vekslende indhold. Og alt udmerker sig ved en kraft og velklang, som hidtil vistnok er uovertruffen indenfor landsmaalslitteraturens enemerker.

Men bogen er ikke blot et kunstværk. Det er en veldig prædiken, baaret af en overbevisning, som ikke kan andet end gribe hvert alvorligt menneske. Det er som en aabenbaring. Forfatterens forkyndelse er lig en profets efter en henrykkelse. Uden tvil og vaklen taler han, viss som hver den er, der ved sig at staa i pakt med sandheden.

Han træder frem som seer, forkynder, revser, trøster; men

hvordan saa hans ord lyder, er det, som om man lytted til en klagesang med vidunderlig skjønne, men samtidig uhyggelig gribende toner. Man fængsles, betages, blir staaende og lytte, til man ikke mer glemmer dem. Thi de taler til ens inderste menneske og bringer de fineste sjælestrenge til at vibrere.

Hvad er det saa Garborg forkynder?

Kort udtrykt er det den gamle og dog altid nye sandhed, at hvad et menneske saar, det skal han og høste. Men dette er saaledes udført, at han faar fremlagt hele sin religiøse livsanskuelse.

Garborg har i de senere aar, og det stadig mer afgjort og bestemt, vendt tilbage til sin ungdoms moralkristendom, kun langt mere reflekteret og personlig tilegnet. Der er i den anledning spottende sagt om ham, at han har foretat reisen gjennem livet med rundreisebillet. Men enhver, som har kjæmpet med religiøse tvil og ærlig søgt og famlet efter sandheden, vil forstaa, hvor tom denne spot er. Jeg tror om Garborg, at han er et grundærligt menneske, ærlig i sin tvil og ærlig i sin søgen efter sandheden. Derfor blues han heller ikke ved at vende tilbage til sin ungdoms tro, naar han først er overbevist.

Garborgs mening er, at den moralske idealitet maa hæves. Kristendommen er afskaffet, sa' Søren Kierkegaard. Garborg er vistnok mere moderat. Men han lar idealets lys ubarmhjertig falde over den hele kristenhed. Og det billede, han ruller op, er ikke lysteligt at skue.

Han ser jordtyngselen ligge som en mare over alle. Verdsligheden udmarver hver sjæl og berøver den det sande livsindhold. Undtagelserne fraregnede, er letsind menneskenes karaktermerke.

> Dei lever i tattl og tøv og tant,
> mens dagane flyg so fort;
> dei kled seg, trulovar seg, pjutrar, pjatrar,
> og dansar livet burt.

De er som vandløse skyer, der altid forjætter, men stadig skuffer. Mennesker, som aldrig gløder af en stor tanke eller hellig beslutning. De ta'r livet let, graver sit pund i jorden og glemmer ethvert alvorligt livsmaal. Her i verden har de blæst sig op, saa de virkelig ser ud til at være noget. Men naar de saa tilsidst skal op paa Guds vægtskaal, farer de tilveirs.

Og ind paa denne fortabelsens vei er de komne ved at sælge sig som jordtrælle istedenfor at være idealets fribaarne tjenere.

Han ser den hele jord mer og mer forvandlet til et Babylon. Og midt paa stadens torv har mammon opslaaet sin forgyldte kongestol. Og al verden danser om ham og lovsynger.

Dei ofrar kjende, dei ofrar kjære;
dei ofrar samvit og elsk og ære.

Alt dei paa jordi kjært kan faa,
naar Mammon krev det, saa lyt det gaa.

Og jo længere dansen varer, des sansesløsere bærer det afsted bort, bort, bort — altid længere bort fra idealet og ud i Helheimens navnløse elendighed. Der er dump sorg og harme i disse vers. Det er som om forfatteren er helt overvældet af forfærdelse ved at se paa disse millioner af menneskesjæles fortabelse.

Men han ser mer. Foruden mammon har «dyret» — et udtryk, der er hentet fra Johannes aabenbaring og er en betegnelse af verdensmagten — ogsaa opreist *sin* trone. Og «dyret» har to hoder, keiserkronen og pavekronen. Og rundt omkring staar ikke blot jordens uretfærdige og grusomme herskere, de, der har gjort folkene til slaver og landene til fængsler, ikke blot «hermenn», der har trampet folkefreden under fødder og tjent «ufredsdragen», men selv «hellige mænd», bisper og paver, er med at tilbede dyret. De har alle dyrets tegn. Selvsygen og magtsygen er deres fælles kjendemerke.

Og dyrets magt tiltar i en altid forfærdeligere grad.

Folk bind dyre med lov og landsrett,
og Mammon bind det med gull.

Men ikke-destomindre raader det med vælde over alle dem, som gi'r sig under dets magt. Og det er saa meget mer besnærende, som det har anbragt korset over sine kroner. Hykleriet tages til hjælp, det, som altid er til tjeneste, naar helvedes magt er i virksomhed. Det hellige navn slynges som ét hylle om ondskaben, og retten trædes under fødder, og uretfærdigheden triumferer, og bisper og paver lyser sin velsignelse over det hele, de nemlig, som har gjort Guds rige til et rige af denne verden.

Atter og atter vender Garborg tilbage til det at leve sig selv. Snart ser han selviskheden i form af blege skikkelser, hvis

visdom er øie for øie, tand for tand, og som gløder af had og hevnsyge og aldrig faar ro.

Hadet er det, som luer høiere og hedere end alt andet paa jorden. Og hadets apostle er «de onde bladmenn», hvis ære er at skyde med edderpile og pine med forvrængte ord. Intet er mer levende end hadet.

> Eit ord fell, av hat sagt,
> so kan det kje døy, so aukar det magt.

Det svider sjælen ud og gir helvedes ild stadig ny næring.

Og videre ser han egenkjærligheden som splidagtige ægtefæller, som i alt kun elsker sig selv og søger sit eget, og derfor svider hverandre med «hat og harm og ord, som bitande brænde».

Eller som forældre, der har glemt sine egne børn, og som efter døden svæver fredløse omkring i Helheimen. Eller ogsaa som hvileløse sjæle, mænd og kvinder, der drives af sin sanselighed og følges af alle *deres* forbandelser, hvis liv de har lagt øde.

Men han opdager endog «bøyde, skjegkvite brillemenn», hos hvem hadet luer ligesaa høit som hos nogen anden.

Det er de syv hundrede tusen vismænd, som «tekst og trættast i ævors tid um lærdoms og visdoms grunnar». De har maset sig tildøde med den rene lære, og dog har de uret allesammen. De har ment sig at være sandhedens stridsmænd. Og dog bærer de alle dyrets merke. Thi de har i sin strid kun søgt sig selv og sin egen ære og magt. Det er neppe noget som opvækker Garborgs harme saaledes som deslige sandhedshelte. De har været strenge i læren, men forglemt sandheden. Og derfor er de lidt efter lidt tørret bort i en tom, ufrugtbar ordstrid. Men af samme grund støtes de da ogsaa ned i Helheim, hvor de som smaa børn sættes i staveklasse, forat de kan lære om igjen. Og længst nede i klassen sidder de kloge daarer, hvis sjæle er «størknad til lærebygnad», og hvis «hovud veks og vert eit bokskap og hjarta turka ind».

Det hele er som et langt bølgende tog, der slynger sig gjennem verden. Usseldommen bærer de alle tilskue eller gjemmer den dybt i sit indre. Og videre og videre bølger det afsted, og nye jammerligheder kommer tilsyne. Her aabenbarer forfængeligheden sin taabelighed, hist den gustne misundelse. Alle haster de afsted for at vinde verden og glemmer, at «den rikaste skatten i ringaste

skrine underleg burt er løynd». Derfor opløser ogsaa alt sig i skuffelse. Den ene illusion efter den anden brister, og tomheden tiltar.

Og imens sidder Hel-Herren paa sin keiserstol og ser til, omgiven af sine tjenende aander, der «brædder og brenn etter glæde aa øyde og sjælefred».

Dei hev kvar sine sjælar aa leika seg med
og daara og svika og narra herned.

Dette er i store træk efter Garborg kristenhedens udseende. Bedre staar det ikke til. Derfor maa der ogsaa en generalrenselse til. Alle disse, som har somlet sig bort i livet, maa ind i den store «sigtings-eld» for at renses. Men de fleste naar desværre ikke igjennem. De eier nemlig intet indhold, hverken af godt eller ondt. De er ingenting og blir ganske borte.

Fram vaggar diger ein etarsekk,
vert til ein fræsande feiteflekk.

Randute hovmenn og strokne sprettar
spraker med sprot til vêrs som rakettar.

Men alt, som «stend seg i sigtings-elden vert røynd i den lange sut».

Dog, hvorfor kunde ikke alle disse ulykkelige sjæle faa naade, spør Veslemøy. Og der svares:

O, kjære mi syster, himilen sjølv,
for desse vert ingen Sælheim,
i kjærleik, ljos og Herrens fred
dei verre leid enn i Helheim.

Men forhærder de sig ved trods eller synker sammen i haabløshed, er der ingen redning mulig.

Dei kan kje taka trøgst og hjælp,
so voulaus veks deira kvida,
det vøre for dei den arge spott,
um nokon dem trøyste med blide.

De derimod, som bestaar prøven, udfries. Og de forener sig med alle de salige sjæle, som samler sig foran himmelens port for at gaa ind til herligheden. De sagtmodige, ydmyge, de fredsæle, de barmhjertige, de rene, de sandhedssøgende. De har alle tjent

Gud, i stor skrøbelighed vistnok, men dog i ærlighed og sandhed. Derfor skrider de ogsaa gjennem himlens portaler ind til det evige lys.

Dette er, kort skitseret, bogens indhold. Som de fleste litterære frembringelser, fornemmelig naar de streifer ind paa det religiøse og moralske gebet, vil vistnok ogsaa denne bli et modsigelsens tegn. Men anderledes kan det heller ikke være. Bogen vil virke opvækkende. Det er dens største fortrin, rent bortseet fra dens kunstneriske værdi. Han fører os ned til de dybeste dybder og op til den høieste høide og lar en se og høre ting, der gi'r enhver adskilligt at tænke paa.

Det kunde naturligvis være et og andet at indvende mod fremstillingen i det hele saavel som dens enkelte dele. Fornemmelig fra et kristeligt synspunkt betragtet. Bortseet fra hans anskuelser om skjærsild og helvede, røber Garborg her som tidligere en vis katoliserende tendens, uagtet han naturligvis ligesaalidt er nogen katolik som protestant. Og den kristendom, han forkynder, er jo væsentlig som hos Tolstoi indskrænket til bjergprækenen. Han har endnu ikke faaet øie paa mer af kristendommen end dens moralske idealitet. Men hvad Garborg har seet og erkjendt, gaar han helt op i og forkynder det med hele sin sjæls inderlighed. Derfor har han ogsaa i denne bog udsendt et moralsk opvækkelsesskrift, som enhver vil ha rigt udbytte af at læse.

Sven Ulsaker.

AANDENS GENNEMBRUDD.

For tre aar siden gav jeg i et søndagsblad [1]) en kortfattet fremstilling af aandens frihedskamp i vort fødeland.

Vi begyndte med den trangsynte gudelighed som bredde sig i landet og herskede indtil langt ind i seksti-aarene, og som domfældte all selvstendig tænkning som ugudeligt kætteri.

Da *Brand* kom ud sad man dybt i sumpen. Landet var afstengt i boglig henseende. Hvad der foregik i den øvrige verden var ukendt, uden netop hvad dagbladenes politiske udenlands-artikler kunde tilføre folket. Norge var et lidet helligbedens rige, som, hvad det himmelske, det hellige, og det afstengte angaar, næsten kunde maale sig med jordens største, med Kina og Russland.

Men da ruskede Henrik Ibsen op med magt og vælde! Det galdt at ryste folket op af denne falske helligheds rus, der som en døvende kuldamp havde forgiftet alle sind; — det galdt at rive folket ud af denne «troende» usselhed. Det galdt at omstøde denne giftige lære om en stedfortræder; denne usselhedens ophøjelse; denne foragt for dygtighed, for mod, for alt stort og skønt og godt.

Det galdt at knække modet paa al denne usunde helligheds selvophøjelse; det galdt at fælde dom over dem som vilde kalde denne giftige sump med Kristi navn.

Her er taget et kæmpetag med «akkordens aand».

Det var forunderligt at man omsider kom levende ud af denne skrækkelige sjele-forgiftning, som digteren saa mesterligt har skildret gennem fogden, provsten og Einar.

Bjørnstjerne Bjørnsons mindeværdige daad af denne art maa atter her nevnes; han tog et kæmpetag i «Den systematiske teologi», medens denne endnu stod som en ærefrygtbydende magt i landet. Han tog og ristede dens knokebygning, han vejede de tørre forstands-benrangler, og fandt dem for lette.

[1]) Norske Intelligentssedler.

Der fulgte nu et frigørelsens arbeide af en række begavede aander baade paa digtningens og videnskabens omraade.

En bragende sammenstyrtning indenfor statskirkens mure, for syv aar siden, i forbindelse med mange tegn og gerninger paa samme omraade slog ned i sindene saa stærkt og med saadan virkning, at vi fik høre udraab af forfærdelse, af sorg og af væmmelse, selv fra saadanne som i det længste havde villet lukke øjnene for at ikke alt var som det skulde være.

Den vaagnende trang til friere tænkning, til selvstændig overvejelse fik luft; man kunde løfte hovedet.

Nu, i de siste aar, er det blit-banket stærkt paa kirkens dør, i tænkningens og forskningens navn; — ja, — det er skedd, at *theses á la Luther* er blit spigret «paa statskirkens dør!»

Der maa være nogle nye aandsmagter i opmarsch, det er tydeligt. Det nytter ikke at stoppe fingrene i ørerne naar der hamres saa stærkt paa døren.

* * *

I dette vort hundred-aars siste ti-aar gaar der som et aandepust gennem flere folkeslag. Jeg sluttede sist med at nævne den kvindelige aandsbevægelse som udgaar fra de Forenede Stater, dels fra Stillehavets, dels fra Atlanterhavets kyst, virkende gennem maanedskriftet, «Verdens fremskridts-tanke», og gennem det mægtige værk «Videnskab og sundhed» [1]). Og vi har faat budskab fra «verdens mest energiske by», Chicago, som melder at man der er ifærd med at danne en almindelig sammenslutning af de mænd og kvinder som føler begeistring for ophøjede tanker og sædelig renhed, med det formaal at oprette et broder- og søster-skab mellem alle tænkende mennesker. Denne aands-bevægelse tilkendegir sig tydeligt som udgaat fra mænd; men, som vi har set, søger den tilslutning hos kvinder. Den kvindelige aandsbevægelse, som jeg har nævnt, har ligeledes tilslutning af mænd. Vi ser saaledes et glædeligt *tidens tegn*, vi ser at der fra hvert af de to køn udgaar en aandelig strømning hvori de kan mødes disse to menneskearter som hidtil ved en afgrund har været aandeligt adskilte.

[1]) *The World's Advance-Thought* udgivet og redigeret af Lucy A. Mallory, Portland, Oregon, og *Science and Health with key to the Scriptures* af Mary Baker Eddy, Boston, Massachusetts.

Disse aandens luftninger kommer saaledes til os over Atlanterhavet, fra det store fastland som strækker sig mellem to verdenshav, fra den store republik hvis grundlov er aandsfrihed og menneske-rettighed.

Disse aandens luftninger begynder nu at naa over til den gamle verdens kristenhed. Hvad vi hidtil har set af aandsbevægelse i Europa har mest præg af nedbrydning; det er egentlig rydningsarbeide som forberedelse til nybygning.

Vi har hørt fra Tyskland om mærkelige tidens tegn fra det siste ti-aar. Det er en skildring af den aandelige gæring i det store tyske folk: «Det hele kaos af gammelt og nyt syder og koger som i en heksegryde». Kundskabs-stoffet er der mer trængt ind; den sociale omvæltning, samfunds-omdannelsen, er det som optager sindene mest. Dog er ogsaa der gæringen tillige religiøs; den former sig som forargelse mod forældede tros-sætninger.

«Kirken vilde nu gerne søge at give dogmet nye støtter, og den tager ogsaa gerne mod statens hjelp. Men den i vide kredse indenfor den mer dannede middelstand unegteligt stigende religiøse trang vender sig stedse mer fra dogmetroen. Den vil have brød og ikke stene, hvortil de fleste tros-sætninger nu har forhærdet sig. Kun langsomt lærer her og der en og anden prest eller teolog at indse det». — «Sindene søger usikre omkring. Fattige vævere i afsides dale, og lærde, kunstnere, forfattere, officerer og lignende folk tilhørende de højere klasser i verdensstaden, mødes — hvor forskjellige end deres anskuelser er forresten — i en tilbøjelighed som maa kendetegnes som en længsel efter en ny-omskabning af tros-indholdet» [1]).

Her ser vi den tilberedde jordbund som venter paa ny sæd og tørster efter regn.

* * *

Min fremstilling af aandens frihedskamp paa norsk grund afsluttede jeg med at pege paa tre store trin, fremad og opad — som har vist sig i de siste tre og tre-fjerdedel hundred-aar — gennem hele kristenhedens kamp for aandsfrihed:

Det var en dæmrende, *endnu ubevidst,* forstaaelse af at sandheden er fremadskridende, som i sin tid skabte frafaldet fra romerkirken under navnet protestantismen.

[1]) «Aftenposten». Efter «Aus dem inneren Berlin» i «Köllnische Zeitung».

Det er *den nu mer bevidste* forstaaelse af den samme kendsgerning, som idag undergraver statskirkerne i Europa, og som hos os, i lighed med Amerikas Forenede stater, har dannet frikirker.

Det er *den fuldt bevidste* forstaaelse af, at baade sandheden og menneskeslægten er fremadskridende, som har fremkaldt den inderlighedens umiddelbare aandelige bevægelse der, som ovenfor nævnt, med saa stor styrke udgaar fra de Forenede Stater.

Dette aandens vejr er nu naaet frem til vort fødeland, og har allerede i flere aar havt et selvstændigt organ [1]). Gennem dette tidsskrift har vi faat at vide, at der i Sverige og Danmark allerede er stiftet samfund i denne aand; de har taget navnet «De søgende».

* * *

Ovenfor nævnte jeg, at i de sidste tider har aandsbevægelsen i Europa mest vist sig som et nedbrydnings-arbeide. I forbindelse hermed vil jeg nævne Friedrich Nietzsche, fra hvem nedbrydningens ødelæggelse udgaar i saa stor maalestok, at det om ham er sagt: «I hele tænkningens historie finder man ikke sidestykke til et saa nedbrydende sindelag»; men De Wyzewa tilføier: «Det er ikke en skeptiker, en tviler, som negter at tage noget for alvor; snarere en apostel, som i sin sandhedstørst nærmer sig alt, hvad han ser, som til et altar, og derpaa vender sig bort fra det igen med spot paa læberne og angst i hjertet, fortvilet over, at han paa altaret kun fandt billedet af en falsk gud» [2]).

Dette stemmer overens med min opfatning af denne gaadefulde skikkelse fra Tysklands bogverden, at han er en nedbryder, sendt til forstands-riget, den kolde tankes, som er uden sjel, uden overbevisning, uden kærlighed. Grundsætninger, tankeformer og systemer brød han istykker, for at vise — med en skrækkelig latter —, at der overalt var tomhed indvendig. Han er en røst som naar frem til hele aandsverdenens forstands-tørre storfolk, han er sendt for at bringe dem til at fortvile, gøre dem tørstige, faa dem til at længes efter frisk vand fra kilden.

Nietzsche er forløberen som varsler, — selv overvældet af det store som kommer.

* * *

[1]) *Frie ord* udgivet og redigeret af A. Sabro.
[2]) *Revue bleue. Samtiden.* Januar, 1892.

Gennem tidsskriftet *Frie ord* har vi faaet en meddelelse om at der er dukket op en anden, ogsaa højst usædvanlig, skikkelse som ogsaa synes at have budskab at bringe fra højere regioner. Han kommer fra det slavonisk-tyske keiser-rige Østerrige, men hører til det tyske sprog-samfund og dets literatur.

Eugen Heinrich Schmitt er hans navn; dette, ligesaavel som hans aands-retning og hele udtryksmaade, tyder paa at han er af tysk slægt.

Han har ikke vakt den vidtrækkende opmærksomhed i det hele Central-Europa som den ovenfor nævnte polsk-tyske forfatter, og han er vel saaledes endnu ikke kendt her i Norge.

Da jeg har faaet ihænde et skrift af Eugen Heinrich Schmitt, og da denne skribent forekommer mig højst usædvanlig, saa vil jeg her nævne dette: «*Kristi guddomlighed* set i det moderne menneskes aand». «Et sendebrev til vantro og troende» [1]).

Noget af fortalen hidsætter jeg, for derved at henlede opmærksomheden paa denne aandens mand, som jeg opfatter som et sendebud — som en *lys-bærer* —, til de forventningsfulde, de modtagelige.

«Forfatterens navn blev første gang nævnt i Berlin ved en prisuddeling af det filosofiske selskab, hvor den særlige udmærkelse som blev retsskriveren fra Zombor i Ungarn tildel, vakte den offentlige opmærksomhed. Hint filosofiske prisskrift hed: «Den Hegelske Dialektiks Hemmelighed», men var kun en kamp mod filosofiens taagede væsen. Allerede dengang var forfatteren gjennemglødet af den bevidsthed, at det ikke var filosofiens bestemmelse, at blive en mørk lampe i skolens dunkle atmosfære, men at blive til livets sol. Men da heder filosofien ikke mere filosofi men religion».

«Men den der vilde betragte det som en anmasselse af «retsskriveren» at vove sig ind paa en saa stor opgave, han vil vi erindre om, at menneskehedens største opgaver ikke blev fuldførte af jordens mægtige, men stedse udførte ved de lavestes og ringestes mellemkomst, fordi disse stod menneskehedens lidelse nærmere end hine. Bevidstheden om indre usandhed, uendelig trøstesløshed og øde trænger gennem verden. De, som var kaldede til at sprede

[1]) Optaget i «*Det nye rige*», tidsskrift for praktisk metafysik. Udgivet af A. Sabro. 1ste aargang. (Dansk oversættelse). Nu ophørt ved udgiverens død.

lys og trøst, gøre det ikke. De har derfor ingen ret til at anklage dem, som tage sig det for. Og dog kun den uendelige forbarmelse, over en i sig trøstesløs og sønderreven verden, kan give det levende stød, der fører os til en lysere fremtid. Til denne følelse vender dette opraab sig, ligesom det er sprunget ud ved denne følelse».

Vi ser her atter et tegn som peger hen imod opfyldelsen af Henrik Ibsens spaadom i hans profetiske tale i Stockholm, 1887: «Jeg tror, at den tid, vi nu staar i, kan betegnes som en afslutning, og at deraf er noget nyt i begreb med at fødes. Jeg tror nemlig, at naturvidenskabens lære om evolution (udvikling) ogsaa har gyldighed med hensyn til de aandelige livsmagter». — «Jeg tror, at poesi, filosofi og religion vil smelte sammen til en ny kategori, en ny livsmagt, som vi nulevende forøvrigt ikke kan have nogen klarere forestilling om».

Naar filosofi og religion smelter sammen til en ny livsmagt, da vil digtningen slutte sig til og stille sig i denne livsmagts tjeneste.

Vi har jo set mange tegn som tyder herpaa allerede nu. For at tage det som ligger os nærmest kan vi nævne den svenske digter August Strindbergs og den danske Johannes Jørgensens «bekendelses-lyrik og -prosa».

Vi har i skildringer fra den yngre literatur fundet nogle ytringer af Carl Nærup om disse «moderne aander, hvis liv og digtning med uhyggelig klarhed aabenbarer sig som en eneste stor uovervindelig fortvilelse. Den nagende, gnavende uroens dæmon, som sidder dybt i deres hjerte, lader sig ikke bringe til ro». En af disse moderne digtere giver os en roman, hvori helten stunder efter «udviklet forbrydelse» og «fremragende synd», efter den «haarreisende udskeielse, delikat ryggesløshed» o. s. v.; han «har ingen opgaver i tilværelsen længer uden den at spille sit livs komedie tilende — ingen baand eller pligter trykker ham». Denne sjelelige forvendthed og ryggesløse overspændthed, mente jeg, maatte opfattes som en — ubevidst — forkyndelse om, at en bedre, højere tingenes tilstand snart vil indtræde paa jorden, — en fortvilelsens forkyndelse.

Lad os nu høre hvad denne omfattende og kundskabsrige aand siger om den svenske digter [1]). «Lidelse og lidenskab — —

[1]) «August Strindberg» af Carl Nærup, *Ringeren* no. 5, 1898.

er hans digtnings ophav og maal, det er det eneste faste punkt i den hvirvel af omskiftelse og forandring, som er hans personligheds livsløb. En lidelse, saa martrende kvalfuld, at dens offer har fornemmelsen af at have gaaet gennem tusind helveder her paa jorden, — en lidenskab, ustyrlig, umættelig, uslukkelig som en martyrs døds-længsel; grænseløs i selvforagt, i storheds-vanvid, i ødelæggelses-lyst. Skuespil som «Fadren» og «Frøken Julie» er rene orgier i smerteføelse». I et digt i dramatisk prosa, «Samum», kunde «et rovdyr finde sine lyster formede i ord». — «Selv i Strindbergs kraftigste ungdomsværker møder vi denne undergangsvilje, som ikke standser før den har knust sin pande mod verdensordenens mur, eller styrtet sig paa hovedet ud i intethedens afgrund». — «Stil saa dette saare, blødende hjerte, denne explosive, overfyldte hjerne ind i de siste aartiers krampagtigt forcerede ideliv og problem-debat» — —! «Ja, der findes visselig intet navn i vore dages Pantheon, der som August Strindberg udtrykker al tidens utrættelig urolige søgen, tvil, famlen». — «Strindbergs udviklingshistorie er ingen vækst fremad eller opad til friere og videre horizonter, — den er en flugt kompasset rundt».

Vi ser her atter en af det gamle Europas mandlige aander omtumles i alle retninger, i anskuelsers, forestillingers og grundsætningers verden, saaledes som vi har set det fremstillet af en fransk forfatter [1]). Men her har vi den friskere nordiske kraft, den svenske følelsesfulde lyrik som tumler sig i haabløshed og fortvilelse.

«Hans siste bog «Inferno» kom derfor som en stor og idetheletaget glædelig overraskelse». Thi den viser «det nye syn paa det menneskelige og mennesket, som Strindberg omsider har naaet. For første gang i livet synes han at have faaet en anelse om, at mennesket inderst inde er aand, d. v. s. et væsen, som ikke kan forklares ved hjelp af en del sociologi og psyko-fysiologi». — «Lidelsen maa retfærdiggøres, det vil sige, den maa forklares religiøst. Og Strindberg synes nu at tro, at alene kristendomen formaar at retfærdiggøre den kendsgerning, at hele skabningen sukker og er tilsammen i smerte».

Lad os nu høre hvad Carl Nærup siger om den danske digter (*Ringeren* no. 20, 1898): «Der er mange unge digtere i Danmark, — endnu fler end i Norge; og næsten alle har de hvad man

[1]) Edouard Rod, *Les idées morales du temps présent. Nyt tidsskrift,* Februar 1893.

nutildags kalder talent». — «Kun en enkelt kender jeg blandt disse mange talentfulde, som stadig har formaaet at holde os i en viss spænding for hvad han monne mene med sine sære og snørklede ord. Han syntes altid at *soge* noget, noget højere end succesens glimmer og guld, en vej ud af larmende kaos til evighedens forjættede land, et ideal at følge og et tempel at skjule sig i for det liv han aldrig forstod. Denne ene er Johannes Jørgensen. Han er ingen betydelig kunstner, heller ingen synderlig interessant eller merkværdig personlighed. I alle de bøger han har skrevet, findes blot hist og her nogle ægte, lødigt klingende og overbevisende udbrudd, — skønt det er jo allerede meget hos en moderne forfatter af hans art». Hvad der bringer denne skribent mange læsere er, at han fremfor andre «er *bekenderen*, den villige aabenbarer af sine indre oplevelser, den hensynsløse afslører af sine intimeste hemmeligheder». — «Med digtsamlingen «Bekendelse» (1894) gør Johannes Jørgensen det første alvorlige skridt bort fra de gamle guder. I en række sonetter, skrevne i Assisi, den hellige Franciscus' by, meddeler han os sine omvendelses-reflexioner»:

Jeg gik vild i onde egne,
hvor de dømte aander færdes,
hvor hvert glimt af Gud maa blegne,
og hver sjel i nat forhærdes.
Mulmets fugle svirred om mig,
nattens krybdyr foden kyssed,
gennem helveds skove kom jeg,
hvor en regn af mørke dryssed.

Helvedskov som aldrig endte —
og jeg græd af kval og lede — —
Til min sjel mod lys sig vendte,
til jeg knæled for at bede.

«I «Reisebogen» (1895) fortæller han om sin lede ved de hedensk-verdslige idealer og sit had til den livsanskuelse, han selv tidligere havde forherliget». — Men «først i «Den yderste dag» (1897) har han givet os et virkeligt menneskes historie ud fra det nye syn, han efter sin omvendelse har paa de menneskelige ting». I denne bog er hovedpersonen en gentagelse af de mange tidligere fremstillinger af den type vi kender «som digterens eget spejlbillede». Men medens vi før fik se ham «som den dumt forfængelige skribent hvis liv gaar hen med at «forme sin sansning og

sin drøm i ord og sætninger», — og ellers ikke bekymrer sig om eller bøjer sig for noget hverken paa jorden eller i himmelen, stedes vi her ansigt til ansigt med ham, da han ligger som en fattig og forladt fremmed og skal dø paa et tagkammer i en stor by».

Digteren skildrer de mennesker, som vandrer gennem «Sodomas» gader en mørk November-aften. Der er arbeiderne fra de store værksteder. Skare efter skare af tunge, stærke mænd, hvis tro var paa dem selv, hvis haab var større løn, hvis kærlighed var til lav og fattig lyst». Der er «de smaa herrer i rent linned og fine klæder fra kontorerne, hvor de havde besvæget dem, i hvis tjeneste de var, og stjaalet af kasserne de skulde vogte. Og paa et aftalt hjørne mødtes de med slanke, stramme damer, hvis ansigter var hvide bag dunkle slør under skyggen af store hatte med altfor vajende fjær. Og luften om disse kvinder duftede stærkt og sødt som af giftige liljer». — — Men der gaar ogsaa ensomme sjele blandt myldret, kunstnere, «mænd, hvis hjerte vidste en bedre lykke og en renere glæde end de andre. Og dog droges de mod at være som mængden — at tømme beruselsens kalk rakt af en blød og smudsig haand, at bortødsle det liv som er uerstatteligt, og langsomt dø vellystens død paa et leje af knuste blomster».

Men langt borte fra de mange mennesker — i et kammer som vender ud til en gammel gaard — der ligger nu Niels Graff og skal dø. Og i den ene nat, han har igen af sit liv, stiger alt det forgangne frem for hans sjels øje. — Nei, han maa erkende det: Livet har han forspildt og den lykke, han engang ejede, har han slængt bort som et uformuftigt, egensindigt barn, der ikke agtede sit eget vel: «Da er det, som Niels Graffs hjerte begynder at smelte i ham. Da ønsker han blot ett — at kunne begynde forfra, at gøre altsammen om igen». — — «Den moral, som forkyndes i «Den yderste dag» er ikke alene primitiv og enfoldig, den er ogsaa evigt sand. Der gives ingen højere, og vi kan trygt sige, trods alle moderne profeter, der vil aldrig opkomme nogen højere i menneskenes sind. Bjergprædikenens velsignelse og forbandelse vil blive staaende som den siste dom over hver slægt som søger at naa fuldkommenhedens højder. Uden viljen til det gode er mennesket intet — hvor stor og mægtig han saa end monne være i sine egne og andres øjne».

Her ser vi altsaa, paa nordisk grund, paa Danmarks og den skandinaviske halvøs grund, digtning smelte sammen med religion.

Den skikkelse som jeg har kaldt *lysbærer* viser os den aandens mand, som paa Tysklands jordbund, — i den abstrakte tænknings hjemland, — magter at opfatte hemmeligheden i Hegels dialektik, idet han underlægger sin fremstilling en kamp mod det taagede væsen i den spekulative filosofi; for derefter, i sit næste skrift at gaa over til at fremstille Kristi guddomlighed set i det moderne menneskes aand.

I dette skrift giver Eugen Heinrich Schmitt os en ny Kristuslære, en af selvstændig inspiration udsprungen forklaring af Kristuspersonligheden.

Her ser vi filosofi og religion smelte sammen.

* * *

Vi har set digtningens fortabte sønner nødes til at gøre «*resan hem*», at vende tilbage med anger og bøn.

Tyskeren Schmitt ser vi som den modige lysbærer; vi ser ham gaa over fra spekulation til inderlighedens tro; han slaar bro, han bryder vej, fra hjerne til sjel, fra sjel til aand. Han er budbærer, han er sendebud fra højere luftlag, fra aandens hjem, fra lysets egne.

Her er «en revolutionær aand, en aand som er bleven revolutionær ikke i kraft af at han er ond men i kraft af at han er god». Her er «den religiøse radikaler», som pastor Olaf Holm forkynder [1]), at «vi ganske vist snart har ivente», idet han profeterer om «en fuldstændig kristendomens opstandelse fra de døde», som vil medføre «en gennemgribende forandring i de europæiske folkeslags hele religiøse tænkesæt». — — — «Thi kulturens fakkel vil tilsidst ogsaa dø, hvis den ikke faar sin glans opfrisket fra det religiøse». — «Skal her en genfødelse finde sted, maa den komme indenfra, fra det saa ofte miskendte folkedyb, hvorfra alle store samlende tanker altid er skudt frem».

* * *

Vi ser at Henrik Ibsens profeti begynder at opfyldes.

Naar vor berømte landsmand udgiver et drama, regner han at det vil tage ti aar før folket opfatter det, kan bli fortrolige med det, tilegne sig det.

---

[1]) «Kristus eller Ibsen?» Kristiania 1893.

Og se! — Nu, ti aar senere, ser vi tidens aands-udvikling arte sig i overensstemmelse med hans fremsynte udtalelse fra 1887.

Februar 1900.

Aasta Hansteen.

Ovenstaaende stykke var gammelt allerede da det kom til os, og har ogsaa her maattet vente en god stund paa plads. Vi optager det — til trods for alt det meget, som der fra vor side er at indvende — dels som et udtryk for vor ærbødighed overfor den begavede og karakterfulde forfatterinde, og dels fordi det giver en saa stærkt følt skildring af den mærkelige literære strømning, som hun selv har levet med i, den, der i 70-aarene kjendte sig saa voldsomt frastødt af datidens herskende forkyndelse, men som siden gjennem gjæring og modsigelser og mange kampe i saa mange af sine maalsmænd har følt sig stærkere og stærkere dragen hen imod Jesus Kristus.

Red.

NYE BØGER.

Bibelkritikens inflytande på det kristliga troslifvet — af Professor *Erik Stave* i Uppsala — 40 oktavsider — 75 øre. Dette lille arbeide er et foredrag, der i noget forkortet skikkelse blev holdt ved studentermødet i Leckø isommer. Hr. professor Stave havde faaet emnet opgivet og formuleret af dem, der staar i spidsen for dette «nordiske studentermøde med kristeligt program», og kristne mennesker — selv saadanne, i hvis sind der staar en vis skræk af «den moderne bibelkritik» — vil derfor kunne tage dette foredrag i haanden med en følelse af tryghed. Det kristelige studentermødes bestyrelse kan ikke tænkes at ville give ordet ved denne leilighed til en bibelkritik af negativ art. Man forstaar paa forhaand, at denne fremstilling maa sætte sig til maal at paavise, hvordan den rette bibelkritik ikke nedbryder, men netop styrker det kristelige trosliv. Og ligesom mødets ledere selvfølgelig i tillid til hr. professor Stave har anmodet ham om at føre den samtidige videnskabs granskninger paa dette omraade frem for den forsamlede, religiøst interesserede akademiske ungdom, saaledes vil man ogsaa ved læsningen af det trykte foredrag meget snart faa et særdeles tillidvækkende indtryk af denne forfatters maade at behandle tingen paa. En bibelkritik af den art, som her kommer til orde, kan umulig være noget, som kristne mennesker med føie kan opfordres til at stifte «liga» imod. Sandhedssøgende mennesker, som har tid og lyst til saadan læsning, maa tvertimod være taknemmelige for et forskningsarbeide af den art; thi det giver nye bidrag til løsning af gamle spørsmaal, det fordyber mangesteds indtrykket af de bibelske beretninger og af jødefolkets hellige literatur (det er fornemmelig det G. T. der tales om), og som alt ærligt forskningsarbeide — der «søger» og «finder» i livets og historiens dunkle egne — det er overordentlig *interessant*. «Den historiskt-kritiska bibelforskningen får ei betraktas såsom et ondt, som skall tålas tillsvidare, den måste värderas och älskas, så långt som något

mänskligt sanningssträfvande är värdt aktning och kärlek. Och tron måste finna en ståndpunkt, där den ei längre behöfver vara rädd att mista sin skatt genom någon historisk undersökning». Og et saadant standpunkt er ikke blot muligt — hævder forfatteren — men det er ogsaa det eneste, som er en evangelisk-luthersk kristen værdigt. — Det er overordentlig interessant at faa nogen rede paa den skarpsindige granskning, som foregaar i vore dage paa dette omraade; ogsaa her arbeider nutidens væbnede øie. Men man fristes ikke til nogen forhastet fastslaaen af videnskabelige resultater, behøver ikke heller, selv overfor denne «sansade» historiske forskning, overalt at «sværge paa magisterens ord». Naar saaledes hele den moderne «vetenskapliga undersökningen af biblen» faar det skudsmaal, at den «i stort sedt icke har öfverskridit sin befogenhet», — saa vil vel mange, hvis mening bør have vegt, være uvillige til at underskrive en saa generel dom.

En særskilt vinding, som bibelkritiken medfører, er den, at den hjælper til at aabne øiet for *perspektivet* i bibelens billede af jødefolkets levnetsløb. Dette blir ikke længer et kinesisk billede, hvor alle figurer og afstande — fra patriarkerne og Moses til makkabæerne — staar i samme plan. Der blir en forunderlig interessant *dybde* at gjennemfare for det tilbageskuende blik; de forskjellige tidsaldre og deres mænd og hændelser træder stereoskopisk fra hinanden i skiftende fortidsafstande. De enkelte billeder blir klarere, sandere, mon man ikke i nutidens kunstsprog kunde sige: rundere. Og de handlende personer, deres færd og deres ord og deres poesi blir lettere at forstaa, idet vi ser hver enkelthed i tidspunktets og milieuets sammenhæng og belysning. Den tidligere bibelhistoriske videnskab har heller ikke været fremmed for paavisningen af progressen i den frelseshistoriske udvikling henimod «tidernes fylde». Saaledes vil f. ex. her hos os Casparis elever med tak erindre, hvad han i sin tid gav dem heraf. Men den almindelige bibellæser fik jo i regelen ikke stort af dette. Han læste bibelen kun *til opbyggelse*, og det vil sige med liden virkelig historisk *opfatning*. Bibelkritiken nøder en saadan opfattelse ind paa en, idet man overfor dens paastande enten maa antage eller benegte dem, og om man ikke kan acceptere *dens* forklaring, ialfald bli nødt til at søge eller ønske en anden, virkelig *forklaring*. Man længes efter en virkelig *forstaaelse* af det israelitiske folk, dets skjæbner, vexten af dets religiøse og ethiske idealer

gjennem lykke og ulykke, herlighed og lidelse i den mangfoldige berøring med de omgivende mægtige kulturfolk. Men — siger nærværende forfatter — denne forstaaelse af udviklingens menneskelige faktorer skal ikke vække lyst til at negte en guddommelig aabenbaring. «Det er mig nu i langt høiere grad end før tydeligt, at Israels historie, hverken med hensyn til sine politiske konturer eller med hensyn til den religiøse udvikling, som den fremviser, er resultatet kun af menneskelige kræfter eller af tilfældighedernes frie leg».

Lad da være, at bibelforskningen maa ændre meget i vor tidligere opfattelse af visse G. T.-lige bøgers alder og indhold — vi vil saaledes vanskelig kunne fastholde, at Dan. 11. er forfattet paa Daniels tid — læs kapitlet, saaledes som det i den nye bibeloversættelse er ledsaget af en fortløbende henvisning til de der omtalte historiske personer og begivenheder fra Kyros og Darius til Antiochus Epifanes: Perserkrigene, Aleksander den store, de hellenistiske riger Ægypten og Syrien og specielt denne masse af detaljer af krigene og giftermaalsforbindelserne mellem Ptolemæerne og Seleuciderne — og spørg saa dig selv, om du kan tro, at denne udsigt over en 400-aarig historie *kan* være skrevet ned som en spaadom flere aarhundreder, *før* begivenhederne virkelig indtraadte, eller om den ikke snarere er skreven ned ved tidsrummets *slutning!* — lad være, at vi kommer til at tro, at profeten Jesaias ikke er forfatter af hele den bog, som bærer hans navn, at enkelte dele af bogen «Jesaias» derimod er forfattet senere af en eller flere andre profeter, — lad være, at vi maa indrømme sandsynligheden af, at ikke alle salmer, der tillægges David, virkelig er forfattede af ham, — vi vil samtidig lære at forstaa, dels at der for det G. T.s *frelseshistoriske* indhold ingen vegt ligger paa disse ændringer, og dels at det kan være skeet i fuldkommen *god tro,* naar disse profetier og salmer er henførte under navnene David, Jesaias og Daniel, eller naar de hellige skrifter i det hele har været gjenstand for udvidende omredaktioner. Vil derimod nogen søge at hævde, at de hellige forfattere ligefrem har befattet sig med tendensiøst bedrag, da afviser vi uvilkaarlig enhver saadan gjætning, selvom den undskyldende kalder tingen en pia fraus.

— — Disse spørsmaal rykker et nutidsmenneske ind paa livet. Man maa derfor være taknemmelig for i et arbeide som dette hr. professor Staves at faa hjælp til at klare sine tanker om dem.

f. h.

Husandagtsbog ordnet efter kirkeaaret af *Conrad Svendsen*, prest for de døve. Kristiania. Lutherstiftelsen. Pris kr. 2,80 indbundet.

Pastor Svendsen har en eiendommelig evne til baade at tale og skrive *enfoldig* om Gud. Indholdet er enfoldigt Han indskrænker sig til gudfrygtighedens enkle hovedsag: tro paa Gud og lydighed mod Gud, og besværer ikke med noget tungt og vidtløftigt dogmatisk apparat. Og formen er enfoldig: korte sætninger og greie ord som enhver kan forstaa. Hans andagtsbog er derfor en bog for nutidsmennesker. Det er det enfoldige, det enkle og ligefremme de vil have. Det er det de savner i de fleste andagtsbøger; deres kunstlede sprog og komplicerede teologi gjør dem umulige for dem. Svendsens bog maa de kunne bruge. Den være da hjertelig anbefalet.

Fra Sverige er kommet to foredrag som fortjener opmerksomhed. Det første er den nye Upsalaprofessor *N. Söderbloms* tiltrædelsesforelæsning om **„Den allmänna religionshistorien och den kyrkliga teologien"**. Af dette foredrag vil jeg anføre nogle linjer som ogsaa hos os fortjener at lægges paa hjerte: «Det andlige lifvet själft är det ej hans (videnskabsmanden) uppgift att tända ock vidmakthålla. Fromhetens innerlighet ock skapande kraft bero icke på något sätt af vetenskaplig insikt. Den religiösa förnyelse, som många längta efter i vår tid, ha vi . . . icke att vänta från vetenskapens verkstad utan från innerlighetens undangömda hem. Men vetenskapen . . . kan upptäcka skymmande häckar ock frodigt ogräs, hvars undanrödjande måste befordra den ädla plantens växt . . . Endast med en sådan religionsvetenskap er kyrkan betjänad. Må hon ha mod ock tro tillräckligt för att ej i hvarje ögonblick ängsligt söka forma om vetenskapens fynd efter häfdvunna eller för tilfället förherskande meningar eller söka dölga dem eller skrämma bort därifrån! Hvarje ädelt och ömtåligt arbete behöfver stillhet ock fred. Tålamod kräfvas på båda hållen. Hos vetenskapen ingen otålig upplysningsifver, utan dess äkta förnämhet. Hos kyrkan ingen otålig ängslan».

Det andet foredrag handler om **„Den kristne studenten och den sociala frågan"**. Det blev holdt af rektor *Natanael Beskow* ved det kristelige studentermøde paa Leckö isommer. Slutningsordene giver indholdet: «Lycklig den som kallas till at egna

hela sin personlighets och sin bildnings kraft åt denna stora gärning: att bryta väg för den tid, då klassmotsatsen är upphäfd och Jesu Kristi broderskap ej bara är dröm och längtan utan genomförd verklighet! Lycklig den som får denna kallelse och har mod att taga emod den och trohet att fullfölja den! Kanske skall han ej få vara med och tåga in i löftets land. Men han skall någon gång få gå upp på spetsen af Guds berg och *se* det».

For dem som ønsker at orienteres med hensyn til Kina og de kinesiske forhold, anbefales to skrifter, som nylig er udkommet: **China i historisk belysning** af dr. theol. *Ernst Faber*, som i 30 aar har været missionær i Kina. Oversat fra tysk. Lutherstiftelsens forlag. Og **„Kineserne og den kristne mission"**, tre foredrag af *Lorentz Bergmann*, cand. theol. Kjøbenhavn. Lehmann & Stage.

Thv. Klaveness.

Rettelser. Under stykket i oktoberheftet «Norsk naturreligion og naturmoral» staar: *R.* Gunnarson; skal være *Th.* Gunnarson. — S. 510, linje 7 fra oven staar: *Ján* Olafsson; skal være *Jón* Olafsson.

Hinmanns-handi.

I millom snar og storren strid,
i steinut eng og raalendt lid,
der vil ein blom so gjerne gro
av rot som likjest hender tvo.

Den eine skrokki er og graa;
ho **Hinmanns-handi** heita maa.
Den hi er rund, og kvit som snjo,
og **Mari-handi** heiter ho.

Kvi er den eine svart som ramn,
og kvi fek ho so stygt eit namn?
Kva hev ho gjort som var so vondt,
at hennar æra vart fortjont?

Ein gong ho kvit og heidra var
og „møy Maria"-namnet bar.
Men vilde stett ho havt det so,
kor var daa borni hennar no?

Ho ofra ætti all si kraft:
Sitt liv i kvar ein dropa saft
ho blomen gav og handi bjart.
Og sjølv ho Hinmanns-handi vart.

So mang ei heidra hand eg veit
som tykte det var hardla leit
aa vaaga namn og herrerett
for sannings sak og ufødd ætt.

Men ogsaa dei me kjenner vel
som gav seg sjølv med hugheil sjel
og livsens braud for verdi vart
som for si ætt den handi svart.

Dei verdi tru og tankar gav,
og verdi saug or dette hav
med navlestreng i **deira** and
som her var heimsens hinmanns-hand.

Sigurd Nesse.

LIDT OM SØREN KIERKEGAARD.

Der tales undertiden om, at Søren Kierkegaard til trods for sine sjeldne evner ikke har udrettet synderligt med alt sit arbeide og al sin kamp. Og det kan saa være, hvis man særlig fæster sig ved «Øieblikket» og den storm, det vakte. Men tænker man paa Kierkegaards liv og virksomhed i det hele, har han sat dybe mærker i Nordens kirkelige liv.

Her i Norge har han øvet en stærk indflydelse baade paa professor Gisle Johnson og paa presten Lammers og vistnok ogsaa paa fru Gislesen. Og det vil sige: paa hele den norske vækkelse i det sidste halve aarhundrede. I Danmark har han vel indvirket endda mere afgjørende paa Vilhelm Beck og den indre mission. Og i Sverige, hvor fremfor alle andre Waldemar Rudin har været dybt paavirket af ham, har paa denne vei følgerne af hans optræden vel ikke vist sig saa masseagtigt store som i de to andre lande, men kanske været ikke mindre værdifulde.

Og ogsaa udenfor kredsen af dem, som stærkest har bøiet sig for ham, er der i alle tre lande en mængde mænd — og kvinder — som villig indrømmer, at de staar i megen gjæld til ham. For Norges vedkommende kan det være tilstrækkeligt at pege paa mænd som Gustav Jensen og Fredrik Petersen.

Jeg for min del har aldrig modtaget et saa overvældende indtryk af nogen blot menneskelig forfatter, som af Søren Kierkegaard. Og noget lignende var tilfældet med flere af mine samtidige.

Det, som først slog os, var den vidunderlige tankestyrke. Og saa hans aandsoverlegenhed i det hele. Det var os, som han omfattede alt menneskeligt aandsliv i hele dets vidde, paa samme tid som hans mægtige tanke og hans sjælekyndige skarpblik trængte dybere ned i dybderne end nogen andens. Og alligevel var alt dette det mindste. Der var ogsaa andre theologer, som gav indtryk baade af tankestyrke og af dannelsesoverlegenhed.

Men saa var selve det religiøse hos dem ikke anderledes end hos andre, nok saa almindelige gudfrygtige mennesker. Ikke sjelden saa det snarest ud til at være svagere, mattere, lidt udvandet. Hos Kierkegaard derimod optraadte det med en glød og en vælde, saa at al tankestyrke og al aandsoverlegenhed blev glemt, blev aldeles som om det var intet. Det var, som om han havde opdaget den kunst at omskabe menneskene indvendig, at give dem — skjult bag et koldt, kanske endog spottende ydre — en egen sammenpresset religiøs kraft, som maatte kunne udrette det vidunderlige. Havde han ikke — til trods for alle sine forsikringer om det modsatte — i alle fald for sit eget vedkommende virkelig vundet tilbage til christendommen i dens oprindelige, nytestamentlige styrke og høihed?

Der er gaat adskilligt over en menneskealder, siden vi spurgte saaledes. Og nu tror jeg nok, jeg har lært at skille saa nogenlunde mellem hvad der var sandt, og hvad der var feilagtigt i denne min ungdoms godtroende beundring

Sine opbyggelige skrifter helligede Kierkegaard saa gjerne paa titelbladet sin afdøde faders, den ulærde hosekræmmers minde. Og der er vel heller ikke mange store mænd, som skylder sin fader mere af sin eiendommelighed end han. Faderen var en meget streng mand, tilsyneladende tør og prosaisk. Han skjøttede sin forretning og tjente sig en ikke liden formue paa den. Men bag det tørre og prosaiske ydre skjulte der sig hos den bondefødte hosekræmmer en hjemmegjort dialektisk dygtighed, som sønnen kalder uimodstaalig, en «almægtig phantasi» og et vid, som maa have været sjeldent. Og bag viddets munterhed og phantasiens leg skjulte der sig igjen som det bærende træk i hans karakter og hans hele liv et strengt og mørkt religiøst alvor, et alvor, som en og anden gang lod sønnen kaste et blik ind i det hemmelighedsfulde dyb af «en stille fortvivlelse», der paa en gang trak ham uimodstaalig til og gjorde ham dybt ulykkelig.

Kort før den elskede og beundrede faders død, da Kierkegaard var 25 aar gammel, indtraf i hans liv «den store jordrystelse», da han opdagede kilden til sin faders dybe tungsind. Som tolv aars gut, da han gjætte fæ paa den vestjydske hede og sled frygtelig ondt i regn og vind og sult og kulde, havde faderen gaat op paa en haug og forbandet Gud. Og hvad han dengang havde gjort som tolv aars gut, havde brændt sig saaledes

ind i hans samvittighed og hans minde, at det stod der i sin fulde tydelighed, da han var 82 aar, og havde fyldt de mellemliggende 70 aar med en «stille fortvivlelse».

Det havde altid været en smerteblandet kjærlighed, hvormed Kierkegaard havde set op til sin fader. Den frygtelige opdagelse øgede kjærligheden lige saa fuldt som smerten.

Han tog i arv efter faderen ikke bare den uimodstaalige dialektik, den almægtige phantasi og det ulægelige dulgte tungsind, men først og sidst en enestaaende modtagelighed for religiøse indtryk. Den afdødes skikkelse med hans «uendelige bekymring for en evig salighed» blev ham den rette maalestok for hvad der er virkelig værdifuldt i livet.

Christendommen, havde — ligesom faderen, og i ét med faderen — fra barns ben af paa én gang gjort ham ulykkelig og trukket ham til. Der kom tider, da den forekom ham som den umenneskeligste grusomhed. Men selv naar han var længst borte fra den, slap han aldrig ærbødigheden for den.

Hans fagstudium blev theologien, men hans kjærlighed blev philosophien. Tænkningen blev hans «lidenskab», ikke for de resultaters skyld, som han ved den kunde vinde frem til, men for dens egen skyld. Tænkningens syssel, tænkningens anstrængelse var hans sjæls lyst. Og ved siden af det inddrak han digternes frembringelser — oldtidens og nutidens — af fulde skaaler. Han deltog i det høit udviklede aandsliv i datidens æsthetisk og philosophisk dannede Kjøbenhavn. Han lod sig «indvie i al mulig livsnydelse»; han lærte til fuldkommenhed at tale den blødagtige overforfinelses sprog saa vel som den philosophiske overlegenheds. Men bag det hele stod billedet af faderen og hans christendom, hans strenge alvor, hans mandige viljekraft, hans uendelige bekymring for den evige salighed. Og han kunde ikke være i tvivl om, hvilken maade at tage livet paa, der var den høieste.

Hans forlovelse med dens store lykke og dens endda langt større lidelse greb paa det dybeste ind i hans liv. Paa den ene side vakte den hos ham en mægtig, ja, som han selv mener, en uimodstaalig trang til at blive «digter», det vil sige: forfatter. Og paa den anden side drev den ham til i sin dybe vaande og skyldfølelse at søge Gud. Han havde forsøgt det med alle de andre veie i livet, alle de andre «stadier». Nu slog han ind paa

faderens gamle christendom, den der tiltrak som intet andet, og gjorde ulykkelig som intet andet.

Og paa samme tid, som han tager denne afgjørelse, aabner han altsaa sluserne for sit forfatterskab, dette forfatterskab, der er saa mærkværdigt i sig selv, og dobbelt mærkværdigt, naar man tænker paa, at det flød fra en nyomvendt mands pen Der er mangen nyomvendt, der har optraadt offentlig som taler eller forfatter, men neppe nogen med et forfatterskab af dette slag.

Det var ikke christendom eller religiøsitet — ret eller vrang — som nu flommede fra hans pen i saa rivende fart. Det var det, som han selv kalder sit «æstetiske forfatterskab». Det var tanker og stemninger, lig dem som havde dannet indholdet af hans liv, *for* han bestemte sig for christendommen. Det var den øverste spidse, som et blødagtig overforfinet kulturliv vel nogensinde har naaet op til i Danmark.

Hvorfor udgav han alt dette, som laa saa fjernt fra den christendom, hans sjæl nu havde bøiet sig for? Selv siger han, at det var et kløgtigt beregnet forsøg paa at bane vei for det religiøse og christelige forfatterskab, som skulde følge bagefter. Og der er vist ingen tvivl om, at han lige fra først af har næret et saadant haab. Men ligesaa lidt kan der være tvivl om, at den rette og afgjørende grund til hvad han gjorde, helt enkelt var den samme, som hos andre store forfattere: at hans forfatterevne, hans skabertrang krævede afløb, og afløb i *denne* retning. Hans hjerte har aabenbart endnu for en god del været fuldt af det, som hans pen saa ustandselig løb over med. Man skriver ikke saa fuldendte ting, som en stor del af dette æsthetiske forfatterskab paa sin vis er, uden at ens inderste i nogen mon er med paa det.

Men bagefter kommer saa ogsaa et religiøst og christeligt forfatterskab i ligesaa rivende fart og ligesaa yppig rigdom, og stemplet af en strenghed, som paa den ene side er det naturlige atterslag mod hans ungdoms overforfinede blødagtighed, og paa den anden side den ligefremme afstamning af faderens «stille fortvivlelse» og «uendelige bekymring for sin evige salighed».

Og denne strenghed i christendomsopfatningen, som er tilstede lige fra første stund af, den træder saa i aarenes løb mere og mere frem i forgrunden og blir tilsidst det alt beherskende. I lyset af «det nye testamentes christendom» viser det sig, at nutidens christendom aldeles ikke *er* christendom. «Christenheden

har afskaffet christendommen». Han selv er ligesaa lidt nogen christen, som andre er det. Og tidligere tider har ikke været synderlig bedre end vor. Til slutning holder ikke engang apostel-tiden eller apostlerne selv maal for hans krav. Christendommen er i grunden aldrig kommen til verden — —. Der ligger en feil i selve hans udgangspunkt; og den fastholder han med ubøieligt stivsind og med en tankestyrke, som er alle modstanderes overlegen, indtil den ender med at sprænge hans hele tankegang og blotlægge den modsigelse han fra først af har baaret paa, i samme øieblik som den tager livet af ham selv.

«Det var, som ingen kunde fanga
og slaa han endefram i slag,
men at til grunns han maatte ganga
som for Guds eiget andardrag».

Men paa veien frem til dette sit storstilede endeligt er det han udvikler denne christendoms-opfatning, som allerede har sat saa dybe mærker i hele den nordiske kirkes liv, og som kanske skal gjøre det endda mere herefter, saasandt den norrøne stamme faar lov til at udfolde sit eget selvstændige aandsindhold.

Grundtvig og Kierkegaard er de to modsatte poler inden det danske kirkeliv i det sidste aarhundrede. De var modstandere, og modstandere som gjensidig kun forstod lidet af hinanden. Men til trods for denne skarpe modsætning er der ikke liden lighed imellem dem. De var begge udgaat fra den romantiske kulturretning. De er begge lidet theologer i den vanlige forstand af ordet. Saa store og eiendommelige christne tænkere de er, saa er deres uddannelse langt mindre theologisk end almen-menneskelig, hos den ene philosophisk, hos den anden historisk. Hos dem begge har derfor ogsaa deres religiøse tænkning lettere for at frigjøre sig for det theologiske skolesprog og finde frem til almindelig menneskelig tale, end hos de fleste andre. Deres dannelse lider hos begge af den samme følelige indskrænkning: de er begge lige uvidende i al naturkyndighed og lige tilbøielige til fordom imod den. Men fremfor alt: de staar begge som de to store mærkesmænd for det danske — og det nordiske — aandslivs fri-

gjørelse fra det tydske formynderskab. Hos den ene skjærer dialektikens kolde staal en christelig livsopfatning løs fra sammenhængen med den tydske philosophi. Hos den anden bryder en mægtig strøm af christelig poetisk følelse frem igjennem den tydske tanketørhed. Hos dem begge er det *christendommen,* som fører norrønt aandsliv frem til selvstændighed og sætter det istand til at bryde de fremmede lænker.

Det meste som vi her i Norge eier af selvstændighed, peger enten gjennem Ibsen tilbage til Kierkegaard, eller gjennem Bjørnson til Grundtvig.

Men denne frigjørelse af det nordiske aandsliv vilde være kommen længere end den er, dersom ikke den ene af dens store mærkesmænd saa umiskjendeligt havde lidt af en dybtgaaende skjævhed i sin christendoms-opfatning.

Hvilken er da skjævheden hos Søren Kierkegaard?

Paa sit dødsleie siger han, at christendommen er «afskaffet»; virkelig christendom findes ikke hverken hos ham eller hos andre af nutidens mennesker. Og denne uhyrlige paastand har meget sterke rødder i hele hans foregaaende forfatterskab. Men — det er underligt at sige det — den er aldeles ikke saa alvorlig ment, som den klinger. Paa dette samme dødsleie ser han selv sin død imøde med ro. Og denne ro i døden er hos ham bygget aldeles paa den samme grundvold, som hos andre, almindelige, tarvelige christne. «Kan du bede i fred til Gud?» spørger hans ungdomsven, Emil Boesen, prest i Horsens, som besøger ham paa hans yderste. «Ja, det kan jeg!» svarer Kierkegaard; «saa beder jeg først om syndernes forladelse, at det maa være tilgivet alt; saa beder jeg, at jeg maa blive fri for fortvivlelse i døden, og det falder mig tidt ind ordet, hvordan det heder, om at døden maa være Gud en velbehagelighed — — — —». Boesen spørger videre: «Og det er jo alt, fordi du tror paa og flyr til Guds naade i Christus?» «Ja naturligvis, hvad andet?» svarer Kierkegaard — — — —. «Vil du ikke have den hellige nadverd?» «Jo, men ikke af en prest, af en lægmand».

Han bekjender sig altsaa selv aldeles lige ud som en virkelig - ikke indbildt — christen. Thi ogsaa for Kierkegaard, som for os andre, er christendommen veien til den evige salighed. Utallige gange bestemmer han christendommen dels som «den uendelige bekymring for sin evige salighed» og dels som det

«saligt at forvente den evige salighed». Han vil ikke paa nogen maade kunne komme fra det, at den mand, som uden selvskuffelse kan bygge sin fred med Gud og sit haab i døden paa Guds naade i Christus, han er ogsaa en virkelig christen.

Og han mener heller aldeles ikke, at han selv skulde staa alene med dette slags christendom. Det er jo saa temmelig selvindlysende, naar christendommen opfattes paa *denne* maade. Og til overflod siger han det ogsaa udtrykkelig i denne samme mærkelige samtale. «Jeg er slet ikke bedre end de andre», heder det.

Der ligger en dobbelthed i selve hans christendoms-begreb. Offentlig, i sine skrifter, hævder han en christendom, saaledes som den alene er at finde i det nye testamente, og som den nu længst er forsvunden fra jordens overflade. I hemmelighed derimod og til privat brug holder han en christendom, som aabenbar i foruroligende grad maa have nærmet sig til den, som andre stakkars dødelige bygger paa og trøster sig ved i liv og i død.

Man finder det kanske utroligt, at en saa stor tænker skal have været hildet i en saa grov og iøinefaldende uklarhed. Men klarhed over de store religiøse grundspørgsmaal vindes nu engang ikke ad tankens vei alene. Bonden kan eie den, og den store tænker kan mangle den. Hos Kierkegaard har hans vidunderlige tankeskarphed her alene virket til at gjøre hans uklarhed uovervindelig.

Og det er ikke paa det religiøse omraade alene at det gaar ham saaledes. K. var uklar over det virkelige liv i det hele, saa meget han end skrev om det. Han levede midt i Kjøbenhavn og alligevel som «Victor Eremite» — ikke netop *fjernt* fra virkeligheden, men paa *siden* af den; med stadig udsigt til den, men *udenfor*.

De to eneste gange i sit liv, da han kommer i nogen alvorlig berøring med virkeligheden: ved hans forlovelse og under korsarstriden, viser det sig netop, hvor langt han er fra at skjønne sig paa denne virkelighed. Han er begge gange uforstandig som et barn. Det er stort, at han ikke unddrager sig lidelsen; men han er latterlig i den maade, hvorpaa han værdsætter den.

Kierkegaard arbeider i sine skrifter med en «christendom», som han uden videre lader falde i det øieblik, han selv staar ansigt til ansigt med døden. Hvor har han denne sin «christendom» ifra.

Det er «det nye testamentes christendom», som han kalder

den. Men ogsaa her møder vi hans mangel paa virkelighedssands. Det er visselig fuldkommen sandt, at det nye testamentes christendom er meget forskjellig fra vor. Men vi tør nok sige, at den er endda mere forskjellig fra det billede, som Kierkegaard udkaster af den

Kulturhistorisk set, er Kierkegaard romantiker. Og som andre romantikere søger han sit ideal i fortiden. Ikke dog i middelalderen og dens ridderlighed, som de romantiske digtere. Til det var han baade for afgjort religiøs og for stor. Han har utvivlsomt standset op foran det middelalderlige munke-ideal. Men han er ikke bleven staaende der. Det har ikke været ham nok. Han fandt ikke noget hvilested for sin ideale trang, før han stod ved menneskehistoriens høieste glanspunkt, ved christendommens gjennembrudstid. Saa vidt jeg ved, var han den første romantiker, som naade did op. Og saa gav han sig til at idealisere den ældste christentid og dens martyrer paa samme maade som digterne gjorde med middelalderen og dens riddere. For *samfundslivet* i den ældste menighed med dets stærke kjærlighed og dets drag imod eiendomsfællesskab havde han ingen brug; det vilde have trukket i retning af de samfundsopgaver og de politiske spørgsmaal, som han følte sig saa høit hævet over. Til gjengjæld udstyrer han menigheden med en lignende overflødighed af martyrer, som middelalderen havde faat af ædle riddersmænd. Man faar det indtryk, at martyriet var det rent almindelige, det regelmæssige, i den ældste menighed. Og de dybe sædelige forvildelser i de apostoliske menigheder, som t. ex. Korinthierbrevene lægger saa klart i dagen, er endda langt mere fremmede for hans «nye testamentes christendom» end middelalderens dybe skyggesider er for ridderromanerne.

Det er sandt, at den skildring, vi i det nye testamente har af de enkeltes og menighedens liv, altid skal staa som det baade vinkende og ydmygende forbillede for eftertiden. Men selv ved hjælp af denne, den *virkelige* nytestamentlige christendom, kan man gjøre sig skyldig i megen uretfærdighed mod de følgende kirketider, naar man uden videre vil maale dem med *dens* maal uden at agte paa forskjellighederne hverken i de ydre omgivelser eller i de indre forhold. Men naar man i stedet for den virkelige nytestamentlige christendom bruger Kierkegaards frit opfantaserede, blir uretfærdigheden og forvirringen grændseløs. Følgen blir da

paa den ene side den, at christendommen længe siden er forsvunden fra jorden, eller, som der senere aldeles rigtigt fortsættes: at den i grunden aldrig er bleven til. Og naar Kierkegaard paa den anden side skal vise, at man ligesaa godt kan blive martyr nu, som i apostlernes dage, saa blir følgen den, at en grundig latterliggjørelse i et vittighedsblad som «Korsaren» maa sættes jevngod med — eller kanske endog over — de gamle blodvidners lidelser for sin tros skyld.

Den «almægtige phantasi», som han har arvet efter faderen, phantaserer først aposteltiden ind i det rent uvirkelige, og siden ham selv ind i aposteltiden.

Rent religiøst set ligger der i dette ikke noget særdeles paafaldende eller uforstaaligt. Mangfoldige christne har været fangne i aldeles lignende misforstaaelser, især i den første del af sit christenliv. Mangfoldige lægprædikanter her i Norge og sektprester andensteds har været inde paa de samme veie. Det sjeldne er alene det enestaaende talent, hvormed det hele blir gjort: den «uimodstaalige dialektik», den «almægtige phantasi», det glimrende vid, og saa denne vældige kraft, der slænger ud bog paa bog, den ene tyngre end den anden, og holder hele Kjøbenhavn i aandelig begeistringstilstand «som ved en uafbrudt kanonade». Men denne uhørte kraft og dette talent giver saa rigtignok ogsaa mod til at skjærpe paastandene endnu dristigere og vildere, end lægprædikanter og sektprester vover at gjøre det, om de end har den samme freidighed som Kierkegaard til at sætte op martyrmine, hver gang nogen ler ad dem for deres vitterlige feils eller underlighеders skyld.

Kierkegaard begyndte sin offentlige virksomhed saa at sige i samme øieblik, som han brød med sit tidligere liv og bestemte sig for Gud. Det er jo noget, som i almindelighed holdes for en farlig sag. Han havde sundhed nok til næsten fuldstændig at afholde sig fra *religiøs* virksomhed; hvad han skriver i denne retning er baade lidet og beskedent, og har neppe gjort ham nogen skade. Men hans vældige «æsthetiske» forfatterskab fra denne tid viser noksom, hvor lidet hans religiøse udvikling var i stand til at holde skridt med hans menneskelige begavelse. Hos forfatteren af «Førerens dagbog» og af studierne over Don Juan er det temmelig langt fra at «det gamle er forbigangent», end sige da, at «alt skulde være blevet nyt». Han eier en religiøs trang og en modtagelig-

hed for religiøse indtryk, der vel er ligesaa sjeldne som hans menneskelige begavelse. Men de religiøse kræfter i ham faar ikke lov at udvikle sig i ro. Og den opsigt, han vækker, og den lykke, han gjør, fordreier hovedet paa ham. Og han ligger under for den fristelse, som møder alle og mest begynderen: fristelsen til at ville *synes* mere end han *er*. Der gives ingen skikkelse indenfor nutidens synskreds, der i den udstrækning som Kierkegaard magter at imponere, at blænde, at omgive sig med religiøst *skin*. Endogsaa Waldemar Rudin er — endnu i 1880 — blændet som et barn. Selv ved Kierkegaard jo ikke ordentlig om det; sligt begynder altid med, at man først blænder sig selv. Han har aldeles ingen fuld klarhed over de kunster, de koketteriets kunster, som han gjør saa rigelig brug af. Paa en vis ved han selv godt, at han, religiøst, ikke er langt kommen. Og han siger saa gjerne i sine fortaler, at han ikke har «myndighed». Men i bøgerne selv, som følger ovenpaa disse fortaler, der aander gjerne hver side den følelse, at han har en myndighed, som ingen anden. Han tror vist selv, at fortalen tilstrækkelig har værnet læseren mod dette «sandsebedrag». Han ved ikke, eller vil ikke vide, at den sammenpressede lidenskabelighed i stilen slaar hundrede saadanne fortaleforsikringer ihjel.

Og denne lidenskabelighedens styrke, hvormed han imponerer og blænder, er ikke den høit udviklede, den vidt komne christendoms styrke. Det er styrken fra *begyndelsens* vældige brydninger og kampe. Der er ikke megen «erfaring af Guds naade» at finde i Kierkegaards skrifter, ikke megen «kjærlighed til forsoneren». De, som har været grebne af ham, har gjerne tungt for at vinde frem til fuld fred. Det er en overveiende lovmæssig christendom, han har taget i arv efter sin tungsindige fader, og selv videre udviklet. Der har nok været tider, da han har «levet med Gud som et barn med sin fader», kanske helst i taknemmelighedens og lykkefølelsens overstrømmende dage, da et saa overraskende held kronede hans dristige færd. Men hans tungsind var og blev «uovervindeligt», og hans christendom forherskende lovmæssig og «over evne».

Og loven har liden magt til at rense hjerterne, ved vi. Og det mærker man godt paa Søren Kierkegaard. Ikke bare, mens han holder paa med sit æsthetiske forfatterskab, ogsaa senere. Hans skjødesynd er forfængelighed. Og den dæmpes ikke under

hans religiøse forfatterskab, synes snarere at skyde frodig vækst. Man aner den ofte bag forfatterskabets glimrende stilkunst, der er saa lidet i slægt med christendommens enkle høihed og alvor. Men den træder utilhyllet i dagen i de «efterladte papirer». Der er det mangen gang formelig, som han staar for speilet som en pyntesyg kvinde. Og naar han da har pyntet sig op til at blive saa «ren som nyfalden sne» [1]), kan han atpaa vende sig om og «bande paa», at han ikke er forfængelig.

Forfængeligheden fører jo med sig den stadige fristelse til alle glimresygens kunster. Og en lovmæssig christendom har altid, lige fra apostlen Paulus's dage af, grændset tæt op til det pharisæiske skinvæsen.

Det er dette skinvæsen med dets selvovervurdering, som har faat Søren Kierkegaard til at paatage sig en reformators rolle paa en tid, da han i sin egen indre udvikling — paa grund af hindringer, der for en stor del var selvvoldte — endnu ikke var kommen helt ud over begyndelsesgrundene (στοιχεια του κοσμου).

Til reformator var han født. Han havde ikke bare den storslagne menneskelige begavelse, som kræves, men ogsaa det tilsvarende religiøse anlæg. Hans reformation blev for en ikke liden del en skin-reformation. Pietismens skinvæsen havde i den beundrede faders skikkelse fra barns ben af imponeret og smittet ham. I «den store jordrystelse» blev den dybe sygdom i faderens christendom afdækket for ham. Han lagde det ikke paa hjertet. Han fastholdt imponertheden af denne syge christendoms-skikkelse og udviklede ved den til en uanet høide den kunst videre at imponere andre.

Det er pharisæismens smitte, den der saa utøilet faar lov at brede sig indenfor de nordiske kirker, som i saa stor en udstrækning har lammet denne kjæmpeaand og gjort hans slag til slag i luften.

I saa stor en udstrækning — det maa vi vel sige, naar vi tænker paa, hvad han kunde blevet til under en renere christendoms ledelse. Men det udelukker ikke, at ogsaa som han er, er han blandt vore største.

For det første er han nu — i alle fald bortset fra Grundtvig — den mest originale tænker, som den norrøne stamme har frembragt. Eller skal vi sige: den eneste originale? Bostrøm er

[1]) i sin offentlige virksomhed.

vel neppe anderledes original som philosoph, end Martensen som theolog. Kierkegaard har brudt nye, selvstændige baner, og hjulpet til at frigjøre det hele nordiske aandsliv.

Men ogsaa christeligt har han udrettet meget. Han er udgaat fra pietismen; og det er ogsaa den, han nærmest har virket tilbage paa. Han deler i saa meget dens daarlige sider, men ogsaa dens store og gode. Og hans indflydelse strækker sig vidt ud over de pietistiske kredse.

Der er ikke meget, der saaledes har styrket christendommens stilling inden den norrøne stamme, som dette, at den ypperste intelligents, som denne stamme nogensinde har frembragt, saa afgjort har bekjendt sig til den. Det er sandt, at han svækkede vegten af denne bekjendelse, da han senere udtalte, at den ægte christendom var forsvunden fra jorden. Men i samme mon, som det overdrevne i denne paastand blev indlysende baade for venner og modstandere, i samme mon gjenvandt hans første vidnesbyrd sin magt. Og han vil altid blive staaende som en mægtig veiviser hen til Christus for dem, der indbilder sig, at christendommen ikke har rum for deres intelligents. Og i det hele er det dette at være *veiviser hen til* Christus, som er hans styrke, mere end det at *forkynde Christus*. Der er vel faa mennesker, der har havt en saadan tørst efter Gud, som Kierkegaard; der er faa, der som han kan lære en, at det at mangle Gud er «sygdommen til døden».

Og saa er han en veiviser som faa andre til at bruge sin tanke i christendommens tjeneste. Selvstændig christelig *tænkning* inden den norrøne stamme vil vel altid mest blive at føre tilbage til Kierkegaard som sin fader.

Og paa samme tid, som han er mesteren i den christelige tænkning, hævder han det «paradoxe» i christendommen, det som er «over al forstand». Han gjør det paa sin egen overspændte maade, det er sandt; men dog med et vederkvægende fynd overfor al fladbundet udvanding og al moderne hovmestrering af den guddommelige aabenbaring.

Og saa elsker han lidelsen for Jesu Christi skyld, og kampen. Det er ham en fryd at trodse den almindelige mening, der hvor han er overtydet om at den er i uret. Der er ikke lidet humbug i hans lidelse; der er en skrækkelig selvovervurdering. Han forlover sig med en pige, som han ikke paa nogen maade kan passe

sammen med. Forlovelsen blir til en lidelseshistorie. Saa bryder han med hende. Jeg vil ikke indlade mig paa spørgsmaalet om det var ret eller uret gjort; men nogen heltegjerning var det da ikke. Men selv phantaserer han sig paa dette grundlag op til en «troens ridder», lig Abraham da han ofrede sin søn. Og da han senere paa den haanligste maade fornærmer og udfordrer «Korsaren» og udtrykkelig forlanger at blive latterliggjort i dens spalter, men bagefter fruentimmeragtig vaander sig under slagene, saa finder han ud, at denne *hans* lidelse – at latterliggjøres i et vittighedsblad! — er langt større end de gamle blodvidners. Men til trods for alt hans visvas: han havde en evne til at føle lidelse som faa. Og han havde gjort den opdagelse, som nok mange har gjort før ham, men som altid maa gjøres som fra nyt af, den opdagelse, at lidelse er en ære. Hans forfatterskab er som en høisang om lidelsens glemte ære. Og da sangen paa den tid var ny, og da den heller ikke er rent let at synge, har vi al aarsag til at bære over, om tungen stundom slaar sluder for ham under udførelsen.

Og saa har han gjenopdaget forsagelsen. Ikke — selvfølgelig — forsagelsen af det onde; den kan ikke glemmes, saa længe der findes christendom paa jorden. Men den frivillige forsagelse af jordisk lykke. Ogsaa her er han overspændt, selvfølgelig kan man gjerne sige. Men *det* er evig sandt: der gives en fuldt retmæssig opgivelse t. ex. af elskovens glæde og af familielivets lykke. Der gives en faste, som Gud fader vil betale aabenbart. Der gives en bortkastelse af sit jordiske eie, der samler skatte i himmelen.

Der er megen uklarhed og misvisning hos Kierkegaard ogsaa paa dette omraade. Men det staar fast: Søren Kierkegaard har opdaget forsagelsens aand, den frivillige forsagelses, sammen med lidelsen og det christelige paradox.

Og der er ikke meget, som vor tid trænger mere til. Det er en nydelsessyg, en overforfinet, en blødagtig tid. Dens dannelse trænger til af Grundtvig at lære den kunst: at gjøre sit bedste aandsindhold til *folke*-eie. Af Kierkegaard trænger den til at lære lidelsens ære og forsagelsens kraft. De to slags lærdomme kan udmærket godt gaa sammen, om de end ofte er optraadt som modsætninger. Det er *dem,* som den norrøne stamme er kaldet til i Jesu Christi kraft at gjøre gjældende overfor den europæiske kultur.

Christopher Bruun.

HARALD HÖFFDING: RELIGIONSFILOSOFI.

Teologerne bør studere denne bog. De bør gjennemgaa den skjærsild, som en tænkende kristen kommer i ved at stilles ansigt til ansigt med en saa skarp og dygtig kritik som Höffdings. Derved alene kan de vinde en selvstændig og fast holdning ligeoverfor tidens fritænkeri. En saadan vinder man kun ved fortroligt kjendskab til fritænkeriets kritik, og seier over den i sit eget indre. Den holdning som væsentlig er begrundet i uvidenhed og mangel paa forstaaelse, er ikke meget værd.

Personlig staar forf. udenfor al positiv religion. Han erkjender det høie værd religionerne har havt for menneskelivet. Men han mener, at den tid kommer og er nu, da de kan undværes. Det de har ydet, kan vi have uden dem.

Hvad har de da ydet? Forf. svarer: *tro paa værdiens bestaaen.* Den tro har de opretholdt mod alle livets lidelser og ufuldkommenheder. Derved har de holdt modet og livskraften oppe og muliggjort fremskridtet. Nu, da deres rolle er udspilt, maa slegten kunne fastholde en saadan tro uden religionernes hjælp. Dette søger han da indgaaende at paavise.

Det er utvilsomt fortjénstfuldt af Höffding, at han saaledes stiller det religiøse spørgsmaal paa praktisk grund. De teoretiske overveielser af gudsbegrebets *pro* og *contra* falder døde til jorden. Ingen bøier sig for deres afgjørelser. Spørgsmaalet er og bliver dette: hvad kræver det virkelige menneskeliv? Vi tror paa livet. Vi tror derfor ogsaa paa det vi føler som et uvægerligt livskrav. Saalænge menneskene behøver religion *for at leve,* saalænge vil religionen leve, om saa alle verdens filosofer godtgjør dens ufornuftighed.

Men behøver vi religion *for at leve?*

Det forekommer mig, at saa skarpskod forf.s tænkning end er, saa har han dog ikke fattet spørgsmaalet tilstrækkelig skarpt og klart. Han blander sammen to ting, som dog er meget for-

skjellige: «tro paa værdiens bestaaen» og «tro paa livets værdi». Uafladelig glider han fra det ene over i det andet, som om de var enstydige. Derved bliver det forholdsvis let for ham at komme til det resultat han kommer til.

Naar det ikke var andet det gjaldt om for at leve, end «tro paa værdiens bestaaen», da kunde vi hjælpe os udmærket godt uden religion. Videnskaben er fuldstændig tilstrækkelig til at give os tro paa, ja *bevis* for, at der gives værdier i tilværelsen, og at disse værdier bestaar. Fysiken f. eks. lærer energiens bestaaen, og enhver energi repræsenterer dog en værdi. Men dermed er vi slet ikke hjulpne. Spørgsmaalet: hvad behøver vi *for at leve?* er vanskeligere end som saa. Ti spørgsmaalet er ikke dette: eier tilværelsen værdier som bestaar? Men spørgsmaalet er dette: eier menneskelivet værdier nok til at opveie alle dets lidelser og skuffelser? Og det spørgsmaal er slet ikke saa ligetil at besvare.

Uvilkaarlig fører vi alle bog med livet. Paa creditsiden fører vi op alle livets værdier, dets goder og gaver, paa debetsiden dets møie, lidelser og skuffelser. Og vi summerer. Jo mere credit overstiger debet, des høiere staar livets aktier; man er glad i livet, og glæden giver styrke. Jo nærmere debet kommer credit, des mere synker aktierne; livet taber i værd. Overstiger debet credit, da lægger pessimismen sig som en klam taage over sindet, indtil livet bliver uudholdeligt og selvmordet indtræder.

Hvorledes har slegten hidindtil faaet credit til at overstige debet — ialfald faat balance i regnskabet? Höffding vil indrømme, at i det hele og store er det sked ved hjælp af religionen. Men hvad vil det sige? Det vil sige: menneskene har paa livets creditside opført transcendente størrelser. Specielt de to transcendente størrelser: en evig fuldendelse som livets maal, og en guddommelig ledelse som sikrer opnaaelsen af dette maal. Man kan trøstig paastaa: endnu har der ikke eksisteret nogen slegt, som har faat regnskabet til at gaa op med et for livet gunstigt resultat, uden ved at føre disse to poster op som credit.

Budhismen er her meget illustrerende. Den eier saa at sige bare et minimum af transcendent indhold. I grunden tror den hverken paa en personlig gud eller paa personlig udødelighed. Den repræsenterer da ogsaa den dybeste pessimisme; den hele til-

værelse er for den bare tomt skin. Hvorledes faar den alligevel saavidt balance i regnskabet, at livet bliver udholdeligt? Jo, ved paa creditsiden at opføre Nirvana, som er en transcendent eksistens, en tilværelse hinsides al jordisk tænken og følen og villen, noget uforklarligt og uudsigeligt. Nirvana ikke alene forløser fra, den opveier ogsaa livets skuffelser; trods alt har livet værd, fordi det er gjennemgang til Nirvana.

Nu mener Höffding: det gaar an at faa regnskabet opgjort i livets favør uden at føre nogen transcendent størrelse op. Det er dog den slemme omstændighed herved, at det forsøg er endnu aldrig gjort for alvor. Ganske vist har der været mennesker, som lange tider igjennem har klaret sig fortræffelig uden religion. Ja, der har været dem, som har klaret sig hele livet igjennem. Men deraf kan man ikke slutte noget. Vi lever nemlig ikke hver for os. Vi lever *med* og — delvis ialfald — *af* slegten. Og slegten har endnu aldrig gjort alvor af at leve uden Gud. Endnu har der ikke eksisteret nogen slegt eller nogen tidsalder, som ikke i en eller anden form har havt en Gud og en himmel at trøste sig med.

Dertil kommer en anden omstændighed, om muligt endnu slemmere. Hvad har Höffding at sætte op i religionernes sted? Hvad han saa sætter op, saa bliver det ikke andet end jordbundet kultur. Var nu den virkelig tilstrækkelig til at bringe livets aktier til at stige, da maatte livslysten altid og overalt stige proportionalt med kulturen. Men at paastaa noget sligt vilde dog være at slaa al historie og al virkelighed lige i ansigtet.

Steg livslysten i den antikke verden proportionalt med kulturen? Begyndelsen af keisertiden var den antikke kulturs blomstringstid. Var det en livsglad tid? Der deklameres undertiden om den lyse helleniske livsglæde, som den mørke asketiske nasaræer skal have været ubarmhjertig nok til at jage ud af verden[1]). Det er vaas. Fra Hellas's glanstid, da dets kultur straalte som en sol, lyder dog det ord os atter og atter imøde: «ikke at fødes vilde være mennesket det bedste, og er han født, maa han ønske saa snart som muligt at gaa ind i Hades's rige igjen».

En yngre dansk videnskabsmand skriver: «Man har villet

[1]) Cfr. Schillers «Götter Griechenlands».

paastaa, at det er kristendommen der har dræbt menneskenes glæde ved denne jord, at den har gjort denne verden til en jammerdal og vendt blikket helt ud mod det hinsides . . . Det er saa langt fra tilfældet. Det er den kultur der har udfoldet sig under Grækenlands himmel, som ender i verdensflugt og med blikket udelukkende rettet paa det hinsides. Kristendommen begynder med sin glade tro paa gudsrigets snarlige virkeliggjørelse ogsaa paa denne jord og med sin tro paa kjødets opstandelse, men den græsk-romerske verdensflugt rev efterhaanden den kristne verden med sig» [1]).

Saaledes oldtiden. Og nu nutiden. At kulturen er mægtig steget i det sidste aarhundrede er aabenbart. Vil nogen paastaa at livslysten ogsaa er steget? Nei — det modsatte er steget: selvmordet. Livets aktier er sunket ganske betydeligt, samtidig med at den stigende kultur har beriget det med stadig flere «værdier». Sandelig, et resultat som Höffding har grund til at finde betænkeligt.

Det er ogsaa noget meget tarveligt Höffding har at byde os som frugt af sin «tro paa værdiens bestaaen». Han vover ikke at tale om livslyst. Han nøier sig med at kalde det resignation. Vistnok bruger han udtrykket «freidig resignation». Men freidigheden er saa som saa. Han maa tilsidst endog resignere paa sin egen tro. «Værdien», siger han, «er ikke absolut afhængig af sin egen bestaaen. Hvad vi værdsætter som skjønt og godt, kan beholde sin værdi, hvad dets skjæbne end maatte blive . . Dersom det skulde være det godes og skjønnes lod at gaa under, vilde det derfor være mindre godt og skjønt?» «Det hører til menneskets adel at det kan sørge og lide».

Dette kan jo lyde vakkert nok, men man *lever* ikke paa det. Det er ganske vist vor adel at lide; men vel at merke: lide for et maal, som er saa høit og herligt at det opveier lidelsen. Bare lide og lide, uden maal og uden haab, det er ikke at leve, det er at dø. Det gode og skjønne er ganske vist hvad det er, selv om dets lod er at gaa under. Det er bare den slemme omstændighed tilstede, at er det en afgjort sag at det gode og skjønne gaar under, da kan vi ikke leve for det. Lidt haab maa vi have om

[1]) «*Det kristne munkevæsen,* dets oprindelse og første udvikling, af dr. *L. Moltesen*» (Kj.havn. Gad). Jeg benytter anledningen til at anbefale dette ualmindelig interessante og velskrevne arbeide.

dets seier, som vi skal kunne leve for; leve, lide og stride for det komplet haabløse kan ingen. Höffdings resignation er i grunden ikke andet end tilbagetrængt fortvilelse.

Da har de positive religioner gjennem alle tider skjenket menneskene noget ganske andet. Ved at stille dem et høit og herligt maal i udsigt og vise veien til dette maal, har de givet millioner af korsdragere kraft til at bære sit kors i stille taalmod, ja «rose sig af trængslerne» og takke for lidelsen. Og for den hele slegt har de kastet et lysskjær over tilværelsen, som har begeistret til ædel daad og holdt livslysten og livskraften oppe hos de store masser under alt deres stræv og alle deres skuffelser.

Höffding giver anvisning paa at «frembringe værdier» som det i sandhed religiøse liv. Vel. Men værdierne er ikke værdier, uden at de kommer nogen til gode. Det digteren siger om naturen, at den «er skjøn kun ved hjerternes slag», det gjælder om alt som er skjønt og godt. Det maa tilegnes af bankende menneskehjerter; ellers er det værdiløst. Vi arbeider derfor for den slegt som kommer efter os, som vore fædre arbeided for os. Men dette er heller ikke nok. Vi spørger tilsidst: hvad arbeider vi *allesammen*, hvad arbeider den hele slegt for? Dette at det ene slegtled arbeider for det andet, det bliver temmelig meningsløst, hvis de ikke alle tilsammen arbeider for et fælles maal. Höffding henviser til fremskridtet, det stadige excelsior! som toner fra slegt til slegt. Men hvad ret har man til at tale om «*fremskridt*», naar der ikke er noget maal at skride fremad imod? Hvad indhold har et excelsior! som bare peger opad i et lufttomt rum?

Skriv det ind i slegtens bevidsthed: der «kommer en tid, da vort verdenssystem opløses i et kaos af atomer», gjør det til slegtens syn paa sin fremtid, og det menneskelige fremskridt vil standse. Løsenet vil blive: lad os æde og drikke, for imorgen dør vi. Ingen vil svede og lide og stride for et «kaos af atomer». Skal slegten med mod og kraft og lyst gjennemkjæmpe den ofte saa svære livskamp, da maa der dæmre for dens blik et fuldendelsens rige, som er kampen værd.

Og den enkelte maa skimte muligheden af at faa del i dette rige. Höffding kan gjerne kalde dette egoisme. Det er en egoisme som er uadskillelig forenet med menneskets bevidsthed at være et personlig selvstændigt jeg. Som saadant kjender jeg mig

kaldet til personlig fuldkommenhed. Derefter higer det bedste i mig. Jeg kan ikke nøie mig med noget mindre, men maa, hvis jeg vil være tro mod mig selv, kjæmpe og arbeide for det maal. Og saa skulde jeg aldrig naa frem! Höffding kan længe nok udraabe: «som om der ikke kunde være mening i tilværelsen, selv om jeg ikke skulde være udødelig!» Nei — i *min* tilværelse er der da ingen mening. Maa jeg kjæmpe og arbeide for et maal jeg aldrig naar, da er livet for mig en eneste skuffelse — et løb mod et lys som viser sig at være en lygtemand.

Et sligt løb faar man ikke menneskene med paa i længden. Sluk ethvert haab om evigt liv ud i menneskesjælen, og menneskenes stræven efter fuldkommenhed slukner med det samme. Höffdings resignation viser sig ogsaa her at være tilbagetrængt fortvilelse.

Hvad hindrer da Höffding i at tilegne sig positiv religiøsitet? Religionen, siger han, løser ingen af de gaader videnskaben ikke kan løse; den skaber kun nye gaader.

Dette er ikke ganske rigtig. Religionen løser én gaade, som videnskaben ikke kan løse. Den løser selve livets gaade. Ikke livets teoretiske gaade; religionen giver os ikke livets teori, besvarer ikke de uendelig mangfoldige spørgsmaal som den menneskelige videbegjærlighed opkaster angaaende livets oprindelse, det ondes oprindelse etc. Men religionen løser livets praktiske gaade. Den giver et praktisk svar paa det praktiske spørgsmaal: hvad er hensigten med livet? hvorfor lever vi? Religionen svarer: vi lever for at naa den fuldendelse vi higer efter, fordi vi er anlagt for den; og vi skal naa den, ti der er en levende Gud.

Ganske vist følger dermed gaader, som religionen ikke løser og som ikke kan løses, fordi de ligger udenfor al vor nuværende erfaring. Saaledes spørgsmaalet, hvorledes en absolut personlighed med andre personligheder ligeoverfor sig skal kunne tænkes. Det er selvfølgelig en uløselig gaade for os, som ikke kjender andet end relativiteter. Ligedan med det spørgsmaal, hvorledes en absolut fuldkommen tilværelse skal kunne tænkes. Den kan selvfølgelig ikke tænkes af væsener som befinder sig i udvikling. Og saaledes en mængde spørgsmaal. Men hvorfor skal vi ogsaa forstaa alting? Det er jo dog slet ikke nødvendigt for at leve. Vi lever lige godt, om vi ikke kjender livets teori. Saa tror vi ogsaa paa Gud og det evige liv ligegodt, om vi ikke kjender Guds og

det evige livs teori. Kun saameget maa vi vide, som trænges for at give vort hjerte fred. Og saameget mener religionen at kunne sige os, ti den mener sig selv at være den eviges hjertesprog til menneskene.

Heraf følger imidlertid, at de religiøse dogmer aldrig bliver adækvate udtryk for den absolutte sandhed. De bliver ikke væsentlig mere end symboler og lignelser i lighed med den religiøse kultus, kunst og poesi. I det evige liv vil det utvilsomt vise sig, at hvert ord som her i tiden blev talt om Gud og evigheden var uklar billedtale, som kun ufuldkomment streifed den evige sandhed. «Vi forstaar stykkevis og vi profeterer stykkevis; men naar det fuldkomne kommer, afskaffes det stykkevise». Havde kirken altid ihukommet disse Paulus's ord, da havde den ikke været saa rask til at fordømme og forfølge anderledestænkende. Den vilde da været fri for megen synd og skyld, som nu ligger som et ban paa dens samvittighed.

Men er dogmet symbol, saa er paa den anden side den religiøse symbolik i kunst og digtning dogme.

Höffding viser stor interesse for denne symbolik. Han føler, at menneskelivet vilde miste en mængde poesi, om den døde ud. Man tænke bare paa salmen, koralen, oratoriet, den kirkelige arkitektur, det religiøse maleri etc. Det er ham derfor om at gjøre at paavise, at den religiøse symbolik slet ikke er afhængig af de positive religioner, men kan blomstre uden dem. Han mener nemlig, at det er troen paa værdiens bestaaen som er den indre drivkraft i denne symbolik, og den vil nok fremdeles sætte slige blade og blomster, selv om de positive religioner dør ud.

Det er merkværdigt, at en fin og skarp aand som Höffding kan falde paa noget sligt. Det skulde altsaa være den magre fattige tanke at der findes værdier i verden og at disse værdier bestaar, som havde begeistret digtere og musikere og malere og billedhuggere og arkitekter til al den uendelig rige religiøse kunst, som alle tider har fostret! Er det denne magre tanke som toner os imøde fra salmen og koralen og oratoriet? Er det den Michel Angelo har malt og meislet? Er det den vi ser i Nidarosdomens himmelstræbende buer?

Det kan dog ikke være nogen tvil underkastet, at det al religiøs symbolik til alle tider har kjæmpet for at give det fuldeste, rigeste, skjønneste udtryk, det har været den positivt reli-

giøse tro tiden og folket har levet paa. Den har tændt begeistringen; den har vakt og næret kunstnergeniusen; den er det ogsaa som er blevet udtrykt i kunsten. Derfor indeslutter al religiøs symbolik dogme. Tag dogmet bort, og den religiøse symbolik er skal uden kjerne. Dogmet har selvfølgelig gestaltet sig høist forskjellig inden de forskjellige religioner og til forskjellige tider. Men *altid* og *overalt* har det havt et transcendent indhold. Det som har fænget og tændt og brudt frem i digt og tone og kunstverk, det har altid været en gnist ovenfra, en umiddelbar fornemmelse af en levende Gud og et evigt liv. Det er den usigelige glæde og lykke som den religiøse menighed har følt ved at eie en slig Gud og et sligt haab, som har skabt hele den rige religiøse symbolik.

Og saa mener man: lad kun den glæde og lykke visne og dø, den tro at der dog gives værdier i verden og at de værdier bestaar *ad hoc* — indtil alt opløses til et «hav af atomer» — den tro vil nok skabe en ligesaa rig symbolik.

Som om en kunde plukke vindruer af torne og figen af tistler!

Det er et eiendommeligt indtryk Höffdings religionsfilosofi gjør. Jo mere man fordyber sig i den, des mere trænger det spørgsmaal sig ind paa en: er dette objektiv, forudsætningsløs videnskabelig forskning? Er det ikke apologi?

Höffding er en af de ædleste repræsentanter for det fritænkeri, som i sytti- og ottiaarene brød frem med magt og erobred sig en indflydelsesrig stilling i Danmarks og Norges aandsliv. Meget er forandret siden den tid. Fritænkeriet, som dengang var ungdomsfriskt og seiersikkert, har tabt sin glans. Man føler, at det har bragt megen nedgang — i moral og i intelligens — men liden fremgang, og det tilfredsstiller ikke. Man føler, at religion kan man ikke være saa ganske foruden. «Gjennembruddets» fritænkeri holder paa at komme i miskredit. Höffdings Religionsfilosofi er en apologi for fritænkeriet. Den er et forsøg paa at vise, at fritænkeriet dog eier det som har blivende værd i religionen. Man kan altsaa slaa sig til taals. Man behøver ikke at søge tilbage til de gamle stier. Jeg mener ikke, at dette er bevidst tendens hos Höffding. Men ubevidst har denne tendens gjort sig gjældende.

Apologien kan ikke siges at være faldt heldig ud. Der er mange ypperlige ting i Höffdings Religionsfilosofi, megen skarp kritik, mange træffende bemerkninger. Men den er tillige et vidnesbyrd om fritænkeriets armod. Dens forsøg paa at vise at tro paa værdiens bestaaen er religionernes kjerne og den har man lige godt uden dem, viser sig til syvende og sidst ikke at være andet end et forsøg paa at skjule armoden med pjalter.

Thv. Klaveness.

DE TO KVINDESKIKKELSER I JOHANNES'S AABENBARING.

Et bidrag til belysning af spørgsmaalet om kirken.

(J. H. H. Brochmann).

Overskriften sigter til:

1) Kvinden klædt med solen, staaende paa maanen og med stjernediademet om hovedet (kap. 12) — samt

2) Kvinden klædt i purpur og skarlagen, oversaaet med guld og flitter, med guldbæger i haanden og siddende paa det kronede dyr (kap. 17).

Hensigten med dette stykke er at gjøre opmærksom paa en mærkelig udlæggelse af disse syner, hentet fra *O. F. Myrbergs* Johannis uppenbarelse (Stockholm 1888; 398 sider) og dermed paa hele denne mærkelige kommentar selv og hvad den har at give os.

Almindeligvis er man enig om at forstaa den første kvinde som symbol paa den christne menighed og den sidste som symbol paa dens modsætning, det antichristelige rige, eller idetmindste dettes hovedstad (saa f. ex. Düsterdieck, Luthardt, Godet, Kübel, Madsen). Myrberg sætter (med Auberlen) opfatningen af den sidste kvinde under debat.

Hans opfatning er, frit gjengivet, følgende:

Johannes ser «et stort tegn i himlen»: en *kvinde,* som føder en *søn* og forfølges af en *drage. Kvinden* er, ifølge Myrberg, Guds menighed fra første tider af, og *sønnen,* hun føder, som skal regjere hedningerne med jernspir, er, som allerede dette udtryk fra salme 2 viser, Christus. Det bekræftes derigjennem, at denne søn *bortrykkes* (voldsom fjernelse) *til Guds throne,* hvilket passer paa den kamp paa livet, hvorigjennem Christus seirede over og unddroges sine fiender for at indtage sædet ved Guds høire haand.

Med denne søn har Guds menighed lige fra den første forjættelse saa at sige gaaet svanger, og vi ved, hvilke smerter, — ydre hjemsøgelser og aandelige kampe, — det historisk kostede Guds folk at opnaa den tidens fylde, hvori Christus kunde fødes.

Det var ikke let at fastholde haabet under folkets idelige fald uden tegn til varig forbedring; angst og bien efter Herren gav sig tilkjende i mangt et klageraab (Es. 63, 15 ff. Dan. 9, 3 ff. osv.). Dette er kvindens fødselssmerter og raab i synet.

En modsætning hertil danner hendes straalende dragt, fodfæste og diadem. Hvortil sigter disse ting? De betegner den guddommelige naade, den guddommelige aabenbaring, det himmelske fodfæste, som Guds folk eier, trods alt hvad det maa lide. «Du benaadede! Herren er med dig, du velsignede» — disse ord til Maria kan anvendes paa hele den Guds menighed, for hvilken Maria er en typus.

Dragen med syv hoveder (vanskelig at dræbe), med ti horn (mange vaaben), med syv kroner (mange seire og riger, megen magt), med en stjert, som feiede tredjedelen af himlens stjerner ned (saare farlig, selv hvor den har vendt ryggen), ildrød (glødende af raseri), — denne altsaa forfærdelige fiende siges ligefrem at være den gamle slange, Satan. Dragens passen paa for at opsluge barnet i det samme det er født, samt kvindens flugt ud i ørkenen, har sit typiske forspil allerede i Herodes's efterstræbelse og Marias flugt til Ægypten, men sin reelle opfyldelse i alle sataniske kræfters forsøg paa at fælde Christus og i den første menigheds flugt fra jødernes forfølgelse ud til hedningerne.

Dragens magt og virksomhed skildres — for med det samme at foregribe dette — af seeren i 4 perioder i nedstigende linje: Før Christi tid har han adgang endog til himlen, saa nedstyrtes han til jorden (v. 9), derefter til afgrunden (20, 1 ff.) og endelig i ildsøen (20, 10). Mikael styrter ham til jorden; kun «en engel» i almindelighed kaster ham i afgrunden, og ved nedstyrtningen i ildsøen nævnes intet redskab; rimeligvis er da — mener Myrberg — den mindste i Guds menighed ham voxen.

Hvorledes forstaar vi dragens nedstyrtning *fra himlen?* Har Satan efter sit frafald fra Gud havt nogen plads længere der? Nogen for ham selv salig plads naturligvis ikke, heller ikke nogen for de himmelske skadelig plads; kun fra *vort* synspunkt kan der tillægges ham en plads, en magtstilling i himlen, nemlig

som *anklager* (v. 10), som udestænger og hindring for os. Den magtstilling tabte han ved Christi soningsdød og sæde ved faderens høire som yppersteprest og forbeder. Før herskede han ved vore synder og stængte os gjennem vor onde samvittighed ude fra Gud; men Christus gav os den frimodige adgang til Gud ved at rense vor samvittighed (Hebr. 10, 19, 22; sml. 9, 10, 14) og «gjorde djævelen (= anklageren) magtesløs» (Hebr. 2, 14). At anklageren har tabt sin magtstilling, er jo gjenstand for Paulus's bekjendte triumfraab, Rom. 8, 33 ff., og overhoved et hovedpunkt i evangeliets forkyndelse. Hvad derimod djævelen endnu har tilbage, det er at *forfølge* og *trænge* de troende og gjøre dem, som Paulus siger, til et skue for engle og mennesker. Derfor siges dragen nedstyrtet *til jorden,* ikke endnu til afgrunden.

Dragen nedstyrtet til jorden forfølger kvinden (christenforfølgelserne fra Jerusalems til Roms); «den store ørn» (Romerriget) laaner hende sine vinger (beskyttelsesmidler kan jo lignes med vinger til at undfly med, og vi maa her naturlig tænke paa Konstantins beskyttelse); ørkenen, hvorhen hun tyr, synes at være hedningeverdenen modsat Israel. Dragen skyder en vandstrøm efter hende for at skylle hende væk (det ligger nær at tænke paa folkevandringernes ødelæggende og oprivende strøm); men jorden kommer hende til hjælp og opsluger strømmen (folkestrømmen optages i det romerske rige, finder bolig der og ståndser).

Da forandrer dragen kampmaade: ikke længere ligefrem, men *hemmelig, maskeret* krig gjennem *to stedfortrædere,* de to dyreskikkelser, som dragen fremkalder af havet[1]) (Aabenbaringens billede paa folkeverdenen; sml. 17, 15) og tager i sin tjeneste: 1) *den syvhov'dede, hornede, kronede skabning* (den verdslige *statsmagt)* og 2) *den veltalende, undergjørende skabning,* der ser ud som et lam og taler som en drage, udøveren af det første dyrs magt, «den falske profet», som det ogsaa kaldes 16, 13; 19, 20 (den verdslige *aandsmagt:* pressen, om hvilken den positivistiske historieskrivning med glæde noterer, at den har gjort epoke i verdenshistorien ved at fordunkle prædikestolene; endvidere forskningen, der har krav paa at være uskyldig sandhedssøgen, men

[1]) Myrberg forkaster i 12, 18 læsemaaden: *jeg* stod ved havets strand, og læser med de ældste haandskrifter (Sin. A, C; det vatikanske haandskrift mangler som bekjendt aabenbaringen): *den* (dragen) stod ved havets strand.

paa grund af sit falske udgangspunkt og dertil svarende tendents ikke er det, — forskningen som gjør tegn, d. e. fremlægger det ene blændende resultat efter det andet, der synes at bekræfte at den har sandheden).

Gjennem disse to stedfortrædere: staten med sin magt og glands (horn og kroner), *statsorganisationen,* der tenderer mod at trælbinde personligheden (vel at mærke baade hos *styrende* og styrede) — og den naturalistiske aandsretning, som trolig sekunderer den i at forherlige staten eller samfundet (mærk dens yndlingsbarn «sociologien») paa personlighedens bekostning — gjennem disse to fører nu dragen krig mod «*de tiloversblevne af kvindens æt,* de som bevarer Guds bud og have Jesu Christi vidnesbyrd» (v. 17).

Udtrykket «de tiloversblevne» er paafaldende, da der ikke har været talt om frafald endnu; men saaledes taler profetien umiddelbart uden forklaringer; den har jo heller ikke talt om kvindens *æt* før. Begge udtryk siger tydelig nok i sig selv, baade at kvinden har en æt — hun er nemlig kirken — og at dragens angreb og kirkens tilflugt til staten ikke er gaaet af uden tab af kirkens medlemmer. Forfølgelserne bragte aabenbare frafald, og forbindelsen med staten bragte mange hemmelige frafald, en stærk blanding af navnchristendom indiblandt dem, der «bevare Guds bud og have Jesu Christi vidnesbyrd». Om en saadan tilstand af udbredt navnchristendom og et mindretal af sande christne er Johannes før underrettet i 11, 1 ff.: Synet af *helligdommen*, «alteret og dem som tilbede der» (d. e. den sande kirke som indbegrebet af naademidlerne og de sande tilbedere), *og forgaarden,* der er «given hedningerne at nedtræde (d. e. navnchristendommen, for hvilken selve helligdommen er utilgjængelig). Johannes skal maale helligdommen, men ikke forgaarden, d. e. kirken skal ikke maales efter sit ydre antal lemmer, ikke tage sine uægte medlemmer med i regningen.

Noget har altsaa, som udtrykket «de tiloversblevne» viser, dragen vundet, og dette viser den veien for dens følgende taktik: *under navn af christendom* at udrydde den sande christendom, ikke som før søge at udslette hele det christne navn. Den derpaa følgende skildring af de to allierede magters kamp (13, 7 ff. 14 ff.) foregriber nu denne kamp helt ud i sin yderste haardhed og forfærdelighed, lige til dens spidse under den falske christendoms

personlige koncentration, antichrist, hvis navn, naar han kommer, skal kjendes paa tallet 666. Men da kampens væsen altid er sig selv ligt, kan det ikke forundre, om flere af skildringens elementer allerede er gjenkjendelige. V. 7—10 har saaledes det, der minder om inkvisitionens værste tider. De helliges taalmodighed og tro har allerede været sat paa prøve, saavist som den vil blive yderligere sat paa prøve.

Efter dette har vi saaledes i synet af dragens kamp mod de tiloversblevne af kvindens æt en vældig profeti om, hvad historien allerede for en stor del har vist os og kommenteret: kampen mellem navnchristendommen og den sande christendom. Synet af kvinden og dragen er kirkens historie i sammendrag — fra een side seet. Men dets slutning kommer først i kap. 17 ff., og inden vi faar se *den*, kommer der en række syner, der viser os den *anden* side af kirkens historie, *Herrens kamp for* sine trofaste bekjendere og mod deres fiender. De giver os det guddommelige svar paa de nu naturlige spørgsmaal: Hvorledes vil det gaa med den sande Guds kirke, de helliges samfund, under de to verdensmagters vælde? Hvilke midler vil Herren betjene sig af for at bevare sit sande Israel og hindre de antichristelige magter fra at tilintetgjøre det?

Svaret gives i de følgende fire syner: Lammet med de beseglede paa Zions bjerg, de tre prædikende engle, de to høstere, de syv vredesskaaler (kap. 14—16).

Det første hvilepunkt faar det forfærdede øie i det straalende syn af *lammet med de beseglede paa Zions bjerg,* som er «kjøbte fra jorden», som «følger lammet, hvor det gaar», jomfruelig rene og ubesmittede, med en lovsang paa læben, som ingen kan lære uden de (14, 1—5). Skaren er den samme, som Johannes før har seet i kap. 7; hver gjennemgaaet trængsel i taalmodighed og tro, for Christi skyld, hører med til beseglingen. Antallet, tolv gange tolv tusinde, er et symbolsk tal, og Israels stammer er ikke at forstaa om Israel efter kjødet, men om det aandelige, sande Israel tiderne igjennem.

Af midlerne, som Herren bruger for at opholde sin sande kirke, er det første *det evige evangelium*, svævende «i himmelhøide» henigjennem tiderne, uangribeligt for menneskehaand, men at se

og finde for hver lidende sjæl[1]). De tre engle opfatter Myrberg som repræsentanter for tre faser i evangeliets historie: Middelalderen, hvis vidnesbyrd har sin mægtige typus i salmen Dies iræ (sml. v. 7); reformationstiden med dens forbud paa Babels fald (sml. v. 8), og den nyeste tid, hvis vidnesbyrd mere og mere vil kunne karakteriseres som advarende mod forførelse (v. 9 f.).

Hvad er det næste middel i Guds haand til at redde hans menighed? Sakramenterne? Nei, profetien er djærvere og vældigere end vor tamme reflektion. For den er sakramenterne indbefattede i evangeliet. Det næste middel i Guds haand er *døden*, — døden efter sin lysside og sin skyggeside, afbildet i synet af *de to høstere* (v. 13—20). Dødens lyse hverv er at indsamle de troende til den evige hvile; *her fører menneskesønnen selv dødens ljaa, det overlader han ikke til nogen anden!* Ja, *timen* for denne høst bebudes ham ud fra selve den himmelske helligdom; — de troende, modne for hvilen, ligger Gud anderledes paa hjertet end hele verden ellers, derfor lader han sønnen udføre denne høst og forbeholder sig endog selv initiativet (v. 14 f.)[2]). Anderledes med den øvrige verden, hvor døden ikke er en indhøstning, men en knusning i vredens persekar (v. 17—20); der føres ljaaen af en skabt engel, og befalingen kommer fra brændofferalterets engel, repræsentant for de ventende hellige (6, 9 ff.). Dagene forkortes altsaa baade for de lidende troende og for deres forfølgere, vil dette syn sige.

Medens de to sidste syner, det evige evangelium og dødens dobbelte høstarbeide, har vist Guds indgriben i sin almindelighed, viser nu det fjerde syn, *vredesskaalerne*, hans indgriben i kampen mere i det enkelte (kap. 15—16). For imidlertid ikke at blive for bred, maa jeg om alle disse enkeltheder henvise til Myrberg selv. Min opgave er at fremstille hans forklaring af den næste

[1]) Man kunde gjerne sige: ligesom stjernerne ikke rækkes af den mest kneisende grau paa fjeldet, men sænker sig ned i vandspeilet paa hvert lidet blankt tjern i dalene og dybderne.

[2]) Det er det profetiske syns umiddelbare reproduktion af Herrens ord Joh. 6, 39: «Dette er faderens befaling, som udsendte mig, *at jeg intet skal miste af det, som han har givet mig*». Den tanke kommer oftere igjen i Johannesevangeliet; evangelisten elskede det ord, han havde selv erfaret dets trøstelige sandhed (Joh. 18, 9). Her er et af de indre vidnesbyrd for, at Johannesevangeliet og aabenbaringen stammer fra samme haand.

kvindeskikkelse, det bekjendte syn af *skjøgen Babylon* og hendes dom (kap. 17—18), der gaar forud for dommen over de to føromtalte dyreskikkelser og dem, der bærer dyrets mærke (kap. 19).

En engel fører Johannes hen i en ørken for at vise ham det Babylon, hvis fald han allerede har hørt bebude (14, 8; 16, 19), uden at det er sagt ham, hvad Babylon er. Johannes ser her *en kvinde,* som *sidder paa et skarlagenfarvet dyr* med syv hoveder og ti horn og fuldt af gudsbespottelsens navne. Kvinden selv er *klædt i skarlagen og bedækket med guld, perler og ædelstene;* hun bærer et *guldbæger* i haanden fuldt af vederstyggeligheder og er *drukken af de helliges blod og Jesu vidners blod.* Paa panden bærer hun navnet «*Hemmelighed,* Babylon det store, moder til skjøgerne og vederstyggelighederne paa jorden». Johannes «*forundrede sig,* da han saa hende, *med stor forundring*» (17, 6).

Hvem er hun? — — —

Hvis hun blot var *verdensriget,* drukkent af Jesu vidners blod, hvorfor da kalde hende en hemmelighed? Den vilde da været aabenbar fra første stund, læst og tydet lige fra Romerrigets ældste christenforfølgelser. Verdens fiendskab mod Jesu vidner er alt andet end en hemmelighed: «Forundrer Eder ikke, mine brødre, om verden hader Eder» (1 Joh. 3, 13 o. m. lign. steder). — Heller ikke bliver der noget rigtig slaaende i, at hun kaldes en skjøge, hvis hun er verdensriget; thi hvad utroskab er der i, at verdensriget holder sig til verden og hvad verden giver? Det vilde jo derved kun være sin Gud tro. — Endelig, hvilken uklarhed i billedet, dersom skjøgen er verdensriget; thi verdensriget er jo dyret, som bærer hende. Saa nødes man til den tarvelige forklaring, at skjøgen kun er verdensrigets *hovedstad,* Rom, og til den paastand, som ingen kan bevise eller indse nogen nødvendighed for, nemlig at Rom skal ende med atter at være verdens politiske hovedstad. Thi at der med de «syv bjerge», hvorpaa kvinden sidder (v. 9), virkelig sigtes til *Rom,* synes uomtvisteligt. Men selv om nu altsaa skjøgen var verdens*staden,* hvad hemmelighedsfuldt skulde der saa være i forudsigelsen af *dens* fald? Det er jo kun, hvad Johannes kjender fra de gamle spaadomme om Babel, Ninive, Tyrus osv. Det er jo kun, hvad hver christen paa hans tid ventede.

En ganske anden slaaende kraft faar synet, og ganske anderledes passer enkelthederne ved en anden forklaring.

Man er almindelig enig om i dyret med de syv hoveder og ti horn og bespottelsens navne at gjenfinde dyret i kap. 13, der skildres just med disse kjendetegn. Men da bør det samme ogsaa gjælde kvinden og ørkenen, at de er identiske med kvinden og ørkenen hist i samme syn. Man kunde ventet den bestemte artikel, naar den henvises til noget forud bekjendt, og den mangler[1]). Men det kan have sin gode grund. Hedningeverden, kirke og verdensmagt har *forandret sig meget,* siden Johannes saa dem sidst, saa at han til en begyndelse ikke kjender dem igjen, men kun ser *en* ørken, *en* kvinde *og et* dyr. Og dog er det samme ørken, samme dyr, *samme kvinde!*

Hvilken forandring! Hvor kunde Johannes tænkt sig at finde den Christi kirke, han kjendte, igjen saadan! Der har hun allieret sig med verden. Istedetfor det uafhængige, himmelske fodfæste, sidder hun i ro og mag paa dyreryggen og lader sig bære af dyret istedetfor at følge lammet, hvor *det* gaar (som de trofaste af hendes æt, 14, 4). Dragten med solens glands er borte og erstattet med verdens flitterstads og guldbæger. Stjernediademet, hendes brudekrands som Guds udkaarede, er forsvundet fra *skjøgens* ublufærdige, frække pande. Hvorfor hun kaldes skjøge, er nu let at forstaa. Er hun verdensstaden, da er hun ingen frafalden, fordi om hun har valgt, hvad verden giver, og ingen forundring kan det volde Johannes. Men er hun Christi kirke, da staar han der med maalløs forundring; skal han tro, at det kan være hende? *Hun* drukken af Christi vidners blod? ? Det sidste er i den grad uventet, at man ved første øiekast deraf kunde ville gjøre en indvending mod hele opfatningen, men ogsaa kun ved første øiekast. Thi forfølgelser for troens skyld er siden statskirkens tid ikke udgaaet fra statsmagten, men netop fra kirken, hvis had til «kjætterne» skrev sig fra, at disse trods sine kanske store ufuldkommenheder dog i visse væsentlige stykker var bedre og troere end kirken selv.

At denne opfatning fremdeles stemmer med skjøgens navn *hemmelighed,* siger sig selv. Hvem kunde ane, at kirken, over hvilke helvedes porte jo ikke skal faa overhaand, at den skal

[1]) «Ørken*en*» i v. 3 i vor bibeloversættelse er en unøiagtighed.

opleve sit *fald!* Over Christi sande kirke, de helliges samfund, som hans øie kjender, faar helvedes porte ikke overhaand; men hvad der i menneskers øine gjælder for kirken, og hvad der historisk har arvet og eiet kirkens navn, *det* staar for fald! Thi hemmeligheden er: det — *er ikke* kirken! Det er kirken kun af navn!

Bekræftelse faar opfatningen baade a priori fra den gamle profeti og a posteriori fra historien. Johannes oplever i sin forundring just de gamle profeters forundring. De taler paa samme maade i dyb forfærdelse og bestyrtelse over Guds folk i den gamle pagt: «Hvorledes er den trofaste stad bleven en skjøge? Den, hvori retfærd havde hjemme, og nu — mordere!» (Es. 1, 21). — «Spørger dog efter blandt hedningefolkene, hvo der har hørt saadant! Gruelige ting har jomfruen Israel bedrevet. Hvor har vel et hedningefolk byttet guder, endog deres guder ikke *er* guder? Men mit folk har ombyttet sin ære med hvad intet gavner. Forfærdes I himle over dette, gyser, forfærdes saare, siger Herren» (Jer. 18, 13; 2, 10 ff.). Det er høist rimeligt, at ogsaa dette er ord, som venter paa sin antitypiske opfyldelse i den nye pagt, saa at de troende, ligesom fordum evangelisterne, engang skal se tilbage og sige om kirkens verdsliggjørelse: Dette skede, forat det ord skulde opfyldes, som er talt af profeten.

Historien giver opfatningen sin besegling; thi kirkens verdsliggjørelse er et af historiens største fakta. Man erindrer pavernes stræben efter verdslig magt, ja overherredømme over jordens fyrster, og hvorledes det fristende maal, ligesom for tilgavns at fange kirken i verdslighedens garn, virkelig lod sig gribe for en tid — ved hjælp af Pseudo-Isidor! ved hjælp af et lønligt knæfald for løgnens fader. Man erindre, hvorledes kirkens eget overhoved var verdslig suveræn, og hvorledes kirkens øvrige tjenere saa langt ned i rækken, som de kunde, fulgte exemplet og modtog verdslige forleninger og titler. Da røster begyndte at løfte sig mod kirkens verdslighed og minde om, at Christi rige ikke er af denne verden, og da den uretmæssige verdslige herremagt atter havde maattet tilbagegives til staten, vidste kirken dog at komme tilrette med statsmagten og ved dens hjælp at kue de besværlige sandhedsvidner. De overgav dem til den verdslige arm — forat det varslende ord skulde opfyldes: De overgav ham til landshøvdingen Pontius Pilatus.

I alle lande viser historien forfølgelser og drab for troens skyld foranstaltede af kirken selv: i Italien (Valdenserkrigene, Savonarola), Frankrige (Albigenser og Huguenotter, Bartholomæusnat), Spanien (Torqvemada), Nederlandene (hertugen af Alba), England (Lollarderne), Bøhmen (Huss og Hussiterkrigene), Tydskland (rigsdagen i Worms, trediveaarskrigen). Kirke og stat var i godt kameratskab. En kirke, der skikkede sig lige med verden og modtog tjenester af statsmagten, faldt i statsmagtens smag. Religion maa staten have for at staa, og ingen religion havde en ypperligere lære om lydighed mod herrer og øvrighed end christendommen.

Da reformationen trods alt ikke hævde ladet sig hindre, da Christi vidners blodsæd dog tilsidst atter havde seiret ligesom i oldtiden, og det en stund saa betænkeligt ud for den falske kirke, tilbød fristeren ny hjælp, i begyndelsen i saa fin form som muligt, men senere mere og mere afslørende sit sande væsen, — i *jesuitismen*, Pseudo-Isidors værdige efterfølger, der satte løgnen i system.

Man tænke dog ikke blot paa Romerkirken, om end omtalen af de syv bjerge (17, 9), som før sagt, bestemt peger paa Rom som Babylon det *store* og som *moderen* for kirkens verdsliggjørelse rundt omkring («moderen til skjøgerne og vederstyggelighederne paa jorden», 17, 5). De protestantiske kirker tør have *nok* at lære med hensyn til falske alliancer med den verdslige magt, tab af sin første renhed og sit uafhængige, ophøiede fodfæste, titler og stads og vennetjenester istedet, knæfald for og afhængighed af majoriteter og ledere og presse, ja endog med hensyn til forfølgelse af Christi vidner. Konventikelplakatens historie i Danmark og Norge, for blot at tage det nærmeste exempel, bunder dog tilsidst i, at kirken havde ladet sig smitte af verden. Den vilde herske, og den vilde herske i fred, den vilde selv være alene om at raade for det tilrettevisende, tugtende ord.

Men vi forsøger at følge Johannes's syn videre.

Den kirke, som har givet sig hen til verden, skal høste verdens løn som en anden skjøge. Verdensmagten skal tilsidst med endrægtigt sind hade og ødelægge hende, *æde hendes kjød* og opbrænde hende med ild, heder det i 17, 6 f.

Skulde der ikke være tegn til, at saa vil ske? Lurer der

ikke paa bunden hos tidsaanden en foragt, ja et had til kirken, større end de fleste af dens tilhængere kanske endnu er sig bevidste? For hver gang der er anledning til at komme kirken tillivs, giver hadet og foragten sig luft dristigere end før. En verdslig kirke kan ikke vente andet og kan ikke forsvare sig med virkelig kraft. Den fratages mere og mere, under et vist taust samtykke i opinionen, det eneste, der holder den i respekt i verdens øine, dens jordiske magt og besiddelser. Ved udtrykket «æde hendes kjød» kan tænkes paa al indskrænkning af kirkens selvbestemmelsesret, klostres og kirkegodsers inddragning, kirkestatens sekularisation osv. De protestantiske kirker oplever i mindre maalestok forvarsler i samme retning. Hvor langt rækker vor egen kirkes selvbestemmelsesret? Den er i storthingets og flertalsregjeringens lomme. Juryloven tog vore geistlige domstole. Skolerne tages skridt for skridt ud af kirkens hænder og deres midler vel sagtens med dem. Statens salg af det beneficerede jordegods og reduktion af prestegaardene synes at pege i retning af, at kirken maa vente at berøves sit jordiske fodfæste.

Den verdslige kirkes fald vil komme brat, — bebuder synet videre, — og da til stor uleilighed og klage for mangfoldige magthavere og rige, som ikke har delt verdensaandens had til kirken, men som tillige er ude af stand til at afværge udviklingens gang. De skal efter kirkens fald forgjæves minde om, at den dog havde bragt store fordele; den har jo fremmet civilisation, kunst og videnskab, mildnet barbariske sæder, løftet kvindens stilling, antaget sig de laverestillede, hegnet om saa mange jordiske interesser, indplantet lovlydighed i folkene, ja betrygget vort hele velvære. Men de skal klogelig holde sig *paa afstand* for ikke at drages med i faldet (18, 10. 15).

Saa har da dragen, «den gamle slange, som forfører jorderige», efter at være nedstyrtet til jorden formaaet ved sin maskerede krig, gjennem stedfortrædere og under christendommens eget navn, at forføre kirken, verdsliggjøre den som institution betragtet!

Synet siger ikke, at der under den verdslige kirkes tid ikke findes sande christne. Tvertimod, allerede det forudgaaende syn af helligdommen modsat forgaarden (11, 1 ff.), udtrykket «de tiloversblevne af hendes æt, som bevare Guds bud og Christi vidnesbyrd» (12, 17), de beseglede, som følger lammet (14, 1 ff.), det

evige evangelium (14, 6 ff.), de helliges udholdenhed og tro (13, 10; 14, 12), seierherrerne (15, 2) og tilsidst lammets brud (19, 7) viser, at Herren hele tiden har et samfund af sine, som han kjender og tilsidst giver seier. Herligt er det billede, som kap. 19 opruller. Efterat skjøgen er dømt og falden, træder hendes modsætning *lammets brud* frem, beredt til bryllupsnadverden. Salige er de, som er budne til den! De vil føle, at de er budne, at de kan takke Herrens kald, at de fik være med. Man læse kapitlet; det taler bedst selv.

Dommen over skjøgen følges af dommen over dyret og den falske profet. Med faldet af disse Satans to redskaber er Satan selv foreløbig overvunden paa jorden og kastes nu i afgrunden (20, 1 ff.) for senere tilsidst at styrtes for altid i ildsøen (20, 10). At dommen over skjøgen saaledes gaar forud for dommen over dyret er en ny bekræftelse paa rigtigheden af den foran fremstillede opfatning af skjøgen, da dommen, ifølge Guds ord forøvrigt, just skal begynde med Guds hus (1 Pet. 4, 17 osv.). Derimod taler adskillelsen af skjøgens og dyrets fald *imod* den opfatning, at begge dele betegner verdensriget. I det hele taget forekommer det mig, at Myrbergs opfatning, ialfald i det væsentlige, er seierrig [1]).

Hvilken forvildelse bliver det ikke efter dette at mene, at reformationen var et feiltrin, og at man maa tilbage til Rom som den saliggjørende kirke! Hvor falder ikke netop det argument, man herved har brugt, nemlig at det dog er bedre at tænke, at reformationen feilede, end at kirken i aarhundreder havde feilet! Hvad synet efter den her givne forklaring vil vise, er jo netop Romerkirkens og overhoved den verdslige kirkes kapitale forvildelse og undergang samt Guds folks udgang forinden, — et Guds folk, hvori der da rimeligvis ikke mere skal tales om romersk eller luthersk. Reformationen var i denne henseende netop

[1]) Yderligere grunde for rigtigheden: Ørkenen, som kun forekommer i kap. 12 og 17, bliver da det samme billede. Billedet af en kvinde, som foruden paa de omhandlede steder kun forekommer een gang til: Lammets brud, bliver da ogsaa billede kun paa et, nemlig kirken. Modsætningen til *bruden* (den sande kirke) viser bedst, hvem *skjøgen* (pseudokirken) er, ligesom *det nye Jerusalem* viser, hvad modsætningen *Babylon* er. Vel er ogsaa kirkens modsætning verden, men en modsætning af en anden *art*, som modsætningen mellem kvinden og dyret.

forbudet (14, 8), et første tilløb, skjønt den ikke naaede helt frem til virkeliggjørelsen af dommen over den verdslige kirke, men tvertimod selv atter blev hildet.

Synet siger ikke, at Guds sande folk skal træde ud af kirken, *før Herren siger fra:* «Gaar ud mit folk!» (18, 4). Dette varsel skal vel gives det i omstændighederne ligesaa klart som det gaves før det gamle Jerusalems fald ifølge Herrens ord: «*Da* fly paa bjergene, hvo som er i Judæa!» Men udtrædelsen skal visselig ikke ske, før tiden kommer, ligesom Herren og apostlerne jo ikke prædikede udtrædelse af den jødiske menighed, men vedblev at søge templet, indtil faldets time kom.

Da *Francke* havde bragt vækkelse blandt sine studenter i Halle og der som følge af vækkelsen kom udtrædelser igjære, sagde han det træffende ord: I skal ikke træde ud af *kirken*, men ud af *verden!*

Hvad skal vi da sige om protestantismens mange frikirker? Naar en frikirke danner sig, er dens mening ligesaa vist *ikke* at forlade Christi kirke, som den *er* at forlade verden. Man kan heller ikke uden videre sige, at dens medlemmer forlod kirken ved at de forlod statskirken, ligesaalidt som man kan negte, at dens brud med statskirken havde noget af brud med verden i sig.

Lad os indrømme, at frikirkedannelserne i det store taget eller i sine bedre repræsentanter er et vidnesbyrd om liv, om at kirken ikke har glemt sit ideal, men længes imod det. Det er ingen tilfældighed, at just frikirkerne forlængst har seet den tydning af aabenbaringens Babylon, der her er hævdet som den rette, og at lammets brud er et af dens yndlingsemner [1]). Om de endnu ikke naar dette ideal, fordi tiden ikke er kommen og det altsaa ikke endnu er givet dem, saa tør de dog vel — i de store taget — regnes til forbudene paa den verdsliggjorte kirkes fald og den

[1]) Rigtignok gjør de sig herved gjerne skyldige i en feil, som man kunde ønske rettet, nemlig den, at de gjør hver enkelt troende sjæl til en Christi brud, hvorved Christus altsaa faar *mange* brude. I skriften har Christus kun *een* brud, «*bruden*» (Aab. 19, 7; 21, 9; 22, 17; Joh. 3, 29; Ef. 5, 22—32). Hans brud er hele menigheden, og den enkelte troende faar nøie sig med en beskednere sammenligning: bryllupsfolkene (Mt. 9, 15), bryllupsgjesterne (22, 1 ff.), brudejomfruerne (25, 1 ff.). Overfor den samlede menighed, bruden, er den enkelte troende kun en *deltager* i bryllupet.

trofaste kirkes udskillelse, ligesom vi i det foregaaende har regnet reformationen, udtrædelsernes og frikirkernes moder, for det store forbud derpaa.

Men vi, naar det kommer til stykket, kunde ønske, at der ingen udtrædelser og frikirker havde været? Hvis romerkirken kan ønske, at reformationen ikke havde fundet sted, da svarer vi, at den tager feil; den bør ikke ønske sig reformationen foruden. Paa samme maade tror jeg, vi vanskelig kunde undvære frikirkedannelserne, og at de har udført et virksommere arbeide i retning af at vedligeholde levende christendom mellem os end almindelig erkjendt. Man taler om deres splittende indflydelse; jeg skal ikke atter svare med at pege paa reformationen, men gjøre opmærksom paa, at frikirkerne som regel mere end de officielle statskirker har realiseret de troendes *samfund*: intet har draget saaledes til dem som just det. Her har statskirken netop en af sine allerstørste svagheder. Den ser nok samlende ud, medens frikirkerne ser splittende ud; men statskirken samler mere udvortes end i aand og sandhed. Hvor meget virkeligt samfund er der mellem dens lemmer, og hvor meget føler de, at de er en bygning af levende bestanddele, der maa holde hinanden fast og holdes fast af hinanden? Der vil man tvertimod gjerne være en christen privat hver for sig paa sin vis, der ikke vedkommer andre. Man har bebreidet frikirkesamfundene den lethed, hvormed de slutter sig sammen om hverandres talere, uden at tage hensyn til læreforskjellen; kanske staar dog dette i forbindelse med noget, som er deres ære; de har kanske dog et berettiget fællesskab, mod hvilket deres forskjelligheder bliver smaa; det splittende er kanske dog ikke deres hovedtendents, naar det kommer til stykket.

Jeg har gjort mig flid for at dømme mildt. Man misforstaa mig ikke, som om jeg har forladt mit udgangspunkt: Træd ikke ud, før Herren selv siger fra! Thi udtrædelser er og bliver splittelse, og splittelse er i sig selv et onde, som ikke kan leges med, og som kun kan forsvares, hvor der er abnorme tilstande, der fremtvinger den. Kirken selv satte Luther i ban, d. e. *stødte ham ud*. Det var ikke Luthers skyld. Den skotske frikirke dannedes ved en udtrædelse (1843), ikke paa grund af læreforskjel, men paa grund af magtovergreb fra statens side. Her stod valget mellem fornegtelse af kirkens princip samt bibeholdelse af dens jordiske eiendom paa den ene side — og bekjendelse samt tab af

indtægter, kirker og prestegaarde paa den anden side. Frikirkens valg af det sidste var visselig, som det skulde og burde. Den skotske kirke havde gjennem aarhundreder kjæmpet mod statens overgreb og det under saa mange blodige ofre, at den var moden til dette skridt. En hel menighed stod bag, som vidste hvad den gjorde og var villig til at bære de deraf følgende trængsler. Den skotske frikirkes fødsel var visselig legitim.

Ikke alle kirker er modne til et saadant skridt. De har ikke den fortid, som kan skabe en saadan menighed. Vi behøver ikke i de enkelte tilfælde at spørge efter aarsagen til en saadan mangel; det er nok at erkjende, at det ikke er givet dem af Gud at naa saa langt frem endnu, og at det faktiske forhaandenværende forhold maa respekteres. Det er ikke enkeltmænds sag at stifte udtrædelser og frikirker; de laves ikke ved theorier. Gud forbereder dem og bestemmer tiden for dem.

Ikke desto mindre har christelig iver bevirket udtrædelser og frikirkedannelser i stort antal. De af dem, der skyldes selvovervurdering hos sine ledere og sektaand, der — for at bruge Merle d'Aubignés ord — «forlader det christelige livs store hovedsag for at fortabe sig i en mangfoldighed af underordnede spørgsmaal», behøver ikke mange ord. De ligner, hvad bestaaen angaar, gjerne græsset, som blomstrer idag og forgaar imorgen, og tjener derigjennem som en Guds paamindelse om ædruelighed. Men selv de ædlere og større frikirker, som Gud har skjænket bestaaen og saaledes vedkjendt sig, f. ex. brødremenigheden, methodisterne osv., selv de maa vel tjene til bekræftelse paa, at tiden til den udtrædelse, hvorom Aab. 18, 4 taler, endnu ikke er kommen. De vil vist alle kunne fortælle, at statskirkens farer: navnchristendom, formchristendom, magtchristendom, ogsaa kjendes hos dem og ikke er fjernede ved at faa frikirkeforfatning. Ogsaa frikirken bliver tilsidst massekirke. *Man misforstaa da heller ikke Johannes's syn, som om det egentlig angaar statskirke og frikirke; det angaar* ***falsk*** *kirke og* ***sand*** *kirke*, altsaa hvad man med andre navne har kaldt den *synlige* og den *usynlige* kirke. At den usynlige kirke træder ud og saaledes bliver (eller nærmer sig til at blive) synlig kirke, det kan vi jo let forstaa kun hører endetiden til.

Saa dybt vækkende den her givne betragtning af Johannes's syn forekommer mig at være, — ett skal den ikke give os: uro

efter at træde ud og søge Christus i «kamrene» eller i «ørkenen». Gribes vi af uro over mangler i Christi kirke, da lad os finde dem i vort eget hjerte, før vi finder dem i de ydre forfatningsformer, som Gud har givet; ellers vil de følge med over i de nye former, vi maatte ville skabe. Vil vi med troskab gjøre vor pligt, hvor vi staar, da har vi sikkert bedre anledning og større rækkevidde end paa nogen anden maade. Vi gjør bedst i at lade kirkens herre selv løse baandet i sin tid. Maatte hans tjenere faa bruge den arbeidstid, som er igjen, og derved modnes, saa vi ikke skal overrumples, naar den tager ende. Maatte vi blive vaagne overfor den fare, som heder «dyrets mærke». Spørger man, hvori det bestaar, da findes dets enkelte træk i skildringen af kvinden 17, 4 ff. Ad denne stille vei, taalmodighedens og troens vei, skal det uafhængige fodfæste vindes.

Jeg beder denne digression fra Myrbergs kommentar undskyldt; den blev til i trangen til at orientere mig selv.

Aabenbaringens billeder viser sig ikke at være saadan beskafne, som naar et menneske *laver* billeder eller allegorier og driver samme billede til ved hel gjennemførelse at skulle sige alt, — hvad de aldrig kan; — nei, den bruger billede efter billede i hinanden, hvori kun realiteterne selv, som har fremkaldt billedrækken for seerens syn, danner traaden. Slipper man realitetens traad af syne, da kommer man i forvirring; men det er ikke en mangel ved profetien, men ved os selv.

Spørges der efter Myrbergs opfatning af Aabenbaringen i det hele, da repræsenterer han, som det vil sees, ikke den moderne *endehistoriske* (eschatologiske) opfatning, mod hvilken han, sikkert med rette, protesterer og advarer som mod en utilladelig indskrumpning af profetien; det kunde hænde, at de, der henviser aabenbaringsbogens væsentlige indhold til fremtiden, vil komme til at vente til verdens ende forgjæves paa den opfyldelse, de tænker sig og ikke kan se i den forløbne del af kirkens historie. Selvfølgelig repræsenterer Myrberg endnu mindre de liberale theologers saakaldte *tidshistoriske* (samtidshistoriske) opfatning. Men heller ikke repræsenterer han den gamle *kirkehistoriske* opfatning, der i Johannes's aabenbaring forsøger at finde en kronologisk kirkehistorie, skjønt han indrømmer denne opfatning et væsentligt

sandhedsmoment. Hans opfatning betegnes snarest med ordet *idealhistorisk* eller *realhistorisk*, idet Johannes efter ham ser hele Guds riges historie, ikke kronologisk, men ideelt efter sine store grundtanker, efter sine store reale faktorer eller momenter, saaledes at hans syn paa hvert af disse gjerne omfatter dem lige fra spiren og frem til fuldendelsen. Deraf lader det sig da let forklare, at synet snart er ved enden og snart atter griber tilbage til begyndelsen. Ingen opfatningsmaade kan stemme bedre med profetiens væsen, idet denne, som bekjendt, ikke var fremtidens foreteelser direkte og konkret, men efter sin idé, sit væsen, sin indre realitet.

Myrbergs kommentar er fuld af bibelsk kraft. Den smager ikke af almindeligt lærd skrivebords- eller kathederræsonnement; men den aander af en troende christens *vidnesbyrd*. Den er i aandsslægtskab med selve den store bog, som den fortolker, fremgaaet af tro og bæven og fremkaldende det samme hos sin læser.

Christianssand vaaren 1901.

ET SKIBBRUD PAA RØST FOR 500 AAR SIDEN.

(Af en italiensk adelsmands beretning om sit skibbrud og ophold paa Røst i Lofoten for henved 500 aar tilbage, ved J. Thomesen).

Røst med omliggende mindre øer er, som bekjendt, den yderste øgruppe i sydvest af alle Lofotens øer, hvoraf Værø og Moskø er de nærmeste. Fra disse adskilles den ved det over en mil brede Røsthav og den fordum saa berygtede og frygtede Moskø malstrøm. Røst er saa at sige en verden for sig selv, og det er ikke saa underligt, om denne fjerne og afsidesliggende ø i dansketiden brugtes til forvisningssted enten for levetid eller for et vist antal aar. Det kan derfor i alle fald for den tid paa en maade vistnok have sin rigtighed, hvad Schultze skrev i sit skrift om Lofoten, at «naar folk har levet sig kjede af samfundet, eller samfundet kjedes ved dem, vælges Røst til asyl; thi her spørges der ikke om navn og fortid». I slutten af middelalderen maa imidlertid indbyggerne her have været sjeldne mennesker og levet i en ren uskyldighedsstand efter den skildring, som de skibbrudne italienere giver af dem i 1432. Nævnte skildring har den bekjendte lærde forsker, rektor G. Schøning, gjort sin samtid bekjendt med, idet han oversatte den fra et tysk skrift «Die neue Nortwelt» fra 1613, der igjen havde oversat den fra italiensk.

Forfatteren, den italienske adelsmand Qvirinus, fortæller da først, hvorledes han for at vinde ære og samle rigdom som «skibspatron» med et større skib besat med 68 personer og med en ladning malvasier inden borde foretog en handelsreise fra Candia til Flandern i sommeren 1431. De var imidlertid uheldige og forliste, sandsynligvis var det udenfor Nederlandenes kyst. Mandskabet søgte at redde sig paa skibets baade, men omkom undtagen Qvirinus med 16 personer, der var gaaet i den større baad, der var forsynet med aarer og seil samt lidt proviant.

Efter at have drevet om i lang tid og udstaaet megen fare, hunger og tørst fik de endelig den 4de januar i det fjerne se et klippefuldt land, overalt bedækket med sne. Uagtet sit lidet indbydende udseende vakte dog synet af land stor glæde, og haabet om frelse, der var saa godt som opgivet, begyndte atter at tændes i deres hjerter. De anspændte nu de faa kræfter, de havde tilbage, for at kunne naa dette land, men da vinden var dem imod og de ikke orkede stort at bruge aarerne, samt dagen derhos var kort, naaede de ikke frem den dag, men drev i uvished om i nat og mørke. I graalysningen næste morgen saa de imidlertid et andet land med meget høie klipper, og som var endnu nærmere end det, de havde seet dagen forud. De gjorde sig da al mulig umage for at naa didhen, men komne i nærheden af det var de endnu værre stillet end ude i det aabne hav. Landet var nemlig, saalangt de kunde øine, omgivet af klipper, baaer og skjær, og brændingerne truede hvert øieblik med at knuse dem. Endelig lykkedes det dem i den halvmørke morgen efter mange farer som et rent under at komme igjennem al denne «braat og brand» og at lande i en liden «dal mellem to fjelde»; vi vil kalde det en bugt mellem to klipper. Saasnart de mærkede, at baaden stødte mod sanden, sprang 5 af dem, som var foran i skibet, straks i sjøen og vadede i land, hvor de gav sig til at sluge en stor mængde sne for at slukke deres ulidelige tørst. Derpaa bragte de ogsaa deres staldbrødre en kjedel fuld af samme kost, som de fortærede med en saadan begjærlighed, at Qvirinus forsikrer, at han for sin del satte mere deraf tillivs, end han havde kunnet bære paa sine skuldre. Denne vederkvægelse bekom imidlertid flere af dem ret ilde, især da de maatte tilbringe nogen tid i baaden, indtil det blev ganske lyst, af frygt for, at den skulde sønderslaaes af bølgerne, eftersom de hverken havde anker eller taug. Da dagen kom, det var just Hellig 3 kongersdag, 6te januar, lod de to af mandskabet blive tilbage og passe baaden, medens de øvrige begav sig paa land og kastede sig ned i sneen for at finde lidt hvile, idet de takkede Gud, der atter havde ført dem til land, som de ikke havde seet paa 18 dage. De søgte ogsaa at opvarme sine forfrosne lemmer ved af nogle trægjenstande af baaden at gjøre op ild, men til at tilfredsstille sin hunger fandtes saagodtsom intet mere tilbage undtagen nogle stykker tvebakker blandet med det værste snaus. De følte sig

dog lykkelige over at være paa landjorden og ved denne smule vederkvægelse, men glæden, siger Qvirinus, varede dog kort, thi de opdagede snart, at landet, hvorpaa de befandt sig, var en øde, ubeboet ø, hvor de slet intet andet saa end sne og klipper. Det var altsaa paa en af de mindre øer, som omgiver Røst; Schøning, der var født i Vestlofoten, antager, at det har været Sandey (Sandø), eftersom italienerne kalder den Santi, thi saaledes klang vel nærmest navnet for deres øren. Da de saa røg opstige langt borte paa et sted, som de antog laa omkring 5 italienske eller vel 1 norsk mil derfra, saa sluttede de, at *der* i alle fald maatte bo folk. De foresatte sig derfor at drage didhen næste dag, men dette blev umuliggjort derved, at baaden om natten var sønderslaaet, thi de to mænd, som skulde passe baaden, følte sig snart saa afmægtige og forfrosne, at de opgav dette og begav sig halvdøde hen til de andre for om muligt at blive lidt opvarmet. Da de den næste morgen kom for at drage afsted did, hvor de havde seet røgen, fandt de til sin skræk baaden saa ilde tilredt, at ihvorvel de gjorde sig al mulig umage med at stoppe igjen hullene, saa sank den ganske, da de skulde forsøge at gaa ombord i den.

Man kan ikke undgaa den tanke, naar man læser dette, at disse stakkels italienere maa have været lidet praktiske sjøfolk; enhver nordlænding vilde under lignende omstændigheder have trukket baaden paa land, da jo landingspladsen synes at have været flad. De var jo 16 mand, der vistnok var haardt medtagne, men vi ser jo, at de formaaede det siden, da baaden var ødelagt.

De troede nu, at døden paa dette øde sted vilde være dem sikker, eftersom nu alt haab om at komme derfra var forbi, og de intet havde hverken til husly eller føde. Endelig faldt de paa at trække baaden op paa land, hvorpaa de hug den i to dele og lavede deraf to hytter. Her søgte de da at tænde ild af nogle begede plankestykker fra baaden for at varme sig, men dermed maatte de snart holde op; thi, fortæller Qvirinus, af den tykke hæslige røg, som herved opstod, opsvulmede deres øine saaledes, at de næsten ikke kunde se, ligesom der ogsaa kom en saadan mængde utøi paa dem, at de var færdig til at fortæres, ja en af mandskabet satte endog livet til deraf, idet de graadige dyr spiste kjødet baade af halsen og benene. Hvad dette har været for noget er ukjendt. Det eneste, hvormed de søgte at opholde livet,

var skjæl eller muslinger, som de samlede nede paa stranden, men de gav saa ringe næring, at endnu tre af de mest medtagne af dem døde, uden at de andre var istand til at slæbe ligene ud. Under denne elendige tilstand var det, at nogle, der var krøbet ud for at samle skjæl, opdagede oppe paa en høide et lidet fæhus eller fjøs, og af, hvad de saa her, sluttede de, at der i alle fald om sommeren maatte være kvæg og saaledes mennesker ikke saa langt borte, hvilket vakte nyt haab. De besluttede da at forlade deres elendige hytte, som ikke gav dem ly mod den skarpe vind og kulde, og samtlige droge derhen. Men to af dem var saa svage, at de ikke var istand til at komme af stedet, og da de øvrige heller ikke formaaede at hjælpe dem, maatte de lade dem tilbage, skjønt veien derhen ikke var stort mere end ½ norsk fjerding. Efter at være naaet derhen, gjorde de huset rent, saa godt de formaaede, og fandt her et noget bedre ly mod det ublide veir. Endskjønt de nu havde sikker formodning om, at der maatte bo mennesker i nærheden, saa var det dem dog umuligt at opsøge dem eller endog at bestige nærmeste bjerg for ved et eller andet signal at give sin tilstand tilkjende. Det eneste, de formaaede, var, naar hungeren blev dem for uudholdelig, at begive sig ned til den nære strandbred for som sædvanlig at søge efter skjæl. Men som de en dag kommer derned, opdager de en større fisk, som nylig syntes at være opkastet. Efter beskrivelsen at dømme har det sandsynligvis været en delfin. De hug den straks i stykker og bragte disse med stor glæde hjem til huset, og Qvirinus anser dette for en saa stor Guds velgjerning, at han anfører dag og datum, naar dette skede. I fire dage levede de nu efter omstændighederne ret herligt, men saa begyndte provianten at svinde saa ind, at de indsaa, de maatte bruge mere sparsomhed og bragte det da dertil, at fisken endnu varede i 10 dage og ikke alene stillede deres hunger, men ogsaa gav dem flere kræfter. Qvirinus anfører som noget mærkeligt, at saalænge denne fisk varede, var veiret saa barskt, at det vilde været umuligt at komme ned paa stranden, men da det var slut paa den, blev veiret meget bedre. De maatte nu igjen i flere dage nøie sig med skjæl. Endelig blev der en ende paa deres nød, og det skede efter Qvirini beretning paa følgende maade:

En søn af en fisker, der boede omtrent en norsk mil borte paa øen «Rustene» (Røst), havde en drøm, hvori det forekom ham,

at de to kalve, som hans fader havde mistet om sommeren, var kommen til øen Santi og var der at finde. Faderen, der som de øvrige røstværinger havde endel faar paa øerne deromkring, som gik ude hele aaret, begav sig med sine to sønner tidlig afsted næste morgen til øerne for at se til sine faar og ligeledes se sig om paa Santi. Her landede de netop paa det sted, hvor de fremmede var, og sønnerne vilde da ogsaa kikke ind i fjøset. Vi forbigaar skildringen af den store glæde, disse menneskers ankomst vakte paa den ene side og forbauselsen paa den anden over at finde disse forkomne mennesker her, der nærmest saa ud som spøgelser, og hvis sprog de ikke forstod et ord af. Endelig fik de ved tegn gjort de ankomne begribeligt, at de var i nød og ønskede hjælp. Da dette gik op for dem, vilde de gjerne tage saamange af dem med, som deres baad kunde bære, men da der i den lille farkost kun var rum for to, thi mere kunde den ikke bære, valgte italienerne to af deres kammerater, der kunde lidt fransk og tysk, om de muligens, naar de kom frem, kunde gjøre sig forstaaelige. Ved de to fremmedes ankomst til Røstøen eller Rustene, saaledes som italienerne kaldte det, vakte baade de selv, deres klæder og sprog den største forundring. De forsøgte paa flere sprog at gjøre sig forstaaelig, men alt forgjæves, indtil endelig presten der paa stedet, en dominikanermunk og født tysker, kom tilstede. Denne fik da vide, hvilke de var og deres skjæbne og kunde berette det for de andre. Først den næste dag, som var søndag, kunde presten efter gudstjenesten gjøre sine tilhørere bekjendt med de skibbrudnes elendige tilstand og opfordrede dem til snarest muligt at afhente de mange, der var tilbage ude paa «Santi». Denne opfordring var overflødig, thi efter at have hørt prestens fortælling om deres tilstand, grebes de af inderlig medynk og kappedes om at ville drage derhen og yde dem hjælp. Søndag var det imidlertid for sent paa dagen til at reise derover; det kunde ikke ske før mandag morgen, men da kom de med 6 baade derhen og afhentede de af længsel og angst næsten vanvittige mennesker. De havde da været i 22 dage paa den øde ø Santi. Den førnævnte prest var nu ogsaa kommen derhen, og Qvirinus fortæller, at da han, presten, fik høre, at han var skibets patron eller herre, gav han ham noget rugbrød, han havde med sig (rimeligvis af det bekjendte nordlandske tynde, sprøde fladbrød), «der smagede ham saa godt, som om det var kommen fra himme-

len». Presten bad ham da at udvælge et par af sine lidelsesfæller og sammen med ham følge over til Rustene i hans baad, som tilhørte «obersten» der. Den, som i beretningen gives denne titel, var rimeligvis den rigeste og mest ansete mand der paa øen; jægteeier ser vi længere nede, at han var, og sandsynligvis ogsaa et slags handelsmand, men vinterfiskeriet drev han, som alle de andre der. Ankommen til stedet blev de ført hen til «oberstens» hus, hvor fruen med sin pige kom dem imøde, og da den galante italiener faldt ned for at kysse hendes fødder, tog hun — uvant med saadanne komplimenter — straks og reiste ham op. Efter hans udseende at dømme troede hun, at han havde langt bedre af snarest muligt at komme hen til varmen og faa sig en skaal god sød melk at drikke, hvilket ogsaa, som han selv siger, vederkvægede ham meget. De øvrige skibbrudne blev indlogerede hos andre, og kan ikke noksom rose den venlige behandling, de overalt nød. De døde, som laa ubegravne ude paa Santi, sørgede man for at give en kristelig begravelse, ved hvilken leilighed de ogsaa fandt de to, som de lode tilbage i den første elendige hytte, og hvoraf den ene endnu var ilive, men døde straks efter at være kommet over til Røst.

Som noget af det mest interessante i denne gamle beretning er vistnok skildringen af indbyggerne selv, deres sæder og skikke i hin tid. Der var dengang paa Røst 120 sjæle, «hvoraf 72 kommunicerede paa paaskedag som særdeles gode katholiker og andægtige kristne». Videre heder det, at de af naturen var begavede med god forstand og kunde selv forfærdige deres baade, kar og fade, samt deres fiskeredskaber og alt andet, som behøvedes til deres bedrift. «Saavel mands- som kvindespersoner var ret smukke og velvoksne og levede tilsammen i den største uskyldighed og broderlige kjærlighed, saa de gjerne gjorde hinanden godt, uden tanke paa nogen fordel eller nytte for dem selv. De var meget gudfrygtige folk, forsømte aldrig gudstjenesten eller nogen fastedag, murrede og klagede aldrig over hinanden, brugte ingen eder, ligesom man aldrig hørte dem nævne djævelen». At forvare sine eiendele under laas og lukke faldt dem aldrig ind; men det, som forekom italienerne mest underligt, var deres uskyldighed i sædelig henseende. Blandt de eksempler herpaa, som Qvirinus anfører, skal vi blot gjengive et par: I «oberstens hus, hvor han og hans to stalbrødre var indkvarterede, var det dem tilladt at sove

i samme kammer, hvor værten laa med sin hustru, sine voksne døtre og sønner, og hvor sengene stode lige ved hinanden, uden at det faldt nogen ind at tage anstød deraf; og naar værten med sine sønner ofte før dag stod op for at ro ud paa havet og trække fiskeredskaber, hvorfra han ikke kom hjem før langt ud paa eftermiddagen, nærede han ikke spor af bekymring for sin tilbageliggende hustrus og døtres sikkerhed. «Thi», heder det, «alles baade gamles og unges uskyldighed og enfoldighed var saa stor, samt deres hjerter saa rene og hengivne til gudsfrygt og lydighed mod hans bud, at de ei *vidste* eller *tænkte*, hvad utugt og usædelighed var, *saa de endog gifte sig alene for at opfylde Guds befaling* og slet ikke af nysgjerrighed eller lyst». Man maa være enig med Schøning, naar han finder, at dette var en stor fuldkommenhed, som neppe mere var at finde, hverken paa Røst eller andensteds, trods at den italienske forfatter ved siden af deres gudsfrygt anser det som *en virkning af den kolde luft og det kolde land,* hvori de boede; thi begge de sidstnævnte eksisterer jo fremdeles. Men især er det *kvindernes* renhed og uskyldighed, som forfatteren ikke bliver træt af at prise, og fortæller som eksempel herpaa, at naar de i de fremmedes nærværelse skulde lægge sig, saa klædte de sig af i deres paasyn indtil den bare krop, hvilken de ligeledes fremviste, naar de stod op. Det samme gjorde snart ogsaa de fremmede, idet de efterhaanden kom i vane dermed ved at klæde sig af og paa sammen med dem uden ringeste utugtige tanke, saa de var i saa henseende «ligesom smaa børn». Den samme «uskyldige enfoldighed» kom ogsaa frem, naar disse kvinder i mai maaned begyndte at gaa i bad, hvilket de pleiede at gjøre hver torsdag; da klædte de sig af hjemme, til de var splitternøgne, og gik saaledes afsted de ca. hundrede skridt til badet, hvor mænd og kvinder badede sig om hinanden uden i mindste maade at dække sig med noget eller at genere sig for hinanden. Og alt dette, siger fortælleren, saa de fremmede uden mindste anfektning, og tror, at ogsaa for deres vedkommende var det landets kulde samt vanen, som var aarsag heri, ligesom han forsikrer høitidelig, «at de i betragtning af denne uskyldige levemaade i sandhed kunde sige, at de fra den 3die februar 1432 til den 14de mai samme aar *i 101 dage havde været ligesom i Paradis blandt de uskyldige engle,* naar man vilde sammenligne det med sæderne i de italienske lande». Ellers bar disse fruentimmer

lange, ærbare klæder, særdeles naar de gik i kirke, og da var *deres ansigter ogsaa bedækket med slør, saa ingen kunde se dem.*

Men endnu maa vi anføre noget om de fordums indvaanere paa Røst, hvorved de vakte de fremmedes beundring: De var nemlig ogsaa saa hengivne i Guds vilje, at naar deres fader, moder, ægtefælle, børn eller andre paarørende afgik ved døden, begav de sig straks, saa snart den syge var død, til deres hovedkirke uden mindste mur eller klage og der takkede Gud, fordi han havde ladet den afdøde leve saa mange aar iblandt dem og nu havde kaldet ham til at faa del i den evige salighed. De viste herunder hverken ved ord eller gebærder den mindste sorg eller bedrøvelse. Naar en ægtemand døde, saa lod enken paa den dag, han blev begraven, anrette et stort gjæstebud for alle naboerne og under dette idelig opmuntrede gjæsterne, at de skulde gjøre sig vel tilgode og holde sig lystige til hendes afdøde mands erindring og ret glæde sig over hans evige ro og hvile.

Denne tilsyneladende hengivenhed i Guds vilje hos den tids indbyggere paa Røst beroede kanske ligesaameget paa en nedarvet skik og gammel sædvane, nemlig det ligefra hedenskabets tider vedligeholdte grav- eller arveøl til de afdødes ære.

Saa omtales *indbyggernes føde,* og denne bestod da næsten udelukkende af fisk og da især stokfisk, som uden at saltes blev ophængt for at tørres af vind og sol, indtil den blev saa tør som et stykke træ. Naar man skulde anrette den til mad, bankede man den først vel mør med en økse og lavede den siden til med smør og specerier, og da smagede den ret vel; dog fik man undertiden ogsaa oksekjød at spise, og den søde, kraftige komelk, som ofte brugtes til drik, syntes vore italienere særdeles godt om, ligesaa øllet, derimod likte de ikke deres sure melkeblande.

Husene var byggede af træ og en flerhed af dem synes at have været runde med et hul i taget, hvorigjennem lyset kom og røgen kunde stige op, altsaa hvad vi kalder gammer, der udentil var belagt med en rund torvmur. Dette maa dog kun have været tilfældet hos den aller fattigste del af befolkningen, da røgstuer alt dengang var almindelige, undtagen hos lapperne, hvor gammer var i brug baade dengang og endnu, naar de forlod nomadelivet og tyede ned til sjøen.

Klæderne var mestendels gjort af «lundisk» (londonsk eller engelsk) klæde, men ikke meget af skind, undtagen at mandfolkene

bar dels røde, dels sorte skindklæder. Ved dette menes naturligvis den sjø- eller fiskerdragt af garvet og indsmurt skind, som brugtes og endnu bruges deroppe under sjøreiser og fiskeriet udenpaa de andre klæder for at holde sjøvandet og smuds ude, men aldrig bæres hjemme.

Ifølge den italienske forfatter var *børneopdragelsen* alt andet end kjælen deroppe i de dage; for at hærde børnene og vænne dem til kulden brugte man, saasnart de var fødte eller bare nogle dage gamle, at lægge dem nøgne paa gulvet under det nævnte hul i taget eller ljøren, som aabnedes og lod de smaa faa en snedrys paa det bare legeme. Dette gjentoges ret som det var under opvæksten, og ved disse og lignende hærdelser blev de saa haardføre, at de siden, naar de var over barnealderen, «kunde taale hvilkensomhelst kulde».

Med hensyn til Røstøens beliggenhed saa faar vi den geografiske oplysning, at den laa 70 (tyske) mile i vest for det yderste forbjerg i Norge, som man kaldte *Verdens ende eller bagdel* (sandsynligvis Nordkap). Man havde 3 maaneder om aaret stedse dag og andre 3 maaneder næsten uafbrudt nat. Den masse sjøfugl, der især om vaaren samlede sig, og de tæt paa hinanden rugende ederfugle, der laa lige ind paa husvæggene og var saa tamme, at man kunde løfte dem af redet for at tage saa mange æg, man vilde, dette tilsammen vakte de fremmedes høieste forundring.

Saa fortælles om indbyggernes handel med «den store stabelplads *Berga*» (Bergen), der ifølge italienernes regning skulde ligge 1000 italienske mile borte, hvorhen man paa et stort skib i mai maaned sendte den umaadelige mængde af stokfisk, helleflyndre og anden fisk, der i aarets løb var opfisket. Did kom der da skibe fra mangfoldige steder saasom Tyskland, England, Skotland o. fl. Her tiltuskede røstværingerne sig for deres fisk alt, hvad de behøvede, og naar de drog hjemover, tog de gjerne paa et bestemt sted (Namsen) ind en ladning træmaterialier, eftersom de intet havde af saadant der nord. Det store skib, som nævnes, var intet andet end en veritabel nordlandsjægt, der vistnok ofte kunde være stor nok, og vi ser saaledes, at nordlændingernes bergensstevne alt var almindelig i 1432, hvilket vi ogsaa af andre kilder ved, thi under den krig mellem de nordiske lande og de tyske hansestæder, som nedenfor nævnes, ved vi jo, at under plyndringen af Bergen gik

det jo ogsaa ud over nordlandsjægterne, der i mængde netop var ankommen til staden lastet med fisk, tran og skindvarer.

Ogsaa dette aar skulde det sædvanlige bergensstevne gjøres, og da mai maaned kom, begyndte man at gjøre sig færdige dertil. Qvirinus's vært, der var jægteier og skipper, skulde da tage de fremmede med til Bergen, forat de der kunde finde skibsleilighed til Tyskland eller England. Nogle dage før afreisen, fortæller forfatteren, havde en fornem frue, hvis mand synes at have været en slags embedsmand, maaske sysselsmand over Lofotøerne, faaet vide om deres ophold paa Røst og sendte sin kapellan til Qvirinus som den fornemste med en foræring af 60 tørre stokfisk, tre store leiver fladbrød og en kage med hilsen, at dersom han og hans kamerater af indbyggerne paa stedet som fremmede ei var bleven saa behandlet som de burde, saa skulde han kun sige frit ud, da alt i saa tilfælde skulde blive dem erstattet. Tillige havde hin kapellan den befaling til indbyggerne, at de skulde vise de fremmede al tjeneste og høflighed. For denne godhed takkede Qvirinus og de andre paa det ærbødigste og kunde ikke noksom rose og berømme sine værters godhed og høflighed imod sig. Til gjengjæld sendte Qvirinus fruen et *paternosterbaand af ambra,* som han just havde hos sig, med anmodning om hendes forbøn om en lykkelig tilbagekomst til deres fædreland.

Ved afreisen fra Røst den 14de mai vankede der gjensidige foræringer som skik var, der for indbyggernes vedkommende bestod i fisk, medens der paa den anden side gaves nogle smaating, som de endnu var i besiddelse af, og saa toges der da en kjærlig afsked, der ikke gik af uden graad paa begge sider; «thi alle, baade kvinder og børn, græd og de fremmede med dem». Med fartøiet, der som nævnt førtes af Qvirini vært samt hans tre sønner, fulgte ogsaa den før omtalte munk, vel nærmest som de fremmedes tolk. Reisen sydover langs den nordlandske kyst synes de at have fundet noksaa interessant og omtaler, hvorledes der i det vanskelige farvand mellem øer, klipper og bjerge «paa alle odder og forbjerge var reist visse tegn, som viste, hvor den rette og sikre vei var og havet dybest». Ligeledes var den sollyse nat noget uvant for disse folk; da de reiste fra Røst, var dagen allerede saa lang, at de saa solen i 48 timer i et træk, men eftersom de efterhaanden kom sydover, blev solen nogen tid —

dog ikke længere end en time — borte, saa de ikke saa dens straaler, skjønt det var lys dag.

Underveis traf de ogsaa den trondhjemske erkebisp paa reise nordover «med to skibe (større baade) og et følge paa 200 personer». Det var Aslak Bolt, som i den tid indehavde denne værdighed, og af opbevarede breve i Dipl. Norveg. fremgaar det ogsaa, at erkebispen i mai og juni 1432 foretog en visitatsreise opover til Nordland lige til Bodø og Steig (Steigen). Hos ham gjorde da italienerne sin opvartning, og da han hørte, i hvilken nød de havde været, følte han stor medlidenhed med dem og tilbød dem sin hjælp, ligesom han ogsaa gav dem et rekommandationsbrev til sin erkebispelige stad «Nidrosia eller Trundheim». Efter dette fortsatte de reisen sydover, men da deres «skibspatron» kom saa langt som til Trondhjem og der fik høre, «at en stor krig var udbrudt imellem hans herre, kongen over Norge, og de tyske», besluttede han ikke at reise videre, men drage tilbage. Han lod da de fremmede sætte iland «paa en liden ø straks udenfor staden og bad indbyggerne der at tage sig af dem». Denne ø var sandsynligvis Munkholmen, hvor der dengang var et kloster, Nidarholms- eller Holmskloster, som det da kaldtes. «Konge over Norge» var dengang Erik af Pommern, som herskede over alle tre nordiske riger, og som paa denne tid havde ufred med de tyske hansestæder. For os, som lever i dampens og telegrafens tidsalder, falder det vanskeligt at fatte, at de ikke vidste af, at landet havde ufred, førend de kom til Trondhjem, men vi faar erindre, at der i hin tid heller ikke engang gaves noget saadant som post.

Vi vende imidlertid tilbage til vore reisende, der den næste dag kom til Trondhjem og blev her paa erkebispens anbefaling saare vel modtagne og bistaaet med raad og daad. Da det samme dag var Kristi himmelfartsdag, førte man dem ogsaa til «St. Olai kirke» (Domkirken), som de fandt saare herlig; thi antagelig var det først det følgende aar, at den ildebrand overgik den, som berøvede den en stor del af sin pragt. Saa fortælles, hvorledes der blev gjort stas af dem, idet de blev indbuden til statholderen, hvor et stort selskab var tilstede, mest for at se dem.

Men endnu var spørgsmaalet ikke løst, paa hvad maade de under disse forholde bedst kunde komme hjem igjen. Efter megen raadslagning fandtes det endelig som det sikreste at drage over

til Sverige for derfra lettest at komme over til Danmark eller Tyskland. I Sverige havde de ogsaa i «Stichimsburg» o: Stegeberg en høitstaaende og meget formaaende landsmand, der kunde hjælpe dem. Der fortælles da en hel del om denne reise gjennem Norge og Sverige, der skulde medtage helt 53 dage, som f. ex. om de «forskrækkelige bjerge», om alle de underlige dyr, de saa paa deres vei, samt om herbergerne for reisende paa den tid, hvor der undertiden vankede barkebrød, alt noksaa interessant, men som vi ikke kan medtage. Ankomne til Sverige besøgte de først Wadstena, der laa i deres vei, og da først og fremst det af St. Birgitta stiftede kloster, i hvis prægtige klosterkirke Qvirinus talte 62 altere. I det rige og gjæstfrie kloster udhvilede de sig i 2 dage, hvorpaa de efter 4 dages reise kom til deres landsmand, som gjorde sig al mulig umage for at hjælpe og trøste dem. Hos ham forblev de i femten dage, og da det var paa den tid, at i nævnte St. Birgittas kirke i Wadstena den aarlige aflad uddeltes, tog han dem med sig derhen baade for at de kunde blive delagtige i afladen og tillige faa se alle de tusinder af mennesker fra forskjellige kristne lande, der ved denne anledning var mødt frem. Her fik de da ogsaa høre, at der i sjøhavnen Lodese laa to skibe, hvoraf det ene skulde til Rostok og det andet til England. Didhen hjalp da deres velynder og landsmand dem efter at have udrustet dem med klæder og de nødvendige reisepenge, indtil det omsider maatte lykkes dem at naa deres fædreland.

Idet vi herved tager afsked med vore reisende, skal vi til slutning bemærke, at naar vi i et tidsskrift har bedt om plads for ovenstaaende, var det nærmest fordi vi fandt, at det kunde tjene som et interessant bidrag til at lære folkelivet især nordpaa at kjende i hin for os saa langt tilbageliggende tid.

LANDSMAALSPREST I CHRISTIANIA.

Bondeungdoms-laget i Christiania vil søge storthinget om at faa ansat en prest, som skal kunne tale landsmaal, til at tage sig af bondeungdommen her i byen. Og det har god udsigt til at faa støtte baade hos biskop og kirkestatsraad i denne sag.

Dette lader til at vække megen uvilje hos en del af vore conservative blade. De finder, at kirke og christendom blir misbrugt i den sprogelige «agitations» tjeneste, hvis der skal komme en prest, som præker paa landsmaal her i Christiania.

Det tror jeg, de tager feil i.

For det første er det nu vel aabenbart, at det overhovedet ikke er nogen overflødighed at faa en prest, som kan tage sig særlig af den bondeungdom, som i hundrede- og tusindevis strømmer herind til hovedstaden. Hvor mange af dem tænker man vel, det er, som gaar i hundene aar efter aar? Det er et indremissions-arbeide af høi rang at søge at gjøre noget for dem.

Og skal der nu engang være en prest for bondeungdommen, saa er det utvivlsomt en fordel, at han er maalmand. Det synes jeg, man skulde kunne indse, enten man nu for sin egen del foretrækker dansknorsken eller landsmaalet. Den bondeungdom, som overhovedet er vaagnet til ideal sands, for den staar som aller oftest landsmaalet i ideelt lys. Og det vil altid falde vanskeligere for en prest at vinde ungdommens tillid, naar han ikke kan dele dens idealer. Til en stilling som den, man her tænker paa, er der grund til at foretrække en maalmand, selv om der ikke var tale om at holde prækener paa landsmaal.

Man siger i bladene, at bondeungdommen i egnene nærmest om Christiania heller vil høre prækener paa rigsmaal end paa landsmaal. Hvad der er sikkert, det er, at en hel del ungdom helst hører landsmaalet. Og de, som foretrækker dansknorsken, har da saa vist ingen vanskelighed ved at faa dette ønske tilfredsstillet. Hvorfor vil man saa negte de andre adgangen til at faa

tilfredsstille sit? Det skal nok vise sig, at megen østlandsungdom, selv her fra Viken, med glæde vil lytte til landsmaalet.

Bondeungdoms-laget her i Christiania betaler i sin fattigdom — de er jo unge mennesker, som ikke har nogen overflødig fortjeneste — gang paa gang for at faa folk langveis fra til at reise herind og præke paa landsmaal. Og saa kommer der høireblade og giver det udseende af, at disse mennesker i grunden ikke bryder sig videre om at faa en prest, der kan tale landsmaal til dem, men at det alene er biskop og kirkestatsraad, som har puffet dem frem med denne ansøgning. Enhver, som er kjendt i Bondeungdoms-laget, vil vide, hvordan stemningen i saa stykke er hos den store flerhed deroppe. Den trænger sandelig intet «puf» hverken af den ene eller den anden. Men vel trænger den støtte af høitstillede og ansete mænd for at kunne gaa frem for nationalforsamlingen med sit ønske, især naar dette ønske — som her — vil medføre ikke rent smaa udgifter for at kunne virkeliggjøres.

Der ligger ingen misbrug af kirke og christendom i det at skaffe bondeungdommen herinde en landsmaalsprest. Tvertimod. Rent kirkeligt set er der stærke grunde, som taler *for*, og intet, som taler *imod*. Er det ligesaa sikkert mon, at den er ægte, den christelige iver, som her faar uviljen mod landsmaalet til at raabe paa misbrug af det hellige?

At uviljen — og fordommen — mod landsmaalet ved denne leilighed har grund til at raabe i gevær, skal dog paa ingen maade negtes. Det er virkelig en betænkelig sag med en saadan landsmaalsprest. Aller helst, hvis det skulde vise sig, at det blev en duelig mand. Og det er der nok i dette tilfælde al fare for. Hognestad, som der jo nærmest tænkes paa, hører blandt vore dygtigste yngre theologer. Han har — paa Notodden — lagt for dagen, at han eier en evne til at vinde bondeungdom, som skal være sjelden. Og han taler sit jærbu-maal paa en maade, som mange folk lettelig kan komme til at finde alt for tiltalende. Han har ikke rent daarlig udsigt til ligefrem at blive skaber af et fuldnorsk *kirkesprog* [1]), og det et kirkesprog, som i flere stykker vil blive overlegent over vort nuværende. Det vil ligge nærmere ved arbeidslivet og det hverdagslige og paa samme tid alligevel være

[1]) Som man ved, har han allerede skaffet os en dygtig oversættelse af alterbogen.

varmere og farverigere; det vil eie en enkelhed, en kraft og en klang, som dansknorsken nok skal lade være at maale sig med.

Det er i det hele ubehageligt med dette landsmaal! Nu har det allerede længe siden skaffet os en række med salmer, som i alle fald næst Landstads, og kanske endog foran hans, er de bedste, som vort folk har frembragt. Det har skaffet os vort nye testamente i en skikkelse, som — ogsaa efter ikke maalvenlige theologers dom — staar høit over den vanlige. Det har — gjennem Ivar Aasen — skabt nogle digte, som i al sin enkelhed og bondeklædte tarvelighed hører blandt det *ægteste*, som norsk bogavl kjender. Det har i Garborg skaffet os den ypperste sprogkunst, vi eier. Skulde det nu ogsaa skaffe os et kirkesprog, som var overlegent over vort nuværende temmelig maadelige? Det vilde virkelig være næsten *for* meget af et «papirmaal».

Og kan der vel være tvivl om, at det vilde være en skammelig misbrug af kirke og christendom at skaffe os et saadant kirkesprog?

Men til alt dette kommer desuden endnu det, at landsmaalet har skaffet os flere mænd, som arbeider uden løn og for ringe tak, end nogen anden sag i Norge har mægtet at gjøre. Uforskammede papirmaal!

16. 11. 1901.

Christopher Bruun.

NYE BØGER.

Vintereventyr af *Th. Caspari* med illustrationer af *Th. Kittelsen*. Kristiania. I kommission hos T. O. Brøgger.

Her har vi egte norsk vinter —

Hvide driver og lune gjemmer,
Nyn af fløitende meisestemmer,
Sol om tinde og sol i sinde
Nytaarsdag.

Caspari's text er en lystig skifærd over bakkestup og heier ind i skogens eventyrverden, hvor vinterkongen troner i sin hvide majestæt og bamsen i maaneskin danser springdans med skrubben, mens ræven gnir fæla.

Saa svinger det med staak og styr
Dyresvans og stakker,
Bjerkelægg og granebarm,
Haremor i rævearm,
Lodne furunakker.
Bedstefar og skrubben
De hiver sig om stubben,
Hei falleri! og fallera! og bom!

Og derinde finder to unge hverandre og giver hverandre det første kys for livet.

Alt er stille. Elven nynner,
Nynner under vidjekjæret.
Det er vaaren. Vaaren er det!
Se, han kommer, ung og yr.
Livets alle glæder flommer,
og med fuglesang og sommer
Ender vintrens eventyr.

Kittelsens illustrationer stemmer ypperlig sammen med Caspari's text. Begge tilsammen har frembragt et egte norsk pragtverk af første rang. *Thv. Kl.*

Fra Maria den blodiges tid af *Charlotte Koren* (Det norske aktieforlag).

Bogen slutter sig til de fremstillinger af Englands historie under Henrik VIII og Edvard VI vi før har fra frk. Korens haand. Indholdet fører det med sig, at den, hvad fængslende interesse angaar, gaar foran baade «Fra barnekongen Edvard VI's tid» og «Dronninger og partier» og staar i høide med «Henrik VIII og Anna Boleyn». Maria Tudor er nemlig en ualmindelig interessant personlighed og hendes ulykkelige regjering en interessant rensningens tid for den engelske reformation. Bogen læses derfor med stor interesse. Dog vil jeg tillade mig en liden bemerkning: Forf.s fremstilling er vel knap. Den er, synes jeg, blevet knappere for hver bog. Ordrigdom er ganske vist en stor feil. Men man kan ogsaa være for sparsom. *Thv. Kl.*

Søg Gud. Prædikener af *J. J. Jansen,* tfhv. sogneprest til Røken. (Aschehoug & co.).

En ny liden prækensamling af Jansen, som slutter sig fuldt til dem han før har udgivet («Elleve Hverdagsprædikener», «Liv i Gud» etc.), staar heller over end under dem. Der findes her prækener af en aldeles enestaaende finhed og skjønhed, saaledes, for at nævne en, den første: «Rum for dig hos Gud».

Af «Forordet» ser det ud til, at dette skal blive sidste samling Jansen udgiver. Det maa da være den sidste af slige smaasamlinger han hidtil har udgivet. Lad dem ophøre for at samles og kompletteres til en hel aargang. Enkelte prækener og smaasamlinger af prækener fører altid bare et døgnliv. At Jansens samlinger har levet saalænge som de har, er et sterkt vidnesbyrd om deres fortræffelighed. Men i længden vil de ikke kunne leve. Postillen lever, saasandt den er levedygtig. Der er altid dem som vil have sig en god prækenbog. Maatte Jansen faa kræfter til at give os en saadan!

Jansen siger i «Forordet»: Min hele kristendom beror paa personlig tillid til Jesus. Og han har ved sin prædiken ogsaa homiletisk behersket mig». Jeg tror det er det originale og tiltrækkende ved Jansens prækener, at Jesus er hans homiletiske mønster. Det er det originale; Jesus er jo *som prædikant* saa lidet skattet i den kirke som bærer hans navn, at man der «tæn-

ker med gru paa» hvad følgerne vilde blive, om prædikanterne tog ham til mønster. Det er det tiltrækkende; som Jesus har dog intet menneske talt.

Thv. Kl.

Krig og fred. Fra et kristeligt synspunkt betragtet. Af pastor *M. Lae.* (Steen'ske bogtrykkeri og forlag).

Bogen er et indlæg i fredssagen. Den underkastes her en i det hele taget sund og kristelig bedømmelse, som løber ud paa det, at paa det religiøse og moralske niveau slegten nu staar paa, vil krig ikke kunne undgaaes; men vi har som kristne ret til at vente en religiøs fornyelse, som vil løfte slegten op til en høide, hvor krig bliver umulig. Bogen fortjener at læses; men den kunde og burde været kortere.

Thv. Kl.

Barneliteratur. *Marie Michelet:* **Puk.** En fortælling om en liden gut. H. Aschehoug & co. (W. Nygaard). 66 sider.

Man bliver glad i ham. «Puk» er den yndigste, fineste morsomste lille krøltop, man kan tænke sig. Og han har hjertet paa rette sted. Jeg mener ikke med hensyn til at slaas. Skjønt han var kjæk den gang, «det blit slaast». Men jeg mener, at han var glad i Jesus og i Gud, og saa vilde han saa gjerne være snil mod den gamle fattige «Kjøstel». «Puks» alder er muligens sat noget for lav.

Kan forfatterinden fortælle? — Ja hun kan. — For børn? — Ja — Jeg gav min lille ni-aars gut bogen at læse, og jeg kunde skjønne, at han syntes, den var noget for ham.

Man faar det indtryk, at det fortalte for en stor del er oplevet — altsaa «sundt» i barnlig forstand — en uvurderlig fordel. Det er jo altid for en begyndende forfatter en vis vanskelighed med, hvad der skal tages med og hvad ikke; men jeg tror ikke, forfatterinden har gjort mange feil.

Bogen er fint og tiltalende skrevet. Og den er en morsom bog. F. ex. der hvor det fortælles om, at Ola blev opereret. Det var Puks bedste ven det. Ola var af lyseblaat tøi og havde en spids lue med en liden bjelde i. Men efter nogen tids forløb blev Ola daarlig. Det begyndte at rinde saa meget sagmug ud af ham, at doktor mama sagde, han enten maatte dø eller underkaste sig en

operation. Puk bestemte sig for det sidste. Operationen var frygtelig, idet begge ben maatte sprettes af. Men den blev lykkelig overstaaet, Puk var selv sygevogter — og Ola blev som ny — overtrukket med solid blaa sirts med nyt haar af brunt uldgarn. Da Puk lagde sig den aften, bad han: «tak kjære Gud, at Ola lever endda». Mange slige morsomme ting fortælles i bogen — med alvoret til baggrund, indtil alvoret bliver forgrund i det sidste rørende kapitel om hans død.

Jeg tror, at «Puk» er en prægtig bog for smaapiger og smaagutter og — for forældre. Den hører til det bedste i vor barneliteratur.

28—11—1901. *J. J. J. . . . n.*

Dr. **G. Carring**: *Das Gewissen im Lichte der Geschichte, socialistischer und christlicher Weltanschauung.* Akademischer Verlag für sociale Wissenschaften, Berlin 1901. Pris 2 Mark.

Dette skrift fortjener paaagtning indenfor presternes og andre dannede menneskers kredse. Forfatteren giver en historisk oversigt over, hvorledes menneskene er kommen til forstaaelse af den underlige magt, der hedder samvittigheden. Han ser i denne det egentlige vidnesbyrd om, at mennesket er i slægt med Gud, dets egentlige adelsmærke. Han vil gærne i første række vække arbejdernes forstaaelse af de aandelige værdier. Derfor indskærper han, at socialismen er umulig uden samvittighedsfulde mennesker. Men han viser tillige, at socialismen er nødvendig for kristendommen. Men ved socialisme mener han slet ikke nogen bestemt plan, men samler herunder alle de fælles bestræbelser, som i vore dage udfoldes for at forbedre de ydre materielle forhold. Han siger høit om disse, at vi kender retningen; men enkelthederne maa vi søge at tilegne os kundskab om ved flittige studier af den sociale sag.

Skriftet fortjener visselig at oversættes paa norsk-dansk. Men det vil andre bedre kunne bedømme end jeg. Jeg har læst det med stor og inderlig glæde. *F. L.*

Solvang; glimt af livet i en dansk præstegaard; af *Fred. Tolstrup.*

«Sol over vang» er som bogens titel dens indhold og formaal. Der er lys over livet i den, lys og varme, som overvinder bitter-

hed og mismod, selv under de sværeste overgange, haabets lys og kærlighedens varme fra Guds naades sol.

Det er mærkeligt at læse en bog med saa megen lykke og glæde i, skrevet i vor tid, der ellers er saa fuld af tvivl, utilfredshed og pessimisme. Og den søger dog ikke blot tilbage i romantiske erindringer, men fortællingen er ført ned lige til midt i aaret 1900 og omspænder ikke blot nogle idylliske situationer, men ogsaa sorger, kampe og tunge dødsfald.

Men er der egentlig en fortælling? Det mylrer med børn og tilsidst med børnebørn i præstegaarden, og dertil kommer slægtninger og andre gjæster fra hele Norden, saa man næsten kan have møje med at huske rede paa alle personerne og holde de forskjellige tider en hel lang menneskealder igennem ud fra hverandre. Alligevel er der en enhed, som holder det hele sammen: Præstegaarden selv med dens præstemand og præstekone. De og deres liv, baade indendørs og udendørs, skildres snart direkte, snart indirekte gennem børnenes breve og gennem fremstillingen af de mange hjerteanliggender, hvis hovedtraade spindes i ly af den gæstfrie gaard. Altid er det forældrenes livstanker og livssyn, i en mild, men dyb kristendoms lys, der, i regelen uden mange ord, kommer til at klare forviklingerne og rette vildfarelserne. Der er en tone, en aand, en luft i den præstegaard, der langt mere end skarpe beviser og stærke ord paavirker og retleder dem, som kommer til at indaande den. Man synger meget i Solvang, og sangens tekst er ikke altid det bedste i bogen; men man føler, at sangen bruges efter det gamle ord: «Er nogen vel til mode, han synge!» Den bryder saa naturligt frem, baade hos den enkelte og i samling, som fuglenes derude i haven. Og sangen er ligefrem en del af livet derinde, som i lige grad giver udtryk og gør indtryk. Man synger endogsaa omkring de døendes leje.

Saa vil maaske nogen spørge: men er alt dette da virkeligt? Et vist virkelighedspræg kunde vel en bog gøre fordring paa, hvori baade norsk, dansk og jydsk maal, et enkelt sted endog fransk, er nogenlunde korrekt gennemført baade i samtaler og breve. Men spørgsmaalet er jo, om denne solrige vang virkelig findes paa jorden, om der er noget tilsvarende til denne høje luft, hvori alting løftes og lutres, og ikke blot for et enkelt øjeblik,

men i det stadige, daglige liv, dette glade lysskær, der lægger sin glans over det mest hverdagsagtige.

Svaret derpaa maa vel nærmest ligge i skildringen selv, som paa ingen maade er en «Fortælling om artige børn» — de kan selv som halvvoksne eller mere give hinanden en paa øret, een gang en student sin søster! — og som heller ikke af forfatteren er konstrueret ud «aus dem Inneren seines Bewusstseins», men øjensynligt bringer mangt et træk, der er oplevet og erindret, om end sat ind i digtets omgivelser. Men anmelderen vilde gerne som sin bedste anbefaling give bogen det vidnesbyrd — denne gang en fuldt paalidelig præsteattest! — at bogens inderste kærne, foruden sikkert meget af dens iklædning, er en virkelighedsskildring, hentet fra et præsteliv, som forfatterens navn selv kalder frem, og som ogsaa i levende live har spredt solskin mere end eet sted. Det vil det kunne endnu, gemt i mindet og fornyet i denne kønne og gode bog.

N. Dalhoff.

Bibelhistorie, særlig til brug ved voksnes undervisning, af *Bertha Hahn.* Kjøbenhavn, Schønbergs forlag, 1901.

I de nordiske lande og formentlig over hele den civiliserede verden træder det krav altid sterkere frem, at religionsundervisningen skal være mindre dogmatisk anlagt, mere hvilende paa bibelhistorien og med en fyldig, historisk sammenhængende fremstilling af denne. Ikke mindst ved seminarier og idethele ved undervisningsanstalter for voksne er en, i god betydning, tidsmæssig bibelhistorie af stor vigtighed.

Nærværende anmelder har med stor interesse gjort bekjendtskab med ovennævnte, ifjor udkomne danske bibelhistorie for voksne. For ikke at synes ubeskeden skal disse linjer ikke indeholde anmelderens personlige mening om bogen, men derimod et ganske kort uddrag af en bedømmelse fra en anseet skolekyndig og medlem af examenskommissionen i Danmark, lic. I. P. Bang, foruden et par bemerkninger fra andet hold.

Lic. Bang paapeger først de mange betingelser med hensyn til kundskab, erfaring og skjønsomhed, som maa fordres af den, der vil skrive en bibelhistorie i vore dage, og han siger derpaa: «Blandt dem, som herhjemme i Danmark overhovedet kunde tænkes at sætte sig en saadan opgave, vilde det vistnok være vanskeligt

at udpege nogen, der i høiere grad sad inde med disse nødvendige forudsætninger end fru Hahn». (Mangeaarig bestyrerinde ved et af frk. Zahles kurser for voksne).

«Denne bog», fortsætter hr. Bang, «er jo det første forsøg, som hos os gjøres paa at udnytte de nyere gammeltestamentlige forskninger i en, til undervisning bestemt, gjengivelse af den bibelske historie. Mig forekommer det, at benyttelsen aldeles gjennemgaaende er skeet med forsigtighed og smagfuldhed». (Her fremsættes flere exempler). «Det store fortrin ved disse forskninger: en ny, levende forstaaelse af profeternes betydning i Israels historie, kommer fuldt til sin ret i fru Hahns bog. Stykket om Amos og Hoseas hører til det fortrinligste i hele bogen, og der gives i velvalgte citater prøver af profeternes forkyndelse. — — — Til bogens fortrin hører ogsaa dens smukke, letflydende sprog. De hist og her indføiede forklaringer og karakteriseringer af visse tidsforhold er mangen gang aldeles fortrinlige og tjener i høi grad til forstaaelse og overblik». (Exempler). «Man maa sige, at det er lykkedes fru Hahn gjennem en diskret benyttelse af de nyere forskninger i en fra sprogets side fint behandlet fremstilling at give et levende, interesserende og kunstnerisk afrundet helhedsbillede af den gamle pagts historie. Til denne har jeg i disse bemerkninger udelukkende holdt mig».

Saavidt lic. Bang. Andre danske kritikere af bogen samstemmer i alt væsentligt med ham, fremhæver den maadeholdne og skjønsomme brug af de senere tiders forskninger af G. T., den fyldige behandling af profeterne og deres skrifter, de mange interessante noter af geografisk, ethnografisk og kultisk indhold, de gode karter o. s. v. De fremhæver ogsaa, hvorledes man overalt merker «den dybe ærbødighed for den gammeltestamentlige overlevering, som kirken aldrig kan fornegte».

Den nye pagts historie er ganske væsentlig gjengivet med nytestamentets egne ord, ledsaget af oplysende anmerkninger.

Om forfatterens eget standpunkt har hun selv udtalt sig ved at sætte som motto paa sin bogs første side det for saamange kristne dyrebare salmevers:

«Kom, sandheds aand, og vidne giv,
at Jesus Kristus er vort liv,
og at vi ei af andet ved
end Ham vor sjæl til salighed!

Kom, lysets aand, og led os saa,
at vi paa klarheds veie gaa,
men aldrig dog fra troens grund
et haarsbred vige nogen stund».

Det skulde glæde anmelderen meget, om dette lille indblik i den bedømmelse, som er blevet fru Hahns bog tildel i hendes fædreland, kunde vække norske religionslæreres lyst til selv at gjøre sig bekjendt med den.

Thea Ebbell.

«**Forældre og børn**» (H. Aschehoug & Co.). Nu foreligger tredie hefte af denne af hr. *Aksel Arstal* udgivne bog «om hjemmets opgaver», hvis enkelte stykker er forfattede af en stor mængde af vore mest kjendte navne, mænd og kvinder, forældre og barnevenner. Dette heftes indhold staar ikke i værd tilbage for de to foregaaendes. Særskilt leverer *frk. Henriette Wulfsberg* et ualmindelig velskrevet stykke om det heldige i, at man allerede fra en tidlig alder af lader husets sønner og døtre udføre noget af det daglige nødvendige arbeide i hjemmet, — en fremstilling der er saameget mere skikket til at gjøre indtryk, som den i det maal, den tager sigte paa, falder ganske sammen med, hvad andre erfarne skolemænd og opdragere i det sidste har begyndt at henlede opmerksomheden paa. Man huske saaledes direktør Bonnevies foredrag paa Hankømødet isommer, som gjorde saa sterkt indtryk dernede og senere blev trykt i et af «Morgenbladets» søndagsnummere. Fremdeles skriver institutbestyrer *Lippestad* i samme retning — om «Haandens arbeide» — og professorerne *Guldberg*, *Mohn*, *Vogt* og *Wille* samt observator *Schroeter* viser i smukke stykker om livet i naturen, «mellem planter», «mellem dyr», om stenene, om veiret og om stjernerne, hvorledes forældre kan lære børnene at bruge sine øine under sin færd derude i naturlivet, lære dem at iagttage den verden, som de der færdes i, og faa interesse for dens bygning og dens liv.

Hele dette verk er skrevet *for forældre*, som tager det alvorligt med sin livsgjerning som forældre. Og saavel de allerede udkomne hefters indhold som navnene paa de 60—70 medarbeidere, gode mænd og kvinder i alle livsstillinger, der yder sine bidrag til besvarelsen af de mange hidhen hørende spørsmaal, borger for, at verket vil give noget fortrinligt, noget som alvorlige forældre vil

have brug for. En stor del af bogens indhold (saaledes f. ex. stykkerne om idræt og om valget af senere livsstilling) maatte ogsaa kunne gives børnene og de unge selv ihænde. Dette vanskeliggjøres dog i nogen grad af et enkelt kapitels indhold. Kapitlet om «Egteskabets sundhedslære» er kun for forældre eller voksne folk. Og naar det først er kommet ind i bogen med sine detaljregler f. ex. om «Egteskabets puls» og om «de preventive midler», da maa man snarest være betænkelig ved at lade bogen staa i sin boghylde til fri afbenyttelse ogsaa for børnene og de unge selv. Det er vist bare godt og rigtigt, hvad der siges i kapitlet, og det er godt, at der tales lige ud om de ting, for dem, som har brug derfor. Men bogen havde været mere skikket til læsning for *alle,* om dette kapitel havde fulgt med i et tillægshefte for sig. Men for *forældrene* blir ikke bogen derfor mindre værdifuld; tvertimod. Den være varmt anbefalet!

Tre sagaer i ny oversættelse. Hos Aschehoug & co. er udkommet sagaen om *Ravnkel Fröisgode,* sagaen om *Trond i Gata og Sigmund Brestesøn* og sagaen om *Fridtjov den frøkne,* oversat af dr. *Alexander Bugge* og ledsagede med indledning og oplysende anmerkninger. De to første er jo *historiske* sagaer, Ravnkel Fröisgode en gammel islandsk ættesaga, sagaen om Trond og Sigmund en fortælling om Færøbegivenheder, og sagaen om Fridtjov en digtning eller roman fra det 13de aarhundrede. Nogen anbefaling af disse smaa bøger skulde være ufornøden. Det vil sikkerlig være mange, som efter læsningen af vor samtids kunstigere, triste, dunkle og mere raffinerede, som oftest problembeskjæftigede digtning vil nyde sagaens friske, naturlige, let forstaaelige menneskeskildring og dens greie gjennemsigtige fortællemaade. Sagaerne har sikkert noget at lære vor tids slegt ogsaa og kalder paa den ligesom med kjendte, men halv glemte toner; særskilt for opvoksende ungdom er de sund og god aandsføde. Disse smaa bøger om fjerne tiders slegter og mænd i vor folkestamme egner sig netop til gave for vore unge gutter. De vil nok more sig ved at følge Ravnkels skiftende skjæbner eller f. ex. ved skildringen af Sigmunds og Tores ophold ude i skoven hos den fredløse Torkel Turfrost.

Oversættelsen er god, indledningerne og anmerkningerne mønstergyldige. *f. h.*